

A BOCSKAI ISTVÁN MÚZEUM ÉVKÖNYVE II.

PÁSZTORFARAGÁS

Treasures of the shepherds

PÁSZTORKINCSEK

Hajdúszoboszló, 2015

**A BOCSKAI ISTVÁN MÚZEUM
ÉVKÖNYVE II.**

Hajdúszoboszló, 2015

Sorozat- és kötetszerkesztő
DR. BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ
múzeumigazgató főmuzeológus

Tudományos kötetlektor
PROF. DR. BARTHA ELEK
tanszékvezető egyetemi tanár

A kötet Hajdúszoboszló Város Önkormányzatának
és a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének
támogatásával készült.

ISSN 2415-8933

A borítón Raffaello Santi *Az athéni iskola* című freskója
és a Bocskai Múzeum *Pásztorkincsek* című kiállítása látható

Kiadja: BOCSKAI ISTVÁN MÚZEUM
Felelős kiadó: DR. BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ

Nyomdai előkészítés: BOCSKAI ISTVÁN MÚZEUM
Nyomdai munka: KAPITÁLIS KFT.
Felelős vezető: KAPUSI JÓZSEF

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
---------------------	---

MUZEOLÓGIAI

<i>Bihari-Horváth László</i> : Jelentés a Bocskai Múzeum 2015. évi munkájáról... 7
--

NÉPRAJZTUDOMÁNY, KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA

<i>Lovas Kiss Antal</i> : A hajdúszoboszlói lovas reprezentáció hagyománya..... 28	
<i>Kavecsánszki Máté</i> : A vendéglátó-kultúra hagyományai Hajdúszoboszlón.... 53	
<i>Sándor Eszter</i> : Deszkaoromzatok Hajdúszoboszlón	74
<i>Simándi László</i> : „Páros kiskés a zsebembe, de élles!” – A régi debreceni késsesség, és hagyományos debreceni bicskatípusok a Déri Múzeum és a Bocskai István Múzeum gyűjteményében..... 105	
<i>Purgel Zsuzsa</i> : Ebesi esküvői fényképek változása az 1960-as évektől napjainkig..... 139	
<i>Kovács László Erik</i> : Termelői piac Hajdúszoboszlón	181

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

<i>Nagy István</i> : „Az üllő és kalapács közé jutottunk...” – Thököly Imre alakja a magyar történetírásban	197
<i>Kovács Tünde</i> : Sáránd népessége a kiegyezéstől az állami anyakönyvezés bevezetéséig (1867–1895)	232

MŰVÉSZETTÖRTÉNET, IPARMŰVÉSZET-TÖRTÉNET, ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNET

<i>Szoboszlai Lilla</i> : Képzőművészeti gyűjtemények a Hajdúszoboszlón	256
<i>P. Szalay Emőke</i> : A reneszánsztól az art decoig – A hajdúszováti református egyházúrasztali poharai	288
<i>Virányi Zsolt</i> : Hajdúszoboszló épített öröksége, műemlékei	300

IRODALOMTÖRTÉNET

<i>Vida Lajos</i> : Szép Ernő hajdúszoboszlói kultusza	329
--	-----

TERMÉSZETTUDOMÁNY

<i>Novák Tibor</i> : Hajdúszoboszló természeti adottságai és értékei	372
--	-----

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Ujváry Zoltán: Zoltai Lajos pályarajza 403

FORRÁSKÖZLÉSEK, HELYISMERETI, MŰVÉSZETI ÍRÁSOK

Szálkai Tamás: „...el kell indulni azon az úton, mely a fejlődés első lépcsőjéhez vezet...” – A városi kezelésbe visszakerült hajdúszoboszlói fürdőfejlesztési terve (1930) 409

Nagy Gergő: Álmosd régészeti lelőhelyei és korszakai 419

Piroska Mihály: Rácz György térplasztikái 433

MÚZEUMPEDAGÓGIA, MÚZEUMI KÖZMŰVELŐDÉS

Vágóné Szabó Erzsébet: Múzeumpedagógiai foglalkozások a Bocskai István Múzeumban 438

Illésházy Katalin Anna: „Ki játszik ilyet, majd megmondom milyet?” – Tanulmány a népi játszóházakról..... 452

ELŐSZÓ

A Bocskai István Múzeum 2015-ben második alkalommal jelenteti meg tudományos periodikáját, a Bocskai István Múzeum Évkönyvét (BIMÉ). Idei kötetünk kettős céllal készült. Egyik célja, hogy bemutassa a múzeum működését, a múzeum gyűjteményeiben és azokon kívül folyó, az intézmény muzeológusai által végzett kutatásokat, illetve más intézmények és kutatók azon eredményeit, melyek a múzeum gyűjtőterületéhez, vagyis Szoboszlóhoz és térségéhez kapcsolódnak. Másik célja, hogy ismeresse azt a múzeum által koordinált, kiterjedt kutatómunkát, amely a hungarikum-törvény szerinti nemzeti értékek

feltárására irányult. Ehhez hasonló, párhuzamosan folyó kutatásokból álló programszerű kutatómunkát legutóbb 40 éve, 1975-ben végeztek a településen. Dankó Imre, a Déri Múzeum legendás igazgatója az akkor végzett kutatások anyagából szerkesztette meg a Hajdúszoboszló monográfiája című 850 oldalas kötet, amely máig meghatározó alapműve és kiindulópontja a Hajdúszoboszlót érintő tudományos kutatásoknak. Erre támaszkodnak a jelen évkönyvben publikált tanulmányok is, melyek nem készülhettek volna el **Hajdúszoboszló Város Önkormányzata** és személy szerint **Dr. Vincze Ferenc** címzetes főjegyző úr támogatása nélkül, melyet ezúton is hálával köszönök. Az önkormányzat 2015 júliusában bízta meg a múzeumot a helyi értékek kutatásának és nemzeti értéké nyilvánításának megszervezésével. A múzeum a kulturális örökségi értékek gyűjtését, megőrzését és bemutatását több, mint 50 éve végzi, így örömmel fogadta a működési profiljához tökéletesen illeszkedő megbízást, melynek keretében mind a múzeum, mind az általunk felkért tudományos kutatók számos értékes szaktanumányt alkottak. Ezek olyan nemzeti értékeket mutatnak be, melyek „a magyar alkotótevékenységhez, termelési kultúrához, tudáshoz, hagyományokhoz, tájhoz és élővilághoz kapcsolódó, nemzetünk történelme, valamint a közelmúlt során felhalmozott és megőrzött szellemi és anyagi, természeti, közösségi értéként” a szoboszlóiak identitásának fontos részét képezik.

Kötetünk nem jöhetett volna létre kutató- és szerzőtársaink kitartó és elmélyült tudományos tevékenysége nélkül, ezért itt szeretném megköszönni a következő kollégák munkáját: *Dr. Lovas Kiss Antal* egyetemi docens (Debreceni Egyetem BTK, Néprajzi Tanszék), *Dr. Kavecsánszki Máté* tudományos segédmunkatárs (MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport), *Sándor Eszter* etnográfus (Bocskai István Múzeum), *Simándi László* etnográfus, *Kovács László Erik* ügyvivő-szakértő (DE BTK, Néprajzi Tanszék), *Nagy István* történész-muzeológus (Bocskai István Múzeum), *Kovács Tünde* történész, *Szoboszlai Lilla* művészettörténész-muzeológus (Déri Múzeum), *Dr. P. Szalay Emőke* iparművészet-történész, ny. főmuzeológus, *Virányi Zsolt* műemlékvédelmi szakmérnök (Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal), *Vida Lajos* irodalomtörténész, *Dr. Novák Tibor* egyetemi adjunktus (DE TTK, Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék), *Prof. em. Dr. Ujváry Zoltán* ny. tanszékvezető egyetemi tanár, *Dr. Szálkai Tamás* történész, levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára), *Nagy Gergő* régész-hallgató (Miskolci Egyetem, Óstörténeti és Régészeti Tanszék), *Piroska Mihály* elnök (Rácz György Baráti Kör), *Vágóné Szabó Erzsébet* óvadapedagógus (Bocskai Múzeum), *Illésházy Katalin Anna* etnográfus. Külön köszönöm **Dr. Bartha Elek** professzor úrnak, a Debreceni Egyetem rektorhelyettesének és a Néprajzi Tanszék tanszékvezetőjének kötetünk tudományos lektorálását, és támogató segítségét a szerzői kör megszervezésében.

Kívánom, hogy az évkönyv szerezzen örömet és adjon tudást az olvasónak! Fogadják szeretettel múzeumunk új kötetét!

Dr. Bihari-Horváth László
múzeumigazgató

BIHARI-HORVÁTH LÁSZLÓ

JELENTÉS A BOCSKAI MÚZEUM 2015. ÉVI MUNKÁJÁRÓL

Múzeumunk a működés minden területen fontos fejlesztéseket végzett 2015-ben. A kiállítóhelyekre tagolt intézményi forma helyett integrált működési keretet hoztunk létre. Jogilag is sikerült birtokba venni a Bocskai utca 14. szám alatti épületet. Hivatalosan is átvettük a Rácz György Emlékház kezelését. Sikerült elérni, hogy Joseph Kádár festőművész ajándékozási szerződésben adományozza modern művészeti gyűjteményét a városnak. Új állandó néprajzi kiállítás nyílt, s megújult a retró kiállítás is. A látogatószám elérte a 10.000 főt, vagyis közel 130%-kal haladja meg a 2013. évi látogatószámot. A jegybevételek ugyanebben az időszakban 150%-kal emelkedtek. Az önkormányzat támogatásának köszönhetően újraindítottuk azt a magas szintű, modern tudományos kutatómunkát, melyet még Dankó Imre és kutatótársai kezdtek el a *Hajdúszoboszló monográfiája* című kötet készítésekor. Megújuló tudományos munkánk örömét fejezzük ki évkönyvünk borítóján is, melyen a reneszánsz mester, Raffaello Santi *Az athéni iskola* című freskója látható. Mielőtt azonban a tudományos munka eredményeit ismertetnénk, röviden beszámolunk múzeumunk idei működéséről.

Fenntartás, feladatellátás, szervezeti forma

A Bocskai István Múzeum három éve működik Hajdúszoboszló Város Önkormányzatának fenntartásában. Irányító szerve az önkormányzat képviselő-testülete. Mint költségvetési szerv, önállóan működik. Pénzügyi feladatait az Egyesített Óvodai Intézmény látja el.

Közfeladatát a muzeális intézményekről szóló 1997. évi CXL. törvény szerint végzi: gondoskodik a kulturális javak folyamatos gyűjtéséről, nyilvántartásáról, megőrzéséről és védelméről, tudományos feldolgozásáról és publikálásáról, valamint kiállításokon és más módon történő bemutatásáról. Ezt kiegészítendő 2015-ben a múzeum módosította alapító okiratát, melybe bekerült a könyvkiadás és a terembérlet tevékenysége is. Előbbi az évkönyv és egyéb kiadványok megjelentetését, utóbbi a múzeum közösségi tereinek hasznosítását teszi lehetővé. Ugyancsak idén egészült ki az alapító okirat múzeumi telephelyekre vonatkozó része, amely immár jelöli a Bocskai utca 14. számú ingatlant is, melynek a ko-

rábban Múzeumi Galériának nevezett, jelenleg a Nemzetközi Modern Múzeumnak helyet adó épületrészét 1989 óta, másik épületrészét, a Rácz György Emlékházat pedig 2010 óta üzemelteti a Bocskai István Múzeum. A módosítással egy 26 éve folytatott gyakorlat vált jogszerűvé, s immár a múzeum mind a négy épülete (Bocskai u. 12., 11., 14., 21.) szerepel az alapító okiratban. Az ingatlanhasználathoz hasonlóan az intézményi formát is tisztáznunk kellett. Az intézmény korábbi vezetése ugyanis két kiállítási épületnek is külön működési engedélyt kért a kulturális minisztériumtól.¹ Az engedély értelmében ezek a kiállítási épületek önálló intézmények lettek, saját székhellyel, szervezettel. Valójában viszont nem működtek önálló intézményként, nem volt saját munkaszervezetük, költségvetésük. Semmi nem indokolta tehát, hogy külön működési engedéllyel rendelkezzenek, így a múzeum javaslatára 2015-ben az önkormányzat visszavonatta az engedélyeket, s ezzel újból hozzájárult ahhoz, hogy a Bocskai István Múzeum ne széttagolt kiállítóhelyek „laza hálózata”, hanem a városi kulturális örökség erős központi intézménye legyen.

A múzeum szervezete jelenleg három főállású dolgozóból áll, amit – változó számban – közmunkások egészítenek ki. A szervezetet a magasabb vezető beosztású múzeumigazgató irányítja. A szervezet feladatait a múzeumigazgató mellett egy fő szakalkalmazott (muzeológus, egyben közművelődési munkatárs) és egy fő üzemeltetési alkalmazott (teremőr) látja el. A gazdaságvezetői feladatokat az óvodai intézmény gazdasági vezetője, a műtárgyvédelmi tevékenységet pedig a Déri Múzeum restaurátora végzi, szerződéses jogviszonyban.

Talán a fenti adatokból is kitűnik, hogy a feladatellátás biztosítása jelentős erőfeszítéseket követel a szervezettől, amely jóval kisebb a szükségéstől. Olyan fontos feladatokat, mint a pénzügyi, a közművelődési, vagy a műtárgyvédelmi feladat, nem tud önállóan ellátni a múzeum. A közmunkások néhány hónapra történő alkalmazása csak esetleg oldja meg a karbantartás, takarítás, adatrögzítés problémáit. 2015-ben a múzeum működése számos területen kiterjedt. A látogatottság és a bevételek

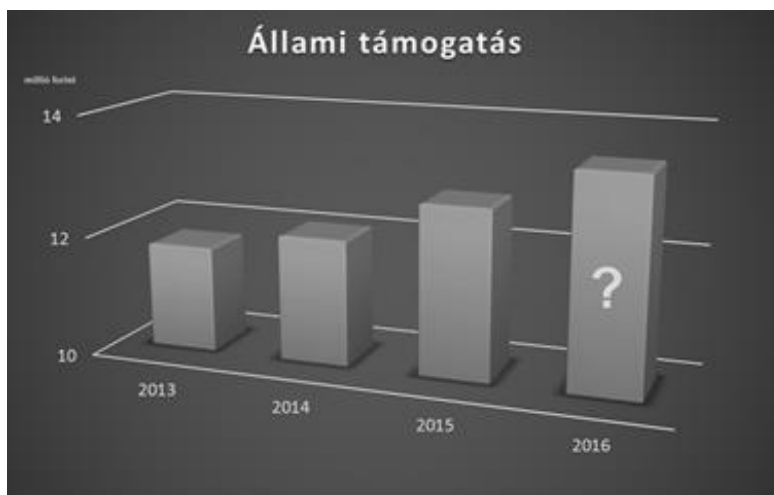
¹ Ebben az időszakban a két épületet közérdekű muzeális kiállítóhelyként tartotta nyilván a minisztérium. A Bocskai utca 11. számú épület „Szoboszlói Galéria”, a 21. számú épület pedig „Hajdúszoboszlói Népművészeti Kiállítóhely” néven szerepelt a nyilvántartásban, noha egyik kiállítóhely sem volt önálló, mindkét épületet a Bocskai István Múzeum működtette.

jelentősen nőttek. A fejlődés azonban csak abban az esetben tartható, ha a múzeum szervezetiileg is megerősödik.

Gazdálkodás, pályázati tevékenység

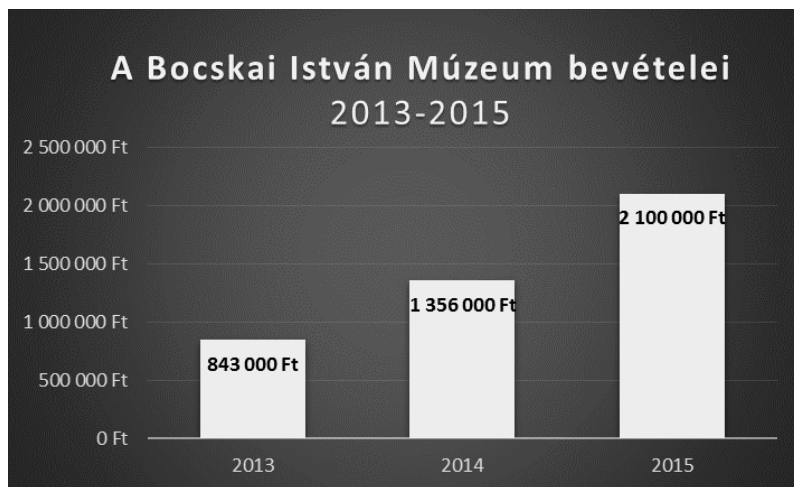
Mivel a jelen évkönyv szerkesztése megelőzi a pénzügyi évvizsgát, ezért a következőkben azokat az adatokat ismertetem, melyek 2015 őszén a rendelkezésemre álltak.

A múzeum bevételeinek eredeti előirányzata több, mint 17 millió forint volt, mely a nyár végéig 27 millió forintra, az év végére pedig több, mint 30 millió forintra módosult. A bevétel legnagyobb tétele idén is a költségvetési támogatás volt, amely a nyár végére meghaladta a 20 millió forintot. Ennek mintegy 65%-át, 12,8 millió forintot a központi költségvetésből nyújtott állami hozzájárulás képezi. A hozzájárulás mértékét az előző évek látogatószáma és gyűjteménynagysága befolyásolja. Minél nagyobb a látogatók és a műtárgyak száma, annál több állami támogatást kap a múzeum. Nem véletlen, hogy az intézmény 2014 óta tudatosan törekszik e két mérőszám növelésére, ami már most eredményeket mutat: amíg 2013-ban 11,7 millió forint volt az állami támogatás mértéke, addig 2015-ben már 12,8 millió forint lett, s reményünk szerint 2016-ban meghaladja a 13,5 millió forintot.

A múzeumi bevételek növeléséhez hozzájárult három eredményes szakpályázatunk is: a Nemzeti Kulturális Alaptól kiállításra 800.000 Ft, kiadványra 500.000 Ft, az Emberi Erőforrások Minisztériumától pedig járási feladat ellátására 500.000 Ft támogatást nyertünk.

Bár nonprofit kulturális intézményként a múzeumnak nem lehet célja a haszonelvű saját bevételtermelés, a működés- és fejlesztés-finanszírozás szempontjából mégis fontos a belépő és szolgáltatási díjbevételek folyamatos növelése. Erre törekszik a Bocskai Múzeum is, s évről-évre növeli bevételeit. Amíg 2013-ban még csak 843.000 Ft bevételt termelt a múzeum, addig 2014-ben már közel 1,4 millió forintot és bár a 2015. év még nem ért véget, mégis prognosztizálható, hogy az idei bevétel meg fogja haladni a 2 millió forintot.

A kiadásokat tekintve a bér- és járulékkiadások értéke volt a legnagyobb, meghaladta a 14 millió forintot. Dologi kiadásokra idén közel 8 millió forintot költhettünk. Ennek nagy része szolgáltatási kiadásokból (energiadíjból) állt. Az önkormányzat intézmény-felújítási támogatásának köszönhetően idén is jelentős összeget – több, mint 4 millió forintot – fordíthatott az intézmény épületkorszerűsítésre. Ebből a támogatásból két kiállítási épületünk (Bocskai u. 11., 21.) nyílászárócserejét valósítottuk meg.

Tárgyi feltételek

2015-ben javult a múzeum infrastrukturális háttere. A múzeum által évek óta használt négy épületnek (Bocskai u. 11., 12., 14., 21.) immár mindegyike szerepel az intézmény alapító okiratában. Ezekon kívül további két másik épületrészt is használ a múzeum. Az Oláh Gábor utcai vízműtelep egyik épületét évek óta, egy önkormányzati bérlakást pedig

az idei évtől használunk műtárgyraktárként. (Utóbbi a Bocskai u. 21. számú épületünk mögött található.) Összesen több mint 500 m² területű épület és közel 1000 m² zöldterület tartozik a múzeumhoz. Ezek karbantartását, gondozását képtelenség ellátni a háromfős személyzettel, melyhez a múzeumigazgató, a muzeológus, és a teremőr tartozik. A látogatók emelkedő száma, az állandó turistajelenlét ugyanakkor megköveteli a tiszta és rendezett környezetet, amely a vendégfogadás elemi feltétele. Hosszú távon nem megoldás az egyébként kiváló munkaerőt képviselő közmunkások bevonása sem, hisz a közmunkaprogramok határozott, néhány hónapos ideje és a programban résztvevők fluktuációja nem teszi lehetővé az állandó feladatellátást. Ilyen körülmények között nagy segítséget jelent a Hajdúszoboszlói Városgazda Nonprofit Zrt. segítsége, főként a zöldhulladék elszállításában, mivel a múzeum szállítójárművel sem rendelkezik.

Az alábbiakban annak a négy épületnek a 2015. évi fejlesztéseit ismertetem, melyeket állandó jelleggel használ a múzeum. Ezek – múzeumhoz kerülésük sorrendjében – a következők:

- *Főépület* (Bocskai u. 12.): az épületben 1977 óta működik múzeum, az állandó várostörténeti kiállítás mellett itt található a múzeum időszaki kiállítóterme, közösségi tere, irodái, egy kisebb műtárgyraktár és a múzeum adattára. Mivel ez az épület az elmúlt években több felújításon is átesett, ezért idén nagyobb beruházásra nem volt szükség. Meg kellett azonban újítani a múzeum udvarát, amely nagyon elhanyagolódott az elmúlt években. A rekultivációt a földalatti közműrendszer felújítása előzte meg. A 360.000 Ft-os önerős fejlesztés tartalmazta az elavult udvari szennyvízagnak felszámolását, új szennyvízvezetékek kiépítését, tisztító és szerelő idomok telepítését, kültéri vízvételi pontot (kerti csap) elhelyezését, és új vízvezetékek bekötését az épület utcai szárnyához. Ezáltal egyrészt megoldottuk a parkfenntartáshoz szükséges vízvétel problémáját, másrészt lehetővé tettük egy kiszolgáló helyiség kialakítását, amely megkönnyíti a közönségrendezvények vízellátását. A földmunkával járó tevékenység után pázsitos parkká alakítottuk a múzeum udvarát, hogy vendégeink minél kellemesebb környezetben tölthessék el a múzeumlátogatás idejét. Megszépült parkunk látványa immár a Bocskai utcáról is élvezhető, hiszen a korábbi lemezkaput egyik műtárgyunkra,

Göblyös Lajos néhai kovácmester patkókból készített különleges kapujára cseréltük ki. A korábban raktározott népművészeti alkotás így újból nyilvánosságot kapott, s népszerű dísz lett múzeumunknak.

- *Népművészeti kiállítási épület* (Bocskai u. 21.): az épületben 1987 óta működik a múzeum, a népművészeti kiállítások mellett itt található egy kisebb közösségi tér, egy műtárgyraktár és a múzeum könyvtára. 2015 áprilisában új állandó néprajzi kiállítást rendeztünk az épületben. A kivitelezés részeként felújítottuk a kiállítóterem világítási rendszerét. Nyáron a kisebb közösségi térben alakítottuk ki a Fekete Borbála Emlékszobát, amely együtt járt a helyiség felújításával is. Ősszel az önkormányzat intézményi felújítására szánt költségvetési támogatásából az épület összes ablakát korszerű műanyag nyílászárókra cseréltük le. Ezzel jelentősen javult az épület hőtartó képessége, ami a fűtési költség csökkenését eredményezheti.

- *Nemzetközi Modern Múzeum és Rácz György Emlékház* (Bocskai u. 14.): az épületben 1989 óta működik a múzeum. Itt található a Joseph Kádár festőművész által a városnak adományozott modern és kortárs gyűjteményéből rendezett állandó kiállítás, a Rácz György Emlékház kiállítása, egy kisebb műtárgyraktár, és egy irodahelyiség (amely korábban önkormányzati bérlakás volt). 2015-ben itt is elkezdődött a múzeumudvar rekultivációja. Az udvart – egy téglakerítés elbontásával – össze nyitottuk a szomszédban lévő múzeumi főépület udvarával, így a két épület közötti átjárás szabadabbá vált. A hátsó udvaron lévő kültéri sütőke-mence környékének térrendezése is megvalósult.

- *Bocskai utca 11. szám alatti múzeumi épület*: az épületben 1998 óta működik a múzeum. Jelenleg itt található a Dalnoky Ferenc retró gyűjteményéből rendezett kiállítás, a múzeum előkészítő raktára és több kisebb műtárgyraktár. 2015-ben ennek az épületnek is lecseréltük a nyílászáróit az önkormányzat nagylelkű támogatásának köszönhetően. Megoldottuk a korábban egybenyíló kiállítóteret és műtárgyraktár térelválasztását, így a kiállítások látogatása és a gyűjteménykezelési munkák zavartalanul folynak egymás mellett.

Itt kell megjegyeznem, hogy továbbra is példaértékű az a felújítási támogatás, melyet Hajdúszoboszló Város Önkormányzata évről-évre nyújt a múzeum számára. A 2015-ben több mint 4.000.000 Ft összértékű

támogatásból két épület nyílászárócserejét valósítottuk meg. Főként ennek köszönhető, hogy a múzeum infrastruktúrája jelentősen javult 2015-ben. Fontos lépéseket tettünk raktárproblémánk rendezésére is. Ezt tükrözi az Oláh Gábor utcai raktár kiürítési folyamatának előrehaladása is, melyet részletesen a gyűjteménygondozásról szóló fejezetben ismertetek.

Új nyílászárók a népművészeti kiállítás épületén (Bocskai u. 21.)

Személyi feltételek

A 6/2015. (II.19.) számú önkormányzati rendelet értelmében a fenntartó által jóváhagyott múzeumi létszámkeret 3 fő. A létszámhelyeket 2015-ben *Dr. Bihari-Horváth László* múzeumigazgató főmuzeológus, *Nagy István* muzeológus és múzeumi közművelődési szakember, valamint *Kiss Mihályné* teremőr töltötte be. A múzeum műtárgyvédelmi feladatait szerződéses jogviszonyban *Tóth Csilla* restaurátor látta el. A feladatellátást segítő egyéb tevékenységek (muzeológiai, közművelődési és múzeumpedagógiai munka segítése, adatrögzítés, irodai munka) és a technikai feladatok (karbantartás, parkgondozás, takarítás) ellátását közösségi és

közmunkások, valamint diákmunkások segítségével tudta teljesíteni az intézmény. A munkaprogramoknak köszönhetően a múzeumban dolgozók létszáma 2015-ben 9 és 16 fő között mozgott. Figyelembe véve, hogy a dolgozók egy része csak bizonyos hónapokban, illetve részmunkaidőben végezte feladatát, az *átlagos dolgozói létszámot 9 főben realizálhatjuk*, ami 2 fővel haladja meg a 2014. évi, és 5 fővel a 2013. évi létszámátlagot.

hónap	intézményi létszám	szerződéses munkatárs (restaurátor)	kulturális közösségi munkások	közmunkások	rehabilitációs foglalkoztatottak	diákmunkások	összesen
jan.	3 fő	1 fő	3 fő	2 fő	2 fő	-	11 fő
febr.	3 fő	1 fő	3 fő	2 fő	2 fő	-	11 fő
márc.	3 fő	1 fő	3 fő	2 fő	-	-	9 fő
ápr.	3 fő	1 fő	3 fő	2 fő	-	-	9 fő
máj.	3 fő	1 fő	3 fő	2 fő	-	-	9 fő
jún.	3 fő	1 fő	3 fő	2 fő	-	-	9 fő
júl.	3 fő	1 fő	3 fő	2 fő	2 fő	5 fő	16 fő
aug.	3 fő	1 fő	3 fő	2 fő	2 fő	5 fő	16 fő
szept.	3 fő	1 fő	3 fő	2 fő	-	-	9 fő
okt.	3 fő	1 fő	3 fő	2 fő	-	-	9 fő
nov.	3 fő	1 fő	3 fő	5 fő	-	-	12 fő
dec.	3 fő	1 fő	3 fő	5 fő	-	-	12 fő

A létszámátlag azonban nem fejezi ki azt a fluktuációt, ami a munkaprogramokban foglalkoztatottakkal betöltött munkaköröket jellemzi, és ami nagyban csökkentheti a hasznos munkaidőt is, hiszen a folyton cserélődő munkatársak betanítása időt von el mind a betanító, mind a betanított munkájától. Tovább árnyalja a képet a munkaprogramok alacsony bérfinanszírozása, ami elsősorban a munkamorált, s így a teljesít-

ményt befolyásolja. Ennek ellensúlyozására csapatépítő tréningeket rendszeresített a múzeum.

Csapatépítő tréning munkatársi körben (Balról jobbra: Sándor Eszter, Sipos Lajos, Kiss Mihályné, Vágóné Szabó Erzsébet, Dr. Bihari-Horváth László, Nagy István, Figula Istvánné, Oborzilné Makai Adrienn, Fehér Sándor, Balogh Gyula)

Sokat javítana a feladatellátás színvonalán az állandó munkaerő számának növelése. Főként az olyan szakfeladatok, mint a műtárgyvédelem (konzerválás, restaurálás), vagy a múzeumi közönségkapcsolat (közművelődés, múzeumpedagógia, marketing) ellátása igényel külön munkaköröket, de a teremőrzés és a takarítás-karbantartás munkái is szükségessé teszik a létszámfejlesztést.

Legfontosabb kihívásunkat a megnövekedett látogatószámból adódó többlet-feladatok ellátása jelenti. A múzeum jelenleg 4 épületben 1 fő teremőrrel működik. A teremőr munkaideje heti 40 óra, míg a múzeum heti 48 órában van nyitva. A teremőr munkaidején kívül eső nyitvatartási időben a látogatófogadást – szakalkalmazottak felügyeletével – közmunkások biztosítják. A közmunkások azonban nem viselhetnek olyan szintű felelősséget, mint a múzeum saját dolgozói, ami jelentős kockázatot jelent az intézmény számára. További probléma, hogy nincs önálló munka-

köre sem a műtárgyvédelemi, sem a közönségkapcsolati feladatoknak, melyek jogszabálynak megfelelő ellátását jelenleg egy külső megbízással (restaurátor) és egy többes, vagy kapcsolt munkakörrel (muzeológus – múzeumi közművelődési szakember) tudjuk biztosítani. Ezek azonban nem a legmegfelelőbb feladatellátási formák. A múzeum arra törekszik, hogy önálló státuszokat alakítson ki a fenti feladatok ellátásához.

Véleményem szerint a munkaerő-fejlesztést kezdetben többes munkakörök létrehozásával célszerű végrehajtani, mert így biztosítható a munkaerő-kapacitás leghatékonyabb kihasználása. A látogatottság egyenetlensége, vagyis a nyári turistaszezon magas és a téli időszak alacsony látogatóforgalmának kettőssége előirányozza a létrehozandó új munkakörök megosztását. Vagyis nyáron a teremőrzés, télen pedig a műtárgyvédelem, vagy a közönségkapcsolati munka elvégzését lehetne biztosítani egy *teremőr-segédrestaurátor*, illetve egy *teremőr-múzeumi közművelődési szakember* munkakör kialakításával. A minimum célkitűzés az, hogy 3-ról 5-re emelkedjen az állandó dolgozói létszám, amely így elérné a 2012. évi szintet. (A megyei múzeumi szervezet fenntartási időszakában évekig 2 muzeológus és 3 teremőr dolgozott a múzeumban. A városi önkormányzat azonban csak 2 muzeológust és 1 teremőrt vett át az intézménnyel, amit az akkori alacsony látogatottság is indokolt. Mára a helyzet azonban ismét megváltozott, a látogatószám folyamatosan növekszik.) A műtárgyvédelmi és a közönségkapcsolati feladatok jobb ellátását biztosító munkakörök kialakítása nagyon fontos lenne az intézmény számára.

Összességében tehát megállapítható, hogy a múzeum mind a teremőrzés, mind a műtárgyvédelem, mind pedig a múzeumi közönségkapcsolat területén feladatellátási nehézséggel küzd, melyet a munkaerő fejlesztésével lehet megszüntetni. Erre törekszik a múzeum fenntartója, a városi önkormányzat is, hisz ebbe az irányba mutatnak az intézmény 2016. évi költségvetéséről zajló tárgyalások is, melyek eredményéről azonban csak a jövő évi évkönyvben számolhatunk be.

Gyűjteménygondozás

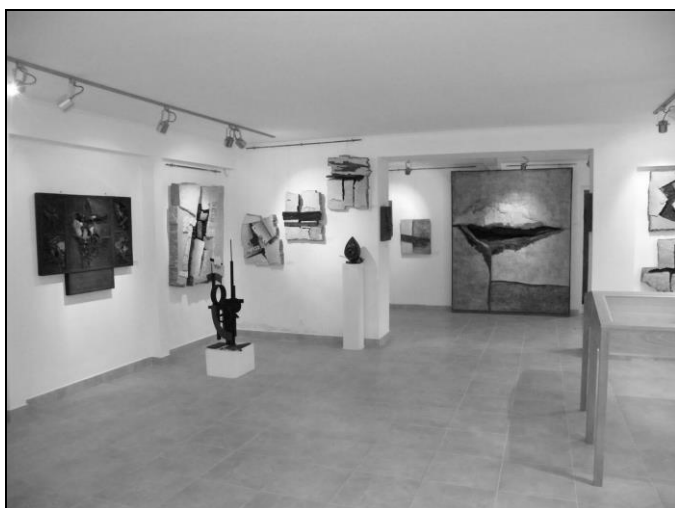
A Bocskai Múzeum gyűjteményei 2015-ben is gyarapodtak, gondozásukat a muzeális intézményekről szóló CXL. törvény szerint látjuk el. A legjelentősebb esemény e téren kétségkívül Joseph Kádár festőművész

ajándékozása volt, mellyel az általa létrehozott Nemzetközi Modern Múzeumban 1996 óta látható – 179 tételes – képzőművészeti gyűjtemény Hajdúszoboszló városának tulajdonába került. A hozzávetőleg 20 millió forint értékű, nemzetközi jelentőségű, gazdag gyűjtemény a város legnagyobb kulturális értékei közé tartozik. Az adományozó, Joseph Kadar gyermek- és ifjúkorát (1939-54) töltötte Hajdúszoboszlón, ahonnan Debrecenbe, majd Budapestre költözött. A Magyar Képzőművészeti Főiskolát 1956 és 1961 között végezte, mesterei Bernáth Aurél és Fónyi Géza voltak. 1969-ben Párizsba emigrált, hogy a művészi szabadság jegyében alkothasson. Művészeti tevékenységeit Szoboszlai Lilla jelen évkönyvben megjelenő tanulmánya részletesen ismerteti, így e helyen csak műgyűjtői munkáját emeljük ki. Magángyűjteménye első darabjai az emigráns párizsi magyar művészekről, külföldi művészbárátoktól ajándékba kapott és vásárolt alkotásokból, így Victor Vasarely, George Braque, Ingo Glass, Le Corbusier, Chagall, és Picasso munkáiból állt. Későbbi művészetszervező tevékenysége során ismerkedett meg a hazai geometrikus művészet képviselőivel, akiktől szintén számos képet és szobrot cserélt és vásárolt. Így került a gyűjteménybe többek között Korniss Dezső, Gyarmathy Tihamér, Joláthy Attila, Gáyor Tibor, Keserű Ilona, Bak Imre, Nádler István, Fajó János és Aknay János egy-egy alkotása. Ezzel Joseph Kádár gyűjteménye a legmarkánsabb magyar geometrikus gyűjteménnyé vált. Értékes állandó kiállítása húsz éve látogatható, s immár tulajdonjoggal is Hajdúszoboszló városát gazdagítja.

A Nemzetközi Modern Múzeum kiállítása

Jogi értelemben ugyancsak idén vettük gondozásba a másik értékes képzőművészeti gyűjteményt, a Rácz-gyűjteményt is. A múzeum 2010 óta üzemelteti azt a Bocskai utca 14. szám alatt található emlékházat, amely Rácz György művészi hagyatékát mutatja be. A Rácz György Baráti Kör és a városi önkormányzat által létrehozott emlékházat gyakorlatilag eddig is a múzeum üzemeltette, de jogilag még nem vette át a gyűjteményt. Az emlékházban lévő gyűjteményt Rácz György hagyta, illetve örökösei adományozták Hajdúszoboszló Város Önkormányzatának. Mivel a Bocskai Múzeumot ekkor még nem a városi önkormányzat tartotta fenn, a Rácz György-hagyaték sem került be a múzeum gyűjteményébe.

A Rácz György Emlékház kiállítása

A 2013-as fenntartóváltás azonban új helyzetet teremtett, a múzeum városi intézmény lett, s fokozott figyelmet fordít a város kulturális örökségi értékeinek gondozására. Ezek közé tartozik Rácz György művészi hagyatéka, így fontos volt, hogy ne csak elvi, de gyakorlati értelemben is a múzeumba kerüljön. Ez úgy volt elérhető, hogy a múzeum egy vagyonkezelési szerződés keretében kezelésbe vette az önkormányzati vagyonyilvántartásban szereplő hagyatékot, majd bevezette saját szaknyilvántartásába, amit műtárgyrevízió előzött meg. A revízió részt vett a művész szellemi örökségét ápoló Rácz György Baráti Kör elnöke, Piroška Mihály is. Segítségével számos alkotás adatait sikerült pontosítani. Az ekkor felvett jegyzőkönyv megállapította, hogy a hagyatéki jegyzőkönyv-

vekben szereplő műtárgyak hiánytalanul megvannak, sőt a revízió során további, kis értékű műtárgyak kerültek elő, melyekről többletjegyzék készült. A vagyonkezelési szerződés műtárgyjegyzéke a revízió során számba vett 256 darab tárgyat sorolja fel.

A gyűjteményező munka részeként 2015-ben két kisebb letéti anyagot fogadtunk be. A Fekete Borbála Alapítvány nálunk helyezte el a művésznő és tisztelői által alkotott 54 darabos gyűjteményt, a Rácz György Baráti Kör pedig további 6 Rácz György-alkotást. A műtárgy-mozgatások vonatkozásában meg kell említenem, hogy idén is volt olyan gyűjteményi egység, melyet egy országos múzeum kért kölcsön: képzőművészeti gyűjteményünk Cseh Gusztáv-anyaga a Nemzeti Galéria Sors és Jelkép című kiállításán volt látható.

A Bocskai Múzeum a muzeális intézmények nyilvántartási szabályzatáról szóló 20/2002. (X.4.) NKÖM rendelet szerint folyamatosan fejleszti nyilvántartásait. A műtárgyak adatait a szakigazgatás által jóváhagyott, hiteles leltárkönyvekben vezetjük. A tételenként 20 adat a több, mint 10.000 darabos műtárgygyűjtemény és a 30.000 darabos segédgyűjtemények esetében egy közel egymillió adatból álló adatbázist képez, melynek kezelése, hasznosítása ma már elképzelhetetlen számítógép alkalmazása nélkül. 2015-ben ezen a téren is áttörést értünk el. A kulturális közmunka és a diákmunka programok keretében alkalmazott adatrögzítők több, mint 5.000 műtárgy közel 100.000 adatát rögzítették, ami igen jelentős teljesítmény.

2014-ben kezdtük meg az Oláh Gábor utcai, vízműtelepi külső raktárunk felszámolását, amire műtárgyvédelmi okokból, az épület párás klímája és hiányzó fűtése miatt volt szükség. Ezt a munkát 2015-ben is folytattuk. A kint lévő mintegy 6.000 műtárgyból közel 4.000 darabot sikerült visszatelepíteni a múzeum épületébe. A vízmű-telepről való evakuálást, a műtárgyak rendszeres szállítását idén is a Városgazdálkodási Nonprofit Zrt. segítette. A munkát 2016-ban folytatjuk és reményünk szerint be is fejezzük. A szállítással párhuzamosan Bocskai utcai épületeinkben raktárhelyiségeket rendeztünk be. Közmunkásaink több folyóméter polcrendszerrel és számrendszeres raktári rendet alakítottak ki. A bővülő kapacitás ellenére nyár végén újabb épületet kellett igényelnünk, mert raktáraink megteltek. Így kaptuk meg azt az önkormányzati bérlakást, amely a néprajzi kiállítási épületünk hátsó épületrészében található. Bízunk benne, hogy az adott ingatlan hosszútávon a múzeum kezelésében marad.

A múzeum műtárgyvédelmi feladatait idén is külső szolgáltató, Tóth Csilla restaurátor látta el. Munkája során az elmúlt két évben hozzávetőleg 3000 műtárgy fertőtlenítését és konzerválását végezte el. Mivel a múzeum legfőbb problémája a régi épületek magas páratartalma volt, ezért 2015-ben 4 új páratlanító gépet is beszerzett a múzeum.

Tudományos tevékenység

A múzeum 2015-ben második alkalommal jelenteti meg tudományos periodikáját, a Bocskai István Múzeum Évkönyvét (BIMÉ). Az idei kötet egyik célja, hogy felhívja a figyelmet Hajdúszoboszló „helyi jelentőségű nemzeti értékeire.”² Hajdúszoboszló Város Önkormányzatának Képviselő-testülete ugyanis a magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény, valamint az ennek végrehajtását szabályozó 114/2013. (IV.16.) Kormányrendelet vonatkozó rendelkezései alapján 2015 júliusában megbízta a múzeumot a helyi értékek kutatásának és nemzeti értékévé nyilvánításának megszervezésével. Mivel a kulturális örökségi értékek gyűjtését, megőrzését és bemutatását több, mint 50 éve végzi a múzeum, így örömmel fogadtuk a megbízást, melynek keretében először négy értékelem tudományos háttér tanulmányát készítettük el: 1. A Bocskai-kultusz Hajdúszoboszlón, 2. Szilveszteri csergetés Hajdúszoboszlón, 3. Thököly Imre Hajdúszoboszlói kultusza, 4. Gönczy Pál polgári népoktatást megalapozó életműve. A tanulmányok alapján az önkormányzat kezdeményezte az értékelemek felvételét a Hajdú-Bihar Megyei Értéktárba. A munka folytatásaként múzeumunk – az önkormányzattól kapott támogatást felhasználva – nyolc tudományos kutatót bízott meg a további kutatások lefolytatásával. Ehhez hasonló, párhuzamosan folyó kutatásokból álló programszerű kutatómunkát legutóbb 40 éve, 1975-ben végeztek a településen, a Déri Múzeum legendás igazgatójának, Dankó Imrének a vezetésével, a Hajdúszoboszló monográfiája című 850 oldalas kötet összeállításakor. A Bocskai Múzeum által indított kutatásokból is számos szaktanulmány született, melyeket a jelen év-

² A nemzeti érték fogalmát a 114/2013. (IV.16.) Kormányrendelet határozza meg. Eszerint nemzeti érték a magyar alkotótevékenységhez, termelési kultúrához, tudáshoz, hagyományokhoz, tájhoz és élővilághoz kapcsolódó, nemzetünk történelme, valamint a közelmúlt során felhalmozott és megőrzött minden szellemi és anyagi, természeti, közösségi érték, vagy termék.

könyvben adunk közre.³ A kutatások eredményeiből és az értékes tanulmányokból kitűnik, hogy ezt az értékfeltáró munkát számos tudomány területén érdemes elvégezni. A múzeum tehát reméli, hogy jövőre is megbízást kap e feladat ellátására. Biztató jel, hogy novemberben az önkormányzat Helyi Értéktár Bizottságot is létrehozott, s elnökének a múzeum igazgatóját kérte fel.

Közönségkapcsolati tevékenység

A 2015. évi közönségkapcsolati tevékenységek közül ki kell emelnem két kiállítást, melyek egészen újjá varázsolták régi múzeumunkat.

2015 áprilisában új állandó néprajzi kiállítást nyitott a múzeum. A pásztorkultúrát bemutató új kiállítás *Pásztorkincsek* címen várja a látogatókat. A múzeum Bocskai utca 21. szám alatti épületében 30 éven keresztül a Hajdúság népművészete című kiállítás volt megtekinthető, amely azonban megérett a lebontásra: mind kiállítási koncepcióját, mind technikai kivitelét meghaladta a kor. Az új kiállítás mintegy másfél millió forintból valósult meg. Fejlesztési költségét részben a Nemzeti Kulturális Alap támogatása, részben a Bocskai István Múzeum saját költségvetése biztosította. Nemcsak a kiállítás pénzügyi háttere, hanem – a pályázat-írástól a látványtervezésig – a projekt minden fázisa a múzeum saját tudományos, közönségkapcsolati és kommunikációs stratégiája szerint valósult meg. A múzeum fenntartója, a városi önkormányzat minden szükséges támogatást megadott az új kiállítás létrehozásához, amit ezúton is hálásan köszönök.

A kiállítás elsősorban a városhoz való kötődést kívánja erősíteni, de turisztikai attrakcióként is üzemel. Magyar és angol nyelvű szövegei mind a hazai, mind külföldi látogatók számára érdekes olvasmányul szolgálnak. A kiállított tárgyak és a kiállítás látványvilága ugyanakkor

³ A „helyi jelentőségű nemzeti értékeket” bemutató szaktanulmányok szerzői a következők Dr. Lovas Kiss Antal egyetemi docens (Debreceni Egyetem, Néprajzi Tanszék), Dr. Kavacsánszki Máté tudományos segédmunkatárs (MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport), Kovács László Erik ügyvivő-szakértő (DE Néprajzi Tanszék), Nagy István történész-muzeológus (Bocskai István Múzeum), Szoboszlai Lilla művészettörténész-muzeológus (Déri Múzeum), Virányi Zsolt műemlékvédelmi szakmérnök (Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal), Dr. Novák Tibor egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem, Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék), és Vida Lajos irodalomtörténész.

egészen elvarázsolja a látogatót, a napsárga háttérszín nemcsak a tárgyakat aranyozza be, de melegséggel tölti el a látogatók lelkét is. A labirintusszerű vitrinrendszer a felfedezés kalandos élményét kínálja a közönségnek.

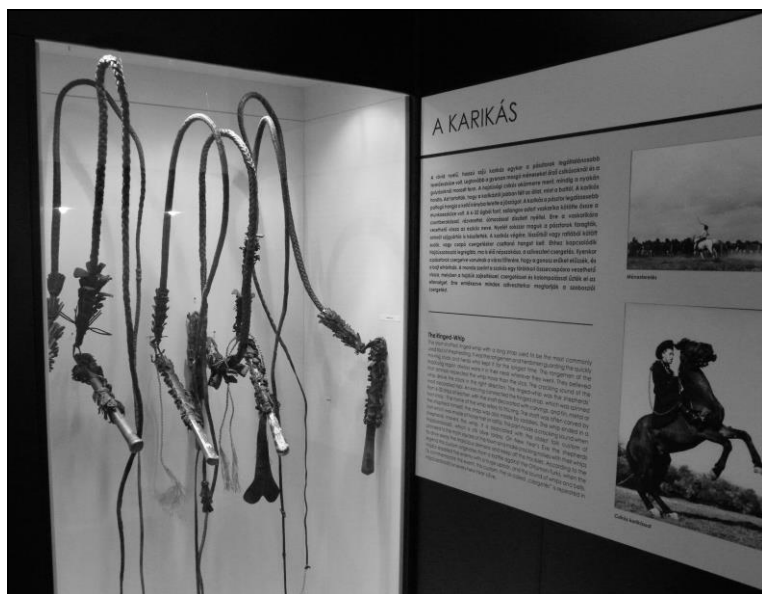

A Pásztorok című kiállítás kezdő egysége

A kiállítás 12 egységben mutatja be a pásztorkultúra világát. Történeti ismereteinkből tudjuk, hogy a város Angyalháza-pusztá megszerzésével hatalmas hortobágyi legelőterülethez jutott a 18-19. században. A 24.000 hektáros határnak közel fele legelő és kaszáló terület volt, melyet legeltető állattartással hasznosítottak. A várost övező belső legelőkön kezes jószágot (csordákat, csürhéket), Angyalházán pedig szilaj állatokat (méneseket, gulyákat, juhnyájakat) tartottak. A pásztorkodás 19. századi virágkorában több száz pásztor élt a városban, munkájukat megbecsülték, személyük nagy tiszteletnek örvendett.

A pásztorkodásnak évezredes hagyományai vannak a magyarság körében. A vagyont jelentő jószágok őrzése, gondozása speciális feladat volt, melyet külön társadalmi réteg, a pásztorrend látott el. A pásztorok nemcsak különleges tudásuk miatt, hanem az állattartás évszázadokon keresztül uralkodó külterjes formája miatt is élesen elkülönültek a parasz-

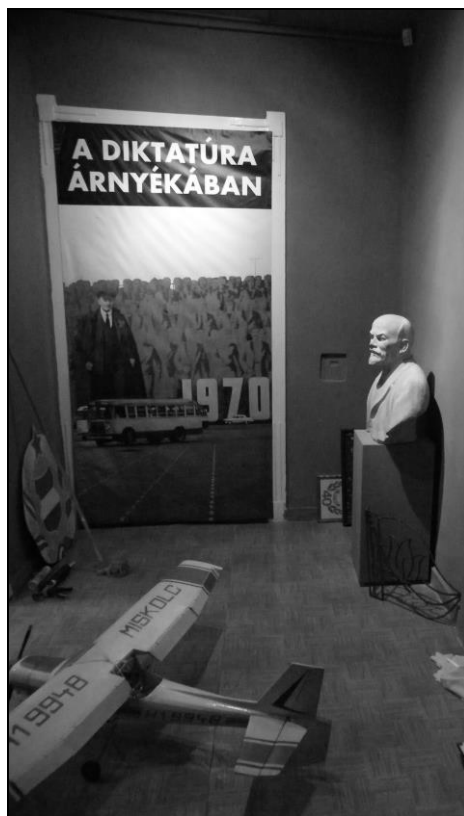
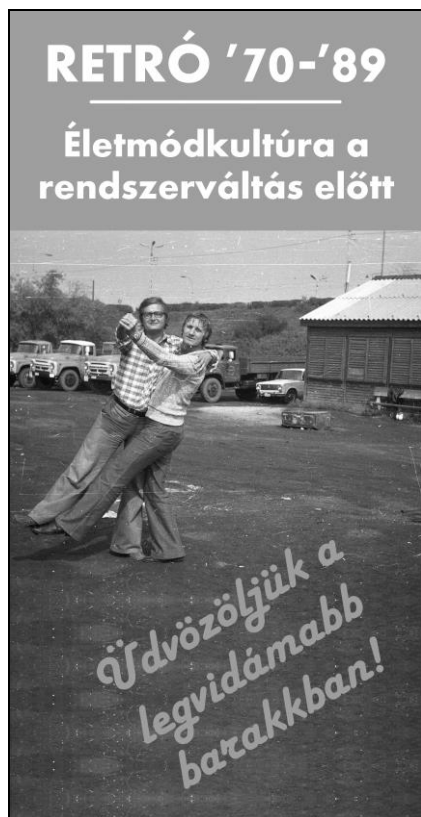
ti társadalomtól. Életük nagy részét a természetben, a pusztán töltötték. Életmódjuk lehetővé tette, hogy a régi magyar kultúra sok vonását megőrizzék. Ezek köszönnek vissza tárgyaikon, melyek művészi igénnyel, személyes használatra készültek. E tárgyakat részben kézművesek, részben maguk a pásztorok készítették, de minden esetben a pásztorok ősi világméretű kifejező igénye és elvárása szerint. A pásztorok világát megidéző tárgyak a Bocskai István Múzeum legértékesebb kincsei közé tartoznak, melyeket büszkén mutatunk be új kiállításunkban.

A kiállítás karikás ostorokat bemutató egysége

A múzeum másik újdonsága a *Retró '70 - '89. Életmódkultúra a rendszerváltás előtt* című felújított kiállítás, amely 2015 októberében nyílt meg. A kiállítás Dalnok Ferencnek, a nagy sikerű Homokkerti capriccio című könyv szerzőjének és feleségének a magángyűjteményére épül. Az ország egyik első retrógyűjteménye a könyv illusztrálását segítő jött létre, de már 2008-ban önálló kiállítást kapott. Hajdúszoboszlóra 2011-ben került, de sokáig interpretáció nélkül, raktárszerűen volt bemutatva. A folyamatosan gyarapodó gyűjtemény jelenleg a régió legnagyobb és leggazdagabb retrókollekciója. Különleges darabjai kiválóan szemléltetik az '70-es, '80-as évek életmódját. Ezt hivatott bemutatni

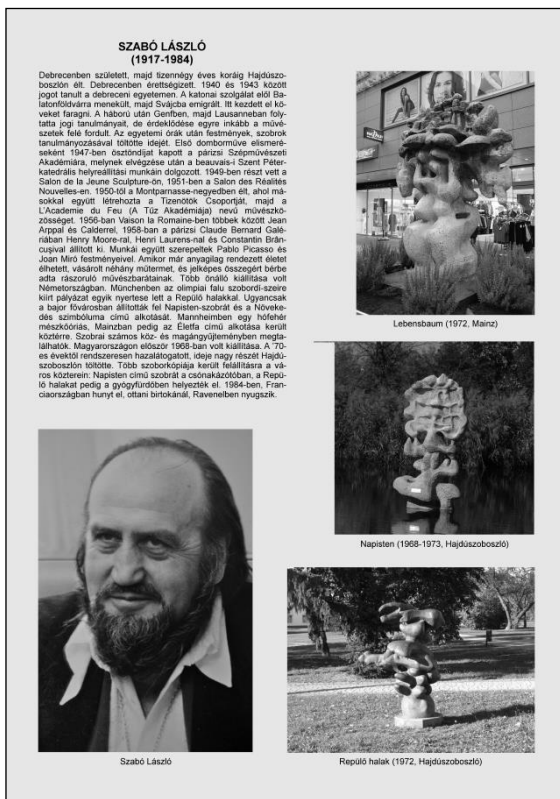
kiállításunk is, amely külön egységekben mutatja be a korabeli lakótér, a gyermekkor, a szórakozás és a fogyasztás tárgyi kultúráját, de megvilágítja a kor sötét oldalát, a „diktatúra árnyékát” is. Kilenc tematikus egysége a következő címeket viseli: 1. Az otthon világa, 2. A gyerekek világa, 3. Az úttörők, 4. Szórakozási formák, 5. A munka világa, 6. Fogyasztói kultúra, 7. Szocialista ünnepek, 8. A hatalom szervezetei, 9. A puha diktatúra.

A retró kiállítás újrendezés közben

A múzeum az idei időszak kiállításait a Múzeumok Éjszakáján nyitotta meg. A „művészetek fényében ragyogó” esti programra idén is több százan voltak kíváncsiak. A programok központi helyszíne a Bocskai utca 14. szám alatti, Nemzetközi Modern Múzeum volt, ahol Joseph Kádár festőművész *Dualizmus* című kiállításának megnyitóján vehettek

részt a látogatók. A kiállítást Dr. Cs. Tóth János művészeti író nyitotta meg, részletesen ismertette a sokoldalú művész 1973-ban kezdődő dualista korszakát és műveit. Joseph Kádár Dualizmus című kiállítása mellett a Bocskai Múzeum saját művészeti gyűjteményéből is kiállítás nyílt az este folyamán. Az évek óta raktárban pihenő alkotások most újból láthatók a *Fényre vitt gyűjtemény* című kiállításon. A kiállítás elvitathatatlan érdeme, hogy újból ráirányítja a figyelmet a város művészeti örökségére, amely jóval gazdagabb, mint a régió többi városáé. A gyűjtemény két egysége két teremben került elhelyezésre. Az egyik termében a szoboszlói kötődésű művészek – Szabó László, Joseph Kádár, Miskolczi László, Kígyós Sándor, Rác György, Maklár Kálmán, Cseh Gusztáv, Tóth Irén, Oborzil Edit, Kepes Ágnes – munkái tekinthetők meg. A képek mellé helyezett tablók részletesen ismertetik az alkotók életútját és művészetét. A másik teremben a gyűjtemény azon egysége kapott helyet, amely részben a Cívis és a Hortobágyi Művésztelepekről, részben pedig a Fekete Borbála Alapítvány letéteként került a múzeumba. Ez a kiállítási egység Bényi Árpád, Égerházi Imre, László Ákos, Tamus István, Vencsellei István, Szilágyi Imre, L. Ritók Nóra és Buka László kiemelkedő munkáit mutatja be.

Tabló a Fényre vitt gyűjtemény című kiállításról

A múzeum és a Fekete Borbála Alapítvány együttműködésének köszönhetően a Múzeumok Éjszakáján, a Bocskai utca 21. szám alatt

nyílt meg a Fekete Borbála Emlékszoba is, melyben a művész-tanárnő képeit és személyes emléktárgyait helyezte el az alapítvány kuratóriuma. Az emlékszoba átadásán Vetró Mihály, a kuratórium elnöke, Tatár Éva, a szervezet alapítója, és Tamus István, festőművész, főiskolai docens emlékezett meg Fekete Borbála életéről, tanári pályájáról és művészetéről.

Még tavaly, Rácz György festőművész születésének 70. évfordulója alkalmából éledt fel ismét a Rácz György Baráti Kör és a múzeum együttműködése. Az elmúlt évben Piroska Mihály, a kör elnöke több, a művészeiről szóló filmet digitalizált. A filmek bemutatójára szintén a Múzeumok Éjszakáján került sor. A baráti kör egy digitális képernyőt is elhelyezett az emlékházban, melyen a filmek ezentúl folyamatosan megtekinthetők.

2015-ben több nagyobb és számos kisebb közönségrendezvényt szerveztünk. Programjainkon összesen mintegy 2.000 látogató vett részt, ami egyértelműen felülmúlja az előző évek gyakorlatát. 2015-ben folytattuk a 2014-ben megkezdett múzeumpedagógia tevékenységeket. Mivel az intézménynek nincs saját múzeumpedagógusa, így ezt a feladatot külső szakemberek bevonásával tudjuk ellátni. Sokat köszönhetünk *Dóróné Balázs Katalin* tanárnőnek, aki minden rendezvényünkön lelkes odaadással tart múzeumpedagógiai foglalkozásokat. A *Múzeumi Technika Tánoda* elnevezésű múzeumpedagógiai délutánjai nagy sikert arattak az iskola gyerekek körében. Tovább folytatódott a múzeum óvodapedagógiai programja, amely három állandó foglalkozásból áll. A foglalkozások tematikáját összeállító *Vágóné Szabó Erzsébet*, a múzeum kulturális közösségi munkás munkatársa a jelen évkönyvben részletesen ismerteti ezeket a programokat és az intézmény múzeumpedagógiai tevékenységét.

Látogatottság

A múzeumok működése szempontjából az egyik legmeghatározóbb tényező a látogatottság. Részben ettől függ az állami támogatás mértéke és ez járul hozzá leginkább a múzeum bevételeihez is. A látogatószám tehát kulcsfontosságú adat, melyet folyamatosan mérni és elemezni kell. A Bocskai Múzeum 2014 óta végez látogatómérést, melynek eredményei alapján 2015-ben megváltoztattuk a múzeum jegyrendszerét. A kiállítási épületek külön látogatását lehetővé tevő belépőjegyeket kiveztünk a rendszerből, s helyettük olyan jegytípust vezettünk be, amely minden kiállítás megtekintését tartalmazza. Ezzel jelentősen növeltük a látogató-

sok idejét: látogatóink több élménnyel, elégedettebben távoznak, mint a korábbi években. A 2015. évi látogatószám meghaladta a 10.000 főt, ami 130%-kal több, mint a két évvel ezelőtti látogatószám.

Marketing

A múzeum látogatottsága nagyban függ az intézmény marketingmunkájától. 2015-ben folytattuk a tavaly megkezdett munkát: számos reklámújságban jelentünk meg, fokoztuk a közösségi médiában való jelenétünket, köztéri tájékoztató táblákat helyeztünk ki a Bocskai és Hőgyes utcák kereszteződésében. Több formában több hírt adunk magunkról, így nőtt a múzeum ismertsége, egyre többen keresik fel kiállításainkat. Részt vettünk a város nagyobb rendezvényein (Hajdúsági Ízek Fesztiválja, Bioétel Fesztivál, Szüreti Mulatság), és idén is felállítottuk nyári információs pontunkat a strandfürdő bejáratánál A TDM-iroda mellé telepített sátorban a múzeum diákmunkásai népszerűsítették a múzeumot. Számos turistát sikerült ily módon elérni.

Összefoglalás

2015-ben is eredményes évet zárt a múzeum. Jelentősen, 10.000 főre nőtt a múzeum látogatószáma és folyamatosan emelkedik bevétele is. Sikerült fejleszteni az intézmény integritását. Több értékes gyűjtemény jogi helyzetét tisztáztuk. Jogot szereztünk több épület, épületrész használatára, s ezzel jelentősen csökkentettük raktározási nehézségeinket. Lehetőségünk adódott a magas szintű, modern tudományos kutatómunka megszervezésére, évkönyvünk szerzői körének fejlesztésére. E munka eredményeként adjuk közre évkönyvünk további tanulmányait.

LOVAS KISS ANTAL

A HAJDÚSZOBOSZLÓI LOVAS REPREZENTÁCIÓ HAGYOMÁNYA

A hajdúszoboszlóiak lokálisidentitását alapvetően meghatározza a lovas hajdú eredet emléke. Miután az 1606-ban megkötött bécsi békeszerződés lezárta a Habsburgok és Bocskai közt zajló háborút, a fejedelem 1606. szeptember 2-án, Kassán kelt szabadságlevelében a testőrségét alkotó 700 lovas hajdút Szoboszlóra telepítette le. A szoboszlóiak mindig büszkék voltak arra, hogy elődeik Bocskai István leghűségesebb és legjobb lovaskatonái voltak. Különösen a többi hajdúvárossal szemben hangsúlyozták, hogy őseik lovas, azaz elit alakulatból származtak. A huszadik század során ezt a lokális identitást a helyi lovasbandérium demonstrálta. Ugyanakkor a lovas hajdú alakja egy olyan 19-20. századi lovas magyar ideáltípust jelenített meg, amely nem csak lokális, hanem nemzeti szinten is tartalommal telítődött. A kor olyan eszményeit hor-doztta, mint a fegyelmezettség, katonás viselkedés. A napjainkig működő lósporthoz és lovas szabadidős tevékenységekhez kapcsolódó civil szerveződések a hajdúszoboszlóilovas díszelgő hagyományok 21. századi folytatói.

Amikor az 1848-évi országgyűlés az adófizetési kötelezettségét a nemességre is kiterjesztette, egyúttal a bandériumok felállítására vonatkozó kötelezettséget is megszüntette. A 19-20. században a bandériumok a díszkíséret szerepét töltötték be, polgári jellegű parádékon és ünnepélyes alkalmakkor, katonás jellegű látványelemként díszöltö-zetben, lóháton, emelték az esemény tekintélyét. A vármegyék mellett a törvényhatósági joggal felruházott városok is szerveztek lovasbandériumokat, amelyeknem katonai szervezetek voltak, de a lóháton ülő dísz- vagy egyenruhás férfiak fegyelmezett köteléke jól szervezett alakulat látszatát keltette. A díszelgő lovas bandériumok kialakulása és gyakorlata elsősorban a társadalmi ünnepekhez kapcsolódik, azok hatását hivatottak emelni.¹ Adíszelgésre szánt lovas bandériumok megalakításának szokásában feltehetően fontos szerepet játszott a Szent Korona 1790-es hazahozatala, amikor az útvonal melletti vármegyékből, városokból díszes megjelenésű lovasok fogadják és kísérték a menetet területükön keresztül. A haza hozott korona őrzését a vármegyék által kiállított nemesi bandérium biztosította, ugyanakkor ezek a bandériumok reprezentációs szerepet is betöltöt-

¹ VOIGT 1978: 525-533.

tek. Már a 18. század végén királyi és vármegyei bandériumok sora jött létre, amelyekről részletes leírást ad Decsy Sámuel.²

Az elsőjelentősebb, dokumentált hajdúszoboszlói lovas díszelgések Kossuth Lajos fogadásához kapcsolódnak. Az adatok szerint 1849-ben a városon keresztülutazó kormányzó és kísérete részére nemzetőr lovasegység adott díszkíséretet a település nyugati határán fekvő Nyugyszom csapszéktől Debrecen határáig.³ 1849. június 4-én pedig a Pest felé átutazó Kossuthot a szoboszlóiak díszes lovasbandériuma Ebestől Nádudvarig kísérte.⁴ Ezeket az alkalmi szerveződések csak lényegesen később követte egy állandó hajdúszoboszlói lovasbandérium létrehozására. A megalapítás háttérében jelentős szerepet töltött be a 20. század eleji gazdasági konjunktúra, valamint az 1925-ben felfedezett gyógyvíz- és földgáz kincs és a nyomokban fejlődésnek indult infrastruktúra (főveny-fürdő, villanytelep), amelyek Hajdúszoboszló számára különösen kedvező feltételeket teremtettek. A modernizációs folyamatok egyrészt megfelelő gazdasági háttérrel biztosítottak, másrészt helyi szinten maguk után vonták a lokális hagyományok, a hajdú múlt felértékelődését is. A helyi identitás megőrzése és felmutatása mellett meghatározó volt, a trianoni határmegvonás sokkja, amely országos szinten értékelte fel a nemzeti lét jelentőségét és szimbólumait. A nemzeti összetartozás jelképes kinyilvánítását hordozta az 1927 őszen felállított első világháborús hősi emlékmű is, amely a szoboszlóiak hősiességét és a nemzet egészében betöltött fontos szerepét volt hivatva kifejezni. Az emlékműavatás alkalmából Hajdúszoboszlóra látogató Horthy Miklós részvétele felértékelte az esemény jelentőségét és remek lehetőséget kínált a helyi identitást kifejező lovas-hajdú eredet hangsúlyos felmutatására.

A Hajdúszoboszlói Lovas Bandérium

A hajdúszoboszlóilovasbandérium 1927-ben azzal a céllal, jött létre, hogy: „*nemzeti és népi ünnepélyek alkalmával emeljék az esemény nívóját, lovas mutatványaik és lovas játékaikkal pedig, felelevenítsék az ősi hajdúvirtust és szokásokat.*”⁵ Oborzil Gyula állatorvos és dr. Erdős Kálmán

² DECSY 1792: 291; 296; 391.

³ Független Hajdúság 1933. VII. 23. sz. – Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. V. B. 443/a. Tanácsülés jkv. 491. és 586. sz. iratok. – Debrecen, 1890. IX. 9. A király első látogatása Debrecenben. – Pesti Napló, 1857. VI. 4–5. sz.

⁴ MÁLNÁSI 1928.

⁵ BÉRES 1967: 4.

akkori polgármester volt a bandérium életrehívásának motorja. Olvasókörökben, társadalmi szervezetek, egyesületek székházaiban mondott beszédekkel igyekeztek hatni a település hazafias érzelmű lakosságára és elérni az erkölcsi anyagi támogatásukat. A megalakuláshoz szükséges összeget gyűjtés útján társadalmi szervezetek és magánemberek adományaiból teremtették elő. A városháza dísztermében megtartott alakuló gyűlésnek több fontos mozzanata is ismert. Meghatározták az alapszabályt, vezetőséget választottak, nyilvántartásba vették a tagságot. A jelenlévők közül többen felajánlásokat tettek, valamint az újonnan megválasztott vezetőség meghatározta a bandérium egyenruháját is.⁶

A lovas bandérium alapszabálya a következő pontokat tartalmazta:

- Tagja lehet minden hajdúszoboszlói lakos korra, foglalkozásra és társadalmi állásra való tekintet nélkül, aki a bandérium célját és feladatát magáévá teszi, a közös fegyelemnek és a mindenkori parancsnok utasításainak magát aláveti.
- A bandériumnak pártoló és tiszteletbeli tagja az lehet, aki erkölcsi és anyagi téren támogatja a bandériumot.
- A bandérium élén választott vezetőség áll, választmányi tagokkal, akiket az éves közgyűlésen választanak meg.
- A vezetőség mellett a mindenkori létszámnak megfelelő parancsnokok állnak, akik a lovas tudományokban jártasak és gondoskodnak a bandérium tagjainak kiképzéséről.
- A bandérium létszáma meghatározatlan a tagok tagdíjat nem fizetnek.
- A vezetőség feladata a bandériumot lehetőség szerinti létszámban összehívni, ha a városi tanács vagy más társadalmi szervezet, egyesület valamilyen hazafias vagy népünnepélyt rendez és a bandériumnak ezen való részvételét kéri.

⁶ A lovas bandérium alapító tagjai: id. Borbély András; Ceglédy István; Ceglédy József; P. Ceglédy Bernát; Csanádi Lajos; Császi Antal; Cseke Lajos; Décei Lajos, Décei Gábor, Erdős Lajos; Horogh Kálmán; Horogh Sándor; Juhász Ferenc; Kádár Sándor; Kiresi Elek; Korpos János; Kovács József; Kovács Gábor; Kurucz Tamás; Kurucz Imre; Kurucz József; Kun János; Lajter Sámuel; Lajter Ferenc; Lencsés János; Lénárt Gyula; Lovass István; Lovass József; Lovass Ferenc; Lovass Mihály; Loós József; B. Nagy Károly; B. Nagy József; Magyar Mihály; Magyar Gábor; Madarász Sándor; Márton Gyula; id. Márton József; Mohácsi Lajos; Molnár Elek; Oláh Lajos; Papp Antal; Rákosi László; Dr. Soós Ferenc; Szakál Antal; Szilágyi Mihály; Szilágyi János; Szilágyi Gábor; Szoboszlai János; Tatár István; Á. Tóth Mihály; Á. Tóth János; Tóth Gábor; Tóth János; M. Tóth Sándor; M. Tóth Pál; Török József; Vadász László; Vadász János; Vadász Ferenc; Vágó József; Vágó Sándor; Vágó János; Váczi János; Vári Sándor; Végh József

- Az aktív tagoknak hagyományos és erkölcsi kötelessége, – helyzetükhöz és kötelezettségeikhez képest, közös megbeszélés alapján – rendben és időben lóháton megjelenni, az ünnepélyeken és egyéb alkalmakon a hagyományokhoz híven magukat komoly, fegyelmezett magatartással produkálni.
- Mindazok, akik aktívan kívánnak részt venni a bandérium szerepléseiben, a szükséges lóról, felszerelésről és ruházatról maguknak kell gondoskodni.

Az alapszabály által deklarált egyesületi keretek a helyi társadalom számára nyitott, ám hierarchikus viszony mentén felépülő, katonás fegyelemmel működő civil szervezetet körvonalaznak. A megalakuló egyesület társadalmi beágyazódását híven tükrözi a támogatók köre. A támogatói felajánlások egy része az anyagi alapok megteremtését célozta, a városi tanács, társadalmi szervezetek, egyletek képviselői és a jelenlévő módosabb polgárok pénzfelajánlásokat tettek. Mivel az egyesület deklarált céljai között a lakosság minél szélesebb körének bevonása szerepelt, jelentős segítséget jelentettek a bandérium felszerelésének biztosítását célzó felajánlások. Többen ló, szerszám és ruha kölcsönzését ajánlották fel azok számára, akik részt kívánnak venni az aktív tagok sorában, de nincs felszerelésük. A városi tanács vállalta, hogy amikor a bandérium a Hajdúszoboszló képviselőjében a településen kívül tevékenykedik, a lovak és a lovasok ellátásáról a város gondoskodik. Az adományozók révén jutott székhelyhez is az egyesület, mert a Hajdúszoboszlói Gazdakör felajánlotta, hogy a bandérium használhatja a Rákóczi u 7. szám alatti székházukat és a Gazdakör ingóságait. Ez a segítség azért is volt kézenfekvő megoldás, mert a bandérium tagsága nagyrészt a Gazdakör tagságából került ki.

A megalakulás kapcsán a bandérium egyenruhájának kigondolására is sort kerített a bandérium frissen megválasztott vezetősége. A reguláris egyenruha helyett a hagyományok ápolására tették a hangsúlyt. Az új uniformis a kék-fehér „*hajdúszínt*”, formájában pedig a „*népi hajdúviseletet*” igyekezett megjeleníteni. A vezetőség döntése alapján a bandérium egyenruhája:

- nagyszélű fekete kalap, árvalányhajjal
- búzavirágkék bársonymellény, ezüst sújtással három sor nikkelgombbal
- fehér gyolcsból készült, csipkével szegett lobogó ujjú ing, himzett nyakkal és elejjelel
- ugyanabból az anyagból bőgatya, hozzávaló köténnyel (apró

- ráncba szedve)
- fekete lovaglócsizma sarkantyúval
 - nyereg alá búzavirágkék lótakaró fehér szegéllyel, fehér se-lyemhímzéssel

1. kép: Szilágyi Mihály, Császi Antal, Lénárt Gyula

A 20. század perspektívájából konstruált lovashajdú viselet egyszerre jeleníti meg a kiváltságos rend, a kollektív nemesség és a paraszti alávetett társadalmi csoportok kettősségét. A népviseletre emlékeztető (magyar ruha) ugyanakkor a nemzeti kötődést és a népi romantika szimbolikus jegyeit is hordozza. A bandérium egyenruhájának előállításához jelentős összegre volt szükség, egy teljes ruha ára 25-30 pengő között mozgott. Ez az összeg szintén a városi lakosság adományaiból gyűlt össze. Az egyenruha elkészítése a helyi mesterembereknek adott munkát. A kalapokat Wilhelm Jakab helyi kalaposmester, a díszes mellényeket Oláh Sándor férfiniszabómester varrta. A hímzéssel díszített ingek és bőgatyák elkészítését helyi asszonyok vállalták magukra. Az ingek és bőgatyák

ráncolása is rájuk hárult. A nagy szakértelmet és sok időt igénylő munka kapcsán Sánta Imréné (Fekete Lídia) és Dede Imréné (Görög Zsófia) neve maradt fent. Az ő munkájukat éves komenció fizetésével is elismerték a tehetősebb bandériumi tagok.

A bandérium népszerűségét jelzi, hogy az alakuló ülést követően is folyamatosan növekedett a tagság. A bandérium nem állandó létszámú szervezet volt folyamatosan változott a résztvevő lovasok és lovak köre, rendszeres gyakorlást igényelt.⁷ Az alapvetően civil paraszti tevékenységet folytató jelentkezők számára a katonai lovas hagyományok, a katonás fegyelem jelentett értéket, mintaképül szolgált. Alapvetően azonban a bandérium lóval báni tudó, lovaglásban is jártas idősebb és fiatalabb gazdaemberekből tevődött össze. Legtöbbjük már belovagolt, saját lovon ült. A szereplés előtt egy-két alkalommal jöttek össze, hogy a csapatban történő lovaglás a katonásan, lovassági vezényszóra egyszerre tudják végrehajtani. Irányításuk és kiképzésük egy századparancsnok és két szakaszparancsnok (Császi Antal, Szilágyi Mihály, Lénárt Gyula) irányítása alá tartozott (1. kép). Nem volt könnyű dolguk, mert a hétköznapi munkát végző egyesületi tagok és (többnyire) igavonó lovaik kiképzése sok gyakorlást kívánt. Az alakias, katonás díszelgő elemek elsajátításában segítségükre voltak azok a tagok, akik korábban lovas fegyvernemnél szolgáltak.

Hajdúszoboszló 1927. október 27-én adott otthont országos szintű ünnepségnek, amely során Horthy Miklós kormányzó felavatta a református templomkertben felállított I. világháborúban elesett 1051 szoboszlói hősi halottemlékművét, valamint sor került a fővényfürdő és a villanytelep hivatalos átadására is. Az ünnepség lehetőséget kínált a frissen megalakult bandérium szereplésére is. A közel hetvenfős újonnan alakult bandérium Császi Antal vezetésével az ünnepségre érkező államfő négyes fogatát az állomásról az ünnepség színhelyére –és vissza– kísérte (2. kép). A hetvenfős alakulat impozáns jellegére abból is következtethetünk, hogy a korabeli bandériumok többnyire nem haladták meg a tíz főt.⁸ A helyi társadalom büszkesége egy – feltehetően – anekdotában is nyilvánult, amely szerint a fegyelmezett lovasok láttán a kormányzóval érkezett magasrangú vendégek óriási csodálkozásuknak adtak hangot. Az egyik idős katonatiszt megjegyezte: „*Ha nem látnám a lovasok közti*

⁷ HETEY 1988: 175.

⁸ A hagyományos civisbandériumok többnyire 10 főnél nem voltak nagyobbak. Például 1896-ban és 1906-ban is 10 fős civisbandériumokról írnak egyes beszámolók.

*kisebb-nagyobbkorkülönbséget, azt kellene hinnem, hogy valamely közeli helyőrség polgáriegyenruhába öltöztetett huszárszázada áll itt..."*⁹ Egy 2015-ben készített interjúm alanya pedig úgy emlékezett, hogy a hajdúszoboszlói állomáson egy csodálatosan szép fehér ló várta a kormányzót, aki nyeregbe szállva a bandérium élénlovagolt be a városba. Az esemény folklorizálódása azt jelzi, hogy Horthy látogatása és a bandérium szereplése mély nyomot hagyott a helyiek emlékezetében. A bandérium részévé vált a város reprezentációjának. Mivel Bocskai István a nemesi kiváltságok fejében elrendelte, hogy a lovashajdúk és örökösök tartoznak: *"nemesek módjára jó lovakkal, hadiszekerekkel kellően felszerelten... a hazáért... minden hadjáratban részt venni és a hazát hűségesen szolgálni,"* a lovas alakulat felvonulása egyben az örökös készenlét szimbólumává is vált.

2. kép: Horthy Miklós Hajdúszoboszlón, 1927 (BIMA 682-70)

⁹ BÉRES 1967: 13.

3. kép: Szilágyi Mihály, a lovasbandérium vezetője (BIMA 522-70)

A lovas bandériumrendszeres résztvevője volt a helyi, megyei és országos rendezvényeknek. 1928-ban Debrecenben a „Tiszántúli Országos Lovasnapokon” Erdős Kálmán polgármester vezetésével mutatkoztak be, ahol nem csak öltözetükkel, hanem lovagolni tudásukat bizonyító mutatványaikkal is sikert arattak.¹⁰ Az évek során több jelentős eseményen is részt vettek, olyanokon is, amelyek modernkori ünnepi alkalomhoz kötődtek. Ilyen volt 1934-ben a Debreceni Nagyerdőn épült stadionavató ünnepsége, amelyre így emlékezett a bandérium későbbi vezetője Béres Lajos: „...a lelátókon elhelyezkedett óriási nézőközönség a délceg tartású Szilágyi Mihály vezetésével belovagló szoboszlói bandérium láttára olyan óriási tapsviharba kezdett, hogy a lovasok alig tudták a megriadt lovakat fegyelmezett sorokban megtartani.”¹¹ (3. kép)

A lovas bandérium szimbolikus felértékelődésének tekinthetjük, hogy a város féltve őrzött és csak kivételes alkalmakon, nagy hazafias ünnepeken használt Bocskai zászlaját a bandériumra bízta, és azt az ünnepségeken a lovasok vitték. Használták 1930 nyarán azon az ünnepi felvonuláson is, melyről a német Hegewald filmvállalat felvételeket is

¹⁰ BÉRES 1967: 14.

¹¹ BÉRES 1967: 16.

készített. 1931-ben elkészítették a zászló másolatát, hogy elkerüljék a becsben tartott eredeti elhasználódását, azonban a másolatot is ünnepélyes keretek között adták át és szentelték fel.¹²A bandériumok menetalkzata rendszerint úgy alakult, hogy a vezető banderista lovagolt az élen, őt követte a zászlóvivő. Mögötte léptetett a három- vagy négytagú sorokból álló menetszlop. A felsorakozásnál az oszlop első sora mellett jobbról helyezkedett el a zászlóvivő egység.¹³ A parádék legnehezebb lovas feladata a zászlótartóra hárul. A ló irányítását és féken tartását szolgáló kantárszárak kezelésén kívül a zászló rúdját is biztos kézzel kell tartania. Ez annak ellenére is nehéz feladat, hogy a zászlórúd vége a kenyelvas mellé szerelt hüvelybe támaszkodik. A zászlótartó feladat nagy megtiszteltetés, rendszerint magas rangú személyek privilégiuma volt. Ha a lovas igényelte, lovának vezetését, féken tartását a ló két oldalán menelő gyalogcsatlósok biztosították, így csak a zászló tartására kellett összpontosítania¹⁴ (4. kép).

4. kép: Lovasbandériumi zászlóvivők

¹² JUHÁSZ 1999: 84-85.

¹³ HETEV 1987: 310.

¹⁴ HETEV 1987: 309.

A bandérium lényegében a megalakulását követő tíz évben élte a virágkorát, a háború alatt jelentős veszteségeket szenvedett el. A háború után újjáalakulva még négy évig működött Béres Lajos vezetésével (5. kép). Sikerült a kevésszámú megmaradt hajdúruhával felszerelni egy kisebb létszámú csapatot, mely még így is dísz lett az 1946. évi debreceni és az 1947. évi szoboszlói aratóünnepségeknek. A második világháborút követő legjelentősebb esemény, amin részt vettek a Debreceni Kossuth téren megrendezett ünnepség az 1848-as szabadságharc 100. évfordulója alkalmából. Az 1949. augusztus 6–7 között Hajdúszoboszlón rendezett lovasversenyen, majd az augusztus 20-i ünnepi rendezvényen még nagy sikerrel szerepeltek. Ezt követően azonban bejelentették a bandérium feloszlását. Az utolsó rendezvényükről az alábbi módon ír Hetey Sándor György:

„... Egymásután érkeztek be a környező helységekből a lovasok, fogatok csoportjai. Szoboszló adta a legnépesebb induló mezőnyt, de nem sokkal kevesebbet Balmazújváros, kik zárt oszlopokban vonultak át a városon a verseny színhelyére, a repülőtérre. Hajdúböszörmény, Nádudvar, Földes, Kába, Tetétlen is szépszámú lovascsapattal érkezett. ... Kezdődött a verseny, megindult a lovasok és fogatok színpompás oszlopa, hogy elvonuljon a lelkesen ünneplő közönség előtt. Elöl pompás kilenc ménen a méntelep trombitás csoportja az öreg Molnár János vezetésével, lovasindulót fújva. Utána 40 táncoló, büszke járású paripán a lovashajdúk leszármazottai, 40 csillogó szemű parasztfjú, majd a fogatok hosszú sora.”

A megváltozott politikai viszonyok között, a bandérium feloszlásának hátterében eszmei okok is fellelhetők. A lovas hajdúk kollektív nemességének emléke vagy a gazdag parasztfiatalok lovas díszelgése nem állt összhangban az új vezetés ideológiájával, a bandérium nem tükrözte többé a helyi társadalomról kifelé vetített képet. Később az erőltetett iparosítás idején pedig egyenesen a múlt meghaladott világát látta a lovas alakulatban a hatalom. Eltűntek azok a társadalmi szervezetek és csoportok is, amelyek a bandérium működését finanszírozták. Mivel a bandérium díszelgése mindig a városi reprezentáció része volt, most érzékenyen érintette a lovas szerveződést, hogy a város vezetése sem támogatta őket, ezért 1949-ben kénytelenek voltak bejelenteni a végleges feloszlásukat.¹⁵

¹⁵ HETEY 1988: 183.

5. kép: Béres Lajos bandériumi viseletben (BIMA 2895-91)

A lovas reprezentáció a 20. század második felében

Lovas parádékra az ötvenes években is akad példa, azonban ezek már nem a bandérium külsőségeit és szellemiségét deklarálták. (6. kép) A lovasparádék főszereplői a fogatok lettek. Például 1957-ben Hajdúszoboszlón, az Országos Lovasbajnokság IV. fordulóját rendezték meg. Az ünnepélyes megnyitó felvonulásán a szoboszlóiakat Dankó József képviselte, nyeregből hajtotta a Legeltetési Bizottság ötösfogatát. Az ötvenes évektől a gépesített mezőgazdaság térhódításával fokozatosan megváltozott a lovak szerepe, és a lósporra szűkült a felhasználásuk. A lótartás a tsz-ek és állami gazdaság termelési struktúrájának részévé vált, csak kevés ló maradt magántulajdonban.

6. kép: Parádézás (lovasfelvonulás) a szoboszlói főutcán. Elöl lovagol Kádár Sándor.1950-es évek (BIMA 2005.12.16.)

A 60-as 70-es években a hajdúszoboszlói lovasélet alig hallatott magáról, de az 1970-es évek végén az állami gazdaság és a tsz-ek néhány fogata már fel-feltűnt a szüreti felvonulásokon. Közel húsz évnek kellett eltelnie, amíg az érdeklődés újra a lovas bandérium felé fordult, ám 1968-ban a Bocskai István Múzeum időszaki kiállításán már csak mint a múlt emléke jelent megtörténetének bemutatása. 1981-ben pedig Helytörténeti Tudományos Konferencián szólt egy előadás a lovasbandériumról. A szocializmus évei alatt a bandériumi hagyományokat idéző díszelgésekre csak ritkán került sor, viszont rendszeressé vált, hogy a lovas sportrendezvények, versenyek, ünnepélyes felvonulással kezdődtek. Mindez lehetőséget biztosított a lovasparádék hagyományának megőrzésére és később a 80-as években az újraélesztésére. Az ünnepélyes nyitó és záró felvonulás, valamint a versenyszámok eredményhirdetésének ceremóniája kimondottan lovas díszelgést valósított meg.¹⁶

¹⁶ HETEY 1988: 183.

A hajdúk Szoboszlóra telepítésének 375. évfordulóján kínálkozott arra lehetőség, hogy a lovas kultúra ismét szerephez jusson. 1981-től a lovasélet reprezentálására, a minden év augusztus második hetében megrendezett Kösely Kupa fogathajtó- és díjugrató-lovasverseny teremtette meg a lehetőséget. A rendezvény Szöllősi Sándor és Kádár Sándor elhivatott közreműködése nélkül nem jöhetett volna létre. Nem ment azonban minden zökkenőmentesen, a lovasverseny mindjárt a második alkalommal, 1982-ben elmaradt, mert a repülőtér legelőjéhasználó Állami Gazdaság állategészségügyi okokra hivatkozva nem bocsájtotta a rendezvény használatába, így a versenyre nem kerülhetett sor. A kihagyás óta évről évre megrendezésre kerülnek a lovasnapok. Az első nap délelőttjén a Kösely Kupáért zajlott a fogat-akadály hajtás. Délután díszfelvonulás keretében mutatkoztak meg a város lakosai és a turisták számára a lovasok. A második napon került sor a díjugrató versenyekre. A felvonuláson kezdettől fogva részt vett Jeges Károly, aki később a bandérium vezetője lett, és máig ő instruálja a lovas bandérium vonulását, ő toborozza a résztvevő lovasokat. Ekkor még a vonulók kétharmada a tsz lovain vett részt a parádén. A felvonulásuk útvonala a Művelődési Központtól Vörös Hadsereg út – Gyógyfürdő – Újvárosi utca vagy Hajnal utca – Ady Endre út – lovaspálya. A felvonulási út mentén főleg a Gyógyfürdő környékén a nézőközönség tapsa kísérte a menetoszlopot. A felvonulást három lovas vezette fel a versenyző és díszelgő szekerek együttese előtt. A menetben az állami gazdaság és a két termelőszövetkezet mellett ekkor már feltűntek magánszemélyek szekerei, valamint a környező települések, Újszentmargita, Hortobágy, Hajdúböszörmény, Hadház, Téglás fogatai és hajtói is. A menetben különféle fogatolási módokkal, a díszhintőtől a parasztszekérig többféle jármű feltűnt. Nem hiányozhatott a menetből a hajdúsági jellegzetességként számon tartott, nyeregből hajtott ötösfogat sem (7. kép). A hajtók öltözéke „népies” elemeket hordozott: fekete nadrág, fekete csizma, fehér ing, árvalányhajas vagy tollas fekete kalap. A hortobágyi fogatok hajtói hortobágyi csikósruhába öltöztek.¹⁷ A pályára érve felsorakoztak, és ott a sportlovasok is csatlakoztak a felvonuláshoz (8. kép). Bár a Kösely Kupához kapcsolódó lovas parádé apropóján a nyolcvanas években ismét szerephez jutott a lovas díszelgés, de ekkorra már jelentősen megváltozott a lovas felvonulás célja és szerepe. A nyolcvanas évekre a lóhoz, a lovagláshoz fűződő viszony elsődlegesen a lósport irányából volt értelmezhető. Ekkora a lovak már

¹⁷ HETEY 1987: 314.

nem képezték a hétköznapiak részét, sem a közlekedésben sem az áruszállításban nem játszottak jelentős szerepet. A lovasok felvonulása a kívülálló számára már egzotikus jelleget is hordozott. A bandériumi tradíciók mentén szerveződő lovascsapatok sem csak az impozáns díszelgést, hanem a hagyományőrzést látták a felvonulásban. A megváltozott perspektíva lehetőséget kínált játékosabb, könnyedebb elemek beiktatására. Sajnos nem sikerült nyomára lelni olyan lovas alakoskodó elemek részletes történetének, amelyek csak egy-két alkalommal kerültek előadásra. Ilyen volt a magyarok és a törökök lovas összecsapásának eljátszása a főtéren vagy a lányrablás, ahol a közönség soraiból ragadott el egy széplányt (természetesen beépített embert) a lovas.¹⁸ A lovas alakoskodásnak ugyanakkor van hagyománya a település népéletében is, Ujváry Zoltán beszámolt arról, hogy a szüreti felvonulásokat az ezredfordulótól az ötvenes évekig csikósruhás lovasok vezették fel.¹⁹

7. kép: Szoboszlói lovasverseny. Az ötösfogat nyergében Árvai Pál. 1984. április 12. (BIMA 2005.12.12.)

¹⁸ Kiss Klára a Porszem Egyesület elnökének szóbeli közlése Kádár Sándor nyomán.

¹⁹ UJVÁRY 1975: 592.

8. kép: Szoboszlói lovasverseny. Halasi Fekete Péter parancsnok jelentést ad, 1983 (BIMA 2005.12.14.)

Az első reguláris huszárezred 300 éves megalakulása jubileumának megünneplésére 1988-ban Nemzetközi Huszártalálkozót szerveztek Budapesten. Az ünnepségen Hajdú-Bihar megye is szerepelt. Erre az alkalomra a bandériumi díszelgés hagyományait követve több település lovasaiból állították össze a csapatukat. A császárhuszár egyenruhás 19 lovas között négy hajdúszoboszlói volt. Jeges Károly, Karika Mihály, Kutucz Zoltán (a Hajdúszoboszlói Búzakalász Tsz.-ből), Rásó Sándor (Hajdúszoboszlói Vörös Lobogó Tsz.-ből)²⁰ (9. kép). Ezzel az eseménnyel gyakorlatilag újra feltűnt a katonás lovas díszelgés hagyománya, –de szoboszlón kevésbé jellemző módon – huszáruniformisokon keresztül. A rendszerváltozás után a huszár alakja új hangsúlyt kapott, de nem a nemzeti énkép „katonanemzet” jellegét, hanem a nemesi magyarságképet értékelte fel. Egy 1997-es vizsgálat szerint, a magyarosnak érzett viseletek közül az országos mintában többnyire a bőszerű gatya (45,8%) áll az élen, azonban a megkérdezett értelmiségiek körében a huszármente (38%) a bőszerű gatya (28,6 %), hímzett ing (23,2 %) fejez ki magyar

²⁰ KÁDÁR 1988: 1.

viseletet.²¹ Tehát az értelmiségiek körében a nemzeti önképet a nemesi hagyomány formálta ebben az időben. Mindez tükröződhetett a huszár romantika megélénkülésében is. 1996-ban az önkormányzat a honfoglalás 1100. évfordulójának tiszteletére huszár egyenruhát készíttetett az időközben újra szerveződött 11 fős bandérium részére (10. kép).

9. kép: Nemzetközi Huszártalálkozó Budapesten, 1988 (BIMA 2005.12.9.)

A bandérium rendszeres résztvevője volt a hajdúvárosok találkozóinak, a Debreceni Virágkarneválnak, ott volt a Hortobágyi Lovasnapokon és a huszártalálkozókön. Szerepeltek az agráregytemisták sárgulási ünnepségén. Több település szüreti felvonulásainak, lovas rendezvényeinek visszatérő vendégei voltak (Kabán, Hajdúszováton, Debrecenben, Nádudvaron, Derecskén és Hajdúböszörményben).²²Ezek a lovas díszelgések az ország nemzeti identitásának újrafogalmazását is megjelentették. Ezzel párhuzamosan az önkormányzatiság 1989 utáni kialakítása során, a helyi társadalmakban hangsúlyozott cél lett az egyedi karakter kialakítása illetve újraalkotása. A megszerkesztett ünnepek gyakran más, korábbi ünnepek elemeiből építkeztek, miközben idővel maguk is mintá-

²¹ KAPITÁNY–KAPITÁNY 2002: 259.

²² JUHÁSZ 2006: 380.

vá váltak.²³ Hajdúszoboszlón a lokális identitás egyik legfontosabb eleme a lovashajdú alakjában megformált eredet. Ezért a rendszerváltás után 1991-ben létrehozott Városi Emléknep a hajdúk letelepítése mentén fogalmazta meg a város lokális identitását és Bocskai István adománylevelének keltét tette meg a település ünnepévé. Ezen a minden év szeptember másodikán megrendezett ünnepen fontos szerep jut a hajdúszoboszlói lovas bandérium megjelenésének is (11. kép).

10. kép: A szoboszlói bandérium, 1990-es évek (BIMA 2005.12.8.)

Ugyanakkor a városi ünnepen a lovas díszelgés, lényegében a fenn álló hatalom reprezentációja, a rendszerváltás követően a legitimáció eszköze. Szimbolikája visszanyúlás a múlt értékeihez, a lokális társadalom eredetkoncepciójához, amelyben a ló és lovas felértékelődik. A társadalmi ünnepeken a lovasok a hivatalos eseménysor rituális tartalmait segítik elő. Az elvont politikai reprezentáció egyik kommunikációs csatornájaként szimbolikusan fejezik ki a nemzeti és lokális identitást. Talán ezzel is magyarázható, hogy az elért sikerek és a huszárok közkedveltsége ellenére 2004-ben a Bocskai szabadságharc 400. évfordulójának tiszteletére visszatértek az 1927-es lovas hajdú viseletet idéző öltözetekhez.²⁴

²³ VEREBÉLYI 2004: 19.

²⁴ JUHÁSZ 2006: 380.

Mivel az eredeti darabok már nem voltak fellelhetőek, fotók alapján rekonstruálták a ruhadarabokat. Az 1927-ben konstruált bandériumi viselet szimbolikája sajátos, mert egyszerre két társadalmi csoportot jelenít meg. A lovas nemesi és a népies paraszti kettőssége rajzolódik ki azok számára, akik nem ismerik fel a ruha hajdú viseletnek szánt jellegét. A szoboszlói bandérium öltözéke többféle asszociációt is megenged (12. kép).

11. kép: Hajdútelepítés napi ünnepség (2015)

12. kép: A bandérium vezetője: Jeges Károly

A lokális ünnepek gyakran hordoznak valamiféle népies vonulatot.²⁵ A 21. század elején külön irányt képeznek azok a hagyományőrző szokások, amelyekkel a város identitását demonstrálják. A néphagyomány, mint a múlt, a múlttal való folyamatosság szimbóluma jelenik meg az ünnepen, hogy legitimálja azt.²⁶ A bandérium nem csak a lovas díszelgés keretei között demonstrálja a város hajdú identitását. Jelenlétükkel nyomatékosítják a hajdú eredetből építkező egyéb szokások jelentőségét is. Például a bandérium tagjai csikós ruhában minden évben tevékeny részesei a szilveszteri csergetés hagyományának is.²⁷ Mára Hajdúszoboszló idegenforgalmi reprezentációjában is szerepet játszik a bandérium. A lovasok felvonulása a település turisztikai jellegű eseményeinek fényét is emelik, mint például az országos jelentőségű gasztronómiai rendezvény, a Bioétel- és Borfesztivál eseménysorát. Napjainkban a lovaglás és lóspport, mint szabadidős tevékenység is része a város turisztikai életének, több lovarda és lovasiskola színesíti a település lovas kultúráját. Ilyen az 1990-ben alakult Ameko Lovas- és Szabadidőcentrum, a Napkeleti Western Lovas- és Szabadidő Közhasznú Egyesület, a Bíbor Horse Lovasiskola.

A rendszerváltást követően a város lovas életének legmeghatározóbb civil szerveződése a Hajdúszoboszlói Lovasbarátok Egyesülete 1993-ban jött létre.²⁸ A lovas hagyományok ápolását és a lovassport támogatását magára vállaló egyesület céljai között szerepelt a lovasbandérium újjászervezése is. A 90-es évek elejétől a városi ünnepek, különösen a szeptember 2-án megrendezett hajdútelepítési évforduló megemlékezéseinek- tevékeny részesei voltak. Az egyesület részt vett a Kösely Kupa Fogathajtó és Díjugrató Lovasverseny megszervezésében és a lovasnaphoz kapcsolódó felvonuláson.²⁹ 1995-ben a lovassport népszerűsítéséért megkapták a Kelet-magyarországi Lovasszövetség vándordíját is. Az egyesület évről évre megrendezi szezonnyitó lovas túráját a Hajdú-

²⁵ VEREBÉLYI 2004: 17.

²⁶ BAUSINGER 1983: 440.

²⁷ KOVÁCS 2014: 95-106.

²⁸ Az egyesület alapító tagjai: Árvai Pál; Bella Bernát; Bálint Lajos; Csombordi János; Fekete Péter; Gönczi József; Horogh Gyula; Horváth László; Jeges Károly; Katona Lajos; Karika Mihály; Kádár Sándor; Kigyós József; Király Gábor; Kiss László; Kovács Károly; M. Kovács Gábor; Kovács Gábor; Kun László; Magyar Lajos; Magyar József; B. Nagy Gyula; Pinczés Zoltán; Sóvágó Kálmán; Sóvágó László; Szakács Lajos; T. Szabó Albert; Szöllösi Sándor; Váczi Kálmán

²⁹ JUHÁSZ 2006: 379-381.

szoboszlóhoz tartozó Angyalházára. Az egyesület tagjai lovon és szekereken mintegy szimbolikusan összekötik az egymástól távol fekvő, de összetartozó településrészeket.

Az alakuló ülés jegyzőkönyve szerint a frissen megválasztott elnök, Sóvágó László javasolta, hogy az egyesület fordítson kiemelt figyelmet a fiatalok lovas sportok iránti érdeklődésének felkeltésére. Ezt a célt azonban egy másik lovas szerveződés teljesíti ki, a 2008-ban alakult Hajdúszoboszlói Porszem Lovas Egyesület.³⁰ Sport, kulturális és oktatási tevékenységével elsősorban fiatal generációkat igyekszik megszólítani. Céljai között szerepel a lovassport utánpótlásának nevelése, az ifjúsági lovasok támogatása és a lovassport, népszerűsítése. A lovassport 21. századi változó tendenciáit jelzi, hogy az egyesület kapcsolatot keres más sportágak és művészeti tevékenységek képviselőivel (tornával, táncsal, mazsorettel, íjászzal és egyéb művészeti ágakkal foglalkozó szervezetekkel). De az új célok mellett felvállalja a magyar lovas hagyományok értékeinek megőrzését és ápolását is.

Hajdúszoboszló lovas életét napjainkban leginkább a Kösely Kupa rendezvénysorába illeszkedő lovasparádé demonstrálja. Bocskai István lovas szobrának megkoszorúzása után, a város főteréről indul a menet, s a főutcán, majd a szállodasoron vonul végig egészen a repülőtérig. A demokratikus eszmeiség megnyilvánulása az a sokszínűség, amely a lovasfelvonulást jellemzi. Fogatok, hintók, díszített kocsik, hortobágyi csikósok s természetesen a helyi lovasbandérium tagjai vesznek részt a felvonuláson (13-16. képek). A menetet a Művelődési Központ mazsorett csoportja vezeti, majd a polgármesteri hintót a bandérium, az úri lovasok, szekerek és fogatok követik. A menetben 2004-óta részt vesznek lovas tornászok és a legifjabb lovas nemzedék is a Porszem lovas egyesület képviseletében. A díszfelvonulások lovascsapatainak tagjai rendszerint sportlovasokból tevődnek össze, akiknek a lóval való bánás, a lovak felszerszámozása és maga a lovaglás márnem okoz gondot. Ugyanakkor a csapatkötelékben, „kengyel, kengyel melletti” fegyelmezett lovaglás gyakorlást igényel, mert a sportlovasok egymástól teljesen független gyakorlatok végrehajtásához vannak szoktatva.

³⁰ Az egyesület első vezető tisztségviselői: Kiss Klára elnök; Vigné Tarcsai Annamária és Tillné dr. Lékai Judit elnökségi tagok

13. kép: Kösely Kupa felvonulás (2014)

14. kép: Szekerek a Kösely Kupa felvonulásán (2014)

15. kép: Lovasok a Kösely Kupa felvonulásán

16. kép: A legfiatalabb nemzedék és a lovastornászok a Kösely Kupa felvonulásán

Összegzés

A 21. század elején tovább él az 1927-ben alapított bandérium szellemisége, a lovasok reprezentáns részét képezik a város ünnepi struktúrájának. A bandérium városi ünnepélyekhez kötött eredeti díszelgő szerepköre elsődleges, de a bandérium tagjai több városi rendezvényen és a környék településein is ellátnak díszelgő vagy hagyományőrző szerepköröket. A hajdúszoboszlói lovasélet több rendezvényen is megnyilvánulási teret kap, ahol megmutatkozik, hogy egyre sokrétűbbé válik a 21. századi lovasélet. A lovas hajdúhagyományok látványos deklarálása jó lehetőséget kínál a lósport népszerűsítésére is.

A 20. század második felében egyre inkább elnőiesedett a lovasreprezentáció, a fiú és férfi lovasok inkább a versenysportra koncentrálnak. Mivel a rendszerváltást követően a lovardákat privatizálták, a tsz-ek állatai pedig nagyrészt magánkézbe kerültek szinte megoldhatatlan problémaként jelentkezik a lóállomány jelentős csökkenése és a lótartás költségessége.

Az 1927-ben megalakult Hajdúszoboszlói Bocskai lovas bandérium egy önálló független testületként jött létre, saját választott vezetőséggel, amely önálló rendezvényekből szerzett bevételekből fedezte kiadásait. A mai civil szerveződések nem azonos, hanem folytatólagos reprezentációs struktúrát valósítanak meg. Reagálnak arra a tényre, hogy 20. század folyamán a lótartás a lovak szerepe teljesen átalakult. Míg az évszázad elején a lovas díszelgésben a lovas ember hadászati, társadalmi jelentőségének lenyomata bontakozott ki, addig a 21. századra a reprezentációban szerepet kap az ismeretterjesztés és a lovas sportok és szabadidős tevékenységek iránti érdeklődés élénkítése is. A lótartás visszaszorulásával pedig hangsúlyosabbá vált a bandériumi szokáskör díszelgő lovas elemeiben a hagyományőrző jelleg.

Irodalom

BAUSINGER, Herman

1983 A folklorizmus fogalmához. *Ethnographia* XCIV. 434-440.

BÉRES Lajos

1967 *A hajdúszoboszlói Bocskai lovasbandérium története és a vele kapcsolatos események*. Kézirat. Bocskai István Múzeum-adattár: 182/70. Hajdúszoboszló.

DECSY Sámuel

1792 *A' magyar Szent Koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak története*. Béts. (Reprint: Budapest, 2009.)

HETEY Sándor György

1987 Debrecen és vidéke a lovasparádékon 1920-ig. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986*. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXV.) Debrecen. 305–334.1988 Debrecen és vidéke a lovasparádékon 1920–1988. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986*. (Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXVII.) Debrecen. 175–205.

JUHÁSZ Imre

1999 A Bocskai-zászló története, rejtélyei. In *A Bocskai István Múzeum négy évtizede 1958 -1998*. Hajdúszoboszló. 83-85.2006 Hajdúszoboszló a rendszerváltástól az Európai Unióig. In Gazdag István – Vida Lajos (szerk.): *Tanulmányok Hajdúszoboszló múltjából és jelenéből*. Hajdúszoboszló. 309–407.

KÁDÁR Sándor

1988 *Nemzetközi Huszártalálkozó*. Kézirat. Bocskai István Múzeum-adattára: 2394/88. Hajdúszoboszló.

KAPITÁNY Ágnes– KAPITÁNY Gábor

2002 Magyarságszimbólumok egy értelmiségi minta tükrében. In A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája*. Budapest. 257–276.

KOVÁCS László Erik

- 2014 A csergetés, mint szellemi kulturális örökség. In Bihari-Horváth László (szerk.): *A Bocskai István Múzeum Évkönyve I.* Hajdúszoboszló. 95-106.

MÁLNÁSI Ödön

- 1928 *Hajdúszoboszló története.* Debrecen.

UJVÁRY Zoltán

- 1975 Hajdúszoboszló népélete. In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája.* Hajdúszoboszló. 533-598.

VEREBÉLYI Kincső

- 2004 Ünnepek. In Pócs Éva (szerk.): *Rítus és Ünnepek az ezredfordulón.* Budapest. 13-20.

KAVECSÁNSZKI MÁTÉ

A VENDÉGLÁTÓ-KULTÚRA HAGYOMÁNYAI HAJDÚSZOBOSZLÓN¹**A vendéglátó-kultúra 1925 előtt**

Hajdúszoboszló gazdaságának alapja évszázadokon keresztül a földművelés és az állattenyésztés volt, amely meghatározta a település foglalkozási- és társadalomszerkezetét.² A szabad hajdúváros örököseként Hajdúszoboszló határában nem volt nagybirtok, ugyanakkor a tehetős parasztság az országos átlagnál nagyobb arányban volt jelen. A 19. században, különösen a dualizmus mezőgazdasági szempontból fellendülést eredményező évtizedeiben Hajdúszoboszló lakosságának viszonylagos jólétet biztosított hagyományos foglalkozásuk. Részben erre, részben az általános gazdasági fellendülésre utal, hogy a város lakossága 1870 és 1910 között 12.269 főről 16.093 főre emelkedett.³ Ugyanakkor a nem mezőgazdaságból élők száma csak lassú gyarapodást mutat – a beköltözők zöme kereskedő és iparos –,⁴ olyannyira, hogy még a 20. század első évtizedeiben a mezőgazdaságból élők országos aránya 62%, Hajdúszoboszlón 71%. A dualizmus korában meginduló lassú gazdasági fellendülés okai között kell keresnünk az infrastruktúra fejlődését, hiszen a Budapest-Hajdúszoboszló-Debrecen vasútvonal 1857. évi megnyitását, amelyvel a város belépett az ország gazdasági vérkeringésébe. Főként ez tette lehetővé az iparosok és kereskedők számának lassú növekedését, jóllehet Debrecen közelsége éppen akadályozója lehetett a kézműipari, kisipari tevékenység kibontakozásának.⁵

A kereskedelmi forgalom növekedése tette szükségessé a város első vendégfogadójának, a Kisbika Szállónak a felépítését 1871-ben, amely a század folyamán Hajdúszoboszló kulturális és szórakoztató központjává vált, sőt a város első mozija is a Bika nagytermében nyílt meg.⁶ Szintén az 1870-es évektől figyelhető meg a kocsmák számának növeke-

¹ A tanulmány elkészítését az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport támogatta.

² Lásd részletesen JUHÁSZ 1979: 6-14.; JUHÁSZ 1984: 22.; valamint BELLON 1975: 447-462.

³ JUHÁSZ 1979: 7. Vö. DÁVID 1975: 240-242.

⁴ JUHÁSZ 1979: 7. Vö. ERDEI 1979: 44-45.

⁵ Vö. BELLON 1975: 458.

⁶ JENEI 2006: 612-613.; ERDEI 1979: 66.; 68.; ERDEI 1984b: 178.

dése is. Az italmérési jog regálénak számított, így az árusítóhelyek a város tulajdonában voltak, amiket az bérbé adott. Az italmérési jog hasznóbérlete jelentős bevételt jelentett Hajdúszoboszlónak. A városi kocsmák száma a 19. század folyamán ötről hétre nőtt: Bika vendéglő, Békás csapszék, Rózsás kocsmá, Szent György csapszék, Kontyos kocsmá, Nyugyszom csárda, Kötelesi csárda.⁷ 1903-ban létesült az első sörcsarnok Áron Miksa alapításával.

A helyi ipari-kisipari tevékenység lassú fejlődésében – amelyben a helyi társadalom hagyományos agrárszemlélete mellett a természetföldrajzi viszonyoknak is szerepe volt – az 1870-as évektől figyelhető meg változás. A településen az első céhek egyébként is csak a 19. században alakultak meg, az 1872. évi céheket feloszlató törvényt követően 1874-től alakultak meg az első ipartestületek.⁸ A lassan, jelentős tőkeerő nélkül alakuló város kisipar, illetve vállalkozások szervezői között főként beköltözőket találunk, akik „idegensége” sokáig érezhető volt a hagyományosan agrárjellegű településen.⁹ Részben ezzel magyarázható a beköltöző iparosok földszerzési törekvése.¹⁰

A kibontakozó vállalkozó-szolgáltató szektoron belül találjuk Hajdúszoboszló első fürdőlétesítményét is, Sturz Jánosné salétromos gyógyfürdőjét. Az alapítás pontos évét, illetve eredeti tulajdonosát nem ismerjük, ugyanakkor egy utcaelnevezésből arra következtethetünk, hogy már a 19. század első felében is létezhetett.¹¹ A Sturz-féle fürdőt a 20. század első éveiben felújították, szobákkal, étteremmel bővítették,¹² minek alapján arra következtethetünk, hogy a fürdőszolgáltatás mellett létrejött a város első fizetővendéglátást biztosító magán szálláshelye.

A 20. század első éveiben a város gazdasági életének egyik meghatározó eseményeként Körner és Társa megalapította a település legnagyobb gőzmalmát. A malom áramfejlesztőjét 1903-ban nemcsak a város közvilágításának beindítására használták fel, hanem Körnerék gőzfürdőt is létesítettek 1901-ben.¹³ A gőzmalmokhoz kapcsolódó fürdőlétesítésnek egyébiránt volt hagyománya az országban, a városok és a nagyobb tele-

⁷ JUHÁSZ 1979: 21.

⁸ A 19. századi szoboszlói céhekről, majd ipartestületekről lásd JUHÁSZ 1979: 14., 15. Lásd még BELLON 1975: 447., 456.

⁹ Vö. ERDEI 1979: 49.

¹⁰ Vö. JUHÁSZ 1979: 17.

¹¹ JUHÁSZ 1979: 19.; ERDEI 1979: 66., 74.

¹² KUN 1975: 695.

¹³ JUHÁSZ 1979: 17-19.; ERDEI 1979: 68.; JENEI 2006: 613.

pülések szegényebb sorú lakosai a 19-20. század fordulóján egyre gyakrabban vették igénybe ezeket az intézményeket a hétvégi tisztálkodáshoz.¹⁴ Minden jel szerint ugyanakkor Körnerék tudatosan törekedtek a vendéglátásba történő befektetésre, ezt bizonyítja a város újabb szórakozóhelyének, a Körner-pavilonnak a létesítése is.

Hajdúszoboszló gazdasági életének további fellendülését eredményezte a 20. század elején a Debrecen-Hajdúszoboszló-Püspökladány közút átadása, amely keresztülhaladt a városon (Szilfákajla utca). Ez indokoltá tette a városrendezést, a városkép átalakítását.

A dualizmus korában megindult lassú gazdasági fejlődés Hajdúszoboszló városiasodását eredményezte, ugyanakkor a lakosság foglalkozási szerkezete alapvetően nem változott meg.¹⁵ Az 1920. évi népszámlálási adatok szerint Hajdúszoboszló lakossága 17.722 fő. Ebből mezőgazdaságból él 11.904 fő, bányászatból 18 fő, iparból 1714 fő, kereskedelemből és közlekedésből 908, közszolgáltatból és szabad foglalkozásból 748, rendfenntartásból 491, napszámából 918, cselédségből 307, egyéb foglalkozásból 724 fő.¹⁶ Ha ehhez hozzátesszük az 1941. évi adatokat, miszerint a 18.000 lakosból továbbra is 11.500 fő él mezőgazdaságból,¹⁷ levonhatjuk azt a következtetést, hogy az ipari és szolgáltató szektorban dolgozók számának emelkedése elsősorban valóban a korábban már jelzett beköltözésekkel magyarázható.

A város új fejlődési pályája 1925-től 1945-ig

A fentiekből látható, hogy Hajdúszoboszlón az ipari-szolgáltató tevékenység előzményei a dualizmus koráig vezethetők vissza, az ekkor megindult változások azonban nem indokolták volna a mai fürdőváros-jelleg kialakulását. Ehhez egy olyan eseményre volt szükség, amely új fejlődési pályára állította Hajdúszoboszlót.

A Pávai Vajna Ferenc vezetésével végzett geológiai elővizsgálatok után a zöldség- és gyümölcsstermesztésre használt Bánomkert délkeleti részén, az akkori várostól északkeletre próbafúrásokra került sor. Csaknem egy éves munka után 1925. október 26-án 73 Celsius fokos hévíz tört felszínre.¹⁸ A feltörő víz megült a Bánomkert árkaiban, gödrei-

¹⁴ JUHÁSZ 2012: 132.

¹⁵ JENEI 2006: 615.

¹⁶ MÁLNÁSI 1928: 34.

¹⁷ ERDEI 2006a: 279.

¹⁸ KUN 1975: 696.; MÁLNÁSI 1928: 34.; ERDEI 2006b: 563-564.

ben és a helyi, illetve Debrecen környéki lakosság azonnal kihasználta a lehetőséget.¹⁹ A helyiek közül sokan külön egyszemélyes földkádakat ástak és pénzért biztosították a megmártózást a vendégek számára.²⁰ A víz laboratóriumi vizsgálatára alig pár héttel később már sor is került.²¹ A város igen korán felismerte a hévízben rejlő lehetőséget és mindent megtett annak érdekében, hogy fürdőt tudjon kialakítani, hiszen a fürdőkultúra a Monarchia idejében jelentős fejlődésen esett át és az I. világháború után is virágzott, jelentős fejlődést és anyagi hasznot biztosítva a fürdővárosoknak.²² Ehhez azonban városi tulajdonba kellett venni a bánomkeri szőlő előtti területet, illetve magát a kutat. A város hihetetlen gyorsasággal kezdte meg az átalakulást. A tulajdonjog kérdése még rendezetlen volt, amikor megkezdődött a vasútállomástól a leendő fürdőig vezető betonjárda kiépítése. Ekkor kapott betonburkolatot a város főtere, illetve a leendő fürdő környezetében fásítási, parkosítási munkálatok kezdődtek.²³

Miközben az ideiglenes fürdő kiépítése már megtörtént, 1927-ben a kérdéses tulajdonjog-átruházás – a város általi jelentős vállalások, mint például a gyógyfürdő kiépítése, villamos központ felállítása – is bekövetkezett.²⁴ Az előzetes várakozásokkal ellentétben ugyanakkor a városnak gyakorlatilag saját erőre kellett támaszkodnia a kivitelezésnél, miközben a helyi lakosság sem állt ki maradéktalanul a fürdő kiépítése és fejlesztése mellett,²⁵ hiszen az egyrészt erőforrás-elvonással, másrészt mezőgazdaságilag hasznosítható területek beépítésével járt. Ráadásul a város legrégibb vásártartó, piacozó helye is a bánomkeri szőlők mellett volt.²⁶

Az ideiglenes fővenyfürdő kialakítása már a tulajdonjogi kérdések rendezése előtt megtörtént. Gyakorlatilag a szőlőskert előtt, a vályogvető gödrök átalakításával hozták létre az ún. sárfürdőt, melynek rendezésére 1927-ben került sor. Ez év júliusában nyílt meg végül hivatalosan a fővenyfürdő – melynek építésekor az egykori piac faanyagát is felhasználták.²⁷ A fővenyfürdő látogatottsága napi nyolcszáz fő körül mozgott átlá-

¹⁹ KUN 1975: 703.

²⁰ JENEI 2006: 615.

²¹ A vizsgálati eredményekről összefoglalóan lásd KUN 1975: 703-707.

²² KÓSA 1999.

²³ ERDEI 2006b: 568.

²⁴ Részletesen lásd KUN 1975: 707.

²⁵ KUN 1975: 709.; Vö. ERDEI 2006b: 567-568.

²⁶ BELLON 1975: 464.

²⁷ KUN 1975: 709.; ERDEI 2006b: 570.

gosan.²⁸ Meg kell említeni, hogy ugyanezen évben a „városban” is megnyílt egy kádas rendszerű gyógyfürdő Székely Józsefné vezetésével,²⁹ ennek kialakítása azonban a termálvíz feltörése előtti fürdőszolgáltatások sorába illeszkedik és a tisztasági közfürdő funkcióját látta el.³⁰

A fővenyfürdő ugyanakkor továbbra is csak ideiglenes megoldás volt, miközben a fürdőkomplexum építésére a városnak nem volt elegendő tőkéje. Így 1928-ban Baltazár Dezső és társai alapításában létrejött a Hajdúszoboszlói Gyógyfürdő Részvénytársaság, mely a komplexum kiépítésének terhe mellett a várostól megkapta a hőforrás hasznosításának jogát.³¹ 1928 és 1929 folyamán megépült két medence a strandolók, illetve a gyógyulni vágyók részére, elkészült száz kabin és az összesen hat-száz férőhelyes öltöző, valamint egy masszírozó helyiség, végül pedig megtörtént a fürdő körülkerítése.

A hajdúszoboszlói termálvíz jótékony hatásainak híre olyan ütemben növelte a városba látogató fürdővendégek számát, amellyel a turisztikai szolgáltatások bővülése nem tudott lépést tartani. Maga a fürdőkomplexum sem tudta kielégíteni a korabeli viszonyokkal mérve is rekordszámú látogatottság (kb. 93.000 fő³²) által teremtett igényeket, így a szerződést a kormányzat részéről felbontották, minek eredményeképp a létesítmény 1930-ban megváltási díj ellenében a város tulajdonába került vissza.³³

A Városi Közművek kezelésében megkezdődött a fürdő bővítése és a parkosítása. A harmincas évek közepén elsősorban az orvosi-kezelő részleg fejlesztése történt meg. 1932-ben a kutakból feltörő vizet gyógyvízzé minősítették és ez újabb távlatokat nyitott a fürdő, egyúttal a város számára is. A hullámedence és a csónakázótó elkészülte (1938) európai ismertséget biztosított a fürdőnek. A fejlesztésekkel párhuzamosan a fürdő látogatottsága iradatlan méretekben növekedett (1936-ban 234.000 fő)³⁴ – annak ellenére, hogy 1932-ben megnyitotta kapuit a debreceni

²⁸ JENEI 2006: 615.

²⁹ KUN 1975: 709.

³⁰ Vö. JUHÁSZ 2012: 132-133.

³¹ ERDEI 2006b: 571.

³² JENEI 2006: 615.

³³ A létesítmény új neve: Hajdúszoboszlói Városi Fürdő. KUN 1975: 711.; ERDEI 2006b: 573.

³⁴ JENEI 2006: 615.

fürdő, illetve már Berekfürdőn is folytak a létesítési munkálatok³⁵ –, sőt az évtized végére már meghaladta a félmillió főt.³⁶ 1930-tól nyaranként az iskolák épületeit felhasználva már gyermeküdültetésekre is sor került.³⁷

Cukrászda építése a 30-as években³⁸

A látogatói szám emelkedése egyrésztől technikai-infrastrukturális, másrésztől szolgáltatási fejlesztést tett szükségessé, vagyis nélkülözhetlenné vált a turisztikai szolgáltatások megjelenítése a városban.³⁹ A hagyományos kézműipari tevékenységek századfordulón meginduló fejlődése mellett olyan tevékenységek is megjelennek Hajdúszoboszlón, amelyek egyértelműen a fürdőnek köszönhetik létezésüket. A kézműipar 1920-as évektől megfigyelhető egyértelmű fellendülése a fürdőhöz kapcsolódó szolgáltató ipar felfutásával hozható összefüggésbe.⁴⁰ 1936-ban a

³⁵ A konkurencia és a szoboszlói fürdőfejlesztés kapcsolatáról lásd KUN 1975: 713-714.; Vö. ERDEI 2006b: 574.

³⁶ KUN 1975: 712.

³⁷ JENEI 2006: 619.

³⁸ Bocskai István Múzeum Fotótára. Leltári szám: 688-70.

³⁹ A turisztikai szuprastruktúra feltételeiről és szükségességéről lásd MICHALKÓ 2004: 92-103.

⁴⁰ BELLON 1975: 462.

fürdő főbejárata mellett zöldség-, gyümölcs,- és édességbolt nyílt, amelyet hamarosan egy külön a fürdővendégek számára létesített postahivatal követett.⁴¹ A vendégfogadás miatt a piacok, vásárok helyett az üzletek kaptak nagyobb szerepet. A boltok száma a fürdő kiépülésével fokozatosan emelkedett, természetesen az üzletek zöme a fürdő környezetében létesült.⁴² Egyre nagyobb figyelmet fordítottak a vendégek szórakoztatására: a fürdő vendéglőjének teraszán alkalmasszerűen rendeztek szórakoztató eseményeket, zenés, táncos esteket, majd a harmincas évek második felében nyári színházat is létesítettek a fürdő területén.

Cigányzenekar a gyógyfürdő ivócsarnoka előtt 1940-ben⁴³

A komplexum köré szerveződő szolgáltatások fejlődését bizonyítja 1939-ben a gyógyvízpalackozó üzem létesülése.⁴⁴ A komplexum fejlesztése ütemesen zajlott, 1942-re már kilenc medence állt a strandolók és a gyógykezelésre érkezők rendelkezésére. Jellemző, hogy a továbbra is növekvő látogatószám további bővítéseket tett szükségessé. Kuriózum-

⁴¹ ERDEI 2006b: 578-579.

⁴² JUHÁSZ 2006: 372-373-

⁴³ A Bocskai István Múzeum Fotótára. Leltári szám: 238588.

⁴⁴ Az ásványvíz-palackozás hagyományairól lásd KÓSA 1999: 70-71.

ként említhető, hogy a nagyszámú zsidó vendég igényeinek kielégítésére az egyik medencét rituális fürdővé alakították át.⁴⁵ Összességében elmondható, hogy a harmincas években a strandfürdő-jelleget erősítő beruházások történtek, a kevésbé gazdaságos gyógyászati szempontok háttérbe szorultak, ami érthető annak fényében, hogy a városnak teljes önerővel kellett megoldania a fejlesztések finanszírozását.

A növekvő számú látogatók szállásigényének kielégítése leegyszerűbb módon a fizetővendéglátás keretében, magánszállásokon volt megoldható, jóllehet a hivatásos szállásadás is erősödött, például a húszas évek végén épült fel a Szent György Szálloda. Eközben a bányakerti szőlőspajták nagy gyorsasággal alakultak át hétvégi házakká, nyaralókká, amelyek fizetővendégek fogadására is alkalmasak voltak.⁴⁶ Sorra jöttek létre a vállalati, egyesületi nyaralók is, ezek közül az első jelentősebb az Iparosok Országos Központjái volt, ez a későbbi Hortobágy Szálloda. 1937-ben megépült a Gambrinus Szálloda is.

A harmincas években a Tatár család fürdővendégeknek adott szállást⁴⁷

⁴⁵ ERDEI 2006b: 580.

⁴⁶ ERDEI 2006b: 576.; JENEI 2006: 615.

⁴⁷ Bocskai István Múzeum Fotótára. Leltári szám: 5362-97.

A negyvenes évek elejéről készült kimutatás szerint az évtizedben a fürdő közvetlen közelében már négy szálloda (108 szoba), nyolc üdülő (123 szoba), tizenöt panzió (176 szoba), hatvanhat magánlakás (332 szoba) volt elérhető, ehhez jött még hozzá települési szinten 1200 szoba, vagyis csaknem 2000 szoba mintegy 4000 vendég számára.⁴⁸ 1943-ban a fürdő látogatottsága elérte a félmillió főt.⁴⁹

A II. világháború alatt a látogatók száma természetesen lecsökkent, a fürdő a háború után újjáépítésre szorult. A fürdő területe, egyes objektumai és parkja a háború alatt a hadisérültek gondozását szolgálta, sőt maga a fürdő is működött.⁵⁰

A fürdő működése a város teljes gazdasági és társadalmi struktúrájára hatással volt. Az 1948. évi népszámlálás adatai szerint a városban már 415 iparos működött, ami jelentősen több a háború előtti évtizedeknél,⁵¹ ugyanakkor jelentősen elmaradt az országos átlagtól.⁵²

A szocialista korszak

A II. világháború után a gazdaság és társadalom kötelező szocialista típusú átalakításának feladata mellett is világos volt, hogy Hajdúszoboszló jövőjét a fürdőre épülő turizmus biztosíthatja. Ezt bizonyítja, hogy az első hároméves terv alatt az ipari szektoron belül Hajdúszoboszlón a fürdőre költötték a legtöbbet.⁵³ Ekkor került a fejlesztés középpontjába a gyógyfürdő jelleg erősítése. Ennek eredményeként 1945. szeptember 15-én a népjóléti miniszter gyógyfürdővé nyilvánította a hajdúszoboszlói városi fürdőt,⁵⁴ Hajós Alfréd és Weichinger Károly pedig megbízást kapott a gyógyfürdő és környékének újjáépítési és rendezési terveinek elkészítésére.⁵⁵ A fürdő ismét fejlődési pályára állt, nőtt a látogatói szám, megvalósult a szervezett munkásüdültetés, ami újabb üdülők létesítését vonta maga után.⁵⁶ 1949-ben a népjóléti miniszter a város meghatározott részét, a fürdő környékét üdülőhellyé nyilvánította.⁵⁷

⁴⁸ Lásd KUN 1975: 714.; JENEI 2006: 616-618.

⁴⁹ JENEI 2006: 615.

⁵⁰ ERDEI 2006a: 273-274.

⁵¹ JUHÁSZ 1984: 24.

⁵² Vö. JUHÁSZ 2006: 369.

⁵³ JUHÁSZ 1984: 23. Vö. az 1945. évi intézkedési tervvel: KUN 1984: 144-146.

⁵⁴ GAZDAG 1975: 352.

⁵⁵ KUN 1984: 146.; ERDEI 1984b: 171-172.

⁵⁶ KUN 1975: 724.

⁵⁷ KUN 1975: 724.

1949-ben az államosítások során – Hajdúszoboszlón az öt szobánál nagyobb, vendégfogadásra használt, mintegy harminc épületet berendezésükkel együtt vették állami tulajdonba –⁵⁸ a fürdőt a városi Közművektől szintén állami kezelésbe vették és létrehozták a Hajdúszoboszlói Gyógyfürdő Nemzeti Vállalatot, amely tanácsi irányítás alá került. Ehhez csatolták hozzá a város jelentősebb vendéglátó egységeit és szállodáit, illetve a magánpanziókat is.⁵⁹ Számos szervezeti átalakítás és fenntartóváltás után 1952-ben megalakult a Hajdúszoboszló Gyógyfürdő Vállalat. Az ötvenes évek újabb fejlesztései hatására a látogatószám ismét rohamos növekedésnek indult és az évtized végén elérte a 765.000 főt.⁶⁰

Ugyanakkor ismét halaszthatatlanná vált a településképi változtatások megvalósítása. 1957-ben elkészült egy tizenöt éves városfejlesztési terv, amelynek alapvető célja a városiasodás elősegítése volt, középpontban a fürdőfejlesztéssel.⁶¹ A tervek elfogadása után fontossá vált a lakosság megfelelő tájékoztatása, hiszen a tervek végrehajtása jelentős mértékű kisajátításokat igényelt, ami politikailag érzékeny hangulatot kelthetett.⁶² A város lakosságának tulajdonképpen ekkor kellett először szembesülni azzal, hogy a település prioritásai megváltoztak, ez pedig életmódjukat, mindennapjaikat is befolyásolni fogja.

A hatvanas évek a fürdő fejlesztése szempontjából az egyik legjelentősebb évtized. A belföldi idegenforgalom a hatvanas években országos szinten is fellendült az ún. szociálturizmus (beutaló alapú rendszer) beindításával.⁶³ Ennek kihasználására Hajdúszoboszlón jelentős kapacitás-bővítésre volt szükség. 1959-ben megkezdődött és 1963-ban befejeződött a Béke SZOT Üdülő építése, amelyben fedett és nyitott termálvizes medencék, kezelők, rendelők, valamint színház- és moziterem, könyvtár kialakítására került sor. Itt lényeges megemlíteni, hogy az építkezés megkezdésének előfeltétele a városi közműhálózat (víz-, gáz- és csatornavezetékek) kiépítése volt.⁶⁴ Tulajdonképpen a turisztikai fejlesztés tette lehetővé ennek a kérdésnek a megoldását. Egyúttal az utak, parkok kiépítését, fejlesztését is eredményezte. A Béke megépülése szüksé-

⁵⁸ ERDEI 2006b: 582.

⁵⁹ A listát lásd KUN 1984: 153-154.

⁶⁰ KUN 1975: 726.

⁶¹ A tervezet elemeit lásd ERDEI 1984b: 172-173.; GAZDAG 1984: 71. Az ötvenes évek fejlesztéseit lásd KUN 1984: 155.; Vö. NYAKAS 1975: 383.

⁶² ERDEI 1984b: 173.

⁶³ Részletesen JENEI 2006: 611. Vö. MICHALKÓ 2004: 145-147.

⁶⁴ ERDEI 1984b: 174.

gessé tette a színvonalban, szolgáltatásokban jóval elmaradottabb városi gyógyfürdő fejlesztését is,⁶⁵ amelynek látogató száma egyébként átmene-tilen vissza is esett a Béke mellett.

A hatvanas évektől az Országos Vízügyi Hivatal látta el a fürdő felügyeletét. A fejlesztés egyre komplexebb szempontokat vett figyelembe, a gyógyulás, a pihenés és a sportolás terén egyaránt törekedett az igények kielégítésére és a látogatószám további növelésére. A már megépült objektumokat fokozatosan fejlesztették, átalakították, illetve újabb egységekkel bővítették a fürdőt.⁶⁶ A fürdőn belül felépült 1965-ben a Tóvendéglő, majd a Délibáb Szálló. 1969-ben a fürdő látogatottsága elérte az 1 millió főt. 1972. május 1-jén megtörtént a 12 éves rekonstrukciós folyamatot lezáró ünnepélyes átadó. 1974-ben a gyógyfürdő melletti területek kisajátítására is sor került, hiszen szükségessé vált a fürdő objektumainak terjeszkedése.⁶⁷

Természetesen figyelmet kellett fordítani a szállóhely-kapacitás bővítésére is. A hatvanas években az üdülői és szállodai bővülés mellett megfigyelhető a vállalati víkendházak, illetve a kempingek létesülése, valamint a magánszállások kapacitás-növekedése. A kimutatások szerint 1972-ben az összesen 865 létesítmény 2725 szobával és 6104 ágygal bírt.⁶⁸ 1960 és 1972 között 14 üdülő létesült, illetve felépült a Hotel Délibáb, majd 1977-ben megnyitotta kapuit a Barátság Szálló, 1978-ban pedig a Béke II. Ugyanakkor nem tekinthetünk el attól sem, hogy 1961-től a város keleti részén a 4. sz. főút mindkét oldalán hétvégi házas övezet kezdett kialakulni, amely a fizetővendéglátás kapacitásait bővítette jelentős mértékben.

A hatvanas és hetvenes években a városkép jelentősen átalakult. A Bánom kert igazi üdülővárosi képet nyert, ugyanakkor a városközpont is szocialista jelleget öltött.⁶⁹ Nem kétséges, hogy a városközpont fejlesztése némiképp háttérbe szorult a gyógyfürdő környezetével szemben. A gyógyfürdő környékén gyakorlatilag új városközpont kezdett kialakulni,

⁶⁵ JENEI 2006: 620.

⁶⁶ Részletesen lásd KUN 1975: 728.; KUN 1984: 158-159.

⁶⁷ A hetvenes évek fejlesztéseiről lásd KUN 1984: 163-166.

⁶⁸ KUN 1975: 736. Az 1972. évi kimutatás szerint a városban 26 db egész évben üzemelő üdülő (856 szoba = 2061 ágy), 25 db idényüdülő (251 szoba = 545 ágy), 41 db vállalati nyaralóház (131 szoba = 328 ágy), 3 db szálloda (129 szoba = 261 ágy), 48 db kempinglétesítmény (84 szoba = 240 ágy), 722 db fizetővendéget fogadó lakás (1274 szoba = 2669 ágy) működött. Lásd JENEI 2006: 620.

⁶⁹ Részletesen lásd ERDEI 1984b: 174-175.

amelyet a városrendezési tervek össze akarnak kötni a Hősök terével. Így itt modern lakóépületeket építettek.⁷⁰ Ennek az útnak az építése és környezetének parkosítása 1950-ben kezdődött. Az út mentén a régi épületeket lebontották és többnyire négyemeletes állami-, szövetkezeti és OTP-lakásokat építettek.⁷¹ A gyógynegyed sajátos színfoltja a mintegy ezer hétvégi ház területe, amely az egykori temető helyén létesült.⁷²

A hatvanas évek a szolgáltatásokban is komoly átalakulást jelentett. Az erőszakos téveszesítés egyik következménye az lett, hogy megindult a mezőgazdaságból élő lakosság átáramlása más szektorokba. A gazdasági élet szocialista átalakításának eredményeképpen a város társadalmi összetétele változásnak indult: a hatvanas években a mezőgazdaságban dolgozó keresők száma csökkenést, míg az iparban dolgozóké emelkedést mutat.⁷³ Mindennek oka nem csak a fürdő és a SZOT üdülők fejlődésében, hanem a gázkitermelésre alapuló ipar kiépülésében és az ezáltal jelentkező a szakember-igényben, a bevándorlásban keresendő.⁷⁴ Jóllehet az 1960-as években kiugróan magas volt az elvándorlók száma – a népességnövekedés ellenére is –, aminek fő oka a főként szegényparaszti rétegnek a mezőgazdaságból az iparba történő átáramlása (főként Budapest irányába), a helyi földgáz-ipar kiépülése bevándorlásra is ösztönzött.⁷⁵

Az 1958-ban lezajlott sikeres földtani kutatások eredményeképpen megkezdődött a földgáz kitermelését és szállítását lehetővé tevő telep kiépítése.⁷⁶ A 60-as évek elején még mindig elmondható, hogy Hajdúszoboszló ipara a hozzá hasonló méretű városokéhoz képest fejletlen,⁷⁷ noha a várost nem is jelölték ki ipartelepítésre. Mindemellert a hatvanas évek végére az ipar jelentősége érezhetően megnőtt a városban.

A növekvő idegenforgalom új gazdasági lehetőségekkel kecsegtette a város lakosságát, új foglalkozások alakultak ki, ugyanakkor a fogyasztás növekedése visszahatott a mezőgazdaságra is. A jövedelmi viszonyokat és a fogyasztást szintén jelentősen befolyásolta a nyári időszakban érkező vendégek magas száma, ami lehetővé tette a piaci árak

⁷⁰ Lásd részletesen NYAKAS 1975: 384.; 389.

⁷¹ ERDEI 1984b: 180-181.

⁷² ERDEI 1984b: 182.

⁷³ NYAKAS 1975: 376-377.

⁷⁴ ERDEI 1984a: 75.

⁷⁵ ERDEI 1984a: 77-78.

⁷⁶ NYAKAS 1975: 377-378.

⁷⁷ JUHÁSZ 1984: 45-46.

magasan tartását. A fürdő léte tehát egyrészt többletjövedelmet, másrészt viszont magas árakat eredményezett. A szellemi foglalkozásúak arányának jelentős növekedése is a fürdő fejlődésével, az idegenforgalomra épülő szolgáltató szektor bővülésével hozható összefüggésbe (például a Petőfi Kultúrotthon, későbbi városi művelődési ház létesítése 1950-ben, vagy a fürdő területén 1952-ben átadott szabadtéri színpad működtetése). A hatvanas és hetvenes években bővült a szórakoztató programok, rendezvények kínálata, például 1963-ban indult útjára a Hajdúszoboszlói Nyár programsorozat.

Szintén jelentős létszámnövekedés figyelhető meg a szolgáltatási tevékenységet végző kisiparosok és kiskereskedők körében, akik tevékenységükkel hozzájárultak a fürdővendégek által támasztott speciális igények kielégítéséhez.⁷⁸ Egyébiránt itt kell megemlíteni az építőiparban dolgozókat is, akik az üdülő- és nyaralóépítési láz idején szintén kedvező helyzetbe kerültek.

A fürdőhely fejlesztésének elősegítése, de részben következménye miatt Hajdúszoboszlón a hatvanas-hetvenes években a szolgáltató jellegű kisipari szövetkezetek erősödése figyelhető meg.⁷⁹ Itt említhető meg a városzépítési feladatokat ellátó, 1950-től működő Hajdúszoboszlói Városgazdálkodási Vállalat tevékenysége, illetve a szolgáltató ház felépülése 1972-ben. A helyi boltok számát tekintve ugyanakkor Hajdúszoboszló a legrosszabbak között állt a vidéki városok között, holott éppen a hatvanas-hetvenes években tetőzött a fürdő látogatói száma.⁸⁰ Jelentősebb fellendülés a hatvanas évek végén kezdődött, ugyanakkor még a hetvenes évek végén is előfordul, hogy a nyári csúc szezonban ideiglenes áruhiány alakul ki. A városnak még ekkor sem volt modern áruháza.⁸¹ A vendéglátó egységek száma ugyanakkor rohamosan növekedett, 1960 és 1975 között gyakorlatilag megduplázódott, többségük színvonala azonban elmaradt az átlagtól.⁸² A vendéglátóipar fejlődését bizonyítja a hetvenes években a szakirányú végzettséggel rendelkezők számának növekedése az egyébként is bővülő dolgozói létszámon belül.⁸³ 1978-ban a kereső lakosság 29,6%-a dolgozott az iparban, 28,7%-a a mezőgazdaság-

⁷⁸ ERDEI 1984a: 75-90.; 101.

⁷⁹ JUHÁSZ 1984: 53-55.

⁸⁰ JUHÁSZ 1984: 59.

⁸¹ ERDEI 1984a: 102-103.

⁸² JUHÁSZ 1984: 59.

⁸³ JUHÁSZ 1984: 60.

ban és több mint 40% egyéb területen.⁸⁴ 1980-ban a mezőgazdaságban dolgozók aránya már csak 27,3%. 1980-ra az idegenforgalommal kapcsolatban álló terciér szektor vált dominánssá Hajdúszoboszlón.⁸⁵

1980-ban Hajdúszoboszlón már 30 üdülő, 25 idényüdülő, 41 vállalati nyaraló, 3 szálloda, 54 kempinglétesítmény, 700 fizetővendég-lakás várta a vendégeket, így összesen 10.000 látogató elszállásolása nyílt lehetőség naponta.⁸⁶ A szervezett üdültetések és különböző csereprogramok miatt jelentősen nőtt a lengyel és csehszlovák vendégek száma, a 70-es évektől jelentős számban érkeztek vendégek az NDK-ból is.⁸⁷

A rendszerváltozástól napjainkig

A gyógyfürdő helyzete a 80-as évekre válságosra fordult, részben az 1983-ban eleve tökehiánnyal megkezdett fedett uszoda elhúzódo (1992-ig!) építési munkálatai miatt. A rendszerváltozás évében a fürdő látogatottsága mintegy 200.000 fővel esett vissza.⁸⁸ Ebben oka volt annak is, hogy a korábban állami támogatást és finanszírozást élvező szociálturizmus jelentősen visszaesett (a vendégek többsége az elmúlt évtizedekben beutalóval érkezett), a lakosság anyagi helyzete pedig átmenetileg romlott. 1991-ben a gyógyfürdő vállalat részvénytársasággá alakult át és a Hajdúszoboszlói Gyógyfürdő Idegenforgalmi Szolgáltató és Kereskedelmi Részvénytársaság nevet vette fel.⁸⁹ A gyógyfürdő anyagi válsága, összefüggésben az ország gazdasági helyzetével fokozódott. 1993 elején a Béke kivételével a nagy üdülők bezártak.⁹⁰ Ebben nagy szerepet játszott az is, hogy az állampárti időszakban államosított kutak a rendszerváltozás után nem a város tulajdonába kerültek, így a termálvízért a fürdőnek fizetnie kellett. A fellendülés 1994-től kezdődött. Megalapították a Hajdú Ásványvíz Kft.-t, amellyel ismét megkezdődött a hajdúszoboszlói ásványvíz palackozása. Az 1995-ben alapított Thermál Tourist utazási iroda a gyógyfürdő vendéglétszámának növelésében nyújtott hatásos segítséget. A fürdő területén pavilonok építésébe kezdtek bérbeadás céljából. Igen nagy jelentőségű döntés volt a kemping kialakítá-

⁸⁴ JUHÁSZ 1984: 53.

⁸⁵ ERDEI 1984a: 84.

⁸⁶ KUN 1984: 169.

⁸⁷ ERDEI 2006b: 588.

⁸⁸ ERDEI 2006b: 591.

⁸⁹ Vö. JUHÁSZ 2006: 335.

⁹⁰ ERDEI 2006b: 592.

sának megkezdése, amely a sok megpróbáltatással és visszaéléssel járó szervezés ellenére 1995-ben megnyitotta kapuit. 1996-ban több évtizednyi tervezgetés után megnyílt a Hotel Termál Terápia szanatórium, amelyhez egy év múlva fürdőcsarnokot is csatoltak. Erdei Gyula kimutatásaiból kiderül, hogy a strandfürdő a kilencvenes években ugyan veszteségesen üzemelt, de ezt kompenzálta a gyógyászati részleg nyeresége, illetve a gyógyvízszolgáltatásból – az egykori SZOT üdülők kft-kké, részvénytársaságokká alakultak és a szükséges termálvizet a Gyógyfürdő Rt.-től vásárolták – és a kempingterületek bérbeadásából származó bevétel. A részvénytársaság így végső soron nyereségessé vált.⁹¹ Nem tagadható ugyanakkor, hogy a turizmus fejlődése komoly ellentéteket szült a városban. (Például az idegenforgalmi adó elosztása, a turizmus hasznából nem részesülő lakosok számára drágává váló helyi megélhetés kérdései kapcsán).⁹²

A kilencvenes évek fejlesztései – ahogyan az elmúlt évtizedekben – most is a városkép rendezésére ösztönöztek. Az évtized első felében elkészült a Sportház, majd sor került a Piac rekonstrukciójára. A főtér több ütemben megvalósuló átalakítása 2000-ben kezdődött el, majd folytatódott a Szent István park rendezésével. A park környéke mára már újabb városközponttá nőtte ki magát, így Hajdúszoboszló egyre inkább kétközpontú városnak tekinthető.⁹³

1997 és 2004 között újabb jelentős fejlesztésekre kerül sor, melyek középpontjába az egészségturisztikai desztináció bővítését helyezték. Megtörtént a fürdő gyógyászati részlegének újjáépítése, 1999-re elkészült a megújított termálfürdő, 2000-ben átadták az ország első Aquaparkját, ami olyan magas látogatói számot eredményezett, hogy két év múlva a területét a duplájára növelték. A fürdő szomszédságában új szálloda létesült Hunguest Hotel Aqua Sol (2002) néven, amelynek vendégei a Gyógyfürdő Rt. fürdőit és egyéb szolgáltatásait vehetik igénybe. A strandrekonstrukció 2001-ben befejeződött. A mediterrán tengerpart átadására 2002-ben került sor. A szabadtéri színpad rekonstrukciójához egy fesztiváltér kialakítása társult a város részéről. A fürdő jobb nemzetközi pozicionálása érdekében 2004-ben a Gyógyfürdő Rt. új nevet vett fel: Hungarospa Hajdúszoboszlói Gyógyfürdő és Egészségturisztikai

⁹¹ ERDEI 2006b: 597.

⁹² Részletesen lásd ERDEI 2006b: 598-599.

⁹³ JUHÁSZ 2006: 365.

Részvénytársaság.⁹⁴ Emellett az új név azt is hirdette, hogy a fürdő az egészségturisztikai szolgáltatások területén is szeretne többet nyújtani. Ez egyrészt a gyógyturizmus (gyógykezelések, rehabilitáció), másrészt a wellness turizmus (prevenció és rekreáció) szolgáltatásainak fejlesztését kívánta.⁹⁵ Folytatódtak a beruházások, amelyek jelentős mértékben hozzájárultak a vendégek komfortérzetének növekedéséhez (sétányok, kerékpárút, térvilágítás, sportközpont fejlesztése, stb.). De itt említhető meg a 4.sz. főút Hajdúszoboszlót elkerülő szakaszának átadása is 2003-ban.⁹⁶ 2010-ben átadták az Aqua-Palace élményfürdőt, amely nyolc tematikus medencéjével újabb látogatói rekordot eredményezett. A Hungarospa fürdőkomplexum így mára Európa egyik legnagyobb létesítményévé vált, amely gyógyfürdőt, strandot, Aquaparkot, fedett élményfürdőt (Aqua-Palace) foglal magába.

2005-re Hajdúszoboszló Budapest után a második város az egy településre jutó vendégéjszakák számát tekintve.⁹⁷ Természetesen a fürdő fejlesztése a magánszektort is ösztönözte, az ezredforduló után növekedett a befektetési kedv és sorra épültek a vendégfogadásra alkalmas társasházak. 2004-ben Hajdúszoboszló vezette az egy településre jutó főszezon magánzállás-férőhelyek listáját.⁹⁸ Ezek az arányok az elmúlt tíz évben sem változtak meg jelentős mértékben, 2014-ben Budapest után Hajdúszoboszlón regisztrálták a legtöbb vendégéjszakát a belföldi utazók körében.⁹⁹

A turisztikai vonzerők közötti prioritásokat tekintve nem meglepő, hogy az utóbbi évtizedben a szálláshely-kínálatban a gyógy- és wellness szállók kínálata bővült a leginkább. A magánzálláshelyek elsősorban a családi hangulat, az alacsonyabb árfekvés és a minőségi, sze-

⁹⁴ ERDEI 2006b: 605.

⁹⁵ Az egészségturizmus és alrendszeiről lásd MOLNÁR 2011: 29. Vö. MICHALKÓ 2004: 153-155.

⁹⁶ Az infrastrukturális fejlesztések jelentőségéről az Észak-Alföldi Régió turizmusában lásd http://www.eszakalfold.hu/userfiles/hun/fejlesztési_dokumentumok/fokusztanulmany/fokusztanulmany_termal.pdf 14-16. o. [2015. október 29.]

⁹⁷ A Jenei Tibor által közölt kimutatás szerint a vendégéjszakák száma 1999-ben 854.603 fő, míg egyenes növekedés után 2003-ban 1.041.083 fő.

⁹⁸ JENEI 2006: 622. A 2005. évi összeírás szerint 1383 magánzálláshely, 25 szálloda, 3 ifjúsági szállás, 31 panzió, 34 üdülőtábor, 2 kemping, vagyis összesen 1478 létesítmény áll a vendégek rendelkezésére. Lásd JENEI 2006: 623.

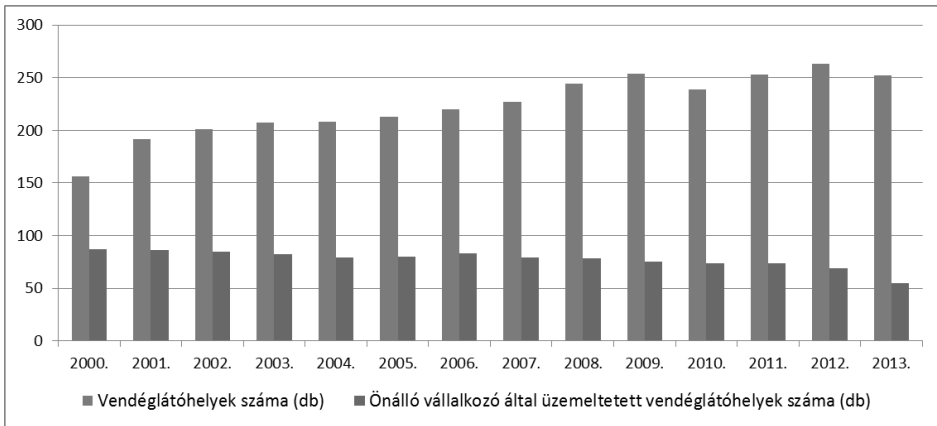
⁹⁹ http://itthon.hu/documents/28123/8118959/Turizmus_Magyarorsz%C3%A1gon_2014.pdf/f7ed21f4-8570-4966-ad0d-8681391ac418[2015. november 10.] Vö. KATONA 2010: 55-65.

mélyre szabott szolgáltatások útján – mintegy falusi vendéglátást imitálva – igyekeznek versenypozíciójukat fenntartani.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Összes vendég	272293	294141	299029	275874	279904	268549	269844	286394	305341
Magánzálláshely	54740	66849	72741	70490	65062	59916	58707	61617	68121
Hotel, szálloda	160461	168430	165600	149467	158875	157614	167338	183262	192552
Ifj., közösségi szállás	2322	1184	1209	1812	1605	1805	1642	1000	668
Panzió, fogadó	18425	16470	16081	12674	13159	9415	7113	5689	7035
Üdülőtábor	21018	21737	20734	18078	20872	19727	16572	16475	16382
Camping	15327	19471	22664	23353	20331	20072	18472	18351	20045
Nem üzleti célú								397	538

Forrás: Önkormányzati adatszolgáltatás¹⁰⁰

Ahogy a 20. század évtizedeinél is megfigyelhettük, Hajdúszoboszlón folyamatos volt a vendéglátóhelyek és szórakozóhelyek számának növekedése is. E tendenciák az ezredforduló utáni másfél évtizedben is folytatódtak,¹⁰¹ jóllehet a szállodákon belüli szolgáltatások, a magánzálláshelyek és az apartmanok szolgáltatásai komoly konkurenciát jelentenek e téren.

Forrás: KSH¹⁰²

¹⁰⁰ http://www.hajduszoboszlo.eu/Hszob/KozadattarDoksi.aspx?dok_id=13 [2015. november 20.]

¹⁰¹ A KSH adatait lásd http://www.hajduszoboszlo.eu/Hszob/KozadattarDoksi.aspx?dok_id=12 [2015. október 23.]

¹⁰² http://www.hajduszoboszlo.eu/Hszob/KozadattarDoksi.aspx?dok_id=12 [2015. november 22.]

A város életében ma is jelentős szerepet játszanak azok a civil szervezetek – Hajdúszoboszlói Vendéglátók Egyesülete, Hajdúszoboszlói Fizetővendéglátók Egyesülete –, amelyek fő feladatukként a város turisztikai szolgáltatásainak fejlesztését, illetve a turisztikai szezon meghosszabbítását tűzték ki. Utóbbi esetében a legnagyobb hangsúly a gasztronómiai programokra esik (pl. Grillétel- és Sörfesztivál, Bioétel- és Borfesztivál, Szoboszlói Toros Napok, Márton Napi Libalakoma).

Összességében elmondható, hogy Hajdúszoboszló 20. századi fejlődésében mindig is a gyógyfürdő játszotta a multiplikátor szerepet. Mind a városképi változások, mind a foglalkozásszerkezet átalakulása mögött a gyógyfürdő szerepe húzódik meg. A turisztikai szolgáltatásokon belül is megfigyelhető, hogy a fizetővendéglátás bővülése sosem függetleníthető a fürdő fejlesztésétől, ellentétben az olyan településekkel, ahol a természeti környezet önmagában is turisztikai vonzerőt jelent.¹⁰³ Hajdúszoboszló esetében nem kérdéses, hogy a turisztikai attrakciókat elsősorban a természeti adottságokra, főként a termálvízre, kisebb részben a Hortobágy közelségére lehet építeni, így a turisztikai termék első helyen a gyógy- és fürdőturizmus, továbbá lényegesen kisebb részesedéssel – a benne rejlő lehetőségeket még szinte alig kihasználva – az ökoturizmus lesz.¹⁰⁴ Hasonlóan ígéretes, de kevésbé kiaknázott terület a régió gazdag kulturális öröksége.¹⁰⁵ Kérdéses, hogy a hajdúszoboszlói turisztikai termékínálatba milyen mértékben lehet majd bekapcsolni kulturális erőforrásokat, e téren azonban a legpozitívabb példa a Bocskai István Múzeum nyári látogatói számának rohamos növekedése 2014 és 2015 folyamán.¹⁰⁶

Irodalom

BELLON Tibor

- 1975 Hajdúszoboszló kézműipara és kereskedelme. In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló. 447-466.

¹⁰³ Vö. KAVECSÁNSZKI 2010: 275-298. A szálláshelyek általános és sajátos térspecifikus elemeiről lásd KÖKÉNY 2009: 46-50. Lásd még MICHALKÓ 2004: 67-81.

¹⁰⁴ Vö. MICHALKÓ 2007: 49-59. Lásd még FEHÉR – KÖRÖDI 2008: 73-78.

¹⁰⁵ http://www.eszakalfold.hu/userfiles/hun/fejlesztési_dokumentumok/fokusztanulmany/fokusztanulmany_termal.pdf 19. o. [2015. október 30.]

¹⁰⁶ Dr. Bihari-Horváth László múzeumigazgató szíves közlése.

BÉNYEI Miklós

- 1984 Hajdúszoboszló kulturális élete 1944-1980. In Gazdag István (szerk.): *Tanulmányok és dokumentumok Hajdúszoboszló felszabadulás utáni történetéből (1944-1980)*. Hajdúszoboszló. 109-141.

DÁVID Zoltán

- 1975 Hajdúszoboszló népesedéstörténete. In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló. 187-254.

ERDEI Gyula

- 1979 Hajdúszoboszló társadalmi és politikai fejlődése 1867-1914 között. In Gazdag István (szerk.): *Tanulmányok Hajdúszoboszló történetéből. 1867-1919*. Hajdúszoboszló. 35-74.
- 1984a Hajdúszoboszló társadalma 1945-1980 közt. In Gazdag István (szerk.): *Tanulmányok és dokumentumok Hajdúszoboszló felszabadulás utáni történetéből (1944-1980)*. Hajdúszoboszló. 75-107.
- 1984b A városkép változásai. In Gazdag István (szerk.): *Tanulmányok és dokumentumok Hajdúszoboszló felszabadulás utáni történetéből (1944-1980)*. Hajdúszoboszló. 171-183.
- 2006a Hajdúszoboszló története 1944 és 1956 között. In Gazdag István – Vida Lajos (szerk.): *Tanulmányok Hajdúszoboszló múltjából és jelenéből*. Hajdúszoboszló. 273-308.
- 2006b A hajdúszoboszlói gyógyfürdő nyolcvan éve. 1925-2005. In Gazdag István – Vida Lajos (szerk.): *Tanulmányok Hajdúszoboszló múltjából és jelenéből*. Hajdúszoboszló. 563-610.

FEHÉR István – KÓRÓDI Márta

- 2008 *A vidéki turizmus fejlesztése*. Budapest.

GAZDAG István

- 1975 A város társadalma és politikai élete (1872-1949). In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló. 325-361.
- 1984 Közigazgatás Hajdúszoboszló felszabadulás utáni történetében (1944-1980). In Gazdag István (szerk.): *Tanulmányok és dokumentumok Hajdúszoboszló felszabadulás utáni történetéből (1944-1980)*. Hajdúszoboszló. 63-74.

JENEI Tibor

- 2006 Hajdúszoboszló idegenforgalma. In Gazdag István – Vida Lajos (szerk.): *Tanulmányok Hajdúszoboszló múltjából és jelenéből*. Hajdúszoboszló. 611-625.

JUHÁSZ Imre

- 1979 Hajdúszoboszló gazdasági fejlődése 1867-1914. In Gazdag István (szerk.): *Tanulmányok Hajdúszoboszló történetéből*. 1867-1919. Hajdúszoboszló. 7-34.
- 1984 Hajdúszoboszló gazdasági fejlődése 1944-1980 között. In Gazdag István (szerk.): *Tanulmányok és dokumentumok Hajdúszoboszló felszabadulás utáni történetéből (1944-1980)*. Hajdúszoboszló. 17-61.
- 2006 Hajdúszoboszló a rendszerváltozástól az Európai Unióig. In Gazdag István – Vida Lajos (szerk.): *Tanulmányok Hajdúszoboszló múltjából és jelenéből*. Hajdúszoboszló. 309-407.

JUHÁSZ Katalin

- 2012 Tisztasági fürdő és testi higiénia. A fürdőkultúra néprajzi kutatásának történetéből. In Bartha Elek (szerk.): *„A burgonyától a szilvafáig”*. *Tanulmányok a hetvenéves Kósa László tiszteletére*. Debrecen. 112-141.

KATONA Ilona

- 2010 Az Észak-alföldi régió turizmusának aktuális kérdései, avagy hová halad a turisztikai régió. In Hanusz Árpád (szerk.): *A helyi és térségi TDM szervezetek helye és szerepe a vidék turizmusirányításában*. Nyíregyháza. 55-65.

KAVECSÁNSZKI Máté

- 2010 Közéltetések Tiszaug turisztikai rendszerének szociokulturális vizsgálatához. A turizmus és a falusi szállásadás épített környezetének relációja. In Hegedüs Krisztián – Kovácsné Kaposvári Gyöngyi – Pusztai Gabriella – Pusztai Zsolt (szerk.): *Peremlétben? Félúton. A Tiszazug néprajzi, történeti, földrajzi kutatása az ezredfordulón*. Szolnok. 275-298.

KÓSA László

- 1999 *Fürdőélet a monarchiában*. Budapest.

KÖKÉNY István

- 2009 Eltérő terek – eltérő szálláshelyek: A magyarországi kereskedelmi és magán szálláshelyek térspecifikus sajátosságai. In

Michalkó Gábor – Rátz Tamara (szerk.): *A tér vonzásában: A turisztikai termékfejlesztés térspecifikus vonásai*. Székesfehérvár–Budapest. 45-59.

KUN Károly

1975 A hajdúszoboszlói gyógyfürdő. In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló. 695-752.

1984 A hajdúszoboszlói gyógyfürdő felszabadulás utáni története. In Gazdag István (szerk.): *Tanulmányok és dokumentumok Hajdúszoboszló felszabadulás utáni történetéből. (1944-1980)*. Hajdúszoboszló. 143-169.

MÁLNÁSI Ödön, vitéz, dr.

1928 *Hajdúszoboszló története*. Debrecen.

MICHALKÓ Gábor

2004 *A turizmuselmélet alapjai*. Székesfehérvár.

2007 *Turizmusföldrajz és humánökológia*. Budapest – Székesfehérvár.

MOLNÁR Csilla

2011 *Az egészségturisztikai fejlesztések hatásai különös tekintettel Kelet-Magyarországra*. Doktori (Ph.D) értekezés, Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr

NYAKAS Miklós

1975 Hajdúszoboszló a szocialista fejlődés útján. In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló. 363-398.

Internetes források

Az Észak-Alföldi Régió gyógy- és termálfürdőinek stratégiai fejlesztését megalapozó fókusztanulmány. 2010. http://www.eszakalfold.hu/userfiles/hun/fejlesztési_dokumentumok/fokusztanulmany/fokusztanulmany_termal.pdf (letöltés: 2015. okt. 20.)

Turizmus Magyarországon 2014. Magyar Turizmus Zrt. 2014. évi statisztikai adatai. http://itthon.hu/documents/28123/8118959/Turizmus_Magyarorsz%C3%A1gon_2014.pdf/f7ed21f4-8570-4966-ad0d-8681391ac418 (letöltés: 2015. nov. 10.)

SÁNDOR ESZTER

DESZKAOROMZATOK HAJDÚSZOBOSZLÓN

Hajdúszoboszló egy több mint 23.000 fős lakosú kisváros Hajdú-Bihar megyében. Debrecentől körülbelül 20 km-re fekszik délnyugati irányban, a Hajdúhát és a Sárrét találkozásánál. Habár a termálvíz 1925-ös feltörése és a gyógyfürdő fejlesztő hatása jelentősen megváltoztatta a város építkezését, a település képéhez ma is hozzátartoznak a 19-20. század fordulóján, és a 20. század első évtizedeiben épült házak, melyek száma egyre csökken. A klasszicista homlokzatú polgárházakon kívül a város egész területén láthatók deszkaoromzatos házak. Ezek közül a legszebbeket napsugaras motívum díszíti. Tanulmányomban népi építészet ezen – alig kutatott – elemeit kívánom bemutatni.

A 19. századi néprajzi érdeklődés elsősorban Hajdúszoboszló szokáshagyományaira, népköltészetére, és pásztor kultúrájára irányult. A népi építészet témája először *Varga Geizának* és *Szivos Bélának* a nagyobb tájegységet – a Hajdúságot és Hajdú megyét – bemutató leírásaiban jelent meg.¹ *Balogh István* a Hajdúságról írt kismonográfiájában már egy teljes fejezetet szentelt a témának.² *Győrffy István* a kétbellelkes településforma kialakulását vizsgálta, és kiemelten foglalkozott Hajdúszoboszlóval.³ *Dankó Imre* négy hajdúsági település (Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúhadház és Vámospércs)⁴ és a Hajdúság népi építészetéről írt tanulmányt,⁵ *Málnási Ödön* és *Dám László* pedig a hajdúszoboszlói pásztorépítményeket ismertette.⁶

A fenti tanulmányok nem említik a hajdúszoboszlói deszkaoromzatokat, de nem tér ki rá *Hajdúszoboszló népélete* című tanulmányában a település népi építészetét összegző *Ujváry Zoltán*,⁷ és nem részletezi *Juhász Imrének*, a Bocskai István Múzeum akkori igazgatójának 1964-es házfelmérése sem.⁸ (Ez utóbbiban rövid ismertetést kapunk a településről

¹ VARGA 1882. 174-193.; SZIVOS 1891.

² BALOGH 1969.

³ GYÖRFFY 1926: 105-136.

⁴ DANKÓ 1968: 367-421.; Uő. 1964: 58-94.; Uő. 1970: 25-322.

⁵ DANKÓ 1979: 155-189.

⁶ MÁLNÁSI 1928: 57-78.; DÁM 1974: 109-135.

⁷ UJVÁRY 1975: 533-598.

⁸ JUHÁSZ 1964.

és építkezéséről, illetve a szerző hat felmért lakóépületet, valamint a város híres szülötteinek szülőházait javasolta helyi védelemre. Ezekből ma már csak egy, az ún. Csanády-ház áll, s jelenleg is népi műemléki védelmet élvez.) A Juhász Imre által felmért házak között, a fényképek alapján, négy deszkaoromzatos ház volt, köztük egy napsugaras (Bajcsy-Zsilinszky u. 13.). Sajnos Juhász sem tér ki bővebben ezekre, csak kettőnél említi meg, hogy vértelkük deszkázott. Ugyanígy *Varga Gyula* is csak annyit ír a Hajdú-Bihar megye népi lakóházainak stílusváltozatait bemutató 1989-es tanulmányában, hogy: „... itt már sokkal nagyobb gondot fordítanak a deszka oromfalak díszítésére”.⁹

Oromzat alatt szélesebb értelemben a ház keskenyebbik oldalát értjük, amely általában az utcára néz, de oldalfrontos polgárházaknál vagy sarokházaknál a szomszéd telkek felé fordul. Szinonimaként használom a *vértelék*, a *háztég*, és a *tűzfal* szavakat is; előbbit a Tiszántúlon, másodikat a Dél-Alföldön használták, a harmadik pedig a 19. század végétől országosan elterjedt kifejezés.¹⁰ Használatos a *homlokzat* szó is,¹¹ viszont ezalatt a ház oldalait, azoknak egészét értjük, amely magába foglalja a falakat, az oromzatot, az ablakot, az ajtót, a tornácot, tehát mindent, ami rajta található. Vannak *oldal-*, ill. *végomlokzatos házak* attól függően, hogy az ún. *főhomlokzat*, azaz az utcára néző oldal a keskenyebb vagy a szélesebb. Az előbbi általában a parasztházakra, utóbbi a polgárházakra jellemző.

Az oromzat tehát a ház homlokzatának, így az utcaképnek is a része; díszítése függött az építető társadalmi és vagyoni helyzetétől.¹² A tetővel szoros egységet alkot, alakját meghatározta annak formája: a *fél-* vagy *csonkakontyos tető* esetén trapéz, míg a nyeregteretők vértelke, ill. a *vízvetős házak* lezárt füstlyuka háromszög alakú.¹³ Az ormos nyeregterető Gilyén Nándor szerint a legrégebbi forma lehet.¹⁴ Deszkaoromzatoknál a sugaras és állóhézagos forma esetében az oromzat díszítése összhangban van a tető szerkezetével.¹⁵

⁹ VARGA 1989: 73.

¹⁰ FÜZES 1981: 107.; Cseri 1997: 131-132.

¹¹ FÜZES 1981: 107.

¹² JUHÁSZ 1997: 261.

¹³ Az igen elterjedt *teljes kontyos tetőknek*, illetve a *sátoros tetőknek* nincs tűzfala. CSERI 1997: 132.

¹⁴ BARABÁS-GILYÉN 1987: 130.

¹⁵ GILYÉN 1980: 162.

A tűzfal lezárását különböző módokon oldották meg, a felhasznált anyag természetesen függött a környezettől. Nádas területeken nádból korcolták az oromzatot, míg a vesszőből font oromzat, melyet sárral tapasztottak és meszelték, de akár csupaszon is hagyhatták, országos elterjedésű volt.¹⁶ A 19. század második felében vált általánossá a falazott, vakolt és festett oromzat, elsősorban hatósági előírások nyomán. A nád- és vesszőoromzatokkal ellentétben, ahol a díszítés legtöbbször kimerült a különböző alakú szellőzőnyílásokban, a kőből, vályogból és téglából falazott vértelken minden esetben van padláslyuk, és gyakran dekorálták vakolatdíszekkel is (évszám, tulajdonos nevének kezdőbetűi, stilizált virágok stb.).¹⁷

Hajdú-Bihar megyében Debrecen gyakorolt nagy hatást a környező települések építészetére. Így jelentek meg Hajdúszoboszlón is azok a véghomlokzatos házak, ahol az oromzat alsó falsíkját attikaszerűen megemelték,¹⁸ hogy a polgárházakhoz hasonlóan oldalhomlokzatosak legyenek¹⁹ (1-2. kép).

1. kép: Oldalhomlokzatosá alakított véghomlokzatos ház. Keleti utca

¹⁶ CSERI 1997: 132.; FÜZES 1981: 107.

¹⁷ FÜZES 1981: 108.; CSERI 1997: 132.

¹⁸ BALASSA 2002: 164.

¹⁹ DANKÓ 1967: 397-399. 23-24-25. számú képek.

2. kép: Oldalhomlokzatossá alakított véghomlokzatos ház, felül a polgárházakra jellemző szellőzőnyílásokkal. Rákóczi utca (fotó: Sándor Eszter)

Emellett két oromfaltípus alakult ki: az egyenes felfalazás, amelynek szélét téglából szegték, illetve az ívelt záródású barokkos forma.²⁰ Településünkön az utóbbira nem találunk példákat, de a téglaszéles épületek igen gyakoriak; természetesen a legtöbb oldalhomlokzatos polgárház (3. kép), de szép számmal vannak véghomlokzatosak is (4. kép).

3. kép: Téglaszélű oromzat téglával díszített szellőzőnyílásokkal oldalhomlokzatos polgárházon

²⁰DANKÓ 1979: 185.

4. kép: Téglaszelű oromzat véghomlokzatos házon. (fotó: Sándor Eszter)

A *deszkaoromzatok* 19. századi elterjedésének egyik előfeltétele volt, hogy olcsón és könnyen lehetett fűrészelt deszkához jutni, amely a gőzzel működtetett fűrésztelepek elterjedésének volt köszönhető.²¹ A népi építészetben *Gilyén Nándor* öt alaptípust különböztetett meg formai szempontból.²² A két legritkább és a legkésőbb kialakult változat a *kazettás kiképzés* és az *eklektikus stílusú oromzat*. Az előbbire Pest környékén, Szegeden, és a Vajdaságban találhatunk példákat. Az ilyen oromzaton „a díszítő deszkaréteg téglalap alakú mezőkből áll, amelyeket átlósan, parkettaszerűen rakott deszkákból alakítanak ki.”²³ Az utóbbi jellemzője „az íves, faragott végű, pusztán dekoratív szerepű gerendák, lombfűrészsel készített, bonyolult mintákkal csipkeszerűen áttört deszkák és az átlós lécrácsok”.²⁴ Mivel ez a két típus Hajdúszoboszlón nem fordul elő, tanulmányomban nem térek ki rájuk.

A *sugaras* formát a legrégebbi változatnak tartják, mert feltételezhetően a középkorban általános *ágasfás-szelemenés tetőszerkezetű* házakon alakulhatott ki.²⁵ Ebben az esetben az oromfal háromszögét egy léccel középen megfelelezzik, és többségében a tető vonalával párhuzamosan rakják fel a léceket, melyeket az ágasfára, vagy más tetőszerkezetnél a gerincig nyúló függőleges oszlopra erősítenek.²⁶

²¹ GILYÉN 1985: 155.; BESZÉDES 1991: 53.; TÁBORI 1982: 212.

²² GILYÉN 1985: 161-165.

²³ GILYÉN 1985: 165.

²⁴ GILYÉN 1985: 165.

²⁵ BARABÁS-GILYÉN 1987: 71.; GILYÉN 1980: 162.; GILYÉN 1985: 161.

²⁶ GILYÉN 1980: 162.

A legegyszerűbb és napjainkban is legelterjedtebb az *állóhézagos* forma. Ennél a deszkákat hosszában teszik az oromfalra, majd a résekre vékony léceket erősítenek. Ez valószínűleg a sugarasnál újabb változat, amely már a korszerűbb *szarufás* tetőszerkezethez igazodik.²⁷

A harmadik forma a *napsugaras*, amelynek mind a néprajzban, mind az építészetben igen kiterjedt irodalma van. Habár ezt a motívumot a közvélemény leginkább Szegedhez köti, valójában az ország több területén elterjedt.²⁸ Elsősorban a szegedi népesség elvándorlásához köthető tájakon (Bácska és az ahhoz tartozó Tisza mente, Csongrád megye), de a Felvidéken, az Alföld északi részén a Tiszántúlon (Nagykunság, Sárrét), valamint a Jászságban is találunk ilyen házakat.²⁹

Ez a forma állhat magában, de többségében a fent már tárgyalt állóhézagos és sugaras formákkal, a Dél-Aföldön pedig kazettás kialakítással együtt jelenik meg. A Tiszántúli építészeti régió területén fellelhető oromzatokon *teljes, fél-, negyed-*, illetve *saroknapsugár* fordul elő. A félnapsugár az esetek túlnyomó részében a háromszög alakú oromzat felső csúcsába kerül (ez a leggyakoribb a helyi változatok közül),³⁰ de előfordul az is, hogy az egész tűzfalon félnap van. A negyed- és saroknapsugarak a szimmetria elvének megfelelően a vértelkek két alsó sarkában foglalnak helyet, előbbi napkorongja befelé, utóbbié kifelé néz.

Varga Gyula kutatásaiból ismerjük a Hajdúszoboszlóhoz legközelebb eső nagy-sárréti napsugaras deszka oromfalakat, melyek az ún. *új stílus* megnyilvánulásai.³¹ A földesi házak erdélyi hatást mutatnak: „a timpanon középső részén a deszkákból egy négyszöget formálnak, rajta díszített szellőzőlyukakkal, a négyszög tetején és oldalain keletkezett háromszögekben pedig egy-egy naprészlet látható.” Biharnagybajomban és Bárádon egy egész és két félbevágott napsugár is jellemző volt, de a leggyakoribb a közepén rozmaringágra fűrészelt deszkával két részre tagolt oromzat volt, felső részén napsugaras motívummal. A Sárrétre jellemző még a deszkák vízszintes elhelyezésével kialakított mintázat is, amely csak kiegészítő formaként jelenik meg a vértelkeken.

Hajdú-Bihar megyében Egyeken is találhatunk félnapsugaras motívumot. A Tisza közelsége miatt az oromfalak régebben szinte

²⁷ GILYÉN 1980: 162.; BARABÁS-GILYÉN 1987: 75-76.

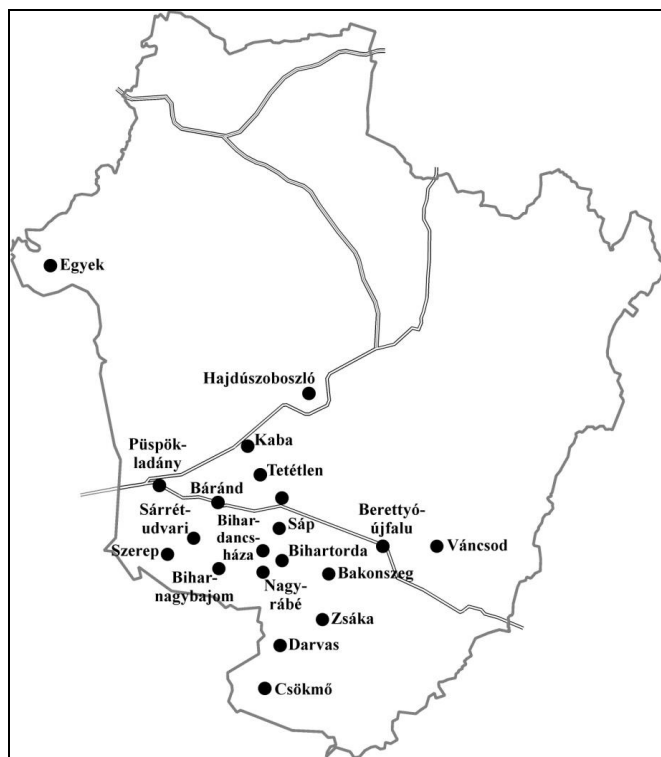
²⁸ GILYÉN 1985: 161.; GILYÉN 1985: 165.

²⁹ DÁM 1996: 123.

³⁰ DÁM 1996: 123.

³¹ VARGA 1989: 80.

mindig deszkából készültek.³² A többségében állóhézagos vértelkek díszítésénél domináltak a kereszt alakú, szimmetrikusan elhelyezett szellőzőnyílások³³ és a szegélyén díszesre fűrészelt középső takarólécek.³⁴ Ezek gyakran együtt szerepelnek a napsugaras díszítéssel és a félbevágott virág-ornamentikával.³⁵ Jász-Nagykun-Szolnok megye egész területén, így az Egyekkel szomszédos településeken (pl. Tiszafüreden) is készítették napsugaras házvégeket. Ezért feltételezem, hogy a motívum – ahogy Egyek házainak szerkezeti elemei – a kunsági tájakhoz kapcsolódik.³⁶ Szolnokon és Tiszapüspökiben viszont a Dél-Alföldre is jellemző, egy pontból kiinduló teljes nap a jellemző.³⁷

5. kép: A napsugaras oromzatok elterjedése Hajdú-Bihar megyében (a térkép a kutatott településeket ábrázolja, a valós elterjedés ettől is szélesebb lehet)

³² VARGA 1989: 72.

³³ VARGA 1989: 72.; TÁBORI 1982: 218.

³⁴ TÁBORI 1982: 215-216.

³⁵ TÁBORI 1982: 218.

³⁶ TÁBORI 1982: 206-208.

³⁷ SZABÓ 1989: 71.

A szellőzőlyukak a falazott és a deszkaoromzatokon egyaránt előfordulnak. Amellett, hogy a szellőzést és a világítást biztosították a padláson,³⁸ formájuk és az elhelyezkedésük díszítési lehetőség is kínálta. Alakjuk a különböző geometriai alakzatokon túl lehetett a tulajdonos vallását kifejező jelkép, az évszám és/vagy az építető nevének monogramja, a vakolatdíszes oromfalakhoz hasonlóan.

Érintőlegesen említeném meg a különböző vésetekkel, faragásokkal, betétekkel, díszes vízvető- és széldeszkákkal dekorált Nyugat- és Dél-Dunántúli vértelkeket, valamint a Nyugat-Dunántúltra (Őrségre, Göcsejre) jellemző gazdagon festett deszkaoromzatokat.³⁹ A fából készült épületelemek színezése egyébként a 19. században gyakori volt: Szegec és környékén a napsugaras oromzatokat is festették,⁴⁰ egy, kettő vagy akár három színre is, de ez ritkább volt.⁴¹

Hajdúszoboszló az alföldi vagy közép-magyar házterületen belül a Közép-Tiszántúli tájakat magába foglaló ún. *tiszántúli építészeti régióba* tartozik.⁴² Az itt fekvő kisebb tájakra (Hajdúság, Bihari-síkság, Nagykunság, Sárrét) egységes építészeti jegyek jellemzőek,⁴³ habár a különböző földrajzi adottságok miatt az elérhető, felhasznált anyagokban különbségek vannak. A *Hajdúság* is olyan néprajzi és földrajzi tájegység, amely konkrét történeti folyamatok (a hajdúk letelepítése, ill. a Hajdúkerület, mint önálló közigazgatási egység létrehozása) útján jött létre. Területének határai nem esnek egybe egy konkrét, összefüggő földrajzi területtel, így a gazdálkodás és az építőanyagok szempontjából ezen a tájegységen belül is különbségeket találunk.⁴⁴ A keleti rész tájilag a *Nyírség*hez tartozik.⁴⁵ Homokos talaj, ligetes erdők és apró tavak jellemzik, ahol a mezőgazdasági termelést kevés szántó mellett gyümölcsösökben, kertekben végzik. Dankó Imre csak Hadházat és Vámospércset sorolja ide,⁴⁶ Varga Gyula viszont Dorogot is.⁴⁷ A tájegység nyugati fele a *Hajdúhát* területe. Kötött talaj, szikes legelők és

³⁸ FÜZES 1981: 108.

³⁹ CSERI 1997: 132.

⁴⁰ BARABÁS-GILYÉN: 1987: 150.; GILYÉN 2004: 140.

⁴¹ VASS-VALKONY 2005: 56.

⁴² DÁM 1989: 143.; DÁM 1996: 121.

⁴³ DÁM 1996: 121.

⁴⁴ DANKÓ 1979: 157.

⁴⁵ VARGA 1989: 74

⁴⁶ DANKÓ 1979: 157

⁴⁷ VARGA 1989: 74

szántók jellemzik az itt fekvő hajdútelepüléseket, azaz Szoboszlót, Böszörményt, Nánást és részben Dorogot. A szántóföldi termelésen kívül nagy arányban folytattak szilaj, félszilaj és istállózó állattartást is.⁴⁸

A Bek Pál-féle, 1783-ból származó térkép szerint Hajdúszoboszló *kétbeltelkes* volt. A lakosság a *beltelkeken*, az ún. Óvárosban lakott a 17. század közepéig. A *kertségek* vagy más néven *külsőségek* voltak a gazdasági tevékenység központjai, itt voltak az istállók, itt tartották a haszonállatokat, a tüzelőanyagot, a takarmány. Az egyenlő nagyságú beltelkekkel ellentétben ezek területe változó, alakjuk szabálytalan volt.⁴⁹ A népesség szaporodásával a 18. század elejétől a lakosság fokozatosan a kertségekbe áramlott ki.⁵⁰ Györffy István szerint először a *Gátoldal* válhatott városrésszé.⁵¹

A város településformája jelen állapotában a halmaz és a szabályos településformának a keveréke, utóbbi leginkább a keleti részekre jellemző. Az óváros utcáin többségében oldalhomlokzatosak a házak. A régi kertségek helyén a házak előkertesek, vagyis beljebb épültek az utca vonalához képest.⁵²

Hajdúszoboszlón a vályog és a nád volt a hagyományos építőanyag, még a módosabb réteg is inkább vályogból építkezett, mint téglából.⁵³ Juhász Imre szerint a 19. század első felében a tehetősebbek ún. *tutajos fából* építkeztek, amelyet vízi úton szállítottak le a hegyekből a Köselyen át. A hagyományos három- vagy négyosztatú lakóépületek, és a mögöttük húzódó gazdasági épületek mellett a tehetősebbek a lakóházzal szemben vagy azzal derékszöveget bezárva sütőházat is építettek.⁵⁴ Hajdúszoboszlón jellemzőek voltak a nagykunsági jegyeket viselő *hajdúházak*: a fehérre meszelt házak kerek köoszloppal, fél- vagy áltornáccal, nádtevével rendelkeztek.⁵⁵ Jellegzetes elem volt a boltíves tornác és félkontyos tető (pl. a Csanády-háznál). A jelenleg álló, hagyományosnak mondott házak legtöbbször a 19. század végén épült.⁵⁶ Az ún. *külábas* tornácok már szögletesek, de találhatunk még néhány faoszlopos tornácós épületet is.

⁴⁸ DANKÓ 1979: 157

⁴⁹ UJVÁRY 1975: 554

⁵⁰ UJVÁRY 1975: 552

⁵¹ UJVÁRY 1975: 554

⁵² JUHÁSZ 1964

⁵³ UJVÁRY 1975: 555.

⁵⁴ JUHÁSZ 1964

⁵⁵ VARGA 1989: 73.

⁵⁶ BALASSA 2002: 163.

2012-ben kezdtem foglalkozni a hajdúszoboszlói napsugaras oromzatokkal. Ekkor összesen 23 házat sikerült azonosítani, tavaly pedig még hármat. Ezekből legalább négy ONCSA-ház volt. Az összesen 26 házból kettőt a közelmúltban lebontottak. A Bocskai István Múzeum adattárában nyolc, már nem álló épületről találtam fényképeket, Vetró Mihálynak a Szókimondóban megjelent cikkében pedig még háromról, melyek azóta szintén elpusztultak.⁵⁷ Kutatásom során tehát mindösszesen 37 lakóházon figyeltem meg a napsugaras oromzatot.⁵⁸

Két oromzatról feltételezem, hogy az 1950-es évek után kerülhetett fel a valójában a 19-20. század fordulóján épült házra. Erre utal a deszkák viszonylagosan jobb állapota (amely a festés ellenére jól látszik), továbbá az, hogy a napsugaras motívum alatti rész nem állóhézagos. Mivel a tulajdonosokat nem tudtam elérni, a feltételezést alátámasztani nem tudom, emiatt bővebben nem is fogok rá kitérni.

A vizsgált házak közül csak néhánynak tudták megmondani az építési idejét, de elmondható, hogy többségük a 19-20. század fordulóján, a két világháború között (pontosabban az 1920-as években) és az ONCSA-program keretében, az 1940-es években épült.

Mindegyik ház vegyes falazatú. A századfordulón és a '20-as években épültek alapozása téglá, a '40-es évekbeli ONCSA-házaké pedig beton. A fal minden esetben vályogfal. A tetőszerkezet, ahol a tulajdonosok meg tudták mondani, minden esetben az ácsok által használt *székes-szelemenés* szerkezet. A házak egyaránt lehetnek oldal- és végfrontosak is, ebben különböznek a Nagy-Sárrét településeitől, ahol szinte kizárólag véghomlokzatos házakon találhatunk napsugaras oromzatot. Az oromzatok kétféleképpen kapcsolódnak a falhoz: vagy közvetlenül (lásd 9. kép), vagy túlnyúlnak azon, és eltakarják egy kis részét (lásd 11. kép). Utóbbi változat az első világháború után épült házakra, vagy a későbbiekben felrakott deszkaoromzatokra jellemző.

A település deszkaoromzatos házai, ha nincs rajtuk napsugaras díszítés, akkor kizárólag állóhézagos díszítésűek. Mivel sok, a 20. század elején épült épületnek csak az udvar felől van deszkaoromzata, illetve a melléképületekre is ilyet készítettek, szinte lehetetlen megbecsülni, hogy hány ilyen ház van Hajdúszoboszlón. Az utcáról látható véghomlokzatos és oldalhomlokzatos házból egyaránt 16-16 állóhézagos díszítésűt talál-

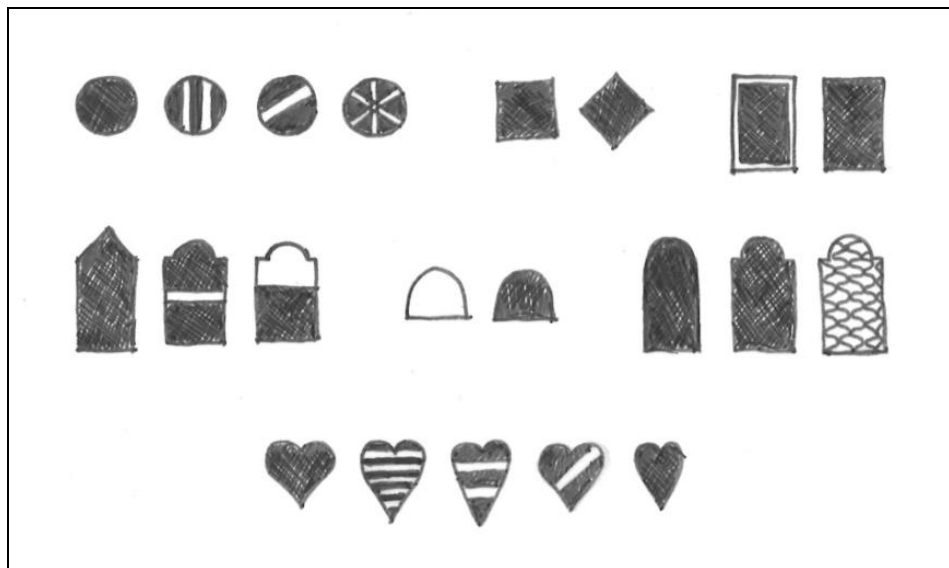
⁵⁷ VETRÓ 1996: 9.

⁵⁸ A tulajdonosok elmondása alapján a Szücs Tüzép egyik már lebontott épülete is napsugaras oromzattal rendelkezett. Erről sajnos nem maradt fénykép.

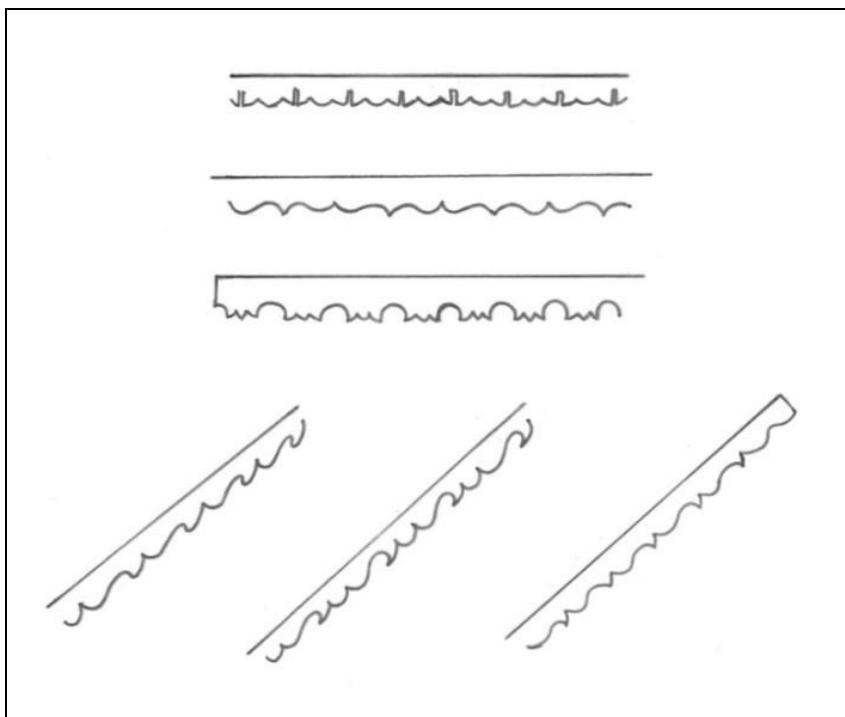
tam. Meg kell említenem továbbá, hogy a palával fedett oromzatú házak egy része eredetileg egyszerű, fedődeszkákkal nem díszített, deszkaoromzatú ház lehetett. (Ilyen például a múzeum Bocskai utca 14. szám alatti épületének tűzfala is.)

A szellőzőnyílások nem olyan kidolgozottak, mint például az egyeki házakon, de változatosabbak a nagy-sárréti falvak szellőzőnyílásainál. Hajdúszoboszlón kört, négyzetet, rombuszt, téglalapot és ezek változatait, félkör és szív alakú lyukakat vágtak a deszkákba (7. kép). A lyukakat bizonyos esetekben belülről vékony deszkákkal fedték be. Ennek további díszítő funkciója volt.

Kevés házon található meg, de szervesen hozzátartoztak az oromzathoz az egyik szélükön díszesre fűrészelt szegélydeszkák. Ezeket a vértelkek minden oldalára, tehát a tető szélére, valamint az oromzat és a fal találkozásánál helyezték fel (8. kép) Sokszor ugyanilyen szegélydeszkák kerültek az eresz alá is. Az oromzat csúcsát díszítő fából készült, ék, vagy stilizált virág alakú deszkadísz csak egy-két házon látható (12-13. kép).

7. kép: Szellőzőnyílások formái Hajdúszoboszlón (rajz: Sándor Eszter)

8. kép: Széldeszka-változatok (rajz: Sándor Eszter)

Arról, hogy Hajdúszoboszlón pontosan mikor és hogyan jelent meg a napsugaras motívum a deszka vértelkeken, nem rendelkezünk elég adattal. Ehhez szélesebb körű levéltári kutatásra lenne szükséges. A Juhász Imre felmérésében szerepelő, 1853-ban épült és 1975-ben még álló, Szováti út 11. szám alatt lévő lakóház fényképéről azonban arra következtethetünk, hogy a 19. század közepén már építettek deszkaoromzatú házakat Szoboszlón.⁵⁹ Ennek az épületnek az esetben csonkakontyos tetőről van szó (vagyis az oromzat *pinllis* végű),⁶⁰ így a trapéz alakú vértelkek kizárja a félnapsugár alkalmazásának lehetőségét (vesd össze: 10. kép). Az írásom elején említett (és mára lebontott) Bajcsy-Zsilinszky u. 13. szám alatti ház a legkorábbi olyan napsugaras oromzatú épület, melynek építési idejét is ismerjük. A házat 1870-ben építették, vagyis a napsugár motívuma ekkortól bizonyosan jelen volt a helyi népi építészetben.

⁵⁹ JUHÁSZ 1964

⁶⁰ UJVÁRY 1975: 557.; JUHÁSZ 1964

A kutatott házak építési időpont szerinti elkülönítése támpontot ad a napsugaras oromzatok tipologizálásához. Az illetően kijelölt építési korszakokon számos gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális jelenlét hatása megfigyelhető:

1. *Századforduló:* az 1800-as évek utolsó évtizede és az 1900-as évek első évtizede (1890-1910). A korszak elejére még hatott a 19. század második felének díszítőművészeti virágzása.⁶¹ Erre a korszakra tehető a hajdúszoboszlói deszkaoromzatok megjelenése és a legtöbb oromzat építése.
2. *1920-as évek:* Az új politikai határok miatt a faúsztatás ellehetetlenült, az első világháború előtt elkezdődött spontán építészeti polgárosodás megtorpant.⁶² Két ebben az évtizedben épült napsugaras oromzatú ház van Hajdúszoboszlón. Ezeket csak kisebb különbségeket fedezhetünk fel a korábban épült házakhoz képest: a Bajcsy-Zsilinszky utcai ház utcai homlokzata csapott nyeregtető (14. kép); a Nádudvari úti háznál valószínűleg utólag deszkával befedték az utcai homlokzaton az eresz alatti részt, ahol a magaspadlás szellőzőlyukai voltak (28-29. kép).
3. *1940-es évek:* Az ONCSA-házak építési ideje. Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap célja a sokgyermekes családok támogatása volt, melynek keretében hosszú lejáratú kamatmentes kölcsönt is adott családi házak építésére. Ezek a házak központilag kijelölt helyen, egy telepen épültek fel, ugyancsak központilag kiadott háztervek alapján.

Az oromzatok tipológiája az alapján, hogy az alapformákat hogyan alkalmazzák:

1. *Állóhézagos oromzat:* a díszítések ezen a változaton a fedőléc, valamint a szellőzőlyukak formája és elhelyezése. (9-10-11. kép)
2. *Két részre osztott oromzat* (kettes tagolás), két altípussal:
 - a felső háromszögben félnapsugár, állóhézagos deszkázat (11-12-13-14. képek)
 - a felső háromszögben félnapsugár, sugaras deszkázat (15-16. kép)
3. *Három részre osztott oromzat* (három tagolás): Minden esetben a felső háromszögben félnapsugár, középen sugaras, alul állóhézagos deszkázat van (18-19. kép). Díszesebb változata, mikor a két alsó szögbe egy-egy saroknap kerül (20. kép). Csak egyetlen példát lehet

⁶¹ BARABÁS-GILYÉN 1987: 147.

⁶² BALASSA 2002: 166.

hozni a legdíszesebb típusra, amikor az állóhézagos rész közepére egy szekéreket helyeztek (21. kép).

9. kép: Állóhézagos deszkaoromzatú ház. Wesselényi utca (fotó: Sándor Eszter)

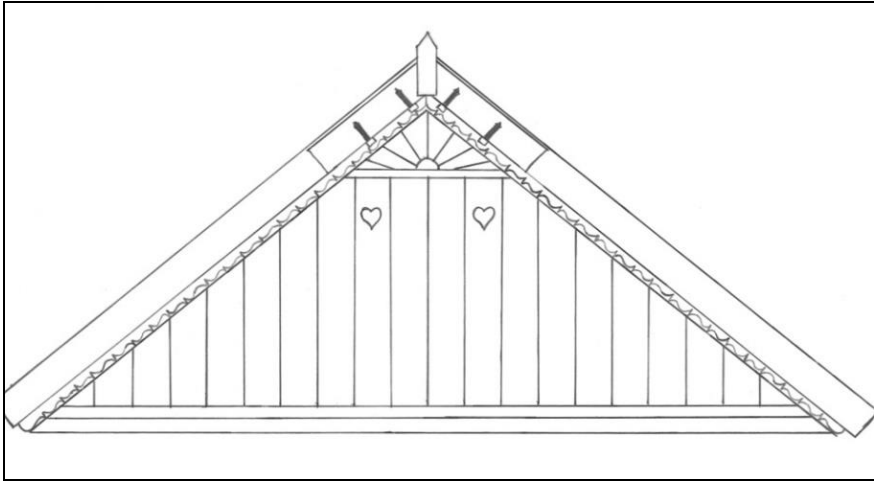
10. kép: Állóhézagos deszkaoromzat félkontyos tetős házon. Az oromzat szélein díszes szegélydeszkák. Hajdú utca (fotó: Sándor Eszter)

11. kép: Állóhézagos deszkaoromzat oldalhomlokzatos házon. A deszkák a fal tetejét elfedik. Kossuth utca (fotó: Sándor Eszter)

12. kép: Kettős tagolású, napsugaras-állóhézagos deszkaoromzatú nádtető ház. Az oromzat szélein díszes szél-deszkák, csúcsán deszka csúcsdísz. Fehér utca (fotó: Sándor Eszter)

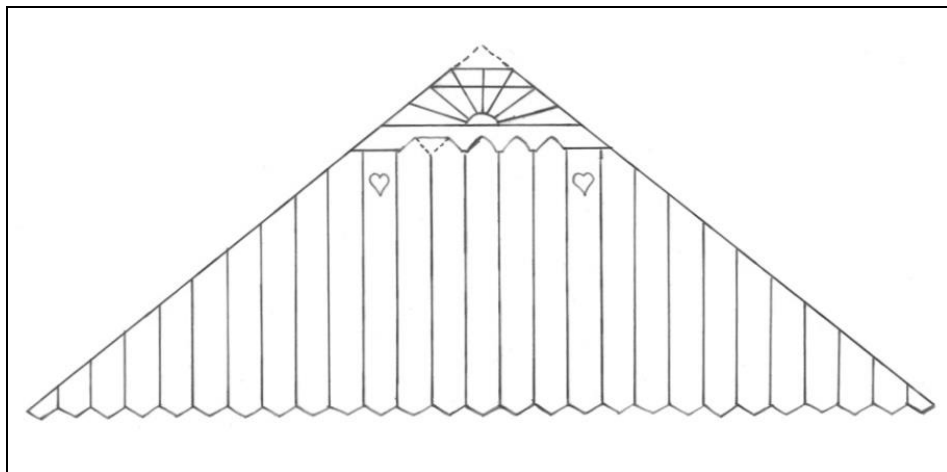

13. kép: A Fehér utcai napsugaras ház oromzatrajza. (rajz: Sándor Eszter)⁶³

14. kép: Csapott nyeregtetős ház kettős tagolású, napsugaras-állóhézagos oromzattal. Bajcsy-Zsilinszky utca (fotó: Sándor Eszter)

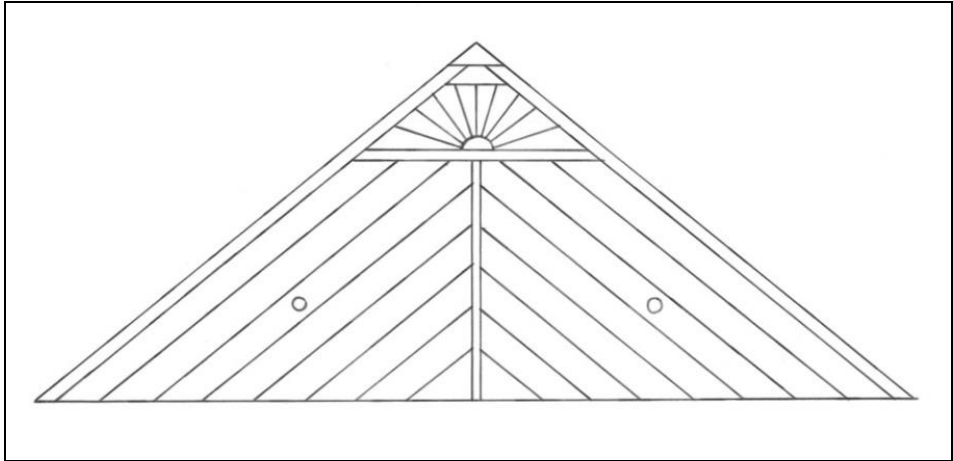
⁶³ Az oromzathoz tartozó lakóházat Virányi Zsolt ismerteti jelen évkönyveli tanulmányában. (A szerkesztő megjegyzése.)

15. kép: Bajcsy-Zsilinszky utcai ház oromzatrajza (rajz: Sándor Eszter)

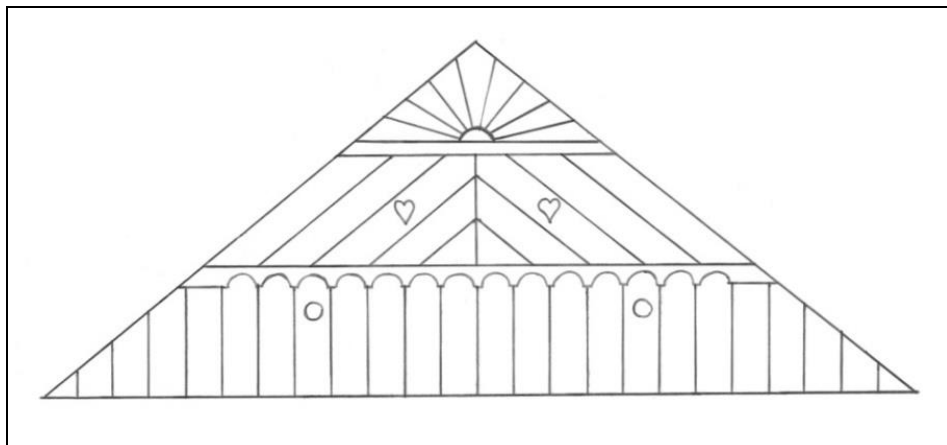
16. kép: Kettős tagolású, napsugaras-sugaras oromzatú ház. Tokay utca
(fotó: Sándor Eszter)

17. kép: A Tokay utcai ház oromzatrajza (rajz: Sándor Eszter)

18. kép: A Tokay utcai ház oromzatrajza (rajz: Sándor Eszter)

19. kép: A Hajdú utcai ház oromzatrajza (rajz: Sándor Eszter)

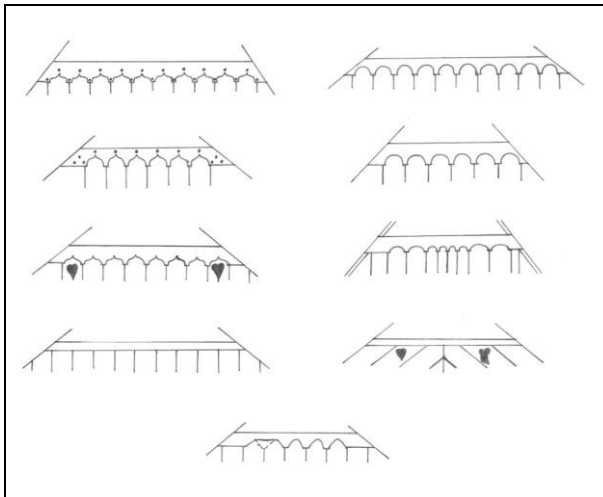

20. kép: Hármás beosztású, napsugaras-sugaras-állúhézagos deszkaoromzat, az alsó két sarokban egy-egy saroknappal (fotó: BIMA 4298-93-13)

21. kép: Hármastagolású, napsugaras-sugaras-állóhézagos oromzatú ház, a két alsó sarokban egy-egy saroknap, az állóhézagos rész közepén egy kocsikerék (fotó: BIMA 4220-93)

A többsztatú oromzatokon a különböző részek elválasztása minden esetben osztóléccel történik. Ez lehet egyszerűen egy vékony, vízszintes deszka (25. kép), de gyakoribb a boltíves formára (24. kép) vagy ívesre fűrészelt szimmetrikus mintázatra (28. kép). Az utóbbi díszesebb változatán lyukdíszek vannak (23. kép). A Nagy-Sárrét falvaira jellemző középső, díszesre fűrészelt takaróléc ezen Hajdúszoboszlón nem fordul elő.

22. kép: Feleződeszkák változatai (rajz: Sándor Eszter)

23. kép: Íves, lyukakkal díszített feleződeszka napsugaras deszkaoromzaton. Arany János utca (fotó: Sándor Eszter)

24. kép: Boltívesre kialakított feleződeszka napsugaras deszkaoromzaton. Szováti út (fotó: Sándor Eszter)

25. kép: Egyszerű feleződeszka napsugaras oromzaton. Az állóhézagos részen kör alakú applikáció. Árpád utca (fotó: Sándor Eszter)

1940-ben hívták életre az Országos Nép- és Családvédelmi Alapot, amelynek célja a szegény sokgyermekes családok segítése volt,⁶⁴ többek között telek- és házjuttatással, amely a program legmaradandóbb akciójának bizonyult.⁶⁵ A házak építését alapos, szociológiai felmérést és műszaki kutatást is magába foglaló, előkészítő munka előzte meg.⁶⁶ Ennek előfutárai azok az építészek voltak, akik a 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben a falusi és városi építészet megújítása, valamint a falvak korszerűsítése céljából, a néprajzkutatókhoz hasonlóan népi építészeti gyűjtéseket végeztek.⁶⁷

⁶⁴ TIMON 1983: 430.

⁶⁵ TIMON 1983: 431.

⁶⁶ TIMON 1983: 441.

⁶⁷ Lechner Ödön és követői a magyar nemzeti formanyelv megteremtésének igényével léptek fel, de az általuk felhasznált formakincset néprajzi kiadványokból (elsősorban Huszka József műveiből) ismerték és használták fel. (BEREY 1978: 434-435.) Toroczkaí Wigand Ede már rendszeres népművészeti gyűjtést végzett, a népi építészetre pedig nem formanyelvként vagy stílusként tekintett, hanem szerves egésze. (BEREY 1978: 437.) Kós Károly és a „fiatalok” vagy „népiesek” csoportja jobban ragaszkodtak a népi építészet szerkezetéhez és anyagaihoz, ezért házterveik népi stílusjegyei már egyszerűbbek, puritánabbak. (BEREY 1978: 439-440.) Az

A Tóth Kálmán, Rácz György és Zárai Lukács által tervezett házak a népi építészet formai és szerkezeti hagyományait egyszerűsített formában tartalmazzák,⁶⁸ leginkább a falazat, a tetőszerkezet, és a tornác kialakításánál.⁶⁹ A hét alapváltozat ellenére a homlokzatok rendkívül változatosak voltak,⁷⁰ hiszen az adott tájegység építészeti formáihoz való igazodás volt a cél; de ebben is inkább visszafogottabb megoldásokat részesítettek előnyben.⁷¹ A Dél-Aföldön Bálint Sándor és mások kezdeményezték, hogy a napsugaras motívummal díszített oromzat is kerüljön az ONCSA-házakra, a motívum megőrzésének céljával. Az anyagtakarékosság és az egyszerűsítés miatt az állóhézagos és a napsugaras formákat együtt alkalmazták. A csongrádi és a fábiánsebestyéni ONCSA-telepek házáinál 25 féle alapmotívumot használtak fel a napsugaras díszítés dominanciájával.⁷²

1941 és 1944 között az országban mindenhol épültek ONCSA-házak. Hajdú vármegyében például az akcióban 4 város és 9 község vett részt, és összesen 461 házat adtak át, Bihar vármegye 1 városában és 28 községében 448-at.⁷³ Adatközlőim elmondása szerint a hajdúszoboszlói *ONCSA-telep* a Szováti út, a Kádár, a Március 15. és a Petőfi utca által közrefogott terület volt. Itt jelenleg összesen négy napsugaras oromzatú ONCSA-ház áll. Ezek igazodnak a századfordulón épült házak oromzataihoz: kettes tagolásúak, a felső háromszögben félnapsugár látható, amelyet boltíves formára fűrészelt osztóléc választ el az állóhézagos felülettől, a deszkázat pedig takarja a fal felső részét (26-27. kép). Úgy vélem, ONCSA-házak napsugaras oromzatú díszítése is bizonyítja, hogy a motívum egykor általános lehetett a Hajdúságban és konkrétan Hajdúszoboszlón.

1928-ban, Svájcban megalakult modern építészek nemzetközi szervezete, a CIAM magyar csoportjához tartozó építészek figyelmét is felkeltette a falvak korszerűsítése és a paraszti építőhagyományok kérdése. Ligeti Pál anyaggyűjtésre buzdító indítványával a világháború és az azt követő évek stagnálása után a népi építészeti értékek kutatása újrakezdődött, amelynek eredményeit az ugyanebben az évben újjáalakult építészeti folyóirat, a *Tér és Forma* hasábjain közölték. (BEREY 1978: 443.)

⁶⁸ BEREY 1978: 448.

⁶⁹ HÁMORI 2004: 8.

⁷⁰ TIMON 1983: 441.

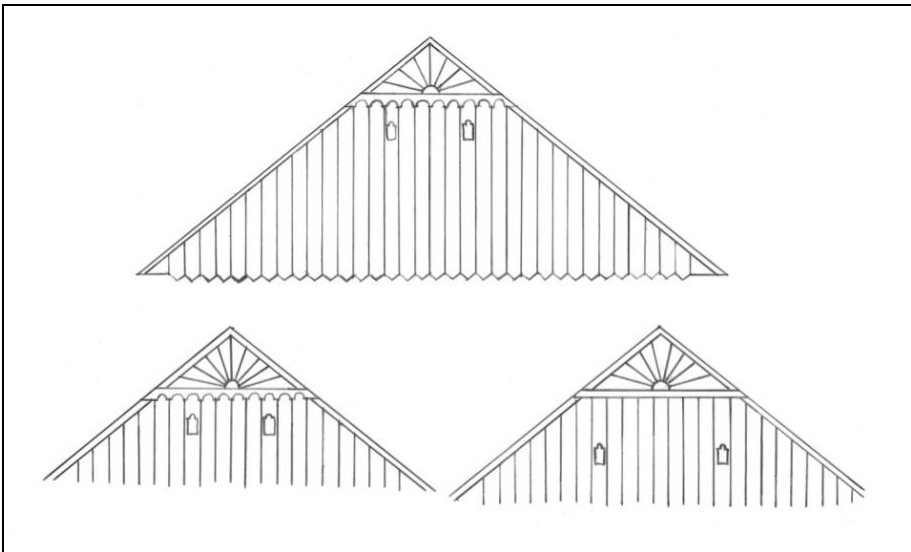
⁷¹ HÁMORI 2004: 8.

⁷² VASS-VALKONY 2005: 59.

⁷³ TIMON 1983: 439

26. kép: Kettős tagolású, napsugaras-állóhézagos oromzatú ONCsA-ház a valamikori ONCsA-telepen. Szováti út (fotó: Sándor Eszter)

27. kép: ONCsA-házak oromzatrajzai (rajz: Sándor Eszter)

Az ezredforduló óta megjelentek azok az új és régi stílusú házak Hajdúszoboszlón, melyek deszkaoromzatára napsugaras díszítést készítenek a tulajdonosok. Van példa arra is, hogy felújításkor a régi oromzatot kicserélik ugyanarra a mintázatra (28-29. kép). A Turi utcán található háznál a tulajdonosok elmondása szerint az volt a cél, hogy a környékre jellemző díszítést kapjon az eredetileg nem deszkaoromzatos, felújított ház (30. kép).

Az új oromzatok egyes elemeinek arányai és méretei nem egyeznek meg a régiekkel. Igaz ez a feleződeszkákra és a napsugár-motívumra is. Jellemző például, hogy a napkorongot jelképező félkör-lap legalább másfélszer nagyobb a régi épületeken találhatóaknál. Nem alkalmazzák továbbá az állóhézagos formát sem a napsugarassal együtt, van példa viszont arra, hogy magában elkészítik (31. kép).

Az oromzatoknak már szinte kizárólag díszítő funkciójuk van: ha vágna is rájuk szellőzőnyílás, azt belülről deszkával lezárják. Van olyan ház, ahol kizárólag a vértelék díszített, de más esetben a népi motívumok nem merülnek ki a tető díszítésénél, hanem a kerítés, a tornác elemei és a nyílászárók is követik a népies stílust.

**28. kép: Oldalfrontos ház napsugaras oromzata 2012-ban. Nádudvari út
(fotó: Sándor Eszter)**

29. kép: A Nádudvari úti ház napsugaras oromzata 2015-ben (fotó: Sándor Eszter)

30. kép: Eredetileg nem napsugaras oromzatú, felújított ház. Turi utca
(fotó: Sándor Eszter)

**31. kép: Új állóhézagos oromzat oldalhomlokzatos házon. Hajdú utca
(fotó: Sándor Eszter)**

Tanulmányomban az oromzattal, kiemelten a deszka vértelkekkel foglalkoztam. Mint népi építészeti elemet, a néprajzi és építészeti irodalom, a Bocskai István Múzeum fotótára, valamint saját fotóim felhasználásával értelmeztem. Tipologizáltam a vértelkeken található formákat, motívumokat. Kutatásom alapján megállapítható, hogy Hajdúszoboszló településképehez korábban szervesen hozzátartozott a deszka oromfal, azon belül is jellegzetes volt a napsugaras díszítés (ahogy ez a környező tájegységeket, a Nagykunságot és a Nagy-Sárrétet is jellemezte). Az ilyen oromzatok építésének újabb lendületet adott az 1940-es évek nagy házépítési akciója, az ONCSA-program, melynek házai ma is állnak Hajdúszoboszlón. A napsugaras deszkaoromzat legújabb megjelenési formái a hagyományörzéshez köthetők. Az eredeti oromzatok azonban egyre fogynak, így dokumentálásuk mellett fontos lenne helyi védelmük megszervezése.

Irodalom

- BALASSAM. Iván
2002 A FAKSZ-házaktól a szocialista faluig. *Ház és Ember* 15. 163-174.
- BALOGH István
1969 *Hajdúság*. Budapest.
- BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor
1987 *Magyar népi építészet*. Budapest.
- BEREY Katalin
1978 Népies törekvések és a népi építészet kutatása a század első felének magyar építészetében. „Paraszti építőhagyomány, mint a polgárosodás szimbóluma”. *Ethnographia* 89. 434-453.
- BESZÉDES Valéria
1991 A napsugárdíszes oromzatú házak (a) Vajdaságban. In Balassa M. Iván (szerk.): *A Vajdaság népi építésze*. (A Magyar Népi Építészeti Archívum kiadványai 4.) Szentendre. 53-70.
- CSERI Miklós
1997 Építőanyagok és szerkezetek. Tetőzet. In Paládi-Kovács Attila et. al. (szerk.): *Magyar Néprajz IV. Életmód (Anyagi kultúra 3.)*. Budapest. 102-138.
- DANKÓ Imre
1964 Házformák Hajdúnánáson. *Ethnographia* 75. 58-94.
1968 Hajdúböszörmény népi építkezése. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1966-67*. Debrecen. 367-421.
1970 Két homoki hajdúváros népi építkezése. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1968*. Debrecen. 25-322.
1979 A hajdúsági ház. In Szöllösi Gyula – Letényi Árpád – Tóth Endre (szerk.): *Hajdú-Bihar népi építésze*. Debrecen. 155-189.
- DÁM László
1974 A hajdúszoboszlói belső legelő pásztorépitményei. *Műveltség és Hagyomány XV-XVI*. 109-135.

- 1988 Épitészeti régiók az Alföldön. In Domokos Antal (szerk.): *Emléklapok Tóth Ferencnek.* (A Makói Múzeum füzetei 60.) Makó. 33-35.
- 1989 Adatok az Alföld népi építészetének morfológiai vizsgálatához. In Novák László – Selmeczi László (szerk.): *Építészet az Alföldön.* (Acta Musei de János Arany nominati 6.) Nagykőrös. 135-147.
- 1996 Az Alföld népi építésze. In Rakonczai János – Szabó Ferenc (szerk.): *A mi Alföldünk.* Békéscsaba. 114-132.

FILEP Antal

- 1980 Középmagyar háztípus. In Ortutay Gyula et. al. (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, III. kötet: K-Né.* Budapest. 320-326.

FÜZES Endre

- 1981 Oromzat. In Ortutay Gyula et. al. (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, IV. kötet: Né-Sz.* Budapest. 107-108.

GILYÉN Nándor

- 1980 Az alföldi fűrészelt deszkaormok. *Műemlékvédelem* 24. 160-164.
- 1985 A magyarországi lakóházak deszkaoromzatairól. *Ház és Ember* 3. 155-172.
- 2004 Faszervezetek díszítése. In Barabás Jenő – Gilyén Nándor: *Magyar népi építészet.* Budapest. 137-140.

GYÖRFFY István

- 1926 Az alföldi kertes városok. Hajdúszoboszló települése. *Néprajzi Értesítő* 18. 105-136.

HÁMORI Péter

- 2004 ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap). Egy szociálpolitikai és építészeti kísérlet Magyarországon 65 év távlatából. *Országépítő* 15:2. 5-12.

JUHÁSZ Antal

- 1997 A népi építészet esztétikája, forma és díszítés. In: Paládi-Kovács Attila et. al. (szerk.): *Magyar Néprajz IV. Életmód (Anyagi kultúra 3.).* Budapest. 255-265.

JUHÁSZ Imre

- 1964 *Hajdúszoboszló építésze*. Kézirat. In A Bocskai István Múzeum Adattára. Leltári szám: 188-70.

KÓSA László

- 1977 Bácska, Bácskaság. In: Ortutay Gyula et. al. (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, I. kötet: A-E*. Budapest. 182-186.
 1982 Tisza mente. In: Ortutay Gyula et. al. (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon, V. kötet: Sz-Zs*. Budapest. 297-299.

MÁLNÁSI Ödön

- 1928 A szoboszlói juhászat. *Néprajzi Értesítő* 20. 57-78.

OZSVÁTHNÉ Csegezi Mónika – OZSVÁTH Gábor Dániel

- 2005 Napsugárdíszes házoromzatok. Egy 125 évvel ezelőtt újjászületett népi építészeti környezet szép példája. *Ház és Ember* 18. 81-166.

SZABÓ László

- 1987 Település, építkezés. In Bellon Tibor – Szabó László (szerk.): *Szolnok megye népművészete*. Budapest. 26-71.

SZIVOS Béla

- 1891 A Hajdúság. In *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képből, VII*. Budapest.

TÁBORI Hajnalka, Cs.

- 1982 Díszes vértelékformák Egyeken. In Balassa Iván – Ujváry Zoltán (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Debrecen. 203-219.

UJVÁRY Zoltán

- 1975 Hajdúszoboszló népélete. Bevezetés. In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló. 533-598.

VARGA Geiza

- 1882 A megye néprajzi ismertetése. In Varga Geiza (szerk.): *Hajdúmegye leírása*. Debrecen. 174-193.

VARGA Gyula

- 1989 A falusi lakóházak stílusváltozatai Hajdú-Bihar megyében. Novák László – Selmeczi László (szerk.): *Építészet az Alföldön*. (Acta Musei de János Arany nominati; 6.) Nagykovács. 71-85.

2000 A népi építkezés. In: Angyal László András (szerk.): *Hajdú-Bihar évszázadai*. Debrecen. 89-109.

VASS Erika – VALKONY Károly

2005 Napsugaras házak múltja és jelene. *Ház és Ember* 18. 53-80.

VETRÓ Mihály

1996 A Nap házai. *Szókimondó* 1. évf., 8. sz. 8-9.

SIMÁNDI LÁSZLÓ

„PÁROS KISKÉS A ZSEBEMBE, DE ÉLÉS!”

**A régi debreceni kéesség, és hagyományos debreceni bicskatípusok
a Déri Múzeum és a Bocskai István Múzeum gyűjteményében**

Bevezetés

A Bocskai István Múzeum tavaly megjelent első évkönyvében helyet kapott egy korábbi kéziratom kiegészített változata, mely a magyar bicskakultúra alföldi vonatkozásában igyekszik átfogó képet adni a térség bicskatípusairól, a bicskával kapcsolatos folklórról, a bicskakészítés történeti és szakmai hátteréről, bemutatva az országos hírű késes dinasztiákat, késes mestereket is.¹

Jelen tanulmányom szintén egy korábbi kézirat kiegészített változata. E korábbi írás a debreceni Déri Múzeumban végzett, a hagyományos debreceni kéességgel és bicskatípusokkal foglalkozó kutatásom feldolgozása volt, melyet kiegészítettek levéltári és könyvtári források is, illetve Kocsis Ferenc késes népi iparművész szakmai meglátásai is. Ezt a témát volt most lehetőségem folytatni, és feldolgozni a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeum gyűjteményének idevágó anyagát. E munka során sikerült kiegészítenem és árnyalnom a korábbi kutatási eredményeket, illetve aktualitást szerezni írásomnak e kiadvány lapjain.

A debreceni kéesség, farvillás- és párosbicskák

A magyar bicskakészítés igen jelentős volt az elmúlt évszázadokban, s bár érhatték külső hatások, mégis bátran beszélhetünk jellegzetesen magyar bicskatípusokról. Az ország különböző tájain, jelentős városaiban a helyi igényekhez, ízléshez igazodva speciális típusokat fejlesztettek ki és készítettek a mesterek.

Debrecenben, 1674-ben alakult meg a Késcsináló Céh, ekkor tizenhárom, vagy húsz mester dolgozott keretein belül. Az ezerhétszázas években visszaesés tapasztalható ezen a téren, a készítők száma három vagy négy volt. Nehéz idők járhattak ebben a században, még a céh 1799-es bejegyzésében is olvashatjuk, hogy a szén, az acél, a réz és a

¹ SIMÁNDI 2014.

reszelő ára is kétszeresére emelkedett, ezért új árakat szabtak meg a debreceni mesterek is. Így a „*csupa apro fekete nyelű kis legyen 4 garas*”, „*a közép rezes nyelű apro és rakot nyelű legyen 5 garas*”, „*a borított végű kis legyen 70 denár*”, „*a fekete mészáros nyelű kis legyen 40 denár ha gombos 8 garas*”, „*a rezes mészáros ha vastag réz minta benne 10 garas*”, „*a vastag rezes mészáros tehát 12 garas*”.² Aki pedig ez ellen árult és olcsóbban adta, 2 forintnyi büntetésben részesült. Viszont az özvegyek és a külső kezeskedők kedvezményben részesültek az új árakkal szemben. Ecsedi Istvánnak is vannak adatai erről a korszakról: „*1758. kés hüvelyestől 40 pénz volt, ma 5-6 korona*”.³ A céh ezen irataiból az akkoriban készített késtípusokról is információkat kapunk. A XIX. században újra felfutott a késművesség a cívisvárosban, 1873-ban harminchárom késkészítő tevékenykedett Debrecenben, s külön utcában is működtek. Ez idő tájt alakulhatott ki a két, jellemzően debreceni bicskatípus: az ún. farvillás- és oldalvillás, más néven párosbicska. A debreceni késesek tehát ellátták a cívisvárost és környezetét késekkel, bicskákkal, a két híres modell is elterjedt lehetett a Debrecen vonzáskörzetébe tartozó területeken. A Hortobágy pásztorai is különösen kedvelték ezeket a késeket: „*Evőeszközben a pásztor igen rátartó. [...] Csillagos bicskáját nagy gonddal vállaltatja a debreczeni késesnél. Hatalmas pengével, erős nyakkal láttatja el a nyúzáshoz; farvillásnak vagy oldalvillásnak csináltatja*”.⁴

Mindkét típus lényege, hogy egybeépíti a korábban két különálló evőeszközként létező kést és villát, pontosabban a bicskát és a villát. Ez az ötlet valószínűleg nem debreceni késművesek fejében fogant meg, hiszen tudunk olyan úti készletekről, melyek ezeknek a típusoknak az előzményei lehettek. „*A hortobágyi pásztorok közt divatos, mesterember csinálta, összezsukható villáskés (páros-kés) a csizmaszárban hordható evőeszköz továbbfejlett alakja*”.⁵ A néprajzi szakirodalmat böngészve további adalékokat is találunk ezzel kapcsolatban: „*1855-ben a háromszéki Kézdipolyánon katonacsaládok lányainak hozományában „egy tucac plékanál, hét pár késvilla”, illetve „egy tucac késvilla” szerepelt. A késvilla terminussal, valamint a 19. században ugyancsak használatos pároskésszőösszetétellel jelölt tárgy formájáról biztosan nem tudunk. Le-*

² HBML IX.17. Debreceni Késcsináló Céh iratai, 1674-1870.

³ ECSEDI 1914: 225.

⁴ ECSEDI 1914: 150.

⁵ BÁTOKY 1941: 98.

hetett az étkezővillának az egyéb villáktól megkülönböztető neve, de jelölhetett egybeépített kést és villát is”.⁶

A farvillás bicska

A kettő közül a farvillás bicska típusa tűnik régebbinek. „A nyitott kések és villák közeli rokona az úgynevezett farvillás kés” írja Lükő Gábor 1938-ban.⁷Ezt igazolja a farvillás kések nyelének csizma alakú formája, amiben visszaköszön a nagy, nyitott kések markolatának kampós csontvége, s ezen keresztül, a régi szablyák markolatának formavilága is megidéződik. Itt párhuzamot vélhetünk felfedezni a híres dunántúli *kusztorákkal*,⁸ melyeknek szintén csizma alakú volt a nyele, bár amaz fából készült, és maga a csizma-forma szinte teljesen életszerűen volt megfaragva, karcolással, spanyolozással díszítve.

E „csizma” „sarka” kihúzható, és a „sarkat” alkotó szarudarabból kétágú villa ágazik ki, melynek ágai a nyél belsejéből csúsznak ki – innen a *farvillás* elnevezés. Az így előhúzott kis villa is Lükő Gábor előbbi kijelentését támasztja alá, hiszen a régi kések mellett is azokhoz illő kétágú villát használtak. A debreceni farvillás bicska rugós szerkezetű, de valószínűleg létezett rugó nélküli változata is. Malonyai Dezső A magyar nép díszítőművészete című művének harmadik kötetében közöl egy rajzot zalai *kusztorákról* (1. kép), melyek közül az egyik végéből mintha félig kihúzott kétágú farvilla állna ki.⁹

A debreceni farvillás kések nem rozsdamentes acélból készült pengéje általában széles és hosszú volt, méretei valóban a nyitott késekhez közelítenek, a Déri Múzeumban 24 centiméteres hosszúságú darab is található. Nyelük minden esetben egy *baknis*,¹⁰ sötét szarulemezzel borított. A *bakni* alját harántcsíkokkal díszítették. A szarut kisebb-nagyobb rézszegecsekkel és rézkarikákkal cifrázták, olykor igen sűrűn – ennél a típusnál így jött létre a „csillagos nyél”. Az így kialakult dús mintázat természetesen nem esetleges, hanem követi a nyél jellegzetes formáját,

⁶ KISBÁN 1997: 577.

⁷ LÜKŐ 1938: 113.

⁸ A rugós zárszerkezet nélküli, primitív bicskaforma, mely egy esztergált, befűrészt nyélből és az abba behajtható pengéből áll. Közismertebb neve *bugylibicska*.

⁹ MALONYAI 1911: 125.

¹⁰ A bicska nyelének végein és a nyél szakaszolásánál használt, ólommal kitöltött, általában réz vagy alpakka anyagú lemez, a szerkezetet rögzítő szegecsek a *baknikon* keresztül futnak.

bizonyos rendszert alkotva. A Déri Múzeum egyik farvillás késének nyelében azonban berakásos díszítés is van, a szegecsesek között. Sajnos az egyik oldalából már kiesett, de a helye ott is tisztán látszik. A szegecses díszítést tehát jellemzőnek mondhatjuk, de nem kizárólagosnak, hiszen ez a díszítési mód helyet adhatott más díszítőtechnikának is. A villák apró nyele is szaruból készült, hátsó oldalukra reszelővel keresztben mélyedést képeztek, így jobb fogás esett rajta, könnyebben lehetett kihúzni a nyélből és használni, de magát a formát is szebbé, érdekesebbé tette. Emellett a szegecses díszítést is használták a villanyeleken. A villák is acélból készültek, ágai egy töről indulnak, nem közvetlenül a nyélből állnak ki külön-külön. A két ág négyszög keresztmetszetű, a vége felé folyamatosan hegyesedik, és szét felé nyílik. Ez biztosítja a villa nyélbe való szorulását, bedugáskor a két ágat ujjainkkal kissé össze kell nyomni.

Ez a típus tehát az egybeépített kés és villa kezdetlegesebb formája. A maga korában igazi újítás lehetett, de a két evőeszköz ilyen formájú egybeépítése nem feltétlenül előnyös a funkciót tekintve. Ez a kis kétágú villa például, nyilvánvalóan használható étkezéshez, de korántsem mondható praktikusnak, kényelmesnek méretei és arányai miatt. Kocsis Ferenc - a régi debreceni késesség hagyományainak mai képviselője - pedig még más, szakmai jellegű hátrányaira is felhívja a figyelmet. Ezeknek a bicskáknak a pengéje például feltűnően széles, erősnek tűnik, *tálungjuk*¹¹ azonban keskeny, a penge forgástengelyét képező szegecs sok esetben szinte teljesen a nyél, pontosabban a *bakni* szélére esik. Valamint a típus méreteihez képest arányaiban rövid a rugó – nyilvánvalóan a kés farába járó villa miatt. Így a penge ki- és behajtásakor a rugó túl nagy terhelésnek van kitéve, mely kihat az azt tartó szegecsen keresztül a *platinákra* is. Így elmondhatjuk, hogy a farvillás bicska erős, már-már robusztus külsejéhez képest egyes daraboknak a szerkezete gyenge. Ugyanakkor itt újra idézném Ecsedi szavait: „*Hatalmas pengével, erős nyakkal láttatja el a nyúzáshoz...*”¹² Ugyanebben a művében még egyszer megerősíti ezt: „*Az így feldíszített és felboglározott erős hüvelybe jön aztán a nyúzáshoz szükséges kemény nyakú hatalmas behajtottós kés*”.¹³ Ez tehát azt bizonyítja, hogy esetleges szerkezeti gyengeségei elle-

¹¹ A penge nyélbe nyúló része, az ebbe fűrt lyukon keresztül fut a tengelyszegecs, ami körül elfordul a penge.

¹² ECSEDI 1914: 150.

¹³ ECSEDI 1914: 225.

nére mégis használták, használhatták a pásztorok nagy igénybevételű műveletek elvégzéséhez is.

Az oldalvillás, másképpen párosbicska

Szintén Ecsedi István írja a hortobágyi pásztorok bicskáiról: „*Régebben farába járó egyenes kétágú villával volt felszerelve, míg nem a modernebb, csinosabb páros vagy oldalvillás kés kiszorította a használatból a farvillás kést*”.¹⁴ Ecsedi tehát tényként kezeli korábbi felvetésemet, miszerint a farvillás típus a régebbi. Valóban, használhatóságát, technikai bonyolultságát, esztétikumát tekintve a párosbicska egy fejlettebb típusnak tekinthető.

A pároskés nyele kétfelé vehető, egyik felében behajtható penge, a másikban behajtható villa található. A villa nyelének belső *platináján*¹⁵ hosszanti irányban, egymás után fut két nyílás, melyek alul kerek lyukban végződnek. A kés belső *platinájából* pedig, két kerek fejű szegecs áll ki. A villa *platináján* lévő két lyukba helyezhetők be a szegecsesek, majd a kést feltolva – a szegek a nyílásban futnak -, a két oldal illeszkedik, fedésbe kerül. A lyukból eredő keskeny nyílásokba futó szeg megakadályozza a két rész oldalirányú elmozdulását, a szegecsnek a nyílásnál szélesebb, kerek feje, pedig a *platina* belső részébe akadva a két oldal szétválását akadályozza meg. Így viszont még mindig fel-le csúsztatható egymáson a két fél. Itt következik a páros kés működési elvének tulajdonképpeni lényege, a dolog nyitja – szó szerint. A villa szárát ugyanis jellegzetes, íves, félkör alakú bereszelések díszítik, és a villaszár nyiladék felőli oldalának legalsó ilyen íve a zár funkcióját látja el, a díszítésen túl. A két rész összecúsztatása után ugyanis, a villát behajtván, ez az ív körül fogja a kés becsúszott szegecsének kerek fejét, így a két oldal stabilan áll össze, semmilyen irányba nem tud elmozdulni egymástól ezen állapotában. A pároskés tehát a villa kinyitása után – ezáltal ezt az ún. *bajonettzár*át oldva - szedhető szét. „*Ez a mechanika hasonlóan trükkös, mint a múlt század végi beretvatartók zárja*”.¹⁶

A régi oldalvillás bicskák kisebb méretűek a farvillásoknál, bár maradt fent villaoldal, mely szintén majd’ 24 centiméter hosszú, mégis ez a típus, kecsesebbnek, „csinosabbnak” tűnik a farvilláshoz képest, még ha nagyobb, szögletesebb darabokat is ismerünk. Pengéjük és villájuk

¹⁴ ECSEDI 1914: 225.

¹⁵ Leggyakrabban vasból vagy rézből készült lemezek, ezek közé záródik a penge.

¹⁶ KOCSIS 2005: 29.

nem rozsdamentes acélból készült. A pengék sem olyan hatalmasak, mint az előző típusnál. A villa is inkább hasonlít a mai étkezővillákhoz, feje alatt meg van törve a síkja, ezáltal a szára behajtott állapotban a bicska nyílásába kerül, a feje azonban a bicska nyelén kívülre. Ehhez azonban szükség van arra, hogy a nyél külső felének közepén, a középső *bakniban*, egy bevágást képezzenek, amin keresztül a villa tulajdonképpen „kibújik”. A villákkal kapcsolatban Ecsedi így ír: „*Az oldalvilla hosszú nyelű, négyágú és kés oldalára szolgál*”.¹⁷ Kutatásaim során azonban még nem találkoztam páros-késnek olyan villájával, amelyik négyágú lett volna. „*A nyél egyik feliben kés, a másikban villa. Ez utóbbi rendszerint háromágú*”.¹⁸ Itt meg kell jegyezni, hogy Lükő 1938-as tanulmányában közölt egyik képen (2. kép), a Déri Múzeum páros bicskái között, az egyik villának úgy tűnik, mintha letörött volna a negyedik ága. Meglehet tehát, hogy készült négyágú villával is oldalvillás bicska, de semmiképpen nem mondhatjuk ezt jellemzőnek. Ecsedi, könyvében, maga is közöl rajzokat párosbicskákról, a fentebbi kijelentése alatt, amelyeknek szintén három ága van.

Az említett, Lükő által bemutatott képen két olyan oldalvillát is láthatunk, melyeknél a villa szára áttört, s a nyél is igazodik ehhez, így formája a szegedi halas bicskáéhoz lesz hasonló. A Déri Múzeum gyűjteményében pedig, még ma is megvan egy olyan oldalvilla, melynél az ágak alatti széles rész van cifrán áttörve. Ez a darab egyébként teljesen réz nyelű, a nyél formája pedig, a farvillások már tárgyalt csizmalakjára hajaz. Egy másik, a Déri Múzeumban őrzött oldalvilla ezen részen - tehát az ágak tövéénél -, két szélen bereszeléssel tették érdekesebbé, szebbé a villa formáját.

Az oldalvillás kések egyik típusának az egész nyele rézből készült, külső részüket karcolatokkal, vésetekkel, mértani és növényi alakzatokkal. *Platinájukat* is hasonlóképpen cikk-cakkos vonalakkal ékesítették - ehhez Kocsis Ferenc ún. „*flick-flack*”¹⁹ vésőt használ -, olykor a készítés évszámát is belegravírozták. Ez a típus talán régebbi, de ezt nem jelenthetjük ki biztosan. Kocsis Ferenc véleménye szerint ezek talán csak könnyebben megfizethetőbb, egyszerűbb kivitelezésűek voltak.

¹⁷ ECSEDI 1914: 151.

¹⁸ LÜKŐ 1938: 113.

¹⁹ Apró pengéjű célszerszám, melynek használatával folyamatos cakkos véset képezhető a felületen.

A másik pároskés típusnak a nyele *baknikból* és szaru *nyélpanelekből*²⁰ áll össze. „*A pároskést fehér szaruval borítják, a régi példányok szarulemeze azonban az alatta lévő rézlemez oxidációja következtében szép zöld színt kap*”.²¹ Használtak azonban fekete szarut is, de legritkább a gyöngyház nyelű volt. A szaru nyélbetétként való szinte kizárólagos alkalmazása egyébként nem meglepő, figyelembe véve a korabeli nagylattartás jelentőségét e térségben. A szaruba, gyöngyházba réz berakásokat tettek. Ezek lehettek figurális alakok, legjellemzőbb a kakas volt. „*Hasonló kakasokat kanászbalta nyelén is találni*”.²² Másik nagyon jellegzetes berakási forma a csillagmotívum volt. A kakasos bicskák nyele három *baknis*, tehát egy oldalon két kakas-betétes szarulemez van, a csillagos párosbicskáké pedig általában öt *baknis*, tehát az oldalakon négy-négy „csillag” található, általában fehér szaruban, míg a kakasok sötét szaruba vannak foglalva. Ezen túl találkozhatunk olyan oldalvillás, szarunyelű bicskákkal, ahol „*A kakas néha elveszti eredeti formáját és értelmetlen díszítménnyé válik*”.²³ Véleményem szerint azonban ezek a berakások is olyan precíz kivitelezésűek, hogy ha készítőjük kakast akart volna a nyélbe tenni, akkor arra is képes lett volna, úgy gondolom tehát, hogy ezek a díszítmények is konkrét elképzelés alapján lettek megformázva, más kérdés, hogy értelmezésük számunkra nehézkes és nem egyértelmű. Erre a kérdésre a következőkben még visszatérek.

A szarunyelű pároskések *baknijait* vonalakkal, rácsozással díszítik, *platinájukat* pedig az előző, réznyelű típussal megegyezően. Rugójuk általában gazdagon cifrázott.

A párosbicskák tehát nagy valószínűséggel egy újabb fejlettségi fokot képviselnek a farvillás típusúak után. Ebből következően fejlettebb mechanikai szerkezettel rendelkeznek, valamint az előző típusnál jobban is funkcionálnak, tehát ezekkel az oldalvillákkal már kényelmesebben, praktikusabban lehet étkezni, de természetesen ez sem mérhető az étkészletek különálló, nagyobb méretű villáinak komfortosságával. Ettől függetlenül tekinthetjük a pároskést egy új lépcsőfoknak a kés-villa étkészletek egybeépítésének történeti folyamatában. Kocsis Ferenc azonban ennek a típusnak is rávilágít a hátulütőjére. Ugyanis a bicska kétfelé szed-

²⁰ A *baknik* közt elhelyezett térkitöltő lemezek. Anyaguk leggyakrabban fa, agancs, szaru, csont, gyöngyház.

²¹ LÜKŐ 1938: 113.

²² LÜKŐ 1938: 115.

²³ LÜKŐ 1938: 115.

hetőségének okán, mindkét rész belső feléről – értelemszerűen – hiányoznak a *baknik*. Így ebben a belső, 1,5 milliméter vastag *platinában* nem tudnak kialakulni megfelelő szegecsfejek, ezáltal gyengül a bicska szerkezete.

A késkészítő Némethy-dinasztia

A debreceni farvillás és oldalvillás kések legnagyobb híru készítője a Némethy család volt. A Debreceni Késcsináló Céh irataiban olvashatunk egy áthúzott bejegyzést: „*Anó 1867dik júni 30 szegődöt Nimeti Lajos Jósza Gábor uram nál az az 3 esztendőben*”.²⁴ A következő, 1868. évi bejegyzés pedig „*Nimeti Lajos nevű gyermek*”²⁵-et említi. Valószínűleg ezekre az évekre tehető tehát a Némethy család késes céhbeli tevékenységének kezdete – s ahogyan már szó volt róla, a híressé vált debreceni bicskatípusok kialakulásának kezdete is ezekre az évtizedekre tehető. A jegyzőkönyv további információkat is szolgáltat – miszerint 1870-ben Némethi József nevű gyerek szegődött a céhhez. A család egészen az 1980-as évekig készítette késeit, Kunkovács László – Kossuth-díjas, Balogh Rudolf-díjas fotóművész, etnográfus - még megörökítette portékájukat 1981-ben, a hajdúnánási vásárban és érdekes anekdotával szolgál a Némethy késes műhely akkori vásározási szokásairól.²⁶ „*A farvillás kést debreceni késesek csinálták, sőt Némethy Lajos ma is megcsinálja, de csak megrendelésre*”.²⁷ Ebből két, számunkra fontos információt szűrhetünk le: azt, hogy nem csak a Némethy család készített ilyen típusú bicskákat, és azt, hogy a Némethy dinasztia akkori képviselője, még 1938-ban is készítette ezeket a késeket, igaz, csak megrendelésre. A ránk maradt régi darabok pengéiben is találkozhatunk a „NÉMETI” és a „NL” jellel, de más pengejelek is előfordulnak (27. kép). Ezek utalhatnak arra, hogy több más késes is készítette ezeket a típusokat, de lehet, hogy pengecserét jeleznek. Kocsis Ferenc mestere, Szoboszlai Gábor rézműves népi iparművész, még ismerte az utolsó késkészítő Némethyt. Szoboszlai elmondása szerint két Némethy testvér volt, akik közül egyikük a pengéket kovácsolta, a másik pedig, szerelte a bicskákat, tehát specializálódtak.

²⁴ HBML IX.17. Debreceni Késcsináló Céh iratai, 1674-1870.

²⁵ HBML IX.17. Debreceni Késcsináló Céh iratai, 1674-1870.

²⁶ KUNKOVÁCS 2013: 97.

²⁷ LÜKŐ 1938: 113.

További adalékok a debreceni bicskafajtákkal kapcsolatban

A tárgyalt bicskatípusoknak tehát megvoltak már az előképeik, de valamilyen oknál fogva itt jöttek létre és váltak kedveltté a ma általunk tipikusan debreceniként meghatározható, kiforrott típusok. A kedveltség oka lehetett a praktikusság, de egyszerűen a kor divatja, akár még a használhatóság kárára is, véleményem szerint bizonyos értelemben presztízstárgyakként, státuszszimbólumokként is tekinthetünk ezekre az értékes és mives eszközökre. Azt mindenesetre bátran kijelenthetjük, hogy az ezer-nyolcszázas évek végétől az ezerkilencszázas évek közepéig igen elterjedt típusok voltak ezek Debrecenben, a Hortobágyon és ezek környékén. Földrajzilag pontosan nem tudjuk behatárolni elterjedtségét, de a cívisvároson és a Hortobágy-pusztán kívül a bihari térségben is ismert lehetett, erről tanúskodik egy 1959-ben, Zsákán gyűjtött új stílusú népdal szövege is:

*„Páros kiskés a zsebembe, de élles!
Kijé ez a barna kislány? De kényés!”*²⁸

Kivitelezésük kvalitását figyelembe véve azonban valószínűleg inkább a jómódú gazdák zsebében és a tehetősebb pásztorok bicskatokjaiban lapulhattak ezek a vágószerszámok. Ettől függetlenül elterjedtségét támasztja alá, hogy a XX. század második felében sok régi darab került eladásra a debreceni zsibvásárban. A hortobágyi pásztorok között való kedveltsége egyértelmű, a múzeumi darabok leró kartonjainak jó része is eleve pásztorbicska vagy –kés megnevezésekkel hivatkozik e tárgyakra. Szoboszlai Gábor rézműves kúttisztításoknál is dolgozott a Hortobágyon, és munkája során több bicskát is talált a kutakban. *„E kések elterjedtségét bizonyítja, hogy még manapság is hoznak javítani százéves példányokat”*.²⁹

Az árakról már esett szó, Ecsedi 1914-ben, „A Hortobágy-pusztá és élete” című munkájában írja, hogy akkor 5-6 korona volt egy debreceni bicska. Georg Höllering 1936-os, „Hortobágy” című filmjében pedig, a hortobágyi hídi vásár forgatagában hallhatunk ki egy mondatot a háttérzajból:

*„- Negyven fillér ez a párosbicska!”*³⁰

Ez a kijelentés persze nem tudjuk, milyen bicskára vonatkozott pontosan, de mégis szolgálhat valamiféle viszonyítási alapként ez az in-

²⁸ VARGYAS 2002: 598.

²⁹ KOCSIS 2005: 30.

³⁰ HÖLLERING 1936: 48’ 30”

formációtöredék, a kor bicska-áraival kapcsolatban. A filmben egyébként láthatunk párosként is használat közben, a pásztorok ebédjét bemutató jelenetben. Valamint a bicskával falatozó pásztorokat látván hiteles képet kaphatunk a kor hortobágyi pásztorainak étkezési szokásairól.

Debreceni típusú bicskák a debreceni Déri Múzeum gyűjteményében

A debreceni Déri Múzeum néprajzi gyűjteményében is található jó néhány darab a helyi sajátosságnak tekinthető bicskafajták közül. Ezeket volt lehetőségen tüzetesen tanulmányozni, így sok hasznos információt és tapasztalatot nyertem kutatómunkám során a témával kapcsolatban, melyekből következtetésem és megállapításaim nagy részét nyertem, vagy a már meglévőket alátámasztották, netán cáfolták.

A Déri Múzeum gyűjteményében huszonnégy darab, a debreceni típusúakhoz sorolható bicskát, illetve oldalvillát bocsátottak rendelkezésemre a néprajzi gyűjtemény muzeológusai, melyekről a Képmelléklet tartalmaz tárgyfotókat.

Farvillás kések a Déri Múzeum gyűjteményében

Farvillás késekből öt darab található a néprajzi raktárban. Ezek mindegyike megfelel a típus általános leírásánál számba vett tulajdonságoknak. Hosszúságuk, kinyitva 20-24 centiméter. Mindegyik darabnak megvan a villája is, azonban csak háromból lehet kihúzni, a másik kettőbe bele van szorulva a farvilla (V.1925.76., V.1936.41. leltári számúak). A pengéje mind az ötnek ép, egyiküknek a sok köszörüléstől igencsak el van keskenyedve (V.1936.41. leltári számú), a többi bicskán viszont jól megfigyelhető a típusra jellemző széles pengeforma. A pengéje mindnek behajtható. Mindegyik pengén található valamilyen jel. Két darabon (Sz.1907.999. és V.1936.41. leltári számúak) „SzF” monogram, egy másikon (V.1936.49. leltári számú) „K” betű van a pengébe ütve, továbbá az Sz.1909.333. leltári számú darabon egy fektetett „V” van a pengén, a V.1925.76. leltári számún pedig „JP”, talán „1P” formájú beütés van. A pengejel – ahogyan azt korábban tárgyaltam – vagy a készítő jelzi, vagy pengecserére utal. A „K” pengejelű darab (V.1936.49. leltári számmal) - mely Ecsedi István hagyatékából származik -, kartonján azonban az szerepel, hogy „*Németi debreceni késes munkája*”. A pengékkel kapcsolatban érdemes még megjegyezni, hogy egyik farvillás kés pengéjén sincs

körömhely.³¹ Erre talán a már többször szóba került, nagy pengeszélesség a magyarázat, mely körömhely nélkül is jó fogást biztosított. A típusnak megfelelően mindegyik bicska egy *baknis*. A *rézbaknik* alján keresztirányú mélyedés látható mindegyik darabnál, a V.1936.49. és a V.1925.76. leltári számúaknál azonban e mélyedés felett még egy pár ilyen mélyített vonal fut. A nyelek fekete, sötét szaruból készültek, kivétel a V.1936.41. leltári számú, melynek nyele – legalábbis a többiéhez képest – világosabb. Mind az öt darab csillagos nyelű, tehát különböző méretű és különböző rendszerben elrendezett vas- és rézszegecsek, apró karikák díszítik. Erre a „csillagozásra” jellemző, hogy a nyél két szélén futnak végig nagyobb méretű szegecsek, és az ezek közötti teret töltik ki a kisebb szegecsek, karikák. Az Sz.1909.333. leltári számú bicska nyelén azonban a szegecsek között egy hosszúkás réz berakás is van – igaz, már csak a nyél egyik oldalán, mert a másiktól kiesett, de helye jól látható, és ez bizonyítja, hogy szimmetrikusan, mindkét oldalon ott volt a berakás. Hogy mit ábrázol, arról csak találgathatunk, mindenesetre a figura formája párhuzamot mutat a pároskések már említett „formáját vesztett kakasával”. A kések mindegyikének díszített a rugója. A villák szárjai rovátkoltak, hátukon bemélyítettek, az Sz.1909.333., a V.1925.76. és a V.1936.49. leltári számúaknál szegecsekkel is díszített.

Az Sz.1907.999. leltári számú darab, kartonja szerint 1856-ban készült. Ez a korai évszám is alátámasztani látszik azt, hogy ez a típus régebbi az oldalvillásnál. A többi farvillás bicska készítési idejét nem ismerjük.

Párosbicskák a Déri Múzeum gyűjteményében

Pároskésekből hat olyan darabot találtam a Déri Múzeum néprajzi raktárában, mely egységében maradt meg, tehát mindkét oldala megvan. Ezt a hat oldalvillás bicskát pedig, további három típusra bontva szeretném bemutatni.

Réz nyelű pároskés

Ebbe a kategóriába az Sz.1910.768. leltári számú darab tartozik. A többi-től eltérően ugyanis ennek teljesen réz a nyele. Nyitott hossza 22 centiméter. A két oldal szétszedhető. A penge erősen oxidálódott, behajtható, a körömhely halványan látszik rajta. A villa háromágú, szára cifrázott,

³¹ A bicska kinyitását megkönnyítő, félhold alakú bemélyedés a penge gerince alatt.

behajtható, a zár reteszrel. Nyele tehát teljesen rézből készült, hét részre van osztva – ebből a két vége, illetve a közepe a két *végbakninak* felelne meg. A nyél karcolatokkal van ékesítve, a két végén rácsozással, az ettől bentebb lévő részei, és a középső, nyolc vonallal van behálózva, mely vonalak a közepükön metszik egymást. A középső rész alatti szakaszon egy kört oszt fel nyolc vonal egyenlően, egymást felezve, a kör közép-pontján. A középső rész felett pedig, ugyanilyen módon egy tulipán-szerű formát osztanak a vonalak. *Platinái* is rézből vannak, és gravírozottak. A villa belső *platináján* 1891-es bekarcolt évszám jelöli a készítés idejét. Rugói három kis keresztirányú rovátkával díszítettek.

Öt baknis, csillagos nyelvű pároskések

A második típusba három darab pároskést sorolok, a V.1934.140., a V.1935.140. és a V.1936.13. leltári számúakat. Ezek mind csillagos nyelűek. Mindegyik szétszedhető, zárja reteszrel, pengéje és villája behajtható. Ez utóbbi alól a V.1934.140. leltári számú darab kivétel, melynek pengéje eltörött, csak egy csonk maradt belőle, az is a nyélbe van szorulva.

A másik két pengén van *körömhely*. A két ép pengén *mesterjel*³² is van: a V. 1935.141. leltári számún „NÉMETHI”, a V.1936.13. leltári számún pedig, az „NL” jel a kartonja szerint is Némethy Lajos készítőt jelenti. Tehát ez a két bicska a Némethy műhelyben készült, és ezt a nyelűk hasonló kivitelezése is alátámasztja, valamint nagyjából egyező, a harmadiknál kisebb méretük. Mindhárom villája háromágú, száraik különbözőképpen cifrázottak. Nyele mindháromnak öt *baknis*, csillagos. A rézből készült *baknik* rácsozással, vonalkázással díszítettek – a mintázatok nagyon hasonló, de mégis vannak apró különbségek a három között. A *baknik* között mindháromnál fehér szaru betétek vannak, melyekbe csillagmotívum van applikálva. Ezek a motívumok egy szegeccsel a közepén felerősített kis rézkorongból és az azt körbe körülvevő rézszegecekből állnak. Első ránézésre egyformának tűnnek, de alaposabban szemügyre véve különbségekre bukkanunk. A csonka pengéjű darabon a réz korongocska rézszeeggel van felerősítve, míg a másik két – Némethy készítésű – darabon vasszeeggel. A korongot körülvevő szegecsek száma a V.1935.140. leltári számú bicska nyelén következetesen tizenkét darab mind a nyolc *panelen*, a másik két darabon viszont egy-két helyen ettől

³² A pengébe ütött speciális jel- vagy betűkombináció, a készítő speciális szignója, mellyel a termékeit jelöli.

eltér a szegek száma. *Platinái* mindháromnak rézből készültek, cifrázot-
tak. A csonka pengéjű párosbicska *platináin* 1894-es évszám és „CSJ”
monogram. Az „NL” pengejeles darab *platináján* az évszám 1916, a má-
sik Némethy bicska *platináin* viszont sem az évszám, sem a monogram
nem vehető jól ki a kopás, a rozsdá és a pont erre a helyre írt leltári szám
miatt. Rugói a törött pengéjűnek kicsi rovátkákkal díszítettek, a „NÉME-
TI” jelűnek cifrán reszeltek, a harmadiknak azonban dísztelenek.

Kakasos, figurális díszítésű páros-kések

A párban megmaradt oldalvillás bicskák harmadik csoportját a még nem
tárgyalt két darab alkotja, melyeket azért veszek egy típusba, mert nyelü-
ket figurális ábrázolások ékesítik (V.1929.99. és V.1939.60. leltári szá-
múak). Mindkét bicska szétszedhető, zárjuk működik. A pengéik és villá-
ik behajthatóak. A pengéken halványan látszik a körömhely. A
V.1929.99. leltári számú pengéjébe „SzF” jel van ütve (vö. a már tárgyalt
Sz.1907.999. és Sz.1936.41. leltári számú farvillás késekkel), kartonján
viszont az szerepel, hogy Némethy Lajostól vásárolta a múzeum. A má-
sik darab pengéjén egy négy részre osztott kör van beütve. Hosszúságuk
nagyjából megegyezik, 21-21,5 centiméter. Villáik háromágúak, száruk
formája a típusra jellemző. Nyelük három *baknis*, a rézből készült *baknik*
díszítése igen hasonló a két tárgyon. A nyelek szarubetétei világosak,
zöldes színűek, itt újra idézném Lükő Gábor szavait: „... a régi példá-
nyok szarulemeze azonban az alatta lévő rézlemez oxidációja következté-
ben szép zöld színt kap”.³³ A téglalap alakú *szarupanelek* mindkét bics-
kán négy-négy szegeccsel vannak a *platinához* rögzítve. A V.1929.99.
leltári számú darabon a szaruba rézből kivágott kakas figurákat helyezett
a készítő. A kakasok aprólékosan kidolgozottak, láthatóan sablon alapján
készültek és a bicska eleje, tehát a nyílása felé „néznek”. A pengeoldal
nyelének alsó kakasa kiesett, de nyoma megmaradt. Érdekes, hogy a má-
sik bicskán is ugyanerről a helyről van kiesve a berakás. Ennek a
V.1939.61. leltári számú darabnak a berakásai is egyformák, formavilá-
gukban az Sz.1909.333. leltári számmal rendelkező farvillás kés beraká-
sát idézik. Lükő tehát erre a motívumra gondolt, mikor azt írta, hogy a
kakas elveszti formáját, és értelmetlen díszítménnyé válik. E motívum
alsó része igencsak hasonló a kakas berakás „lábához”, többi része azon-
ban láthatóan tudatosan formált minta, melynek alakja – így kireszelése
is – bonyolultabb a kakasénál, így véleményem szerint bajosan tekinthet-

³³ LÜKŐ 1938: 113.

jük ezt a számunkra különös formát a kakas „elcsökevényesedésének”. A *platinája* mindkét darabnak vasból van, nem pedig rézből, és díszítetlen. A kakasos bicska rugói igen cifrák, a másikén azonban csak két-két dupla rovátkolás van. Keletkezési idejük ismeretlen.

Pároskések páratlanul megmaradt darabjai a Déri Múzeum gyűjteményében

A Déri Múzeum gyűjteményében lévő bicskák harmadik csoportjába azt a késoldalt és azokat a villákat sorolom, melyek egykor egy-egy pároskés részei voltak, azonban mára csak az egyik felük maradt meg. Érdekes, hogy tizenkét ilyen eszköz közül csak egy darab kés van, tehát a többi tizenegy darab, oldalvilla. Azonban ha logikusan végiggondoljuk, ez az arány nem lehet meglepő, hiszen a párosbicskák késoldalát tovább, többször és jobban ki tudta használni tulajdonosa, így könnyebben elkallódtak, tönkrementek, elhasználódtak.

Pároskés bicska része

Ennek a csoportnak az első alcsoportját tehát az az egy kés alkotja (Sz.1907.112. leltári számmal), melynek nem maradt meg az oldalvillája. Behajtható pengéjén van körömhely és egy „D” betű van beleütve. Hossza 24 centiméter. Nyele három *baknis*, a felső *bakni* erősen be van horpadva. A rézből készült *baknikon* nincs díszítés. A *baknik* között két, négy-négy szegeccsel felfogatott sötét szarubetét van. Az alsóban kakas berakás volt, de a kakas lábánál eltört a rézfigura és felső része kiesett, nyoma azonban látszik, és egyértelműen kivehető, hogy kakas volt beleapplikálva. A felső betétben is rézberakás van, de ez a korábbiakhoz hasonló, különös forma (vö.: V.1939.60.). Alsó része valóban ennek is hasonlít az alatta lévő kakas lábához, azonban erre a motívumra sem mondhatjuk, hogy a kakasnak valamiféle értelmetlen elváltozása, főleg így, hogy alatta ott volt az egyértelműen kakas formájú rézintarzia. A *platinája* a fentebb bemutatott, szintén figurális berakású bicskákéhoz hasonlóan ennek a darabnak is vasból van. Az oldalvillához való rögzülését szolgáló szegecsek hiányoznak, de helyük jól látszik. Felmerülhet a gyanú ezeknek a záró peceknek a szándékos, használó általi eltávolítására, melynek oka a késoldal önálló bicskaként való alkalmazása lehetett. Így kényelmesebb fogást biztosíthatott magának a használó. Rugója keresztirányú és ferde rovátkákkal díszített.

Réz nyelvű oldalvillák

A következő kisebb részlegben két oldalvillát mutatok be, Sz.1907.1012. és V.1939.91. leltári számokkal. Azért tárgyalom együtt a két darabot, mert mindkét példány nyele csupa rézből készült. Mindkettő villája háromágú, behajtható. Az Sz.1907.1012. számú villájának nyaka a megszokottól eltérően nem cifrázott, a zárszerkezet lelkét adó félkörív is hiányzik róla, az egyenes szár tövén csak három keresztirányú rovátkolás van. Az ágai tövénél lévő felület azonban cifrán, harang-alakban áttört. A V.1939.91. jelzésű villa szárának cifrázása viszont nem mutat eltérést az eddig tárgyalt darabok általánosnak mondható villáival. Az egyenes villaszárúnak nemcsak az ágak alatti áttörése rendhagyó, hanem nyelének formája is. Ez ugyanis a farvillás kések csizma-formáját idézi. Nyele a szarubetések arányait követve, rovátkolással van osztva. Az alsó és felső nagyobb területek *poncolással*³⁴ vannak díszítve, hullámvonalakkal, melyek homokóra-szerűen metszik egymást. A másik villa nyelének formája általános, osztása azonban nem a megszokott. A két végén a *baknikra* utaló elválasztást két rácsozott terület követi, és középen egy nagyobb részen *poncolt* hullámvonalak között „1903”, vagy „1913”-as évszám olvasható. Érdekes, hogy a készítés évszámát nem a megszokott módon, a *platinán* jelölték. Az áttört villafejű darab *platinája* rézből készült, véséssel cifrázott. Meglepő módon ennek az oldalvillának a *platináján* nem a késoldal záró szegecseinek befogadására szolgáló két nyílást találjuk, hanem magát a két szegecset. Ez megmagyarázza, hogy miért nincs a villa szárán a megszokott íves bereszelés, ami a zárást szolgálja. Arra viszont nincs magyarázatunk, hogy miért cserélődött fel ennél a példánynál a két szerkezeti egység. A másik réz nyelvű oldalvilla *platinája* azonban vasból van, és ezen már a két nyílás is a helyén van. Az áttört villájú darab rugója egyszerű rovátkolásokkal, sűrűn van díszítve.

Három *baknis*, csillagos oldalvillák

A következő alcsoportba is két darabot veszek bele, a V.1936.2. és a V.1942.17. leltári számú oldalvillákat. Ezeknek, az előzőleg tárgyaltakkal ellentétben két-két szarubetét van a nyelvükben (hasonlóan az eddig vizsgált figurális berakású példányokhoz). Ennek a két darabnak is van berakás a nyelvén, de nem figurális. Hosszuk 17 és 19 centiméter. Háromágú villája mindkettőnek behajtható, száraik a jellegzetes formát követik, bár az V.1936.2. leltári számúnak kissé szögletes, hegyesre reszelt

³⁴ Fémtárgyak felületét borító, egyformán ismétlődő aprólékos díszítés.

a középrészre. A másik villa szarán pedig, ma már alig észrevehetően, de a kartonján lévő régebbi fényképek tanúsága szerint egyértelműen kivehető egy nagyobb, háromszög-szerű, és felette egy kisebb beütés, mely valamilyen jelzés lehetett, vagy csak egyszerűen díszítés. Nyelük tehát három *baknis*, a V.1936.2. számú villa alsó és középső *baknija* rácsozott karcolással, felső *bakniján* azonban, karcolt túlevél-szerű ornamentika fut keresztbe. A másik oldalvilla *baknijain* egyszerű, kopott keresztrovátkolás van. A V.1936.2. jelzésűnek fehér szaruból készült a két téglalap alakú betétje, közepükben réz korongocska, melyek alatt és felett három-három kis rézszegecs. Ezt a motívumot tekinthetjük talán a már megismert csillagmotívum egyik egyszerűbb, másabb megfogalmazásának is. A másik darab nyelében fekete szaru betétek vannak, közepükön fehér szaru korongocska, a korong közepén rézszegeccsel rögzítve. Ennek a példánynak vasból készült a *platinája*, míg a fehér szarunyelűnek rézből, a szokásos stílusú *poncolt* mintákkal, közepén „1927” évszámmal. Rugójuk dísztelen. Érdekesség, hogy ezt a két, stílusában hasonló oldalvillát ugyanattól a személytől vásárolta meg a Déri Múzeum.

Öt *baknis*, csillagos oldalvillák

A következő alcsoportba hat darab oldalvilla tartozik. Ezek mindegyike öt *baknis*, tehát négy-négy *nyélpanellel* vannak szerelve, és mindegyik betétben csillagmotívumot találunk.

A V.67.126.1. leltári számú példány nyitott hossza 22,5 centiméter, villája háromágú, behajtható, a villa szára a megszokott stílusú formára van alakítva. Nyele tehát öt *baknis*, de a *baknik* nem rézből, hanem alpakkából készültek, egyszerű keresztrovátkákkal díszítettek. A *baknik* közti betétek gyöngyházból készültek, sarkaiknál négy-négy szegeccsel vannak rögzítve a *platinához*. Közepükben rézszegeccsel rögzített kis sötét szaru korongok, felülről a második ilyen kis korong ki van esve. Ezt a díszítést is tekinthetjük a csillagmotívum egyik formájának. *Platinája* rézből készült, de díszítetlen. Rugójának felső fele cifrázott. Kartonja szerint 1924-ben készítette egy debreceni késes, és 1967-ben volt utoljára használva. A felhasznált anyagok (gyöngyház és alpakka) miatt különleges és értékes darabnak számít.

E csoport többi tagjának is mind háromágú, behajtható a villája, nyitott hosszúságuk 18,5 és 24 centiméter között van. A villák szára a szokásos stílusban formált, de a V.1935.166. számú darab villájának feje is cifrázott, az ágak tövével be van reszelve, és így egy-egy kis hegyes rész törli meg a fej ívét. Az Sz.1906.102. és a V.1929.98. számúak villái-

nak szára pedig, teljesen egyforma, az alsó ívek felett bereszeléssel képzett kis csúcsok jellegzetes formát kölcsönöznek a két villának. Mind az ötnek rézből készült a *baknija*, keresztirányú rovátkákkal és rácsozással díszítve. Mindegyik öt *baknis*, csillagos, fehér szaruból vannak a betétek. Az Sz.1909.855. és a V.1935.166. leltári számú darabok csillagmotívuma azonban kissé eltér az eddig tanulmányozott, öt *baknis*, fehér szarus példányokétól. Az alapvető konstrukció tulajdonképpen ugyanaz, maga a motívum más kissé, mert a betétek közepén lévő rézkorong nagyobb átmérőjű, körülötte több a kis részsegecs, sűrűbben követik egymást. Mindkettő *platinája* réz, *poncolt* mintázattal, az Sz.1909.855. számúba „1893”, a V.1935.166. jelzésű *platinájába* pedig „1895” van gravírozva. Rugója mindkettőnek cifrázott. Az alcsoport maradék három tagja V.75.211.1., Sz.1906.102. és V.1929.98. leltári számmal szerepel, fő tulajdonságaik megegyeznek a csoport többi példányával, de csillagmotívumuk a már korábban tárgyalt Némethy-féle pároskések csillagaival mutat nagyobb hasonlóságot. Tehát az imént tanulmányozottakénál kisebb a középső rézkorong, és kevesebb, pontosan tizenkét kis részsegecs veszi azokat körbe. Az iménti, már megismert Némethy-késekkel vont párhuzamot erősíti meg a V.1929.98. számú oldalvilla kartonján lévő információ, miszerint Debrecenben, Némethy Lajos késestől vették ezt a darabot. A teljesen egyező stílus és kivitelezés pedig arra enged következtetni, hogy a másik kettő is Némethy-munka. A V.75.211.1. számú és a V.1929.98. jelzésű példányok *rézplatinája* levél- és indamotívumokkal van *poncolva*, rugójuk is cifrázott. Az Sz.1906.102. leltári számú oldalvilla *rézplatináján* pedig „1899” olvasható, mértani díszítmények között, rugója ennek a darabnak is cifra.

Kétágú, „csizmás-nyelű” oldalvilla

Az utolsó csoportba egy oldalvillát hagytam, mely Sz.1907.219. leltári számon szerepel a múzeum gyűjteményében, és egy nagyon furcsa, szokatlan darab. Behajtható villája kétágú, szára felidézi az eddigi oldalvillák jellegzetes formáját, de csak nagy vonalakban. A villa síkja nem törik meg, tehát teljes hosszában behajlik a nyélbe. A nyél két *baknis*, a rézből készült *baknik* rovátkolással díszítettek. A nyél maga viszont csizma alakú. Fekete szaru betétjébe tíz nagyobb részszeg van ütve, körülötte sok apró rézkarikával. *Platinája* réz, díszítetlen, és az egyébként a késoldalhoz tartozó két szegecs található meg rajta, nem pedig a két hosszanti nyílás. Rugója díszített. Kétágú villája, a nyél csizmaformája, és betétje, díszítése a farvillás késeket idézi, mérete azonban jóval kisebb, 16 centi-

méter hosszúságú kinyitva. Közlebbi párhuzamot az Sz.1907.1012. leltári számú darabbal mutat. Rendhagyósága miatt a gyűjtemény egyik érdekes darabja, mintha a farvillás és az oldalvillás típusok közötti átmenetet képviselné.

Csillagos bicska

A tanulmány témájául szolgáló, tipikusan debreceni késtípusok mellett egy szintén a Déri Múzeum gyűjteményében lévő, Sz.1906.640. leltári számon szereplő, egyszerű csillagos bicskát is bemutatnék. Se far-, se oldalvilla nem tartozik hozzá, de stílusában, kivitelezési módjában hasonlít az eddig tárgyalt huszonhárom darab debreceni bicskához. A bicska keskeny, „csinos”, hossza nyitott állapotában 23,5 centiméter. Behajtható pengéjén *körömhely*, és különleges alakú beütés. Nyele három *baknis*, a réz *baknikonvékony* rovátkolás. A *baknik* között téglalap alakú, zöldes árnyalatú, világos szarubetétek, közepükön rézszeeggel megerősített réz-korongok. A korongok alatt és felett három-három kis rézszegecs. Az így kialakult csillagmotívum a V.1936.2. leltári számú oldalvilla nyelének díszítésével mutat párhuzamot. A bicska rugójának felső fele reszeléssel cifrázott.

A Déri Múzeumban őrzött debreceni típusú bicskák mesterjeleiről

A néprajzi gyűjteményben fellelhető 24db debreceni vonatkozású bicska közül 13db rendelkezik pengével, mely a *mesterjel* feltüntetésének helye. Ezek között 9db olyan penge van, melyeken kivehető ez a szignózás. A tárgyleírásoknál ezekre mindig kitértem, e rövid fejezetben csupán néhány összefüggésre igyekszem rávilágítani. A farvillás bicskák pengéinek mindegyike jelöléssel ellátott, ebből kettőn (V.1936.41. és Sz.1907.999.) ugyanaz az „SzF” jelzés vehető ki. Ez talán a készítő monogramját jelölheti, legalábbis ez logikus feltevésnek tűnik. A pároskések közül szintén van egy, amelyen ugyanez a mesterjel található, mégpedig a kakasos nyélberakású példány (V.1929.99.). Ezen információkból azt a következtetést is levonhatnánk, hogy „SzF” jelű mester farvillás bicskákat, az oldalvillás típusból pedig kakasos díszítésűeket készíttette, így elhatárolhatjuk a Némethy műhely jól beazonosítható és két esetben konkrét jelzéssel („NÉMETI”, „NL”) ellátott csillagos nyelű villáskéseitől. (Érdekes különbség még, hogy a figurális pároskések és megmaradt figurális késoldal *platinái* nem rézből, hanem vasból készültek.) Ezt a felvetést azonban, ha nem is cáfolja, de mindenképpen árnyalja a kakasos

példány leíró kartonja, mely jelzi, hogy a bicska Némethy Lajos debreceni késestől került a múzeumba! Persze ez nem jelenti azt, hogy az ő műhelyükben is készült, de akár azt is bizonyíthatja, hogy ők használták az „SzF” beütőt. Ezzel a példával csak érzékeltetni szerettem volna, hogy a pengéken található *mesterjelek* - legyenek azok konkrét karakterek, jelek, szavak - vizsgálata sem segíthet minket minden esetben egyértelmű következtetések levonásához.

Debreceni típusú bicskák a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeum gyűjteményében

Hajdúszoboszló - mint komoly paraszti- és pásztorhagyományokkal rendelkező nagyhajdú település – múzeumának néprajzi gyűjteményében is fellelhetők a magyar bicskakultúra változatos képviselői, a különleges csontnyelű fix pengés késektől a kisméretű és egyszerű bugylibicskákon át a debreceni típusú bicskáig. A fejlett késes iparral rendelkező cívisváros közelsége és kulturális hatása miatt nem meglepő, hogy a Bocskai István Múzeum tulajdonában is található néhány az egykori debreceni késkészítők remekei közül. Ebben a fejezetben azokat a konkrét műtárgyakat mutatom be részletesebben – az előző fejezet szempontrendszerre alapján -, melyek a korábban megismertetett, Debrecenben kialakult bicskakészítő kultúrához egyértelműen köthetők. A Képmelléklet az itt bemutatott műtárgyakról készített fotókat is tartalmazza.

Öt *baknis*, csillagos nyelvű pároskések

A Bocskai István Múzeum néprajzi gyűjteményében két darab olyan párosbicska található, melynek mindkét fele épségben és egyben megmaradt. Mindkettőn felfedezhetünk azonban olyan érdekességeket, melyek igazi kuriózzummá teszik e régi eszközöket.

A múzeum nyilvántartásában BIM.66.522.1. leltári számmal jelzett párosbicskának mind a pengéje, mind a villája működőképes rugózható, azaz nyélbe hajtható. A két rész összezárása azonban nem lehetséges, mivel a *bajonettzár* lelkét adó két pecek már hiányzik a késoldal belső részéről. Nyitott állapotában 18 cm hosszú, a nyélhossz 11 cm. A szénacél penge erősen használt, emiatt igen elkeskenyedett. A *körömhely* sekélyen még megvan, *mesterjel* viszont nem vehető ki a pengén. A villa háromágú, az ágak viszonylag rövidek. Mindkét rész öt-öt *baknija* rézből készült, egyszerű harántirányú beütésekkel és reszelésekkel díszített, a villarész *baknijain* azonban – kiváltképpen az alsón – halványan kivehe-

tők a típusra jellemző hálómintás díszítés nyomai. A felső *baknik* teteje enyhén hullámos (vö.: DM Sz.1910.768., V.1929.99., V.1939.60., Sz.1907.112., V.67.121.1., V.1935.166., V.1906.102., V.1929.98. Sz.1909.855., V.75.211.1., Sz. 1906.640.), a késoldalén ugyan megkopott ez a rész. A *nyélpanelek* anyaga fehér szaru, ezekbe a már megismert, rézből készült csillagmotívumok vannak mélyítve, melyeket egy-egy központi rézkorong körül szabályosan elhelyezett 12-12 darab rézszegecs alkot. A két rész berakásai közt szembeötlő különbség van, mivel a villaoldal kis korongjai nem réz, hanem vasszegeccsel vannak felerősítve, így nem alkotnak homogén felületet a rézlemezzel (ez a Dériben őrzött példányokon is gyakori jelenség). A bicska *platinái* rézből készültek, finom véséssel gazdagon díszítettek. A megszokott módon a késoldal *platinájában* monogram található – B.G. (?) – a villaoldaléban pedig jól kivehető évszám – 1908. Ezek a vésetek a pároskésekre jellemző módon a *platina* közepén, nagy méretű karakterekkel, a díszítés szerves részeként foglalnak helyet, és ahogyan korábban is láthattuk, a készítő ezzel jelölte meg a bicska készítésének évét és a megrendelő/tulajdonos monogramját. Ami érdekessé teszi ezt a bevett metódust ennél a műtárgynál, hogy itt ezen jelzések mellett megjelenik egy másik monogram és évszám is – az eredetiek mellett. Hogy valóban a központi elhelyezkedésű betűk és számok az eredetiek, arra a datálás egyértelmű megerősítést ad, hiszen a másodlagos évszám 1910, tehát két évvel későbbi az eredetileg feltüntetettnél. A másodlagos monogram jelzés pedig Cs. G. (?). A későbbi jelölés mellett szól a kivitelezés módja is, mivel ezeket az eredetieknél kisebb méretű, és a bicska hosszával merőleges írásvonalban elhelyezett karaktereket nem a gyártásnál használt ún. „*flick-flack*” vésővel alakították ki, hanem az egyszerűbb és célszerszámot nem igénylő pontozással. Így valószínűsíthető, hogy nem szakember munkája, még ha a cirádás betűtípussal igyekszik is az eredetihez közelíteni, egy ügyes kezű parasztember vagy pásztor egy egyszerű szúróárral, vagy akár szeggel is kivitelezhette a kiegészítő díszítést. A legkézenfekvőbb válasz erre a jelenségre, hogy talán egy tulajdonosváltás volt az oka az utólagos kiegészítésnek, így kerülhetett rá a későbbi dátum és az új tulajdonos monogramja. A bicska rugói jellegzetes, reszelt díszítéssel vannak ellátva, összeillesztve szimmetrikus mintázatot adnak. Összeillesztésnél azonban feltűnhet, hogy a villaoldal pár milliméterrel hosszabb. Ez természetesen betudható volna a kézimunkából adódó esetlegesség eredményének, ám gyanúra adhatnak okot a fentebb már említett különbségek is. A *baknik* díszítésének hiánya a késoldalón ugyan lehet a penge - villához képest - gyakoribb és na-

gyobb igénybevételeből adódó kopásnak az eredménye, a napkorong motívumok szegecseinek eltérő anyaga azonban erős gyanút ébreszthet, hogy a két rész, ha ugyanannak a műhelynek, sőt mesternek is az azonos típusú terméke, de eredetileg nem egymáshoz készültek. Perdöntő lehetne e kérdésben a két fél összeillesztésének minősége, ez azonban a fentebb említett hiányzó zárószegkek nélkül kivitelezhetetlen. Az utólagos *platina-poncoláshoz* hasonlóan ezen záróelemek eltávolítása is történhetett utólagosan és a(z új) felhasználó által szándékosan, a késoldal önálló bicskaként való használata esetén, a komfortosabb fogás érdekében (vö.: DM Sz.1907.112.).

A Bocskai István Múzeum BIM.66.523.1. leltári számú párosbicskája egy igazi kuriózum, a debreceni típusú párosbicskák között. Egy többszörösen „multifunkciós” eszközről van szó, ugyanis két, már önmagában is kétfunkciós zsebkéstípus összeépítéséről van szó. Az eddigiekben megismert *bajonettzár*as pároskés-szerkezet késoldala ennél a műtárgynál kiegészült a klasszikus juhászbicskákba épített ún. *körmözőpengével*,³⁵ így a párosbicska és a juhászbicska „fúzióját” alkották meg a készítő mesterek. Mint korábban rámutattam, ezek a típusú bicskák funkciójuk mellett, hacsak nem a felett, egyfajta státuszszimbólumként is szolgálhattak. Ebből a megállapításból kiindulva egy ilyen körmözővel ellátott párosbicska unikális volta miatt igen nagy presztízst szolgáltatott tulajdonosának. A bicskán *mesterjel* nem látható, de formavilága, kivitelezése, stílusa egyértelművé teszi, hogy a debreceni Némethy-műhely készítménye. Megerősíti ezt Kunkovács László 1980-ban készített fényképe, melyen egy ilyen, *körmözővel* kiegészített villásbicskát mutat be szétszedett és kinyitott állapotában egy hajdúböszörményi pásztor.³⁶ A képen szereplő bicska pengéjén egyértelműen kivehető a „NÉMETHY” *mesterjel*. A Bocskai István Múzeumban őrzött darab két fele összeilleszthető, a *bajonettzár* működőképes. A két, kevésbé elfent szénacél penge és a háromágú villa is használható, behajtható. A pengékben *mesterjel* nem vehető ki, a *körömhely* viszont mindkettőn mély és határozott körvonalú. A bicska teljes hossza mindkét penge nyitott állapotában 24,5 cm, a nyélhossz 11 cm. A nyél öt *baknis*, a réz *baknikon* a szokásos hálómintás beresztelt díszítés jelenik meg. A késoldal alsó és felső *bakniján* is jól látható kalapácsütés okozta bemélyedések éktelenkednek a tengelyszegecsek fejénél, ez utólagos megerősítő ráhúzásra

³⁵ A juhok körmözéséhez használt rövid, görbe penge.

³⁶ KUNKOVÁCS 2013: 100.

utal. A *nyélpanelek* fehér szaruból készültek, a betétekben egy-egy réz csillagmotívum berakás van. A két rész berakásai nem egyformák – a késoldal csillagmotívumai a központi - vasszeggel felerősített - rézkorong köré behelyezett 8-8 darab rézszegeccsel vannak körülvéve, míg a villaoldal ezen díszei - a szintén vasszeggel felerősített rézkorong – 12-12 darab rézszeggel kerítettek. A bicska *platinái* rézből készültek, a típusra jellemző cikk-cakkos, cifra véséssel díszítettek. A szokásos módon, a villaoldalon datálás, a késoldalon monogram feltüntetése vehető ki. Ez utóbbi nem olvasható ki egyértelműen, ha a megszokott módon, azaz a rugó oldalával lefelé fordítva olvassuk, akkor HI/HL betűk olvashatók ki, fordított állásban viszont TH, de az értelmezés mindenképpen zavaros, hiszen a meghatározó betűalkotó vonalak több helyen is kiegészülnek rövid száakkal. A magyar férfi utónevek közt kevés kezdődik H betűvel, a hagyományos paraszti kultúra névadási szokásai sem indokolnák ezt az eshetőséget, és mivel a többi ismert párosbicska belső részén is következetesen a rugó oldalával lefelé fordított síkban értelmezhető a monogram, ezért a HI/HL lehetőségek valószínűbbek. A sok kiegészítő véset talán utólagos munka, és az egyik meglévő karakter T betűvé alakítása kapcsán meg kell jegyezzem, hogy a leltári jegyzék szerint a szóban forgó bicska bizonyos Tóth Bálint tulajdona volt múzeumba kerülése előtt. A villaoldalon jelölt évszám esetében pedig egy már-már megmosolyogtató, utólagosan kivitelezett kiegészítést figyelhetünk meg. Az eredetileg, a készítéskor belevéselt dátum tisztán kivehető: 1924. Az azóta eltelt évtizedek alatt azonban valamikor, valaki (talán egy későbbi tulajdonos, öröklő) szembeötlően primitív technikával igyekezett a 9-es szám alsó részét kiegészíteni, hogy az eredmény egy 8-as legyen. Így az „új” évszám 1824, tehát egy kerek évszázaddal korábbi lett volna. Véleményem szerint szinte egyértelmű, hogy e kiegészítéssel igyekezett az elkövető minél régebbinek, ezáltal annál értékesebbnek feltüntetni ezt a szép, régi pároskést. A bicska rugóin díszítést nem figyelhetünk meg.

E fejezet összegzéseként elmondhatjuk, hogy a két, a hajdúszoboszlói múzeumban őrzött pároskés tulajdonságai nem egyformák - ez talán a datálásuk közti 16 évnyi különbséget tekintve nem meglepő –, mégis sok hasonlóságot mutatnak. Egyrésről kivitelezésük, stílusuk és méreteik alapján nagy valószínűséggel kijelenthetjük - bár *mesterjel* egyik pengéjében sincs -, hogy a debreceni Némethy-műhely termékei, másrészt közös bennük, hogy két részük nyele bizonyos eltéréseket mutat, a *platina* jelzéseihez utólagosan hozzányúltak, azokat kiegészítették.

Öt *baknis*, csillagos oldalvilla

Mint az a korábbiakból is kiderült, a századelőn vagy korábban készült pároskéseknek sok példányából csak az oldalvillák „érték meg” a múzeumba kerülést, mivel a késoldal gyakoribb használatnak és nagyobb igénybevételnek volt kitéve, akár önálló bicskaként használva. A Bocskai István Múzeum is őriz ilyen, szőlóban megmaradt oldalvillát, leltári száma: BIM.66.494.1. Állapota rossz, minden alkotórésze erősen kopott és korrodált. Háromágú szénacél villája nehezen, de behajtható, a villa nyaka a szokásos stílusban díszített. Hossza nyitott állapotában 24 cm, a nyélhossza 13.5 cm. Öt *rézbaknija* kopott, korrodált. A *baknik* a szokott módon, hálós mintázatú reszeléssel díszítettek. A felső *bakni* teteje a már ismert hullámos kiképzést kapta, és ezen a *baknin* a hálós díszítés egy dupla szegélyű íven belül helyezkedik el. A szaru *nyélpanelek* alapos vizsgálata során érdekességeket figyelhetünk meg! A négy nyélbetét ugyanis nem egyforma, két típusra oszlik. Az első és a negyedik *panel* azonos, az általuk közrefogott másik kettő szintén egyforma. Ez utóbbiak mondhatni a szokásos módon, „csillagozással” díszítettek: egy kör alakú mélyedésbe rézszeeggel illesztett rézkorong körül 12-12 db rézszegecs helyezkedik el. A két szélső *panelen* azonban erősen romlott állapotában is meglátszik, hogy másképpen voltak díszítve. A motívum közepe ebben az esetben is rézszegeccsel felerősített rézkorong, ám körülötte kör alakú mélyedés vehető ki a szaruban. E mélyedés külső széle cikk-cakkos, a határoló *baknik* irányába pedig egy-egy kétágú, kis kígyónyelv-forma nyúlik ki belőle (az alsó betéten csak a nyél belseje felé). E mélyedések tehát egy – valószínűleg szintén rézből készült -, cakkos szélű és a *baknik* irányába kétágú rövid nyúlvánnyal rendelkező berakásokat foglaltak magukba, melyek az idők során azonban kiestek. A két szélső *panel* szaru-alapja sokkal rosszabb állapotú a belsőknél, talán ez is összefüggésben lehet az intarziák hiányával. Az oldalvilla *platinája* teljes egészében hiányzik. Ez azért is nagy veszteség, mert amint azt az előző számos példán láthattuk, éppen ez az alkatrész adhatott volna információt az eszköz készítésének évről. A *platina* hiánya azonban lehetőséget ad számunkra a bicskarész belsejének vizsgálatára. Jól megfigyelhető a villa *tálungja* a tengelyszeggel és a rugó szerkezete, rögzítése és működése is. A rugó gerince egyszerű módon, 6-6 kis keresztirányú bereszeléssel díszített. Kivitelezése és stílusa alapján egyértelműen rokonítható a múzeum másik két párosbicskájával, mérete azonban – mind nyélhossza, mint nyél-szélessége – nagyobb azoknál (vö.: DM V1935.166.).

A Déri Múzeumban és a Bocskai István Múzeumban végzett kutatómunka rövid összefoglalása

A debreceni Déri Múzeum néprajzi gyűjteményében huszonhárom tipikusan debreceni, tehát farvillás, és oldalvillás bicska, vagy azoknak részei találhatóak meg és egy, stílusában hasonló csillagos bicska. Ezek a darabok, ilyen példányszámban, jól reprezentálják a XIX. század második felétől a XX. század közepéig tartó majd' egy évszázad debreceni, hortobágyi, hajdúsági és bihari pásztorainak, módos parasztembereinek bicskahasználati szokását, kedvelt bicskatípusaikat. A múzeum gyűjteményében, kisebb számban, vannak még egyszerű bugylibicskák, és körmöző kések, melyek valószínűleg megfizethetőbbek is voltak, ezért szintén elterjedtek lehetnek. Hajdúszoboszló mondhatni a fentebb megjelölt földrajzi tér szívében, a cívisváros közelében fekszik, ráadásul a Hortobágy-pusztá keleti szélén lévő hajdúváros igen komoly pásztorhagyományokkal bír, így nem meglepő, hogy a Bocskai István Múzeum gyűjteményét is gazdagítják a kifejezetten e térségre jellemző bicskatípusok. Természetesen ezen intézmény néprajzi tárában is fellelhetőek még más típusú pásztorkések, pásztor- és vásári bicskák, ami viszont érdekes, hogy itt nem találkozunk a farvillás típusal. Ennek magyarázatát csak találgathatjuk. Talán korábbi divatja okán már nem maradtak meg ezen a gyűjtőterületen példányai, esetleg nem kerültek be a múzeum gyűjteményébe, de azt a merész következtetést is levonhatnánk, hogy talán ezen a vidéken nem volt közkedvelt e típus, bár mivel a felgyűjtött pároskések száma is csekély, ezért nem bocsátkozhatunk ilyen, statisztikai jellegű következtetésbe. A Déri anyagával szemben itt nem találkozunk a kakasos, vagy más figurális díszítésű típusal sem, bár arányaiban jóval alulmaradnak az ottani csillagos bicskák számától is, így logikus, hogy egy kisebb gyűjteményben kisebb az esély is meglétükre. Ennek okai is hasonlóak lehetnek, mint az előzőekben taglaltak, azaz talán nem örvendtek e térségben kedveltségnek, de a két múzeum anyagát figyelembe véve logikus következtetésnek tűnhet, hogy e típusból eleve kevesebb készült. A debreceni múzeum idevonatkozó kések termékeivel összevetve megállapíthatjuk viszont, hogy a Hajdúszoboszlón őrzött csillagos nyelvű párosbicskák, illetve megmaradt elemeik nem csak típusukat, de méretüket, kivitelezési- és díszítési stílusukat tekintve is közvetlen rokonai a Déri Múzeumban őrzött – kiváltképpen a V.1935.140., V.1936.13., V.1934.140., V.1935.166., Sz.1906.102., V.1929.98., Sz.1909.855. - csillagos bicskáknak és több, mint valószínű, hogy azonos műhely(ek) reme-

kei, de talán mind a debreceni Némethy késes műhely egykori terméke. Mindezek mellett a tanulmányozott források, a múzeum, és a magángyűjtők tulajdonában lévő farvillás- és párosbicskák viszonylag nagy száma bizonyítja, hogy valóban elterjedt és kedvelt típusok voltak a maguk idejében ezek a kések a tehetősebb pásztorok és gazdák körében.

Irodalom

BÁTKY Zsigmond

1941 Táplálkozás. Tálaló- és evőeszközök. Étrend. In Viski Károly (főszerk.): *A Magyarság Néprajza. Első kötet, Tárgyi Néprajz I.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda (második kiadás). 92-100.

ECSEDI István

1914 *A Hortobágy-pusztja és élete.* Debrecen.

KISBÁN Eszter

1997 Táplálkozáskultúra – Az asztali etikett. In Balassa Iván (főszerk.): *Magyar Néprajz nyolc kötetben IV. Életmód* (Anyagi kultúra 3.) Budapest. 572-579.

KOCSIS Ferenc

2005 A késkészítés történetének rövid áttekintése. *Késműves – A kézzel készített kések lapja.* I. évf. 2. szám. 28-30.

KUNKOVÁCS László

2013 *Pásztoemberek.* Budapest.

LÜKŐ Gábor

1940 A hortobágyi pásztozművészet. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1938.* Debrecen. 101-130.

MALONYAI Dezső

1911 *A magyar nép művészete. III. kötet. A Balatonvidéki magyar pásztornép művészete.* Budapest.

SIMÁNDI László

2014 „Ritka vásár bicskás nélkül” – Magyar bicskakultúra. In: Bihari-Horváth László (szerk.): *A Bocskai István Múzeum Évkönyve I.* Hajdúszoboszló. 143-200.

VARGYAS Lajos

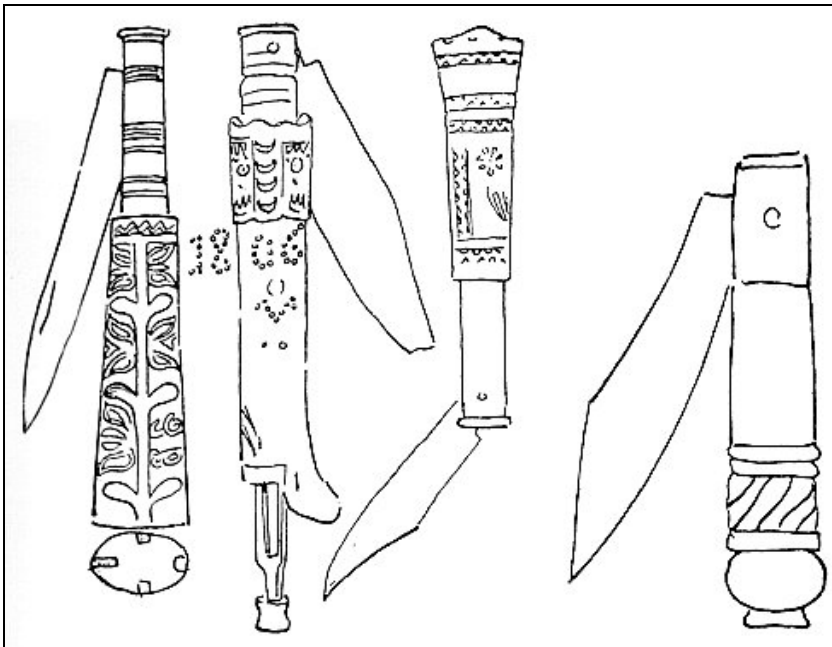
2002 *A magyarság népzeneje.* Budapest.

Film

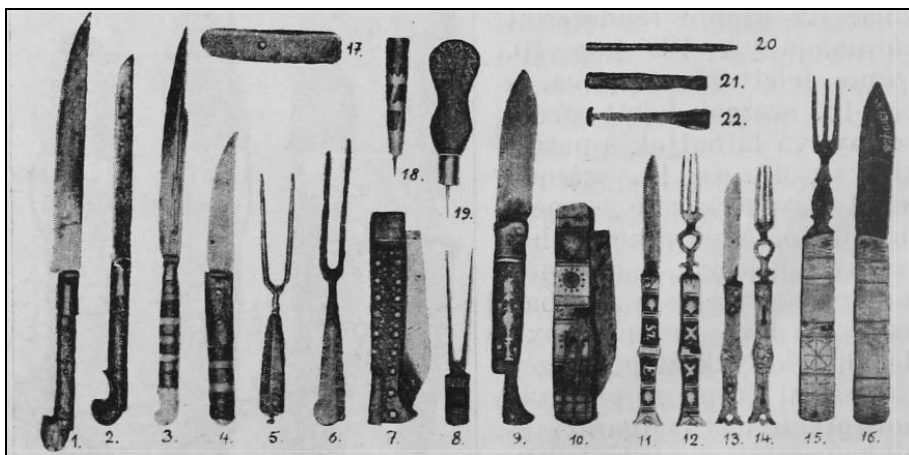
HÖLLERING, Georg M. (rendező)

1936 *Hortobágy.* (Móricz Zsigmond: Komor ló című elbeszélése nyomán.) Höllering Film, Hunnia Filmgyár.

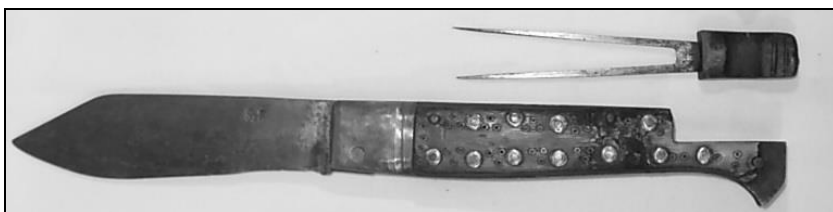
Képmelléklet

1. kép: Zalai kusztorák - balról a második farvillával (Malonyai 1911:125.)

2. kép: Kések, villák, árak, csipkézővasak (Lükő 1938:114.)

3. kép: Farvillás bicska a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.1925.76.)

4. kép: Farvillás bicska a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.1936.41.)

5. kép: Farvillás bicska a Déri Múzeum gyűjteményéből (Sz.1907.999.)

6. kép: Farvillás bicska a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.1936.49.)

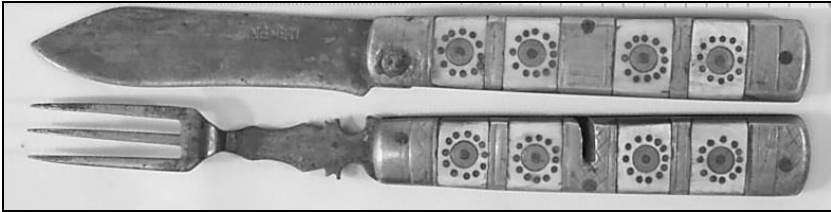
7. kép: Farvillás bicska a Déri Múzeum gyűjteményéből (Sz.1909.333.)

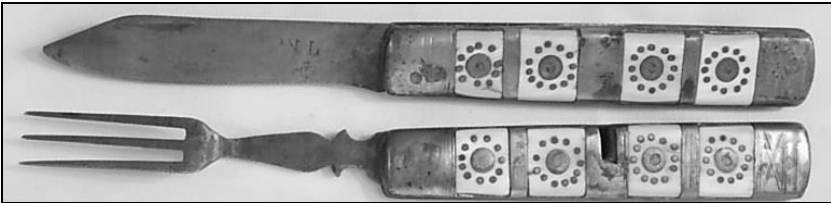
8. kép: Párosbicska a Déri Múzeum gyűjteményéből (Sz.1910.768.)

9. kép: Párosbicska a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.1934.140.)

10. kép: Párosbicska a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.1935.140.)

11. kép: Párosbicska a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.1936.13.)

12. kép: Párosbicska a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.1929.99.)

13. kép: Párosbicska a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.1939.60.)

14. kép: Párosbicska késoldala a Déri Múzeum gyűjteményéből (Sz.1907.112.)

15. kép: Párosbicska réznyelű oldalvillája a Déri Múzeum gyűjteményéből (Sz.1907.1012.)

16. kép: Párosbicska réznyelű oldalvillája a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.1939.91.)

17. kép: Párosbicska három baknis oldalvillája a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.1936.2.)

18. kép: Párosbicska három baknis oldalvillája a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.1942.17.)

19. kép: Párosbicska öt baknis oldalvillája a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.67.121.1.)

20. kép: Párosbicska öt baknis oldalvillája a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.1935.166.)

21. kép: Párosbicska öt baknis oldalvillája a Déri Múzeum gyűjteményéből (Sz.1906.102.)

22. kép: Párosbicska öt baknis oldalvillája a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.1929.98.)

23. kép: Párosbicska öt baknis oldalvillája a Déri Múzeum gyűjteményéből (Sz.1909.855.)

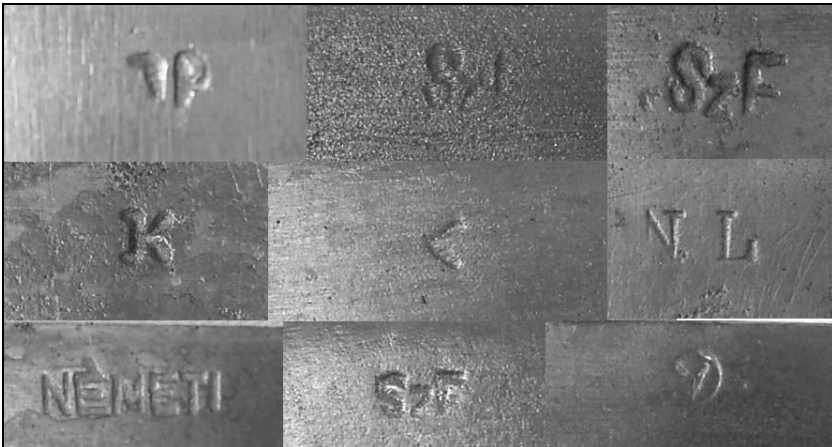
24. kép: Párosbicska öt baknis oldalvillája a Déri Múzeum gyűjteményéből (V.75.211.1.)

25. kép: Párosbicska két baknis, kétágú oldalvillája a Déri Múzeum gyűjteményéből (Sz.1907.219.)

26. kép: Csillagos bicska a Déri Múzeum gyűjteményéből (Sz.1906.640.)

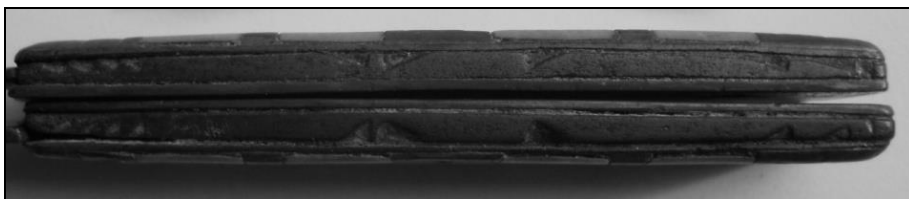
27. kép: Farvillás- és párosbicskák pengéinek mesterjelei a Déri Múzeum gyűjteményéből

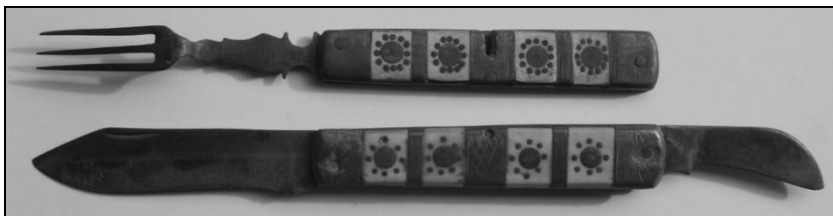
28. kép: Párosbicska a Bocskai István Múzeum gyűjteményéből (BIM.66.522.1.)

29. kép: Párosbicska platinadísztése a Bocskai István Múzeum gyűjteményéből (BIM.66.522.1.)

30. kép: Párosbicska rugódísztése a Bocskai István Múzeum gyűjteményéből (BIM.66.522.1.)

31. kép: Párosbicska a Bocskai István Múzeum gyűjteményéből (BIM.66.523.1.)

32. kép: Párosbicska platínadíszítése a Bocskai István Múzeum gyűjteményéből (BIM.66.523.1.)

33. kép: "A debreceni Némethy-műhelyben készült villásbicska egy hajdúböszörményi pásztor kezében, 1980" (Kunkovács 2013: 100.)

34. kép: Párosbicska öt baknis villaoldala a Bocskai István Múzeum gyűjteményéből (BIM.66.494.1.)

35. kép: Párosbicska öt baknis villaoldalának belső fele a Bocskai István Múzeum gyűjteményéből (BIM.66.494.1.)

PURGEL ZSUZSA

**EBESI ESKÜVŐI FÉNYKÉPEK VÁLTOZÁSA
AZ 1960-AS ÉVEKTŐL NAPJAINKIG**

Bevezetés

Tanulmányom célja bemutatni az esküvői fényképek változásának folyamatát az 1960-as évektől egészen napjainkig. Az esküvői fényképek esetében nemcsak a beállításokat, hanem a képkészítés körülményeit, a kép felhasználásának sajátosságait illetve a képekhez kötődő személyes élményeket is vizsgáltam.

A terepkutatásomat a magyar és nemzetközi szakirodalom megismerése előzte meg. A témakörhöz a néprajzi szakirodalmak mellett a vizuális-, illetve a kulturális antropológia neves alakjainak írásait is felhasználtam. Emellett a szociológiai és történeti szakirodalomból merítettem adatokat a korszakok bemutatásához.

Az *interjúzás* módszere mellett *kérdőíves* módszert (17. melléklet tartalmazza a kérdőív kérdéseit) alkalmaztam, hogy dolgozatom minél reprezentatívabban tudja bemutatni a különböző korszakok fényképeit, illetve az azokhoz kapcsolódó felhasználási, alkalmazási szokásokat. Kutatásomban kitértem a fényképek elkészítésének körülményeire, melynek bemutatásához nemcsak a fényképezett alanyokat, hanem egy fényképészt is megkérdeztem. A dolgozat elkészítéséhez 7 interjút vezettem le, illetve a kérdőívemet az interneten 14 személy töltötte ki. Tehát dolgozatomat 21 adatközlőtől kapott információ alapján készítettem el.

A dolgozat első fejezetében a témára vonatkozó szakirodalmat ismertetem. Itt foglalkozom a *történelmi korszak bemutatásával, a település rövid történetével, a fénykép fogalmával, a fényképezés történetével*, ezen belül az *esküvői fényképezés kialakulásával*. Emellett fontosnak tartottam bemutatni a *digitális forradalmat a néprajztudományban*, mivel ez szervesen kapcsolódik a fényképek vizsgálatához. A 2000-es évektől ugyanis már szinte csak digitális képek készülnek. Az internet szerepe is nagyban megnőtt. Szinte mindenki rendelkezik internetkapcsolattal, vagy valamilyen módon el tudja érni azt.

A második fejezet a konkrét kutatás bemutatása. Adatközlőim kivétel nélkül ebesi lakosok, az esküvői ceremónia, illetve a fényképek elkészítése viszont nem minden esetben Ebesen történt. Adatközlőimet az

esküvő időpontja alapján *három nagy csoportba* osztottam: az első az *1960–1980 közötti*, a második az *1980–2000 közötti*, a harmadik csoport pedig a *2000 után* megszervezett esküvők. A csoportok meghatározzák a fényképkészítés módszerét, a fényképtípusok elterjedtségét és felhasználásuk módját. Emellett számításba vettem a fényképezés fejlődésének történelmi változatait is. Az első csoporthoz tartozó adatközlőim száma 4 fő közülük hárommal interjút készítettem, egy fő pedig a kérdőívet válaszolta meg. A második csoport adatközlőinek száma 7 fő, mindannyian adatközlő a kérdőív megválaszolásával adtak információt. A harmadik csoportba 8 fő tartozik, ebből 2 fővel készült interjú, illetve 6 fő a kérdőívet válaszolta meg. Ezenkívül interjút készítettem egy fényképezéssel és egy étteremvezetővel, akik a háttérmunkálatok megismerésében segítettek. E két interjút több fejezethez is tudtam alkalmazni. A kutatás eredményeinek hitelesítéséhez az interjúkból, illetve a kérdőívek válaszaiból idézeteket szúrtam be a szövegbe.

A kérdőív kitöltéséhez az internetes lehetőségeket igénybe vettem, a Google Drive alkalmazással szerkesztettem meg az űrlapot, melyet több közösségi portálon megosztottam, illetve e-mailben küldtem ki a lehetséges adatközlőknek. Az interjúk elkészítésénél segítségemre volt az internet, ugyanis nemcsak a hagyományos, diktafonra rögzített interjúk módszert alkalmaztam, hanem a közösségi portálok által nyújtott lehetőségekkel is éltem. Tehát összességében 14 kérdőíves választ kaptam, 2 interjút közösségi portálon vezettem le, és 5 interjút rögzítettem diktafonra. A dolgozatban szereplő fényképeket a tulajdonosok hozzájárulásával közlöm.

1. Fogalmak rendszerezése

1.1. A korszak történelmi áttekintése

Az általam kutatott korszak az 1960-es évektől egészen napjainkig terjed. Ebben a fejezetben a korszakot meghatározó jelenségekre térek ki. Előzményként a második világháború előtti időszakot is megemlítem, de részletesebben a második világháború hatását, a szocialista rendszer kiépülésével végbement változásokat, illetve az azt követő rendszerváltás következményeit fejtem ki.

A házasság fogalma igen sokat változott a történelem folyamán. Magyarország a XX. Században című könyv így fogalmazza meg a házasság fogalmát: *„A férfi és a nő közötti párkapcsolat formáját szabályozó házasság a történelmi fejlődés során tartalmában, a társadalom gaz-*

dasági és ideológiai viszonyainak függvényében változó társadalmi intézménnyé alakult, amely az állam által elismert és jogilag védett keretet nyújt az utódok létrehozásához és felneveléséhez. A házassághoz fűződő fontos társadalmi, gazdasági és jogi következmények miatt minden társadalomban pontos előírások szabályozzák azt, hogy milyen feltételekkel lehet házasságot kötni és milyen körülmények között engedhető meg a házasság megszüntetése.”¹

A második világháború előtt a házasság fontos társadalmi esemény volt, melyet ünnepi keretek között kötöttek. A házasság a felnőtté válásnak, a családalapítási szándéknak a kifejezése. Magyarországon a házassági kedvet nagyban befolyásolták a gazdasági tényezők, de a megkötött házasságok száma a háború előtti időszakban magas értéket mutatott. A 19. század végétől jelentkező társadalmi-gazdasági változások a házasságkötési szokásokat is befolyásolták. Ide tartozik a nagyvárosokba költözés, a kivándorlás, a gazdasági feltételek ingadozása is. Az első világháború negatívan hatott a házasságkötések számának alakulására, mely csak a fronton harcolók hazatérése után növekedett. Átmeneti emelkedés után az 1930-as évektől ismét csökkent a megkötött házasságok száma.²

A második világháború következményeként a család szerepe felértékelődött. Az új politikai rendszer hatására a nők tömegesen áradtak be a munkapiacra, nagyobb lehetőség nyílt az ismerkedésre, továbbá a szülői befolyás is meggyengült a párválasztásban.³ Az 1970-es évektől napjainkig ismét csökkenő tendencia mutatkozik meg a házasságok számában. A folyamatot Buda Béla a modern házasság fogalmával jellemzi.

A kilencvenes évektől Buda posztmodern házassági szokásokról⁴ ír, ami éppúgy, mint a modernitás kifejezés nem koncepció, hanem inkább leíró kategória. Az 1990-es évektől a házasságkötés életkori kitolódása mellett megfigyelhető a házasság nélküli családszerű együttélés is. Ezeknek fő oka, hogy a fiataloknál megjelenik az „ifjúsági kultúra”⁵ és a késleltetett felnőtté válás fogalmával leírt jelenség. Emellett meg kell említeni még az „élmény-társadalmat” is, ami szintén nagy hatást gyakorol

¹ <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/185.html> (2015-01-26 9:48)

² <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/185.html> (2015-01-26 9:48)

³ <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/185.html> (2015-01-26 9:48)

⁴ BUDA 2013: 4.

⁵ Nyitottság és döntési bizonytalanság (Buda 2013).

rol a fiatalok házasságkötésére, ugyanis hajlamosak a szenzációkat, élményeket keresni.

A második világháború utáni időszakban, a szocializmusban a házasság rendszerét polgári intézményként fogták fel, de nem gyengítették azt. Egyrészt a nyilvántartás és a szabályozás volt szempont, másrészt pedig a születések számának emelkedése.⁶ A rendszerváltás után újra visszatértek a szocializmusban háttérbe szorított egyházi ceremóniák, de hivatalossá a házasság ezután is csak az állami anyakönyvezés után válik.

1.2. Ebes rövid bemutatása

Kutatásomat a Hajdú-Bihar megyében található Ebes településre szűkítettem, ugyanis a településen nagy változások következtek be a szocializmus korszakában, amely jelentős mértékben befolyásolta az ott élők szemléletét, vallási életét. Kutatásom szempontjából azért fontos kiemelni a vallási élet szerepét, mert az az esküvői fényképezésre is hatást gyakorol. Bár az 1940-es évektől egyre inkább próbálják a keresztelestől távol tartani a lakosokat, ennek ellenére nagyon magas volt a lakosság vallásos tagjainak száma. Az 1950-es években tanyasi istentiszteleteket tartottak. A templom csak 1995-re épült meg. Az alapok betonozását ugyan már 1991-ben elkezdték, de pénzsűke miatt el kellett halasztani az építést.⁷

Ebes fiatal település, 1952. január 2-án volt a község hivatalos megalakulásának ünnepélye,⁸ de a terület honfoglalás kori benépesüléséről, s a falu középkori létéről bizonyosságot adott az 1989-ben M. Nepper Ibolya és Módy György vezetésével feltárt középkori templomdomb, illetve pogány temető öt sírja.⁹ 1841-ben elkezdődött a szántóföldek tanyává való átalakítása, így természetesen növekedni kezdett mind a tanyák, mind a lakosok száma. Az 1856-ban tanyasi iskolák épültek, melynek célja nem az egységes faluvá kovácsolás, hanem a tanulási lehetőség biztosítása volt. A tanyavilág egészen a szocializmus időszakáig jellemezte a vidéket, 1948-ban megkezdődött a kolhozrendszer kialakítása, mely a gazdaság egységesítését jelentette. 1951–1953 között Ebesen munkatábor működött, melyből még a szabadulás sem váltott ki örömteli pillanatot. Az internáltak ugyanis a tábor megszűnése után sem térhettek

⁶ BUDA 2013: 5.

⁷ Vö: HAJA 1996: 114.

⁸ Vö: HAJA 1996: 171.

⁹ Vö: HAJA 1996: 30.

vissza eredeti otthonukba, mivel az őket kitiltó határozat továbbra is életben volt.¹⁰

Az 1989-es rendszerváltást követően nagy változásokon ment át a település. Többek között ekkor nyílt lehetőség az új templom megépítésére. A református templom felépítését követően katolikus templom is épült, melynek alapkövetétele 1997. június 7-én történt meg. A templom a debreceni Szent Anna Székesegyház filiája, 1998. augusztus 9-én került sor a felszentelő istentiszteletre.¹¹

1.3. Mit nevezhetünk fényképnek?

A fénykép, illetve fotó szóról minden embernek közel ugyanaz jut eszébe. Jelen esetben tárgyként kell tekintenünk a fotóra. Ebben a fejezetben több kutató, esztéta és fényképész nézetét mutatom be a fényképről. A különböző gondolatok hasonlóságait és különbségeit összevetve általános következtetésre juthatunk.

Bán András *A vizuális antropológia felé* című írásában így vélekedik a fogalomról: A fotó nem a valóságot mutatja, hanem csak konstruált képet látunk. Először a látást, majd az emlékezetet vette el az embertől. A fénykép célja a pillanat, a jellegzetesség megragadása. A fényképek az emlékezet nélkül közhelyekké válnak, és elvesztik értelmüket.¹²

Hevesy Iván a *Fotografálás és fotóművészet*ben megfogalmazza az „abszolút képszerűséget”, miszerint a kép egymagában eleget mond, hatása önmagában teljes, nem kell hozzá kommentár.¹³ Igaz, vannak olyan képek, amelyek művészi indítatásból készülnek, és tartalmukhoz nem szükséges magyarázat, ám a legtöbb kép a hozzákapcsolódó tudásanyaggal együtt értelmezhető, kiegészítik egymást.

Roland Barthes és *Fejős Zoltán* véleménye szerint a fotó lehet módszertani eszköz vagy forrásanyag. Módszertanilag minden fotó lehet néprajzi fotó, ez az interpretációtól függ, de minden fénykép hordoz „etnológiai ismeretanyagot”.¹⁴

Jay Ruby, amerikai antropológus szerint a fényképészetben kialakult egy szociológiai felfogás, miszerint a fotók a társadalom által konst-

¹⁰ <http://www.ebes.hu/a-mai-ebes-kozseg-megalakulasa-1950-es-evek> (2013-12-05 21:55)

¹¹ <http://www.ebes.hu/élet-ebesen-a-rendszervaltas-utan> (2015-01-21 11:58)

¹² Vö: BÁN 2008: 10-11.

¹³ Vö: BÁN 2008: 125.

¹⁴ Vö: FEJŐS 2004: 7-37.

ruált termékek. A fénykép nem csak a képen látható közeget mutatja be, hanem a készítő belső világát is.¹⁵

Összességében megállapíthatjuk, az egyes kutatók véleménye megoszlik magáról a fényképről, s néhol teljesen ellentétesen fogalmazódik meg a definíció. A fényképek véleményem szerint előfordulhat, hogy önmagukért beszélnek, de a legáltalánosabb esetben a kiegészítő történet ad keretet annak, amit vizuálisan láthatunk. Magában a néprajztudományban leginkább magyarázó jelleggel bír, kiegészíti a leírást, illetve illusztrálja, amit a kutató által leírtakat. Néprajzi szempontból egy fénykép akkor értelmezhető forrásként, ha háttérinformációk birtokában vagyunk. Alapvetően ismernünk kell az adott korszakot, a társadalmi réteget. Legjobb esetben magától a képtulajdonostól kapjuk meg a fotót, aki ténylegesen el tudja azt helyezni térben és időben. Ám a fényképeket, mint minden más forrást, kellő forráskritikával kell elemeznünk.¹⁶ Előfordulhat, főként a mai modern technikai eszközök birtokában, hogy egy kép módosítására, korrigálására kerül sor, vagy éppen emberek és képrészletek teljes törlése is előfordulhat. Ezek vajon ugyanannyira értékesek, mint a teljes egészében ismert képek, vagy másként kell őket vizsgálni?

A fényképek szerkesztésére ma már különböző számítógépes programok jöttek létre. Talán ezek közül a legismertebb, és legtöbbet alkalmazott a Photoshop program, ami egy igen összetett képszerkesztő, képes a hagyományos retusálási technikák mellett a képeket elemeire választani, és külön-külön szerkeszteni, majd újra összeilleszteni. A Photoshop alkalmazás ma már minden fotós számára elhanyagolhatatlan.¹⁷

1.4. Fényképezés története

A fényképezés kezdete egészen a 19. század elejéig nyúlik vissza. A fénykép hivatalos bemutatója 1839-ben történt meg, de már előtte körülbelül 50 évvel feltalálták a technikát.

A fénykép megjelenése azért következett be, mert az embereknek egyre nagyobb igénye volt a valóság ábrázolására. E szükséglet megnövekedéséről *Vilém Flusser Képeink* című tanulmányában lehet többet olvasni, amiben kifejti, hogy kezdetben az emberiség a képeket a jelké-

¹⁵ Vö: RUBY 1996: 10.

¹⁶ Vö: STAMLERNÉ BALOGH 1988: 4-14.

¹⁷ http://www.fotomagazin.hu/letoltes/d_f_m/0000/Photoshop1.pdf (2015-01-26 12:23)

pes dolog kifejezésére használta, ez az írásbeliség előtti időszakra volt jellemző. Ekkoriban az ábrázolást, azaz a képeket kifejező eszközként használták, ezek voltak a *tradicionális képek*, majd az írásbeliség kialakulásával a képek vesztek jelentőségükből, és átalakult lényegük, ekkor már az írott szöveg értelmezésére, azaz illusztrációra használták, ezt Flusser *technikai képként* definiálja.¹⁸

A fényképezés kétlépcsős technikával készül, azaz a kép elkészítéséből és a kép előhívásából áll. 1839-ben Joseph Nicéphore Niépce és Louis Daguerre megalkotta a fotográfiát, amit utóbbi feltalálóról *dagerrotípiának* nevezünk. A dagerrotípiya feltalálásának idején az exponálási idő 15-30 perc is lehetett, ez 1841-re már 25-60 másodpercre csökkent, egy évvel később viszont már 10-60 másodpercet vett igénybe a felvétel elkészítése. Ezeket a fotókat általában színezték vagy védőlakkozták. A dagerrotípiya mellett még két képkészítési technika is feltűnt, az egyik a kalotípiya, amely a dagerrotípiánál tompább felvételeket hozott létre, illetve a kontaktnyomat vagy fotogenikus ábrázolás, melynek segítségével természeti képeket lehetett előállítani.¹⁹ Az első színes képet az angol fizikus James Clerk Maxwell készítette 1861-ben, 1880-ban pedig feltalálták a *celluloid filmet*, melynek segítségével nagyobb körben is elterjedhetett a fényképezés. Az 1880-as évektől már beszélhetünk modern fényképezésről, ugyanis a hétköznapi életben is megjelenik a fotográfia, és az átlagemberhez is eljut a fényképezőgép. A digitális fényképezőgép prototípusát 1975-ben Steve Sasson az Eastman Kodak mérnöke hozta létre, de csak 1988-ban készült el az első valódi digitális gép, mely 1995-ben egyre nagyobb teret hódított, de igazán sikeres csak 2002-ben lett.

1.5. Digitális forradalom a néprajzkutatásban

A 20. század második feléig a folklórkutatás az orális, szájhagyomány útján terjedő információkra épült. Am a 20. század közepén az amerikai kulturális antropológusok, folklórkutatók rájöttek, hogy a szájhagyomány útján terjedő szövegeket, eseményeket nem lehet kiragadni a társadalmi kontextusból, így azokat egységben kell vizsgálni, és ehhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a közösségi média is. Ennek tükrében magát az „*e-folklórt*” is vizsgálni kell. Ezek az elektronikus, internetes közösségeken,

¹⁸ Vö: FLUSSER 1992: 60-61.

¹⁹ Vö: MARIEN 2011: 39.

hírportálokon történő képbemutatók, illetve közzétételek.²⁰ Ezek mind a társadalmat, mind pedig az egyént szorosan érintik.

Hasonlóan fontos kutatási irányzat témám szempontjából a „*netnográfia*” is. Ez kifejezetten az online közösségi terepeken való kutatásra irányul. Etnográfia módszerekkel, résztvevő megfigyeléssel dolgozik egy újszerű terepen, ami lehetővé teszi, hogy gyorsabban megtudjuk információkat az adott kérdéssel kapcsolatosan.²¹

Kutatásom szempontjából azért tartom fontosnak, hogy ezeket a módszereket alkalmazzam, mert adatközlőim egy része a közösségi portálok szereplője, s előszeretettel osztották meg esküvői fényképeiket a különböző internetes közösségi oldalakon. Tehát az esküvői fényképek is felfoghatók egy e-folklór jelenségként, amennyiben ezek a képek bemutatásra kerülnek az interneten bármilyen formában.

1.6. Esküvői fotózás története

Az első esküvői képek az 1840-es években készültek, de ez csak nagyon kevés ember számára volt elérhető. Többnyire a módosabb, arisztokrata réteg tehetette meg, hogy képet készíttetett esküvőjéről. Híres esküvői fotó a brit *Viktória királynő és Albert herceg képe*, amely 1854-ben készült. Ez a pont nevezhető az esküvői fotózás kezdetének, ugyanis ezután egyre népszerűbbé vált, e nemes esemény papírra vetése. A fotózás technikai háttere fokozatosan fejlődött, az 1880-as évek végén a celluloid film megjelenésével elérhetővé vált a fényképkészítés szélesebb körben.²²

Az *esküvői fotózás* még műteremben zajlott le leggyakrabban, egészen a második világháborúig. A második világháború után megjelent a *rollfilm*. Ezzel új út nyílt meg a fényképészek előtt, egyre többen mentek terepre a felszereléseikkel, és készítették el ott a fotósorozatot. Még ebben a kezdeti időszakban sem mondható uralkodó műfajnak az effajta eseménydokumentálás. Általánossá válása *Dennis Reggie* nevéhez fűződik. 1980-ban jelent meg az esküvői fotózásról fogalma is, ami szintén Reggie nevéhez köthető. Dennis Reggie így határozza meg az irányzatot: „a fotózásról a esküvői fotózás egy olyan műfaj, ami az események valós idejű rögzítése egy fotós által, figyelembe véve az es-

²⁰ http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/01_tobbet_retusalunk/ (2015-01-21. 10:17)

²¹ Vö: DÖRNYEI-MITEV 2010: 55-68.

²² http://www.eskuvoi-fotos.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=43&Itemid=273 (2013-10-22)

küvő napjának természetes menetét és eseményeit, azok befolyásolása, megrendezése vagy az események alanyainak irányítása nélkül.”²³ A *fotózsurnalizmus* eredményeként új megközelítési forma alakult ki a fényképkészítésben. A fényképésznek meg kellett tanulnia a beállított műtermi képek készítése mellett a terepen is dolgozni.

Manapság már az esküvői fotózás az egyik legszélesebb, legsokrétűbb ágazata a fényképészetnek. A portréfotózás, a divatfotózás és fotózsurnalizmus stílusjegyeit alkalmazza egyszerre, miközben a jelenlévő trendeket és irányzatokat követi.

Napjainkban már sok esetben jelen van egy Amerikából kiindult irányzat, a „Trash the Dress” vagy röviden TTD irányzat, amit nyersfordításban úgy is mondhatnánk, hogy „Tedd tönkre a ruhád”. Ez tulajdonképpen egy jelképes folyamat, arra utal, hogy az esküvő egy életre szól, és már nem lesz többé szükség az esküvői ruhára. Több formája jelen van, a legerterjedtebbek közé lehet sorolni, a sározást, a koszos helyekre való leülést, a festékezést, és a ruha széttépését. Talán a ruha széttépése és a festékezés a legdrasztikusabb módja ennek az irányzatnak. Az első hivatalos esküvői képeket valódi párról John Michael Cooper, az altF.com fotográfusa készítette Las Vegasban 2001-ben. Tőle származnak a későbbi legismertebb nemzetközi TTD képek (az égő menyasszonyi ruhával és a vízben lebegő menyasszonnyal). A képek stílusát tekintve a fashion és glamour fotókhoz állnak a legközelebb, bár a meglehetően kontraszt, mely minden egyes fotón kötelező jelleggel megtalálható, már-már különálló műfajt teremt. Magyarországon egyes források szerint Fekete Csaba, a Nászriporter fotográfusa volt az első, aki ilyen képeket készített, mindjárt két modellel. Őket követte két esküvőszerző, Rátkai Tímea és Varga-Kovács Tímea, akik 2008-as esküvőjük után fotósuk segítségével elkészítették saját TTD képeiket. Utóbbi nevéhez fűződik Magyarország Trash the Dress videója, melyet természetesen a fotózás alkalmával rögzítettek. 2009 áprilisában pedig sor került az addig ismert legnagyobb Trash the Dress Fotózására Magyarországon *Varga-Kovács Tímea* szervezésében, melyen 13 menyasszony és 1 vőlegény vett részt alanyként. A 2009-es esküvő szezontól kezdődően pedig egyre több fotós vállal Trash the Dress fotózást, és a menyasszonyok részéről is egyre inkább nő az igény a kreatív képek iránt.

²³ VARGA 2010.

2. Kutatás

2.1. Kutatás háttérinformációi

Kutatásom során esküvői képek vizsgálatával foglalkoztam. A kutatás módszereiről, illetve az adatközlők bemutatásával már a bevezető fejezetben foglalkoztam. Tehát ebben a fejezetben a konkrét kutatásról szeretnék néhány gondolatot lejegyezni.

A kutatás elsődleges célja az esküvői fényképek segítségével bemutatni az élet egyik legnagyobb sorsfordulóját az esküvőt. Éppen ezért az interjúk elkészítése során és a kérdőív megszerkesztésénél is ügyeltem arra, hogy az esküvői szokásokra reflektáljak. A kutatásom során megbizonyosodtam arról, hogy attól függetlenül, hogy Ebes lakosait vallásos emberekként említi Haja István az Ebes községről írt könyvében, a valóságban nem ez tükröződik. Valóban az adatközlőim 40%-a átesett a keresztelésen, de a beszélgetések, és válaszadások alapján kiderült, hogy nem sokan tartják a hitüket. Az *egyházi esküvő* az adatközlőimnek csupán 16%-ánál volt megtartva. Az idősebb generáció esetében érthető, ugyanis csak az 1990-es végén épült fel a templom, s templom nélkül körülményes lett volna az egyházi szertartást lebonyolítani. A fiatalok esetében pedig már a templom kérdése nem jelenthetett akadályt.

Az ebesi esküvők *létszáma* igen változatos. A kérdőívre adott válaszok százalékos aránya a következő: 20 fő alatt 0%, 50-70 fős 57,1%, 70-100 fős 28,6%, 100 fő felett 14,3%. Mint az értékelésből is kiderült, Ebesen az 50-100 fős esküvők a leggyakoribbak.

Az *esküvő megszervezésének* egyedisége is jellemző a település lakóira. A válaszadóknak csupán 7,1%-a válaszolta azt, hogy esküvőszervezőre bízta az ünnepi alkalom megszervezését, 21,4% volt az, aki a saját ötletei mellett esküvőszervező segítségét is igénybe vette, a maradék 71,4% pedig teljesen egyénileg, család segítségével látott a munkához.

Ez a fejezet fontos része a dolgozatnak abból a szempontból, hogy a ebesi társadalmi értékrendeket, a vallásos életet jobban megismerhesük.

2.2. Az ebesi esküvői szokások átalakulása, áthagyományozódása

A házasságkötéshez tartozó szokások minden korszakban változnak, átértelmeződnek, s vannak olyan motívumok, melyek kivesznek a hagyományból. Kutatásom során az adatközlőimet nem csak az esküvői fény-

képekről kérdeztem, hanem magáról az eseményekről, azaz az előkészülettől a szertartáson keresztül a lakodalomig.

Az *előkészület* legfőbb motívumai közé tartozik természetesen a szervezés, a helyfoglalás, de emellett idesorolom azokat a mozzanatokat is, amelyek közvetlen az esküvő napján történnek, mint a sminkelés, öltözködés.

Az *esküvő megszervezése* igen időigényes feladat, ez minden korszakban elmondható. Az 1960-as években az előkészületnél nem a helyfoglalás került hosszú időbe, hanem épp az, hogy a saját házat, udvart fogadóképessé tudják tenni a házasulandó felek, illetve azok közvetlen rokonai, akik természetesen szívesen segítettek ebben a feladatban. Néhány héttel korábban már elkezdődött a készülődés. Az egyik jeles esemény a *csigacsinálás* volt. „*A csigacsinálás lakodalom előtti munka a lakodalmas háznál, a gazdaasszonyok nemegyszer egész napos munkával készítik a levesbe való csigatésztát. A csigacsinálás gyakran kisebb mulatsággal végződik, „eltapossák a csigát”.*”²⁴ E szokás még az 1960-as években is élt, mint a következő interjúrészletből is kiderül.

„Nekem idősebb lánytestvéreim vannak, azok voltak. Akkor apjának a barátjának pár felesége, és azok csinálták. Olyan 10-12 fő. Előtte héten csinálták a tésztát, csináltuk. És rá egy hétre volt az esküvő.” (T. J. N. M., 1963.)

A csigacsinálás hagyománya kiveszett a szokásvilágból. Ennek több oka is lehet. Az elsődleges indok az, hogy már az 1980-as évektől megszervezésre kerülő esküvők zöme nem háznál volt, hanem valamilyen rendezvényteremben, étteremben. Így már az asszonyoknak nem feltétlen kellett az ételkészítéssel foglalkozniuk, hiszen az éttermek igény szerint szolgáltatnak mindent. Az éttermek és rendezvénytermek lefoglalása is igen időigényes feladat, ugyanis nehéz megtalálni azt a helyet, ahol minden elfogadható.

„Hát előtte körülbelül október körül foglaltuk le a helyet, az volt az első, amit intéztünk. És akkor utána decemberben és januárban az esküvő kiállításokat jártuk. Folyamatosan mindent intéztünk utána. De hát ott Erdőspusztán jóval előre kell foglalni, mert minden pénteken es szombaton lagzi van. Sőt amikor nekünk volt,

²⁴ <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1307.html> (2015-03-30 19:53)

még egy másik párnak is akkor volt csak egy kisebb teremben.”
(Cs. A. A., 2013.)

Ebes egyik legkedveltebb étterme az *Arany Oroszlán*, ahol évente több esküvő is megszervezésre kerül. Az ebesi lakosok mellett a környező településekről is szívesen jönnek ide, mert hangulatos; segítőkész és kellemes a kiszolgálás. Az ebesi kutatásom alatt interjút tudtam készíteni ennek a vendéglőnek a jelenlegi vezetőjével is, aki a következőképpen vélekedik a hely versenyképességéről:

„Tehát azért vagyunk viszonylag versenyképesek, mert itt mindent lehet. Tehát ha külső esküvői szertartást szeretne, vagy Slide-show-t akar, vagy bármit az égvilágon, mindent megcsinálunk. Csoki szökőkutat, gyümölcs oázist, olyan dolgokat, amikért esetlegesen külön plusz pénzt kellene fizetni. Vagy egyszerűen csak az, ha ültető kártyát szeretne, egy ajándékkal összefűzni, akkor mi elintézzük azt is, hogy pohár legyen a köszönőajándék, akkor mi mindenkinek névre gravírozunk a poharat. És akkor mindenki megtalálja a helyét, abból iszik egész este, és utána pedig reggel hazaviszi. Az égvilágon mindent lehet.” (M. L.)

Tehát az előkészületek esetében a legnagyobb változás a helyválasztás miatt ment végbe. Napjainkban már szinte mindent elintéznek az vendéglátóhelyek, hogy az ifjú pár igényeit minél teljesebben kielégítsék.

Az ebesi esküvőknek igen kis százaléka (a megkérdezett adatközlőknek csupán 18%-a) az, amelyhez egyházi szertartás társult. A korábbi időszakokban lezajlott, azaz 1960-1980 közötti illetve az 1980-2000 közötti esküvők esetében nem olyan meglepő ez a szám, hiszen a település nem rendelkezett önálló templommal egészen 1997-ig, így a templomi szertartás lebonyolítása némi nehézségbe ütközött. Azt viszont érdekesnek tartom, hogy azóta sem jellemző egyházi szertartás a település lakosaira, pedig ma már a központban a református templom közelében felépült a katolikus templom is.

A *lakodalmi szokások* is jelentősen megváltoztak, illetve van néhány dolog, amely kiveszett a hagyományból, ilyen volt az *alakoskodás* szokása, amely még az 1963-ban megtartott esküvőn jelen volt.

„Elmentek szépen, szép időben, már esett egy kis hó. Az volt az izé benne, hogy éjfélkor jöttek a maskarádék, akkor divat volt. A kör-

nyékbeli barátok, fiatalok beöltöztek mindenféle... összekenték magukat. A vőlegénynek arra kellett vigyáznia, hogy a menyasszonyt el ne lopják a maskarások. Cigánynak, csavargónak öltöztek be. Bejöttek, el lettek látva, ettek-ittak, csak nekik zenélt a cigány, táncoltak egy nagyot a menyasszonnyal.” (T. J., 1963.)

A többi hagyományosnak mondható motívum, mint a menyasszonytánc, vőfély által meghatározott feladatok elvégzése napjainkig megmaradtak. Tehát az ebesi esküvői szokásokban végbement egyfajta változás, átalakulás, de mindemellett megállapítható, hogy néhány jellegzetesség megmaradt teljességében, és a hordozott tartalom sem változott meg.

2.3. Fényképkészítés korszakolása

A fényképek készítésének folyamatát két nagy csoportba sorolom, az első csoport a *kreatív vagy beállított képek* csoportja, a második csoport pedig a *terepen készített fényképek* csoportja.

A fényképek készítésének folyamata az utóbbi fél évszázadban igen sokat változott. Az 1960-as években még csupán csak a beállított képek voltak divatban, és ezekből is csak néhány darab készült. Az 1980-as években jelent meg a terepen való fényképkészítés, más néven a fotózurnalizmus. A 2000-es évektől már a beállított fényképek esetében sem beszélhetünk egyértelműen műtermi fotózásról, jelen van a fogalom, de a legtöbb adatközlő a kinti tereket, parkokat, kastélyokat, történelmi épületeket választja háttérként. A műtermi fényképezés is nagy fejlődésen ment keresztül. Az 1960-as években egy egyszínű háttér előtt pózolt a pár, a színeknek különösebb jelentősége nem is lett volna, ugyanis a képek ekkor még fekete-fehéren készültek. Az első színes képet egy 1991-es esküvőről sikerült gyűjtenem, itt is a legtöbb kép a műteremben készült, de egy kültéri beállított fényképezés is volt. Illetve ekkor már a ceremónia és a lakodalom is fényképezésre került.

Az 1960-as években csak műtermi képek készültek, az adatközlő esküvőjén 1963-ban három páros kép, egy árva menyasszony kép, illetve egy csoportkép a tanukkal, akik elkísérték a párt a fényképezésre. A képek fekete-fehér tónusúak, analóg²⁵ technikával készültek, tehát csak előhívott képeket kaptak a megrendelők.

²⁵ A hagyományos filmre rögzített fényképezési technikák.

Az *1970-es évek* végén, 1976-ban már egy adatközlő a lakodalom fényképezéséről is beszélt. Ebben az időszakban is fekete-fehér képek készültek, és az analóg fényképezési technikát alkalmazták. A beállított képek és a lakodalmon készült képek száma átlagosan ötven darab.

Az *1990-es években* már színes fényképek is készültek, de még a '90-es évek elején is előfordult, hogy fekete-fehér képeket kapott kézhez a pár. A terepen való fényképezés már elterjedt volt, a ceremóniát, a ceremónia utáni csoportképeket és a lakodalmat egyaránt megörökítették a családtagok, barátok. A fényképek száma már a százat is elérte ekkor. Erre a korszakra is a hagyományos analóg technikával készült fényképek a jellemzők.

A *2000-es évek* elejétől már szinte csak színes képek készültek. 2002-ben megjelent a digitális fényképezőgép, amely egy új lehetőséget nyújtott a fényképezésben. A 2010-es évekig még jelen volt az analóg fényképezési technika is, sőt talán még ez volt a dominánsabb eddig az időszakig. A 2000-2010-ig tartó időszakban a fényképek száma átlagosan kettőszáz darab. Akiknek az esküvőjén az analóg technikával készültek a fényképek, körülbelül 100 képet kaptak kézhez, akik viszont a modern digitális módszert választották, azoknál a képek száma a 350 darabot is elérte.

A *2010-es évektől* kezdve teljesen átvette a hatalmat a digitális fényképezés, már szinte senki nem fényképezett a hagyományos, analóg technikákkal. A digitális fényképezésnek nagy előnye, hogy a képeket a memóriában digitálisan őrzi meg, s a képek könnyedén visszanezethetők, ellenőrizhetők és törölhetők. A digitális képeket is elő lehet hívatni, éppúgy mint az analóg képeket. A 2010 után készült fényképek száma átlagosan 420 darab. Még a 2000-es évek elejéhez képest is igen magasan megugrott az egy esküvőn elkészített fényképek száma.

A fényképészek a pár részére átadják a retusált képeket digitális formában, illetve amennyiben a pár él a lehetőséggel előhívott képeket is készít. Adatközlőimnek csupán 10%-a volt az, aki nem élt a képelőhívás lehetőségével. A 2010-es években megjelentek a fotókönyvek. Még nincs igazán széles körben elterjedve, ugyanis elég sok pénzt kell az elkészítésére áldozni.

A fényképek készítésében nagy szerepet játszott a „*digitális forradalom*”. Az embereknek lehetősége nyílt arra, hogy minél több, minél látványosabb képet készítsen. Igaz az analóg technikával készült képek felbontása sokkal nagyobb, a színek sokkal valósabbak, ám a kezelésük bonyolultabb, szaktudás kell hozzá. A digitális képek előnye viszont az,

hogy a már elkészített képet különböző fényképszerkesztő programokkal lehetőségünk van javítani, illetve maga a digitális technika olyan szakmai fejlettséget nem igényel, mint az analóg technika.

2.4. Kreatív fotózás

„A kreatív fotó fogalma talán egy kis magyarázatra szorul, bár most már egyre jobban elterjedt hazánkban is. Talán úgy lehetne a legjobban definiálni, hogy a régóta megszokott és ismert ún. beállított fotózás egyfajta magasabb színvonalú változata. Amitől egy beállított fotózást kreatív fotózásnak lehet hívni, az egyrészt a fotózás helyszínén (esetleg egy be rendezett enteriőr segítségével), másrészt a fotós által elkészített kép-anyag esztétikai színvonalán múlik.”²⁶

Tehát a *kreatív fotózás* alatt, mint ahogy a fenti idézetben is olvasható, a fényképész – lehet akár profi fotós vagy családtag – által készített, beállított képeket értem. Ez nagyon sokszínű, sokrétű lehet. A képek készülhetnek műteremben vagy a szabadban. Ezt általában az ifjú pár és a fényképész dönti el közösen vagy a pár elképzelése alapján. Ha a pár számára nincs semmi olyan hely, amelyhez ragaszkodnának, akkor a fényképész segítségét, tapasztalatát, ötleteit veszik igénybe.

Kutatásom során a megkérdezett adatközlők válaszát a helyszín kiválasztását illetően *négy nagyobb csoportba* lehet sorolni: 1. Saját ötletek alapján kiválasztott helyszínek, 2. A fényképész ajánlása szerinti helyszínválasztás, 3. Saját ötletek mellett a fényképész ajánlatait is figyelembe vették, 4. Nem igazán volt választási lehetőség. Ezeket a kategóriákat ismét kisebb alkategóriákra lehetne bontani, de most inkább némi magyarázatot fűznék a csoportok jellemzéséhez.

Az 1. csoport, azaz a *saját ötletek alapján kiválasztott helyszínek* esetében a legtöbb adatközlő valamilyen személyes élményt, kötődést emelt ki, melyek az ismeretséghez, a kapcsolat mélységéhez köthetők.

„Sok emlék kötődik ezekhez a helyszínekhez. Itt ismerkedtünk össze a férjemmel. Sok időt töltöttünk itt közösen.” (Név nélkül, 2011.)

„Fontos volt, hogy legyenek olyan helyek is, amelyek kettőnköz, az ismeretségünkhöz köthetők. De volt olyan is, ami egyszerűen csak tetszett.” (Név nélkül, 2014.)

²⁶ <http://impressionart.hu/tag/kreativ-fotozas/> (2015-02-25 21:10)

De egy esetben a szakmához kapcsolható kötődés is megjelent:
(1. kép)

„A férjeméknek mezőgazdasági vállalkozásuk van, úgyhogy kombájnos fotózás is volt. (...) Tervezett volt, a férjem egész délelőtt a kombájnt díszítette. Persze ott szabadult fel. Ott kezdte élvezni a fotózást.” (Cs. A. A., 2013.)

1. kép

2. kép

A 2. csoportba, a *fényképész által ajánlott helyszínek választásába* azok az adatközlők sorolhatók, akik vagy nem a lakhelyükön készítették a fényképeket, vagy azok, akiknek egyszerűen nem volt kötődésük az esküvői fényképeiken megörökített helyekhez. Ezekben az esetekben a legfőbb cél, a kép minél izléesesebb kivitelezése volt. Ezeknél a fényképeknél a legtöbbször kültéri fotózásra került sor, valamilyen parkos övezetben, kastélyoknál, közút mentén (2. kép).

„Azt mindet a fotósra hagyatkoztunk. Mindent a fotósra hagyatkoztunk, mert ő profi is volt, aztán ő, amit javasolt, mi mentünk. A szökőkútnál készült, a városháza előtt készültek fotók, nem is tudom, hogy hol volt még, vagy volt-e még valahol.” (M. K. J., 2006.)

3. kép

A 3. csoportba, azaz a *saját ötletek alapján, illetve fényképész által ajánlott helyszínek* csoportba azokat sorolom, akik a saját tervezett helyszínek mellett a fényképésztől kértek tanácsot, hogy hol készíthetnének még kreatív képeket. Ebbe a kategóriába a válaszadók 30%-a tartozik.

A 4. csoportba tartozók, akiknek *nem volt választási lehetőségük*, zömében az 1960-1990-es években házasodtak. Abban az időszakban még a legelterjedtebb a beltéri vagy műtermi fotózás volt. A legkorábbi esküvői kép, melyet sikerült gyűjtésem során digitalizálni 1963-ban készült, egy debreceni műteremben. (3. kép) A képen az ifjú pár szerepel, az esküvő napján a szertartás után az ismerősök vitték be őket Debrecenbe, hogy néhány fényképet készíttessenek.

*„Hát csak úgy, amikor bementünk Debrecenbe, a két tanúval, mert... hogy ment az abban az időben, hogy legyen fénykép is.”
(T. J., 1963.)*

4. kép

Egy 2014-es esküvői fényképezés alkalmával szintén olyan helyzetbe került a fiatal pár, hogy a jégeső nem tette lehetővé, hogy azokat a képeket készíttessék el a fényképésszel, amit szerettek volna. Ebben az esetben a párról a hotelszobában készült néhány kép. (4. kép)

„Aztán jött a jégeső, úgyhogy kimentünk Erdőpusztára, és a lakosztályban csináltunk képeket, amíg esett. Aztán kijöttünk Ebesre.” (Cs. A. A., 2013.)

A kreatív fényképek készülhetnek mind a *műteremben*, mind a *szabadban*, vagy esetleg mindkét helyszínen. Az 1950-es évektől egészen a 2000-es évek elejéig a leginkább elterjedt módozat a műtermi fényképezés volt. Ezek a képek a fényképész által berendezett teremben készültek, általában a pár kérésének, igényeinek megfelelő háttér előtt. A 2000-es évektől egyre inkább elterjedtek a kültéri helyszínek, de már megfigyelhető az 1980-90-es években is, de ekkor még csak a műtermi fényképezés mellett tűnik fel. Leggyakrabban parkokban, főtereken, szép történelmi épületek, templomok előtt zajlanak le. A 21. században egyre kevesebb ember választja azt a lehetőséget, hogy műteremben fotózzák, pedig ma már a háttérválasztásban is sokkal nagyobb tér nyílt az alanyok számára, ugyanis nem magát a műtermet rendezik be, hanem a digitális fényképezés előnyeként felsorakoztatható fényképszerkesztő programok segítségével választják ki a megfelelő háttérrel. Tehát így a választék szinte határtalan. Azonban az adatközlőim között is volt néhány, akik éltek ezzel a lehetőséggel is.

Kutatásom során a kérdőívekben illetve az interjúkban egyaránt kitértem arra a kérdésre, hogy hol készítették fényképeiket. Akiknek az 1960-as és az 1970-es években volt az esküvője – 3 adatközlő – egyöntetűen csak műtermi képeket készítettek. Akiknek az 1980-as években illetve az 1990-es években volt az esküvője – 2 adatközlő – szintén egyöntetűen válaszoltak a kérdésre, volt a műtermi fényképezés mellett szabadtéri fényképezés is. Azok, akik a 2000-es évek után esküdtek meg, – 12 adatközlő – már megoszlott ennek az aránya. Egy válaszoló nyilatkozott úgy, hogy csak műtermi képeket készítettek, nyolcan mondták azt, hogy csak kültéri beállított képek készültek, és hárman pedig kültéri illetve műtermi képeket is készítettek.

A kreatív képek számbeli változása is megfigyelhető a különböző korszakokban. Az 1960-as, 1970-es években csak néhány kép készült a műteremben, szám szerint 4-7 darab, az 1980-as, 1990-es években már volt, ahol 10-15 darab is készült, majd a 2000-es évektől kezdve – nagy valószínűséggel a digitális technikának köszönhetően – ugrásszerűen megnőtt a beállított képek száma, minimum 20 darab, de volt olyan is, akiknél 30-32 darab beállított fénykép készült.

A beállított képek elkészítésére a fényképészek általában egy előre megtervezett pozitúra összeállítással készülnek. Tehát ugyanazokat a bevált beállításokat használják több párnál is.

„Általában egy bevett pózcsokrot használok. Persze, ha a párnak van saját kívánsága, akkor elkészítjük azt a képet is.” (B. A.)

A kültéri fényképek esetében több esetben is volt olyan, aki nem csupán egy helyszínen készítette fényképeit, hanem akár három-négy helyszínre is elmentek a fényképezés alkalmából. legmagasabb számot a négy helyszín jelentette, sőt a műtermi fényképezéssel együtt öt helyszínen jelentek meg. A legtöbb fotós három, maximum négy helyszínt ajánl a párnak, ugyanis ha ennél több helyszínen folyik a fotózás, az már túl sok időt vesz igénybe.

„Változó, de azt szoktam javasolni, hogy 2-3 helynél ne legyen több. Meglepő mennyire időigényes. Nagyjából egy helyszín egy óra.” (B. A.)

A kreatív fotózást leggyakrabban az esküvő napjának délelőttjére helyezik. Ez a legtöbb esetben azért praktikus, mert az esküvői ruhát kölcsönzik, és így nem kell hamarabb kihozni, illetve nem kell később visszavinni a kölcsönzőbe. Bár ez a megoldás fárasztó a párnak. Akik tehetik, tehát megvásárolják, esetleg varratják a ruhát, azok az esküvőt megelőző vagy követő napra teszik a fotózást.

Egy adatközlőm, aki még 2013-ban is őrizte a hagyományt, hogy a vőlegény nem láthatja meg a menyasszonyt az esküvő napja előtt, mivel az szerencsétlenséget hoz, a fotózást az esküvőt követő hétfői napra tette.

„És utána hétfőn volt műtermi meg szabadtéri. Nem akartam aznap, mert csak ugye reggel tudtuk volna. Hajnalban kelni egész nap rohanás... Meg igazából nem akartam, hogy lásson. Külön szobába is készülődtünk ott Erdőspusztán. Engem csak akkor láttott, amikor apa kísért oda.” (Cs. A. A., 2013.)

A fényképész tapasztalatai szerint a fényképek készítésének időpontja:

„*Akkor, amikor a párnak jó. Az a bevett szokás, hogy az esküvő napján, délelőtt. De volt már olyan, hogy az esküvő előtt néhány nappal. Egyes esetekben előfordul, hogy az esküvő után. De ez csak akkor, amikor egy speciális fotósorozatot készít a fotós "kill to dress" vagyis tedd tönkre a ruhádat.*” (B. A.)

Összességében megállapíthatjuk, hogy a kreatív képek mind a készítés helyszíneinek számában, mind pedig a fényképek számában nagy változáson ment keresztül. Ez részben az emberek igényeinek változását tükrözi, részben pedig a digitális fejlődés érdeme. Mivel a 2000-es évek után a fényképezés egy új lépcsőfokra lépett, a digitális képek készítésének fokára, így sokkal több kép készülhet egy időintervallumban, s a képek sikeressége ugyanakkor azonnal ellenőrizhető.

2.5. Esküvői fotózszurnalizmus

A terepen való esküvői fényképezés, avagy az esküvői fotózszurnalizmus fogalma *Dennis Reggie* nevéhez köthető, amely az 1980-as években jelent meg. Ő volt az első, aki nyakába vette a műhelyét, s szerette volna az esküvő pillanatait a terepen megörökíteni. Mivel a fogalom maga az 1980-as években alakult ki, így az azt megelőző időszak, tehát az 1960-as és az 1970-es évek kiesnek. Bár adatközlőim között egy 1976-ban házasodott hölgy úgy nyilatkozott, hogy a lakodalom is fényképezésre került. De az azt megelőző időszakból nincs ilyen információ.

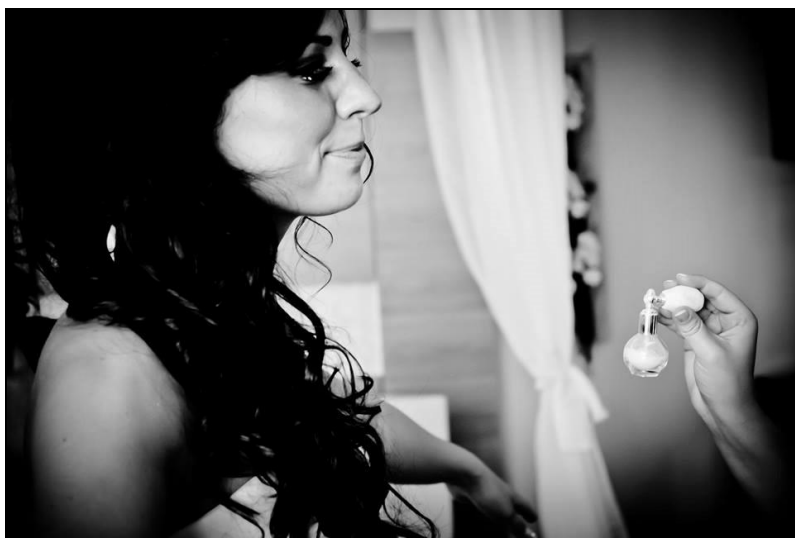
A terepen készült fényképeket *négy nagyobb csoportba* osztom, a *helyszín* alapján: 1. *előkészületek*, 2. *ceremónia*, 3. *a szertarás utáni csoportképek*, 4. *lakodalom*.

Az *előkészületek fényképezéséhez* nem csupán a konkrét készülődés fényképezését sorolom, hanem a lánykikérés fényképezését, illetve a fontosabb tárgyi kellékek fényképen való megörökítését is. Az adatközlőim illetve a kérdőív megválaszolóik közül csupán egyetlen ember volt, aki említést tett a konkrét előkészületek fényképezéséről (2013-as fényképezés). Pedig ez általánosan, magyarországi szinten egy viszonylag elterjedt irányzat. A menyasszony és a vőlegény előkészületének mozdulatait örökíti meg a fényképész, úgymint a sminkelést, a hajkészítést, az öltöztetést (5. kép), cipőhúzást vagy akár a parfüm kifújásának mozdulatát (6. kép). A legtöbb esetben a vőlegény készülődését is rögzíteni szokta a fényképész, de adatközlőm esetében csak a menyasszonyi előkészületeket rögzítette.

„Na, az úgy volt, hogy a készülődést, a szertartást meg a bulit fotózták akkor. És ott a szobába sminkeltek öltöztettek, minden meg lett örökítve.” (Cs. A. A., 2013.)

5. kép

6. kép

7. kép

8. kép

Az előkészületek fényképezéséhez sorolom még a *tárgyi kellékek fényképezését* is. A legfontosabb és legjellemzőbb tárgyak sok esetben megörökítésre kerülnek. Önmagában a csokor (7. kép), a cipő, a ruha (8. kép) fényképezése fontos része az esküvői fényképezésnek. Ezt a megrendelők nem mindig kérik, de a fényképészek saját kreativitásuknak adnak helyet azzal, hogy megörökítik ezeket, amiért persze a pár képek kézhez vétele után nagyon hálás.

„Általában ezekre a képekre a párok nem gondolnak, de néhány év múlva jó rájuk visszanézni. De valóban nagyon jó megörökíteni őket.” (B. A.)

Az előkészületek közé sorolnám még a *lánycikérésen* készült képeket is. Egy adatközlő esetében, 2011-ben készült képsorozat erről az eseményről. A fényképész végig követte az eseményt gépével, és minden mozzanatát megörökítette a lánycikérésnek. (9. kép) Ezután a lakodalmi menetről – a lányos háztól az anyakönyvvezetőig – is folyamatos képsorozatot készített.

9. kép

Második csoportként a *ceremónia fényképezését* határoztam meg. Ez a típusú fényképezés a válaszadók 93%-ánál megjelent. A maradék 7% az, akik az 1980-as évek előtt házasodtak meg. A ceremónia fényképezése a fényképész számára talán a legnehezebb feladat, ugyanis ami ott történik az egyszeri és megismételhetetlen pillanat. Kell, hogy mindent lásson, és kell, hogy diszkrét legyen, ne zavarja meg a szertartás menetét.

„Akkor ott kezdődik, hogy az esküvői fotózás egy veszélyes fajta, mert gyorsan és megismételhetetlenül pörögnek az események. Esküvőt fotózni csak úgy lehet, ha ismered és tudod is kezelni a felszerelést. A felszerelésnek pedig kifogástalannak kell lennie. Ezért a jó esküvői fotós mindenből duplán, vagy triplán szerelkezik fel.” (B. A.)

Általában az emberek vágnak arra, hogy a legfontosabb pillanatok megörökítésre kerüljenek, de a legtöbb esetben megbíznak a fényképészen, és nincsenek külön kérései irányukba, a válaszadók 65%-ának nem volt külön kérése, hogy mit fényképezzenek a ceremónia alatt. A maradék 35% is csak a legfontosabb mementókat sorolta fel, mint többek között a gyűrűhúzás pillanata, az anyakönyv aláírása, az első hitvesi csók, vagy akár magát a bevonulást a terembe. Viszont volt néhány olyan válaszadó, aki nem emelt ki semmit, csak egyszerűen azt válaszolta, hogy mindent szeretett volna megörökíteni.

„Hát szerintem a legnehezebb rész magának a szertartásnak a fotózása. Ott nincs ismétlés. Meg diszkrétnek kell lenni, emellett minden képnek meg kell lennie. Mondjuk ciki, ha nincs meg a gyűrűhúzás. Vagy mondjuk az oltárhoz kísérés... Vagy mondjuk az anyakönyv aláírása, de azért a szertartás utáni koccintás is jó, ha megvan egy-két képen.” (B. A.)

10. kép

A harmadik csoport, a *ceremónia utáni képek csoportja* egy érdekes kevert csoport. Egyfelől a terepen zajlik a fényképezés, és némely kép pillanatkép, másrésztől viszont beállított képek is készülnek a családtagokkal. E képek közé sorolom a csokordobásról, rizsszórásról és annak egyéb változatairól (10. kép, 11. kép) készült képek mellett az összes rokonnal, baráttal készített képet, ami egészen a lakodalom kezdetéig készült.

11. kép

A negyedik csoport a *lakodalom fényképezése*. Ez egy nagyobb témakör, itt jóval több fénykép készül, mint a kreatív fényképezésen vagy a ceremónián, vagy akár a kettőn együttvéve. A lakodalomban az ifjú pár különböző feladatait, a köszöntőket, a násznépet, az ajándékok kibontását, az étkezést, illetve a táncot és a menyasszonytáncot (12. kép) fényképezik. A lakodalom fényképezésénél nem határozzák meg, hogy milyen képek készüljenek, inkább az az elvárás, hogy a jelenlévők mind megjelenjenek a képeken. A lakodalom megörökítésére nem fogadnak minden esetben fényképészt, sokszor egy fényképezést kedvelő családtag vagy barát látja el ezt a feladatot.

„A lagzin nem volt fotós, ott csak a családtagok készítettek képeket. Meg néhány barát. Ki mit akart. Mondom ilyen profi fotókat

csináltattunk, meg van videó felvétel is valahol, semmi, egy fél óra az egész.” (M. K. J., 2006.)

12. kép

A terepen való fényképezés 35 éves múltra vezethető vissza. Ma-napság ez már az esküvői fényképezés szerves részévé vált, szinte elképzelhetetlen, hogy ne készüljenek képek a ceremónián, csoportképek a ceremónia után, a lakodalmi eseményekről nem is szólva. A képeket készítheti fényképész, családtag, esetleg egy jó barát. Összességében az adatközlők közül – akiknek volt lehetősége erre, illetve akiknek a házassága idején már rendelkezésre állt a digitális technika – majdnem mindenki készített képet legalább a ceremóniáról és a lakodalomról. Az előkészületek fényképezése még nem terjedt el Ebesen, de erre is akad példa.

2.6. A megörökített személy és a fénykép kapcsolata

A fényképek a valóság-hű ábrázolás igénye miatt jöttek létre. Az emberek szerették volna, ha úgy örökítik meg őket, ahogy a valóságban láthatják magukat. Önmagában a képek is, mint státuszszimbólumok voltak jelen. Már az 1800-as években is igény volt az emberi ábrázolásra, bár ekkor még leginkább a festmények domináltak, ám ezek is élethűen ábrázolták a modelleket. A festmények, képek mindig jól látható helyen voltak a lakásban. Gondoljunk csak a portrékra, családtagok, nagyszülők festmé-

nyeire. A fényképek megjelenése újabb igényt elégitett ki. Kezdetben, 1839-ben még a fényképkészítés nagyon időigényes, nehéz folyamat volt, csak kevés ember – a tehetősebbek – számára adatott meg, hogy fényképet készíttessen. Ekkor még csak a fontosabb eseményeket örökítették meg. A fénykép elterjedését követően, amihez elég sok időre volt szükség, majdnem száz évre, a kamerák is fejlődtek. Az 1950-es évek végén fejlesztették ki a polaroid gépeket, amelyekkel már sokkal egyszerűbben lehetett képeket készíteni. Ettől az időszaktól viszont rohamosan fejlődött a fényképezési technika.

Mint már a korábbi fejezetekben is utaltam arra, hogy a fényképezés technikai fejlődése nagy befolyással volt az elkészített fényképek számára és minőségére egyaránt. Az 1950-es évektől szinte évről-évre egyszerűsödött a technika.

Az 1950-es években még csupán néhány kép készült a jeles eseményekről fényképpszel, analóg technikával. Ezeket a képeket az emberek szívesen kirakták lakásukban, hogy mások is megtekinthessék. Az 1960-as években sem volt jellemző, hogy tömegesen készítsenek fotográfákat, még ekkor is csak kevesen rendelkeztek fényképezőgéppel. Adatközlőm, akinek 1965-ben volt az esküvője, csak a fényképszelnél készült képekről adott információt.

Az 1970-es években már egyre több ember tudott hozzájutni a technikai vívmányhoz. Egy olyan adatközlőm volt, aki 1976-ban már 50 darab, analóg technikával készült esküvői fényképet tudhatott a magáénak. Abban a szerencsés helyzetben volt, hogy egyik családtagja rendelkezett fényképezőgéppel, s így a ceremónia illetve a lakodalom folyamatát is rögzítette.

Az 1980-as, illetve 1990-es évektől nagyobb mértékben készülhettek képek a „terepen” is. A beállított képek még itt is a hagyományos analóg technikával, a műteremben készültek.

A 2000-es évektől, a digitális technika megjelenésétől kezdődően a fényképek készítésének szokása egy új tendenciát mutat. Mivel itt már nagyon egyszerűen készíthetők a képek, szinte mindenki rendelkezik saját fényképezőgéppel, és a jeles eseményekhez már nem szükséges fényképszelt hívni, bárki bárhol és bármiről készíthet képet.

Minden korszakban más-más a hozzáállása az embereknek a fényképekhez. De az általánosan megállapítható, hogy minden időszakban érzelmileg kötődnek életük megörökített pillanataihoz. Éppúgy az 1960-as években, mint 2015-ben a képeket a lakásban helyezik el. Nem veszítettek értékükből, az emberek most is ragaszkodnak a fényképekhez,

melyek életük egy-egy jeles eseményét örökítik meg. Nincs ez másképpen az esküvői képekkel sem.

Interjúim készítése során, illetve a kérdőívemben is rákérdeztem az alany és fénykép kapcsolatára. Egyöntetűen azt válaszolták, hogy mindenki életében fontos és féltve őrzött tárgy az esküvői fénykép. A lakásban több ponton is megtalálhatók. A legelterjedtebb szokás, hogy a hálósobában, nappaliban, előtérben helyezik el. Mindenhol központi helyen található meg.

Az idősebb korosztálynál – akiknek *1960 és 1980 között* volt az esküvője – a konyha és a hálósoba az a hely, ahol ki van rakva a polcra, vagy a falra van felakasztva bekeretezve formában. Ahol már a gyermekek és unokák is megházasodtak, az ő esküvői képeik a saját képek mellett kapnak helyet. Tehát nem csak a saját, nagy életeseményüket tüntetik ki, hanem a közvetlen leszármazottakét is.

Akiknek az *1980–2000 között* volt az esküvője, szintén leggyakrabban a hálósobában, illetve a nappaliban helyezik el az esküvői képeket. Itt is megfigyelhető, hogy a gyermekek esküvői fényképeit a sajátjuk közelében helyezik el.

A *2000 utáni* esküvői képek elhelyezése lakáson belül nem sokat változott. A lakás központi helyén helyezkednek el. Egy nagyobb újítás azonban megfigyelhető. A digitális képeknek köszönhetően nem szükséges őket előhívni, kinyomtatni, ugyanis léteznek már *digitális képkeretek*, melyekre fel lehet tölteni akár az összes elkészült képet, és folyamatos diavetítésben váltogatja a képeket meghatározott időn belül. Ezeket a képkereteket az adatközlők a nappaliban helyezték el. Egy esetben az egyik esküvői fényképet a falóra díszítésére is felhasználták.

„Igen van képkeretben is egy pár, meg az órában is. Meg ki van rakva a polcra az album is és a fotókönyv is. A szülőknél is ki vannak rakva az esküvői fényképeink.” (Cs. A. A., 2013.)

A fényképek tárolásának másik módja az *albumba* helyezés. Ez szintén kivétel nélkül mindenkinél megjelent, egészen a '60-as évektől napjainkig. A fotóalbum egy újabb változata a *fotókönyv*, amit szintén a digitális technikának köszönhetően lehet előállítani. Az adatközlők közül, akik a 2010-es években házasodtak össze, hárman rendelkeznek fotókönyvvel, az annál korábban készült esküvői fényképek esetében nem készült (13. kép).

Ebben a fejezetben teszek említést az esküvői fényképek *ajándékozási szokásairól* is. Fényképeket az 1960-as és az 1970-es években csak szűkebb családi kör részére volt szokás ajándékozni, a testvéreknek, a szülőknek és a nagyszülőknek. Általában a családtagok egy vagy két képet kaptak az esküvő után. Ez a szokás egészen az 1990-es évekig élt. Ettől az időszaktól már a tágabb családi kör is kaphatott a képekből, ami azért volt lehetséges, mert a fényképek előállítására már nem volt olyan költséges, és nagyobb számban került megrendelésre. Az utóbbi 15 évben a kör már bővült a barátokkal is. Itt már nem csak a hagyományos papíralapú képekre kell gondolni, ugyanis az új technika segítségével a digitális képek elektronikai felszerelések segítségével is tárolhatók, másolhatók, sokszorosíthatók. Több adatközlő is azt a választ adta az általam feltett kérdésre – „*Kik és milyen formátumban kaptak a képekből?*” – hogy digitális úton juttatta el a képeket a megajándékozottak részére. Ebben az esetben már volt olyan is, aki minden résztvevő részére elküldte a képeket.

„Képeket sajnos nem sok mindenkinek tudtunk adni. Csak a szülők, meg a két testvér kapott. Mindenkinek ugyanazt a beállítást adtuk. A nagyszülők már ekkor nem éltek, de biztosan ők is kaptak volna egy kis köszönetnyilvánító képet.” (T. J., 1963.)

„Csak a közeli rokonoknak, a szülőknek, a nagyszülőknek és a testvéreknek ajándékoztunk képeket.” (N. Gy. G. I., 1976.)

„A rokonok mellett a közeli barátok is kaptak a képekből. Ők is szerették volna megőrizni emlékként.” (Név nélkül, 1991.)

„Még a kilenc év alatt nem jutottam odáig, hogy egy albumot csináljak belőle. Még senki nem kapott belőle. A vendégek... senki nem kapott. Már most nem hiszem, hogy fognak. (...) Anyósomnak van, anyukámnak, meg a tesómnak. Talán még a két sógornőmnek is jutott, de nagyjából ennyi.” (M. K. J., 2006.)

„(...) néhány barátunknak, családtagunknak, ill. a legtöbb embernek elküldtük digitálisan a képeket” (Név nélkül, 2008.)

Az ajándékozás gesztusa legtöbb esetben a köszönetet fejezi ki. A köszönet itt a megtisztelő részvétel, a segítség és a támogatás elismerése a pár részéről.

Összességében megállapítható, hogy a fénykép és egyén kapcsolata az évek alatt nem vesztett fontosságából, csupán a fejlődési fokozat miatt átalakult. A képek emlékeink tárgyiasult forrásai, mert az emlékeket, amelyek elhomályosulnak vagy megváltoznak, a fényképek tényszerűen ábrázolják.

2.7. Esküvői fényképek az e-folklórban és a „netnográfia terepén”

Ezt a fejezetet azért tartom nagyon fontosnak, mert a 21. században nagy jelentősége van a különböző kommunikációs eszközöknek, illetve magának az internetnek. Az internet gyökerei már az 1960-as évekre nyúlnak vissza, de tényleges felhasználói funkcióról csak az 1990-es évektől beszélhetünk. Még ebben az időszakban sem volt a mindennapok szerves része, erre csak a 2000-es években került sor. Az internet megjelenése elsődlegesen – még az 1960-as években – csupán katonai célokra jött létre. Az 1990-es évektől viszont már a nagyobb cégek, illetve vállalatok alkalmazták az internetes kapcsolatot. Ezután egyre inkább elterjedtek az internetes kapcsolatokat alkalmazó könyvtárak, internet kávézók. Majd a tehetősebb réteg a saját háztartásában is bevezette a szolgáltatást. A 2000-es évektől viszont rohamosan megnövekedett a felhasználók száma. 2006-ban már a magyar lakosság 38%-a rendelkezett internetkapcsolattal. Napjainkban, azaz a 2015-ben már szinte mindenki hozzáférhet. Nem csupán otthon, számítógépen vagy laptopon, hanem az új okostelefonok révén akár az utcán sétálva is, illetve mobil internetkapcsolattal.²⁷

Az internet elterjedésének rövid, címszerű bemutatását azért tartom fontosnak, mert ebben a fejezetben részletesen az *esküvői fényképek és az internet* kapcsolatát mutatom be. Azért döntöttem így, mert adatközlőim igen nagy része helyez el fényképeket az interneten. Itt a honlapokra, közösségi portálokra gondolok.

Értelemszerűen ebben a fejezetben nagyobb szerepet kapnak azok az adatközlők, akiknek 2000 után volt az esküvője.

„Szerepel-e esküvői fénykép az ön közösségi oldalán, illetve hozzájárult-e ahhoz, hogy a fényképész a fényképet felhasználja saját mun-

²⁷ http://sg.hu/cikkek/56607/europai_internetfelmeres_magyarorszag_a_kozepmezonyben (2015-03-30 17:18)

kája népszerűsítésére? Ha igen, miért? Ha nem, miért?” Ezt a kérdést feltettem minden adatközlőnek, illetve a kérdőívemben is szerepelt. A válaszok megoszlottak, és azok indoklása is eltérő volt.

Az idősebb generáció, akinek *1960-1980 között* volt az esküvője, egyöntetűen nemmel válaszolt. Az indoklás is hasonlóan egyöntetű volt, miszerint akkor még nem voltak közösségi oldalak, nem reklámozták magukat a fényképészek interneten, mivel akkor még nem volt általánosan elterjedve. Mivel itt a válaszok egyértelműek, ennek további elemzésével nem is foglalkozok.

A második vonal, az *1980-2000 közötti* esküvői fényképek. Itt már a válaszadók nem egyöntetű választ adtak a kérdésre. Voltak, akik megjelenítették képeiket különböző közösségi oldalakon, és voltak olyanok, akik nem. Akik nemmel válaszoltak, azt az indokot adták, hogy nem rendelkeztek akkor még közösségi oldalon regisztrációval, illetve azt a választ kaptam még, hogy nem volt akkor elterjedve az efféle képek feltöltése. Viszont előfordult olyan eset is, hogy az adatközlő a későbbi időszakban megosztotta ismerőseivel az esküvőn készült fényképeket.

„Amikor megtartottuk az esküvőnket 1999-ben, akkor még nem volt ilyesmire lehetőség. Se közösségi oldalon nem voltam regisztrálva, sem pedig nem voltak digitális fényképeim, csak a hagyományos technikával készült képek volta. Csak 2011-ben tettem fel a képeket, mert ekkor volt lehetőségem digitalizálásra.” (Név nélkül, 1999.)

A *2000 után* megtartott esküvőknél viszont már a válaszok igazán változatosak. Ezt annak is köszönhetem, hogy kutatásom egy részét internet segítségével végeztem, ugyanis a kérdőívet a közösségi oldalakon megosztottam, s így a legtöbb adat azoktól az emberektől származik, akik regisztrált felhasználók. Míg a második vonal képviselőinek 54%-a nem, illetve 46%-a töltött fel esküvői képet különböző oldalakra, addig a harmadik vonal képviselőinek esetében már az adatközlők 75%-ánál szerepel feltöltött kép, s csupán 25%-uk zárkózik el ettől. Ebben az esetben már valószínűleg megkönnyítette a helyzetet, hogy a képeket digitális formában is megkapták a párok, így ezek digitalizálása nem okozott plusz munkát.

A *nemleges* válaszokra a következő magyarázatot kaptam, melyből egyértelműen kivehető, hogy az adott adatközlők nem kívánták

idegenekkel megosztani se a képeket, sem pedig az élményt, mely saját privát szférájukhoz tartozik.

„Nem tettem fel képeket se a Facebookra, sem más közösségi oldalra. Nem szerettem volna, hogy mások lássák, akiket szerettem volna, azok ott voltak, akik pedig nem voltak ott, de szerettem volna, hogy lássák, elhívtam, és megmutattam nekik.” (Név nélkül, 2005.)

„Nem szerettem volna, hogy olyan emberek is lássák, akik nem ismernek, vagy akiknek nem szívesen mutatnám meg.” (Név nélkül, 2008.)

Akik *igennel* válaszoltak a kérdésre, azok nagyrészt saját maguk osztották meg a képeket, de volt olyan is, hogy egyes családtagok töltöttek fel a fotókat. Ennek magyarázata a legtöbb esetben az volt, hogy szeretnék volna megosztani ezt a szép napot másokkal is.

„Nyilvánosan megtekinthető, tehát bárki láthatja, aki nem ismerősöm az is. Szerettem volna, ha látják, hogy hogyan telt a nagy napom.” (Név nélkül, 2011.)

„A testvérem rakta fel, én amúgy nem tettem volna.” (Név nélkül, 2014.)

„Igen megosztottam több oldalon is, mert életem egyik legszebb napja volt, és szerettem volna mindenkivel megosztani.” (Név nélkül, 2014.)

A közösségi portálokon való megjelenése a képeknek tehát korszakonként változó. Viszont az, hogy milyen gyakran használják fel a fényképezéket a fényképeket, az nem korszakhoz köthető, hanem inkább magához a személyhez. Vannak olyan emberek, akik nem szívesen látják magukat viszont egy honlapon, mint reklámarcok, és vannak olyanok, akik kifejezetten kedvelik az ilyen helyzeteket. Az ilyen esetekben a fényképezésnek mindenképpen meg kell beszélnie az alanyával, hogy mennyire elfogadható számára az, hogy honlapon szerepel. (14. kép)

14. kép

A nemleges választ adók száma igen csekély. A megkérdezettek 85%-a válaszolta azt, hogy bármikor hozzájárulna ahhoz, hogy fényképét felhasználják különböző reklámokhoz. A megkérdezett fényképész sem találkozott még olyan esettel, ahol teljesen elzárkóztak volna ettől a fényképezett felek.

„Nem fordult még olyan elő, hogy ne engedjék meg, általában megengedik. Persze, megállapodunk, hogy melyik képet használhatom.” (B.A.)

Összességében megállapítható, hogy a közösségi oldalak, honlapok egyfajta színtérként jelennek meg életünkben. Majdhogynem néprajzi terepnek foghatók fel, ezt a szakirodalmak jelenleg „*netnográfia terepként*” említik. A fényképeknek az „*e-folklórban*” nagy jelentőségük van. A képek a 21. században már valóban mindenhová eljuthatnak, s az emberek többsége szívesen osztja meg ezeket az ünnepi eseményeket másokkal, mindamelllett, hogy a hétköznapi történéseket is nyilvánosságra hozzák.

2.8. Egy fényképész szemével

Kutatásom során volt szerencsém egy *fényképésszel* is interjút készíteni, így a fényképezőgép másik oldalánálló személy szemszögéből is megtudtam néhány fontos információt. Adatközlőm körülbelül 4-5 éve foglalkozik a fényképezéssel, kezdetben csak otthon készített fényképeket, majd később szolgáltatásszerűen folytatta ezt a tevékenységet. A kreatív fotózás mellett a terepen is készít képeket.

Az esküvői fotózás egy igen kényes területe a fényképészetnek, ugyanis egyszeri és megismételhetetlen. Nagy figyelmet és felkészülést jelent egy fényképész számára.

„(...) az esküvői fotózás egy veszélyes fajta, mert gyorsan és megismételhetetlenül pörögnek az események. Esküvőt fotózni csak úgy lehet, ha ismered és tudod is kezelni a felszerelést. A felszerelésnek pedig kifogástalannak kell lennie. Ezért a jó esküvői fotós mindenből duplán vagy triplán szerelkezik fel. (...) Nagyon fontos, hogy elegendő számú akkumulátor legyen nálam. Ugyanis gyorsan merülnek. Természetesen kell egy gyorstöltő is. Ugyanilyen fontos a memóriakártya. Mert ugye ott a frankó felszerelés, de a képeket valahová menteni is kell. Ezért én 34 GB-os memóriakártyát használok. Egy átlagos esküvőn kb. 1000-1200 képet lövök.”
(B. A.)

Egy teljes esküvői fotósorozat – kreatív fotózás, ceremónia és lakodalom –, amit az adott fényképész elkészít, akár 1200-1500 kép is lehet. Ennek a megrendelő természetesen csak egy töredékét kapja meg, mivel vannak olyan képek, amelyek esetleg nem sikerültek jól, elmosódtak. A megkapott képek száma általában 300 darab, de volt már olyan eset is, amikor 500 képet tudott kiadni a fényképész. Az elkészült fényképek közül 150 darabot nyomtatott formában is megkap a pár, amelyeket ő választhat ki. Néhányan nem a kinyomtatott képeket kérik, hanem fotókönyvet készíttetnek, amelybe éppúgy belekerül a kiválasztott 150 darab fénykép, de egy képeskönyv formájában kapják meg ezt. A fényképek aránya általánosan: kreatív fényképek száma 25-30 darab, a ceremónián készült fényképek száma ugyanennyi, a lakodalmon készült fényképeké pedig 250 darab.

A *beltéri fotózás* napjainkban már egészen egyszerűen működik. A fényképész eszközei mobilisak, így könnyen tudja őket mozgatni. Nem

kell különösebb teremberendezést végezni, ugyanis ma már a fénykép szerkesztő programok segítségével szinte bármilyen háttérre létre lehet hozni.

„A háttér bármilyen lehet. A digitális fényképezés óriási előnye, hogy a fotólabort felváltotta a számítógép, és bármelyik fotóba belenyúlhatsz” (B. A.)

Az utóbbi 4-5 évben már kevesebben vették igénybe a beltéri fényképkészítést, jobban kedvelik a *kültéri helyszíneket*. Leggyakrabban elhagyatott templomromoknál, váraknál, kastélyoknál, természeti környezetben vagy szép történelmi épületeknél zajlik a fényképezés.

„Ó, hát nagyon szeretik a parkokat, a szép épületeket. Igen a műtermi az nagyon ritka. Volt olyan, hogy egy régi lépcsőházban fotóztam. (...) De például egy réten vagy szalmabálánál. Ilyesmi.” (B. A.)

Maga a kreatív fényképezés is igénybe vesz helyszínenként egy órahosszát – a legtöbb esetben maximum 2-3 helyszínen történik a fotózás –, de a legtöbb időt a fényképek utómunkálatai²⁸ igénylik.

Minden helyszínen másra kell ügyelnie a fotósnak. A kreatív fényképezésen beállított képek készülnek, amikre külön sémája van a fényképésznek, amit követ. Az esküvői fényképezés, mint maga a szertartás is, forgatókönyvszerűen történik, mindennek megvan a maga sorrendje. Tudni kell, hogy mi miután következik. Itt, ha esetleg nem sikerül valami, van lehetőség, hogy újabb felvétel készüljön.

Vizsont nincs változtatásra vagy újabb felvétel készítésére lehetőség a terepen. Ott minden fontos pillanat megismételhetetlen. A ceremónián minden esetben célszerű készíteni fényképet a legfontosabb pillanatokról, ilyen a bevonulás, a gyűrű felhúzása, az anyakönyv aláírása vagy a szertartás utáni koccintás.

„Hát szerintem a legnehezebb maga a szertartásnak a fotózása. Ott nincs ismétlés. Meg diszkrétnek kell lenni, emellett minden képnek meg kell lennie.” (B. A.)

²⁸ Retusálás, illetve a képek szerkesztése különböző programok segítségével (Adatközlőm a következő két programot alkalmazza: Adobe Photoshop CS6, Adobe Bridge CS6).

A klasszikusnak nevezhető beállított fényképeken, a ceremónián és a lakodalmon készült fotókon kívül a fényképész megörökítheti még az előkészületek mozzanatait (15. kép), illetve az esküvő tárgyi kellékeit (16. kép).

15. kép

16. kép

Összegzés

Kutatásom során ebesei esküvői fényképeket vizsgáltam az *1960-as évektől egészen napjainkig*. A terepkutatást megelőzően, a magyar és a nemzetközi *szakirodalom* alapján bemutattam a fényképek szerepét a különböző korszakokban. A fényképek nemcsak napjainkban, hanem már megjelenésük óta kiemelkedő szereppel rendelkeztek. Megjelenésüket főként az idézte elő, hogy az embernek egyre nagyobb igénye volt a valóság ábrázolására. A fényképek mindig kiemelt helyet kaptak az ember életében, főként, ha valamilyen fontos eseményt örökítették meg az ember életében, mint a születés, a keresztelezés, illetve a házasság. A fényképezés a technikai fejlődés és az igények megváltozásának köszönhetően nagy változáson ment keresztül az idők folyamán. A *technikai fejlődés* lehetővé tette, hogy a fényképek minél rövidebb idő alatt, minél egyszerűbben jöhessenek létre. Ma már kis túlzással mindenki képes egy egyszerű fénykép elkészítésére, bár a művészi képekhez komoly szaktudás és esztétikai érzék szükséges. Az *esküvői fényképezés* is komoly változásokon ment át. Kezdetben csak néhány képet készítettek el erről a jelentős eseményről, míg napjainkban már több százat. Az általam vizsgált korszak elejére, tehát az 1960-as évektől az 1980-as évekig még a *műtermi képek* készítése volt a domináns, majd megjelent a *fotózsjurnalizmus*, mely a technika fejlődése miatt lehetővé tette, hogy ne csak a műteremben készüljenek fotográfiák, hanem a „terepen” is. Kutatásom során úgy tapasztaltam, hogy a fotózsjurnalizmus az 1980-as évektől jelent meg, ám ekkor még nem általánosan, csupán egy-két pár élhetett ezzel a lehetőséggel. Viszont a technika egyre gyorsabban terjedt. A 2000 utáni esküvőkön már igen sok kép készült a helyszínen. Ezeket a képeket négy nagy csoportba osztottam: az előkészület képeire, a ceremónia fényképezésére, a ceremónia utáni csoportképekre, illetve a lakodalmi fotókra. Ezek mellett természetesen megmaradtak a kreatív vagy más néven beállított képek is. Utóbbiak fő változási iránya abban mutatkozik meg, hogy a 1990-es évektől megjelentek a *szabadban készített beállított esküvői képek*. 2005-től már az emberek nagy része ezt a technikai megoldást választotta. A kültéri fényképeket általában parkos övezetekben, történelmi épületek előterében vagy belső terében készítik. A műtermi képek esetében is változás történt. Már nem szükséges egy műtermet teljesen berendezni, ugyanis a 2000-es évektől, a *digitális fényképezőgépek megjelenésétől* egy újabb megoldásra nyílt lehetőség. A háttért már nem

kell ténylegesen berendezni, ugyanis a fényképész egy számítógépes képszerkesztő program segítségével tudja azt változtatni.

A fényképek *ajándékozási és tárolási szokásaiban* is megfigyelhető változás. A korábbi 1960–1980 közötti időszakban az emberek a közeli hozzátartozókat ajándékozták meg egy-egy képpel, a hála kifejezéseként. A 2000-es évektől, szintén a digitális fényképek megjelenése tette lehetővé, hogy a képeket már adathordozókon (CD, DVD, pendrive) is lehetett tárolni, sokszorosítani, így több embernek tudtak digitális formában fényképeket ajándékozni. Ekkor már általánossá vált, hogy a ceremónia után készült csoport-, illetve páros képekből a fotókon szereplő személyek kaptak. A fényképek elhelyezése a lakásban minden korszakra jellemző, s mindig kiemelt helyet kaptak. A ki nem rakott képeket általában fényképalbumban tárolják. A fiatalabb generáció tagjai, akik 2000 után házasodtak meg, már a fotókönyv készítéséről is beszéltek.

A fénykép és személy kapcsolata a 2000-es évektől sokat változott. Az interneten igen sok közösségi oldal, honlap tartalmaz esküvői képeket. A honlapokon leginkább reklámként szerepelnek a képek, míg a közösségi oldalalakra a pár közös életük jelentős eseményeként osztja meg a fotókat. A közösségi oldalakra a megkérdezettek nagyobb százaléka töltötte fel képeinek egy részét, mint aki nem. Gyakran kezdőképként szerepelnek az esküvői fényképek.

A kutatásom során a fényképezőgép másik oldalán álló személytől is fontos és érdekes információkat tudhattam meg. Részletesen beszélt a fényképkészítés körülményeiről, illetve arról, hogy milyen eszközöket, programokat használ a fénykép végleges elkészítéséhez. A fényképész a helyszín kiválasztásában is segítséget nyújt az ifjú párnak. Néhány esetben, ha a pároknak egyéni ötletük nincs, akkor segíti őket a már korábban bevált helyszínek ajánlásával.

Összegzésként megállapítható, hogy az évtizedek alatt az esküvői fényképek nem veszítettek jelentőségükből, illetve a lefényképezett személyek érzelmi kötődése is ugyanaz, de elkészítésük körülményei a technika változásának és az emberi igényeknek megfelelően módosultak.

Irodalom

- BÁN András
2008 *A vizuális antropológia felé.* Budapest.
- BUDA Béla
2013 A házasság és a család mai problémái – a társadalomlélektan szempontjából. *Kapocs 12. évf., 2. sz.* 2-13.
- DÖRNYEI Krisztina – MITEV, Ariel
2010 Netnográfia avagy on-line karosszék-etnográfia a marketing-kutatásban. *Vezetéstudomány 41. évf, 4. sz.* 55-68.
- FEJŐS Zoltán
2004 Miért a fotó? A fényképezés és néprajzi muzeológia néhány összefüggése. In: Fejős Zoltán (Szerk.): *Fotó és néprajzi muzeológia tanulmányok.* Budapest. 7-37.
- FLUSSER, Vilém
1992 Képeink. *2000 Irodalmi és művészeti folyóirat, 1992. február,* 60-61.
- HAJA István
1996 *Ebesi krónika.* Ebes.
- MARIEN, Mary Warner
2011 *A fotográfia nagykönyve. A fényképezés kultúrtörténete.* Budapest.
- RUBY, Jay
1996 Vizuális antropológia. In *A valóság filmjei. Tanulmányok az antropológiai filmről és filmkatalógus.* Uránia Nemzeti Filmszínház, 2004. április 19-22. Dialéktus Fesztivál 2004. Magyar Néprajzi és Antropológiai Filmszemle. 9-18.
- STAMLERNÉ BALOGH Iлона
1988 *A fénykép mint történeti forrás.* Országos szakmai konferencia Miskolcon 1988. október 14-én. Miskolc.
- VARGA Csaba
2010 Az esküvőfotózás története. *Magyar Esküvő Magazin 2010., 2.sz.*

Internetes források

BODOKY Tamás: Többet retusálunk, mint négy éve

http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/01_tobbet_retusalunk/ (letöltés: 2015-01-21. 10:17)

Ebes Önkormányzati Információs Portál

<http://www.ebes.hu/a-mai-ebes-kozseg-megalakulasa-1950-es-evok> (2013-12-05 21:55)

<http://www.ebes.hu/elet-ebesen-a-rendszervaltas-utan> (2015-01-21 11:58)

Impression Art

<http://impressionart.hu/tag/kreativ-fotozas/> (2015-02-25 21:10)

Magyarország a XX. században. II. kötet

<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/185.html> (2015-01-26 9:48)

MIHALEK István: Esküvői fotózás története:

http://www.eskuvoi-ex.php?option=com_content&view=article&id=43&Itemid=273(2013-10-22)

Photoshop iskola

http://www.fotomagazin.hu/letoltes/d_f_m/0000/Photoshop1.pdf
(2015-01-26 12:23)

http://sg.hu/cikkek/56607/europai_internetfelmeres_magyarorszag_a_kozepmezonyben (2015-03-30 17:18)

Magyar Néprajzi Lexikon

<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1307.html>
(2015-03-30 19)

KOVÁCS LÁSZLÓ ERIK

TERMELŐI PIAC HAJDÚSZOBOSZLÓN

A termelői piacok működését folyamatos változás jellemzi, amely nyomon követhető a hajdúszoboszlói piacon megjelenő termelők és fogyasztók szokásainak 21. századi átalakulásán is. Kulturális aspektusból a piac, mint intézmény már nem csak az áru- és az információcsere helyszíne, hanem magába olvasztja, a munka és a szabadidő terét, egyszerre hasznos és kulturális tér. A 20. században a términőségek különbözőségét sem a kereskedelmi tevékenységet szervező intézmények, sem a fogyasztáshoz kapcsolódó életviteli gyakorlatok nem oldották fel. A 21. században újfajta kézműves jellegű piaci kínálat fogadja a szoboszlóiakat és a távolabbról érkező érdeklődőket.

A hajdúszoboszlói termelői piacra több vonatkozásban is alkalmazható a Foucault-i heterotópia-fogalom.¹ Felhasználása lehetőséget kínál a kulturális kreatívizmus² sajátos működési szabályszerűségeinek bemutatására is. A hajdúszoboszlói, és Szoboszló környéki termelői piacokra egyaránt igaz, hogy ezek a terek „felfüggesztik, semlegesítik vagy kifordítják a viszony-együtteseket”³ – azaz a piac terét használják, de felfüggesztik a megszokott piaci körülményeket. Semlegesítik a megszokott elvárásokat, és újakat hoznak létre. Kifordítják az eladó és vevő viszony-együttesét, ha a partnerek az áruba bocsátott kézműves termékre

¹ „... vannak, vélhetően minden kultúrában és civilizációban, valós, létező helyek, a társadalom alapintézményeinek részei, egyfajta ellen-helyszínek, olyan, konkrét módon megvalósult utópiák, melyekben a valós helyszínek, az adott kultúrában megtalálható minden egyéb létező helyszín, egyszerre képviselteknek, követelteknek vissza és fordítanak ki; helyek, melyek minden helyen kívül esnek, jóllehet valóságosan behatárolhatók. Ezeket a helyeket, melyek abszolút módon „mások”, mint mindazon helyszínek, melyekre reflektálnak, melyekről szólnak, heterotópiáknak nevezem ...” Michel Foucault: Más terekről (<http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>)

² Itt a kreatív tenni akarásra utalok, amely a meglévő eszközkészletet új fajta kínálási módszerrel megváltoztatott kommunikációs stratégia szerint építi fel.

³ „... közös jellemzője, hogy minden más helyszínnel viszonyban állnak, de olyan különleges módon teszik ezt, hogy felfüggesztik, semlegesítik vagy kifordítják a viszony-együtteseket, melyeket éppen jelölnek, tükröznek vagy reflektálnak. Ezek a térfajták, melyek az összes többi térrel kapcsolatban állnak, melyek azonban minden más helyszínnel ellene mondanak, két nagy csoportot alkotnak.” Michel Foucault: Más terekről (<http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>)

vonatkozó minőséget, mint argumentációs alapot piaci terméké emelik. A termék hordozója ennek a minőségnek, amellyel kiemelt helyszíneken lehet csak találkozni. Ilyen kiemelt helyszín a heterotópikus piac, ahol a minőség a meg nem szépített valósággal találkozik, de a találkozásnak sajátos szabály- és kódrendszere fejlődik ki.

Az adott helyzetre értelmezve a válságheterotópia fogalmát,⁴ a termelői piacok voltaképpen az olyan egyének számára vannak fenntartva, akik a környezettel való viszonyuk alapján válságban vannak, ami itt gazdasági kényszert jelent, vagyis a termelési körülményekből fakadó és főlegből orvosolható pénzválságot jelöli. Bár a zöldség-, avagy hagyományos piacokon nem társadalmi peremhelyzetbe, vagy szerepkonfliktusba sodródott egzisztenciák jelennek meg, de mégis az árujukkal az asztalokhoz állók válság forgatókönyvet teljesítenek be, amikor termelői önmeghatározásukat egyeztetniük kell a külvilág piaci ítéletével és a bírálókat kereszttüzébe merészkednek. Ezt az állapotot a gazdasági kényszer szülte passzív besodródás teszi hasonlatossá a kamaszkori vagy öregkori válságszerepekhez. Ugyanakkor a termelői piac deviancia-heterotópia is, mert olyanok jelennek meg itt, akiknek a gazdasági viselkedése eltér az átlagostól, az elvárt piaci-gazdasági normáktól. Nem nevezhetők klasszikusan deviánsoknak, sokkal inkább útkeresőknek azok, akik a bejáratott értékesítési és termelői formák helyett újjal kívánnak kísérletezni. Az „új” bevezetése mindig csábító az ellaposodott környezetben, ugyanakkor nagy veszélyt is jelenthet végiggondolatlansága esetén. A termelői piacokon eladó oldalon szereplők számára tehát elsősorú fontosságú az átgondolt piacra lépési stratégia.

A hajdúszoboszlói termelői piacnak a tavasztól késő ősziig helyszínt biztosító zöldségpiaci helyszíne magában hordozza a hetero-

⁴ Válságheterotópiák: „Ezek olyan, kivételezett, szakrális avagy tiltott helyek, melyek olyan egyének számára vannak fenntartva, akik a társadalommal vagy a szűkebb életterületet adó emberi környezettel való viszonyuk alapján a válság állapotában vannak: a kamaszok, a szülő vagy menstruáló nők, az öregek, stb. ... Ezek a válságheterotópiák azonban eltűnnek, és helyükbe, úgy hiszem, olyan heterotópiák lépnek, melyeket nevezhetnénk deviancia-heterotópiáknak: olyan egyéneket helyeznek el itt, akiknek viselkedése az átlagostól, az elvárt normáktól eltérő, deviáns. Ilyenek a szanatóriumok, a pszichiátriai klinikák és persze a börtönök, de ide kell sorolnunk az öregek otthonát is.” Michel Foucault: Más terekről (<http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>)

topológia második tétele⁵ szerinti új funkciót is, hiszen a lokális vásárlók és a poliglott és polikultúrájú turisták nemcsak beszerzik az árut, de diszkurzust folytatnak a minőségről, s ezzel teret adnak az önértelmezésnek is.

A heterotópiák harmadik alapelvét⁶ vizsgálva kijelenthető, hogy a hajdúszoboszlói termelői piac több teret is ütköztethet egyetlen helyszínen, egyszerre jeleníti meg az ellenőrzött termelési helyszínt, a minőségi és standardizált feldolgozást, a kézműves igényességet, a manufakturális kicsinységet, és a nagyobb léptékű feldolgozó helységeket is. Teret ad a kiskertnek, a tanyának, és a kistermelői üzemméretnek egyaránt. Számos esetben nem ellenőrizhető, illetőleg nem számon kérhető, hogy az árusítóhelyre kerülő termékek esetében a nyersanyag előállításától, vagy csak valamelyik részfolyamattól kapcsolódott be a „termelő” az árukészítési folyamatba. Az ökológikus termesztés holisztikus felfogása alapján a források felhasználásnak egészen eltérő felfogásával kell számot vetnünk a termelői termékekkel szembeni elvárásaink kialakításakor.⁷

Negyedik alapelvként⁸ Foucault az idő kizökkenését emeli ki a heterotópiák vizsgálatakor, ebből a szempontból a vizsgált termelői piac

⁵ „A heterotopológia második tétele, hogy egy adott társadalom, történelme során, a továbbélő heterotópiáinak új, az eredetitől teljesen eltérő funkciót adhat. Pl.: temető.” Michel Foucault: Más terekről (<http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>)

⁶ „Harmadik alapelv. A heterotópiának hatalmában áll ütköztetni több teret egyetlen valós helyen, több olyan helyszínt, melyek önmagukban inkompatibilisek. Így lehetséges, hogy a színház négyszögletes színpadán egymást követheti egy sor olyan hely, melyek egymástól idegenek...” Michel Foucault: Más terekről (<http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>)

⁷ „Mivel, hogy valamit a saját céljainkra használunk fel, azt sajátunknak nyilvánítjuk és kivonjuk a természetes állapotából.” Baji Béla: Mi a permakultúra. (http://www.permakultura.hu/iras_bela_mi_a_p.php)

⁸ Negyedik alapelv: "A heterotópiák leggyakrabban az idő vágásaihoz kötődnek, azaz afelé nyílnak meg, amit, pusztán a szimmetria kedvéért, heterokroniának nevezhetnénk; a heterotópia akkor kerül ereje teljébe, amikor az emberek valami abszolút töredést szenvednek el a hagyományos idejükkel; ebből is látszik, hogy a temető igen erősen heterotopikus hely, mert a temető kezdőpontja az a furcsa heterokronia, ami az egyén számára az élet elvesztése, és az a fajta öröklét, melyben az egyén nem szűnik meg feloszlani és eltűnni. (+ múzeum és könyvtár)((jóllehet a tizenhetedik században, egészen a tizenhetedik század végéig a múzeum és a könyvtár még egyfajta egyéni választás kifejeződései voltak. Ezzel szemben a mindent felhalmozás gondolata, az ötlet, hogy létrehozunk egy általános archívumot, a szándék, hogy minden időt, minden kort, minden formát, minden ízlést egy helyre zárjunk, a gondolat, hogy létrehozunk minden idő helyét, mely maga az időn kívül, az idő támadásától védve áll, a terv, hogy így megszervezzük az idő egyfajta végtelen, meghatározatlan felhalmozását egyetlen,

tökéletesen illeszkedik a heterokronia rendszerszemléletébe, hiszen péntek délután veszi kezdetét a piac, s ezzel az „emberek valami abszolút törést szenvednek el a hagyományos idejükkel”, azaz hétköznapi időbeosztásukkal szemben, mivel a szabadidős piaci árubeszerzés munkaidőben válik megvalósíthatóvá.

Foucault számára a vásár értelmezése az éves nagy vásári forgatógokra vonatkozik, míg a hajdúszoboszlói termelői piac⁹ ettől kisebb volumenű. A vásári kronológia több napos rendezvény esetén is kilépést jelent a tér és idő megszokott keretei közül, az át- és újrendeződést azonban a vásár „ünnepi légköre” biztosítja. A heti piac – még ha vásárnak nevezzük is – elkülönülő hangalakján túl nem hasonlít egy nagy vásárra.¹⁰

Az ötödik alapelv¹¹ a hajdúszoboszlói termelői piac vizsgálatakor az úgynevezett nyitó-záró rendszerek zsilipelési technikájának felismerése. A nyitó-záró rendszer működését a zöldségpiac főbejáratánál kifeszített hirdető molinó valamint a bejárat mellett elhelyezett népzenét játszó cd-lemezjátszó biztosítja. A termelői piac eladói bőviben vannak a helynek, nem töltik meg a zöldségpiac standjainak felét sem, így senki

mozdulatlan helyen, nos, mindez teljességgel a mi modern korunk szüleménye." Michel Foucault: Más terekről (<http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>)

⁹ Szabó Dorottya – Juhász Anikó: A vásár – és piactartási önkormányzati rendeletek jellegzetességei. Élelmiszerlánc Elemzési Osztály, Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) pp. 1.

¹⁰ „E heterotópiákkal szemben, melyek az idő felhalmozásához kötődnek, vannak olyan heterotópiák, melyek éppen az idő legmulandóbb, legátmenetibb, legideiglenesebb nézetéhez kötődnek, az ünnep mintáján álló időhöz. Ezek a heterotópiák nem irányulnak az öröklétre, hanem abszolút módon időbeliek (krónikusak). Ilyenek a vásárterek, ezek a csodálatos, üres színhelyek a városszéleken, melyek évente egyszer vagy kétszer benépesülnek standokkal, hirdetőtáblákkal, öntörvényű tárgyakkal, birkózókkal, kígyónőkkel, jóvendőmondókkal.” Michel Foucault: Más terekről (<http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>)

¹¹ Ötödik alapelv. „A heterotópia mindig feltételezi egy nyitó-záró rendszer létét, mely egyszerre szigeteli el és teszi átjárhatóvá. Általában véve a heterotopikus helyszín nem szabadon megközelíthető, mint egy köztér. Vagy az a helyzet, hogy a belépés kötelező, mint a laktanya vagy a börtön esetében, vagy bizonyos rítusoknak és megtisztulásnak kell alávetnünk magunkat, hogy beléphessünk. Hogy bejussunk, bizonyos engedélyekkel kell rendelkezniünk, valamint meg kell tennünk bizonyos számú gesztust. Sőt, vannak olyan heterotópiák, melyeket teljes egészében ezeknek a megtisztulási aktusoknak szenteltek, félig vallási, félig higiéniai tisztulásnak, mint a muzulmán hammamok esetében, avagy látszólag teljességgel a higiéné érdekében végzett tisztálkodásnak, mint a skandináv szaunák esetében.” Michel Foucault: Más terekről (<http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>)

sem szorul ki árujával a falakon kívülre. Az asztalra pakolással egyben a termelő elvi nyilatkozatot tesz árujának minőségéről és származásáról.

A hajdúszoboszlói termelői piacot rendszeresen áruikkal ellátó termelők csupán egy része él és termel helyben. Az árusok a kistermelői vagy őstermelői értékesítési lehetőséget kihasználva Hajdú-Bihar megye számos településéről érkeznek. Ennél fogva joggal tehetjük fel a kérdést, hogy mi számít helyinek a kézműves igénnyel¹² készített termékeket értékesítő termelői piac esetében? (Hasonló kérdés merül fel Hajdúszoboszló társadalmának vizsgálatakor is – ki számít helyinek? –, melyben fontos tényező a közeli regionális központ, Debrecen felszívó és kibocsátó képessége, vagy a turizmus működése.) A termelői piacot szervezők első, 2012. július 20-án kelt nyilatkozata szigorú kiegészítéssel bővítette a piac működésére vonatkozó hivatalos iratok (jogszabályok, működési szabályzat) szabályrendszerét. Eszerint a termelőnek/készítőnek nyilatkoznia kell arról, hogy „a termék/élelmiszer saját termelésének, saját keze munkájának, vagy családtagja termelésének, családtagja keze munkájának az eredménye.” A szigorítás ellen vétőket kizárással lehet büntetni, amire azonban eddig még nem volt példa. A szigorú szabályozás célja a nagybani értékesítés során beszerzett áruk és a másodkézből való értékesítés kizárása. Az így bejuttatott áruk és ezáltal piaci helyzethez segített termelési módok ellentétesek az első kézből való értékesítés elveivel.

A feliratos molinó tábla és a hangos zenei kerítés mellett alkalmoszerűen a termelői piac megalakulásának évfordulóján a résztvevők népviseletbe öltözve teremtették meg az ünnepi hangulatot. Az öltözet archaizmusba hajló elemei heterogén korszakolása és szimbólumrendszere egyben megteremtette és ki is zökkentette a sajátos kódrendszert környezet és különidejűség között. A zöldségpiac különideje kizárólag a termelői piac esetében valósulhat meg, ugyanis más rendezvények és események eddig nem kaphattak helyet a városi piaccsarnokban. A zöldségpiaci térhódítás előtt a termelői piac ideiglenesen a városi volt ifjúsági házban illetve a KISOSZ-irodában is helyet kapott, de hamar kiderült, hogy ezen helyek nem megfelelőek a kipakolásra illetőleg a kényelmes slow budget típusú piacozásra. A piacozás nyelvi formája ezen esetben már nem csak a piacon árulót, hanem a piaci résztvevőt is megilleti. A piaco-

¹² Magyar élelmiszerkönyv - Codex Alimentarius Hungaricus 2-109 számú irányelv - Kézműves/kézműves élelmiszerek általános jellemzői - General characteristics of hand-made foods. Magyar Élelmiszerkönyv Bizottság. 2013. 1. kiadás.

zás közösségi értelmezése ebben az esetben többpólusúvá vált, nem csak az árucserében eladóként résztvevőkre hanem az összes megjelenőre kiterjeszhetővé vált. A termelői piacokon ugyanis a megfigyelések szerint nem csak vásárolni térnek be a résztvevők, hanem az aktív véleménycserének is potenciális helyszíne (a személyes, családi és közösségi reprezentáció alteráns lokalitása) azok számára, akik a zöldségpiacra polgári életnívójuk miatt nem mennének el, de a termelői piacra a feltételezett magasabb ár és minőségi viszony miatt mégis csak bevonulnak.

A heterotópiák hatodik alapelve¹³ szerinti vizsgálatkor figyelembe kell vennünk a városi piac környezetét.¹⁴ Hajdúszoboszló reprezentatív épületei közül a 21. században megújult betonelemekből összeállított művelődési központ található a piac közelében. Egykor a kultúra csarnoka és az áruk csarnoka szerves egységet alkotott a város szívében. A piac teljesítette be az informális véleménycsere helyszínét, míg a formális magaskultúra közvetítő és véleményformáló helyszíne, az ideológiák vásárcsarnoka a kultúrház volt. Az egymást kiegészítő funkció a termelői piac esetében egymással ellentétes funkciót képez, mert az informális véleménycsereelő közegek és társaságok megszervezésében jelentős szerepe van a túlcentralizált és profitorientált piacgazdasági árudepók, és a konzum ideológiák elleni fellépésnek. A termelői piac szervezőinek motiváltságát nem kizárólag a gazdasági eredmények, a fenntartható családi gazdaságok jövedelme, az egészséges élelmiszerrel való kereskedés pri-

¹³ Hatodik alapelv. „A heterotópiák utolsó jellemvonása, hogy van egy olyan funkciójuk, mely a teljes megmaradó térrel kapcsolatba hozza őket. Ez a funkció két pólus között bomlik ki. Vagy az a szerepük, hogy megalkossák az illúzió olyan terét, mely minden valós teret, minden helyszínt, melyben az emberi élet el van rendezve, mint még annál is illuzórikusabbat mutasson fel - talán éppen ezt a szerepet játszották oly hosszú időn keresztül azok a híres nyilvánosházak, melyeket ma nem találni többé -, vagy éppen ellenkezőleg, hogy megalkossanak egy másik teret, egy másik valós teret, mely annyira tökéletes, annyira alapos, annyira jól elrendezett, amennyire a miénk rendetlen, rosszul megépített és összehányt. Ez a heterotópia nem annyira az illúzió, mint inkább a kárpótlás heterotópiája, és azt kérdezem magamtól, vajon nem valami ehhez hasonló módon működtek-e a múltban bizonyos gyarmati telepek.” Michel Foucault: Más terokról (<http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>)

¹⁴ Itt kell megjegyezni, hogy a piacépületek – kultúrtörténeti hagyományait tekintve – több évezrede hatására vannak a zépítészetre, például a templomépítészetre, tekintve hogy a korakeresztény bazilikák a római kori vásárcsarnokok mintájára épültek. A templomépítészetre napjainkban a környezet egyéb épületei is hatnak. A debreceni lakótelepeken épült modern templomokon például a panelépítészet hatása figyelhető meg.

mer öröme jellemzi, hanem fontos célja egy a politikán és kulturális ideológián kívüli, tevékeny és kitartó emberi közösség kialakítása is.

A kézműves termékek értékesítési helyszínéül szolgáló termelői piacok visszahatnak a kézműves termékekre és a termelőkre egyaránt. A kézműves termékek nem létezhetnek értékesítési pozíció nélkül. Hajdúszoboszlón három fő helyen lehet(ett) találkozni kézműves igénnyel elkészített termékekkel, a termelői piacon, a fürdő főbejárata előtti téren illetőleg a 2015 nyarán néhány hónapot megért belvárosi vasárnapi termelői piacon. A fennálló értékesítési pontok mellett az elmúlt évtizedekben számos kezdeményezés szolgálta a kézműves termékek bemutatását és értékesítését: a Bocskai István Múzeum kiállításokon mutatta be és ajándékként is árusította a népművész kézművesek termékeit, a turizmust kiszolgáló, illetőleg teremtő fesztiválok kiegészítő rendezvényeként kézművesek tartottak bemutatót és vásárt, a piac főbejáratánál létesített „kézműves épületben” is lehetőség nyílt a kézműves termékek bemutatására és árusítására, a művelődési házban pedig a mára elbontott üveges vitrinekben lehetett gyors szemlét tartani a tárgyalkotó mesterek remekei fölött.

A termelői piacon áruba bocsátott termékek döntőt többségben a táplálkozáshoz kapcsolódnak, de a szélesebb vertikum megteremtése érdekében a piacszervezők a 2013-ban megalapított és 2015-ben bejegyzett egyesületükben kiemelt szerepet szántak a tárgyalkotó kézművesség képviselőinek és termékeiknek is. Maguk az árusok is szeretik emlékezetben tartani, ki milyen termékekben lát fantáziát, illetőleg hol és milyen körülmények között termeli meg, állítja elő, vagy dolgozza fel a terméket. A termelés, feldolgozás, értékesítés mellett a felhasználás nyomon követése is fontossá vált a kézműves termékek előállítói számára, a felhasználói elégedettség mérésére direkt eszközként a beszélgetést, mérőszámként pedig az eladott mennyiséget alkalmazzák. Az elégedettség javítására standard narratív formulaként a termelés és előállítás nehézségeit kommunikálják. A közelmúltban, a budapesti termelői piacokon végzett kutatások is azt bizonyítják, hogy a termelő negatív kommunikációs technikákat alkalmaz, az értékesítő pedig feldicséri a természetést és terméket egyaránt. A könnyedén, de virtuóz módon elvégzett munka a 21. században a hányavetiség, s éppen ezért a hiteltelenség mutatója lett, míg korábban épp ennek az ellenkezőjére utalt. Ugyanakkor a nehezen végzett munka (főként a termék alapanyagának előállításától – a feldolgozáson és csomagoláson át – az értékesítésig tartó teljes munkafolyamat) bár komoly elismerést vált ki, de kommunikálása mégsem sikeres,

mert a piaci jelenlét 2-3 órája nem elég a teljes folyamat bemutatására. Vagyis a folyamat bemutatása arányaiban nagyobb befektetett munkát igényel, mint amit az érte ellenértékként kapott vételár jelent.

A 2012 nyarán alakult termelői piacon a város által felkért főszervezők összesen közel száznegyven termelőnek segítették a termékeiket piacra juttatni. A piac felvevőképességének tükrében már az első évben korlátozni kellett az egyes termékcsoportok (zöldség, gyümölcs, hús, tejtermék, gabonatermékek, méhészet, háztartási cikk, étolaj, tisztítószer, gomba, savanyúság, lekvár) termelőinek, illetőleg készítőinek és kézműveseinek (foltvarró, csuhé készítő, origami készítő, kosárfonó, kézműves krémkészítő, ékszer és ajándékkészítő, grillázs készítő, kötést, horgolást készítő illetőleg csipkeverő) létszámát, de mivel a termelői piac kifejezetten a hajdúszoboszlói őstermelők piacra jutását szolgálja, így a helyből érkezők előnyt élveznek a 40 kilométernyi vonzáskörzetből érkezőkkel szemben. A termékek változását, tartalmi, formai elemeit, receptúráját a termelők és készítők egyaránt maguk szabályozzák, illeszkedve a piacra érkező vásárlók folyton változásra, megújulásra készítő igényeihez. Az elmúlt három évben a termelői piacon kialakult az a törzsgárd (mintegy húsz termelő és családja), amely állandóan fenntartja piaci jelenlétét. Számukra a termelői piac nemcsak időpontban válik el a szokványos értékesítési alkalmaktól, hanem közösségi jellegében is, hisz – a főszervezők¹⁵ mély küldetéstudatát is magukévá téve – úgy tekintenek egymásra, mint egy közösségre, melynek fenntartásáért és fejlődéséért áldozatot is képesek hozni. Ennek a „missziós tudatnak” köszönhető, hogy a hajdúszoboszlói termelői piacon áruló termelők a közeli települések közül már számos helyen megfordultak, segítettek elindítani vagy éppen működtetni a szárba szökkenő új piacokat is. A főszervezők által koordinált termelők és a termelői piac vásárlói is egyetértenek abban, hogy szükség volt a termelő és kereskedő elkülönítésére, melyne eredményeképp új közösség is szerveződött.

A termelői piacnak lényegesen eltérő a vásárlóközönsége a hétköznapi zöldségpiac közönségétől, ami részben megnyugtató, mert ez nem jelent veszteséget a hagyományos kereskedők számára, részben pedig rámutat egy másik csoport létezésére, melynek tagjai többségében el sem mennének a hagyományos piaci alkalmakra. A termelői piacra járók külön erényként emelik ki az intimitást, vagyis azt, hogy a piacon nincs

¹⁵ Tóth Márta és Sándorné Balla Judit, akik a termelői piac legfőbb mozgatói és életben tartói.

tolongás, így intenzívebb és mélyebb kommunikációra nyílik lehetőség termelő és vevő között, aki nagyobb eséllyel kap valódi választ a feltett kérdéseire. A termelők, készítők éppen ezért tudatosan igazították ehhez az igényhez a kiszolgálás ütemét, vannak olyan vásárlók akik munkájuk vagy saját temperamentumuk miatt nem várják ki a sorukat, ezért számukra kialakították az előrendelés lehetőségét, két kiszolgálás között kínálnak lehetőséget a rendelvény átvételére és gyors kifizetésére.

A termelői piacra való felkészülés a hétköznapiakat teljes egészében igénybe veszi, a legtöbb termelő/ készítő a piacozás mellett más főállásban dolgozik. Ezért is indokolt és preferált a péntek délutáni időpont megtartása, hiszen így a termelő is fel tud készülni és a vásárlónak is ideális időpontot kínálnak a hétvégi megnövekedett fogyasztási igények kielégítésére.

A termelők ideológiai és metodológiai igényei, valamint a vásárlói igények kapcsolatrendszere

A termelők és vásárlók igényeinek horizontja több síkon értelmezhető, melyek egymásmellettségük révén egyazon időben hatnak egymásra. A termelő ideológiai és metodológiai viszonya a vásárlói elvárásokkal együtt alkot hármass rendszert, ahol a termelői ideológiai és metodológiai viszonyok kölcsönösen visszahatnak egymásra is, ezen kívül a termelő és a vásárló piaci találkozása is állandósult formákat ölt.

A termelői ideológia szempontjából a kézműves minőséget célul kitűző kis- és őstermelők számára az önértelmezés különböző fokán, de azonosíthatóan megjelenik az ökológiai tudatosság, a visszafogott és kontrollált termelési technológiák és szelekció alkalmazása, a hazai ezen belül is lehetőleg a lokális fajták előtérbe helyezése, valamint általános jegyként az önmagában is értelmezésre szoruló hagyománytisztelet. Ez utóbbi a nemzeti szimbólumok kedvelt használatában, vagy épp a hajdú önazonosság kifejezésében mutatkozik meg.

A termelők és árusok az ideológiai elkötelezettségükkel egyetemben a végrehajtás fázisába lépve a tevékenység metodológiájának kialakításakor a valósághoz igazítják tevékenységüket, amit a kis és őstermelők esetében a relatíve kis léptékű termelő terület határoz meg. A termelési formák intenzitásától függetlenül a hajdúszoboszlói termelői piacon többségben vannak azok, akiknél a termelés még nem jelent főfoglalkozást, s így bevételeikre kiegészítéseként tekintenek, de piaci megjelenésüket presztízsnak is tekintik.

A vásárlók elvárásai a termelői piacon résztvevő árusokkal szemben az, hogy a megvásárolható termékek lehetőség szerint vegyszermertések és ízletesek legyenek. Az áruházi tömegtermékekkel szembeni általános kritika éles megfogalmazása azonban nem jelent radikális változást a piaci termékek küllemével szemben támasztott igényeik kialakításakor, a szép és egységes termékek iránti vásárlói igény szinte kifordított helyzetbe hozza a termelőket. A vásárlók jól argumentált igényeként jelenik meg az érzelmi viszony számonkérése a termelő és munkája között, azaz általánosan elvárt igény, hogy az árut ne csak áruként termelje meg, mintha csak munka lenne a termékkel járó foglalatosság, hanem kötődjön is hozzá, mint ahogy egykor a paraszti termelők is kötődtek termékeikhez. Ennek az archaikus szemléletnek a keretrendszerében felértékelődik a fizikai – és jókedvűen végzett – munka, és annak végterméke, az áru is.

A termelői ideológiára hatással lévő metodológia, vagyis az eltökélt szándék és a megvalósulás módozata közötti kapcsolat elemzésekor egy hálózati termelési formát fgyelhetünk meg, amiben a kis és őstermelő kooperációs kényszerben vesz részt. A kistermelő a termelői valamint piaci értékesítési tapasztalatai révén képes részmunkák elvállalásával ellátni a nála is kisebb termelői potenciállal rendelkezőket. Ez a tény arra mutat rá, hogy nem az őstermelő és a kistermelő lehet majd a közeli jövőben a legkisebb szereplő a termelői piacok provizórikus bővítési tervében, hanem azok a zártkert tulajdonosok, mikro- vagy közösségi parcelaművelők, akik nem csak a termelésben látnak alternatív nyersanyag gazdálkodási lehetőséget, hanem piaci megjelenésükkel a közösségi kapcsolatépítésben is. A termelői kapcsolatok ezen, sokadlagos szempontja jelenleg is magas presztízsértékkel rendelkezik, de a közösségi önszerveződés szempontjából további értékes lehetőségeket rejt a civil szerveződés számára.

A termelők a termelés közben alkalmazott adaptációkat az áru értékesítése közben történetekkel, tanulságokkal igyekeznek igazolni. A piaci narratívákban a megvalósult ideológiáról szóló rendszeres fordulat, hogy a termelő a piacra jutását nem kényszervállalkozásként, hanem isteni rendelésként, magasabb elvi és erkölcsi normák megvalósulásaként értékeli, amely nemcsak saját maga és szűkebb családja számára hasznos, de az egész városi közösség számára is az. Ez az erkölcsi és elvi viszonyulás ebben a helyzetben találkozik a vásárló ideológiai elvárásával, vagyis azzal, hogy a termelőnél illetőleg piaci árusnál a harmonikus – talán túlságosan – idealizált testi, érzelmi és szellemi egységben végzett tevékenységből származó árut keresi a felkínált portékák között. A ter-

melők a maguk elé állított magas minőségi elvárásnak megfelelően több időt, utána járást, befektetett tőkét fordítanak a termékükre, mint a nagyobb termelők a közönséges piaci, pláne pedig az áruházláncokban értékesített termékekre. A termelői piac szereplői jól kommunikáltak és hétről hétre megtapasztalt közösségi tevékenységként is tekintenek az árusításra, amely révén egy jobb, teljesebb és egészségesebb jövőt, építő kreatív munkát vállalnak.

A végrehajtás közben kényszerűségből alkalmazott megoldások utólagos ideologizálásakor a termelők és árusok hajlamosak a környezeti tudatosságot a könnyen elérhető, vagy olcsó erőforrásokkal azonosítani. Másrészről a hagyománytisztelet esetében, a megváltozott törvényi keretek és a kézműves termékekkel szemben támasztott magas követelmények miatt, nem beszélhetünk szolgai utánzásról, sokkal inkább technológiai adaptáción belül transzponálásokról. Ezt példázandó egyik adatközlőm a hagyomány tisztelőiben tartását kérő Kassai Lajos lovasíjászt idézte: „nem az őseket kell követni, hanem azt, amit az ősök követtek” – azaz nem a korszerűtlen technológiát kell életben tartani, hanem a terméket magas minőségben elkészíteni.

A vásárlók a termelői piacon egy mezőgazdasági hálózat prominenseit vélik felfedezni. Ez az elitizmus azonban nem feltétlenül esik egybe a termelői piacok kitalálóinak eredeti elhatározásaival, sem pedig a piac szervezőinek elveivel. A prominensnek tartott kis és őstermelő számos esetben kerül nehéz helyzetbe, amikor a vásárló idealizálja a termesztés feltételeit, emberi és környezeti kereteit. A vásárló a termelői piacokon az értékesítőt is termelőként azonosítja, s ennek tudatában könnyebben elfogadja az árak értékét is, noha az bizonyos esetekben továbbértékesítési felárat is tartalmaz. A vásárló a terméket gyakran köti az értékesítő személyéhez, sőt a termék – mint epitheton ornans (állandó jelző) – megjelenik az értékesítő neve előtt is: tönkölyös Feri, olajos Zsuzsa, stb.

A vásárlók igényeinek, elvárásainak és felvevőképességének ismerete

A termelők és árusok úgy vélik, hogy a vásárlót nevelni kell ahhoz, hogy az elfeledett hagyományos ízeket felismerje, s az új termékeket megvegye. Mivel a hajdúszoboszlói termelői piacnak még egy évtizedes múltja sincs, ezért a termelők és árusok nem sok ismerettel rendelkeznek a vásárlói elvárásokról, így leginább saját elvárásaikat vetítik a vásárlókra.

Ezen elvárások vonatkozhatnak a kínált termékek állandó minőségére és mennyiségére, vagy éppen idényszerűségére. A termelői piacon szereplőnek úgy kell megterveznie kínálatát, hogy az a vevőkör vásárlóerejét némileg meghaladja, mivel a kialakult gyakorlat szerint az árusok egymástól is rendszeresen vásárolnak termékeket. A kölcsönös termékcsere – akár pénzürt, akár természetben történik – szereplőmegőrző funkciója van. A termelői piac sikerének záloga a szervezők és az árusok szerint abban rejlik, hogy átlépnek-e egy kritikus vásárlói létszámot. Ennek a szükséges létszámnak legfontosabb előfeltétele, hogy a portékák sokféleségét, a választás lehetőségét biztosítsák a vásárlók számára. Nem ritka az az eladói stratégia sem, hogy egy pultnál több eladó vesz részt az árusításban, mint amennyi vásárló a másik oldalon elférhetne. Ilyenkor az eladói jelenlét túlsúlyának több jelentése is adódhat. A termelésben résztvevők mindannyian személyes jelenlétükkel hitelesítik a terméket, a családi közösség modelljét reprezentálják. Ez a családi reprezentáció a kínált termékek termelő általi megbecsülését kívánja alátámasztani, amely kommunikációs jelként értelmezve a saját erőből megtermelt és előállított termék érték kategóriáját a szeparált egyéni tevékenységből családi körbe emeli. Az ilyen, családi közösséggel reprezentált termékek alkotják a családi termék kategóriáját.

A vevők igényeit kiszolgálni igyekvő termelő, a folyamatos piaci jelenlét elvárásával megküzdve csak lassan tudja bevezetni új termékeit. A termelő által egészségesebbnek, vagy jobbnak gondolt áru még azonos ár esetén is indoklást igényel a vásárlók részéről. A megszokott és elvárt termékkör megváltoztatását meg kell tudni magyarázni a vásárlóknak, mert akár egyetlen termék kiesése, vagy megjelenése is a teljes termékkör bukását okozhatja. A vásárlói igények befolyásolására bevett termelői piaci stratégia az egységcsomagok szortírozása, valamint a már megvásárolt termékek kiegészítése egy jelképes idényszerű aprósággal.

A vásárló elvárja, hogy a termelő és az eladó személyes kapcsolatot teremtsen vele, ami a legtöbb esetben sikerül. A vásárló szeretné, hogy ismerjék személyes vásárlási szokásait, de ne presszionálják a szokott áruk feltétlen megvásárlására. A termék eredete, egészségessége, és a személyes kapcsolat, mind fontos az egyéni döntéseknél, amire többnyire pozitívan hat a termelő tudástöbblete, elmélyült ismerete is. Általános észrevétel a vevők részéről – még azon vevők részéről is akik maguk éppúgy eladóként is részt vesznek a piacon –, hogy a vevők vásárlóerejébe vetett hit mindig nagyobb, mint a valós vásárlóerő.

Kommunikációs elemek, ízes beszéd, tömény témagazdagság

A beszédnek fontos szerepe van a termelők sikerében. A vásárló a kiválasztott áru mellé autentikus szövegeket is kaphat a termelői piacon. A megszokott beszédkörnyezettől eltérő, ezért újnak ható, de valójában hagyományos hangzás és tartalomvilágú, diftongusokkal, kakuminális "t" hangokkal tűzdelt „szoboszlai” beszéd a kilúgozatlan nyelvi környezet élményével ajándékozza meg a vásárlót.

A termelők eltérnek annak tekintetében, milyen eredményesek a kapcsolatteremtésben, ezért a verbális kommunikációt gyakran helyettesítik metakommunikációs jelekkel. Ezek nagy formagazdagságot mutatnak, a cowboykalaptól a pásztorkészségen át a palmettás tarsolylemezig, a piros-fehér-zöld csíkozású olasz köténytől az erdélyi kötött gyapjúpulóveren át a saját festésű hirdető tábláig. A kapcsolatteremtés előzetes gesztusaként is értelmezhető meghökkentés leggyakrabban vizuális kódként éri a vásárlót. A hangos megszólítás, invitálás szintén gyakori kapcsolatteremtő aktus, de az eladó ilyenkor nem saját termékét, hanem a vásárló személyes tulajdonságait igyekszik méltatni.

A vásárlás szinte sohasem korlátozódik a kiválasztott termékek kifizetésére, mint ahogy a hétköznapi zöldségpiacon inkább ez a bevett interakció. A termelői piacon a termelők szeretnek sokat beszélni termékeikről, valamint a termesztés és előállítás nehézségeiről. Személyes tapasztalatom és kutatásom alapján főként az a különbség fogalmazható meg, hogy a zöldségpiaci beszéd témákkal szemben a termelői piacon sokkal kevesebb a személyeskedés és több a világnézeti diskurzus, ami ugyanakkor személyes hangvételen zajlik. Ennek magyarázata, hogy a termelői piac vásárlói a magasabb árak és magasabb minőség miatt olyan – elsősorban értelmiségi – rétegcsoporthoz tartoznak, amely kívül áll a városi többségi társadalmán. A termelői piac társadalmi viselkedési kódexe ezért sokkal érzékenyebb és intimebb a hétköznapi zöldségpiacénál. Emellett leszögezhetjük azt is, hogy az árusok egy része mindkét árusítási alkalmat kihasználja termékei piacra juttatására, és mind a két alkalommal sikeresen szerepel az eladók táborában. Ebből arra következtethetünk, hogy a termelői piaci árusok kommunikációs stratégiái nem olyan nagymértékben különböznek a zöldségpiaci árusokétól. Aki tehát a hétköznapi piacon sikeresen árulja termékeit természetesen szerepelhet a termelői piacon is, ha az eltérő keresztszektári minőségi feltételeknek mindkét helyen meg tud felelni. Visszafelé ez az állítás is megállja a helyét, miszerint a termelői piacon kínált kevésbé szelektált, de nagy

beltartalmi értékű magasabb árfekvésű termékek a hétköznapi áruforgalomban is vevőre találhatnak.

A verbális kommunikáció folyamatos gyakorlásával egyre szélesednek a beszéd témák. Az eladóknak a termelési ismeretek közlésén túl a csomagolás, a felhasználás, sőt az élettani hatások tekintetében is naprakész információkkal kell rendelkezniük. Ez az ismeretanyag a vásárlóknál ott is beszéd témaként jelenhet meg, ahol esetleg az eladó erre nincs felkészülve. A piaci érvelés eladó és vevő között archaikus duellummá is fejlődhet, melynek során az eladó ös- és kistermelői a vásárló pedig teljes szuverenitásának presztizsét védi meg az érdeklődő közönség előtt.

A termelői piac szereplőinek személyes kihívásai

A termelői piac szervezői és résztvevő árusai is sokkal több energiát fektetnek be az előkészületek elvégzésébe, mint amennyit a vevőnek ezt láttatni engednék, hiába válik évek alatt rutinná a hét napjainak ideális beosztása, a megtervezett gazdasági év ciklusainak ismeretében is gyakran adódnak olyan megkeresések, amelyek felborítják az eltervezett munka ritmusát. A hajdúszoboszlói termelői piac szervezői és törzsárusai több közeli településen szerepeltek már meghívott vendégekként, ilyenkor a részvétel, a „termelő piaci ügyének” küldetesként való képviselete sok képesség fejlesztését generálja. A kooperáció, a csoporthoz tartozás érzete, a társadalmi és piaci pozíció felvállalása, a szerep kialakításának képessége, az érzelmi stabilitás, a fizikai mobilitás, az árumozgatás, a fizikai erőnlét, a monotonia, a stressz tűrése, a problémamegoldás, az üzleti korrektség képeségei mind-mind fejlődnek a termelői piacokba bekapcsolódó termelők esetében. Az együttműködés eredménye egy olyan összetartó, gazdaságilag is együttműködő közösség, amely folyamatosan vállal és sikerrel old meg konfliktushelyzeteket úgy, hogy képes közben megőrizni integritását. Ebben a megőrzésben kiemelkedő szerepe a két főszervezőnek van, akik nemannyira tekintélyükre, sem üzleti sikerükre, mint inkább a termelői piaci értékesítési stratégiájának kialakítására büszkék. Az üzemeltetés és szervezés nehézségeinek megkönnyítésére létrehozott egyesület civil szervezetként működik és választott tisztségviselői szerint az országos és városi hatályú rendelkezések betartásával szervezi a termelő piac alkalmait. A termelői csoport összeállításakor és azóta is egy hipotetikus háztartás teljes ellátása volt a cél, melyhez lehe-

tőség szerint helyi, vagy ennek hiányában 40 kilométeren belüli távolságról érkező ős- vagy kistermelőt próbáltak megnyerni a szervezők.

A termelői piacon árusítók közül nem mindenki él és lakik helyben, a szervezők szemszögéből vizsgálva a cél beteljesítéskor a döntő többségében szoboszlói kézművesek kedvező piaci helyzetbe hozása az irányadó stratégia, ennek keretében pedig a teljes árukosár kialakítása elsőbbséget élvez a helyi termékek kizárólagosságával szemben. Mindezen ismérvek alapján az elmúlt három év eredményei és kitartó jelenléte miatt kijelenthető, hogy a hajdúszoboszlói termelői piac széles körű ismertséget szerzett Magyarországon és külföldön egyaránt. A külföldi és turista vásárlói arány éves szinten meghaladhatja a húsz százalékot, amit megfelelő reklámmal, programok kihelyezésével, esetleges önálló helyszínnel tovább lehetne növelni. A termelői piacok forgalma természetes hullámzást mutat, negatív piaci hatások, betegség hullámok éppúgy befolyásolják, mint az új termékek bevezetése, vagy az ünnepeket megelőző vásárlói kedv növekedése. Mindezen természetes hullámok mellett kiemelendő, hogy azokban az országokban, mint például Ausztriában vagy Szlovéniában, ahol a helyi termelés-értékesítés-fogyasztás a rövid ellátási lánc kialakításának keretében centralizált támogatásban részesül, ott nemcsak a belső piaci kereslet, hanem a turisztikai és külföldi érdeklődés is megnövekedhet.¹⁶ Ha az alulról szerveződő, három éve stabilan és sikeresen működő hajdúszoboszlói termelői piac hasonló támogatást kapna, akkor a helyi termékek minősége és a város kiváló turisztikai adottságai révén olyan rétegeket is meg tud majd szólítani, melyek jelentősen hozzájárulhatnak a helyi termelők gazdasági és tágabb értelemben véve kulturális értékőrző célkitűzéseikhez.

Irodalom

BAJI Béla

2010 *Mi a permakultúra.* http://www.permakultura.hu/iras_bela_mi_a_p.php (letöltés: 2015. 12. 02.)

BARTHA Elek

2006 *Vallási terek szellemi öröksége.* Elektronikus kiadás.

¹⁶ <http://www.elelmiszerklub.hu/2014/10/hogyan-mukodik-rovid-ellatasi-lanc.html>

FOUCAULT, Michel

1994 Des espaces autres. In *Dits et écrits 1954-1988, vol. 4 (1980-1988)*. Paris. 752-762.

magyarul:

<http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253#2sym> (letöltés: 2015. 12. 02.)

LOVAS KISS Antal

2006 *Piaci túlélés, kisüzemi lavírozás*. Debrecen.

SZABÓ Dorottya – JUHÁSZ Anikó

é.n. *A vásár- és piactartási önkormányzati rendeletek jellegzetességei*. Élelmiszerlánc Elemzési Osztály, Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI)

SZABADKAI Andrea

2011 Kistermelők, helyi termékek és kispiacok a jog hálójában. *A Falu*. 2011. őszi-téli szám.

Internetes források

<http://www.helyipiac.eu>

<http://www.elelmiszerklub.hu/2014/10/hogyan-mukodik-rovid-ellatasi-lanc.html>

NAGY ISTVÁN

„AZ ÜLLŐ ÉS KALAPÁCS KÖZÉ JUTOTTUNK...”

Thököly Imre alakja a magyar történetírásban

A Bocskai István Múzeum 2015 júliusában kezdte el a helyi értékek számbavételét, majd ezt követően javaslatok készültek azoknak a helyi értéktárba való felvételéhez. A megkezdett munka alapján Hajdúszoboszló város önkormányzata 178/2015. (X. 08.) számú határozatával kezdeményezte a *Thököly Imre hajdúszoboszlói kultusza* és a *Gönczy Pál polgári népoktatást megalapozó életműve* elnevezésű értékek felvételét a Hajdú-Bihar Megyei Értéktárba. Thököly Imre felvételét indokolta, hogy a kuruc fejedelem néhány életeseményének a település szolgált helyszínül. A legjelentősebb kétség kívül az volt, amikor 1680. január 8-án a bujdosó hadak itteni gyűlésükön egyhangúlag fővezérükké választották az akkor 22 éves grófot, és felesküdték rá. A kuruc vezér ettől kezdve már határozottan függetlenítette magát az erdélyi politikai befolyástól. 1681. november közepén itt kötött fegyverszünetet Thököly és Saponara Fülöp sárospataki kapitány. Szoboszlóhoz – az előbbi politikain kívül – magánéleti szál is kapcsolódott: innen írta Zrínyi Ilonához azt a levelet, melyben megkérte az özvegy kezét.¹

Hajdúszoboszló város vezetése az 1970-es évek végétől tudatosan felvállalta Thököly Imre és felkelése emlékének ápolását. 1978. október 2-án és 3-án, a felkelés kibontakozásának 300. évfordulója előtt tudományos konferenciával tisztelegtek.² Az ünnepség részeként *Thököly Imre és a bujdosó kurucok* címmel időszaki kiállítás nyílt a művelődési központban, melyet a helyi Bocskai István Múzeum igazgatója, Juhász Imre nyitott meg. Október 9-én emléktáblát avattak, melynek szövege hirdeti: „1678-ban vidékünkéről indult küzdelembe a Habsburgok ellen az önálló magyar államiságért Thököly Imre, akit a kuruc vitézek szoboszlói táborukban 1680. január 8.-án választottak fővezérükké.” Ekkor vette fel a „kuruckirály” nevét a 2. sz. Általános Iskola.

Ezt követően 2005. szeptember 13-án Thököly Imre halálának

¹ VIDA 2006: 110.

² Az esemény rövid összefoglalása VIDA 1993.

300. évfordulójára emlékezve szerveztek Szoboszlón tudományos emlékülést. Két évvel később, 2007. szeptember 25-26-án ismételtén Hajdúszoboszló adott otthont egy nemzetközi tudományos konferenciának, melyet Thököly Imre születésének 350. évfordulója alkalmából rendeztek. A konferencia anyaga 2010-ben jelent meg nyomtatásban.³ Hajdúszoboszló tehát Thököly emlékének ápolásában nagy szerepet szán a történész szakmai konferenciák megrendezésének. Ezzel hozzájárul ahhoz, hogy ne csupán a kiüresedett, korábbi évtizedekből hagyományozódott, letűnt politikai rendszerek történelemszemléletét tükröző retorikai panelek legyenek a meghatározók a Thököly-megemlékezéseken. A konferenciák lehetővé tették és teszik, hogy a korszak kutatói árnyaltan és sokoldalúan mutassák be a XVII. század utolsó harmadának bonyolult folyamatait, sokszor egymással is ellentétes tendenciáit az érdeklődő közönség előtt. Bár számos esetben kérdéses lehet, hogy a szaktudományos kutatások eredményei milyen mértékben terjednek el, és mennyire képesek hatni a tudománytalan elképzelések és az előítéletek ellenében, mégsem lehet lemondani arról, hogy az újabb szempontokat, új kutatási eredményeket és értékeléseket a történelem iránt érdeklődők szélesebb rétegei is megismerhessék. Ez a cél, valamint Thököly Hajdúszoboszlón kialakult kultusza adta az apropóját, hogy írásomban áttekintsem és bemutassam a Thököly Imréről és felkeléséről szóló történészi véleményeket, valamint azt, hogy milyen interpretációi születtek, és milyen átalakuláson estek át ezek az értékelések az utóbbi másfél évszázad magyar történetírásában. A hangsúlyt arra helyezem, *mit* írtak Thökölyről, nem pedig a történész személyére vagy történetírói módszerére. Nem lehet céloom továbbá, hogy minden véleményt vagy minden szakmai szempontból lényeges eredményt bemutassak.

Különösen érdekes lehet ez a vizsgálat egy olyan történelmi személyiség esetében, mint Thököly Imre, akiről már életében markáns, egymással ellentétes vélemények születtek. Erre a körülményre szinte valamennyi róla szóló feldolgozás felhívja a figyelmet. Szerzőik korabeli dokumentumokból származó részletekkel illusztrálják a kuruc fejedelem tehetségéről vagy megítélésének bizonytalanságáról, ellentmondásosságáról szóló megállapításaikat. Így például a Reverend abbé, a francia király erdélyi követe által 1677 októberében írt jellemzést gyakran olvashatjuk: „Thököly gróf a legnagyobb úr és a legbecsületesebb ember

³ GEBEI 2010.

Magyarországon. Az egész nemesség tisztelettel tekint erre az ifjúra, akiben nem kevesebb az okosság és a határozottság, mint egy 50 éves férfiban.”⁴ Koháry István, Fülek várkapitánya viszont miután elfogták, állítólag „törökkel bélelt pártos pribéknek” nevezte.⁵ Maga Thököly is érezte helyzetének visszásságát, ezért írhatta XI. Ince pápának 1684. április 12-én kelt levelében a címben is idézett szavakat: „Az üllő és kalapács közé jutottunk, ne ítéljen el tehát Szentséged rosszakaróim sugalmára, ha fenmaradásunk érdekében egyedüli szövetségésünkre támaszkodom.”⁶

Az egykorú vélemények azonban nem adnak biztos fogódzót értékeléséhez, hiszen a kortársak sem voltak mentesek politikai vagy vallási elfogultságoktól. A történészek természetesen kritikával kezelik ezeket, és rámutatnak, milyen személyes indítékok, politikai érdekek és szándékok befolyásolták a véleményalkotók megnyilatkozásait. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szakma egységesen ítélte és ítéli meg a „kuruc királynak” a magyar történelemben betöltött szerepét, Thököly vitatott személyiség maradt. Az értékítéletek megalkotásába időnként tudományon kívüli szempontok is szerepet játszottak, amint azt látni fogjuk.

Koháry István idézett szavai megfogalmazzák a kuruc fejedelem negatív értékelésének legfőbb eredőjét, „törökösségét”. Kalmár János a 2007-ben Hajdúszoboszlón rendezett konferencián vizsgálta napjaink történetírásának Thököly-képét, ezen belül elsősorban a „törökösség” kérdése érdekelte.⁷ Vitathatatlannak tartja, hogy a politikus-katona megítélésében az érzelmi tényező fontos szerepet játszott. Ezt azzal magyarázza, hogy a protestáns vallásszabadságért és egy idegen, a társadalom széles rétegei számára nehezen elviselhető kormányzat ellen vezetett felkelést, mely ilyen módon a „nemzeti függetlenségért” vívott harcként jelent meg a köztudatban. Ugyanakkor a török szövetségeseként küzdött, ezért megítélése nem egyértelműen pozitív. Kalmár kiemeli, hogy az 1970-es évektől a tudományos elemzések egyre inkább eltávolodtak mind az osztályharcos, mind a nemzeti-függetlenségi ideológia korlátaitól, ami lehetővé tette a Thököly-kor árnyaltabb megítélését. Ebből az időszakból Benczédi László tanulmányait és

⁴ BENCZÉDI 1985: 1226.

⁵ VARGA J. 2004: 57.

⁶ Idézi ANGYAL 1889: 110.

⁷ KALMÁR 2010.

Köpeczi Béla politikai propagandát tárgyaló könyvét emeli ki és mutatja be. Vitába száll ugyanakkor Varga J. János *Válaszúton* című monográfiájának több megállapításával: 1. Kalmár szerint nem lehet csodálkozni azon, hogy a Porta kedvezőbb feltételeket szabott Wesselényi Ferenc nádor számára a behódolás feltételeként, mint Thökölynek 1682-ben. Az oszmánok így akarták behódolásra ösztönözni a főúri összeesküvőket, míg utóbbi esetében erre nem volt szükség, hiszen a kuruc vezér már birtokában volt a felső-magyarországi területeknek. 2. Területileg egybeeshet ugyan Thököly valós fejedelmi állama és a török forrásokban szereplő Orta Madzsar ('Közép-Magyarország'), de a kettő nem azonos. Hiszen Thököly fegyverrel hódította meg az országrészt, nem pedig a törököktől kapta adományként. 3. Megalapozatlan különbséget tenni Erdély és Thököly állama között abból a szempontból, hogy előbbi a rendi, vallási jogokat védte, míg utóbbi az ország töröknek való teljes behódolását készítette elő. Az ellenérvek felsorakoztatásában Papp Sándor és R. Várkonyi Ágnes egy-egy tanulmányára is támaszkodik. Kalmár szerint I. Lipót politikája éppúgy felelőssé tehető az események alakulása miatt, mint Thököly utólag hibásnak bizonyult döntései. A történésznek éppen ezért nem lehet feladata, hogy ügyész vagy bíró módjára járjon el vizsgálatai során – zárja írását.

Kalmár Jánoshoz hasonlóan Illik Péter is az utóbbi évtizedek értékeléseit vette számba Thökölyvel kapcsolatban a XVI-XVII. századi magyar történelemtől folytatott szakmai vitákat tárgyaló kötetében.⁸ A hangsúlyt az új paradigma megjelenésére, Varga J. János negatív Thököly-portréjának bemutatására helyezi. Varga J. akadémiai doktori védésének dokumentumaiból idézi az opponensi véleményeket, legrészletesebben R. Várkonyi Ágnesét, aki megkérdőjelezte az egész koncepciót, és aki egy gyökeresen eltérő modellben gondolkodik, melyet Varga J. „Habsburg-ellenes rendi, vallási sérelmi politikának” nevezett. Thököly politikájának pozitív értékelései közül Benczédi László és Nagy László egy-egy ismeretterjesztő írását, Papp Sándor és R. Várkonyi Ágnes tanulmányai, valamint Kalmár János historiográfiai áttekintésének megállapításait mutatja be. A vitát összegezve Illik úgy véli, a Thököly-kérdés vizsgálatakor legalább három olyan kérdés vethető fel, mely a Mohácsról folytatott történészvitában már felvetődött. 1. A Thököly szerepéről folytatott vita sem tudta megkerülni a felelősség kérdését,

⁸ ILLIK 2011: 121-143.

mivel a történelemtől való véleményformálás részben erkölcsi kérdés – írja. A „Jó vagy rossz volt-e politikája?” aztán újabb kérdést vet fel: szabad-e és milyen mértékben átértékelni a nemzeti és történeti hagyományban pozitívan értékelt személyiségeket? „Továbbá lehet-e a történelemben erkölcsi kategóriák szerint ítélni?”² A determinizmus kérdése, azaz előre megírt programokhoz hasonlóan zajlanak-e az események, melyekbe az ember behelyettesíthető. Ebben az esetben pedig a szereplők erkölcsi motivációinak vizsgálata is irreleváns a végeredmény szempontjából. 3. Varga J. az Orta Madzsar szempontjából feltette a kérdést, mennyire volt eszköz az Erdélyi Fejedelemség az oszmánok kezében? Ennek vizsgálata Illik szerint elvezethet a XVI-XVII. századi magyar politikai események újraértelmezéséhez, továbbá felveti azt a problémát, milyen viszonyban állnak egymással a logikai konstrukciók és a konkrét történelmi élethelyzetek.

Thököly megítélése a XIX. század második felétől a XX. század közepéig

Annak ellenére, hogy saját korában élénk érdeklődés mutatkozott külföldön is Thököly Imre iránt, a XIX. században jobbra csak összefoglaló történeti művek lapjain találkozunk a nevével. Szalay László leírásában Thököly szellemi tehetsége mellett vagyona is szerepet játszott abban, hogy a bujdosók között tekintélyt szerzett.⁹ Részletesen leírja, milyen politikai és pénzügyi támogatást nyújtott neki a francia udvar harcaihoz.¹⁰ Kiemeli, hogy Thököly Bocskaihoz hasonlóan visszaesítette a királyi címet. Az 1683. évi kassai gyűlés kapcsán kitér a török hűbérésére lett fejedelem és a rendek közötti ellentétre.¹¹ II. Rákóczi Ferencre hivatkozva megjegyzi, a török szövetséggel csak látszólag erősödött hatalma, a közvélemény éppen emiatt fordult vele szembe. Más helyen, az 1684. évvel kapcsolatban Szalay így fogalmaz: „A nemzetben megvolt az érzés, hogy a török uralom Magyarországon már idejét multá; s ha ezelőtt két évvel a merész pártfőnök népszerűsége csorbát szenvedett azon okból; mert nem vonakodott magát a töröknek alávetni: most szerencséjébe sem bíztak, mert a hajó, melyen evezett, sülyedésnek indult.”¹²

⁹ SZALAY 1857: 185.

¹⁰ SZALAY 1857: 196., 224-225., 305.

¹¹ SZALAY 1857: 244-245.

¹² SZALAY 1857: 270-271.

Horváth Mihály az 1670-es évek magyarországi állapotát polgárháborúhoz hasonlítja, melyben a nemzet két pártra szakadt (kurucok és labancok), de mindkettő egyformán „nyomorgatta a védtelen föld népét”. Ennek okait a kormány intézkedéseiben (az alkotmányos rend felfüggesztésében, idegen zsoldosok behozatala, új adók kivetése, protestánsüldözés) látja.¹³ Thököly személyes tulajdonságait kiválóan tartja, „vezérnek született”.¹⁴ Személyes ambíciókkal magyarázza, hogy a kuruc vezér 1681-ben nem vett részt a soproni országgyűlésen, mivel a török ígéreteiben bízva ekkor már más terveket szőtt.¹⁵ A „nagyravágyó ifjú” 1682 tavaszán a Habsburgokkal kötendő béke helyett – némely hadnagyainak rábeszélésére – a háború felé hajlott, hogy a török segítségével egész Magyarország birtokába jusson.¹⁶ Nem támogatta Thököly politikáját a nemesség nagy része sem, mert elégük volt a háborús állapotokból, és tartottak a török támogatástól. Horváth is II. Rákóczi Ferenc szavait idézi a kuruc fejedelem népszerűségvesztését indokolva.¹⁷ Az 1683. májusi tállyai gyűlés eseményeivel kapcsolatban Horváth úgy fogalmaz: Thököly „gőgje, önzése s önkénye” miatt maradék népszerűségét is elvesztette a rendek előtt.¹⁸

Thököly Imre első, és mindmáig egyetlen, részletes biográfiáját Angyal Dávid készítette el.¹⁹ A szerző már alkalmazta a forráskritika módszerét, adatai jórészt ma is használhatóak. Az eseménytörténet mellett kitért Thököly jellemére is. Imre gróf őseinek tulajdonságai közül kiemeli a mohóságot, mellyel a társadalmi felemelkedést keresték. Hozzáteszi, ennek ellenére mégsem váltak elvtelen kalandorokká, hűek maradtak a protestáns ellenzéki hagyományhoz.²⁰ Az ifjú Thökölyt jellemelve kiemeli, jól tudott bánni katonáival. Szigorú fegyelmet tartott, de meg tudta nyerni magának az embereket. Az idősebb tisztok viszont nehezen viselték a 22 éves ifjú „szertelen önértetét”.²¹ A bujdosók más ve-

¹³ HORVÁTH 1876: 238.

¹⁴ HORVÁTH 1844: 316., HORVÁTH 1876. 91.

¹⁵ HORVÁTH 1844: 320., HORVÁTH 1876. 98.

¹⁶ HORVÁTH 1844: 324., HORVÁTH 1876. 117.

¹⁷ HORVÁTH 1876: 126.

¹⁸ HORVÁTH 1876: 129.

¹⁹ ANGYAL 1888.; Angyal 1889.

²⁰ ANGYAL 1888: 26.

²¹ ANGYAL 1888: 208.

zéreitől eltérően parancsolni tudott seregének, és annak kockáztatása nélkül találta meg ellenfele gyenge pontját.²²

Angyal az 1683. évvel kapcsolatban mond ítéletet Thököly politikusi képességeiről: „Eddig oly jól sikerült fogásai nem állották ki a nagy európai válság próbáját. A politikában ép úgy, mint a harctéren csak a «kis háborúnak» volt mestere. Biztosan mozgott a hazai viszonyok határai közt, nagy ügyességgel győzte le Wesselényit s Telekit és a szerencsés körülményektől segítve, visszaszorította Ausztriát. De számolnia kellett azzal a kérdéssel is, hogy az idegen hatalmak érdekeinek találkozása és összeütközése mennyiben biztosíthatják vállalkozása sikerét s e kérdésre a választ többnyire vágyai határozták meg.”²³ Hiú és hiszékeny természetnek írja le a kuruc fejedelmet, aki maga is elhitte azt, amit másokkal akart elhíttetni.²⁴ Vágyai és reményei téves helyzetfelismerést generáltak, egyaránt rosszul értelmezte XIV. Lajos és I. Lipót politikáját. A török hatalmát olyan hatalmasnak vélte, melynek nem lehet ellenállni. Azt hitte, Bocskai, Bethlen és Rákóczi György politikáját folytatja, de nem vette figyelembe a körülmények megváltozását és azt, hogy elődei támaszkodhattak Erdélyre, mint bázisra, ő azonban nem. Angyal szerint Thökölynek óvatosabbnak kellett volna lennie látva, hogy XI. Ince pápa a törökellenes nemzetközi összefogást szervezi, valamint hogy a német birodalmi rendek is támogatják Lipótot.²⁵ Személyes sorsában a török melletti kitaratása oda vezetett, hogy 1685 után „a török hadsereg egyik kiválóbb tisztjévé lett, ki régi jelentőségét csak futólag nyerte vissza.”²⁶

Acsády Ignác pozitívabb képet fest Thökölyről. Sokoldalú tehetségnek tartja, aki nem tűrte, hogy mások irányítsák: „De érvényesíteni tudta magát, mert a természet is uralkodásra teremtette. Tudott vezetni, irányt adni, parancsolni, kormányozni. E mellett bátor katona volt, sőt a pénzzel is tudott bánni; kitünően gazdálkodott s a legsúlyosabb gondok közt sem hanyagolta el jószágai kezelését. Céljai érdekében nem riadt vissza fáradságtól, munkától s erejét nem oly módon vesztegette el, mint atyja tette volt. Ivogatott ő is olykor-olykor. De nem az ivást tekintette életcélznak. A nemes erények egész sora egyesült benne s eleinte munkája nem is maradt áldatlan. Gyorsan megnyerte a

²² ANGYAL 1888: 224-225.

²³ ANGYAL 1889: 59.

²⁴ ANGYAL 1889: 60.

²⁵ ANGYAL 1889: 65.

²⁶ ANGYAL 1889: 161.

tömegek ragaszkodását, szerzett fejedelemséget s a mi még nagyobb volt, megszerzé Magyarország legkiválóbb, legelőkelőbb hölgyének olthatatlan szerelmét, melyet megtartott akkor is, midőn minden egyebet elvesztett.”²⁷ Acsády szerint negatív értékelése csakis irigyeinek és politikai ellenlbasainak köszönhető, Politikai programjából a haza idegenektől való felszabadítását emeli ki. Magyarország egy részének vagy egészének az erdélyihez hasonló jogállást akart szerezni a Porta védnöksége alatt. Acsády is Bocskai, Bethlen, Rákóczi György politikájának folytatóját látja benne, aki azonban nem vette észre a török hatalom meggyengülését: „Ha Thököly Imre egy nemzedékkel előbb, ha csak 1663-ban szerepelt volna, törekvéseit teljes siker kíséri. 1680 után azonban e politika már örvénybe vezetett s a ki nem vette észre az idők változását, a ki akkor is Törökországhoz fűzte a maga sorsát, az bele sodortatott Törökország romlásába, az ép úgy elbukott, mint a szultánok addigi világhatalmi állása.”²⁸

Szalay József szerint Thököly teljesen a török szövetségre alapozta politikáját, amiben Bocskai és más erdélyi fejedelmek politikájának folytatását látja.²⁹ A török kiűzésével bukása törvényszerű volt, ezért nem tudott visszatérni a hatalomba a Habsburg-haderő pusztításai ellenére sem a visszafoglaló háború idején. Nem találja azonban hiábavalónak működését. Az alkotmány 1681. évi visszaállítását, a protestánsok vallásszabadságának részleges helyreállítását a kuruc fegyvereknek tulajdonítja. Ugyanígy nagy szolgálatot tett Erdélynek is, mivel Lipót az Erdély jogállásáról szóló diplomát a Thököly visszatérésétől való félelmében adta ki.

Szekfü Gyula a két világháború között megjelent történeti szintézisben két tényezőt említ, ami a bujdosókat „komolyan számbavehető katonasággá” emelte. Ezek a francia szövetség és Thököly fellépése.³⁰ Született vezérnek írja le, aki a kurucok példaképévé vált harciasságával, optimizmusával. Politikai és katonai tehetsége azonban nem volt az újabb feladathoz, hogy a felkelők Erdélytől független vezetője legyen. Szekfü felrója neki, hogy seregének ellátása, vezetése nem alkalmazkodott a létszám rohamos növekedéséhez, fegyvelmezet-

²⁷ ACSÁDY 1898: 345-346.

²⁸ ACSÁDY 1898: 348.

²⁹ SZALAY-BARÓTI 1898.

³⁰ SZEKFÜ 1935.

lenségükre jellemzőnek tartja, hogy Thökölynek magának is többször kellett poggyászát odahagyva menekülnie a váratlanul támadó ellenség elől. A negatívumok között felsorolja a repartitio gyakorlatát, a katolikusok birtokainak elkobzását és a vármegyék „kizsarolásával” a csapatok kifizetése érdekében. Üldözte a katolikusokat, de a reformátusok is elégedetlenek voltak uralmával. Megállapítja: „Thökölynek, szervező tehetség híján, uralma nem lehetett tartós.” 1678-tól aratott sikereit jórészt annak köszönhetette, hogy a bécsi kormány figyelme inkább Franciaország felé fordult, ezért kész volt a kompromisszumokra. 1681-ben már nagyratörőbb céljai voltak. „A tiszántúli hercegség, mit Bécstől kaphatott volna, kevés volt ehhez, ezért fordult, végzetes lépéssel, Apafitól függetlenül, a portához.” Szekfü mégis úgy véli, az alkotmány helyreállítására, a protestáns vidékek vallásszabadságának elismerése 1681-ben viszont elképzelhetetlen lett volna a külpolitikai események (francia és török veszély, XI. Ince pápa diplomáciai tevékenysége) és Thököly hadi sikerei nélkül. Ezért értékelése szerint a Thököly-felkelés nagyobb hatással volt a magyarság fejlődésére Bethlen vagy Rákóczi György hadjáratainál. Hozzáteszi: „Az ifjú kuruckirálynak nagy tévedése volt, hogy 1681 ellen protestálva, a török karjaiba vetette magát.”

Bánlaky József hadtörténelmi összegzésében megállapítja, hogy nem Thököly vagy a török hatalma, hanem a Habsburg-kormányzat gyengesége a kuruc vezér 1682. évi sikereinek oka.³¹ Az udvar abszolutista politikája és az erőszakos katolizáció miatt érthetőnek tartja, hogy a protestáns főurak a török orientációt választották, de figyelmeztet arra, hogy ez az a szabadságot és függetlenséget éppúgy veszélyeztette, mint a Habsburgok. A török segítségéért súlyos árat fizetett, a Porta adófizetőjévé vált. Bánlaky alaposan lebecsüli Thököly hadvezéri képességeit. Az 1683. évvel kapcsolatban így fogalmaz: „Thököly ebben a hadjáratban szintén végleg levizsgázott és levitézlett. Ő is csak addig volt nagy légeny, amíg másodrendű ellenfelekkel állott szemben. Az ő eleme különben is csak a kis háború, az úgynevezett portyázó hadviselés volt; nagyobb ütközetek és csaták irányítására és vívására hiányzott nála a kellő szakértelem és kipróbált gyakorlottság, azonkívül csekélyszámú, többnyire jött-ment hadában sem tudott tökéletesen megbízni.”

1684-ben már máshogy tekintettek a magyarok a török szövetségre, mint korábban. Bánlaky narratívájában Erdély a „nagy fejedelmek” uralkodása

³¹ BÁNLAKY 1942.

alatt a magyar nemzeti szellem igazi melegágya volt, Innen várta a magyarság az ország integritásának helyreállítását és a Habsburg-uralom alóli felszabadítást. Ekkor azonban már nem lehetett erre számítani, Thököly is inkább a saját maga ügyét igyekezett előmozdítani, nem pedig az országét.

Értelmezési kísérletek 1945 után

Mód Aladárnak a második világháború alatt megjelent, nem saját kutatási eredményeken alapuló, marxista szemléletű összefoglaló műve³² nem kis szerepet játszhatott abban, hogy a közvélemény szemében a XVI-XVII. század magyar történelme egyet jelentett a függetlenségért vívott harcokkal.³³ Ennek a „félreértésnek” a kialakulásán nem lehet csodálkozni, hiszen a mű politikai célokat szolgált, kifejezetten Habsburg- és németellenes szándékkal készült. A szerző állítása szerint ugyanis: „Magyarország történetének utolsó 400 esztendejét jórészt a német elnyomatás, az Ausztriától való gyarmati függés elleni küzdelem töltötte ki.”³⁴ Mód a parasztságot tekinti a Thököly-felkelés társadalmi bázisának. Thökölyt jó gazdának és tehetséges katonának tartja, de ahhoz felkészületlen volt, hogy hadvezérnek lehessen nevezni. A gyors rajtaütésekkel sikereket ért el, de hiányzott belőle a fegyelmezettség és a körültekintés. Thököly hiába ajánlotta fel közvetítését a török kiűzése érdekében az udvarnak, mivel Lipót fő célja nem az, hanem a magyar nemzeti ellenállás megtörése volt. A kuruc fejedelemség azért bukott el Mód meglátása szerint, mert nem volt képes a belső erőforrásokat biztosítani.³⁵ Így léte a nemzetközi erőviszonyoktól függött.

A szintén az 1950-es években megjelent marxista-leninista szemléletű egyetemi tankönyv még ennyire sem emeli ki Thököly személyét.³⁶ Az abban megfogalmazottak szerint a kurucok Thököly-vezette támadásukat Lipót császár, az idegen zsoldosok és a „katolikus reakciónak rémuralma ellen” indították. Az idézett XIX. századi feldolgozásokhoz hasonló megállapítást tesz: Thököly „török hűbéres

³² MÓD 1954.

³³ PÉTER 1980: 364., PÁLFFY 2015: 51-52. A mű részletes bemutatására, hatására l. ROMSICS 2011: 347-355., KÓSA 2012. Idézi SZÓTS: 2014.

³⁴ MÓD 1954: 11. Előszó a II. kiadáshoz

³⁵ MÓD 1954: 64-65. Mód a jobbágyvédelmet, a nemesség megadóztatását és a hadsereg regularizálását hiányolja.

³⁶ MÁRKUS 1953: 154-155.

fejedelemeként” kormányozta az uralma alá került területet, és abban bízott, hogy török segítséggel egész Magyarország uralkodója lehet. De éppen a török szövetség miatt vesztette el a nép támogatását.

Az 1950-es években a politika erős befolyást gyakorolt a történeti kutatásokra. Az MDP II. kongresszusa a történészek feladatává tette „nemzetünk függetlenségi küzdelmeinek, népünk szabadságharcos hagyományainak feltárását.”³⁷ A tendenciózus, preconcepciókra épített megközelítés egyértelmű volt: „Azoknak a függetlenségi küzdelmeknek a bemutatásakor, amelyeket a magyar nép a nyugati agresszorok, köztük évszázadokon át a Habsburg gyarmatosítók ellen vívott, a magyar történészeknek Rákosi elvtárs útmutatását kell követniök és népünk múltján keresztül kell bebizonyítaniok, hogy >>... a gyarmatosító csak területet hódíthat meg, de nem verheti le egy nép szabadságvágyát<<”.³⁸ Pach Zsigmond Pál ekkoriban készült könyvében úgy véli, a bujdosók többsége jobbágy volt, és a számos nemes és néhány főúr jelenléte lehetővé tette, hogy nemzeti egységfront alakuljon ki az „idegen betolakodókkal” szemben. A felkelés hanyatlásának okát – a Habsburgok és a katolikusok mesterkedései mellett – abban látja, hogy Thököly egy másik „reakciós szövetségesre”, a „magyar függetlenség másik ellenségére”, a törökre támaszkodott. Így a török uralommal együtt bukott el a Thököly-felkelés is.³⁹

Az 1960-as, 1970-es években több kutató „műhely-jellegű együttműködésben” vizsgálta a XVII. század közepétől 1711-ig terjedő időszakot.⁴⁰ A kutatási eredmények bemutatására lehetőséget adott a kuruc fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából Vaján rendezett konferencia.⁴¹ Ezen az alkalmon Köpeczi Béla megnyitó beszédében dióhéjban összegezte a Thököly-felkelésről vallott történeti konstrukcióját. „Thököly Imre vitatott személyiség, hiszen a török szövetséghez fordult, amikor Magyarország függetlenségét, vagy legalábbis annak a fejedelemségnek a függetlenségét akarta biztosítani, amely egyensúlyt képzett volna a Habsburgokkal szemben” – írja.⁴² Már magában a megfogalmazásban benne rejlik a vállalkozás pozitív értékelése. Megállapítása

³⁷ Idézi PACH 1952: 5.

³⁸ PACH 1952: 5.

³⁹ PACH 1952: 76.

⁴⁰ PÉTER 1980: 374.

⁴¹ MOLNÁR 1975.

⁴² MOLNÁR 1975: 3.

szerint Thököly tevékenységét csak a XVI-XVIII. századi függetlenségi harcok kontextusában lehet vizsgálni. A felkelés történelmi jelentőségéről úgy vélekedik: „A Thököly-felkelés része annak a nagy kísérletnek, amelynek célja az volt, hogy a Habsburg-birodalommal szemben egy másik alternatívát állítson fel, egy független Duna-medencei államnak az alternatíváját, amely természetesen nemcsak magyarokból, hanem az itt élő összes népekből állott.”⁴³ A történetírás feladatává teszi, hogy eldöntse, ez az alternatíva illúzió volt-e vagy valóság, bár Köpeczi válasza – mint az későbbi írásából kiderül, nemigen kérdéses.

Benczédi László Vaján tartott előadásában⁴⁴ a kuruc mozgalom okait vizsgálva a történelmi valóság két szintjét különbözteti meg. Az első a Habsburg-abszolutista rendszer és annak politikája. Ezen a szinten a kuruc mozgalom célja a rendi intézmények és kiváltságok védelme, a protestánsok szabad vallásgyakorlatának megvalósítása volt. A második szint az ottomán hatalmi szféra kiterjesztése az 1661-1664. évi háborúban, melyet a vasvári béke szentesített. Ez az egész ország államközi szerződésben rögzített, intézményes behódolásának a tervét hozta létre a magyar politikai vezető rétegben. A XVII. század végi kuruc küzdelmek tehát – írja Benczédi – egyszerre voltak a Habsburgokkal szemben folytatott függetlenségi harcok, és harc a töröknek való behódolásért. A történelmi valóság harmadik és legmélyebb szintje, melyet a kuruc mozgalom legbensőbb indítékának tart, a maradék ország köztes helyzete, az állandósult háborús viszonyokból fakadó teljes lét- és jogbizonytalanság. A vasvári béke jelezte a kortársaknak, hogy Habsburgok képtelenek ezen változtatni. Ezután már a török védnökség is a konszolidáció lehetőségének tűnt a korabeli „ha holdulnunk kell, jobb hatalmasabbnak” vélekedés alapján. Mint Benczédi írja: „e politikai megfontolás legmélyén az állandóság, a tartós és rendezett viszonyok utáni olthatatlan sóvárgás állt”.⁴⁵ Az utóbbi, addig elhanyagolt szempont a kutató meggyőződése szerint hozzásegíthet, hogy Thököly értékelése kiszabaduljon anakornisztikus örökségéből, a kuruc-labanc szemlélet „ideológiai és érzelmi zsákutcájából”.⁴⁶ Úgy véli, kortársai közül Thökölyben volt meg leginkább a hatékonyság és a gyakorlatiasság, ugrásszerűen megnövelte a kuruc mozgalom határfokát, ezáltal mindenkinél többet tett a tartós rendezés érdeké-

⁴³ MOLNÁR 1975: 3.

⁴⁴ BENCZÉDI 1975.

⁴⁵ BENCZÉDI 1975: 8.

⁴⁶ BENCZÉDI 1975: 9.

ben. Ugyanakkor – levéldézettel bizonyítja – a békevágy a kuruc vezérben is élt. Ebből a szempontból szimbolikusan tartja Thököly 1678. március 30-án kelt első pátenslevelét, mellyel az „országpusztító” katonaság megfékezése volt a célja a haza „szabadítása” érdekében. Véleménye szerint Thökölyben a fáradhatatlan tevékenység és a békevágy egy-egyben jelent meg.

Thököly államszervezői tevékenységét vizsgálva egy ellentmondásra hívja fel a figyelmet. A fejedelem a megnyilatkozások szintjén mindig a rendek jogainak és kiváltságainak megőrzését hangsúlyozta, a nemesi közvélemény viszont éppen a törvények megsértését sérelmezte. Benczédi Thököly államférfiúi nagyságát látja abban, hogy nem engedte rendi anarchiába süllyedni az államszervezetét. Megítélése szerint nem törekedett fejedelmi abszolútizmus kiépítésére sem. Politikájának leírására a fejedelmi központosítás, centralizáció fogalmakat javasolja, mivel Thököly a rendi intézmények megtartása mellett bővítette ki a központi szervek hatáskörét.⁴⁷ A kuruc fejedelem és főtisztjeinek ellentmondásos viszonyát elemezve végül kiemeli, Thököly volt az, aki a jó ügyet képviselte, „az értelmetlen anarchiával szemben az értelmes rendet, a széthúzó privátérdekekkel és -törekvésekkel szemben a jövőbe mutató ösztársadalmi érdeket testesítette meg.”⁴⁸ Benczédi végkövetkeztetése egyértelmű tehát: Thököly méltán kapott helyet a nemzeti pantheonban, a milleniumi emlékművön.

Benczédi László az 1960-1980-as években a kuruc mozgalmakkal foglalkozott, alaposan ismerte a Thököly-felkelés történetét is. Ő készítette el levéltári kutatásai alapján a 10 kötetes Magyarország története számára az 1664-1685 közötti időszakról szóló fejezetet, mely írás önállóan is megjelent.⁴⁹ Ezért érdemes itt bővebben ismertetni a korra vonatkozó nézeteit. Thökölyvel kapcsolatban előrebocsátja, nem véletlenül nevezték a kortársak üstökösnek. „Mert ennek az egyéniségnek legjellemzőbb, meghatározó vonása a tehetség, méghozzá a sokirányú és sokoldalú tehetség volt, amely a mindenkori feladatoktól függően tudott alakot cserélni. Innét van, hogy az élet legkülönbözőbb területein – akár hadvezérként a kuruc vitézlő rend élén, akár gazdasági irányítóként a jövedelmek szaporításában, akár államszervezőként, mint Felső-Magyarország fejedelme – egyaránt tanújelét adta átlagon felüli képessé-

⁴⁷ BENCZÉDI 1975: 14.

⁴⁸ BENCZÉDI 1975: 19.

⁴⁹ BENCZÉDI 1980.

geinek, s minden téren kiérdemelte kortársai nagy részének megbecsülését. ... fiatal korának frissessége, lendülete életkorát meghazudtoló érettséggel s az emberekkel való kivételes bánni tudással párosult.”⁵⁰ Történelmi jelentőségének kulcsát mégsem ebben, hanem a fiatal grófnak a kuruc vitézli rendhez való viszonyában és katonai kiválóságában látja.

Benczédi érezhető rokonszenvvel közelít Thökölyhez. Így nem meglepő, hogy megértést tanúsít aziránt is, hogy az ifjú gróf saját hatalmi ambícióinak kielégítése érdekében vállalta a török orientációt és a behódolást. „Ellentétben azonban a bujdosó nemességgel, akiknél, mint láthatuk, a töröktől való tényleges függő helyzet öltötte magára a Habsburg-ellenes függetlenségi program külső formáját, Thököly esetében ez éppen fordítva történt: valóságos függetlensége, szuverenitási törekvése öltötte és vállalta magára a török függés külső formáját. Ezért bizvást állíthatjuk, hogy Thököly esetében csakugyan függetlenségi küzdelemről volt szó, akinél nem a 'török medve', hanem a saját szuverén hatalma volt a 'német kígyó' alternatívája.”⁵¹ Benczédi interpretációjában tehát Thököly állama a függetlenség jegyében jött létre, és a Habsburg-monarchia alternatívája kívánt lenni. Megítélése szerint Thököly csak akkor követett el a saját szempontjából jóvátehetetlen hibát, amikor ahelyett, hogy lebeszélte volna a törököt egy újabb támadásról, maga is a Bécs elleni támadásra ösztönözte őket. Elismeri, hogy a Felső-magyarországi Fejedelemsége növelte az ország szétagoltságát, de ez szerinte nemhogy nem mondott ellen a tényleges hatalmi viszonyoknak, hanem azokhoz illeszkedett. Ugyanis a felkelés területi kiterjedését alapvetően a Habsburg-kormány erőtlen hadvezetésében, és a bécsi udvar politikáját alakító spanyol párt befolyásában látja. Ez utóbbi – a francia terjeszkedésben látva a fő veszélyt – mindenképp el akarta kerülni a háborút a törökkel, ezért még Thökölynek tett engedményekre is hajlandó volt, és ily módon a gróf ügyének a bécsi udvarban is akadtak szószólói.⁵²

Benczédi Thököly személyes ambícióinak szálmájára írja, hogy 1683-ban céljainak megvalósíthatóságát egyedül a törökökben látta. Nem elégedett meg ugyanis korlátozott területi hatalmával, hanem az egész országot meg akarta szerezni török védnökség alatt. A kutató szerint a kuruc fejedelem ezen a ponton tért le a Bethlen Gábor és más erdélyi fejedelmek által követett útról. Rosszul mérte fel a külpolitikai és katonai

⁵⁰ BENCZÉDI 1985: 1226.

⁵¹ BENCZÉDI 1985: 1250.

⁵² BENCZÉDI 1985: 1264-1265.

erőviszonyokat, ami már önmagában hatalmas hiba. Ezt súlyosbította, hogy a török szövetséget fenyegetőnek érző Sobieski János a Habsburgokkal kötött katonai szövetséget, noha korábban rokonszenvezett a kurucokkal.⁵³ Benczédi Angyal Dávid megállapításával ért egyet (Thököly a kis háborúnak volt mestere a harctéren és a politikában). Nem látott bele a nagyhatalmak játszmáiba, ehhez mérten aránytalanul nagy volt ambíciója, így politikája nem a realitásokhoz igazodott.⁵⁴ Benczédi mégsem tekinti történelmi szerepét negatívnak, éppen ellenkezőleg. „Ballépése” ugyanis csak saját maga és hívei bukását idézte elő, az országnak viszont hasznára vált. Nélküle a Habsburgok még évtizedekig halogatták volna a török kiűzését Magyarországról. „>>Tragikai vétségével<< így kényszerítette ki a maga részéről mintegy Thököly is – habár törekvéseivel ellentétes irányban – országunk sorsának korszakos jelentőségű jobbra fordulását.”⁵⁵

Külön írásban is kitér arra a kérdésre, mi adja a Thököly-felkelés történelmi jelentőségét.⁵⁶ Értelmezésének keretét a széthúzó rendi törekvések és a centralizációra törő központi hatalom küzdelme adja, melyet a XVII. századi európai történelemben meghatározónak vél. Magyarországon a kettő között egyensúlyi helyzet állt be, melyet a rendi ellenzék rúgott fel a vasvári békével való elégedetlensége okán. A Habsburgkormányzat reakciója erre az abszolutizmus bevezetése volt, melyet az a jogeljátszás elméletével (Verwirkungstheorie) indokolt, de összességében „kárt és felfordulást hozott Magyarországnak”. Erre adott válaszként bontakozott ki 1672 őszétől a kuruc függetlenségi mozgalom a bujdosásra kényszerült nemesség és az állami szolgálatból elbocsátott végvári katonaság összefogásából. Fegyveres harcuk csak az egyik tényezője annak, hogy az abszolutizmus bevezetése sikertelen volt. A másik a rendiség „mélységi tagoltsága”, amely alatt a vármegyéket érti. Meglátása szerint a bujdosó mozgalom sem képviselt pozitívabb értékeket mint az abszolutizmus, mivel a nemesi szabadságjogok korlátlan érvényesítését tűzte zászlajára, ami rendi anarchiához vezetett volna. Dialektikus szemléletében ezt a „meddő szembenállást” a Thököly-felkelés oldotta fel.

Thökölyt az alábbi tényezők juttatták sikerre: személyes érdekeinek összekapcsolása a végvári hadakéval, kiemelkedő személyes adott-

⁵³ BENCZÉDI 1985: 1266.

⁵⁴ BENCZÉDI 1985: 1267.

⁵⁵ BENCZÉDI 1985: 1269.

⁵⁶ BENCZÉDI 1979.

ságai, erőszakos módszerei. Mindez arra utal Benczédi szerint, hogy Thököly „határozott és célratörő egyéniségével” a centralizáló irányzat jelent meg a kuruc mozgalomban. Állama nem abszolút, hanem rendi monarchia volt, mivel szándéka szerint a rendekkel közösen kormányzott. A kutató megállapítja: „...Thököly államéletének legsajátosabb feszültsége éppen abból származott, hogy a helyzet követelte fejedelmi központosító politikát neki egy olyan társadalmi közegben kellett végrehajtania, amely a saját immanens törvényei szerint folyamatosan a rendi anarchia tendenciáit termelte ki magából.”⁵⁷ A felkelésben sajátos hazai kísérletnek tekinti egy Habsburgoktól független, „saját feltételeiből sarjadó önálló magyar állam megteremtésére”, melynek tendenciái a központosított rendi monarchia kiépülése felé mutattak. A kísérlet kudarcának oka külső, a török orientáció. Véleménye szerint Thököly hibát követett el a török Bécs elleni hadjáratának támogatásával, de 1682 előtti török kapcsolataért méltánytalan hibáztatni. Az 1670-es évek végén Thököly jobban hajlott a Habsburgokkal való kiegyezésre, de a francia és a lengyel kapcsolatok elakadásával kényszerült arra, hogy a törökkel szorosabb szövetségre lépjen.

Benczédi Thököly fejedelemségének fennmaradási esélyeit vizsgálva Felső-Magyarország periférikus helyzetére, köztes jellegére hívja fel itt a figyelmet. Ebből kiindulva Thököly és környezete joggal számíthatott arra, hogy területe a töröktől Erdélyhez hasonló vazallusi státust kap. A tartós fennmaradás esélyét a két nagyhatalom közötti status quo megőrzése garantálta volna. Thököly önmaga ellen cselekedett, amikor támogatta Bécs török ostromát, mert ezt az erőegyensúlyt borította fel. Kudarca erkölcsileg is bukást hozott, mert a rendi anarchia erősödött, a kuruc hadak pedig káoszt, rendetlenséget teremtettek az országban. Végül emiatt vált a felkelés, írja Benczédi, a magyar történelem ellentmondásos fejezetévé, melynek „pozitív magját” a rendi monarchia felé mutató tendenciákban látja.

Újdonságnak tekinthető, hogy az 1960-1970-es évek kutatásai nem csupán a magyarországi belpolitikai helyzetet elemezték, hanem az európai politika kontextusába helyezték a Thököly-felkelést. Köpeczi Béla terjedelmes könyvben mutatta be, milyen kép alakult ki Thökölyről a korabeli nyugat-európai közvéleményben a franciaországi és francia nyelvű hollandiai sajtótermékek, irodalmi alkotások alapján.⁵⁸ A kötet

⁵⁷ BENCZÉDI 1979: 342.

⁵⁸ KÖPECZI 1976.

bevezető tanulmánya Thököly és a török kapcsolatának történetét vázolja fel. Itt kijelenti, a Habsburg-abszolutista politikával szemben más külső szövetségesre nem lehetett számítani, csak a törökre. Ezt a szövetséget „végső következményeivel együtt” vállalta Thököly. A felkelés nyugati megítélése az európai hatalmak érdekkellentéteinek függvénye volt. Így Franciaország számára kedvező, Németalföld és Anglia számára kedvezőtlen volt a Habsburg-ellenes felkelőknek nyújtott török támogatás. Az államérdek volt tehát meghatározó a politikai ideológia szempontjából.⁵⁹

A török szövetség hazai előzményeit kutatva Köpeczi megállapítja: „A török szövetség gondolata a XVII. század második felében nem azért erősödött meg a magyar közvélemény egy részében, mert ezt bárki is nagyon kívánatosnak vélte volna, hanem azért, mert az Ottomán Birodalom volt az egyetlen nagyhatalom, amely a Habsburgok ellen valóságos támogatást nyújthatott.”⁶⁰ Köpeczi az 1680 körül keletkezett *Thököly haditanácsa* című versből vett idézetekkel mutatja be, milyen érvek alapján döntöttek a kurucok az oszmánok szövetsége mellett. Felsorolja itt a köznemesség vagyonát és jogait ért sérelmeket, a németek iránti bizalmatlanságot, a török hatalom erejébe vetett hitet. Az önálló Magyarország megteremtése a végcél, míg az meg nem valósul, addig Erdély példájára el kell fogadni a török függőséget – summázza a költemény mondanivalóját.⁶¹ Köpeczi az 1682. július 26-i és 1683. június 14-i kiáltványokban szereplő érvekkel bizonyítja, Thököly a megegyezést kereste I. Lipóttal – eredménytelenül. Ennek okát a hatalmi biztosítékok hiányában (a Tiszántúlon nem alakítottak ki hercegséget Thököly számára) látja.

Thökölyt nem hibáztatja azért, mert legyőzhetetlennek ítélte a szultán haderejét, hiszen a korabeli Európa nagy része is így gondolta. Csak Bécs 1683. évi ostroma után vált nyilvánvalóvá, hogy a Török Birodalom „Európa beteg embere”. Érvelése szerint Thököly nem számíthatott császári győzelemre, hiszen a Habsburgok másfél évszázad alatt sem voltak képesek a törököt kiűzni az országból, 1664-ben pedig győztesként kötöttek számukra előnytelen békét. A keresztény összefogás – az uralkodóházak ellentétes érdekei miatt – nem tűnt létrehozhatónak. Köpeczi ennek ellenére úgy látja, Thököly felkészült a Porta vereségére is. A lengyel királyt akarta megnyerni közvetítőnek arra az esetre, ha mégis oszmán vereséggel végződne a hadjárat. A török függőség lazítá-

⁵⁹ KÖPECZI 1976: 7-8.

⁶⁰ KÖPECZI 1976: 18.

⁶¹ KÖPECZI 1976: 21-22.

sának szándékaként értékeli Thökölynek 1684-ben az európai uralkodókhoz írt leveleit is.⁶²

Köpeczi leírásából tehát egy gondos, a körülményeket alaposan mérlegelő politikus képe bontakozik ki, akivel szemben értelmét veszti a törökösség vádja. Elbeszélésében a Habsburgoktól független Magyarország megteremtéséért folytatott küzdelem a meghatározó nézőpont. Mint írja, a túrhetetlen terhek és az idegen elnyomás elleni küzdelem tovább folytatódott a II. Rákóczi Ferenc által megindított függetlenségi harcok során. „Ez azt bizonyítja, hogy a Habsburgokkal szembeni ellenállásnak voltak olyan konstans tényezői, amelyek a külső szövetségtől függetlenül hatottak. Hogy a függetlenségi harcok szereplői hol keresték a külső szövetséget, az mindenkor a körülményektől függött. A Thököly vezette szabadságharcot nem szabad tehát csak a török szövetség függvényében megítélni, s főleg nem a keresztény szolidaritás ideológiájára szempontjából.”⁶³ Elismeri, a Habsburgok érdeme, hogy Magyarország előbb szabadult fel a török uralom alól, mint a balkáni népek. Erdély példájában látja azonban annak bizonyítékát, hogy a török függőségben is elérhető volt a társadalmi, gazdasági és kulturális haladás. Nem bocsátkozott ugyan találgatásokba arra vonatkozóan, hogyan alakult volna a török gyámság alatt „félfüggetlenségben” élő Magyarország sorsa, de úgy véli, ez a lehetőség is benne rejtett a történeti fejlődésben.

Nagy László készítette el újabban Thököly hadvezéri tevékenységének értékelését.⁶⁴ Méltánytalannak tartja, hogy a történettudomány más mércével mérte az őt és tetteit, mint a „haza szentjeivé” avatott Bethlen Gábort és II. Rákóczi Ferencet. Ennek következtében „históriai félárnyékba” került. „Amint arra korábban is utaltunk, történeti irodalmunk néhány munka kivételével nemcsak Thököly politikai tevékenységét marasztalta el, de kétségbe vonta hadvezéri tálumait is. Az elmarasztalás lényegében azon az alapon történt, hogy a Thököly által vezetett küzdelem végső soron elbukott.”⁶⁵ Kortársaktól vett idézetekkel bizonyítja, hogy Thököly hadvezéri képességeit nem csak a kurucok, hanem ellenfelei is elismerték. A törökösség kapcsán felveti, Bethlen többször is ajánlotta a töröknek, hogy ostromolja meg Bécset, ezt mégsem rótták fel neki

⁶² KÖPECZI 1976: 24-25.

⁶³ KÖPECZI 1976: 28.

⁶⁴ NAGY 1982.

⁶⁵ NAGY 1982: 347.

a történészek, nem úgy, mint Thökölynek az állítólagos ajánlatát.⁶⁶ II. Rákóczi Ferenc és Szekfű Gyula értékelései szintén negatívan hatottak Thököly megítélésére.⁶⁷

Írásában a "nagy elődökkel", Bocskaiival, Bethlennel és I. Rákóczi Györggyel veti össze a kuruc fejedelem hadszervezői és hadvezéri képességeit. Levéltári dokumentumokra hivatkozva cáfolja azt a vélekedést, miszerint Thököly serege fegyelmetlenebb és szervezetlenebb volt, mint a korábbiak. A kuruc királyban is megvolt a parancsnoki szigor, de más viszonyok között hadakozott. Kisebb hátrszággal, sokkal korlátozottabb gazdasági lehetőségekkel rendelkező hadainak ellátásához, mint Bethlen vagy I. Rákóczi György. A kurucok így közel 30 éven át élőszködtek szinte ugyanazon a területen, míg a korábbi hadakozások legfeljebb 5 évig tartottak. Nagy László szerint így érthető, hogy a lakosság nagyobb-nak érezte a terheket. Hadszervezőként is jól vizsgázott Thököly, hiszen egy szétzúllott tömegeből hozott létre olyan ütőképes sereget, melyet számon tartottak a Habsburgok mellett a franciák és a törökök is.

Thököly stratégiáját vizsgálva megállapítja, hogy a küzdelem céljai többször módosultak 1670-1697 között, de mindvégig jellemző volt a „török hatalomra támaszkodás” és a Habsburg-ellenesség. Ennek magyarázatát Nagy László abban látja, Thököly meggyőződésévé vált a Habsburg-hatalom labilitásáról és a töröké megingathatlanságáról szóló elképzelés. A kuruc fővezér politikai koncepciójaként a „Habsburgoktól független nemzeti monarchia” megteremtését nevezi meg, ennek megfelelően 1683 őszeig támadó stratégiát alkalmazott, akárcsak Bethlen Gábor. Nagy vitatkozik azzal a nézettel, miszerint a török bécsi kudarca után Thökölynek gyökeres politikai fordulatot kellett volna végrehajtania. Ezzel kapcsolatban két tényezőre hívja fel a figyelmet. 1683 őszen a bécsi udvar nem volt hajlandó a kompromisszumra, így megegyezés eleve nem jöhetett létre, valamint a Habsburg-török háború a zentai csatáig (1697) kétesélyes volt.⁶⁸ Nem volt törvényszerű, hogy másként alakultak az események, mint ahogyan Thököly azt eltervezte, ezért Nagy szerint nem lehet stratégiai elképzeléseit „utópista tervkovácsolásnak” tekinteni. Thököly taktikusi tevékenységét a magyar katonaság képességei határozták meg, mely jobbára a váratlan rajtaütésekre és a várvédelemre korláto-

⁶⁶ NAGY 1982: 308.

⁶⁷ NAGY 1982: 310.

⁶⁸ NAGY 1982: 341.

zódott. Mégis a szikszói ütközet (1679) és a zernyesti csata (1690) bizonyítja, hogy „Thököly tanultabb, jobb taktikus volt nagy elődeinél.”

Összegzésében Nagy kiemeli, hogy a „Habsburg-ellenes függetlenségi harcok vezetői” török vazallus fejedelmek voltak, így nem önállóan határozták meg politikai célkitűzéseiket, hanem a Habsburg-török erőviszonyok alakulásának megfelelően. Ugyancsak korlátozta tevékenységüket a „kettős ráutaltság” ténye, azaz hogy sem a teljes Habsburg-erőviszonyok, sem a Habsburg-győzelem nem állt érdekükben. Bár nem kívánja mentesíteni Thökölyt, további kutatások alapján véli eldönthetőnek, miben tévedett vagy döntött helytelenül, mert addig „nagyraértésű szubjektív megítélési szempontok dominálnak” hadvezéri értékelésében.⁶⁹

Koncepciók a rendszerváltást követően

Varga J. János a korábbiaktól határozottan elütő képet rajzolt Thökölyről tanulmányaiban, melyekben átértékelte a kuruc vezérnek a magyar történelemben betöltött szerepét. Kutatómunkája eredményeit 2003-ban megvédett Magyarország és Európa 1682-1684 című akadémiai doktori disszertációjában összegezte, mely négy évvel később könyv alakban is megjelent.⁷⁰

Varga J. egy 2004-es előadásban foglalta össze röviden kutatási eredményeit.⁷¹ Úgy vélte, a történetírás tárgyilagosan ítélte meg Thökölyt az elmúlt 150 évben. Az 1848-49. évi szabadságharc leverése után kialakult „nemesi ihletésű felfogás” azonban nemzeti hőssé avatta Thökölyt. „Reprezentánsai a 16-17. századi rendi törekvéseket a nemzeti >>alkotmányosság<< védelmében indított Habsburg-ellenes mozgalmakként értékelték, melyek a kiegyezés >>előfutáraként<< kompromisszumra kényszerítették Bécsset.” Ez a felfogás – módosulásokkal ugyan, de – a következő évszázadban, a marxista történetírásban is fennmaradt. Elmaradt Thököly tevékenységének és az 1682-84. évi eseményekben játszott szerepének újragondolása.

Főbb megállapításai: Az 1670-es évek elején hatással volt Thökölyre a bujdosók vezetőinek törökpártisága. A kurucok 1680-as szoboszlói gyűlésének döntésével függetlenítette magát Erdélytől. Az oszmán vezetéstől 1681. tavaszán a bujdosók ígéretet kaptak támogatásukra, Thököly pedig a nagyvezírnek írt levelében fogalmazta

⁶⁹ NAGY 1982: 351

⁷⁰ VARGA J. 2007.

⁷¹ VARGA J. 2004: 47-80.

meg, hogy a nemzeti királyság megvalósítása a Porta pártfogásával valósítható meg. További sikert jelentett, hogy a katonai akcióknak köszönhetően a bécsi udvarral négy fegyverszünetet kötött, és a kurucok 1681-82 fordulóján már a Magyar Királyság területén vonultak téli szállásra. Katonai sikerei után 1682 szeptemberében uralkodói jelvényeket kapott a töröktől, valamint szultáni kinevező okiratot, ezzel az ország négy részre szakadt. Thököly a diplomáciai tárgyalások során folyton békevágyát hangsúlyozta, ezzel ellenfele reményét tartotta ébren. Ez is hozzájárult sikereihez, de még inkább a törökkel való békét szorgalmazó spanyol párt befolyása a bécsi udvarban. „Thököly portai politikáját az oszmán katonai erő tudomásul vétele és nem kevés kockázattal járó felhasználása jellemezte. Úgy vélte, hogy egy Bécs elleni sikeres támadás esetén, mint a török adófizetője, az egész Magyar Királyság birtokába juthat.” (Varga J. 2004. 59.) A kahlenbergi csata után a lengyel királlyal folytatott tárgyalásokat, hogy Sobieski közvetítsen Lipót császár és a kuruc fejedelem között. Feltételeit azonban nem fogadták el Bécsben, így Thököly diplomáciája kudarcot vallott. Angyal Dávidot idézve Varga J. úgy látja, „vágyai határozták meg a választ”. Félreismerte és túl nagy elvárásokkal volt XIV. Lajos terveit iránt. Túlbecsülte a bécsi spanyol párt befolyását is, ezáltal tévesen értékelte az udvar magyarországi politikáját, amely nem mutatkozott erélyesnek a törökkel szemben, mégis lassan kiépített ellene egy szövetségi rendszert. Túlértékelte a török katonai erejét, nem számolt annak kudarcával. „Végül tévedett, mert betetőzője kívánt lenni Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György művének, miközben nem számolt az eltérő személyes feltételekkel és az időközben bekövetkezett politikai változásokkal.”⁷² Nem észlelte, hogy megítélése elmaradt az erdélyi fejedelmekétől, hiszen Bécsben csak a felkelők principálisának tekintették.

Varga J. úgy véli, az oszmán hódítást nagymértékű tervszerűség irányította. Az oszmán stratégiai gondolkodás meghatározó elképzelése szerint Magyarország feletti uralmukat nem biztosíthatják tartósan Bécs elfoglalása nélkül. „Törekvésük szembetűnő sajátossága, hogy a magyarországi rendek egy-egy önjelölt vagy felkért exponensét, esetleg valamelyik erdélyi fejedelmet kívánták adófizető, tehát vazallus uralkodóként a Kassa központtal kialakított tartomány élére állítani.”⁷³ A hódításban fontos szerepet szántak tehát Felső-Magyarországnak, melyet

⁷² VARGA J. 2004: 63.

⁷³ VARGA J. 2004: 64.

az 1630-40-es évektől a török források az Orta Madzsar ('Közép-Magyarország') elnevezéssel illettek.⁷⁴ A Porta így nem csupán támogatta, de ki is használta a Habsburg-ellenes mozgalmakat. Az 1530-as években Perényi Pétert, a század végén Báthori István országbíró, majd Bocskai Istvánt és Bethlen Gábort akarták felhasználni céljaik megvalósítására. Az 1660-as években hatalmi vákuum alakult ki az Orta Madzsar területén, Thököly uralma alá hajtotta a területet, és ki is terjesztette azt. A Habsburgoktól függetleníteni akarta és török vazallusként megtartani az egész Magyar Királyságot. Ezzel célja találkozott az oszmánokéval. „Közben nem vette észre, hogy a török szövetségeséből annak eszközévé, másfél évszázada formált katonapolitikai elgondolásának egyik végrehajtójává vált. Az Orta Madzsar országrész ugyanis török találmány volt.”⁷⁵ Varga J. szerint ezzel követett el hibát Thököly, melyet egy még súlyosabbal tetézt: a kahlenbergi csata és a sorozatos török vereségek után is a török oldalon maradt. Döntése morális (nem keresztény ügyet szolgált), katonai (rosszul mérte fel az erőviszonyokat) és politikai szempontból (a kuruc mozgalom retrográd vonásainak, az ország megosztottságának fenntartása, a „Magyarország a kereszténység ellensége” toposz elterjedése tevékenysége következtében) hibáztatható. Helyzetét végül a török ásták alá jótétehetetlenül, amikor 1685-ben börtönbe vetették a Habsburg-béke reményében.

Az 1978-as hajdúszoboszlói konferenciáról eredményeit áttekintve R. Várkonyi Ágnes kiemeli: „Túlhaladottnak minősült az a megrögzött vélemény, mintha a felső-magyarországi fejedelemség eleve a török kreációja lett volna.”⁷⁶ A fentiek alapján már ebből az egy mondatból is kiderül, hogy Varga J. megállapításaival vitatkozva sokkal pozitívabban értékeli Thököly Imre történelmi szerepét.

R. Várkonyi Ágnes ebben a tanulmányában Szekfű Gyulát idézve megállapítja, Thököly történelmi jelentőségét vizsgálva alapkérdés, hogy segítette vagy gátolta a magyar önállóság esélyeit az európai hatalmi átrendeződés idején. Mégis a felkelés európai érdekekkel való összefüggése szinte teljesen feledésbe merült, mint írja. „Thököly történelmi jelentősége, megértésének kulcsa a kor jellegében rejlik. Ez a

⁷⁴ VARGA J. 2004: 65.

⁷⁵ VARGA J. 2004: 67.

⁷⁶ R. VÁRKONYI 2005: 366.

kor a nagy változások kora, átmeneti idő.”⁷⁷ Az 1670-es évek végén a Habsburg-kormányzat által bevezetett önkényuralmi rendszer, a Gubernium működéstelensége, a bujdosók katonai betörései Magyarországra, a polgárháborús viszonyok következtében súlyos társadalmi és politikai válság alakult ki. Változást Thököly fellépése hozott, aki minden szempontból tehetséges volt. „Kiderült, hogy a merész lovasvezér Thököly jó gazdasági szervező, tárgyalóképes diplomata és nagyra törő politikus.”⁷⁸ Kemény kézzel szervezett ütőképes sereget a bujdosókból. A török, osztrák és francia politikusok mellett felfigyelt rá az európai közvélemény is. A külpolitikai helyzet változására reagálva Thököly jó politikusként fegyverszünetet kötött Béccsel. Gyors katonai sikereinek köszönhetően Felső-Magyarországon jelölték ki csapatai téli szálláshelyét. A bujdosók sikereinek hatására Szoboszlón fővezérükké választották. Felkelésének legnagyobb sikere az volt, hogy I. Lipót országgyűlést hívott össze 1681-re, bár ehhez a fordulathoz nagyban hozzájárult XI. Ince pápa politikája is, aki nemzetközi koalíciót kívánt létrehozni egy török elleni háború érdekében. Ezért arra intette I. Lipótot, rendezze Magyarország helyzetét, ami a soproni diétán történt meg 1681-ben. Máig kérdés, folytatja elemzését R. Várkonyi, miért nem fogadta el a meghívást és nem jelent meg az országgyűlésen Thököly? Benczédinek a kérdésre adott felelete (a „szuverenitás kérdését” jelölte meg a távolmaradás okaként) mellett, R. Várkonyi felhívja a figyelmet egy eddig kellőképpen a történetírásban nem értékelt körülményre. Az 1681. évi soproni országgyűlésen több osztrák főurat honosítottak, akik ráadásul a központi kormányzat döntéshozó csoportjának tagjai voltak. Ezért tarthatatlannak tartja azt az álláspontot, miszerint az országgyűlés a magyar rendek restaurációját jelentette volna.

R. Várkonyi megvizsgálja azt a szakirodalomban található állítást is, miszerint Thököly az 1681-es országgyűlési végzéseket a török szövetség miatt utasította el, melyre az 1681. évi hadjárata a bizonyíték. Papp Sándor kutatásaira⁷⁹ hivatkozva azonban úgy látja, Thököly 1681-ben nem volt szövetségese a Török Birodalomnak, csupán a török protektorátus alatt élő Erdélyi Fejedelemség katonai akciójában vett részt. Lehet, hogy egyéni előnyszerzés motiválta, de ha Apafitól nem tagadjuk meg, hogy a protestánsok pozícióit akarta erősíteni

⁷⁷ R. VÁRKONYI 2005: 368.

⁷⁸ R. VÁRKONYI 2005: 371.

⁷⁹ PAPP 2003.

vállalkozásával, amint az kiáltványában olvasható, ugyanezt nem lehet a kuruc fővezértől sem megtagadni – érvel R. Várkonyi. Ekkoriban már nyilvánvalóvá vált, hogy a török hamarosan támadást indít Bécs ellen. R. Várkonyi közvetett bizonyítékok alapján nem zárja ki, hogy Thököly ekkori megnyilatkozásai a fegyverszüneti tárgyalásokkal kapcsolatban, miszerint a célja a béke és a az ország nyugalmanak helyreállítása, fedhetik a valóságot. „Tudta azonban, hogy ennek megvalósításáért csak intézményes hatalom birtokában cselekedhet.”⁸⁰ Ekkorra már kiépítette társadalmi és hatalmi bázisát, hatalmának anyagi bázisát is megteremtette, államszervezete, udvartartása volt. Egyedül uralmának „alkotmányos formája” hiányzott.

A kutató leszögezi: „A Felső-Magyarországi Fejedelemséget nem a szultán teremtette meg. Thököly és köre területi hatalma fegyveres harc és szervezőmunka révén alakult ki, határait tekintve Lipót császár fegyverszüneti megállapodásaival jóváhagyva. Kétségtelen viszont, hogy hatalmi formáját szerződéssel és jelvényekkel a szultán ismerte el.⁸¹ Megítélése szerint az ország számára nemcsak helytelen, hanem kifejezetten káros volt az újabb megosztottság. Ezért azonban nem Thökölyt okolja, mivel Felső-Magyarország elkülönüléséért a körülmények voltak felelősek. Ezt a területet akkoriban egyik hatalom sem volt képes integrálni. Thököly a Habsburg-kormányzattól várta hatalmának elismerését, az viszont elkésett ezzel. A fejedelem kész volt a kompromisszumra, amit az 1682. október 18-i fegyverszünet is bizonyít. Közben erősen aktivizálódott a francia diplomácia, mely az oszmánokat és a felkelők egyaránt egymás támogatására biztatta. „Kormányzókörével együtt Thököly tehát az ahdname kézhezvétele után is méltán vélhette, hogy nem kizárólagosan az Oszmán Birodalomnak kötelezte el magát, hanem egy francia–török kapcsolatrendszerbe került be.”⁸² Thököly gondolt arra a lehetőségre is, mi lesz, ha Kara Musztafa seregei vereséget szenvednek Bécs alatt. Ezért nem vett részt az ostromban, ezért nem teljesítette a nagyvezír parancsait, és ezért állt folyamatosan kapcsolatban Sobieski János lengyel királlyal. Neki köszönhető, hogy a törökök 1683. évi átvonulása idején a Dunántúl nem pusztult el teljesen. „Nyilvánvaló, hogy Thököly és köre a török orientációt eszköznek tekintette az ország

⁸⁰ R. VÁRKONYI 2005. 381.

⁸¹ R. VÁRKONYI 2005: 382.

⁸² R. VÁRKONYI 2005: 383.

alkotmányának átmentése érdekében.”⁸³ Megegyezésre mégsem jutott az udvarral, mert ragaszkodott a hadseregéhez és a felső-magyarországi terület birtoklásához. A kutató szerint továbbra is kérdés, hogy kényszerpályán sodródva miben bízott, miért vállalta a „tragikus szerepet” a török mellett.

Újabban Oborni Teréz Apafi Mihály fejedelemségének bemutatása során rajzolja meg Thököly portróját,⁸⁴ mely inkább Varga J. értékeléséhez hasonló. Thökölyt ambíciózus fiatalembernek, nagyszerű hadvezérnek tartja, aki a politikában is sikert aratott, bár céljai nem voltak világosak. Bárkinak szövetségese lett, akitől a hatalom megszerzését remélhette. „Saját hatalma és saját országa megteremtésére törekedett.” Ez a terve meg is valósult azzal, hogy 1682-ben török támogatással Felső-Magyarország (Orta Madzsar) fejedelme lett. Thököly saját céljainak elérése érdekében mindenkit hitegetett. Apafi és a kuruc fejedelem közötti kapcsolat 1681 májusában romlott meg végképp, ő ugyanis elítélte Thököly egyeduralmi törekvéseit, hódítási vágyát, a kurucok féktelenségét. Az erdélyi fejedelem csak vonakodva és kellenlenül vett részt a török hadjáratában az erdélyi csapatokkal Oborni megítélése szerint.

Egy másik, Ágoston Gáborral közösen írt összefoglalásban Oborni is úgy látja, Thököly azzal követett el végzetes hibát, hogy 1683-ban a Bécs ellen támadó oszmánok mellé állt. Ekkor a magyar rendek elfordultak tőle. Miután a váradi pasa fogságba vetette 1685 őszén, Thököly serege felbomlott, és fosztogatósaival zűrzavart okozott.⁸⁵ A XVII. század utolsó harmadában, „a kaotikus évtizedek reményvesztett magyar politikusaiban” felmerült az oszmánokkal kötött szövetség lehetősége. A töröknek való behódolás gondolatát a kényszerűség szülte a vasvári béke által keltett csalódottság és reménytelenség miatt. Legyőzhetetlennek hitték az oszmánokat, így szükségszerűen adódott a következtetés, a magyar államiság megmaradásának érdekében az országot az Oszmán Birodalom befolyási övezetévé kell tenni. Ez elsőként az ellenzék murányi gyűlésén fogalmazódott meg markánsan 1666-ban. Ugyanakkor a szerzők hangsúlyozzák, hogy ezzel a lépéssel akarták megőrizni a hagyományos rendi hatalmat is. „Az volt a meggyőződése, és egyben a reménye az oszmánok felé forduló rendiség

⁸³ R. VÁRKONYI 2005: 385.

⁸⁴ OBORNI 2002: 182-184.

⁸⁵ ÁGOSTON-OBORNI 2000: 214.

képviselőinek, hogy saját hatalmi struktúrájukat, privilégiumaikat leginkább egy olyan birodalom érdekszférájában élve tudják megőrizni, amelynek központja távol van, vezetése megelégszik a hűség kinyilatkoztatásával, de egyébként a belső rendhez nem nyúl, engedi a szabad királyválasztást, és nem törekszik az ország teljes bekebelezésére.” Majd hozzátesszik, a nemesség által átmenteni kívánt rendi alkotmány elavult volt, hiszen a korban az európai államfejlődés iránya a centralizált abszolút monarchiák irányába mutatott – bár szándékuk tisztességes volt.⁸⁶

Pálffy Géza ugyancsak negatív képet rajzol Thökölyről. Megítélése szerint „a komoly hatalomvággyal rendelkező” Thököly célja saját állam létrehozása volt. Az 1681. évi soproni országgyűlés ideje alatt sorsdöntő lépést tett: felajánlotta a Portának, hogy ha ők magyar uralkodóvá nevezik ki, két éven belül behódoltatja nekik a Magyar Királyságot. „1681 végén tehát egy magyar nagyúr szorult helyzetében önként kész volt arra, ami elől Bethlen Gábor mindvégig állhatatosan meghátrált.”⁸⁷ Ezzel „újabb tragikus pusztítássorozatnak” tette ki az országot, „és történelmünk egyik szerencsétlen sorsú kalandora lett” a török vazallusaként. Hangsúlyozza, hogy a kuruc vezér esetében szó sem lehetett önálló magyar államról, de még csak a bujdosók társadalmi problémáit sem tudta megoldani. Felkelése, mely csúfos kudarccal végződött, csupán annyit ért el, hogy meghosszabbította a török uralmát, és növelte az elszegényedettek számát a társadalomban. Pálffy nem tagadja ugyanakkor, hogy a felkelést a magyar rendek sikeresen kihasználták annak érdekében, hogy a bécsi udvarral szemben erősítsék pozíciójukat.⁸⁸ A kuruc fegyverek mellett a külpolitikai helyzet (francia támadás, várható török támadás) is erősítette az udvar kiegyezési hajlandóságát, melyre a soproni országgyűlésen került sor. A rendek meg tudták őrizni az ország irányításában betöltött szerepüket, aminek köszönhetően „a Magyar Királyság a Habsburg Monarchián belül megőrizhette különleges önállóságát és régi hagyományait.”⁸⁹

Ebből a szélesebb közönség számára írt összefoglalójából is kitűnik, hogy Pálffy Géza vitathatónak találja a XVII. század magyar történelmének leírására eddig használt értelmezéseket, a függetlenségi

⁸⁶ ÁGOSTON-OBORNI 2000: 217-221.

⁸⁷ PÁLFFY 2009: 45.

⁸⁸ PÁLFFY 2009: 46.

⁸⁹ PÁLFFY 2009: 47.

harcok és az országegyesítési kísérletek elméletét. Ezért az események értelmezésére új koncepciót vázol fel egy nemrég megjelent írásában.⁹⁰ Ebben kifejti, hogy az említett két elméletet azért tartja problematikusnak, mert szinte kizárólag csak az Erdélyi Fejedelemség szemszögéből vizsgálják a három országrész történetét, noha a Magyar Királyság vizsgálható a saját szemszögéből, azaz a Habsburg Monarchia és a királyság, valamint a bécsi udvar és a magyar politikai elit viszonyrendszerében. Pálffy saját kutatásai alapján a XVII. század történetét a kiegyezések és kompromisszumok, illetve a szakítások és kiegyezések évszázadának tartja.⁹¹ A fegyveres konfliktusok után kiegyezés született a Habsburg királyok és az erdélyi fejedelmek között, a két táborra szakadt magyar politikai eliten belül, valamint utóbbiak és a bécsi udvar között.

A kutató öt meghatározó kiegyezésről (új kompromisszumrendszerről) ír, melyek magyar országgyűléseken jöttek létre: 1608, 1622, 1647, 1681, 1711. Pálffy ezeket vizsgálva a következő megállapításokra jut.⁹² A politikai elit a szakítások ellenére kész volt mindig újabb kiegyezéseket kötni az udvarral. A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság között meglévő kölcsönös egymásrautaltság miatt a kiegyezések nemcsak politikai kompromisszumok voltak, hanem politikai szükségszerűségek is.⁹³ A magyar rendi elit képes volt – még ha időnként csak részlegesen is – megtartani az ország irányításában betöltött szerepét, rendi kiváltságait és megtartani a vallásszabadságot. A magyar rendek sikeresen használták fel az erdélyi fejedelmek hadjáratait pozícióik erősítésére. A kiegyezések létrehozásában szerepet játszó magyar politikusokat az udvar igyekezett mindig megjutalmazni. Csak az 1670. évi főúri összeesküvés résztvevőivel szemben alkalmaztak megtorlást, a többi konfliktust sikerült kölcsönös engedmények alapján rendezni. A kiegyezés hasznos volt azért is, mert mindig hosszú ideig tartó bel- és polgárháborús időszakot zárt le, lehetőséget teremtve a békés fejlődésnek. A monarchiában Magyarországon volt legerősebb a rendiség, ami bevezethetlenné tette az abszolutizmust. A kompromisszumok ugyanakkor biztosították az ország „viszonylag stabil

⁹⁰ PÁLFFY 2015.

⁹¹ PÁLFFY 2015: 55-56.

⁹² PÁLFFY 2015: 60-62.

⁹³ Ezek alapján úgy véli, „örök kiegyezőknek” is lehetne tartani a magyarokat. PÁLFFY 2015: 60.

helyét” az államalakulatban, mivel a Habsburg-udvarnak létérdeke volt a béke fenntartása. Végül kijelenti, a kiegyezések bizonyították, hogy „kölsönös engedményekkel és lemondások segítségével össze lehet egyeztetni a Habsburg-udvarral kötött kompromisszumokat a magyar rendi állam legalapvetőbb érdekeivel.”⁹⁴

Összegzés

Ahogy az a bevezetőben is megfogalmazódott, jelen írás keretei között nincs lehetőség arra, hogy Thököly Imre alakját a magyar történetírás valamennyi ideológiai és módszertani irányzatán keresztül mutassuk be, ahogyan arra sem, hogy megvizsgáljuk, egy-egy történész életművén belül, milyen átalakuláson ment át a „kuruc király” értékelése. Mégis az előzőekben áttekintett anyag is lehetőséget ad néhány következtetés levonására.

Önmagában Thököly és az általa vezetett kuruc felkelés csak kivételes esetben keltette fel a történészek érdeklődését, hogy azt monografikus formában dolgozzák fel. Ha a szakfolyóiratokban megjelent egy-egy részterület feldolgozását szolgáló szaktanulmányokat nem vesszük figyelembe, akkor az olvasók jobbra csak összefoglaló történeti művekből tájékozódhattak a „kuruc királyról”. Ezekben a XVII. század utolsó harmadában kibontakozott kuruc mozgalom a Rákóczi-szabadságharc előképe és/vagy beilleszkedik a század Habsburg uralkodók ellen folytatott küzdelmeinek sorába.⁹⁵ Igazat kell tehát adnunk a fentebb már idézett Nagy Lászlónak, aki a „históriai félárnyék” fogalmával jellemzi az egykori hadvezér helyzetét a történetírásban.

A XIX. század második felének magyar történetíróit elsősorban a rendi politizálása, az abszolutizmussal szembeni rendi ellenállás, tehát Magyarország belpolitikai helyzete érdekelte. A nemzeti romantikus történelemszemlélet jegyében fogant művek kiemelten kezelték az önállóságért, az idegen befolyás ellen folytatott harcot. Ezen kívül nagy hangsúlyt fektettek Thököly jellemének bemutatására is. A tehetséges ifjút szinte mindenki született vezérnek tartotta, de nem tagadták le emberi gyarlóságait sem, melyek között a mohóság, hiszékenység, önzés, góg szerepeltek a leggyakrabban. A szakmailag megalapozatlannak vélt értékítéletekkel szemben azonban ekkoriban is megvédték, elsősorban az

⁹⁴ PÁLFFY 2015: 64.

⁹⁵ BENCZÉDI 1979: 337., PÁLFFY 2012., PÁLFFY 2015: 51-54.

osztrák történészek vádjaival szemben. Károlyi Árpád egyik ilyen írásában⁹⁶ ezt fogalmazza meg: (Thököly) „Gyöngesége és kapdosása, nagy-ravágyása s rövidlátása eleget ártott a magasztos ügynek, melynek zászlóvivőjéül kente föl egy fensőbb akarat.” Mégis megalapozatlannak tartja az osztrák Klopp nézőpontját: „Fölfogása a sokat hányatott kuruczkirályról az, hogy csalt és rászedett mindenkit, ellenséget és jóbarátot egyaránt s jellemtelenség dolgában méltó vetélytársa a koronás kigyónak XIV. Lajosnak.”

Egyértelműen pozitív értékelést kap Thököly abból a szempontból, hogy fegyveres küzdelmével rászorította a Habsburg-kormányzatot a magyar rendekkel való kiegyezésre, mely az 1681. évi országgyűlésen történt meg. Újabban vannak, akik megkérdőjelezik, hogy a rendek ezen a diétán valóban restaurálták hatalmukat (R. Várkonyi), illetve más kutatók a kuruc fegyverek mellett a külpolitikai tényezők kényszerítő erejét emelik ki a kiegyezés kapcsán (Pálffy).

Thököly első és máig egyetlen biográfusának értékelését, miszerint Thököly a kis háborúknak volt mestere, az európai diplomácia útvesztőjében azonban nem tudott kiigazodni, sokan fogadták el a XX. században is. Bánlaky József erre az értékelésre alapozva értékelte negatívan Thököly katonai tehetségét, bár valószínűleg ő volt az egyetlen, aki megkérdőjelezte Thököly hadvezéri képességeit. A török szövetség az elmúlt másfél évszázadban végig árnyékot vetett a „kuruc király” megítélésére. A rendi ellenállás vizsgálata szinte mindvégig megmaradt, de némi hangsúlyeltolódással. Már Szekfű Gyula is felhívta a figyelmet, hogy az abszolutizmussal szembenálló rendi ideológia korszerűtlenné vált, és nem segítette elő a török kiűzését. A kutatások az 1960-1970-es években kaptak új lendületet. Ekkoriban helyezték az európai nagypolitika összefüggéseibe a felkelést, valamint az abszolutizmus és centralizáció koncepciójába illesztették azt Benczédi László kutatásai. Újabb koncepció az ezredfordulón jelent meg Thököly értelmezésében Varga j. János kutatásai alapján, napjainkban pedig Pálffy Géza értelmezi újra a Habsburg-ellenes küzdelmeket, Ezek az újraértelmezések már negatívan értékelik Thököly történelmi szerepét, de kétségtelen, hogy jelen vannak pozitív értékelései is (R. Várkonyi Ágnes).

A nemzeti-romantikus történelemszemlélet, némileg átalakulva ugyan, de a XX. század végéig éreztette hatását a történetírásban és a

⁹⁶ KÁROLYI 1883: 5.

közgondolkodásban egyaránt. Ebben a koncepcióban a függetlenségi harcok kapnak kitüntetett figyelmet és a Thököly-felkelés jelenti annak a folyamatnak a végpontját, amely a XVII. század elején indult a Bocskai-felkeléssel. Mivel ezeket a Habsburg uralkodók ellen vívták, Thököly történelmi szerepének értékelését – és természetesen a magyar királyok ellen hadjáratokat indító erdélyi fejedelmekét is – befolyásolta az, hogy milyenek látja a történettudomány a Habsburgoknak hazánk történetében betöltött szerepét. Ez a kép is fontos módosulásokon esett át az elmúlt évszázadban.⁹⁷ A XVII. század utolsó harmada a Habsburg-magyar együttélés konfliktusokkal terhelt időszakai közé tartozik, hiszen az abszolutizmus bevezetése a magyar társadalom több rétegének érdekeit sértette. Szekfü Gyula idézett szintézisében már „gyarmati függésről” írt: „Az ausztriai „gesamt” állameszme, mely Magyarországot is magába akarta foglalni s ezért Lipóttól kezdve a dualisztikus korszakig annyi erőfeszítést tett, már születése pillanatában sem képes Magyarországot mint homogén, az ausztriai tartományokkal ugyanazon bánásmódot érdemlő területet elképzelni, hanem ezek mellett Magyarországnak kezdettől fogva alárendelt, elnyomott helyzetet jelöl ki.”⁹⁸ A Habsburgok „gyarmati elnyomásáról” szóló elmélet az 1950-es években élte virágkorát. Ekkoriban Pach Zsigmond Pál úgy vélte, a „Habsburg-gyarmatosítók” célja az ország függetlenségének teljes megszüntetése, a „tőkefelhalmozás lefölozése”, a polgári fejlődés meggátlása volt, „és a feudális elmaradottságot igyekeztek tüzzel-vassal konzerválni”.⁹⁹ Ez a felfogás a következő évtizedek kutatásai során jelentősen oldódott. Kezdett kialakulni a kölcsönös egymásrautaltság elmélete, mely többek között nélkülözhetetlennek látja a Habsburgok szerepét a török elleni magyar végvári vonal fenntartásában.

A fentiek alapján látható, a Thököly Imréről szóló „vita” (ki volt ő, és milyen szerepet töltött be a magyar történelemben) folyamatosan alakuló, módosuló képet vetített elénk az utóbbi másfél évszázadban (is), és nem érkezett el nyugvópontjára napjainkban sem. Ez természetes is, hiszen minden korszak felteszi újabb és újabb kérdéseit a múltunkkal kapcsolatban, ami az újraértelmezések lehetőségét teremti meg. Thököly tevékenységének értelmezései egy nagyobb elbeszélésbe illeszkedtek, ez

⁹⁷ L. PÁLFFY 2010: 13-19.

⁹⁸ SZEKFÜ 1935.

⁹⁹ PACH 1952: 6: 76.

az elbeszélés pedig – amint azt láthattuk – a Habsburgoknak a magyar történelemben betöltött szerepével, illetve ennek történészi értékelésével függ szorosan össze. Éppen ezért nem könnyű egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy milyen szerepet töltött be a magyar történelemben. A helyzet összetettségét jelzi Szakály Ferenc megfogalmazása: „Egy német kollégánk szarkasztikusan azt írja: Thököly egyetemes történeti érdeme, hogy belerángatta az újabb Habsburg-ellenes háborúba a Portát, és ezzel ő lett az, aki – igaz, hogy közvetve – rákényszerítette a Habsburgokat, hogy ismét figyeljenek a keleti frontra, végső soron arra, hogy kiűzzék a törököket Magyarország területéről.”¹⁰⁰ A pozitív és negatív értelmezések egymás mellett élnek napjainkban is. A negatív értékelések alapja végső soron Thököly töröknek való behódolása, mely elvezetett oda, hogy Magyarország – ha rövid időre is, de négy részre szakadt. Ezzel szemben a pozitív értékelések inkább azt méltányolják, hogy a „haza ügyéért”, a „nemzeti önállóságért” harcolt, a „magasztos ügy” mellett pedig minden más eltörpül. Így nem okoz problémát az sem, hogy Thököly a török vazallusaként harcolt az ország „függetlenségért”. Mivel Thököly szerepének markáns újrafogalmazása csak nemrég történt meg, ma még lehetetlen megmondani, mennyire fog beépülni a köztudatba.

Irodalom

ACSÁDY Ignác

1898 *Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657-1711)*. Budapest.

ÁGOSTON Gábor-OBORNI Teréz

2000 *A tizenhetedik század*. Budapest.

ANGYAL Dávid

1888 *Késmárki Thököly Imre 1657-1705. I. kötet*. Budapest.

1889 *Késmárki Thököly Imre 1657-1705. II. kötet*. Budapest.

¹⁰⁰ SZAKÁLY 2000: 186.

BÁNLAKY József

- 1942 *A magyar nemzet hadtörténelme.* (Elektronikus reprint: Budapest, Arcanum Kiadó, 2001. – <http://mek.oszk.hu/09400/09477>, letöltés: 2015. november 18.)

BENCZÉDI László

- 1975 Thököly Imre és fejedelemsége. In Molnár Mátyás (szerk.): *Thököly-émlékünnepség a fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából. 1975. október 18.* Vaja. 5-22.
- 1979 A Thököly-felklés helye a magyar történelemben. *Magyar Tudomány* 86. évf. 4. sz. 337-345.
- 1980 *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664-1685).* Budapest.
- 1985 A Thököly-felkelés (1678-1685). In Pach Zsigmond Pál (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben 3/2. 1221-1272.* Budapest.

GEBEI SÁNDOR (szerk.)

- 2010 *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657-1705). (Thököly Imre születésének 350. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tudományos konferencia anyaga).* Hajdúszoboszló.

HORVÁTH Mihály

- 1844 *A magyarok története a Habsburg-házból származott királyok alatt 1526-1780.* Pápa.
- 1876 *Magyarország történelme.* Pest.

ILLIK Péter

- 2011 *Történészek, viták a 16-17. századi magyar történelemről.* Budapest.

KALMÁR János

- 2010 A Thököly-kép napjaink történetírásában. A „törökösség” kérdése. In Gebei Sándor (szerk.): *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657-1705). (Thököly Imre születésének 350. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tudományos konferencia anyaga).* Hajdúszoboszló. 59-69.

KÓSA László

- 2012 Tizenkét téves mítosz. Mód Aladár: 400 Év – Küzdelem az önálló Magyarországért. *Kommentár 2012/4*. http://kommentar.info.hu/iras/2012_4/tizenket_teves_mitosz (letöltés: 2015. november 18.)

KÖPECZI Béla

- 1976 „Magyarország a kereszténység ellensége”. *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*. Budapest.

MÓD Aladár

- 1954 *400 év küzdelem az önálló Magyarországért*. Budapest, Szikra Kiadó (7. kiadás)

MOLNÁR Máttyás (szerk.)

- 1975 *Thököly-émlékünnepség a fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából. 1975. október 18.* Vaja.

NAGY László

- 1982 „Kergettem a labanc hordát...” Vázlat Thököly Imre hadvezéri portréjához. In NagyLászló (szerk.): „*Nem jöttünk égi hadak-útján...*” *Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kuruckorról*. Budapest.

OBORNITéréz

- 2002 *Erdély fejedelmei*. Budapest.

PACH Zsigmond Pál

- 1952 *Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon*. Budapest.

PÁLFFY Géza

- 2009 *Romlás és megújulás 1606-1703*. (Magyarország története 10.) Budapest.
- 2010 *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest.
- 2012 Örök vesztesek avagy örök nyertesek? Felkelések a kora újkori Magyarországon és Erdélyben. In Baráth Magdolna – Molnár Antal (szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr. 283-299.

- 2015 A szakítások és a kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. *Történelmi Szemle* 57. évf. 1. sz. 51-65.

PAPP Sándor

- 2003 Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. *Hadtörténelmi Közlemények* 116. évf. 3-4. sz. 633-669.

PÉTER Katalin

- 1980 A mohácsi csatától a szatmári békéig. *Századok*, 114. évf. 3. sz. 364-377.

R. VÁRKONYI Ágnes

- 2005 Thököly politikája és Magyarország esélyei a hatalmi átrendeződés idején. *Hadtörténelmi Közlemények* 118. évf. 3. sz. 363-399.

ROMSICS Ignác

- 2011 *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel.* Budapest.

SZAKÁLY Ferenc

- 2000 Két elvesztegetett évtized: 1663-1683. In Rácz Árpád (szerk.): *Nagy képes milleniumi hadtörténet.* Budapest. 180-188.

SZALAY László

- 1857 *Magyarország története IV. A linci békekötéstől a karloviciig 1646-1699.* Pest.

SZALAY József – BARÓTI Lajos

- 1898 *A magyar nemzet története.* Átdolgozta: Baróti. Budapest. (Elektronikus reprint: Budapest, Arcanum Kiadó, 2002. – <http://mek.oszk.hu/00800/00892>, letöltés: 2015. november 18.)

SZEKFŰ Gyula

- 1935 A tizenhetedik század. In Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet.* (Elektronikus reprint: Budapest, Arcanum Kiadó, 2002. – <http://mek.oszk.hu/00900/00940>, letöltés: 2015. november 18.)

SZŐTS Zoltán Oszkár

- 2014 *Mód Aladár és a „400 év küzdelem” mítosza.* http://ujkor.hu/portre/mod_aladar (letöltés: 2015. november 18.)

VARGA J. JÁNOS

- 2004 Thököly Imre 1657-1705. In Gergely András – Gerő András (szerk.): *A magyar történelem vitatott személyiségei 3.* Budapest. 47-80.

- 2007 *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682-1684-ben.* Budapest.

VIDA Lajos

- 1993 Hajdúszoboszló és Thököly. *Szoboszlói Tükör II. évf. 3. sz.* 8-9.

- 2006 Szoboszló a török és a német birodalom között a XVII. században. In Gazdag István – Vida Lajos (szerk.): *Tanulmányok Hajdúszoboszló múltjából és jelenéből.* Hajdúszoboszló. 95-115.

MÁRKUS László (szerk.)

- 1953 *A magyar nép története.* Budapest.

KOVÁCS TÜNDE

**SÁRÁND NÉPESSÉGE A KIEGYEZÉSTŐL AZ ÁLLAMI ANYAKÖNYVEZÉS
BEVEZETÉSIG (1867–1895)****1. Bevezetés**

Sáránd Hajdú-Bihar megyében, Debrecentől 13 kilométerre délre található, a 47-es főúton és vasúton egyaránt megközelíthető.

Határát a 19. század közepén 3894 ½ holdban és 104 négyszögölben jelölték meg, mely magában foglalt legelőt, szántóföldet, szőlőskertet, cseres erdőt, laposokat stb. A szűk legelők miatt juhokat nem tarthattak.¹ A lakosság elsősorban a mezőgazdasági ágazatban tevékenykedett. Az általam készített diagramokból is kitűnik, hogy a lakosság többsége földműveléssel foglalkozott.

A település nevét először 1219-ben a Várad Regestumban Sarang formában említik, de az egyik ismert birtokosáról Bagó-, vagy Bakó-Sárándnak is nevezték a 17. század végéig,² ám időközben egy 1464. évi eredetiben fennmaradt oklevélben Sarand alakban is szerepelt.³ Ismert még Sarangd néven is 1485 körül,⁴ viszont a 20. századtól az Országos Törzskönyvi Bizottság döntése értelmében már csak Sáránd néven fordul elő.⁵

2. A település birtoklástörténete

Első ismert birtokosa Márton úr, majd Ernye, később – többek között a már említett – Bakó.⁶ A 16. században magánföldesúri birtok, 1552-ben Czibak Imrének és Sárándi Mihály örököseinek a birtoka.⁷ A 17. században az Erdélyi Törvénytár (Approbata Constitutiones) a hajdúvárosok sorában említi a települést.⁸

¹ FÉNYES 1851.

² JAKÓ 1940: 335.; BOROVSKY 1901: 140.; MNL OL 1441: DL 30803.

³ MNL OL 1464: DL 16073.

⁴ MNL OL 1485 körül: DL 36422.

⁵ JENEY 1997: 72.

⁶ JAKÓ 1940: 335.

⁷ MNL HBML IV. A. 4/a. 1. kötet (1552). MAKSAY 1990

⁸ POMOGYI 2000.

A lakosok az oszmán hódoltság ideje alatt (a közeli Nagyvárad elfoglalása után), a törököknek dézsmát és harminc magyar forint cenzust fizettek. A török kiűzése után a település kiváltságait a bécsi udvar nem ismerte el, és a király a 18. század elején a falut – az elmaradt nádori fizetés fejében –, zálogba adta Esterházy Pál nádornak, aki Sárándot a derecskei uradalomhoz csatolta.⁹

3. A népesség alakulása a források tükrében 1867-ig

A 18. századi népességre a vármegyei levéltárban fennmaradt adóösszeírásokból lehet következtetni. Az első fennmaradt adóösszeírásban még csak 19 adózó családfőt vettek számba,¹⁰ de 1767-ben már 66 fő felnőtt adózó férfit (*capita colonorum*), 27 fő 16 év feletti fiút (*supra annos 16*) és 6 fő zsellért (*inquilini*) írtak össze.¹¹

Sárándon egy 18. század végi összeírásban 147 házban, 163 háztartásban 928 főt vettek számba. Felekezeti hovatartozás tekintetében látható, hogy a családok többsége református (148) és csak minimális volt a katolikus népesség (római 4 fő, görög 9 fő).¹² Ez az arány a későbbiekben is megmaradt, így 1851-ben 1513 református lakta a települést.¹³

A dualizmus időszakának hasonló típusú adatai megtalálhatóak a Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtárában, amit 1873-ban adták ki először, majd fontosabb közigazgatási változások után újra közzétettek. A népszámlálási adatok is jól mutatják, hogy a település lakossága fokozatosan emelkedett: 1882-ben a házak száma 287, a lakosságé 1532 fő,¹⁴ 1892-ben¹⁵ és 1898-ban¹⁶ azonos volt a két-két adat (311 házban 1567 fő). A következő jelentősebb változás 1902-ben figyelhető meg, ekkor ugyanis 21-gyel emelkedett a házak száma (332), a lakosság pedig több mint 100 fővel (1675) gyarapodott.¹⁷ 1907-ben az előző népszámlálás e két adata változatlan maradt.¹⁸

⁹ SZENDREY–NYAKAS 1980: 47.

¹⁰ MNL HBML IV. A. 4/b. 2. kötet (1713) 3–4.

¹¹ MNL HBML IV. A. 4/b. 81. kötet (1767) 468.

¹² MAJOR–RADICS–SZASZKÓNÉ 1990: 40–41.

¹³ FÉNYES 1851.

¹⁴ HELYSÉGNÉVTÁR 1907: 728.

¹⁵ HELYSÉGNÉVTÁR 1907: 1515.

¹⁶ HELYSÉGNÉVTÁR 1907: 621.

¹⁷ HELYSÉGNÉVTÁR 1907: 1236.

¹⁸ HELYSÉGNÉVTÁR 1907: 910.

4. Sáránd a dualizmus első negyedszázadában az egyházi anyakönyvek alapján

Kutatásom során a dualizmus időszakának kevéssel több, mint negyedszázadát (1867-től) azért gondoltam részletesebben vizsgálni, mert egy ekkora időintervallum már alkalmas lehet következtetések levonására. A záró dátum egyértelműen kínálkozott, hiszen a közigazgatás átszervezésének egyik jelentős eredményének tekinthető az állami anyakönyvezés bevezetése. 1893–94-ben készítette elő a kormány a törvényjavaslatot, majd terjesztette a képviselőház elé. A törvény elfogadását egyházpolitikai viták előzték meg.

Az 1895. október 1-jétől életbe lépő polgári anyakönyvezés bevezetéséről a korabeli sajtó nem egységesen vélekedett, abban azonban egyetértettek mind az országos, mind pedig a megyei napilapok, hogy ez bizonyos szempontból fordulópontot képvisel a magyar történelemben. A *Budapesti Hírlap* így reagált: „Az 1895. év október hónapjának első napja nagy forduló a magyar nemzet ezeréves magánéletének történetében. Uj rend lép életbe az egyéni és családélet alapvető monumentumaira nézve. A születés, házasság és a halál körüli eddigi szokás-, hagyomány- és törvénybeli eljárást, ha nem is rombolja le az új rend, de teljesen az egyéni tetszés körébe utasítja s törvénynyé, kötelezővé, egyedül érvényessé ujat tesz, a mely hétfőn túl lép életbe a polgári anyakönyvek s a polgári házasság neve alatt.”¹⁹ A *Nagyvárad* című politikai napilap pedig ekképpen: „Korszakot alkotó napra virradt ma Magyarország népe! 1895. október elseje örök időkre mint ama fontos fordulópont fog a történelemben szerepelni, amelyen a magyar nemzet az európai nagy nemzetcsaládhoz való közeledésében az utolsó lépést tette meg és az ország a culturállam elnevezést igazi teljes értelemben ezentul joggal használhatja.”²⁰

Ellenben a *Tiszántúl* című lap a témát taglaló cikkének címében szó szerint gyászkeretbe foglalta eme dátumot: „Szomorú nap virradt fel a keresztény Magyarországra. Megnehezült az idők viharos járása honunk keresztény társadalma felett! Temetése e nap kilencz százados jogoknak. Egy óriási megrendítő >circumdederunt< hangzik végig siralmasan e napon a négy folyó által öntözött szép magyar hazán. Október elseje s az

¹⁹ BUDAPESTI HIRLAP 1895.

²⁰ NAGYVÁRAD 1895.

ezt megelőző szomorú időszak sötét foltját, gyászát fogja képezni a magyar történelemnek."²¹

A diagramokban és táblázatokban szereplő adatok a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára egyházi anyakönyvi gyűjteményében található másodpéldányokból származnak 1867-től 1895. szeptember 30-ig.²² A számsorok elemzése mellett fontosnak tartottam röviden bemutatni azokat az élethelyzeteket, amiket az anyakönyvek rögzítenek, vagyis a születés-halálozás-házasságkötés hármasához kapcsolódó szokásokat, amelyek ugyan elsősorban a néprajz tárgykörébe tartoznak, ugyanakkor „megtöltik étellel” a források számsorait.

a) Születés²³

A vizsgált időszakban összességében a születések száma (1772 fő) meghaladta a halálozások számát (1528 fő). Az 1873-as kiugróan magas halálozás ellenére (a későbbiekben erről még részletesebben szó lesz), 1875-

²¹ TISZÁNTÚL 1895.

²² A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárába bekerült sárándi iratanyag az általam vizsgált időszakban és témában igen hiányos. Mindössze egy testületi jegyzőkönyvet (MNL HBML V.667/b. 1880–1899) és egy, a sárándi árvák pénz- és egyéb követeléseit magába foglaló kötet maradt fenn (MNL HBML V. 667/e. 1870–1881). A testületi jegyzőkönyvek egyike sem tesz említést arról, hogy a képviselőket foglalkoztatta volna a község mindennapjait érintő új változások. Nem úgy mint például a sajtó, ahol az állami anyakönyvezés költségeit is alaposan taglalták: „A holnap életbe lépő új orgánizmus kerek számban nyolcszázhetvennyolcezer forint új kiadással terheli meg évenként a budgetet.” (Budapesti Hírlap XV. évfolyam, 268. szám), vagy ahol az anyakönyvvezetők eltérő műveltségi szintje közötti aggodalmukat fejezték ki: „Nem szólunk itt a messze vidékek jórészt csekély szellemi műveltséggel bíró anyakönyvvezetőiről, akiktől természetszerűleg nem lehet elvárni, hogy egyszerre betanulják a polgári anyakönyvvezetés bonyolult gépezetét. A székesfőváros anyakönyvvezetői jogvégzett emberek, s nem tehető fel róluk, hogy nem tanulták ki eléggé az új mesterséget.” – az első házasságkötés még így is másfél óráig tartott, háromszor vettek fel új jegyzőkönyvet (Tiszántúl, I. évfolyam, 234. szám). Ugyanakkor a jegyzőkönyvekben találtam olyan intézkedésekre vonatkozó határozatokat, amelyek Sáránd lakosságának létszámbeli megtartására és növelésére irányultak. Az 1886. december 12-i jegyzőkönyv részletesen taglalta a körorvos és a községi bába kötelezéseit (valamint az ezért járó fizetségüket). Az 1890. február 16-i ülésen a képviselők döntöttek egészségügyi bizottság megalakításáról (ezzel eleget téve egy törvényi előírásnak is), 1893. május 9-én pedig a kolerás betegek számára létrehozandó ápolóhellyel kapcsolatos költségeket vitatták meg. A jegyzőkönyvek eredetije a már korábban említett jelzethél megtalálhatók.

²³ MNL HBML IV. B. 465/nn. 1/a.

től fokozatos növekedés figyelhető meg és 10 évvel később már a 84 főt is eléri az újszülöttek száma. (1. számú melléklet)

A nemek tekintetében két egymást követő évben (1880, 1881) to-
lódott el az arány a fiúk javára, mégpedig közel a duplájára. A többi év-
ben – kisebb eltérésekkel – azonos az arány. (2. számú melléklet)

Törvénytelen gyerek minden évben legalább egy született, de nem ritka az olyan év sem, amikor 7-8 is ilyen módon jött a világra (1868., 1878. és 1894. évek). Ezek a számok azonban az összeshez viszonyítva elenyészőnek tűnnek. (3. számú melléklet)

Valószínűsíthetően a vallással sűrűn átszőtt szigorú nevelés is szerepet játszott abban, hogy az emberek arra törekedtek – természetesen a társadalmi normáknak megfelelően – hogy a gyerekek törvényes családi körülmények között szülessenek. A falu már a 13. sz. végén rendelkezett anyateplommal, a népesség a 16. század közepétől tért át a protestáns hitre.²⁴ A református felekezethez való többségi hovatartozást bizonyítják az egyházi születési anyakönyvben történt bejegyzések. Néhány évben találkozunk csak egy-két egyéb vallású személlyel. (4. számú melléklet)

Érdekességképpen említeném még, hogy vizsgálódásom tárgyát képezte az ikerpárok, az elsőszülöttek száma, valamint a szülők foglalko-
zásának megoszlása. Volt olyan év, amikor 4 ikerpár született (5. számú melléklet), s volt amikor 16-18 családba érkezett elsőként a baba. (6. számú melléklet)

Értelemszerűen a földművesek közül került ki a legtöbb szülő, majd őket követték a mesteremberek (pl. csizmadia, asztalos, molnár, szűcs, ács, stb.), a cselédek, egy-egy katona, tanító és lelkész. (7. számú melléklet)

Havi szinten vizsgálva a születések számát igen változatos képet kapunk: volt olyan hónap, amikor egyáltalán nem volt, de akár olyan is, hogy 11 születés is történt. (8. számú melléklet)

A népi hagyomány szerint a keresztelőt a születés utáni első vagy második vasárnapon tartották, viszont ha úgy látták, hogy az újszülött már nem érné meg azt a napot, akkor ez a dolog sietőssé vált. A bába-asszony először meghívta a keresztanyát, majd a rokonokat és az ismerősöket, akik a keresztelés napján ünneplőbe öltözve a koma házában gyülekeztek; onnan átsétáltak a templomba. A szertartást ebéd követte, melyen az asztalt a kialakult hagyomány szerint ülték körbe (ún. felső sarkánál a keresztapa, a keresztanya és mellettük a vendégek). A keresztelő

²⁴ MEZŐSI 1942: 236.

lakoma hagyományos „étlapjáról” nem hiányozhatott a csigatésztalevés, a marhasült vagy a birkapaprikás, valamint a sült tészta, amit az asszonyok hoztak magukkal a vendégségbe. A jelenlevők közül, akik a többiekkel még nem voltak komaságban, azok komaságot kötöttek egymással. A szülés után lábadozó édesanyjának naponta vittek a komák és a komasszonyok ételt, ez volt az úgynevezett „komacsésze ítel”. A gyermek miután felnőtt, mindenkit, aki a keresztlőjén jelen volt, keresztyánnak és keresztapámnak szólított, annyi különbséggel, hogy tiszteletből ides keresztyánnak szólítja -otta, aki keresztvíz alá tartotta.²⁵

b) Halálozás²⁶

Egy település népességváltozására – a születés mellett – a halálozás van jelentős hatással. Az általam vizsgált időszakban Sárándon az 1528 halálesetből közel 50-50%-os volt a nemek aránya (férfi 757 fő, nő 771 fő). Az anyakönyvből fellelhető halálozási okok fő kategóriákba való besorolását elsősorban Kováts Zoltán hasonló témában folytatott kutatása alapján végeztem el. Ő a Sárándhoz közeli Debrecen vonatkozásában állított fel 10 lehetséges kategóriát.²⁷

A kördiagramon látszik, hogy a sorrend a következő: vezető helyen a II. A gümőkorra (tuberkulózis) utaló halálok 41% (611 fő), majd a többi: I. Fertőzőek és élősdiek okozta halál 26% (389 fő), V. Rosszindulatú daganatok 11% (175 fő), VII. Veszületett rendellenességek 6% (96 fő), IV. Emésztőrendszeri megbetegedések 5% (81 fő), IX. Egyéb 4% (68 fő), III. Szív- és érrendszeri megbetegedések 3% (46 fő), VI. Idegrendszeri megbetegedések 3% (46 fő), VIII. Erőszakos halálnemek 1% (16 fő), végül pedig a X. Nem jelölt esetek (3 fő) elhanyagolható. (9. számú melléklet)

Ahogy azt már korábban is említettem, az általam vizsgált időszakban az 1873-as évben a halálozások száma kimagasló volt. Ekkor 112 fő hunyt el, a vezető halálok pedig a himlő volt.

A különböző betegségek kimagasló arányban a néhány napos/hetes csecsemők körében szedték áldozataikat (28%, azaz 446 fő), a féléves kort 5% (76 fő) érte meg, a halvaszületések száma alig 3% (43 fő). A többi korcsoportban következőképpen alakultak a halálozások: 1-2 éves 10% (160 fő), 3-9 éves 13% (191 fő), 10-19 éves 4% (58 fő), 20-39

²⁵ BOROVSKY 1901: 220–221.

²⁶ HBML IV. B. 465/nn. 2/b

²⁷ KOVÁTS 1997: 53.

éves 8% (115 fő), 40-59 éves 12% (181 fő), 60 éves és idősebb 17% (258 fő). (10. számú melléklet) Utóbbiak között csak néhány kimagaslóan magas életkorú személy található: 1-1 fő 90 éves (1891), 88 éves (1872 és 1873), 79 és 81 éves (1868) korában hunyt el.

Szokás volt, hogy ha a gyermek 2–3 éves kora előtt hunyt el, akkor a koporsóját és a szemfödelet az ún. ídes keresztszülő vette, ha nagyobb korban, akkor művirág-koszorút tett a koporsóra. A halotti tort leggyakrabban szűk baráti körben tartották, de olyan is volt, hogy csak a sírásóra és a cselédségre szorítkozott.²⁸

c) Házasságkötés²⁹

A népesség számának alakulása szempontjából fontosnak tartottam megvizsgálni a Sárádon kötött házasságokat is a nevezett intervallumban. Ezalatt 455 bejegyzés történt az anyakönyvbe, a legtöbb házasságkötés a kiegyezést követő évre esett (29 db).

A 910 főből 897 fő vallotta magát reformátusnak, 12 fő katolikusnak és 1 fő tartozott egyéb felekezethez.

A házasulandók családi állapotát tekintve közel azonos a nőtlen (40%, 362 fő) és a hajadon (41%, 381 fő) aránya, özvegy 16% (142 fő), elvált pedig 3% (25 fő). (11. számú melléklet)

A legfiatalabb személy 14 évesen kötött házasságot, a 21-30 éves korosztályból kerültek ki a legtöbben (484 fő), őket követik a 14-20 évesek (297 fő). A sorrendben pedig a kor előre haladtával csökkenés figyelhető meg: 31-40 éves 69 fő, 41-50 éves 38 fő, 51-60 éves 18 fő, 61-70 éves már csak 3 fő, 71-80 éves pedig csak 1 fő (1887-ben). Az életkorok vizsgálatakor figyeltem meg, hogy 1 házaspár esetében különösen kiugró korkülönbség látható – a már sokat említett –, 1873-as évben, amikor az egyik fél 52, a másik 20 éves volt. Ugyanebben az évben volt még 20 év eltérés is, ennél az esetnél az idősebbik fél az özvegyekből került ki. (12. számú melléklet)

A házasságot kötők származási helyét bemutató kördiagramból jól látszik, hogy a sárándiak elsősorban falubeliekkel kötötték össze életüket, a többiek nagyobb részt a szomszédos településekről származtak. Százalékokban és főben kifejezve: Sáránd 80% (729 fő), Hajdúbagos 3% (28 fő), Derecske (22 fő), Mikepércs (20 fő), Szovát (17 fő) Hosszúpályi (16

²⁸ BOROVSKY 1901:221., 226.

²⁹ HBML IV.B. 465/mn. 3/c

fő), Konyár (15 fő) 2 – 2%, Berettyóújfalu (12), Hajdúszoboszló (8 fő), Monostorpályi (6 fő), Tépe (6 fő) 1-1%. Az egyéb településekről (lásd a diagramon) összesen 3% (29 fő) származott, a közeli nagyváros Debrecen 2 ide házasodó fővel szinte elhanyagolható. (13. számú melléklet)

Érdekességképpen jegyzem meg, hogy a lakodalmak időszaka főleg év eleje és az év vége volt, leggyakrabban januárban és decemberben házasodtak.³⁰ Az előbbiben a vizsgált időszak esküvőinek 35%-át (151 db), utóbbiban a 18%-át (82 db) tartották. A többi hónap hasonló számait vizsgálva a február a 12%-kal (56 db), a március 8%-kal (36 db), az április 6%-kal (28 db), a május 4%-kal (18 db), valamint a november 10%-kal (47 db) jelentősnek mondható, júniustól októberig ez az arány 1-2 % (6-8 db) között mozog. (14.melléklet)

Az esküvő alapos leírását is ismerjük Borovszky művéből, amit röviden így lehet ismertetni. A házasságkötést szokás szerint a leánykérés előzte meg. Erre a feladatra a legény felkérte valamelyik idősebbik rokonát, hogy kérje ki számára a leányt a szüleitől. A leánykérés általában szombati nap alkonyán történt (előtte a rokon már délután a lányos háznál járt), míg az esküvőt és a lakodalmat szerdai nap tartották meg.³¹ A legény jegypénzt adott a leánynak, cserébe a hímzett jegykendőért, de emellett a vőfélynak is fontos szerepe volt az egész ceremónia lebonyolításában. Az esküvő napján a vendégek, ki a lányos, ki a fiús háznál, egybegyűltek, majd innen indulnak a községházára. Itt megtörtént a házasságkötés az anyakönyvvezető előtt a hivatalos tanúkkal (násznagyokkal). Ezután az egész násznép átvonult a templomba, ahol a pár elmondta a házassági esküt, majd a násznép szétvált, s az egyik csoport a vőlegényt, a másik a menyasszonyt kísérte haza. Itt egy ideig mulatoztak, aztán a vőlegény násznépe elindult a másik házhoz, hogy kikérje a menyasszonyt. A kikérés után visszamentek a vőlegény házához, ahol vacsorával, cigánybandával, tánccal, tréfával virradatig tartott a lakodalom (a tehetősebeknél ez akár 2–3 nap is).³²

³⁰ Ez az időszak a mezőgazdasági jellegű települések esetében a viszonylagos nyugalom időszaka volt, így különösen alkalmasnak mutatkozott a házasságkötésekre.

³¹ Mindez a 20. század elejére úgy változott, hogy az esküvőt (először a polgári, majd ugyanazon a napon az egyházi), és a lakodalmat többségében szombati napon tartották.

³² BOROVSZKY 1901: 222–225.

5. Összefoglalás

Sáránd már a 13. századtól közepes méretű falunak mondható. A következő évszázadok alatt kisebb nemesek birtokolták, s gyakorlatilag a szomszédos településekkel hasonló sorsban osztozott. Jelentős változást hozott a 17. századi hajdúmozgalom, aminek következtében a bihari kishajdú városok egyike lett a fejedelmi telepítés eredményeként. Hajdú jogait elvesztve, a többi szomszédos hajdútelepüléssel együtt 1702-től a derecskei Esterházy uradalom részévé vált. A lakosság megélhetését alapvetően a föld biztosította, amit a forrásokon alapuló kiértékeléseim is alátámasztanak. A lakosság mindig igyekezett megfelelni a társadalmi normáknak, mindennapjaikat átszötte a szigorú vallásos neveltetés és az elődeiktől átvett hagyományok, amiket követtek a születéstől a házasságkötésen át egészen a sírig.

Bízom benne, hogy dolgozatomban sikerült felvázolni a korabeli forrásokon és az e témában fellelhető tudományos munkákon keresztül Sáránd 1867–1895 közti népességfejlődésének fontosabb mozzanatait.

Irodalom

BOROVSZKY Samu

1901 *Bihar vármegye és Nagyvárad*. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest

BUDAPESTI HÍRLAP

1895 *Budapesti Hírlap XV. évf. 266. sz.* (1895. szeptember 29.)

JÉNEY Andrásné (szerk.)

1997 *A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján (1898–1913)*. Tóth Árpád, Budapest

FÉNYES Elek

1851 *Magyarország geográfiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta betürendben körülményesen leiratik*. Budapest

HELYSÉGNÉVTÁR

1907 *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára*

JAKÓ Zsigmond

1940 *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest

MAKSAY Ferenc

1990 *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén, I–II.*
Budapest

KOVÁTS Zoltán

1997 *Népesedési viszonyok. In: Debrecen története 1849–1919. 3. kötet.* Szerk.: Gunst Péter. Debrecen

MAJOR Zoltán – RADICS Kálmán – SZASZKÓNÉ Sin Aranka (szerk.)

1990 *Magyarország történeti helységnévtára - Bihar megye és a Hajdúság (1773–1808).* Budapest

MEZŐSI Károly

1942 *Bihar vármegye a török pusztítás után (1692).* Budapest

NAGYVÁRAD

1895 *Nagyvárad XXV. évf. 232. sz.* (1895. október 1.)

POMOGYI László

2000 *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár.* CD-ROM.
Budapest

SZENDREY István – NYAKAS Miklós

1980 *Derecske története.* Debrecen.

TISZÁNTÚL

1895 *Tiszántúl I. évf. 230. sz.* (1895. október 1.)

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára:

- IV. A. 4/a. 1. kötet (1552).
- IV. A. 4/b. 2. kötet (1713).
- IV. A. 4/b 81. kötet (1767).
- IV. B. 465/nn. 1/a.
- IV. B. 465/nn. 2/b.
- IV. B. 465/nn. 3/c.

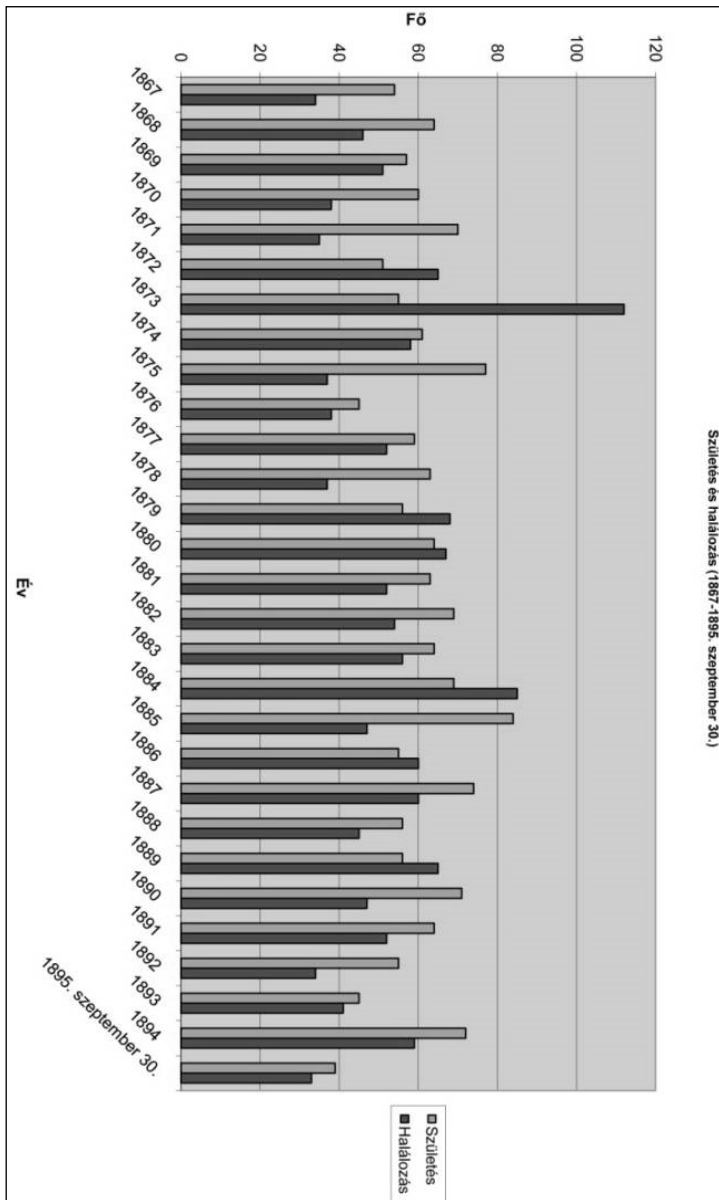
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár,
elektronikus adatbázis:

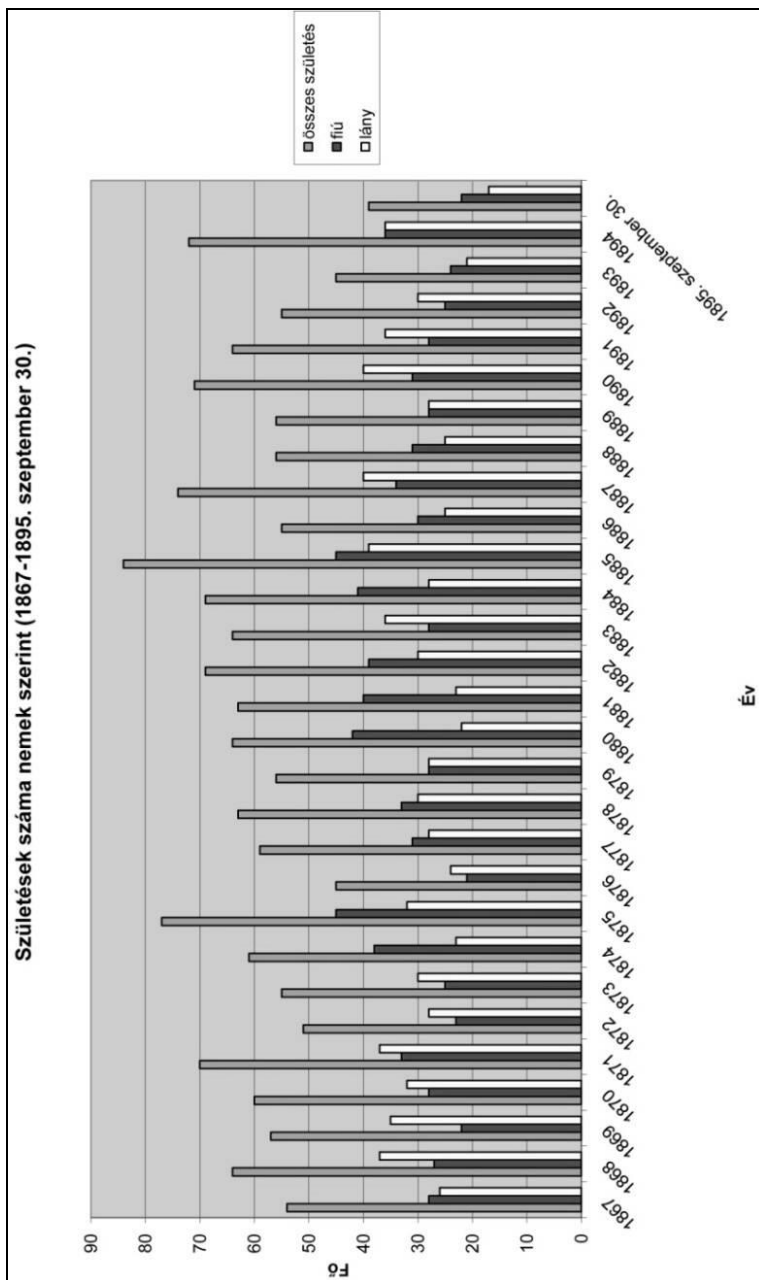
- 1441: DL 30803.

- 1464: DL 16073.
- 1485 körül: DL 36422.

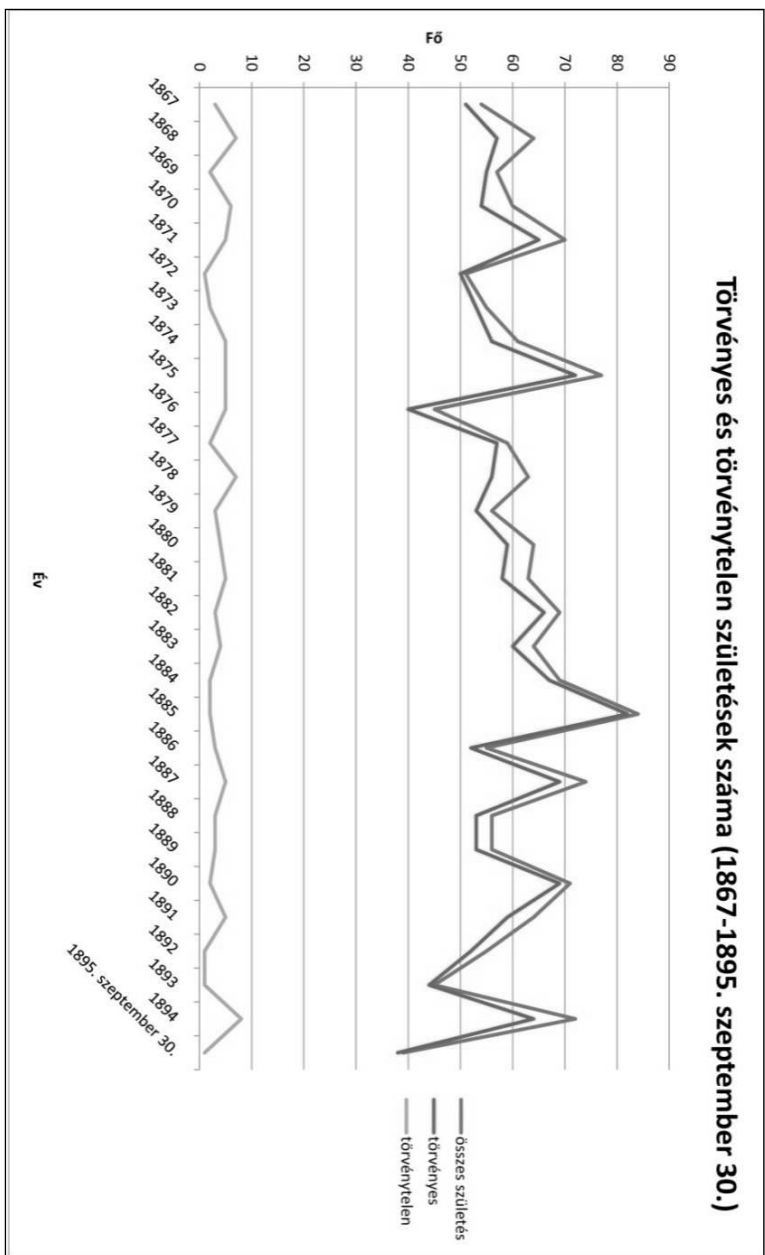
Mellékletek

1. sz. melléklet

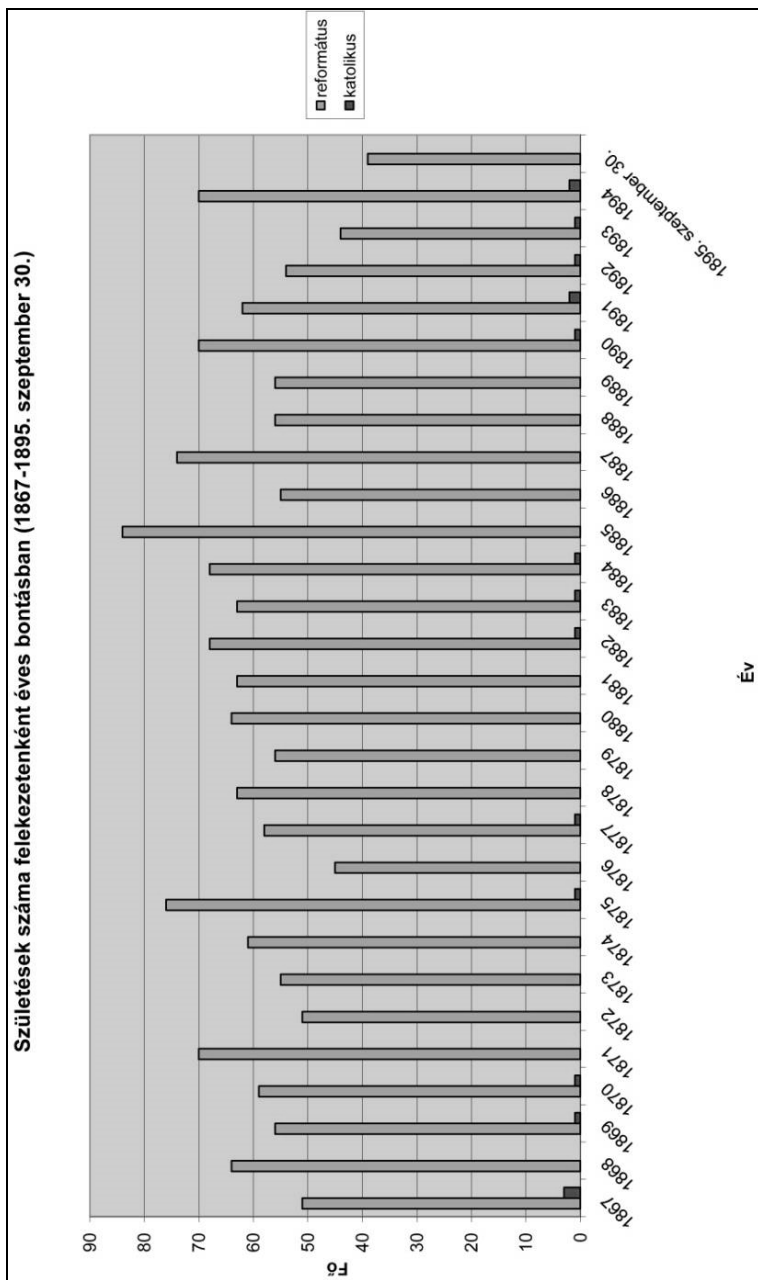

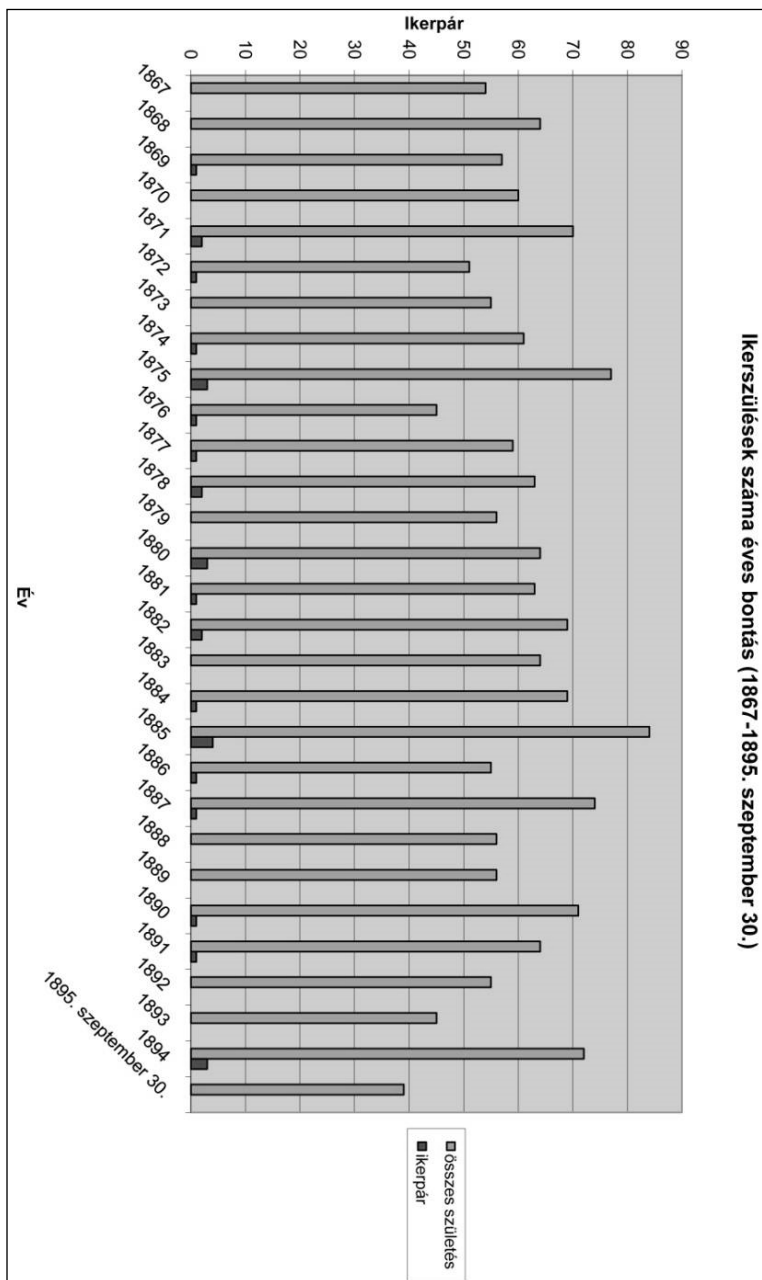
2. sz. melléklet

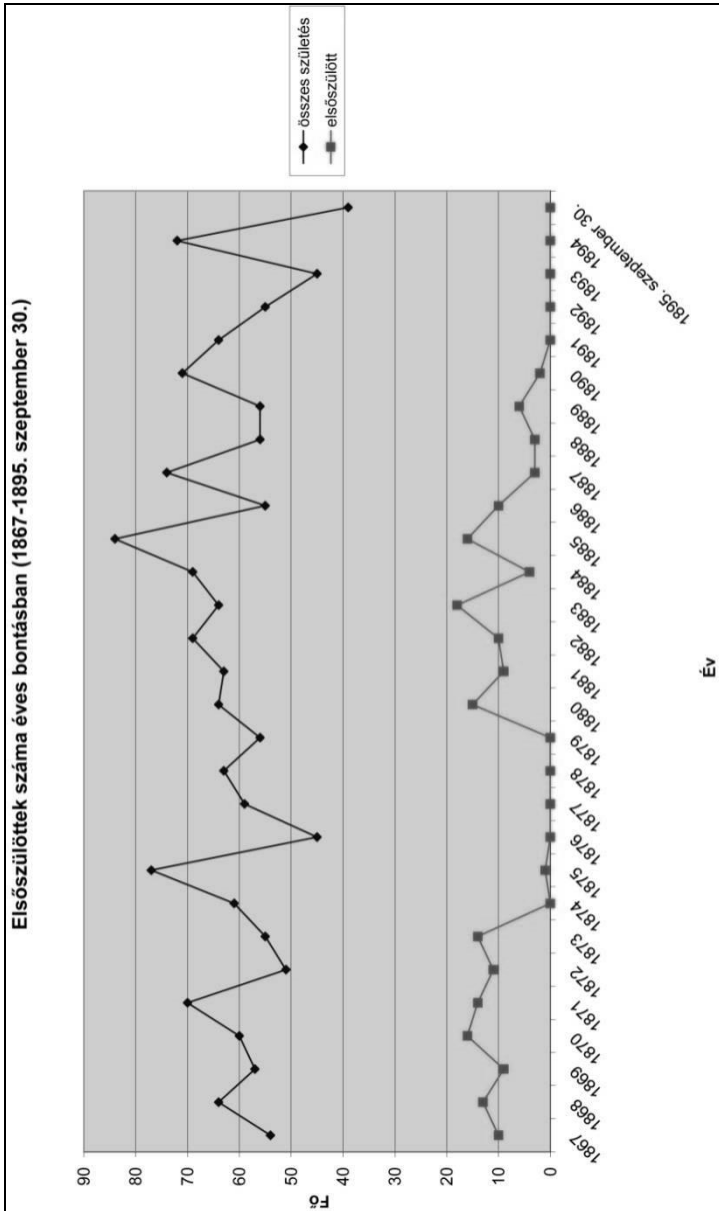

3. sz. melléklet

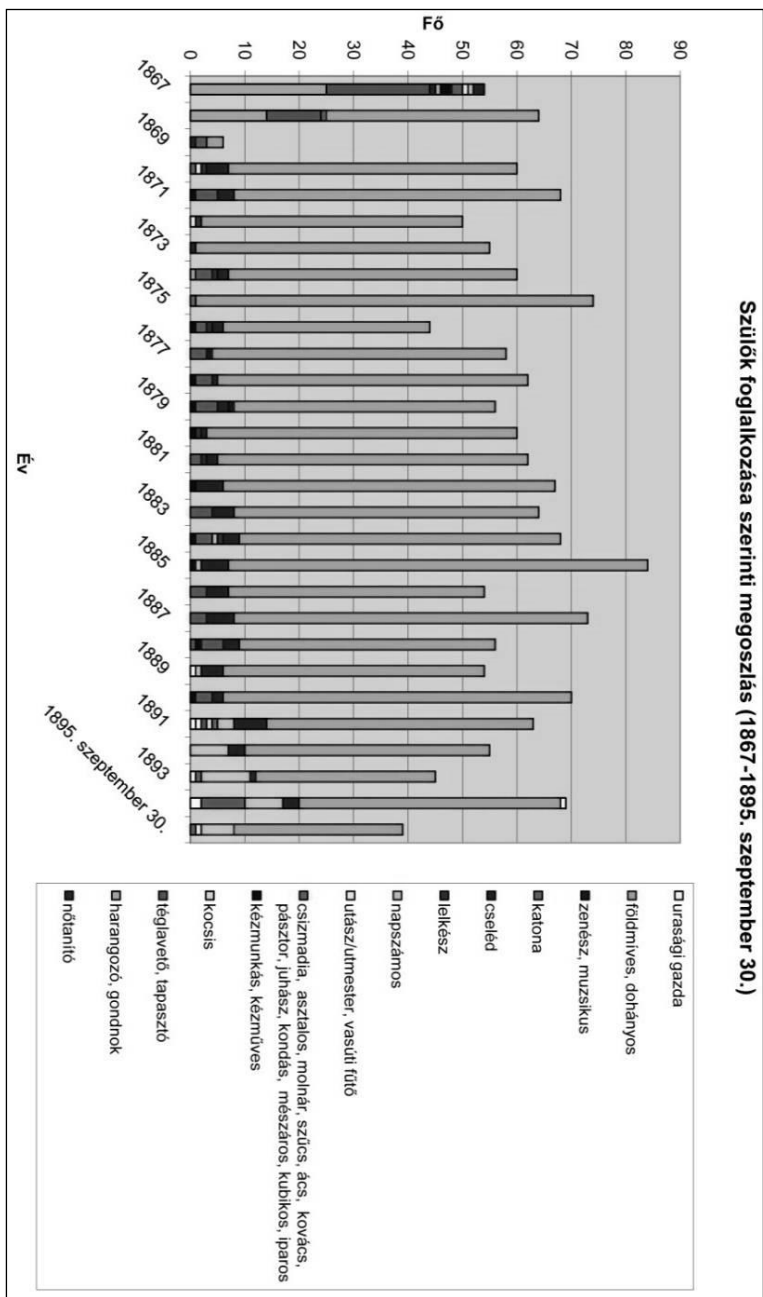

4. sz. melléklet

6. sz. melléklet

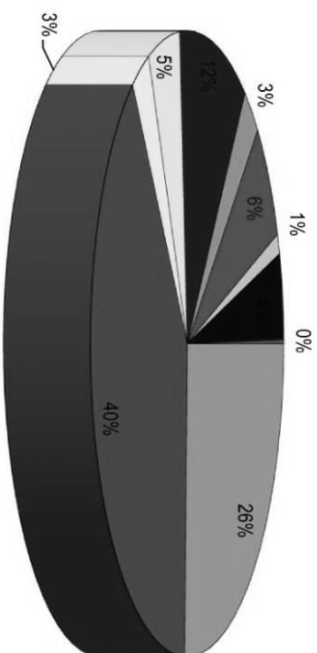

7. sz. melléklet

Szüle- tési év	január	február	március	április	május	június	július	augusztus	szeptember	október	november	december
1867	7	7	1	2	4	3	5	6	5	4	4	6
1868	1	5	2	9	1	5	7	3	10	8	6	7
1869	6	3	4	3	5	1	6	5	7	3	6	8
1870	7	5	7	2	2	6	6	3	4	8	5	5
1871	7	4	8	11	6	1	5	6	4	4	6	8
1872	10	4	2	2	0	4	4	7	7	6	3	2
1873	7	6	5	3	3	3	3	5	3	6	3	3
1874	7	4	9	8	2	0	2	2	9	9	4	5
1875	9	2	4	2	6	6	8	11	7	8	6	8
1876	3	2	1	6	4	2	1	6	3	5	7	5
1877	9	7	3	3	6	3	5	5	7	4	4	3
1878	6	7	2	7	5	2	2	7	9	1	10	5
1879	11	4	5	2	4	3	5	2	8	3	6	3
1880	8	3	2	3	8	5	7	10	4	1	7	6
1881	11	2	5	5	4	6	1	2	3	11	9	4
1882	5	2	7	4	5	2	6	10	5	9	11	3
1883	6	7	7	3	6	4	4	4	5	9	9	4
1884	6	5	3	6	5	7	9	3	6	5	10	4
1885	11	7	9	7	3	2	5	10	9	8	9	4
1886	6	8	0	3	3	3	5	9	3	7	4	4
1887	7	5	5	6	10	5	7	4	9	5	7	4
1888	6	5	2	8	3	2	5	9	0	7	3	6
1889	3	7	5	4	6	4	4	6	7	5	5	0
1890	6	4	9	5	9	9	5	6	5	5	6	2
1891	10	5	10	9	6	3	4	5	4	1	1	6
1892	3	1	7	6	6	4	3	7	8	3	4	3
1893	3	2	6	4	6	5	3	2	7	2	2	3
1894	8	10	3	9	8	6	5	4	4	4	7	4
1895	9	4	4	3	5	4	3	4	3	0	0	0
Össz.	19 8	13 7	13 7	14 5	14 1	11 0	13 5	16 3	16 5	15 1	16 4	12 5

8. sz. melléklet

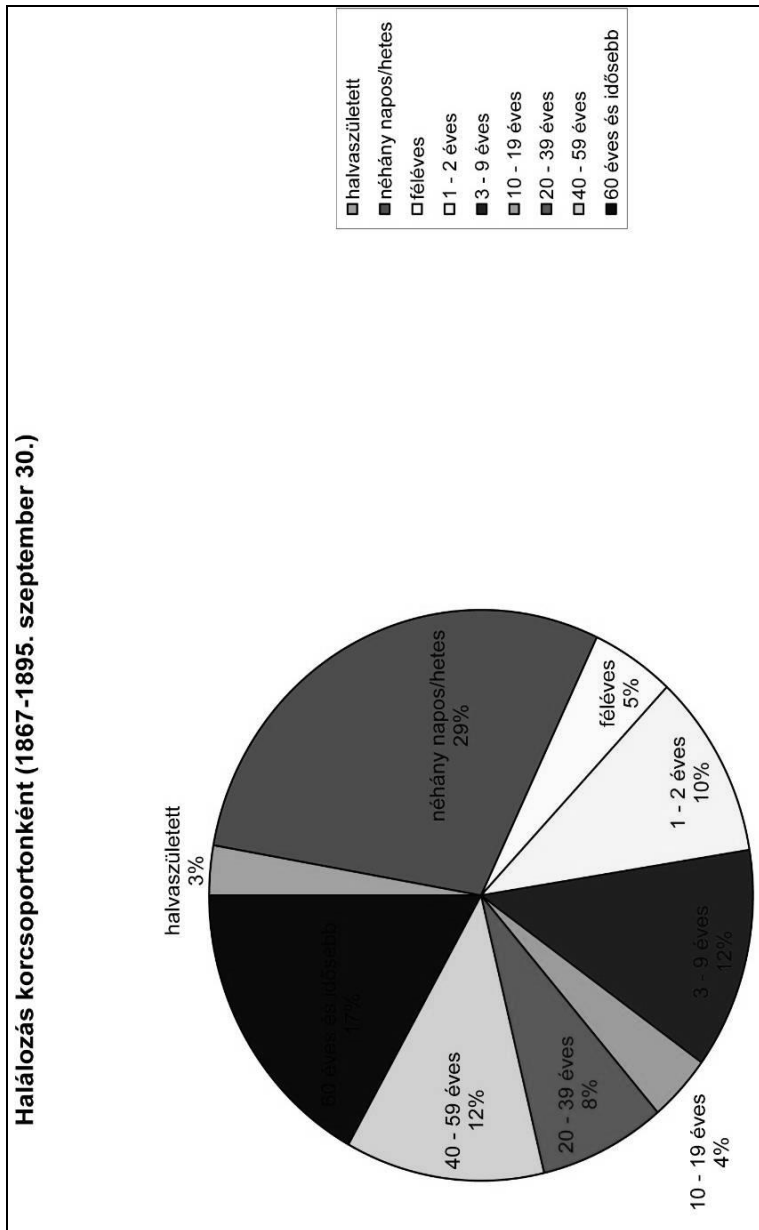
A fő halálokok megoszlása a vizsgált időszakban (1867-1895. szeptember 30.)

- I. Fertőzők és élősködők által okozta halál: béhola, belsőcs, bélsorvadás (177), himlő, hólyagos himlő, veres himlő (76), gyermekágyi láz (21), hagymáz-tilusz (4), pokolvar (3), petécs-batrányhimlő (2), hasmenés (3), vérnás-dizenéria (11), kanyaró (3).
- II. Gümőkorra (tuberkolózis) utáni halálok: tüdőgyulladás (210), vöhrény (4), aszkór (5), köhögés (9), hervadás (45), sínlődés (178), elgyengülés (42), öregség (18).
- III. Szív- és érrendszeri megbetegedések: szívgörcs (13), szélhűdés (33).
- IV. Érelmesztőrendszeri megbetegedések: vizkór (73), sárgasság (2), epefakadás (1), máj- és lépbetegség (5).
- V. Rosszindulatú daganatok: kelevény (144), gyomorrák, mellrák, méhlob, lép(daganat), májdaganat (31).
- VI. Idegrendszeri megbetegedések: nyavalyatorés, nehézkór (8), agylob, agyszélhűdés (35).
- VII. Valészületi rendellenességek: születési gyengeség, idétlen (49), koraszülött (4), halvaszülött (43).
- VIII. Erőszakos halálmének: vízbe fullt (2), kivégezték (9), ongyilkosság (5).
- IX. Egyéb: fordiláz, inláz, elmeláz, idegláz, váltóiláz (68).

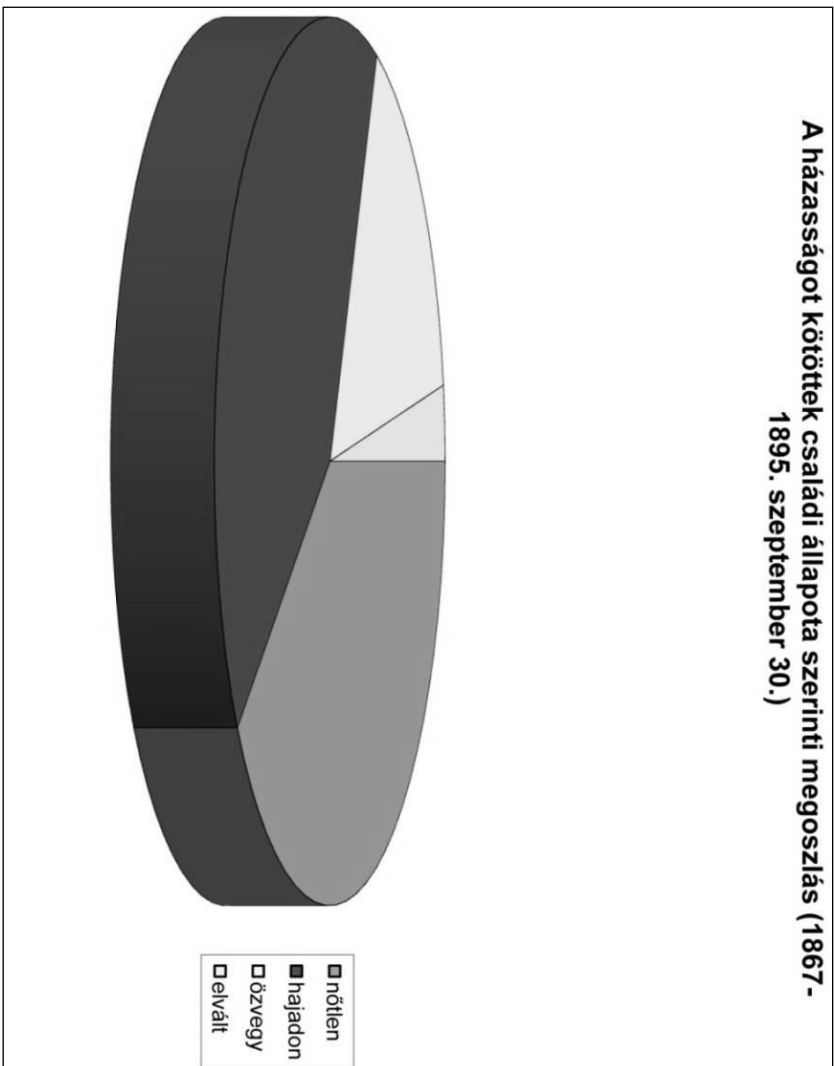
9. sz. melléklet

Halálozás korcsoportonként (1867-1895. szeptember 30.)

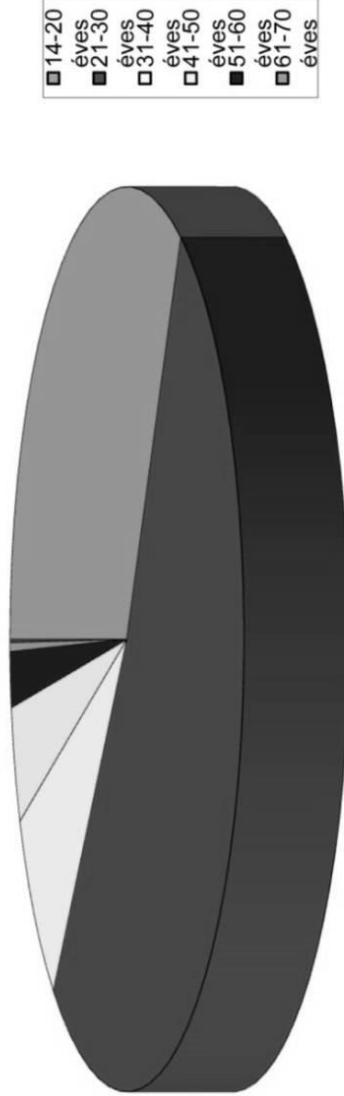
10. sz. melléklet

A házasságot kötötték családi állapota szerinti megoszlás (1867-1895. szeptember 30.)

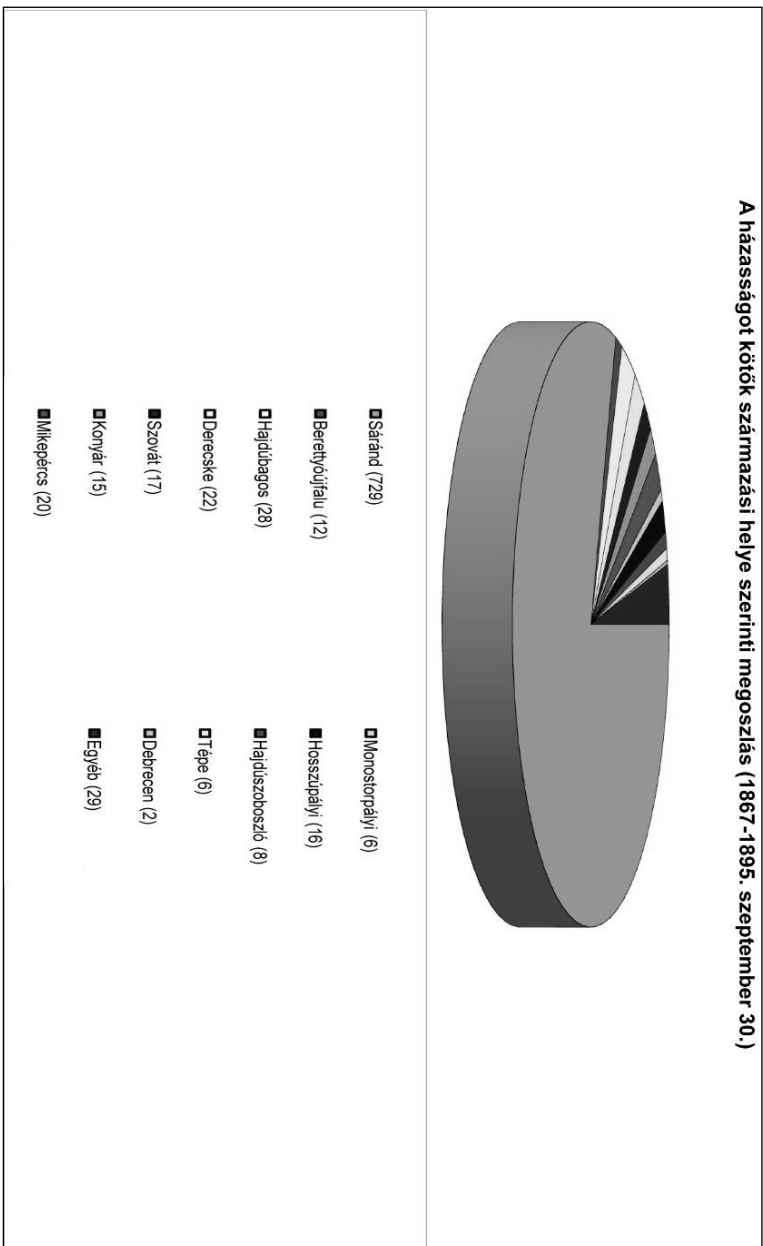
11. sz. melléklet

Házasságot kötők életkora korcsoportoként (1867-1895.
szeptember 30.)

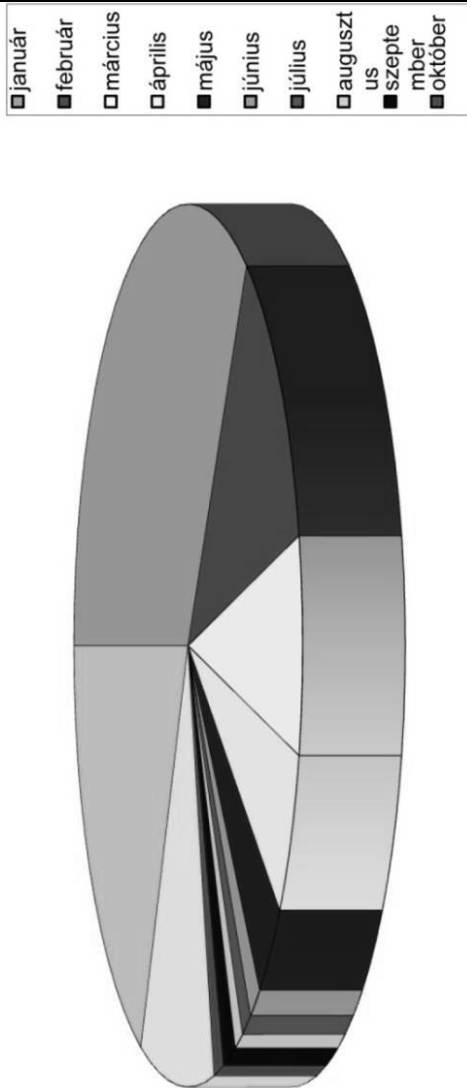
12. sz. melléklet

A házasságot kötők származási helye szerinti megoszlás (1867-1895. szeptember 30.)

13. sz. melléklet

Házasságkötések megoszlása havi bontásban (1867-1895.
szeptember 30.)

14. sz. melléklet

SZOBOSZLAI LILLA

KÉPZŐMŰVÉSZETI GYŰJTEMÉNYEK A HAJDÚSZOBOSZLÓN

Kevés magyar város – pláne kisváros, melynek lakossága alig haladja meg a 23 ezret – büszkélkedhet azzal, hogy egy a klasszikus alföldi városképet megőrző utcájában több kiállítási épület is található, és ebből rögtön kettő modern és kortárs gyűjteményeket mutat be. A Bocskai István Múzeum épületeiben lévő állandó kiállítások közül az egyik a Rácz György (1944-2008) képzőművész műtermes lakásából kialakított emlékház, a másik a Joseph Kádár (1936-) képzőművész által 2015-ben Hajdúszoboszló városának adományozott 174 darabos gyűjteményt mutatja be. Utóbbi, a négy teremből álló Nemzetközi Modern Múzeum még abból a szempontból is különleges, hogy egyik terme időszaki kiállítóterem, ahol Joseph Kádár saját maga rendez tárlatokat a kortárs magyar képzőművészek számára.

A gyűjtés művésze – Joseph Kádár képzőművész és gyűjteménye

„Az igazi gyűjtő olyan, mint a karnagy, mások művein keresztül tudja önmagát kifejezni, hiszen minden zeneműnek az interpretációja nagymértékben magán viseli tolmácsolójának egyéniségét is. A mércét magasra tettem. Csak azok kerülhettek a gyűjteményembe, akik nem az izmusok és divatok felkapott követői, hanem fűtyülve mindenre, építették és fejezték ki saját belső világukat. Azokat a műveket kerestem, amelyek csakis itt születhettek meg. Azokat a művészeket, akik úgy voltak európaiak, hogy megtartották a magyar szellemiséget.” (Kolozsváry Ernő műgyűjtő)

A műgyűjtőt – akármit is gyűjtsön – belső meggyőződés és elkötelezettség hajtja, egy bizonyos tárgy megismerése, felkutatásának, megtalálásának, ezt követően pedig birtoklásának az öröme, a művészet közvetítésével kialakított kapcsolatépítés és kommunikáció. A műgyűjtés során az egyszerű műélvezetből szenvedély válhat, a műtárgyakkal való együttélés és mindennapos foglalkozás további dimenziókat nyithat meg, az izgalmas szellemi kaland során újabb ismeretlen kapuk tárulhatnak fel.

Egy komoly magángyűjtemény felépítése szisztematikus, hosszú távú építkezés eredménye. És ha még a tevékenység társadalmi hasznosságát is tekintetbe vesszük, akkor a műgyűjtés nem csak gazdag vagy befektetni vágyó emberek öncélú, egyéni passziója, hanem a kultúra

fontos láncszeme, értékeink közkinccsé válásának nélkülözhetetlen missziója, egy olyan intellektuális kaland, mely sok esetben hatékonyabban tölti be gyűjtő és megőrző funkcióját, mint a múzeumok közgyűjteményei. Magyarországon több ezernyi gyűjtemény található, ami beépül a magyar kultúra sokszínű tárházába. Ugyanakkor a nyugat-európai kulturális tradíciókhoz képest a kelet-európai történelmi, gazdasági krízisek sokkal gyakrabban törték meg a műgyűjtés ívét: olykor szétszóródás és pusztulás pecsételte meg egy-egy nagy múltú gyűjtemény sorsát. Talán ennek is köszönhető a hazai műgyűjtés legújabb kori történetében bekövetkező személetváltozás, amely elsősorban a modern és a kortárs magyar képzőművészet gyűjtése irányába mozdította el a műkereskedelmet.

A legnépszerűbb gyűjtésterület a festmény és a népművészeti tárgy, a grafika, az iparművészeti és a kisplasztikai alkotás. Egy-egy gyűjtemény örökléssel többnyire az utódok tulajdonába kerül, akik jó esetben biztosítják a kollekciónak egybenmaradását, de van rá példa, hogy az utódok széthordják, és az egységes gyűjtemény elemeire hullik. Olykor találunk pozitív példákat is arra, hogy komoly értéket képviselő gyűjtemény a gyűjtő vagy az utódok kezdeményezésére ajándékozás, vásárlás, vagy letét útján közgyűjteménybe kerül.

Számos gyűjtői karakter¹ létezik, melyek közül Joseph Kádár a „határozott” gyűjtési koncepciót képviselő tábora tartozik.² Ennek a gyűjtőtípusnak a megtestesítője egy-egy művészeti irányzatot preferál, aminek tartalmi és formai sajátosságait maradéktalanul elfogadja, a gyűjtés folyamatában ezeket a stílusbeli sajátosságokat tartja szem előtt. Arra a tényre azonban a gyűjtői felosztás nem tér ki, hogy mennyiben kiterjedt a művész-gyűjtők csoportja. Azok, akik maguk is képzőművészek, mint alkotók választják ki a gyűjteményük számára fontos darabokat.³

¹ „Koncepció nélküli” gyűjtő az, aki „pusztán” esztétikai értékek mentén vásárol vagy cserél. „Befektető” gyűjtő az, aki elsősorban „befektetésnek” szánja a műgyűjtést, teoretikusok tanácsára vásárol, és leginkább a hosszú távú anyagi megtérülés határozza meg a szándékát. Továbbá olyan gyűjtő is van, aki hazai és külföldi művek gyűjtését nemzetközi kontextusba kívánja helyezni. Tisztán egyik típus sem létezik, hiszen emocionális vonatkozása mindenképpen kell, hogy legyen a gyűjtésnek. A választás végeredménye mégiscsak érzelmi megfontolások alapján dől el.

² A gyűjtő kategóriákat Ébli Gábor definiálta, vö. ÉBli 2008.

³ Joseph Kádár mellett neves kortárs képzőművész-gyűjtő Fehér László festőművész és Haraszty István szobrászművész is.

Kádár az 1960-as években indult alkotói munkásságával párhuzamosan kezdett foglalkozni gyűjtéssel. A gyűjtemény magja párizsi kiállítás-szervezéseihez kapcsolódik: a különböző műfajokban rendezett tárlatok alkotói Kádárnak adományozták a kiállításokon szereplő munkáikat. Ezeknek többsége elsősorban műfajbeli és nem stílusbeli egységet mutat, ezért jelentős kvalitásbeli különbségek jellemzik. Szisztematikusabbá és koncepciózusabbá vált a gyűjtemény, amikor olyan darabokkal gyarapodott, melyeket Kádár az évtizedek során alkotóktól kapott vagy velük cserélt.

Kádárnak az első rajzokat Holló László ajándékozta. A mester a fiatal pályakezdőt nem csak művészanyagokkal látta el, hanem saját ceruzarajzaival is. A később, képzőművészeti főiskolai mestereitől (Bernáth Aurél, Fónyi Géza) kapott képek saját képzőművészeti múltjának ma is fontos és féltve őrzött dokumentumai.

Kádár, a képzőművész-gyűjtő 1936-ban született Debrecenben. Első, még gyerekkori tájképét a város melletti Józsa falusias környezete inspirálta. A *Táj tehénnel* nem egy avantgárd műcím, hanem nagyon is valóságos, realista tájképet jelöl. Kádár, a főiskolára kerülését követően, mint annyi más Bernáth-tanítvány, szellemileg és stílusában is követte mesterét. A hazai szűk képzőművészeti tér a fiatal festőt emigrálásra készítette – 1969-ben Jugoszlávián át, rövid római tartózkodást követően Párizsba utazott. Egy szót sem beszélt franciául, de megérkezését követően már kiállításokat szervezett az emigráns magyar művészek munkáiból a Square Vergennes-n működő párizsi magyar házban. A már több évtizede emigrációban élő magyar művészekkel személyes ismeretéseket kötött, csere útján hozzájuthatott alkotásaikhoz. De csere útján szerezte meg Braque, Le Corbusier és Picasso egy-egy nyomatát is.

Kádár Magyarországról expresszív-figurális festőként indult, Párizsban megérintette a szürrealizmus, majd a formateremtés absztraktabb irányzatai felé fordult. 1969-ben készítette első *correspondence art* (mail-art) borítékait, amelyek országokat, földrészeket kötöttek össze, művészi üzeneteket továbbítottak egy másik kultúra felé. A műfajt mediális sokszínűség jellemezte, a borítékok, bélyegek, pecsétek mellett a küldeményre helyezett tárgyak a címzett számára üzenettké tömörültek. Ezek a kis levél nagyságú „üzenetművek” váltak hosszú időre a kapcsolatteremtés, a kapcsolati háló

bővítésének legegyszerűbb médiumává.⁴ Kádárnak a műfajjal kapcsolatos aktivitásához tartozik, hogy mail-art-korszakában bélyeg-sorozatot is tervezett. Egyik művészbélyegét (artistamp) Kanadában sokszorosították.

Ugyancsak 1969-től készítette első *könyvtárgyait* (livres objets, object book),⁵ *könyv-assemblage-ait*.⁶ Művészkönyvei és az ehhez kapcsolódó szervező munkája szoros rokonságot mutattak a mail-art és koncept-art tevékenységével. A párizsi kiállításokról a gyűjteménybe került darabok többnyire egyedi alkotások: könyvpapír és könyvborító alapanyagokból, mívesen tervezett, esetleg kis példányszámú, számozott, hagyományos képzőművészeti munkák,⁷ művészkönyvvé alakított, klasszikus könyvek, amik szoborként megnyílnak a térben,⁸ és vannak közöttük csipkemintázatú, konceptuális papírszobrok is.⁹

Kádár 1979-től készített művészi fotókat és fényműveket (fotogramokat), amelyeken izraeli, indiai, itáliai, görögországi és spanyolországi élményeit dolgozta fel.¹⁰ Az iszlám, zsidó, görögkeleti, kopt, hindu kultúra tárgyi és szellemi emlékei mind szervesen beépültek művészetébe. Az épületeket és embereket rögzítő képek nagyítása során fotogram¹¹ kísérletekbe fogott: a fotókat függőlegesen megnyújtotta,

⁴ Joseph Kádár Álmosdon élt anyai nagyszülei emlékére a településnek adományozta több festményét és fotóját, de főleg nemzetközi mail art alkotásokat, amik Álmosd állandó kiállításán láthatók.

⁵ Magyarországon az első művészkönyvet Perneckzy Géza készítette 1970-ben, a műfaj magyarországi elterjedése a '70-es évekre tehető. 1997-től vándorkiállítás indult Győrből I. Nemzetközi Livres Objets Biennale címmel a Revue d'Art 90 művészeti folyóirat (Párizs) kezdeményezésére, melynek szervezői Joseph Kadar, Judith Nem's és Kiss Ilona voltak.

⁶ Különböző tárgyak összekomponálásával keletkezett mű.

⁷ A múzeumi gyűjteményből ide sorolható *Molnár (Iscsu) István* Vajda levelek című munkája (1996, papír, 302x220x05 mm). – A „Vajda levelek” Vajda Lajos levelei feleségéhez Vajda Júliához. Zöld merített papírral bekötött füzet, vörös pecséttel, fonállal lepecsételt.

⁸ A múzeumi kiállításon látható *Barabás Márton* Holnap című munkája (1996, papír, 280x175x40 mm), amely egy a Pénzügyi Közlöny 1982-es bekötött számából kivágott díszes „K” betű.

⁹ Ilyen *László Bandy* Könyv című alkotása (1997, színes ceruza, papír, 150x310x10 mm), amely egy vastag papírból ragasztott, színes ceruzával, papírkivágásos lapokkal díszített album.

¹⁰ Első fényképezőgépét izraeli útján vásárolta, egy automata Nikont.

¹¹ A fotogram alkalmazásának egyik legfontosabb képviselője Moholy-Nagy László volt, aki nyitott műveivel összekötötte a fényképezést és a festészetet. Fényérzékeny

torzította, ezekből keletkeztek egyszerű és megismételhetetlen szurreális és expresszív munkái, amiket Lucien Hervé fotóművész is méltatott. Tárgy-fény lenyomatai kísérleti módszereinek újabb állomását jelentették.

Az amerikai és nyugat-európai művészetben, az 1960-as évek közepén jelent meg az a mediális szemlélet, amely az elektrografikai eszközt helyezte érdeklődése középpontjába, annak a kommunikációra és a társadalomra gyakorolt hatását, és a közvetítő eszköz működésének sajátosságait vizsgálta. A *Revue d'Art 90'*, a Kádár szerkesztette¹² francia folyóirat használta először az *art electrographique* kifejezést. Az ebben közölt tanulmányok részletesen foglalkoztak az elektrografika műfajával és tárgykörével. Az elnevezés kezdetben minden elektromos eszközzel készült képzőművészeti alkotást magában foglalt, ugyanakkor a rövid idő alatt szinte kizárólagossá váló digitális technika révén az irányzat már a korábnál egyértelműbb módon határolódott el a hagyományos képgrafikától.¹³

Kádárnál az *electrographique* készítése a digitális technika térhódítását megelőzően a fénymásoló nem rendeltetészerű működésében nyilvánult meg. Fénymásolóval történő kísérletei (*copy-art*) 1981-ben kezdődtek, amikor megpróbálkozott¹⁴ a fotóinak, kollázsainak másolásával, nyújtásával, zsugorításával, torzításával. A xerox-alkalmazásával művészete a konceptuális képi kifejezéstől a vizuális látványvilág sajátos, eddig ismeretlen képi nyelve felé fordult. A technika nyújtotta sokszorosíthatóság lehetősége helyett, az egyediség, a véletlen adta vizuális jelhagyás végeredménye került a képalkotás középpontjába. Kísérleti műveit a fénymásológép hibás működtetésével hozta létre. Több ezer új képet készített xerox segítségével, amiket még festékkel, ragasztott papírral, textillel, fémmel, fával egészített ki. Ez volt az ún. kollázs-korszaka. 1985-ben egy időre abba is hagyta a festést, és csak

anyagra tette rá a tárgyat, és a napon hagyta. Így születtek meg a fekete hátterű, világos sziluettek, amik árnyékot hoztak létre a fotón.

¹² Kádár nemcsak szerkesztője volt az 1984-től működő lapnak, hanem kiadója is. Folyóiratainak legizgalmasabb művészeti írásai a post-mail art, a dualizmus, a detaillizmus és a horizontalizmus tárgykörében születtek.

¹³ Hagyományos sokszorosított grafikai eljárások azok a sík-, magas-, mélynyomású technikák, amik nem elektronikus úton készültek.

¹⁴ A művész egy interjúban mesélte, hogy miközben csörgött a telefonja, a fénymásolóból rosszul kivett papíron a fénymásolt forma megnyúlt. Ebből a véletlen felfedezésből születtek későbbi fénymásolóval készített munkái.

fénymásolóval, később pedig már a digitális technika térhódításával, számítógép segítségével készítette fekete-fehér vagy színes elektrografikáit.¹⁵ Olyan műveket is készített, amiket hagyományos sokszorosító eljárásokkal nem lehetett volna előállítani (pl.: háromdimenziós relief-elektrografikák).

A kilencvenes évek közepéig Kádár táblaképeinek konkrét motívumhasználatát a síkba történő beavatkozás alapeleme, elemi jele, a vonal (főleg párhuzamosok), ellipszis, kör és háromszög ismétlődései jelentették. Majd szakított a szögletes, geometrikus képek készítésével, és áttért az ellipszis és a kör ábrázolására. Későbbi térgeometrikus képein a gömbök és ellipsoidok vezették el az erőegyensúly problémájához, napjainkban pedig a kör, az ellipszis, és ennek térbeli megfelelője az ellipsoid, az elmozdulás és kettős elmozdulás problematikája foglalkoztatja. Általánosságban elmondható, hogy feszes kompozíció, konstruktív szemlélet és geometrizáló hajlam jellemezte korai műveit is. Elforgatással, a síkok virtuális elmozdításával és a képfelület megosztásával teremtett képi struktúrákat, síkbéli fraktálokat. Munkáiban tetten érhető rendszer nem pusztán formateremtő erő, hanem inkább Kádár gondolkodásmódját meghatározó mozzanat: az egyszerű, átlátható, a puritán dolgok iránti vonzódás tárgyiasulása. Matisse szerint az igazi festészet megvalósulása során nem a formát színezi a festő, hanem a színt formálja.¹⁶ Kádár képein megjelenő tiszta alapszínek és a hozzájuk rendelt mértani elemek is egyfajta ideát tükröznek.

Kádár életében a rendszerváltás új fordulatot hozott: a Franciaországban elkezdett művészetszervező és gyűjteménygyarapító tevékenységét Magyarországon folytatta.¹⁷ Egy hajdúszoboszlói egyéni

¹⁵ Elektrográfiának (elektrografikának) azokat a képzőművészeti alkotásokat nevezik, melyek elektronikus médium – elsősorban fénymásológép, telefax vagy számítógép – alkalmazásával készülnek, oly módon, hogy a képalkotás folyamata során a technika szerepe túllép a közvetítő-reprodukciós vagy sokszorosító funkción. A szó tehát minden elektromos eszközzel készült képzőművészeti alkotást magába foglal.

¹⁶ Vö. FORGÁCH 2015.

¹⁷ Képzőművészeti és gyűjteménygyarapítási tevékenységén túl igen jelentős Kádárnak a rendszerváltást követő művészetszervezői és elméleti szakirói munkássága is. Számos biennálét szervezett és rendezett: Budapesten (1992-94), Berlinben (1994), Szőulban (1995), Szombathelyen (1996), Hajdúszoboszlón (1997). Több folyóirat kiadója és szerkesztője volt (Párizsban 1984-től a már említett Revue d'Art és a Parisiens Hongrois, 1992-től a Revue Envelope, Budapesten 1992-től Elektrografika, Hajdúszoboszlón 2015-től az Art Geometrique Európén). Létrehozta a Groupe A-Z-t, mely olyan művészeket tömörít, akik elektronikus úton alkotják műveiket.

tárlatát követően 1994-ben a városba költözött.¹⁸ Két év múlva, 1996-ban az önkormányzat felkérte, hogy értékes gyűjteményét a Bocskai Múzeum egyik épületében mutassa be.¹⁹ A gyűjteményből rendezett új kiállítást Nemzetközi Modern Múzeumnak nevezte el,²⁰ az épület parkosított kertjében pedig szoborparkot alakított ki.

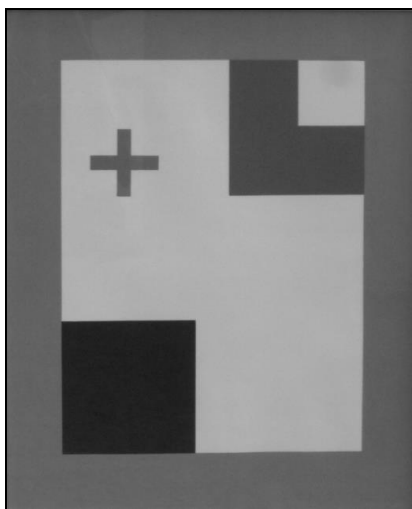
A kiállításon többek között a kortárs- és a modern magyar képzőművészet legjelentősebb absztrakt művészeitől látható festmény, grafika, és szobor. Hogy csak néhányat említsünk a hazai mainstream alkotók közül: a tágas terekben Bak Imre, Deim Pál, Fajó János, Keserű Ilona, Nádler István képei mellett Haraszty István mobilszobra, valamint Korniss Dezső és Bálint Endre modernista képe egyaránt helyet kapott. A kollekció mind műfaji és stílári tekintetben, mind pedig az anyaghasználat vonatkozásában különböző időben és különböző aspektusból tárja fel a geometrikus absztrakció kezdeteit és a már letisztult kifejezési formáit. A következőkben ezt a sokszínűséget kívánom szemléltetni a gyűjtemény legfontosabb darabjainak és alkotóinak bemutatásával.

¹⁸ Ugyanakkor továbbra sem adta fel francia kapcsolatait, wersailles-i műtermét is megtartva, s máig a Franciaország, Budapest, Hajdúszoboszló háromszögben él.

¹⁹ A Bocskai utca 14 szám alatt tallható épület – az államosítás előtt – Gáti Tóth János egykori polgármester és családja lakóháza volt, később tanyasi kollégium működött benne. Az épület egyik részét 1989-ben a Bocskai István Múzeum szerezte meg. Ez az épületrész 1996-ig a Bocskai István Múzeum képzőművészeti gyűjteményének – többek között Miskolczi László (1923-1988) festőművész kiállításának – adott helyet Múzeumi Galéria néven. (A galériát Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök avatta fel 1989. október 26-án.) Az épület másik részét 1996 és 2008 között Rác György (1944-2008) képzőművész használta műteremlakásként. A Múzeumi Galéria helyén 1996-ban nyílt meg a Kádár-gyűjtemény kiállítása, így a galéria anyaga előbb a múzeum Bocskai utca 11. szám alatti kiállítási épületébe, majd 2014-ben a múzeum egyik műtárgyraktárába került. 2010-ben Rác György egykori lakása helyén létesült a Rác György Emlékház, amely a festő művészeti hagyatékát mutatja be. Jelenleg tehát az épület mindkét részében állandó képzőművészeti kiállítás látható. *(A szerkesztő megjegyzése.)*

²⁰ Az elnevezés nem jogi személyre utal, a Nemzetközi Modern Múzeum nem önálló intézmény, hanem a Bocskai István Múzeum egyik épületében lévő képzőművészeti kiállítás, melynek üzemeltetését 1996 óta a városi önkormányzat és a Bocskai István Múzeum végzi. Elvitathatatlan ugyanakor, hogy a Nemzetközi Modern Múzeumnak az alapító, Joseph Kádár önálló entitást adott, s magas szintű szellemi műhelyként (folyóiratok kiadójaként) működött. Fontos tevékenysége jelentősen hozzájárul a kiállítás és a város nemzetközi ismertségéhez. *(A szerkesztő megjegyzése.)*

A népi kultúra jelentőségét a harmincas évek elején ismerte föl a hazai progresszív képzőművészet. A modern európai és a magyar kultúra számára újra felfedezték az ősi, egyszerű, tiszta formákat. **Korniss Dezső** (1908-1984) művészi hitvallásának tekintette „*a magyar gyökerű modern festészet*”²¹ megteremtését, ahogyan Bartók is tette a zenében. Vajda Lajos és Korniss Dezső 1935-ben népi motívumokat gyűjtöttek Szentendrén, majd Szigetmonostoron. Korniss organikus, egyszersmind folklorisztikus témákat feldolgozó festményeivel, a hagyományos népi kultúra magas művészetbe történő beemelésével sajátos közép-kelet-európai művészetet alakított ki. 1938-ban Vajda Lajos a következőképpen fogalmazza meg közös programjukat: „*Abból indulunk ki, hogy tradíciók nélkül nem lehet semmit sem csinálni, s ez a magyar körülmények között csak a magyar népművészet lehet ... Ugyanazt akarjuk körülbelül, amit Bartók és Kodály a zenében már megcsináltak. Igen, nekünk az úttörők szerepét kell vállalnunk, és ennek azért is érezzük fokozott szükségességét, mert a mai magyar művészetben mindenki visszafelé kacsint. Mi is visszanezünk a múltba, de egészen más cézzattal, azért, hogy jobban megerősödjünk, s hogy a múlt értékeit megmentsük – ami még nem pusztult el – és a jövő számára adjuk át.*”²²

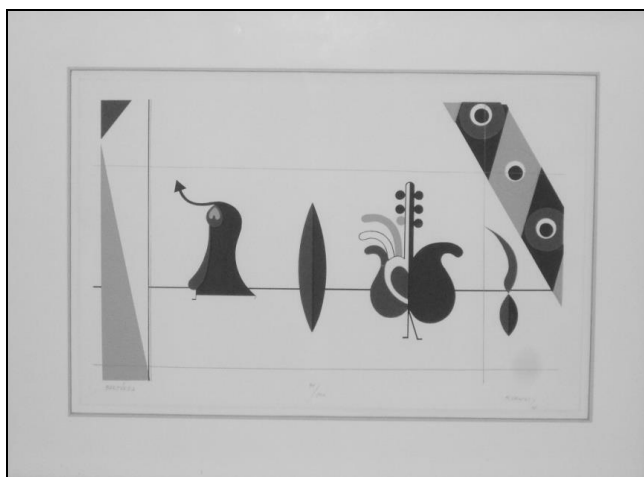
Korniss Dezső: Cím nélkül
(BIM 2015.167.1., 1978., szitanyomat, papír, 275x455 mm)

²¹ KÖRNER 1971. vö. Művészet, 1974. november („Korniss-szám”)

²² Idézett szöveg Vajda Lajos Vajda Júliának írt leveléből való.

Korniss Dezső: Hommage á Kodály
(BIM 2015.192.1., é. n., szitanyomat, papír, 585x475 mm)

Korniss Dezső: Hommage á Bartók (Bartókra)
(BIM 2015.112.1., é. n., szitanyomat, papír, 480x650 mm)

Az Európai Iskola több más mestere mellett **Bálint Endre** (1914-1986) is anyanyelveként beszélte az absztrakciót és a szürrealizmust, haláláig megőrizve az alkotói csoportra²³ jellemző szellemi nyitottságot. A 60-as években többek között régi, vízszintesen elnyúló deszkalapokra festette képeit. A tudatosan ritmizált, geometrikus és organikus színfoltok kemény áttűnései és a faktúra érzékeny kezelése teremtette meg képeinek lírai atmoszféráját. Geometriai és biológiai formák, erőteljes, világos, átgondolt formateremtő szándék, népzenei és ősművészeti párhuzamok, mindennapi tárgyak beemelései erősítik ezeket a műveit.

Bálint Endre: Zöldablakos kicsi ház
(BIM 2015.118.1., 1982., litográfia, papír, 390x315 mm)

Az Európai Iskola másik neves festője **Gyarmathy Tihamér** (1915-2005) Piet Mondrian és Kassák Lajos hatására lemondott a látványelvű festészetről, és elvetette a hagyományos térábrázolást. Redukált jelrendszeren alapuló nonfiguratív kompozíciókat készített, majd Kállai Ernő művészettörténész hatására a makro- és mikrovilágok vizuális rögzítése foglalkoztatta. A biológikumhoz kapcsolódó organikus, amorf for-

²³ Tagja volt az 1945-ben létrehozott Európai Iskolának, amely a modern európai művészet új tendenciáinak hazai elismertetésére és egy virágzó képzőművészeti élet megteremtésére törekedett.

mák mellett azonban nem mondott le a geometrizáló festői nyelvről sem. „A művészet tükrében maradnak fenn korok és azon keresztül megállapítható a kornak a szellemi mivolta, színvonala. Az emberi képességek a szellemi termékekben jutnak kifejezésre és vetítik annak értékét. Ezeknek az értékeknek az összessége a kor képe az utókor számára.”²⁴ Az '50-es évek ideológiai megfelelései helyett inkább a műtermének dolgozott. Élete végéig kitartott a már fiatalon megfogalmazott, és a művész etikai alapállását kifejező ars poetikája mellett.

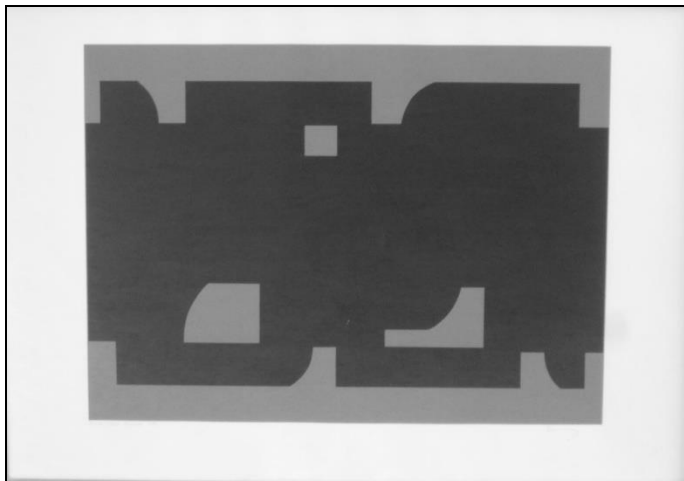

Gyarmathy Tihamér: Hódolattal Bartóknak
(BIM 2015.161.1., 1947., szitanyomat, papír, 580x430 mm)

Barcsay Jenő (1900-1988) főként Szentendréről és a környező tájakról készített műveiben alakította ki sajátos stílusát, mely a konstruktivizmus egyfajta magyar változatává lényegült át. Szemléletét a szerkezeti vonalak hangsúlyozása, a tér és a forma problémáinak

²⁴ Idézett szöveg Gyarmathy Tihamér kiállítási katalógusából. Budapest, Körmendi Galéria, 2004.

következetes kutatása, konstruktivista elven alapuló képi rendje jellemezte. Művészetében a geometrikus rendben absztrahált kompozíciók, konstruktivista tájképek és figurális ábrázolások egymást áthatva, egymással párhuzamosan jelennek meg. Az érzelmi tartalom helyett őt is inkább a forma kötötte le. Kutató és analizáló mélységgel bíró természete hiteles alkotóvá tette. Tudományos munkamódszerrel készítette el 1953-ban a *Művészeti anatómia* című könyvét is, amely meghozta számára a világhírt.

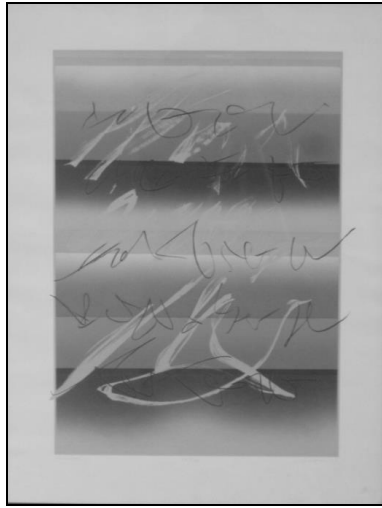

Barcsay Jenő: Dinamikus formák
(BIM 2015.127.1., é. n., szitanyomat, papír, 480x670 mm)

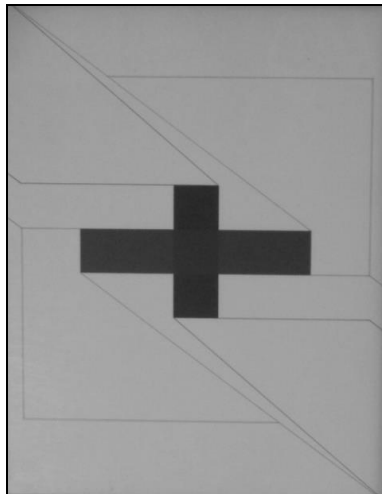
Nádler István (1938-) a hatvanas években Bartók hatására a népművészet formavilágához fordult, majd kortárs zeneszerzők hatása alatt készítette festményeit.²⁵ Nádler István minden egyes alkalommal, újra és újra „meghódítja” a vásznát, széles ecsetnyomokkal, nagy íveket, méteres hosszúságú sávokat húz az anyagra. Gesztusai egyszerre sugároznak kontrollálatlan energiát és tudatos, alaposan átgondolt koncepciót, rutint és friss, improvizáción és rögtönzésen alapuló ösztönösséget. A művész érzelmei, szenvedélyei közvetlenül, áttételek

²⁵ Elsősorban Kurtág György, Ligeti György, Steve Reich, Witold Lutoslawski, John Cage, Yannis Xenakis, Jeney Zoltán, Sáry László, Vidovszky László, valamint a nagy klasszikusok, Bach, Schubert, Debussy hatottak rá. A kilencvenes években megismert tibeti szertartászene és a japán tradicionális dobzene befolyásolta a festés folyamatában.

nélkül kerülnek a vászonra, a festés mint aktus, a festés mint életforma, közvetlen gyakorlat a számára. Mindez azt is jelenti, hogy Nádler képei egyrészt a meditáció, másrészt a fegyelmezett, tudatosan átgondolt koncentráció színterei.

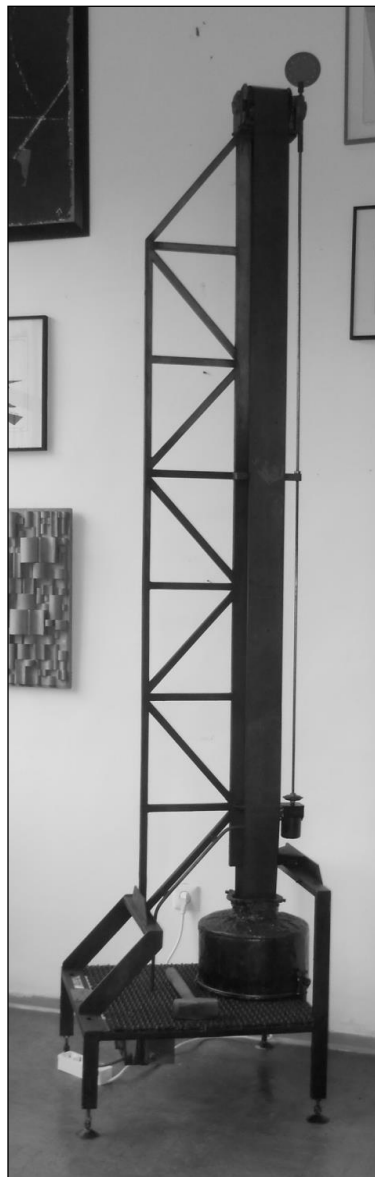
Nádler István: Színesben
(BIM 2015.170.1., 1983. szitanyomat, papír, 610x465 mm)

Nádler István: Cím nélkül
(BIM 2015.145.1., é. n., 650x490 mm)

Haraszty István (1934-) kinetikus szobrász, a hatvanas évek magyar neoavantgardjának egyik meghatározó egyénisége így vall a művészetéről: „*A gépszobor szépsége abból ered, hogy nem akar szép lenni ... Ha egy gépszobor úgy van megcsinálva, megmunkálva, felépítve, hogy a reábízott, beleépített elképzelés kimozog, kisugárzik, már elérte a célját, ha ezen felül még szép is, az nem baj.*”²⁶ Többnyire vasból és plexiből készített gépszobrai társadalomkritikákat fogalmaznak meg. A fanyar humorú műcímekkel, könnyed, szatirikus formában, házilagosan elkészített, barokk technikával felépített konstrukciói olykor drámai üzeneteket közvetítenek felénk. Gegekre épülő *play-art* mobiljaival, mozgó, működő szobraival, ezermester naivitásával mai napig üdítően hat a hagyományos magyar szobrászatra. Konstrukcióiban a technika, a gépalkotás mestersége és öröme, valamint a művészet iránti tisztelete ötvöződik. Alkotóművészete mellett legalább ennyire fontos a személyességet és emóciót sem nélkülöző kortárs képzőművészeti gyűjteménye.²⁷

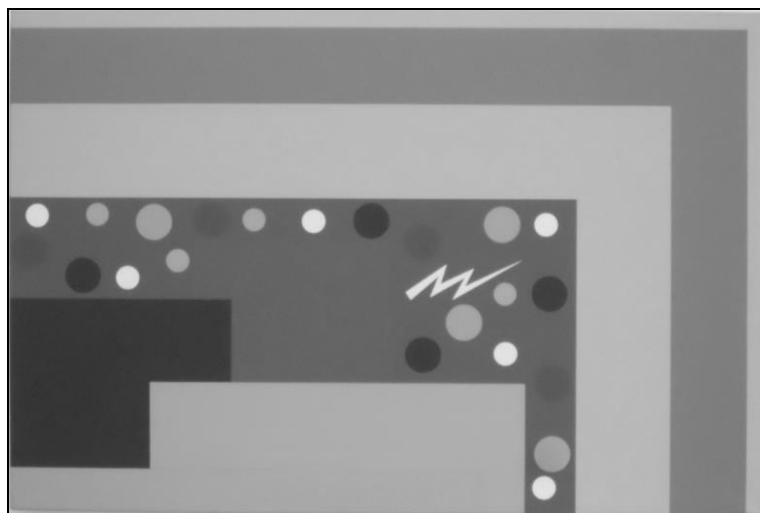
Haraszty István: Mobil
(BIM 2015.119.1., 1995., vas, 228,5x65x60 cm)

²⁶ Idézett szöveg: <http://edeske.atw.hu/>

²⁷ A több mint 500 művet számláló gyűjtemény egyetlen jellegzetessége, hogy minden darabja képzőművész barátától származik. Hasonlóan Kádárhoz, Haraszty is csere és ajándék útján jut a munkákhoz.

Bak Imre (1939-) festészete több mint negyven évének alapvető törekvése a térillúzió megragadása a rétegelt, egymást fedő síkok keltette perspektíva megteremtése. Perspektíva játékaiban a hideg színek hátrahúzódnak, a melegek pedig előtérbe kerülnek, ezzel érzékelteti a távlatokat egy-egy kompozíción belül. Képei látszólag tárgy nélküli világot jelenítenek meg, holott ezek is ábrázoló művek, ahol a tárgyakat négyzetek, háromszögek és téglalapok helyettesítik. Témái épített környezetünk leképeződései: építészeti struktúrák, kietlen metropolisok. Kompozícióiban a geometrikus formák egymáshoz való viszonya és színe alakítja a teret. Ahogyan az építészek három dimenzióba tervezik az épületeiket, Bak Imre ezt két dimenzióban, az egymás mellett és mögött elhelyezett síkokból és árnyékaikból álmodja azt meg.

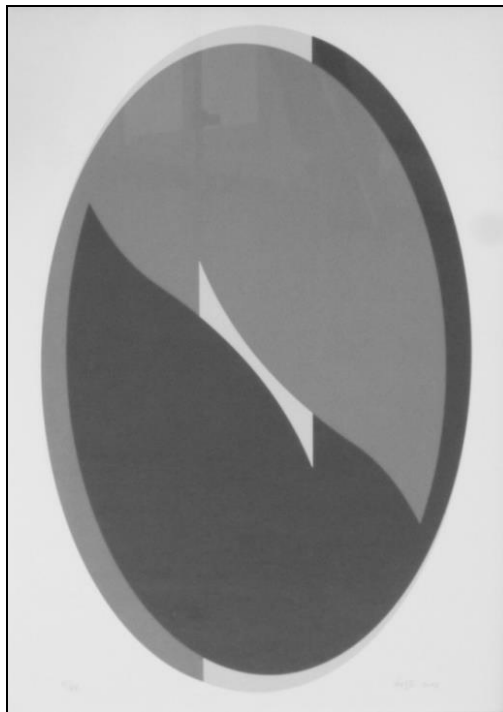
Bak Imre: Reménytelenség
(BIM 2015.142.1., 1988., akril, vászon, 80x120 cm)

„Hat elemből épül fel a festészet világa: háromszög-négyzet-kör, sárga-kék-piros. Torzulásaik a fél formák, a félszínek. Minden más maszatolás. Itt a piros kör nem a piros alma illúziója, egyszerűen csak egy sík forma”²⁸ – nyilatkozta **Fajó János** (1937-) egy interjúban. A művész Kassák szellemi örökösének tartja magát, művészetére mestere Kassák Lajos és a *Ma*²⁹ folyóirat hatott. Festészete a geometrikus

²⁸ Forrás: http://mutermek.com/fajo_janos/

²⁹ Kassák által szerkesztett irodalmi és művészeti folyóirat 1916 és 1925 között.

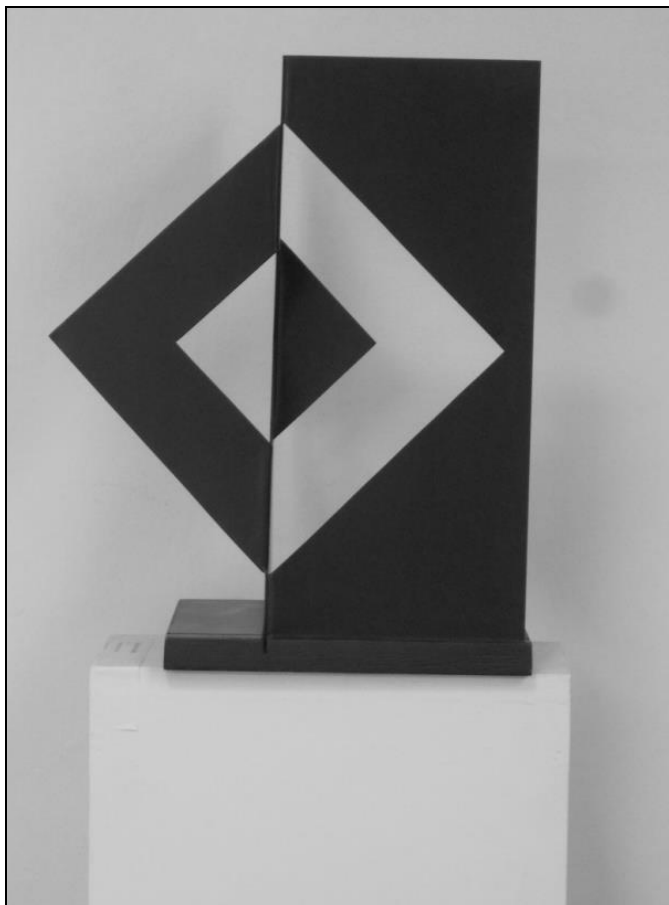
hagyományok és a konstruktivista szemlélet ötvözéséből tevődik össze. 1971-ben, a szitanyomó kör és a Pesti Műhely falai között Bak Imrével és Nádler Istvánnal közösen megfogalmazták a korszak progresszív alkotóinak programját.³⁰ Céljaik között szerepelt, hogy a klasszikus avantgárd hagyományokat művészetükbe beemeljék, alkalmazzák és népszerűsítsék. Programjukban megfogalmazták a művészet közösségi feladatát is: a művészeknek ki kell lépniük a galéria falai közül, hogy a mindennapi élet számára is elérhetővé tegyék a művészetet. A művészet leghatékonyabb közvetítésének, a mindennapi emberek megszólítására legalkalmasabb médiumnak a sokszorosítást, ezen belül is a szitanyomat³¹ technikát tartották. Aktivitásuk a reklámgrafikától egészen a várostervezésig terjedt.

Fajó János: Ellipszis
(BIM 2015.133.1., 2005., szitanyomat, papír, 690x488 mm)

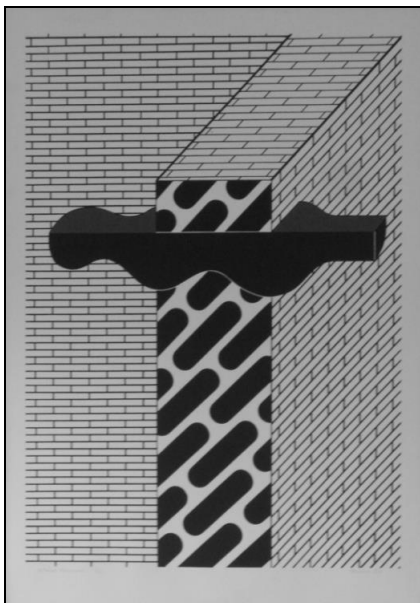
³⁰ A tagok Bak Imre, Nádler István, Fajó János, Keserű Ilona és Mengyán András voltak.

³¹ A szitanyomat a könnyű sokszorosíthatósága miatt olcsó és elérhető a mindennapi ember számára is.

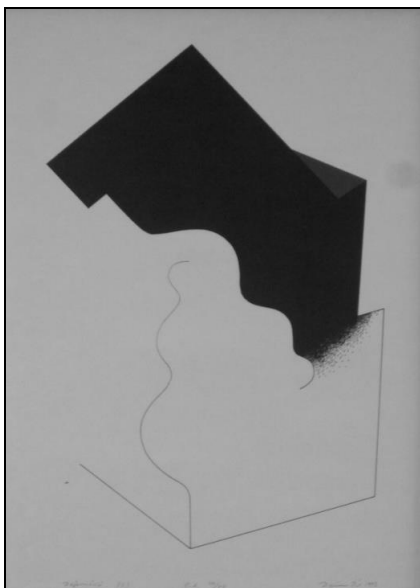

Fajó János: Cím nélkül
(BIM 2015.132.1., é. n., fémszobor 420x330x250 mm)

Deim Pál (1932-) már fiatalon kialakította ornamentális szemléletét, azt a sajátos absztrakt szimbolikát, melynek meghatározó eleme az ikon-szerű, plasztikus figura, valamint az azt körülvevő, jelekkel gazdag síkokból szerveződő tér. Ez a pozitív és negatív formákból alakított rendszer kevésbé érzi, mint inkább sterilen személytelen, érzékiségtől mentes viszonyt ábrázol. A kép fókuszába helyezett kompozíció jellegzetes geometriai elemeivel, tudatos és termékeny szintézist eredményez. Az ikonfestészet kánonja, a klasszikus konstruktivizmus transzparens térszemlélete és a hatvanas évek emblematikus gondolkodásmódja összegződik Deim Pál képein, és teremt új konstrukciót műveiben.

Deim Pál. Kőmíves Kelemenné
(BIM 2015.95.1., é.n., szitanyomat, papír, 712x505 mm)

Deim Pál: Deformáció
(BIM 2015.101.1., 1993., szitanyomat, papír, 535x380mm)

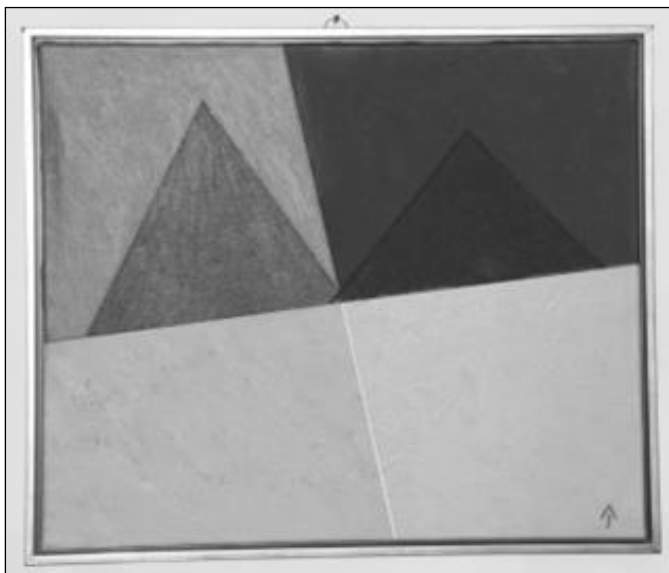
Keserű Ilona (1933-) műveit meghatározó emblemikus elem a balatonudvari temető sírköveinek parasztkorok szívhajlat-formájából született hullámmotívum. Vagy ahogyan Tandori Dezső³² költő megfogalmazta: a hullámforma nem más, mint Keserű kézjegye. Művészete a magyar avantgárd hagyományára – Martyn Ferenc, Korniss Dezső – a mindennapi életet át- meg átszövő múlt idézésére épül. Szabadon használja a gyerekkori emlékeket, az újra felfedezett folklór tipikus elemeit. Művei geometrikus szigoruk ellenére is olyan látványritmusok, amelyek hullámszerűsükkel visszaadják a festés folyamatának transzhoz hasonlító állapotát. Az ismétlésekkel – akár a zeneművek kompozícióiban – hangsúlyokat teremt. A visszatérő formák és motívumok mellett élénk, és dús színhasználata is sorozattá fűzi több évtized alkotói termését.

Keserű Ilona: Érzés
(BIM 2015.113.1., é.n., olaj, vászon, 88,5x59 cm)

³² Vö. TANDORI 1982.

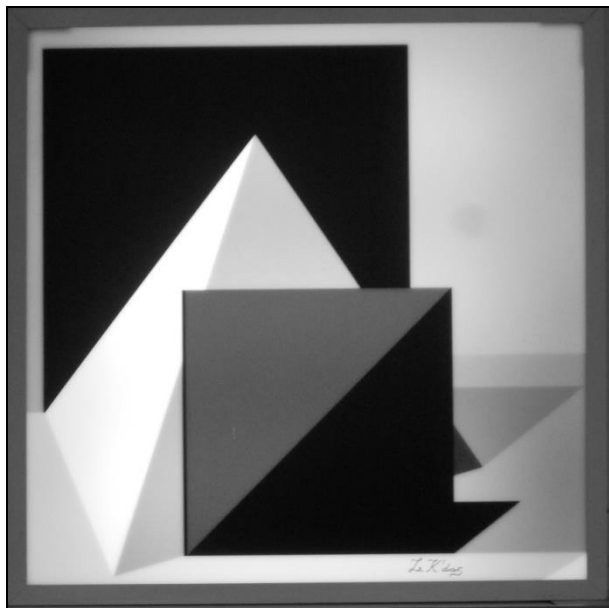
Aknay János (1949-) lassan öt évtizede él Szentendrén. Művészetét áthatja a szentendrei iskola konstruktív, szürrealista gondolkodásának világa. Rendkívül termékeny alkotó, aki a tisztán elvont, az emblematikus és a figurális megjelenítés széles skáláján egyformán otthonosan mozog. Felületképzésének, expresszív színhasználatának egyaránt szimbolikus jelentése van. Egész életműve két nagy témacsoport köré rendeződik: a városképek (kapuk és ablakok) valamint az angyalok, angyal- és emberikonok. Fél absztrakt „emberbábuja” sokféle formai variációban és sokféle angyal-alakban tér vissza. Az angyal motívum Aknay ars poetikájának része, következetes jelenléte arra utal, hogy a művész Isten teremtményeként éli meg a létezést.

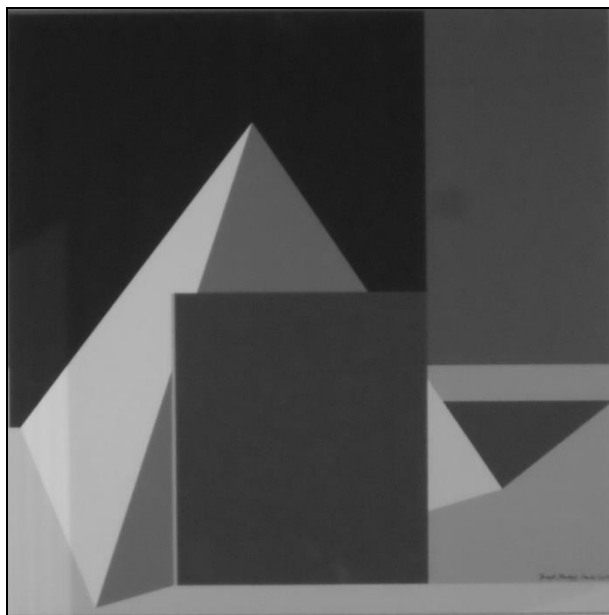
Aknay János: Nappali angyal
(BIM 2015.114.1., é. n., akril, vászon, 50x59,5 cm)

A gyűjteményből nem hiányozhatnak **Joseph Kádár** festményei, grafikai és objektjei sem, melyek mind szervesen kapcsolódnak a múzeumi kollekciónak, a kiállítóterem falain bemutatott hazai kortárs geometrikus alkotók műveivel.

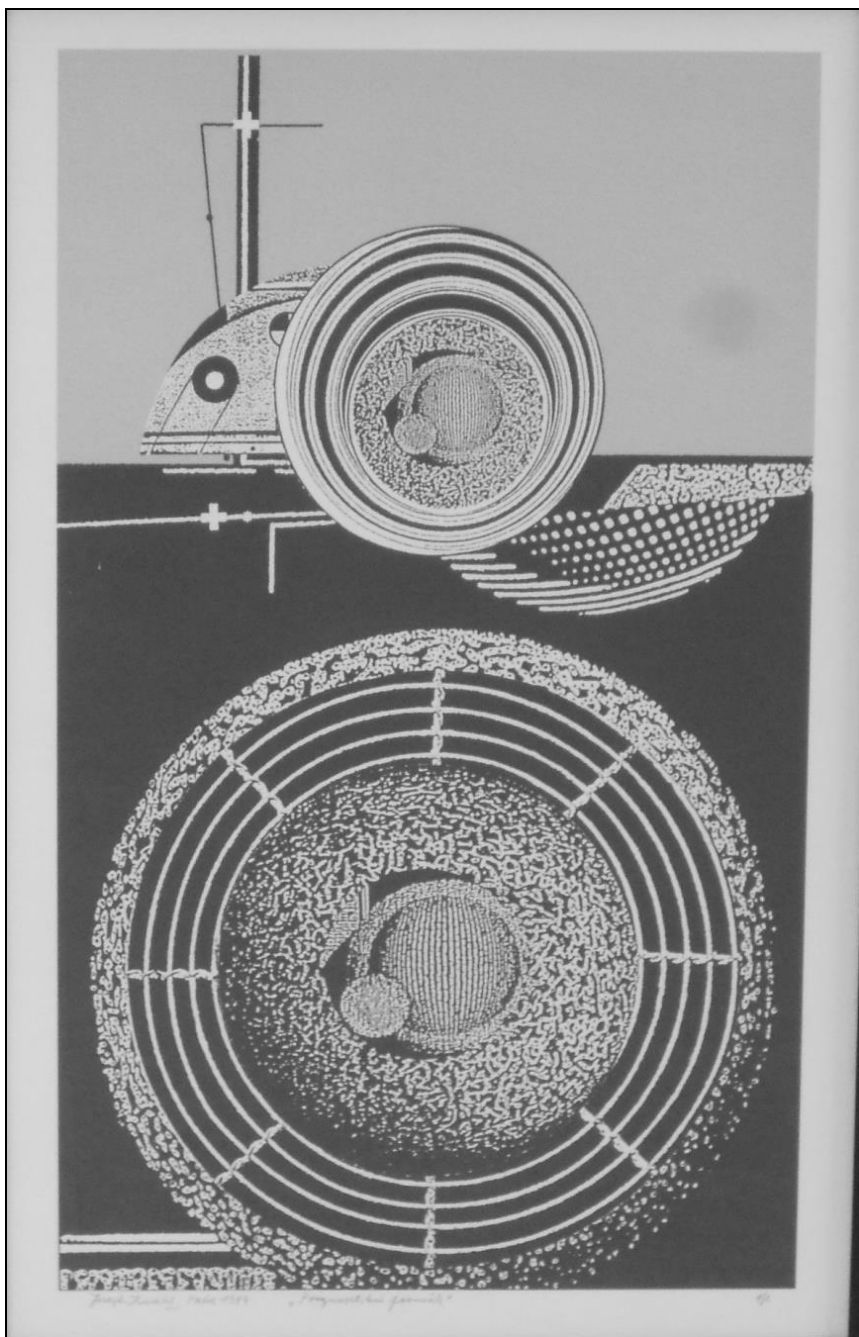
Joseph Kádár képzőművészként, műgyűjtőként, vizuális projektek, folyóiratok kitalálójaként még ma is tevékeny ember. Közösségi munkássága, közéletisége a kortárs magyar képzőművészet egyik leg-sokoldalúbb és legeredetibb személyiségévé tette.

Joseph Kádár: Cím nélkül
(BIM 2015.122.1., é. n. vegyes technika, fém, műanyag, 540x500 mm)

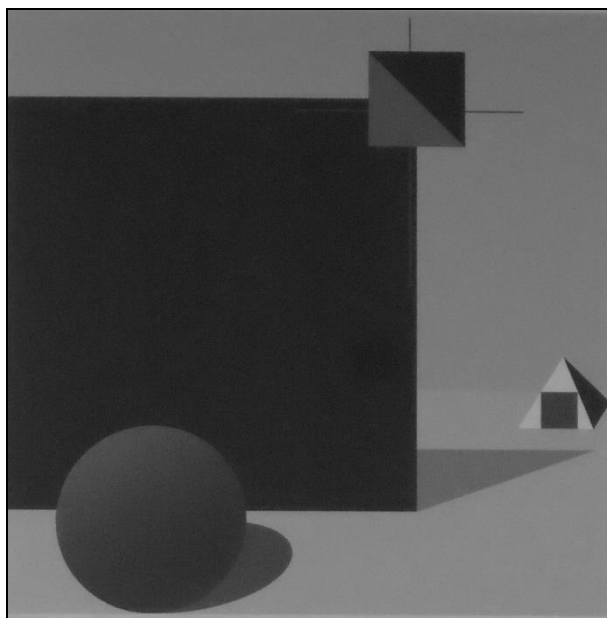
Joseph Kádár: Térgeometria
(BIM 2015.131.1., 2011. akril, vászon fára kasírozva, 750x750 mm),

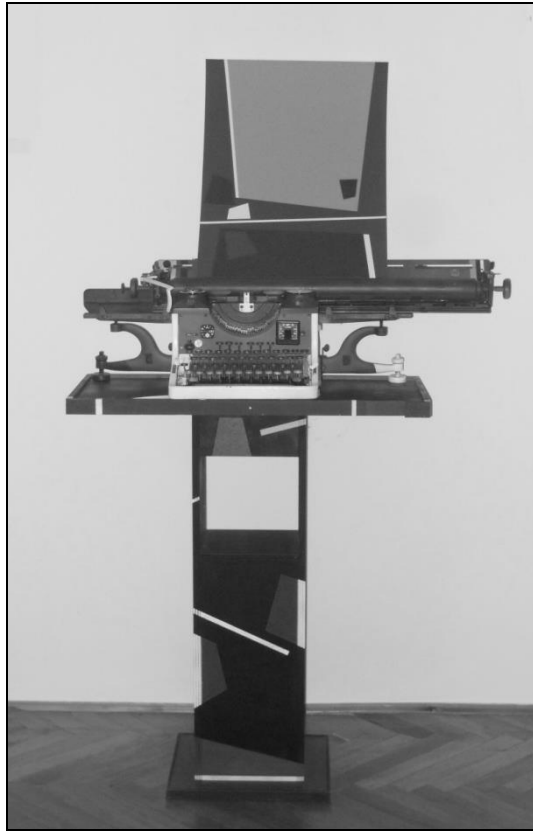
Joseph Kádár: Prognosztikai formák
(BIM 2015.125.1., 1987. szitanyomat, papír, 640x400)

Joseph Kádár: Kettős elmozdulás
(BIM 2015.128.1., 2011. akril, vászon fára kasírozva, 742x747 mm)

Joseph Kádár: Geometrikus táj
(BIM 2015.130.1., 2012. akril, fára kasírozott vászon, 500x500 mm)

Joseph Kádár: Az elnök írógépe
(BIM 2015.129.1., é. n., vegyes technika, festett írógép, papír, fa, 110x95x39 cm)

Egy lélegző emlékszoba

Rácz György (1944–2008) képzőművész művei egyaránt megtalálhatóak a Kádár gyűjteményben³³ és a Rácz György Baráti Kör kezdeményezésére létrehozott Rácz György Emlékházban.

Rácz György 1996 óta élt a Bocskai utca 14. szám alatt, az akkor alakuló Nemzetközi Modern Múzeum szomszédságában. Az épülethez tartozó hatalmas kert dús növényzete és a botanikai ritkaságok között a

³³ Kádár nem csupán gyűjtője, hanem alkotótársa is volt Rácznak, akivel gyakran dolgozott egy műhelyben. Kádár az általa szervezett kiállításokra rendszeresen meghívta a művészt, aki kiállítóként részt is vett a tárlatokon. 2000-ben Kádárral és Judith Nemes-sel hárman állítottak ki a Nemzetközi Modern Múzeumban.

művész kiélhette kertművelő szenvedélyét, és itt jött létre a modern múzeumhoz tartozó kültéri szoborpark. Rácz saját kültéri munkái, közöttük a Szabó László szobrászművész általa restaurált szobra, valamint Györi László, Csutoros Sándor, Ézsiás István és Schéner Mihály egy-egy plasztikája is belesimul a kert művesen alakított környezetébe.

Rácz György 1944-ben született Szarvason. A természet szeretete mellett a művészet iránti rajongása volt életének másik-, leginkább meghatározó és végigkísérő tulajdonsága. *„A természet szeretetem kialakulásához hozzájárult a Körös-part és a Körös-parti élmények. E páratlanul szép táj nagy élményt nyújtott a gyerekeknek, sokat barangoltunk, csavarogtunk madárfészkek és mindenféle csodák után.”*³⁴ Rácz György Ruzicskay György festő biztatására választotta a képzőművész pályát. Középiskoláit először a budapesti majd a szegedi művészeti szakközépiskolában végezte. Ebben az időszakban expresszív foltokból álltak hagyományos festéssel készített táblaképei. Még Hajdúszoboszlóra költözése idején is közelebb állt művészete a figuralitáshoz, mint az absztrakcióhoz. A képzőművészeti főiskolára nem vették fel. Ezt követően mintegy hét évig, egyedüli tanítványként festett Ruzicskay műtermében, aki elsősorban a festészet technikai ismereteibe avatta be. Sok közös vonás volt a mester és tanítványa között, ami elsősorban a képzőművészet iránti elköteleződésben nyilvánult meg, de mindkettőjük életére kihatott a természet szeretete is. Ruzicskay bár Szarvason élt, európai kitekintésű, klasszikus műveltségű alkotóként tisztelték, aki megfordult Münchenben, Olaszországban és Párizsban is.

Rácz György 26 évesen telepedett le Hajdúszoboszlón, ahol elsősorban a gyógyvíz jótékony hatásában bízva, súlyos gerincbetegségére keresett gyógyulást. Művészete a fürdővároskában, ahol folytatta figurális, expresszív festészetét, a Hortobágyot járva más irányt vett. A festészetében bekövetkező változást nem lehet függetleníteni attól az életrajzi tényőtől, hogy gyógyíthatatlan betegséggel küzdött, és az ezzel járó gyakori testi fájdalmaktól szenvedő művész már nem tartotta kielégítőnek az egyszerű, áttételek nélküli természeti tájbrázolást.³⁵ A színeken és a valóság látványvilágán nyugvó, expresszív foltfestészetben

³⁴ Vö. GÖMÖR 2005. (Gömör Béla orvos, műgyűjtő többek között Rácz György műveit is gyűjtötte, de a kortárs művek mellett olyan klasszikusoktól is vannak munkái, mint Tihanyi Lajos, Czigány Dezső, Mednyánszky vagy Egry.)

³⁵ Betegségének pontos leírása megtalálható: GÖMÖR 2005.

már egyre kevésbé talált saját hangjára. „*Rácz György munkássága élő példa arra, hogy a természet megfigyeléséből direkt módon el lehet jutni a nem ábrázoló művészetig.*”³⁶ A puszta végtelen síkja és csendje, az ott élő, a természettel naponta megküzdő, egyszerű emberek megfigyelése, majd a velük kialakított bensőséges kapcsolat mind közelebb vitte ahhoz a műfajhoz, amivel életművét kiteljesítette.

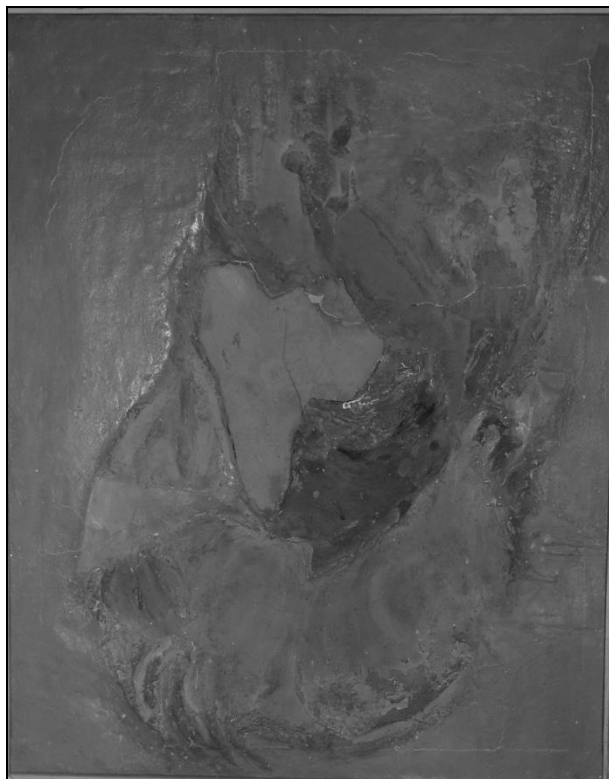
A '70-es évek közepén a hortobágyi pusztában felfedezte művészete számára a földben lezajló természeti változásokat, a gyakori aszályok során keletkező szikesedés folyamatát. Felfedezését követően évekig tartó kísérletbe kezdett, hogy megtalálja azt a matériát, amivel a legkifejezőbben adhatja vissza a természeti erők mozgását. Olyan anyagot kellett találnia, ami lassan szárad és sokáig alakítható, más tulajdonságú anyagokkal keverhető, applikálható. A természeti folyamatokat: a szakadásokat, a hasítékokat, az árkokat, az óriási méretű esőzések és a hosszan tartó szárazság miatti hatalmas, néhol több méter mély krátereket és repedéseket az általa kifejlesztett anyag segítségével reliefjein alakította, formálta. Az anyagmegmunkálás folyamatában elsősorban kézműves és nem elsősorban festői feladatokra szorítkozott.

Első próbálkozásai színezett vasból készültek, a kompozíció közepében kibomló repedések és kráterek alatt festett, valóság-hű portrék még a figurativitás nyomait viselik magukon. A '80-as években a szétfeszülő, fölhasadó anyag belsejébe már nem festett arcmasokat, hanem magmatikus gömböket épített. A polírozott bronz- és fmagok, félbemetszett gömbök hasonlítanak Amerigo Tot mag apoteózisaira. A mag, a születés, a kezdet metaforájaként kirobban, utat tör magának a repedezett, lassan pusztuló, erodálódó felszín alól (*Genesis, 1985*).

A '90-es években vaslapokkal, lemezekkel, szögegekkel egészültek ki kompozíciói. A kapcsokkal durván összepántolt formák a feszítő erő ellenére látszólagos nyugalmi állapotot sugalltak, amiken sebek és forradások maradtak. A szikes, repedezett talaj robbanást követő állapotát fém, hulladék deszka, már bomladozó, durva szövésű vászon elegye adja vissza. A tektonikus hasadások megidézésével a síkból kitörő, szétfeszülő formák nyugtalan, zaklatott állapotokat teremtenek. A repedt formák megmentésére tett kísérletek nem csupán egy természeti állapotot rögzítenek, hanem a művész belső fájdalmát-, valamint az élet reménytelenségét is tükrözik. Meleg földszínek: barnák, sárgák, rőt vörösek, zöldek és kobaltkékek szabdalják fel a térbe kibomló szögletes

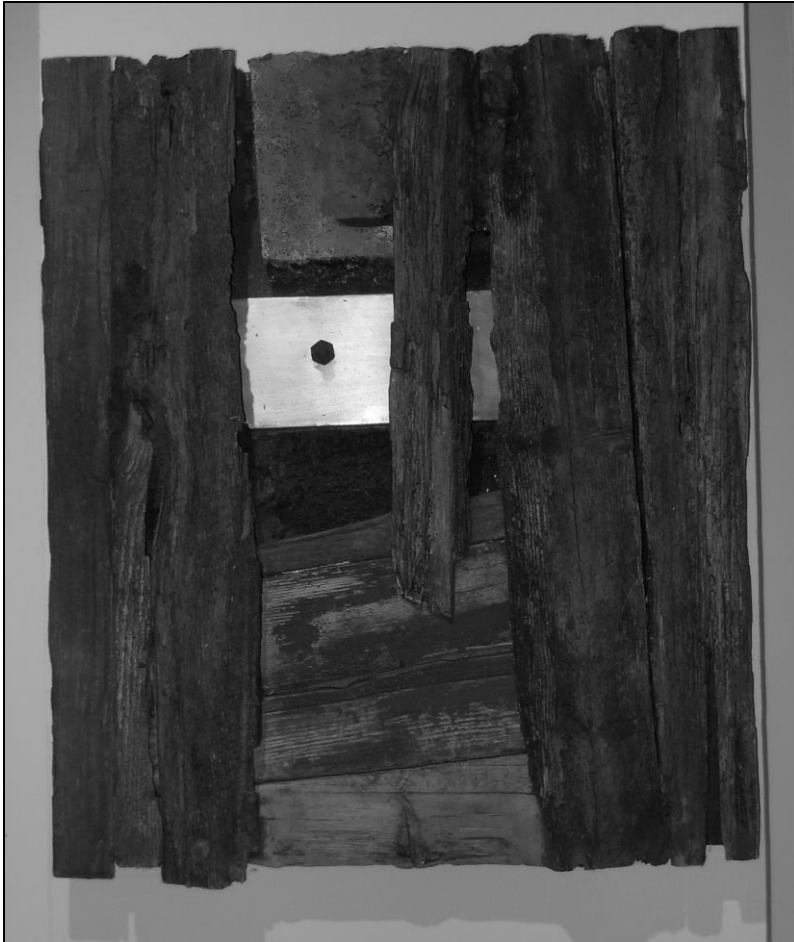
³⁶ KÁDÁR 2005.

formákat. A felületalakítás során alkalmazott anyagok és színek egymást erősítik. Anyagok sokféleségére koncentráló művei gazdag textúrát eredményeznek. Különösen drámai hatásúak azok a munkái, amelyeken szerves anyagok – üszkös fa, bomló vászon – az elmúlásra utalnak (*Mementó-sorozat I-III., BIM 2015.4.1., 2015.38.1., 2000, vegyes technika, 60x50 cm*). A masszába applikált, elhasználódott tárgyak sajátos egyvelege: rozsdás csavarok, szögek, korhadtt fadarabok Tapies³⁷ informel műveivel rokonítható (*Korkép-sorozat I-IV, BIM 2015.1.1., 2015.3.1., 2015.41.1., 2015.5.1., 2002, vegyes technika, 60x50 cm valamint 115x95 cm*).

Rác György: Genezis
(BIM 2015.53.1., 1985, ragasztott vászon, fagömb, 41x93 cm)

³⁷ Antoni Tapies (1923) katalán képzőművész, az art informel mozgalom tagja. A mozgalom legfontosabb célja az anyag változékonyságának feltárása volt. Tapies nagyméretű alkotásaiban olyan anyagokat használt, melyek szilárdságot és tömeget érzékeltetnek: közettörmelék, földet és követ.

Rácz György: Mementó II.

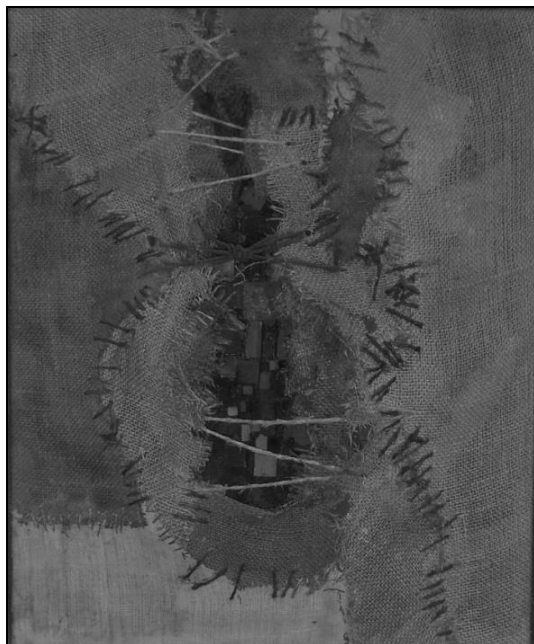
Rácz György szoborképeit a Kádár Gyűjteményen kívül Gömör Béla orvos-műgyűjtő gyűjteményében is megtalálhatjuk. Így mesél erről a műgyűjtő: *„Hasonló, egyszeri élmény nyomán ismertem meg három egészen különböző stílusú művész – Rácz György, Regős István és Matzon Ákos – művészetét. A Barcsay, Czóbel, majd a Hencze-Fajó generáció után őket kezdtem el gyűjteni. Kifejezetten élvezem a geometrikus absztrakciótól a vegyes technikákig terjedő sokszínűségüket. S örülök, hogy nem a műpiacon elért anyagi sikerük, hanem a személyes kapcsolatunk igazolja a választásomat.”*³⁸ Gömör Béla idézett szövege is

³⁸ Idézett szövegrész: Mozgó Világ, 27. évfolyam, 10. szám

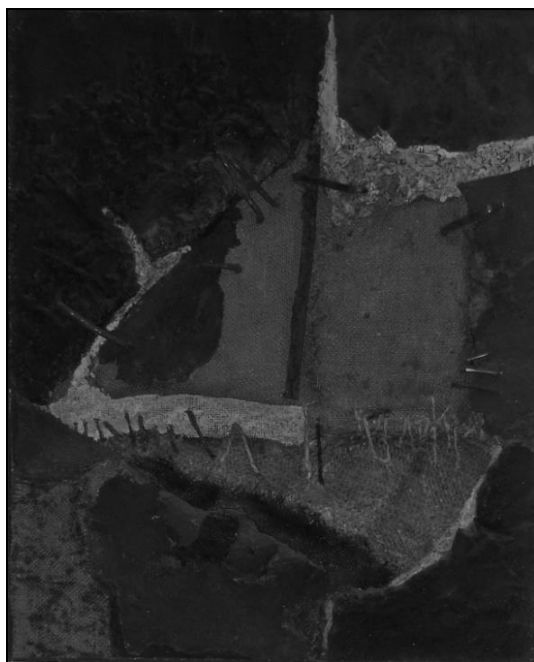
utal a személyes kapcsolat fontosságára, mely az elszánt, a művészet iránt érdeklődő, kapcsolatépítő műgyűjtőt jellemzi. A gyűjtő monográfiát is készített a művészeiről, ami szintén arra utal, hogy a műtárgyak piaci értéke mellett más értékek is fontosak az alkotás és a műgyűjtés folyamatában. Gömör Béla Rác György művészetébe vetett hitét bizonyítja, amikor kísérleti munkákat is vásárolt tőle, amelyek Rác életművének legeredetibb és legizgalmasabb korszakát is összegzik.

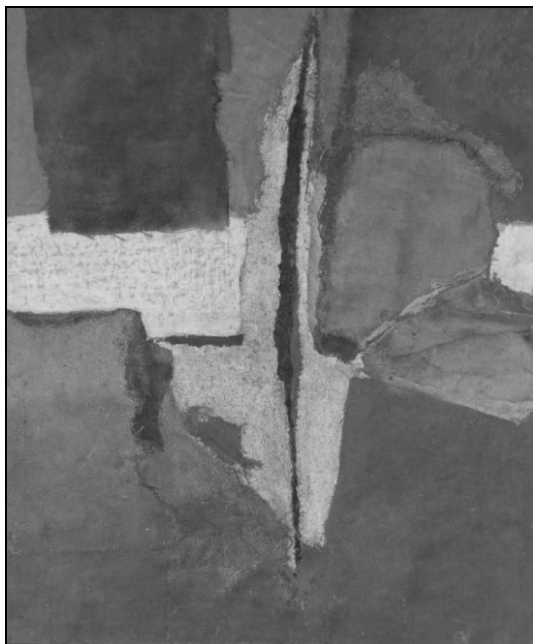
Rác György: Memento III.

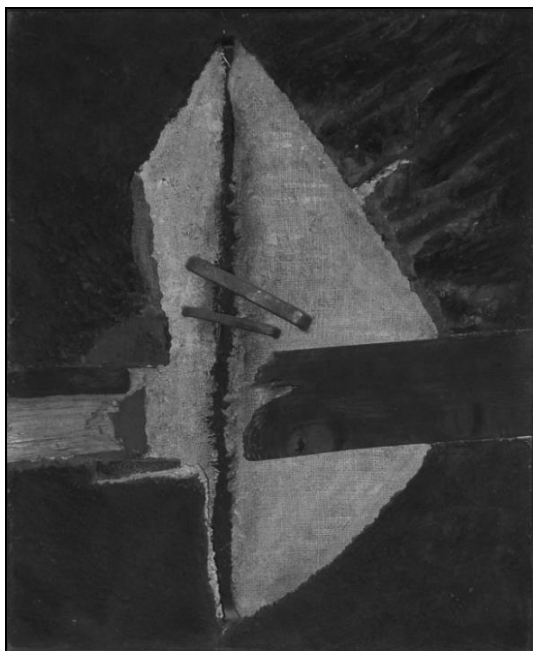
Rác György: Korkép I.

Rác György: Korkép II.

Rác György: Korkép III.

Rác György: Korkép IV.

Irodalom

- BÁNSZKY Pál
1982 *Bak Imre*. Budapest.
- ÉBLI Gábor
2008 *Műgyűjtés, múzeum, mecenatúra*. Budapest
- FORGÁCH András
2015 *A helyén van?* In Károlyi Zsigmond: Régiúj (1975-2015). Paks
- FÖLDÉNYI F. László
2000 *Képek előtt állni – Adalékok a látás újkori történetéhez*. Pozsony.
- GÖMÖR Béla (szerk.)
2005 *Rácz György képzőművész*. Hajdúszoboszló.
- HAJDU István
1994 *Vetett árnyék*. Budapest.
1999 *Előbb – utóbb: Rongyszőnyeg az avantgarde-nak*. Budapest.
2003 *Bak Imre*. Budapest.
- HEGYI Lóránd
1982 *Korniss Dezső*. Budapest.
1983 *Újszenzibilitás*. Budapest.
- KÁDÁR, Joseph
2005 *Az én Rácz Györgyöm*. In Gömör Béla (szerk.): *Rácz György képzőművész*. Hajdúszoboszló.
- KÖRNER Éva
1971 *Korniss Dezső*. Budapest.
- NÉMETH Lajos
1961 *Művészettörténeti tanulmányok*. Budapest.
1968 *Modern magyar művészet*. Budapest.
- S. NAGY Katalin
2007 *Mű – művészek – befogadás. Képzőművészet és szociológia*. Budapest.
- TANDORI Dezső
1982 *Keserű Ilona*. Budapest.

P. SZALAY EMŐKE

A RENESZÁNSZTÓL AZ ART DECOIG

A hajdúszováti református egyház úrasztali poharai

A reformáció terjedése során a XVI. század közepén először a debrecen-egervölgyi zsinat rendelkezik 1562-ben a szertartási edényekre vonatkozóan. A zsinat hitvallása külön foglalkozik az úrvacsora edényeivel: „Az Írás ívóeszközzel vagy pohárról emlékezik. Tehát mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa vagy arany, ezüst és cserép legyenek vagy rézből vagy bármiféle ércből készültek, elfogadjuk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva”.¹

Annak következtében, hogy a szent cselekmények, a sákramentumok, az úrvacsora osztás és a keresztelés céljaira használt tárgyakra semmilyen előírás nem vonatkozott, a hívek olyan edényekkel tisztelték meg egyházukat, amelyeket értékesnek és méltónak véltek, amelyek az adott korban ismert és elfogadott formát követték. Nem különböztek a saját korukban elterjedt és kedvelt asztali edényektől, kelyhektől, pohártól, tálaktól és kannáktól.

A református egyházba az évszázadok alatt tehát minden olyan anyagú és formájú edény bekerülhetett, amelyet megfelelőnek éreztek ezekre a célokra. Ebben a tényben rejlik a református egyház emlékének egyik fontos jelentősége.

A gyülekezetekben a mai napig megtalálhatók az elmúlt századok asztali edényei. Ez a magyarázata annak, hogy a református egyházközösségek szinte felbecsülhetetlen tárházai a régi korok iparművészeti tárgyainak, de a népművészet alkotásai is megtalálhatók közöttük.

A református egyház szertartási tárgyainak száma viszonylag kevés. A református úrvacsoraosztás két szín alatt történik. A szertartáson résztvevők, akik a konfirmáláson vallást tettek hitükről, mindnyájan részesülnek nemcsak a Krisztus testét jelképező kenyérből, hanem a vérének jelképező borból is.

A „szent asztalhoz való készületeket” az úrvacsorai pohár, a kenyérosztó tál és a boroskanna alkotja. A református egyházban a legszentebbnek tartott edény az úrasztali borospohár. Mint láttuk, a debrecen-

¹ Kiss 1882: 58.

egervölgyi zsinat ivó eszközt említ, de sem anyagát, sem formáját nem határozza meg. Ez a rendelkezés lesz a továbbiakban is meghatározó az úrvacsorai edényekre a következő századokban, egészen napjainkig.

A levéltári forrásokból kitűnik, hogy a gyülekezetek a XVII. században igyekeztek felszerelni egyházukat a szükséges úrasztali edényekkel, elsősorban ivőedényként használható borospoharakkal.²

A borospoharak anyaga a XVII-XX. században leggyakrabban ezüst. Ez a magyarázata annak, hogy különösen a XVII. századból jelentős számban maradtak fenn ötvösművek a református egyházközségek tulajdonában. Jóval kisebb a rézpoharak száma, ezek jobbra XIX. századiak. A XVII–XVIII. században akadnak ónból készült úrasztali kelyhek is. A XIX. század második felétől megjelennek az ezüstözött fémek, ötvözetek.

A hajdúszováti református gyülekezet úrvacsorai borospoharai

A hajdúszováti gyülekezet öt úrasztali borospoharat őriz. Ezek az edények lehetőséget nyújtanak annak bemutatására, hogy a művészettörténeti stílusok az un. nagy művészetek – az építőművészet és képzőművészet – mellett az iparművészet minden tárgyának mind formáját, mind díszítését egyaránt meghatározzák.

XVII. század – reneszánsz – talpas pohár

A szováti református gyülekezetről 1601-ből tesznek említést. A továbbiakban a püspök 1640-ben ráparancsol az egyházra, hogy templomát szorgalmasan építse, mert a Hortobágyon innen nem lehet pusztább egyházat találni, amiért mindenki csúfolja őket.³

A gyülekezet legkorábbi úrasztali pohara a XVII. század legkedveltebb pohárformája. A XX. századi tudományos kutatás ezt a formát talpas pohárként emlegeti. A XVII. századi mezővárosi iparművészet kutatója, Bobrovsky Ida véleménye az írásos források és a fennmaradt anyag tanulmányozása alapján az, hogy ebben a században ezt a hengeres testű, a talp és a száj felé tölcséresen kiszélesedő alakú poharat készítették legnagyobb számban az ötvösök.

Ezt a formát a XVI. században elterjedt ún. tölcséres forma továbbfejlesztett változatának tartják. A korábbi példányoknak inkább a

² KISS 1882: 42-43., 152.

³ BARCSA 1908: 234.

zömökebb változatokat vélik, amelyeknél a talp átmérőjének kétszeresét teszi ki a magasság, míg a későbbi változatoknál ez az arány két és fél-szeres. Korabeli elnevezés szerint ez volt a forrásokban gyakran említett udvari pohár.⁴

1. kép: Talpas pohár, XVII. század (fénykép: Winter Erzsébet)

A hajdúszováti gyülekezet pohara a forma sajátosságait mind felsorakoztatja. A talp széle vízszintes gyűrűvel kissé kihajlik. A gyűrű felett vízszintes sávban függőlegesen álló C elemek vízszintes vonalakkal egyik oldalukon, a másikon kis oválisok. A sáv négy részre osztott, két H elemmel és két nyolcszirmú rozettával tagolt. Ugyanez a díszítmény, de fordítottn ismétlődik a talp felső részén. A talpat a felső résztől tagolt, egyenes szalagos gyűrű választja el, felül a talp két oldalán a fenti csíkkal.

⁴ B. BOBROVSZKY 1980: 94-95.

A felfelé kissé szélesedő, majd kihajló szájperem alatt egy vízszintes hullámindás, leveles sáv látható, amelyet szalagkerbe foglalt szimmetrikus, csigaindás végződésű leveles álló bokor tölt ki. A keretet alkotó, lefelé hajló, változó magasságú díszítmények ún. liliomos végződésűek.

A pohár teljes felületét poncolt díszítés borítja, amelyet a poncoló tű egymás melletti aprólékos beütésével ért el az alkotó. Ebben az alapon mind a pohár felső részén, mind a talpán sarkára állított rombusz jelenik meg. A felső, nagyobb méretű elem négy sorba rendezett, a talpon három sorban lévő kisebb domborított rombuszokból áll, amelyek beütéssel kialakított formája kis négyszögű gúla alakú, minden sarkukon egy-egy kis rombuszal lezártak. Az minták minden részletét végig pontozott sor szegélyezi.

A rombuszok között egy-egy domborított csepp látható. Ezeknek a cseppeknek az alapján nevezik ezeket a poharakat verejtékes poharaknak. A cseppeket Krisztus verejték vagy vércseppjeivel azonosították a kor hívei. A XVI. század végén, a XVII. század elején ezek a manierista díszítőmotívumok elterjedtek egész Európában, így hazánkban is kedveltek voltak (1. kép).

Az ötvöstárgyak készítési idejének és helyének meghatározása a kutatás szempontjából fontos. Segítségünkre lehet az, ha a tárgy felirattal ellátott, amelyben szerepel, hogy mikor és hol készítették. A poháron csupán a szováti egyházé megjegyzés látható, amely a pohár tulajdonlasi helyét bizonyítja. Mivel évszám nincs benne, nem segít a készítési idő meghatározásában.

A feliratok mellett az ún. ötvösjegyek adnak segítséget. Az ezüst alapanyagot a feldolgozás során más fémekkel ötvözték a könnyebb feldolgozás, a tartósság érdekében. Ezek a jegyek eredetileg a tárgyak ezüst tartalmának igazolására szolgáltak. Mellettük megjelennek más jelzések is. Ilyen volt a cég, illetve a város által beütött jelzés, amely azt igazolta, hogy az ellenőrzés megtörtént. Egy harmadik jelzés is megjelenik olykor az ezüst edényeken, tárgyakon, ez pedig a készítőre utal, ezt nevezzük mesterjegynek. Bármelyik látható egy ezüst tárgyon, megkönnyíti a készítési idő és esetleg a hely meghatározását.⁵

Sajnos a szováti poháron egy jelzés sem található, így semmilyen kiindulási pontot nem találunk. Minden támpont híján az analógiák kere-

⁵ KŐSZEGHY 1934.

sése nyújthat segítséget a készítési hely és idő meghatározásához, esetlegesen a készítő mester nevének megállapításához.

A közeli Debrecenben a XVI. század közepétől kezdve tudunk ötvös céh működéséről. Az eddigi kutatás már jelentős számú debreceni ötvöstárgyat tárt fel, közöttük a XVII. században legtöbb a talpas pohár.⁶

A XVII. századi debreceni mesterek között mindenki készített talpas poharat. Ha ezekkel összevetjük a szováti egyház edényét, sikerül hasonló formájú és díszítésű példányokat felfedezni.

A Debreceni Jánosként azonosított mesternek jelentős számú poharát ismerjük. Közös jellegzetességük, hogy a talpgyűrű minden esetben sima, hullámszalag nélküli. A jelenleg nevéhez kapcsolt tíz pohár közül egyik sem azonos a szováti pohárral, de szinte mindegyiken találunk olyan jellegzetes díszítőelemet, amely a mi poharunkon is megtalálható. Ilyen a talp szélén és a talpgyűrű két oldalán lévő ívekből és vonalakból összeállított koszorúminta, a jellegzetes rombusz és a verejtékcsepp. Az utóbbi két ornamentum Debreceni János ötvös talán legpompásabb művén, a hajdúböszörményi gyülekezet poharán láthatók, amely 1637-es évszámmal ellátott.

Ennek alapján a szováti pohár is feltehetőleg az 1630-as évek táján készülhetett.⁷ A pohár feltételezett készítési ideje a fent idézett templomépítésre vonatkozó adattal, az 1640. évvel, kapcsolatba hozható. Talán a templom felépítése után kerülhetett a klenódiumok közé.

XVIII. század – barokk stílus – kehely

A XVIII. század már a következő művészettörténeti stílus, a barokk időszak, az ellenreformáció stílusának is szokták nevezni. A reneszánsz nyugalmával és kiszámítottságával szemben a barokkot a mozgalmasság, méltóságteljeség jellemzi. Természetesen az iparművészeti tárgyakon, köztük az ötvösműveken is megjelennek a barokk sajátosságai. A XVIII. századi kelyheket az előző században készült hasonló edényekhez viszonyítva azok nyugodtabb formájával szemben a nyugtalanság jellemzi.

A szováti egyház aranyozott réz kelyhe domborított, vésett díszítésű. A kehely talpa, amely a XVII. században általában sima kerek volt,

⁶ ZOLTAI 1936., B. BOBROVSZKY 1980., P. SZALAY 2001.

⁷ Felirata: „SZOVÁTI ECCLESIA SZÁMÁRA Valo”. Jelzés nélkül. Készült: XVII. század. Méretek: talp átm.: 7,2 cm száj átm.: 8,4 cm m.: 16,6 cm. Képszám: MG_2901-03a. Közölve P. SZALAY 2001: 34. 36. 139., MREJT (Magyar református egyházak javainak tára), Debreceni Egyházmegye 3. kötet. (Megjelenés alatt)

itt hatkaréjos, tehát a sima talp megmozdult. A kuppán talán még látványosabb a forma változása. A tulipánkehely kupa alján ovális hólyagsorok, amelyek tetején folytatódnak a hólyagokat körülfogó mélyített barázdák, a csúcsnál egy barázdában egyesülve futnak tovább, így a szájánál karéjossá válik a kupa (2. kép).

2. kép: Hólyagos pohár, 179? (fénykép: Ósz Attila)

A kehely felirattal ellátott, amely az ajándékozás tényét örökítette meg: 1775. Ebből az következtethető, hogy előbb készülhetett. A hólyagos kehely a XVIII. századi debreceni ötvösség legjellegzetesebb formája, amely a század folyamán meghatározta a debreceni ötvösmunkákat. Ez a forma annyira a debreceni ötvösökhöz kapcsolódott, hogy egy egyházlátogatási jegyzőkönyvben egyenesen debreceni formának nevezik.⁸A

⁸ P. SZALAY 2000: 369-70.

kelyhen nincs készítőre utaló jelzés.⁹ Így ismételtlen csak analógiák alapján indulhatunk el a készítő mester személyére vonatkozóan.

A szováti kehely bizonyos sajátosságokkal rendelkezik. Formáját tekintve ilyen a viszonylag magas kuppa, a karéjos peremű talp. Díszítésében szintén egyéninek tűnik az, hogy a hólyagok alig emelkednek ki a pohártestből. A felirat egy részét a kuppán keretbe foglalta a mester, amely a szájerem alatt bizonyos távolságra indul. Majd a vékony vonalcsúcsban végződik, végén kis hármassal.

Egészen hasonló edény a nagyváradi-olaszi gyülekezet aranyozott ezüst pohara 1784-ből.¹⁰ Ez a pohár viszont BS jelzéssel ellátott, amely szerint készítője Büttösi István, a XVIII. századi debreceni ötvösség kiemelkedő alakja.¹¹ Mindezek alapján a szováti kelyhet ugyancsak Büttösi István munkájának tartjuk.¹²

A kehely Büttösi István munkásságának késői időszakában készült. A XVIII. század utolsó évtizedeiben Nyugat-Európában már kezd jelentkezni az új művészeti stílus, a klasszicizmus. A stílusváltás során először a díszítőelemek között jelennek meg az új stíluselemek. Ezután következik a formai elemekben bekövetkező fokozatos változás. Amikor az új stíluselemek többségbe jutnak, bekövetkezik a stílusváltás, és már az új stílusról beszélhetünk.

Az új stílus jelentkezését már a szováti kelyhen is észlelhetjük. Ilyen a sima fordított körte alakú nádusz, a kuppa alján lévő lándzsalevél, kis bogycsúcs díszítésű lemez. Itt még a barokk jegyekkel szemben kisebbségben vannak, vagyis a pohár barokk kevés klasszicista elemmel.

XIX. század első fele – a klasszicizmus kora – kehely

A szováti gyülekezet harmadik úrasztali pohara ezüstből készült, domború és vésett díszítéssel. Kerek, függőleges peremű talpa domborúan foly-

⁹ Felirat: „E poharat ajándékozta a Szováti R. SZ. EK. számára Debrecenb. lakos N. Szabó Sámuel úr és felesége Batsi Sára assz. 1775. ”. A talpán lévő felirat: „Ujítata Kardos Sándor gondnok 1861.”. Méretek: átmérő: 13,8 cm, 9,4 cm, magassága: 26 cm.

¹⁰ SASIANU 1986: 61. sz. 22.

¹¹ P. SZALAY 2000: 369-398.

¹² A kelyhet eredetileg Koromzay Dániel ötvös munkának véltem, az újabb vizsgálódások alapján viszont inkább Büttösi István II. munkájának tűnik. P. SZALAY 2001: 83.

tatódik. A szár alul széles, domború gyűrűből indul, felette baluszteres, a kupa tulipánkehely.¹³

A díszítés vésett és domborműves technikával készült. A talpon karéjokban tölgylevélsor, felette sarkokra állított négyzetekben váltakozik egy szőlőleveles, szőlőfürtös ág és búzakalász csokor. A száron, a kupa alján domború levélsor. A kupa alsó felén kuppakosárszerűen a talp díszítménye ismétlődik, alul levélsor, felül áttört, négyzetes lezáró sor (3. kép).

3. kép: Kehely, 1844 (fénykép: Winter Erzsébet)

A kehely formája az előző kehelyhez képest változott. A talp sima, kerek, a kupa hasonlóan sima. Ez már tiszta klasszicizmus. A díszítés hasonlóan a klasszicizmusban gyökerezik. Ekkor jelenik meg a kelyheken a szőlőfürt-búzakalász református egyházi szimbólumként.

¹³ Felirata: „*Anyá Sz. Ecclésia saját költségén buzgoságból készítette őszutó 5 dik 1844.*”. Jelzéssel. Készült: 1844. Méretek: talp átm.: 17,3 cm száj átm.: 11,2 cm m.: 28,8 cm. Képszám: MG_2882-6a, 2893a.

XIX. század második fele – a historizmus – fedeles kehely

A következő fedeles kehely a klasszicizmus nyugalmával szemben ismét nyugtalanságot tükröz mind formájában, mind díszítésében. Már a XIX. század utolsó negyedében készülhetett. Domború peremű, kerek, sima szélű domborodó talpból emelkedik a kúpos szár, felül gyűrűvel ellátva. A nádusz balluszteres, a kupa alja kidomborodó, majd behúzás felett gyűrűvel ellátott, szélesedő oldalú, gyűrűs szájú. A fedél tagolt szélű, domborodó, tetején C elemekből álló fogó.

A mozgalmas formán csavarodó díszítmény jelenik meg. A talpon lágoló kagylók fölött csavart cseppek, közöttük virágok, a száron lévő gyűrű két oldalán aszimmetrikus levélsor, a náduszon levelek, kacsok, virágok, a kupa alján hullámzó redők fölött hólyagok, kagylók, virágok, rácsminta. A fedélen a talp és a szár díszítménye ismétlődik (4. kép).

**4. kép: Fedeles kehely, XIX. század utolsó negyede
(fénykép: Winter Erzsébet)**

A sok domború díszítés között a kupa oldalának simasága erős ellentétet alkot, amelyet kissé old a rajta levő vésett lángoló kagylókból, fülkagylóból és virágos ágakból kialakított díszes keretű medalion.

A kehely a historizmus terméke, amikor a biedermeier után a XIX. század közepétől már nem születik új stílus. Az alkotók saját koruk művészeti stílusába belefáradva visszanyúlnak az előző történeti stílusokhoz. Mivel a biedermeier a klasszicizmus lezáró időszaka, előtte a korai klasszicizmus volt, annak egyenes formái nem jelentettek sok újat. A keresett változást így a klasszicizmus előtti korban, a barokkban, illetve annak utolsó szakaszában a rokokóban találták meg. A fedeles kehely formáját tekintve mozgalmasságával, tagoltságával a barokkot idézi, a díszítésében még tovább fokozódik a nyugtalanság, ami a rokokót idézi.

Bárminemű hasonlóság ellenére a historizáló tárgyakat meg lehet ismerni arról, ha csak nem teljesen hüen másolnak régi tárgyakat, formájuk többnyire elárulja, hogy nem eredeti-ebben az esetben például barokk fedeles serlegről van szó-hanem csupán historizálásról. Ebben az esetben a kupa felső részének egyszerűsége utal arra, hogy nem lehet eredeti barokk mű.

A kehely évszámmal ellátott, amely ismét rámutat arra, hogy a tárgyakon lévő feliratok esetében óvatosnak kell lenni, amennyiben a készítési idő meghatározására akarjuk felhasználni. A feliratban szereplő évszám – 1908 – semmiképpen nem lehet a készítés időpontja, mivel ekkor már az új stílus a szecesszió volt. Ebben az esetben is a dátum csupán az adományozás időpontját őrzi.¹⁴

XX. század – art deco – kehely

Az utolsó úrasztali borospohár az előbbiekhöz képest jóval egyszerűbb. Kerek domborodó talpú, felfelé kissé szélesedő szárán gyűrűsen öblösödő kupa ül. Ez a forma már túl van a szecesszió kanyargó növényi jellegén, az 1920-as évek után következő art deco halvány fényét mutatja, amelyben a leegyszerűsített vonalvezetés, geometrikus tervezés érzése jelenik meg (5. kép).¹⁵

¹⁴ A kupa oldalán vésett, kagylós, virágos keretben felirat: „*A hajdúszováti ref. egyháznak adományozta özv. Tar Demeterné sz. Szőke Mária 1908.*”. Jelzéssel ellátva. Méretek: talp átm.: 10 cm száj átm.: 10 cm m.: 36 cm. Képszám: MG_2904-05a.

¹⁵ Felirata: „*A Hajdúszováti nagymeződűlői ref. hívek ajándéka 1935.*”. Jelzés nélkül. Készült: 1930-as évek. Méretek: talp átm.: 10,4 cm száj átm.: 10,4 cm m.: 21,2 . Képszám: MG_2877a.

5. kép: Kehely, 1920-as évek (fénykép: Winter Erzsébet)

A hajdúszovátai egyház öt úrasztali pohara bemutatásával a XVI-XX. század között az egymást követő művészeti stílusokat kísértük végig. A kedvelt jellegzetes formák és díszítések alapján bizonyára érzékelhettük a reneszánsz, a barokk, a klasszicizmus, a historizmus, majd a szecesszióból kinövő art deco legfontosabb sajátosságait. Reméljük, hogy sikerült felhívni a figyelmet a református egyházművészetre, kiemelhettük az egyházi klenódiумok jelentőségét az iparművészeti kutatások, ebben az esetben az ötvösművészet-történet terén.

Irodalom

- BARCSA József
1908 *A tiszántúli református egyházkerület történelme I.* Debrecen.
- B. BOBROVSZKY Ida
1980 *A XVII. századi mezővárosok iparművészete (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen).* Budapest.
- KISS Áron
1881 *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései.* Budapest.
- KŐSZEGHY Elemér
1934 *Magyarországi ötvösjegyek a kezdetektől 1867-ig.* Budapest.
- SASIANU, Alexandru
1986 *Ezüst és ónművesség a XVI-XIX. században. A nagyváradi református egyházmegye kegyzserei.* Nagyvárad.
- P. SZALAY Emőke
2000 Aranypohár debreceni formára. In G. Szabó Botond – Fekete Csaba – Bereczki Lajos (szerk.): *Egyház és művelődés.* Debrecen. 369-398.
2001 *Debreceni ötvösség.* Debrecen.
2012 *Református egyházművészet.* Debrecen.
2016 Magyar Református Egyházak javainak tára 35. (Megjelenés alatt)
- ZOLTAI Lajos
1936 *Ötvösök és ötvösművek Debrecenben.* Debrecen.

VIRÁNYI ZSOLT

HAJDÚSZOBOSZLÓ ÉPÍTÉSZETI ÖRÖKSÉGE, MŰEMLEKEI

Település

A mai Hajdúszoboszló elődjét, Szoboszlót először Szoboszlóvásár néven 1075-ben, majd 1214-ben a Várad Regestrumban említik, de szerepel az 1332 és 1337 között elkészített pápai tizedjegyzékekben is. A Kösely partján egykor volt Kisszoboszló nevű jobbágyfalut a későbbi források Pusztafaluként is említik. A Bocskai István által letelepített hajdúk Pusztafalutól délkeletre, a Kösely partján hozták létre települést.

Szoboszló Árpád-kori temploma nem a ma is látható egyhajós, sokszög szentélyzáródású, támpilléres, gótikus református templom elődje, mivel az csak a XV. század végére épült fel. Az Árpád-kori templom a maitól 200 m-re délnyugatra állhatott, melyre 1928-ban, a nagyhegyesi út építésekor találtak rá. A régészeti kutatások során a település 11. századi templomához tartozó falak és sírok kerültek elő.

A település egyetlen ma is látható emléke ebből a korból a település központjában felépült gótikus templom, melyet a XVI. század első harmadában szabályos téglalap alaprajzú, négy saroktornyos, lőréses téglafallal vettek körül.¹ A középkori eredetű toronyhoz 1711–1717 között barokk templom épült, melyet 1811–1818 között keresztházzal bővítettek.² 1878-ban a hajófalak megemelésével egy időben került sor a romantikus homlokzati architektúra kialakítására (1. kép). A templom ma a református egyházközség tulajdona, és a Kálvin téren áll. A nyeregtetős épület, nyugati homlokzata előtt sarkain támfalas, órapárkányos toronnyal épült. Északon és délen keresztházszerű, portikusos előcsarnokok egészítik ki, támfalakkal erősített keleti homlokzata a sokszög öt oldalával záródik, előtte kisebb bejárati ormfalas előcsarnok látható. Alsó ablaksora szegmensíves, további nyílásai félkörívesek. A templomhajó a belsőben széles nyílású csehsüveg boltszakaszos, a keleti részen fiókos negyedgömb kupolával. A keresztház (előcsarnokok) három-három csehboltozat-szakaszosak. A déli előcsarnok középpillére előtt álló szószek 1814-ből, az Úrasztala és a szélső pillérénel lévő Mózes-szek 1816-ból

¹ G. SÁNDOR-CSÁSZÁR 1965: 3-4.

² VÁRADY 1991: 193.

valók. Keleti és északi karzata faoszlopokon nyugvó, mellvédes. Orgonája a hajó nyugati végében látható, 1916-ban építette Angster József.

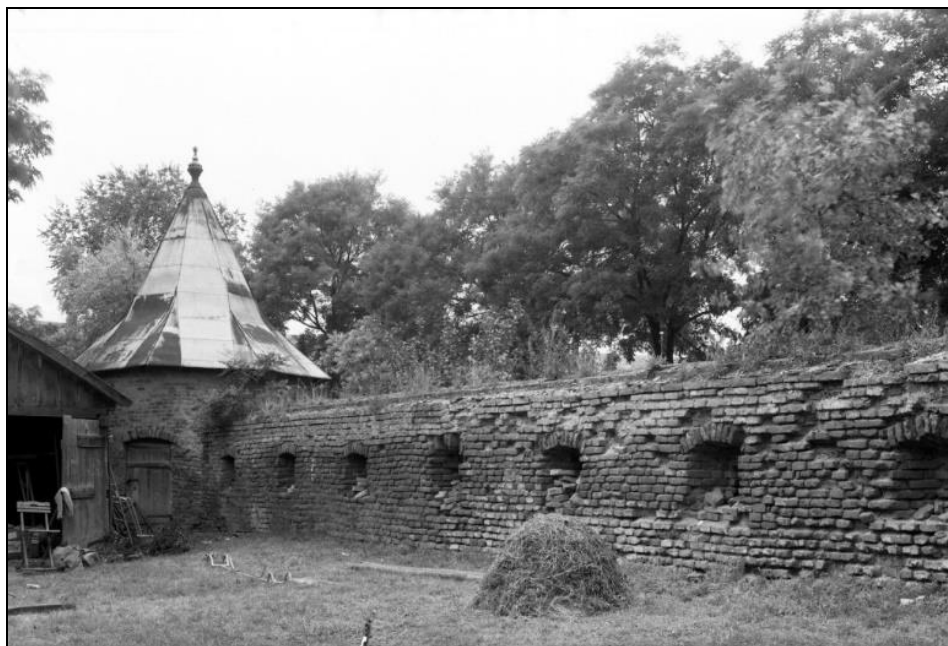

1. kép: A hajdúszoboszlói református templom

A református templom egykori erődfalának ma már csak maradványai láthatók, az egyik helyreállított saroktoronnyal. A kör alaprajzú, zsindegyel fedett toronyhoz derékszögben kapcsolódó rövidebb és hosszabb téglafalszakasz, szegmensíves, tölcéses nyílásaikban kulcslyuk alakú lőrésekkel épült. Eredetileg négyszögben, négy saroktoronnyal vette körül a mai református templom helyén állott középkori teremtemplomot. Építési ideje bizonytalan, egyes nézetek szerint a török veszély, mások szerint a reformáció elterjedésével hozható összefüggésbe (erdélyi erődtemplomok mintájára). A régészeti leletek ez utóbbit valószínűsítik. 1803-ban az erődfal egy részéből granarium (magtár) épült.³ A tekintélyes méretű épületet a XIX. század közepétől református paplaknak, majd Lelkészi Hivatalnak használták. A paplak az 1960-as években kiadott

³ ARANYOS 2006: 13-16.

műemlékjegyzékben még védettként szerepelt⁴. A szép boltíves szobákból álló földszintes házat és a hozzá kapcsolódó erődfal-szakaszokat az erőd történelmi, régészeti, műemléki jelentőségét felismerni nem képes városvezetés sajnos 1962 körül lebontatta, így a város értékes műemlékkel lett szegényebb.⁵ (2. kép)

2. kép: A hajdúszoboszlói erődített templom északnyugati saroktornya az északi lőréses fallal 1961-ben (Forster Központ Fotótár, 049.688. b.N. jelű kép)

Bocskai István fejedelem 1606-ban hajdúkat telepített a városba, innen származik a településnév „hajdú” előtagja. 1660-ban a Szejdi Ahmed budai török pasa hadjárata nyomán szinte teljesen elpusztult a város. Bár a szoboszlói főparancsnok, Kecskeméthy Balázs hadnagy április 29-én 250-300 hajdúval vitézül védte a (ma már nem létező) kis-szoboszlói régi, lőréses templom körül kiépített állásokat. Vissza is vertek – a ma már szintén nem létező Török-dombon sátorozó – Szejdi jani-csárjainak első rohamát, de a nagy túlerő végül legyőzte őket.⁶

⁴ GÓLYA 1960: 233.

⁵ SZ. KÜRTI 1975: 639.

⁶ <http://www.szoboszlokepeskonyve.hu/esemeny/szejdi-dulas>

3. kép: Szoboszló Bek Pál 1783-ban elkészült térképén⁷

Az újratelepülésre és azt követő építkezésre a későbbi gazdasági, társadalmi helyzet nagymértékben rányomta a bélyegét. Egy 1783-ból való térkép alapján megállapítható, hogy Hajdúszoboszló ún. kétbattelkes települési formájú. A Bek Pál-féle térkép és Győrffy István kutatása szerint Hajdúszoboszló belső magja rendkívül zsúfolt volt (3. kép). A Kösellyel párhuzamosan három utca alakult ki. Közvetlenül a Kösely mellett húzódott a Nagy utca, majd a Középsor és a Felső, amelyek nyilvánvalóan utcát jelentettek. A Felső vagy Félser feltehetően a település szélső utcáját jelölte. Az említett térkép szerint a város északkeleti oldalán a házak utca nélkül álltak, kerítéssel nem voltak körülvéve, így a közlekedés telekről telekre történt. Mivel az állattenyésztés a zsúfolt beltelkeken nem volt lehetséges, és a lakosság száma egyre nőtt, a XVIII. század kezdetétől fokozatosan megindult a külsőségek, a kertség beépülése. Kezdetben a kertségbe való kitelepülést a hatóság szigorúan tilalmazta. Elsősorban azért, mert a külsőségekben lakók a város közterheiben nem vettek részt. A beltelkeken lakókat tizedenként írták össze. Szoboszló 1702-ben 15 tizedből állt. Egy-egy tized egy-egy katonai,

⁷ MÓDY 1975.

majd közigazgatási egységet jelölt. Később a tizedekbe bekapcsolták a kertskégeket is. Sok régi utcátáblán ma is látható, melyik tizedben volt a terület.

Hajdúszoboszlón a beltelkek egyenlő nagyságúak voltak és a beltelekhez hozzátartozott egy külsőség, egy kert is. A XVIII. század folyamán megindult a kiköltözés a kertskégekbe, s a XIX. században már a lakóházak nagy számát találjuk ezeken a területeken. Mivel a kertek alakja nem volt szabályos, a beltelkekhez viszonyítva olykor négy-öttször nagyobbak voltak. A kertskégekben a lakóházak elhelyezése bizonyos szertelenséget mutatott. Györffy István szerint Hajdúszoboszló kertjeiből feltehetőleg a Gátoldal vált először városrészé. Az ún. Sopron-oldal úgyszintén kertségből alakult, hasonlóképpen a Szent György-oldal és a Pece-oldal is. A kertskégek eredeti rendeltetése alapján ott tartották a jószágot, a takarmányt, a tüzelőanyagot, a nádat és a szalmát. Ott épültek az istállók is. A belvárosban erre nem volt lehetőség, így lényegében a gazdasági tevékenység az ún. ólaskertekben folyt. Amikor a kertekben a gazdasági épületek mellé már lakóházak is kerülhettek, a város területe nagymértékben szétterült és kialakult az 1800-as évek elejére egy nagy beltelkű, falukülsejű alföldi település. Az ezt követő városiasodás a megye hasonló méretű hajdúvárosainak mintáját követi. Hajdúszoboszló egyediségét a nemzetközi híró gyógyfürdő, valamint a fürdőterület övező kereskedelmi és szálláshely-szolgáltatók által benépesített településrész kialakulása adja.

Építkezés

Az építkezés alakulását a település képének megváltozása, a kertskégekben kialakult gazdasági tevékenység és sok vonatkozásban a társadalmi helyzet befolyásolta. Az építőkultúra változását a településről szóló adatok alapján nagyjából 200 évre tudunk visszakövetkeztetni. Nagyjából ennyi idősebb a város legrégebbi lakóépülete, a Csanády-ház is. Alapos, a lakosság segítségére is számot tartó kutatással még feltehetően található olyan épületek, melyek mestergerendáján az építés évszáma látható. Az 1970-es években még több XIX. század közepén épült lakóépület állt. Sajnos ezek az épületek mára nagyrészt elbontásra kerültek.

A múlt század végén Varga Geiza Hajdú megye néprajzi leírásában foglalkozik lakviszonyokkal, melyből igen értékes adatokat kaphatunk a hajdúsági építkezéssel, a házak, a lakóhelyiségek számával kapcsolatban. Az 1882-ben megjelent kötet szerint Hajdúszoboszlón 3040

ház volt, amelyben a lakások száma 3360. A szobák összessége 3815. Konyhahelyiség 3170, kamra pedig 1755 volt. Az adatokból kitűnik, hogy csupán 455 házban volt két szoba. A konyha a szoba funkcióját is betöltötte, s így lényegében minden házban két olyan helyiség volt, ahol az élettevékenység folyt. A századfordulón épült hajdúsági házakról szemléletes képet nyújt a már említett Varga Geiza és Szivos Béla. Ez utóbbi, mivel Hajdúszoboszlón élt, feltételezhetően a helyi jellemző vonásokat emelte ki, s így leírása a múlt század végi Hajdúszoboszló népi építkezésére is vonatkoztatható.

Az épületek a XIX. század második felében többnyire vályogból vagy paticsfallal készültek. Csak a módosabb társadalmi réteg tudott téglából házat építtetni, ez azonban ritkaságszámba ment. A tehetősebbek is zömmel vályogból építkeztek. A vályogot sárgaföldből verték. Az e célra kiásott földet törekkkel keverték. A vízzel jól átítatott, törekkkel megkevert sarat többször átvágták, meggyúrták. Ezt követően sablonnal kiverték. A szegényebbek vert falú házakat építettek. „Ezeket többnyire a tulajdonos maga, szomszédja vagy komája segélyével építi fel oly formán, hogy a vályog ingredenciáit előleges formába öntés és megszáritás nélkül alkalmazza, alapja az ilyen lakháznak nincs, csupán a falnak megfelelő szélességben ásatik egy – rendszeren 3 láb vagy 1 méter széles, 2 lábnyi mély árok – s az ebből kivett föld apródonként ismét vissza rakatik, jól letapostatik és nagy dorongokkal – tömő fákkal – leveretik, ekkor az ún. vertfundamentum készen lévén erre jó a fentebbi sárvegyüleből egy 1/3 öl magas réteg, mely aztán pár hétig száradni hagyatik, hogy ekkor a második s ismét pár hét múlva a harmadik része reá rakása után a fal – midőn már felül is megszáradt – a tető elfogadására késznek nyilváníttassék.”

Az 1800-as években a házakat többnyire náddal fedték, a tetőt az ún. nádacsok készítették. A nádtetős házakat kedvelték, nemcsak azért, mert lényegesen olcsóbb volt a náddal való fedés a cserépfedésnél, hanem azért is, „mert a hajdú nép a padlást élelmiszer-raktárul is használja, s különösen szalonnáját és a disznóhúst is szereti tartani, s ezek a nádtető alatt legjobban elállnak”.

A XIX. századvégi hajdúsági házról jó képet kapunk Varga Geiza leírása nyomán. „Az elkészített ház rendszeren a következő részekből áll: kívül az épület egész vagy legalább 2/3 hosszúságban a nyitott fedett tornác – ambitus –, mely rakóhelyül használtatik a ház és udvar tisztán tartására vagy földműveléshez szükséges eszközöknek, nyáron ideiglenes magtárul, – sőt leginkább a család férfi tagjainak – háló helyül szolgál.

Innen nyílik a pitvar, mely rendesen nyitott tűzhellyel bír, a falakon szép tisztán tartott cserép tálak és edények vannak ízléses sorban elhelyezve, és az ún. korsószék. A pitvarból jobbra és balra egy-egy ajtó vezet egy kisebb és egy nagyobb szobába, ritkán a tornác végén van még egy bejáró egy kis szűk szobába, mely kamarának vagy úgynevezett katona kvártélynak használtatik. A tágasabb szoba szolgál a családnak rendes lakhelyül, hova télen az egész család apraja-nagyja bevonul, itt elmaradhatatlan a nagy boglyakemence, mely majdnem a szoba 1/4 részét elfoglalja s annak egyik szegletében, méter magas alapon, tört kerek kúp alakban épült, körül van padkával, belső szegletében a sut, a gyermekek fekhelye. Külső oldalán a fal mellett a kuckó, mely trónszerűleg valamely felnőtt családtag ülő és egyszersmind melegedő helyül szolgál. A szoba talaja földes, szépen sárga földdel bemázolva, falai tisztán meszelve. A kisebb szoba cseléd lakásul vagy éléstáruul használtatik s itt a gerendán egy vagy több jól beszótt, részben megfüstölt szalonna függ le.”

A századfordulótól napjainkig a lakóházépítés nagy változáson ment át. A XIX. századi építkezésre jellemző épületek már csak csekély számban láthatók. A hajdúszoboszlói falusias lakóházak tipikus és jellemző jegyeit a még meglevő mintegy 100-150 éves épületek jól mutatják. Ilyen a Fehér u. 10. szám alatti háromosztatú, tornácos, náddal fedett nyeregtetős, valószínűleg több mint 100 éves lakóház. Az épület nem közvetlenül az utca vonalában épült, előtte kis kert van. Az utcai homlokzaton két ablak nyílik, melyek 6 üvegmezőre osztottak. Az udvari oldal utca felé eső részén tornác húzódik, melyet az utca felőli végén egykor kis ajtó zárt le. Az udvar felőli végét az ún. kisház határolja, amelynek a fala a tornác szélességében emelkedik. A tornácot három faoszlop tartja, melyek a felső részen ún. apácarácsos áttört lezárást kaptak. A fal feltehetően „tehenganés” sárból vagy vályogból készült. A ház oromzata függőleges deszkázattal kialakított, a deszkaelemek kapcsolódását lécezés takarja. A „padlukak” sziv alakban lettek kifűrészelve. A deszkaorom felső háromszöge napsugaras mintával készült (4. kép).⁸ A korabeli leírások alapján az ilyen jellegű lakóházak utca felőli szobája, az ún. nagyház döngölt földpadlós volt. A középső helyiségnek, az ún. pitvarnak eredetileg nem volt ablaka, közepén tűzpadka, felette szabadkémény volt. A hátsó szoba, az ún. kisház úgyszintén földes volt. A szabadkémények többségét tűzveszélyességük miatt már a XX. század első

⁸ Oromzatáról Sándor Eszter is ír jelen évkönyvbéli tanulmányában. *(A szerkesztő megjegyzése.)*

évtizedeiben megszüntették. A kis- és nagyházban levő boglyakemencéket a pitarból fűtötték. Nyáron a pitarban felállított asztaltűzhelyen főztek. Bár a leírt lakóháztípus ma már alig fellelhető a településen, néhány példáját, ha átépítve is, de ma is megtaláljuk (Attila u. 7., Kálvin u. 37., Kossuth u. 80., Miklós zug 5., Vénkert u. 15.).

4. kép: A Fehér u. 10. szám alatti hagyományos megjelenésű lakóház

A módosabb paraszti lakóházak szép példája a Vasvári Pál u. 40. szám alatti porta. A lakóházat 1828-ban építhette a Czeglédy család, melynek egyes tagjai a helyi közéletben is részt vettek. Boltíves lopott tornáca mögött hagyományos, háromosztatú lakás található, de hátulról egy alapincézett kamra is csatlakozik hozzá. A konyha eredetileg szabad kéményes volt. Az épület szerkezeti vázát a téglalábazati falra emelt téglapillérek alkotják, melyek a sarkokon és az ablakok között állnak. Kitöltő falazatuk vályogtégla. Az ablakokra rozettával díszített vastáblák hajthatók. Az épületet tulajdonosai példásan helyreállították és gondozták, s így tájházként látogatható.⁹

⁹ MÓDY-NYAKAS-RÁCZ 2000: 322.

5. kép: A Hajdúszoboszlói Gazdaház elnevezésű műemlékvédett tájház (Vasvári Pál u. 40.)

A Csanády tér 8. számú ház jellegzetes szoboszlói lakóháza volt a módosabb társadalmi rétegnek az 1800-as években. A házat a Csanády család 1803-ban építtette, később a tornácvégben kamrával bővítették. A Bocskai fejedelemhez is rokoni szálakkal kötődő család több hajdúkerületi kapitányt adott a városnak.¹⁰ Az utcával párhuzamosan, szabadon állóan épült fel. A barokk stílusú lakóház téglalap alaprajzú, oldaltornácos, földszintes és részben alápincézett. Csonkakontyolt nyeregtetős, nádfedeles épület. Utcái homlokzatként kialakított, rövid homlokzatait vízvetős párkányok tagolják, szegmensíves, szalagkeretes ablakai fölött a záradékot követő, íves szemöldökpárkánnyal. Udvari homlokzata előtt a déli, főhomlokzat felől nyitott, falazott pilléres, hevederes poroszsüveg boltozattal fedett tornác, félköríves nyílásokkal. A lakóépület négy helyiségből áll: nagyház, pitar, kisház, kamra. A nagyház utcai homlokzatán két ívelt ablak van, a harmadik ablak az udvarra, ill. a tornácra nyílik. A kisház úgyszintén három ívelt ablaka közül kettő a telek végére, egy a

¹⁰ SISA 1999: 67.

tornágra néz. A kamra a tornác végében van, azt mintegy lezárja. A hátsó szobában tapasztott fafödém, az elsőben síkmennyezet. A kisház és a kamra alatt nyolclépcsős mélységben 4,5 x 5 m-es bolthajtásos pincét találunk, amelynek a bejárati ajtaja a tornác végén nyílik. Az épület udvari oldalán négy téglaoszlopos tornác húzódik (a tornác utcai végét kettős oszlop tartja). Az oszlopokat, ill. a nyílásokat fönt téglafal kapcsolja össze. Az oszlopoktól ívelt borda vezet a falhoz, amelyek között bolthajtás van. Az épület hossza 15 m, a szélessége 7,5 m. Eredetileg csak a kisházat és a pitart fűtötték. Ez utóbbiban a szabadkéményt 1900 körül megszüntették. Ekkor alakult ki az ún. sütőház, amely a mindennapi élettevékenység helye. A szobákban lévő búbos kemencék rekonstruáltak.

Részben építéskori nyílászárók és vasalatok láthatók ma is az épületen. A telken további, újabb melléképületek is találhatóak. Népi műemlékként védett, helyreállítását 2000-ben végezték el (6. kép).

6. kép: Csanády Sámuel hajdúkerületi főkapitány egykori lakóháza 1803-ból

A gazdasági épületekkel kapcsolatban mindenekelőtt utalnunk kell a már fentebb említett kétbeltelkes településre, a kertségre, ahol a jószágállományt tartották. Amint Györffy István írja, a kertekben az álla-

tok részint a szabad ég alatt, részint fészerekben, ólakban voltak. A módos gazdák cselédsége a kertben, az ólban lakott. Az istállónak padlása nem volt. A füst a tűzhely fölötti pendelykéményen, vagy többnyire az ajtón át távozott. A kertet a jószág trágyájából készített garádgyával vették körül. Gyakori volt a fecskerakással, vagy vályogból készült tapasztott kerítés. Amikor a 18. század folyamán megindul a kertségekbe a kiköltözés, a lakóépületek nyomán a kertségek képe megváltozik, megindul a telkek aprózódása, a beépítés sűrűbb lesz. A kisebb telkeken már csak korlátozottan folytatódott az állattartás, ezért az ezt kiszolgáló épületek mérete is változott. A külső és belső telkek egyenrangúvá válásával a belső telkeken is megjelentek az istállók, különböző ólak, szénatárolók, udvarra vagy kerítésbe épített górék, melyekből ma is sok látható.

Érdemes néhány szóban megemlékezni a település jellegzetes föld alatti építményéről, a búzavermekről, mely körül annyi vita és szabályozás volt. A gabonavermek gyakran az utcafronton, útfélen, az utcán voltak, s így sok balesetnek voltak okozói. A XVIII. század második felében a hatóságok különböző rendeleteket hoznak a vermek bevágásáról, a városból való kitelepítésükről, őrzésükről stb. 1778-ban Csanády Sámuel hajdúkerületi főkapitány Hajdúszoboszlóról írásban utasítja a hajdúvárosokat a vermek kitelepítéséről. Minden bizonnyal ennek lett a következménye, hogy Hajdúszoboszlón a vermek egy részét betömték és a városon kívül készítették el. A városon kívüli vermek emlékét őrzi a várostól északnyugatra a Lovas utca melletti határrész Veremalja elnevezése. A hivatalos iratok Szoboszlón 1773-ban a Pusztafalunak nevezett városrészen, jóval korábban, 1722-ben pedig Kösélyszezen említenek vermeket. A századfordulón a gabona tartására már többnyire fennálló gabonatórolókat építettek. Inkább a kevesebb gabonával rendelkező szegényebbek készítettek ilyen építményeket, amelyek az 1920-as évekre már mind eltűntek. Ecsedi István egyik művében bemutat egy boglyakemence alakú, mintegy 2 méter magas, nádból, sárból épült gabonatórolót. Hajdúszoboszlón mindkét gabonatóroló típus ismeretes volt, mára mindkettő eltűnt a gyakorlatból. A módos gazdák a századfordulótól kezdődően hombárban tárolták a gabonát, a szegényebbek pedig többnyire a kamrában vagy a tornácon elhelyezett ládában tartották. Megemlítjük még a kukorica tárolására készített górért, amely az Alföldön széles körben ismeretes, s napjainkig használatos. Rendszerint a kert határán oldallal az utcafrontra építették.¹¹

¹¹ RÁCZ 1975: 167-186.

A település központjának kialakulása a református templom építésével kezdődött. A többnyire református vallású lakosság (12219 fő) számához képest elenyésző volt a katolikus vallásúak száma (137 fő¹²), de a templom építésének igénye részükről is felmerült. Az 1755-ben épült, barokk stílusú római katolikus templomot Szent László tiszteletére emelték. A templom belső freskóit, melyek Magyarországi Szent Erzsébet cselekedeteit mutatják be, az 1930-as években Takács István festette. Az épület előtt ma fészület áll. (7. kép)

7. kép: A katolikus templom az 1900-as évek elején

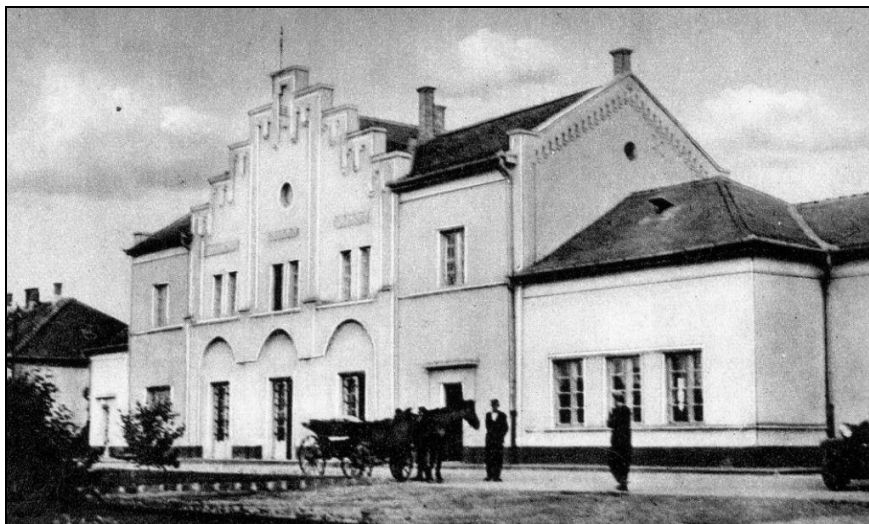
A város vezetésének emelt városháza ma eklektikus stílusú. Jobb oldali szárnya a régebbi, mely 1818–20 között épült klasszicista stílusban, Kürthy János főhadnagysága idején. A hagyomány szerint ez volt a város első emeletes épülete. Az újabb szárnyat 1896–97-ben kapcsolták hozzá Berger Jenő építész tervei szerint, s ekkor kapta mai eklektikus homlokzatát. Jelenleg egy nyugodt, vízszintes tagozódású, 3-3-2-3-3 tengelyes szimmetrikus homlokzat fogadja a nézőt, amelyben a két kiugró, 3-3 ablakos rizalit dominál. A földszint egyetlen díszje az íves nagykapu, melyet Stahler Dávid kereskedő készíttetett. Az emeleten a kiugró részen a lekerekített ablakokat 4-4 korinthusi féloszlop veszi körül, fölötük ballusztrád (8. kép).

¹² FÉNYES 1851.

8. kép: Az 1896-ban épült városháza egy korabeli képeslapon

Az alföldi kisvárosban gyökeres változások indultak meg a Tisza vidéki vasúti közlekedés 1857-ben átadott fejlesztéseinek köszönhetően. Ekkor épült fel romantikus stílusban a város vasútállomása, mely azóta is szolgálja az utasokat (9. kép).

9. kép: A hajdúszoboszlói vasútállomás felvételi épülete

Az élénkülő kereskedelmi és vendégforgalom arra készítette a város előjáróit, hogy korszerű, hosszú ideig szolgáló vendéglőket építtessen. Így kezdődött el a Bika Vendéglő építése, majd megnyitása 1860-ban. A városnak múlhatatlan szüksége lett egy olyan vendéglőszállóra, ahol hivatalos vendégeit vagy a különböző ügyek intézésére a városba érkező küldötteket, tisztségviselőket megfelelő körülmények közt el lehetett szállásolni. A Bika Vendéglő a társasági és közéletnek is jelentős színtere lett. A vendéglátóhely 1871-ben készült el, mely ma is Hajdúszoboszló főterének díszjele. Az egyemeletes épület a Kossuth utca sarkán, városi telken kapott helyet. Az országútra néző homlokzati része úgy lett felépítve, hogy az a városház felől kiinduló és a Kossuth utcáig terjedő épületsorral egy vonalba kerüljön. Az épület előtt üresen maradó térséggel a piactér mintegy kétszeresére növekedett. A vendéglő bejárata az épület közepén a térről nyílt és lépcső vezetett az emeletre. A vendégszobák és egy nagy tágas étterem itt kapott helyet. A földszinten szintén a térre néző üzlethelyiségek sorakoztak. Az emeleti nagy étterem színházi, műkedvelő előadások tartására, politikai jellegű összejövetelek céljára egyaránt használhatók voltak (10. kép).

10. kép: Az 1871-ben épült egykori Bika Szálloda a XX. század elején

Az 1930-as években a vendéglátás színhelye a fürdő környékére tevődött át. A Bika vendéglő emeleti részébe az állami adóhivatal költözött, majd 1950-től az adóhivatal helyén a honvéd kiegészítő parancsnokság működött. Ezt követően az egész épület a vendéglátó vállalat használatába került. Többször változott a neve is, volt Délibáb presszó, Bástya cukrászda, jelenleg az épületben a Nelson Hotel, Étterem és Cukrászda működik. Az épület térre néző kétszintes főhomlokzatán az alsó szinten egyenes záródású, míg az emeleten szegmensíves ablakok láthatók. Az épület padlasterét beépítették, földszinti kváderes vakolatát és nyílászárói színét megváltoztatták, mely a homlokzatok képét is megváltoztatta, de tömegében az épület ma is őrzi eredeti kialakítását.

A vallási élet fejlődésére utal a város első zsinagógája, mely 1862-ban épült. A gyarapodó izraelita közösség számára ez hamarosan kisméretűvé vált, ezért 1895-ben új zsinagógát avattak, mely romantikus stílusban épült.¹³ A romossá vált zsinagógát 1966-ban eladták, helyette a hitközség megmaradt épületében 1967 őszén kis imaházat nyitottak. Ugyanott volt az iskola és a rabbi lakása is. A II. világháború sajnálatos eseményei következtében a város zsidó lakosainak száma jelentősen csökkent, templomukat már fenntartani sem tudták.¹⁴ A zsinagóga faláról a megsérült emléktáblát levették és átvitték az imaházba, majd az értékes épületet elbontották.¹⁵

A falusias megjelenésű, utcára merőleges tengelyű, csonkakontryos nádtetővel fedett lakóházakat az 1800-as évek végén a település központjában kezdték felváltani az utcával párhuzamos gerincű, cseréppel fedett téglaházak. Ezek utcai homlokzatát minden tulajdonos igyekezett lehetőségeihez mérten díszíteni. A város utcáit járva ma is találkozhatunk az egyszerűbb megjelenésű, ablakokat vakolt tagozatokkal keretező házakkal és a gazdagon formált téгла-, gipsz- és vakolatdíszes homlokzatokkal (Ady Endre u. 31., Bocskai u. 25., Gönczy Pál u. 7., Hősök tere 1.). A megindult polgárosodás során Hajdúszoboszló kezdte elveszíteni falusias jellegét. Lakóépület-állománya fokozatosan lecserélődött, az elbontott vályogházak helyére díszes homlokzatú, cserépfedésű téglaházak épültek, melyekből sok ma is látható (11. kép).

¹³ Fényképét lásd Vida Lajos jelen évkönyvbeli tanulmányában. *(A szerkesztő megjegyzése.)*

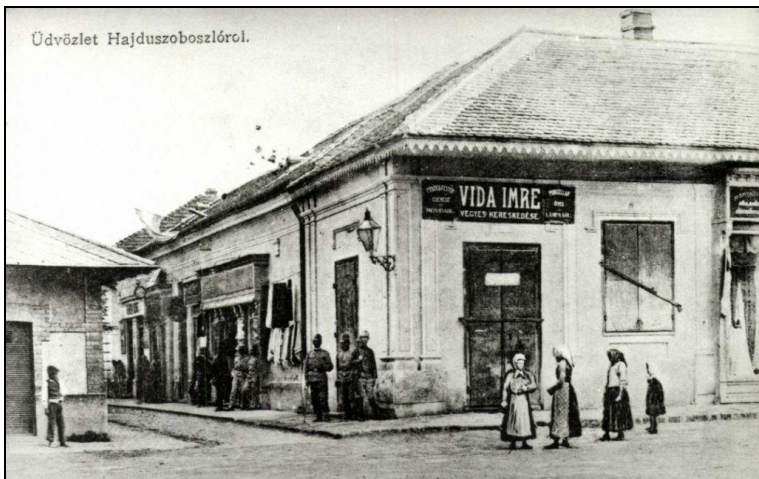
¹⁴ <http://www.zsidomult.hu> –

¹⁵ Az emléktáblát jelenleg a múzeum őrzi. *(A szerkesztő megjegyzése.)*

11. kép: A Bocskai utca képe az elmúlt száz évben nem sokat változott

A XX. század elején a városiasodás következményeként, a településfejlődés szerves részeként a központi területeken megjelentek a saroképületek. A többnyire földszintes épületekben a forgalmas utak kereszteződésénél különböző kereskedelmi funkciók kaptak helyet, sokszor a sarokra helyezve az üzletek bejáratát (12. kép). A díszes sarokképzés nemcsak az épület díszítésére szolgált (13. kép), hanem a benne működő kereskedelmi vagy vendéglátó egységre is felhívta a járókelők figyelmét (Dózsa György u. 16., Dózsa György u. 14., Szilfákalja u. 49.).

12. kép: Jellegzetes kereskedőház az 1900-as évek elejéről

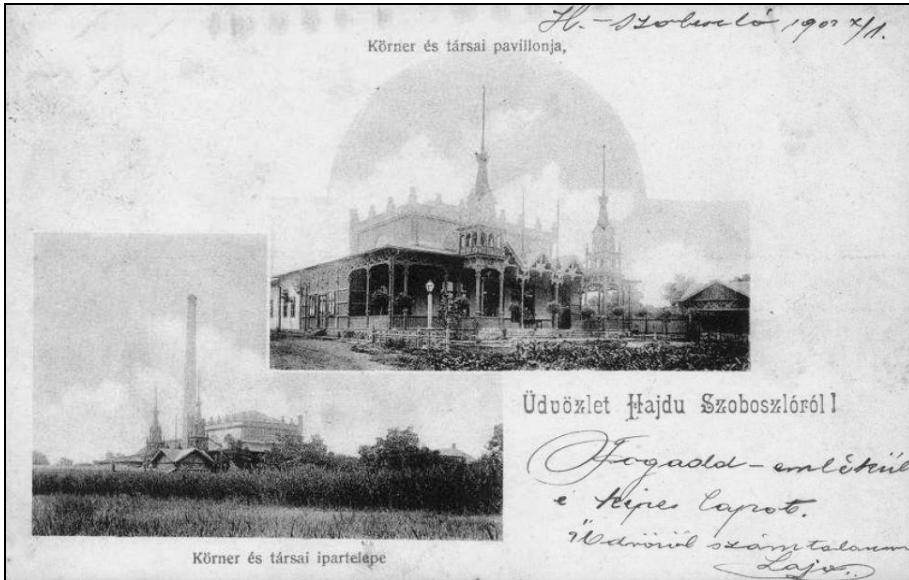
13. kép: A Dózsa György u. 14. számú íves kialakítású sarokház

A századfordulón az oktatás épületei is megjelentek a központi területeken, 1899-ben épült fel a polgári iskola, 1911-ben a református iskola, melyek ma is működnek mezőgazdasági, illetve általános iskolaként. Kiemelkedő a református templom melletti emeletes iskola épülete, mely szecessziós vonalvezetésével ma is a város egyik legszebb oktatási célú épülete (14. kép).

14. kép: Az egykori református elemi népiskola egy régi képeslapon

A település értékes, sajnos ma már nem látható épülete volt a Körner és Társai pavillonja, mely a Körner család ipartelepe mellett épült fel, ahol gőzmalom és fürdőhely is létesült. Romantikus stílusából ítélve az 1800-as évek második felében épülhetett. (15. kép)

15. kép: Körner és Társai ipartelepe és pavilonja egy 1900-ból származó képeslapon

A következő jelentős változást a 1925-ben fűrt hőforrás és a termálvizére telepített gyógyfürdő népszerűségének rohamos növekedése hozta. A fürdőterület közelében lévő településrészen, korábbi nevén a Bánomkertben, egyre nagyobb számmal jelentek meg a nyaralók, kisebb vendégfogadók, majd a nagyobb szállodák. A legelső nagy szállodát egy debreceni vendéglős család, Nánássy Lajos és felesége építette. A fürdővel átellenben találták meg az ideális telket, és a kor egyik nevezetes építőjét, Dávidházi Kálmánt bízták meg a tervek elkészítésével. A három bejárátú, kezdetben 35 szobás szállodaépület az Európában akkor épp hódító, divatos Bauhaus stílus jegyében készült el. Átadásáról a korabeli sajtó, a Független Hajdúság, 1936. május 17-én megjelent számában így tudósított: „A Hajdúszoboszlói Gambrinus szálloda, étterem, és sörcsarnok megnyitása tegnap este fényes keretek között, előkelő vendégek jelenlétében folyt le. A modern igényeket minden tekintetben kielégítő

helyiség első és legkiválóbb társas helye lesz a fürdőző közönség ezrei-
nek. Vitéz Nánássy Lajos tulajdonos neve biztosíték arra, hogy ez új in-
tézmény rövid idő alatt egyre gyarapodó látogatottságnak fog örvendeni.”
1944-ben elkészült az újabb, hátsó szárny, s még ebben az évben német
tisztek szállták meg a Gambrinust. Az oroszok október 9-én jöttek be a
városba, s az 1945-ös kivonulásuk után az épületek – köztük a Gambri-
nus is – kifosztva vártak további sorsukra. Nánássyék a fővárosban vé-
szelték át a háborút, s mire visszatértek, mindent siralmas állapotban ta-
láltak. A bútorokat széthordták a városban, de Nánássy Lajos rendőri
segédlettel végigjárta Szoboszlót, és sikerült 10 szobára való eredeti be-
rendezést visszaszereznie, összegyűjtenie. A szálloda újra benépesült, s
míg 1946-ban ki nem jött a forint, a tehetősebb vendégek gyakran – a kor
szokásának megfelelően – arannyal fizettek, amit a hátsó épületszárnyban
mérciskéltek. Az éttermet bérbe adták, s 1948 nyarának végén – ahogy
azt 10 éve mindig tettek – ősszel visszaköltöztek debreceni lakásukba.
Azért, hogy ne kelljen a sárban parkolniuk az autóval rendelkező vendé-
geknek – alispáni segédlettel – leburkolták a Gambrinus előtti utat, és
Rásó Istvánról nevezték el. Tervezték, hogy üvegtetővel összekötik a két
épületet, de ez már nem valósulhatott meg. Ekkor már a nagyobb gyára-
kat, üzemeket államosították, ám Nánássyék egyáltalán nem számítottak
arra, ami 1949-ben bekövetkezett. A Gambrinust teljesen elveszítették.
Az épület ezt követően többször gazdát cserélt, az 1960-as években, ha
régí fényét nem is nyerhette vissza, még kedvelt és országszerte ismert
vendéglátóhely volt. Az 1970-es évektől láthatóan minden megkopott, az
akkori állami vállalati tulajdont képező Gambrinus elvesztette rangját,
nem volt többé az egyetlen, az első és előkelő, sorra épültek fel mellette a
nagyobb, modernebb szállodák. Az 1990-es évektől már nevétől is meg-
fosztották, eltűnt a színes neonreklám, a sárga-kékre mázolt házon már
csak ennyi állt: DISCO. Szezonban a teraszon játékautomaták zörögtek,
éjszaka pedig zene dübörgött, ám a lepusztult szobákba egyre keveseb-
ben jelentkeztek be. A rendszerváltás utáni privatizáció elérte a
Gambrinust is, 15 év alatt többször cserélt gazdát, s 2001-ben már biztos-
ra lehetett venni, lebontják. Bár megmentésére voltak törekvések, néhány
lokálpatrióta szót is emelt érte, de védetté nem nyilvánították. Az épületet
2003-ban érte utol a végzet, ekkor született megmásíthatatlan döntés bon-
tásáról, melyet még abban az évben végre is hajtottak. Nánássy Lajosné
jóval túl a kilencvenedik évén halt meg, abban az évben, amikor a

Gambrinust lebontották.¹⁶ A szálloda a magyar építészet akkoriban kevésbé értékelt korszakának emléke volt, melynek értékeit az elmúlt években kezdtek el újra felfedezni. Az ország Bauhaus stílusú építészeti öröksége lett szegényebb az épület elbontásával (16. kép).

16. kép: Az egykori Gambrinus Hotel egy korabeli képeslapon

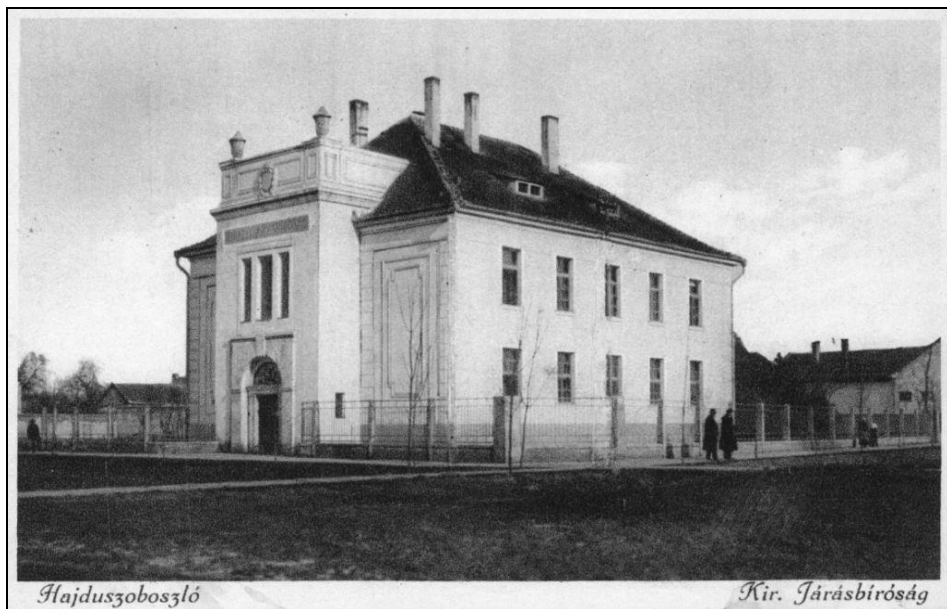
A gyógyfürdő ismertsége az egész település fejlődésére hatással volt. A főutcán sorra jelentek meg a kereskedelmi és vendéglátó egységek, a régi lakóházak funkciója megváltozott, üzleteket alakítottak ki bennük. Az új építkezéseknél sokszor a földszintet kereskedelmi célra kiadták és a tulajdonosok az emeleti szinten éltek. Hajdúszoboszló ekkor vált hangulatos üdülővárossá (17. kép).

A város közigazgatási rendszerben betöltött szerepének erősödésére utal a királyi járásbíróház XX. század első harmadában, a Szilfákálja úton felépített épülete, mely ma Tüdőgondozóként ismert. Az egyszerű tömegű, négyzetes alaprajzú kétszintes épület egyetlen díszes a bejárati középrizalít. A korai modern épületekre jellemző homlokzati formálásával – a közelmúltban végzett, eredeti megjelenésének kutatását mellőző felújítása ellenére is – a település értékes épülete (18. kép).

¹⁶ TURI 2005.

17. kép: A fő utca képe a XX. század első harmadában

18. kép: A királyi járásbíróság Szilfákálja úton megépült székháza

A II. világháborút követően a város fejlődése tovább folytatódott, a gyógyfürdő eddig nem látott népszerűségnek örvendett, közelében sorra épültek a nagy szállodák, kisebb vállalati, szakszervezeti üdülők, nyaralók, éttermek. A kor egyik jelentős szállodája a hajdúszoboszlói Béke Hotel, mely Dul Dezső építész munkája 1963-ból. Az egykori SZOT gyógyszálló saját fürdővel létesült. A szálloda 385 férőhelyes lett, zömében kétágyas szobákkal, 200 fős étteremmel, különteremmel és klubhelyiséggel, valamint filmek vetítésére is alkalmas kultúrteremmel. Az épület északi végéhez csatlakozik a fürdő épületegyüttese, melynek legnagyobb eleme a 400 fős, íves tetővel fedett termálfürdő. A parkban külső úszómedencét, sportpályát és játszóteret is létesítettek. Az épület a magyarországi késő modern építészet kiemelkedő példája (19. kép).

19. kép: A Béke Gyógyüdülő Dul Dezső építész tervei alapján épült 1963-ban

A legtöbb ezt követően épült vállalati, szakszervezeti üdülő már a szocialista realizmus szellemiségét hordozza magán. Az építészeti korszak jellemzői a többnyire klasszicista stílusból építkező, de korai modern építészeti elemeket is ötvöző épületek. (20. kép)

A XX. század vége, egészen a rendszerváltásig, Hajdúszoboszlón is az előregyártott elemekből épített, eleinte blokkos, majd paneles, többszintes, lapos tetős lakó- és üzletházak, szállodák, közösségi épületek

korszaka volt. A város fejlődött, lakosainak száma nőtt, a főutca képe teljesen megváltozott, de ezek az évtizedek sajnos védelemre érdemes építészeti értéket már nem teremtettek (21. kép).

20. kép: Szocialista-realista stílusban épült SZOT-üdülő

21. kép: A főutca „új” képe lapos tetős lakóépületekkel a XX. század második feléből

Változást az 1990-es évek és a rendszerváltás hozott. A nagy állami szállodákat privatizálták, majd felújították, korszerűsítették és sorra épültek a magánpanziók, kisebb hotelek, társasházak. Az új építkezések sok régi ház elbontását, a fürdő közeli területek utcaképeinek átalakulását eredményezték. A földszintes utcákba beépített többszintes épületek változatos tömegalakításukkal, homlokzatformálásukkal kezdetben idegenül hatottak, majd amikor már több került egymás mellé, elfogadottabbá váltak. Sok utcában ma is érezhető ez a kettősség (pl. Attila u.). A legtöbb utca ugyanakkor megmaradt hangulatos, élhető kertvárosi lakóövezetként. A régi utcáorba beépült új családi házak bár megjelenésükben legtöbbször teljesen eltérnek a szomszédos épületektől, a széles utcák, telkek és a tágas előkertek miatt az utcák hangulata mégsem változik meg (pl. Újvárosi u.).

Építészeti értékek védelme

Hazánkban ma az építészeti értékek védelmének alapvetően két szintje van. Az országos, ismertebb nevén műemléki védelem és a helyi védelem. Az „országos” és „helyi” jelző magában hordozza a legfontosabb különbséget a két védelmi forma között. A jogszabályi meghatározás szerint műemlékké a hazánk múltja és a közösségi hovatartozás-tudat szempontjából kiemelkedő jelentőségű történeti, művészeti, tudományos és műszaki emlék nyilvánítható. A műemléki védési eljárás a Forster Gyula Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ kezdeményezhető és az adott műemléki érték miniszteri rendelettel válik védetté. A helyi védelem célja a településnek és környezetének, valamint az ott található értékes építészeti, táji, valamint az épített környezettel összefüggő természeti elemek jellegzetességének, hagyományos megjelenésének megőrzése. A helyi védelmet a helyi önkormányzat készíti elő és a védelemről önkormányzati rendelet dönt. Érezhető tehát, hogy a kiemelkedő, egyedi vagy csak kis számban előforduló építészeti értékek műemléki védelemre, míg az adott település számára fontos, annak arculatát, hangulatát, megjelenését, történetiségét őrző értékek helyi védelemre méltók. Helyi védelemmel hagyományos utcaképek, építészeti vagy településtörténeti szempontból értékes épületek, táji- és természeti értékek is védhetők.

Ha az ország településeinek műemlékeit vizsgáljuk, feltűnhet, hogy a műemlékes szakma az elmúlt évtizedekben igyekezett egyfajta irányelv alapján védeni épületeket. A települések fejlődése szempontjából egyik legfontosabb, évszázadokon keresztül azonos helyen álló épülete a templom, így lett Hajdúszoboszló legrégebbi épülete, a ma is látható református temploma és az erődfal maradványa védett. Egy lakott területre mégis legjellemzőbbek a lakóépületei, így a műemlékesek igyekeztek az épületállomány vizsgálata során megtalálni azt a meghatározó, az adott földrajzi területre jellemző lakóépületet, mely egy eltűnő korszak legjobb állapotban, hiteles formájában, esetleg kisebb átalakításokkal ránk maradt képviselője. Ez az irányelv Hajdúszoboszló településfejlődését ismerve két korszak vizsgálatát igényelte. Így esett a választás a Csanády téren álló, egykori hajdúkapitány házára és a Vasvári Pál utcán található hagyományos megjelenésű lakóházra.¹⁷ Ezek az épületek ma is jó állapotban vannak és látogathatók.

A helyi védelemmel az előzőekben ismertetett műemléki védelemnél jelentősen nagyobb számú érték védhető. Minden település, így Hajdúszoboszló is maga határozhatja meg, hogy fejlődése szempontjából mely építészeti értékeket érzi védelemre méltónak. A város ma látható épületállományát megismerve, a védelemre alkalmas épületek funkciójuk alapján három fő csoportra oszthatók (középületek; vendéglátóhelyek és kereskedelmi egységek; lakóépületek).

Legjelentősebb védendő középület az 1700-as évek második felében létesített római katolikus templom, az 1857-ben átadott Vasútállomás, az 1896-ban épült Városháza épülete, az 1900 júliusában átadott Rendőrkapitányság (egykori Hajdúmegyei Takarékpénztár) épülete, az 1925-ben átadott volt Királyi Járásbíróság és még sok díszes homlokzatformálású, közcélra hasznosított épület.

A vendéglátóhelyek közül elsőként említendő az 1871-es építési idejű egykori Bika Szálloda, de védelemre méltó a XX. század elején emelt, Szilfákalja-Arany János utca sarkán álló színvonalasan helyreállított volt Szabadság Szálló is. Kereskedelmi egységek közül a díszes kialakítású saroképületek is védelemre javasolhatóak (Dózsa Gy. u. 14. és 16.).

¹⁷ IKEFALVY – JÉKELY 1990: 673.

A lakóépületek védelménél a korábban már említett két fejlődési korszak vizsgálendő. Az egyszerűbb, deszkaoromzatos, utcavonalra merőlegesen felépített, sokszor még ma is nádtetős, ún. parasztházak és a zárt sorúan, az utcavonalra hosszában kiépített, díszes homlokzatú, cseréptetős polgárházak közül is található több védelemre, megőrzésre alkalmas. Egyszerűbb épületek közül a Fehér u. 10., Hajnal u. 43., Vénkert u. 15.), polgárházak közül a Bocskai utcán található több értékes épület (Bocskai u. 14., 25., 28.) mellett a város különböző pontjain is találkozhatunk értékes polgárházakkal (Arany János u., Nádudvari út).

Egyes épületek azonban sokszor nem csak építészeti kialakításukban hordoznak értéket. Az adott település történetéhez, fejlődéséhez köthető vagy kulturális élete szempontjából meghatározó épület is helyi védelem alá helyezhető. Erre példa Fazekas István úgynevezett „nadas háza” az Ady Endre u. 2. szám alatt (22. kép), de akár az ún. „ONCSA-telep” házai közül is lehetne védelemre méltót találni.

22. kép: Fazekas István nádtetős, tornácós lakóépülete az Ady Endre u. 2. szám alatt

Helyi védelemmel egyes településrészek, utcaképek is védhetők, ezzel megakadályozhatók a hagyományos utcaképbe nem illeszkedő új beépítések, emeletráépítések, homlokzatszínezések megjelenése. Ilyen védendő terület lehet a Hősök tere, de akár a Bocskai utca főtér felé eső szakasza is.

Nagyon fontos, hogy a helyi védelem előkészítése szakmailag megalapozott vizsgálati módszerrel, a lakosság részletes tájékoztatásával készüljön. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy a védetté nyilvánítás ne okozzon aránytalanul nagy kötöttséget a tulajdonosok számára. Amennyiben a védeni kívánt épületről készített értékvizsgálat úgy állapítja meg, elegendő csak egyes épületrészek (utcai homlokzat, deszkaorom, kémény, kerítés) védelmét elrendelni (23. kép). Az első években mindenképpen, az ezt követő időszakban pedig akár kisebb ráfordítással is, de támogatni kell a helyi védett épületek fenntartását, felújítását, így jelentősen enyhíthető az érintett tulajdonosok ellenállása. A szakszerűen, értékörző módon felújított régi házak tulajdonosainak díjazásával is növelhető a helyi védelem elfogadottsága. Természetesen egyedi mérlegelés alapján (tulajdonosok szándéka, lehetőségei, az épület műszaki állapota, településfejlesztési célok, stb.) egyes épületek bontását is tudomásul kell venni, amennyiben teljesen esélytelennek látszik az épület megmentése. Ezekben az esetekben bontás előtt javasolható felmérési terv és fényképdokumentáció készítése a város és a múzeum számára, hogy a későbbiekben az elbontott épületek kutatása is biztosítható legyen.

23. kép: Napsugaras deszkaoromzat a Bajcsy-Zsilinszky u. 109. számú épületen

Feladatunk településeink építéstörténeti fejlődésének ismerete alapján a ránk örökölt hagyott építészeti értékek megóvása és továbbadása a felnövekvő generációknak. Ehhez nyújt segítséget jelen tanulmányom.

Irodalom

ARANYOS Annamária

1975 Hajdúsági erődített templomok. Műemlékvédelmi szakmérnök képzés szakdolgozat. BMGE

FÉNYES Elek

1851 *Magyarország geográfiai szótára*. Pest.

G. SÁNDOR Mária – CSÁSZÁR László

1965 *Hajdúdorog, Hajdúszoboszló erődfalai*. (Helyreállított műemlékeink 16.) Budapest.

GÓLYA József (szerk.)

1960 *Műemlékjegyzék*. Budapest.

IKEFALVI Dénes – VIRÁG-JÉKELY Zsolt (szerk.)

1990 *Magyarország műemlékjegyzéke*. Budapest

MÓDY György – NYAKAS Miklós – RÁCZ Zoltán

2000 A megye településeinek története és épített emlékei. In Angyal László András (szerk.): *Hajdú-Bihar évszázadai*. Debrecen. 199-472.

RÁCZ István

1975 Szoboszló hajdúváros. In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló. 167-186.

SISA Béla (szerk.)

1999 *Népi műemlékek – nemzeti örökségünk*. (Sóstói Múzeumfalú Kiskönyvtára, 5.) Nyíregyháza.

SZ. KÜRTI Katalin

1975 A képzőművészetek Hajdúszoboszlón. In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló. 639-665.

TURI Borbála

2005 *Gambrinus-sírató*. <http://www.szoboszlokepeskonyve.hu>

VÁRADY József

1991 *A Tiszántúl református templomai*. Debrecen

Internetes források

<http://www.szoboszlokeskonyve.hu/esemeny/szejdi-dulas>

<http://www.zsidomult.hu>

A tanulmány képeinek egy része a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Fotótárából származnak.

VIDA LAJOS

SZÉP ERNŐ HAJDÚSZOBOSZLÓI KULTUSZA

E hazában, a magyar literatúrát ismerők körében felvetődhet a kérdés; miért éppen Hajdúszoboszló és Hajdú-Bihar megye kívánja beemelni Szép Ernőt értékei közé, holott Szép Ernő az egész magyar népé? A válasz egyszerű, hiszen Szép Ernő volt az a magyar költő és író, aki helyet teremtett Hajdúszoboszlónak a magyar irodalomban. Itt volt gyermek, itt töltötte ifjúságának első éveit, itt születtek meg lelkében az első édes-bús dalai, melyek Babits szerint a gyermeki lélek tiszta hangú költőjévé avatták. Gönczy Pál a magyar pedagógia, a magyar tanítóság, Szívos Béla a magyar néprajz világában foglalt helyet a hajdúk ősi városának. Pávai Vajna Ferenc egy világhírű fürdő alapjait teremtette meg, míg Thököly Imre kuruc király és erdélyi fejedelem a nemzet történetének egyik bölcsőjévé tette azzal, hogy itt választották a kuruchadak fővezérévé. Minden, ami valaha volt, és ami lett ezen a tájon egy különös történelmi úttal rendelkező népcsoport, a hajdúság munkájának eredménye, és ez nép csak úgy tudja megőrizni múltját, ha megbecsüli és gyarapítja értékeit. Ehhez azonban gondos leltár és hűséges, tudatos őrző munka szükséges, ahogy Ady írta: „Őrzők, vigyázzatok a strázsán.” Ebben a rövid dolgozatban nem térhetek ki költőnk teljes életművére, műveinek hosszú listájára, azokra az üzenetekre, melyeket nekünk küldött, mai, európai magyaroknak immár közel egy évszázadnyi távolságból. Szerencsére mára már sokan írnak róla befutott a magyar literatúra főáramba. Mi hajdúszoboszlóiak nem sajátíthatjuk ki magunknak életművét, mert az túlmutat a lokális értékeken, teljesebb és egyetemesebb azoknál, de jobban szeretjük, jobban ismerhetjük őt itt, ezen a daltermő tájon, ahol első versei születtek. Nem kívánok tehát mást tenni, csak bemutatni életművének hajdúszoboszlói gyökereit, azt, amit ő tett Hajdúszoboszlóért, és amit Hajdúszoboszló tett ő érte. Úgy vélem mindezek helyet adnak neki szűkebb hazánk, városunk és megyénk értékei között, és ezzel számon tarthatjuk közöttünk és elismeréssel adózhatunk művészi és emberi nagyságának.

Szép Ernő fotója a Nyugat folyóirat indulásának idején, 1908-ban.

I. Szép Ernő gyermek-és ifjúkorának Hajdúszoboszlója

Az ifjú Szép Ernő a Budapesti Napló szerkesztőségében egy asztalnál ült Ady Endrével, együtt barangoltak a pesti éjszakában, hol a Három Hol-lóban, hol a Nagymező utcai Kovács-kocsmában érte őket a reggel. A Balaton kávéházban Molnár Ferenc és Ambrus Zoltán társaságában, a Royalban az „Est-asztalánál” Krúdy Gyulával, Bródy Sándorral, Miklós Andor főszerkesztővel látták. Kabarétréfáit, dalait, szonjait együtt énekeltek, játszották Nagy Endre és Medgyaszay Vilma pesti kabaréjában Heltai Jenő, Gábor Andor, Emőd Tamás, Molnár Ferenc, Harsányi Zsolt, Karinthy Frigyes, Somlyó Zoltán, Kondor Ernő, Nádas Sándor darabjaival, dalaival. Kupléit, szonjait Szirmai Albert, Hetényi Heidelberg

Albert, Nádor Mihály, Reinitz Béla, Budai Dénes zenésítette meg, gyakran maga Szép Ernő is énekelte őket a Cabaret Bonbonnière-ben.

A Nyugat matinéin, szerzői estjein neki is azok tapsoltak a Zeneakadémia művész-szobájában; akik Adynak, Móricznak, Babitsnak, Kosztolányinak, Tóth Árpádnak, Gellért Oszkárnak és másoknak.

Nyugat-est a Zeneakadémián, 1930.

A művészsobában gyülekezők, balról jobbra: Bíró rendező, Lengyel Menyhért, Ascher Oszkár, Szép Ernő, mögötte Erdélyi József, mellette Gellért Oszkár, Móricz Zsigmond, Laczkó Géza, Babits Mihály, Tóth Aladár, Babitsné Török Sophie, Schöpflin Aladár, Füst Milán, Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes

Művészetével kapcsolatban szinte minden kortársa megszólalt Babbitstól Tersánszky Józsi Jenőig, legszigorúbb kritikusa Ady és Tóth Árpád volt. Barátai közé tartozott Karinthy Frigyes, Hevesi Sándor színházigazgató és rendező, Székely István, a világhírű filmrendező, aki Lila ákác című regényéből kétszer készített filmet, az elsőt 1934-ben, mint az első kosztümös magyar filmet, a másodikat 1973-ban forgatta. Az Azra című mesejátéka több mint száz előadást ért meg Bajor Gizivel és Uray Tivadarral a Nemzeti Színház Kamaraszínházában. 1936-ban egy időben három darabját is játszották, az Operában az Azra megzenésített változa-

tát, két vígjátékát; a Háromlevelű lóherét a Vígszínházban, a Szívdobogást a Pesti Színházban. S még nem is szóltam a legsikerültebb műről, a Lila ákacról (regény, 1919; színdarab, 1923), amely őrizte a nevét akkor is, amikor nem írt, nem írhatott. Sikeres volt, aztán hirtelen elfelejtették; mert zsidónak született.

Minden műfajban, legyen az vers, regény, színmű hozott valami újat, egyedit. Talán ezért is írhatta róla nagyon találóan Kosztolányi Dezső, hogy: „Ért kalászt hozott a líra meddő mezejére”. De nemcsak a líra, hanem a széppróza rétjeire is. Talán ő az első, aki bizalmas, baráti viszonyt, virtuális kreativitást tudott teremteni olvasójával (Lila ákac 1919, *Ádámcsutka* 1935, *Emberszag* 1945). Szép Ernő, az a magyar író, aki közel három évtizeddel ír groteszk vagy ellendramát a franciák és angolok előtt. (Patika 1919).

1902-ben *Mezőtúron* jelent meg *Első csokor* címen verses füzete, melyet csak tíz év után; 1912-ben követ az *Énekeskönyv*, amelyben az 1908-tól írt verseit válogatja. 1917-ben *Emlék*, 1921-ben *A világ*, 1928-ban *Jó szó* címen jelennek meg verseskötetei, közben, 1924-ben az addigi kötetekből egy válogatás *Elalvó hatyú* címen. 1938-ban maga készíti elő összes költeményeinek kiadását, amely aztán minta lesz minden későbbi kiadás számára. 1910-ben írta a *Nem volt játékom* című verset; amely már az *Énekeskönyv*ben a *Gyermekjáték* címet kapta. E költemény sikere egész költői életművének értékelésére kihatott, az irodalomtörténet meg ma is gyakran látja benne a gyermekkor tiszta hangú, mélabús költőjét, így üdvözölte Babits a Nyugatban az *Énekeskönyv* megjelenése után. Ady 1914-ben *A gyermekség elégiája* című versét Szép Ernőnek, „az édes jó poétának” ajánlja: "Te: legszomorúbb ember / ezer-szer ember: gyermek / – írja benne. Ady emellett azt is látja, amit még mások nem, hogy Szép Ernő művészetében a gyermekség, a szerepként vállalt gyermeki naivság mellett ott van a halál lírai motívuma is. "Szép Ernő: hát nagy gyermekként nevet ő is a halálon. Minden a Halál felé siet, de minden élet, és én is élek, és az élet minden picit villanása megmegragyogtatja arcom – így ujjonghat Szép Ernő az ő szomorúságában. Ezek a kis himmi-hummik, a Szép Ernőié, ékes-kecses, finom, meleg, azt mondhatnám szabad versek, ha egy kicsit a vergődő madárra nem emlékeztetnének" - írja, Ady a Nyugat Figyelő rovatában Szépnek a *Sok minden* című prózai kötete megjelenése után. És lám, mennyire igaza van Adynak!

„Élet. Az élet. Hogy van ez, nagyisten
 Meg kell örülni, nem bírom ki.
 Most fölkelek. Fürdök, örülök,
 csontvázam fogdosom. Itten... meg itten,
 Bennem a halál...”

írja már az Énekeskönyv elején¹

Gyermek- és ifjúkorát Hajdúszoboszlón töltötte, iskolába Szoboszlón, Debrecenben, Mezőtúron és Pesten járt. Kevesen tudják, hogy 1895-től a debreceni Kossuth utcai gimnáziumban tanult, Tóth Árpád és Szabó Lőrinc utcájában, a Késes utcán lakott egy könyvkötő házaspárnál, s hogy a Debreceni Újság mutatta be először néhány versét, s Löfkovits Artúr órás- és ékszerészüzletének kirakatát a Piac utcán éppúgy megcsodálta, mint később Szabó Lőrinc.²

1888 első felében költözik a család Hajdúszoboszlóra, ekkor kerül a zsidó kántortanító apa, Szép Sámuel a szoboszlói Zsidó Hitközség alkalmazásába. A költözés pontosabb idejét homály fedi, ugyanis a források ellentmondanak egymásnak. Hajdúszoboszló monográfiájának egyik szerzője, Bajkó Mátyás szerint az 1884-ben indult zsidó elemi iskola tanítója volt Szép Sámuel. Ő Szoboszlay Sándor 1928-ban, Budapesten megjelent Hajdú vármegye és Debrecen sz. királyi város népoktatásügye című tanulmányára hivatkozik. Harsányi László Adalékok a hajdúvárosok zsidóságának történetéhez című tanulmányában³ azt írja, hogy az 1885 őszen 36 növendékkel induló zsidó felekezeti elemi iskola első tanítója Szép Sámuel volt. Mervó Zoltánné dolgozatában úgy jelzi, hogy az 1886-ban induló zsidó elemi iskola első tanítója Eichenbaum Lipót volt, akit 1888-ban fegyelmi határozattal eltávolítottak.⁴ Érdekes módon részben ő is Szoboszlay Sándor már említett dolgozatára hivatkozik. Mervó Zoltánné állítását látszik igazolni Dr. Tóth Béla Oktatás és Népművelés Hajdúszoboszlón 1867-1914 között c. tanulmányában a zsidó elemi iskola indulását érintően. Az iskola valóban 36 tanulóval indult, de nem

¹ SZÉP 1912: 6.

² SZABÓ 1962: 867.

³ HARSÁNYI 1970.

⁴ MERVÓ 1989: 94.

1884-ben, hanem 1886-ban. Ugyanis Adler Farkas a hitközség elnöke 1886 szeptemberében kérte a város képviselőtestületét, hogy fél éve indult iskolájuk fejlesztéséhez 15000 téglával járuljon hozzá. A város 15000 téglá helyett 100 Ft segélyt utalt ki a hitközségnek⁵. A zsidó hitközségnek 1874-től már volt magániskolája. Az 1886-ban induló elemi zsidóiskolát, először 1903-ban bővítették egy tanteremmel, ekkor 90 zsidó gyerek járt az iskolába. A visszafejlesztés 1909-ben kezdődött a gyermek létszám csökkenése miatt. Szép Sámuelről tudjuk – Szép Anna Széchényi Könyvtárban található visszaemlékezéséből –, hogy Huszt után még Hajdúsámsonban, Komádiban, de amiről Szép Anna nem tesz említést: Nagykállón is tanított. Anyakönyvi forrásból tudjuk, hogy második gyereke Nagykállón született 1885-ben. Szép Anna úgy tudta, hogy Huszt után a család Sajószentpéterre költözött, majd Hajdúsámsonba, Komádiba, mielőtt Szoboszlóra került. Maga Szép Ernő a Dali dali dal c. regényében a következőt írja: „Végig vándorolt azután ez a hegedű az apámmal Sajószentpéteren, Huszton, Komádin, Sámsonon, meg Szilvahelyen, amerre csak tanítóskodott.”⁶ Ez a Szilvahely, Hajdúszoboszló. Akár jól tudta Szép Anna, akár nem, valószínűsíthető, hogy a család csak 1888-ban tanévkezdésre került Hajdúszoboszlóra. A többi állomás-helyen feltételezhetően, csak helyettesítő állást kapott a családfő.

Érendréd Szép Ernő őseinek szülőfaluja, legalábbis ebben erősít meg a falu zsidótemetője is, a szűrös drótkerítéssel körbefont téglalap alakú kicsi terület, alig néhány tíz méterre a falu temetőjétől. Itt nyugszik néhai Szép Ábrahám, a költő nagyapja, s az ő közelében Szép Márton dédnagyapa. Két generáció, akikre emlékezett még a fáma a múlt század végén, bár a sírkövek már rég összeborultak, s kopott, hiányos lett rajtuk a héber nyelvű felirat is. Endrédtől kissé észak-keletre van egy még kisebb falu, út is alig vezet hozzá, Érvasad a neve. A két falu között folydogál az Ér folyó, melynek egyik ága Pocsajnál éri el a Berettyót, míg másik Nagyvárad alatt találkozik a Körössel. Érendrédről az Éren át nyáron száraz lábbal is át lehet menni Érvasadra. Innen választott magának feleséget Szép Sámuel, vagy inkább őt választotta ki Löwenheim Matild. A család emlékezetében úgy él a történet, hogy Szép Ábrahám egy másik fiának szemelték ki Matildkát, de ő azt mondta: én ahhoz a másikhoz, a Samuhoz szívesebben mennék feleségül. Szép Ábrahámnak hét fia volt, jutott belőle Pestre is tanítónak, meg Karcagra is órásmesternek.

⁵ HBmL. V.B.471-5, 1886-1887

⁶ SZÉP 1934: 8.

A család zsidó-sváb eredetű, Szoboszlón én is gyakran hallottam, hogy a nevük Schön volt – a New York Városi Egyetem politikatudományi tanszékének erdélyi származású professzora, Randolph L. Braham, A magyar holocaust szerzője szintén Szép (Schön) néven említi. Elköveti ezt a tévedést az Akadémiai Lexikon is.

Szép Anna, a költő húga visszaemlékezésében írja, hogy a család az egyik ősiüktől eredezteti a Szép nevet, mert azt megelőzően Róth volt a család neve. Ez az ő, állítólag szép ember volt, szép volt a ragadványneve is, aztán lassan a Róth név el is felejtődött. Szép Márton gazdálkodó volt, a fia, Ábrahám kocsmát nyitott a községben, majd kékfestő lett 1910-ben bekövetkezett haláláig. Sámuel fia 1857-ben született, tanító lett belőle. A tanítóságot Pesten tanulta ki, ott volt prepa. Mint kezdő tanító – mert a kezdőknek akkor sem volt könnyű –, járta az országot, s csak rövid időre kapott általában helyettesítő állást néhány településen. Az 1880-as évek elején, többévi plátói szerelem és levelezés után házasodott össze Löwenheim Matilddal, ezt követően Huszton kapott állást. Itt született Szép Ernő 1884. június 30-án.

Nagy volt a család, sok a gyerek, nem tudjuk hányan érték meg a felnőttkort. Hajdúszoboszlón szaporodott meg igazán. Ernőt Etelka követte, ő Nagykállón született 1885-ben. Szoboszlón halt meg 1889. október 25-én, 4 éves korában. Őt számon tartja a Dali dali dal c. regényben, illetve a *Legyecske* c. novellájában is. A többiek, a Szoboszlón született gyerekek: Juliska 1888-ban (dec.12) született, Berta 1890-ben (okt.20.), Hermina 1892-ben (május 21.), Vilma 1894-ben (jan. 25.), Márton 1895-ben (szept. 21.), József 1897-ben (máj. 25.), Anna 1899-ben (jan.31.), Leona 1901-ben (jún. 28.), Irén 1902-ben (okt. 22.), ő öthetes korában meghalt.

Szép Sámuelnek pártfogója is lehetett, hogy Szoboszlón állást kapott, s nem kellett tovább vándorolnia az országban. Ez a pártfogó, pedig nem lehetett más, mint Adler Farkas szoboszlói földbirtokos, Hajdú vármegye törvényhatósági bizottsága, Hajdúszoboszló város képviselő-testületének tagja, a zsidó hitközségnek több mint félévszázadon át elnöke és díszelnöke. Acsádi Ignác akadémikus, történész, író és publicista, Acsádi Jenő kereskedelmi minisztériumi főtanácsos, és Adler Samu szoboszlói bankigazgató apja. Adler Farkas érdeme, hogy az elemi iskola után zsidó templom is épült Hajdúszoboszlón 1895-1896-ban.

A hajdúszoboszlói zsinagóga a-Rákóczi utcán, épült 1895-96-ban, építtetője Adler Farkas. Lebontották 1966-ban. Mellette volt a rabbi-lakás, szemben vele a zsidóiskola és a rituális fürdő. Itt volt a tanítói lakás, később a zsidó hitközség háza, melyet a múlt század utolsó éveiben bontottak le. Ekkor már a fővárosi zsidóhitközség tulajdonában volt.

A templom Adler Farkas alapítványából, dr. Grósz Adolf ügyvéd adományából, bankkölcsönből és a zsidó családok adományozásából épült. Ebben az időben hat-hét középirtok volt zsidó tulajdonban Szoboszlón, egy gőzmalom, valamint Grósz Ignác ecetgyára. A szoboszlói közélet jeles tagjai voltak: Dr. Grósz Adolf ügyvéd, városi képviselő, a Gazdasági Bank Hajdúszoboszlói Rt. jogtanácsosa. Katz Salamon rabbi, Katz Jakab rabbi fia. Katz Jakab testvére volt Kardos Albert irodalomtörténésznek, a Zsidógimnázium későbbi igazgatójának, Tóth Árpád és NagyZoltán tanárának. A Szép család a Vasút utcán a zsidó iskola mellett kapott lakást, a mai Rákóczi út 19. és 21. szám alatt. A tanítói lakás ablaka a Vasút utcára nézett, mellette 1891-ben óvoda épült. Szemben az iskolával épült a már említett zsinagóga, amit az 1966-ban bontottak le, ekkor már alig néhány zsidó család élt Szoboszlón.

A Szép-lakás mellett, az iskola udvarán, a Körner malom és Pavilion irányában volt a rituális fürdő. A templom mellett lakott a mindenkorri rabbi. Szép Anna jegyezte fel azt is, hogy a nyári hónapokba a tanyán hűsölt a család, a lakás ugyanis nagyon meleg volt. A család, még a korabeli tanítócsaládoktól is szegényebb volt. Szoboszló emlékezetes tanítói közül több jómódú volt, vagyonát azonban nem a tanítói fizetésével alapozta meg. Szép Sámuel, jövedelmét kiegészítendő hegedülni tanította több szoboszlói család gyermekét. A maga hegedűjét még pesti prepa korában vette egy órásszegtől, akivel együtt lakott.

Fia, e hegedű történetét írja meg a Dali dali dal című regényében. A regény címét apja kedves nótájából kölcsönözte:

"Dali dali dal
az a régi dal,
Hogy a kislány szíve
olyan, mint a vaj.
Könnyen megterem
benne szerelem.
Még ma este babám,
átölelem."

Azt nem tudjuk pontosan meddig lakott a család Hajdúszoboszlón abban az időben még elég pontatlan volt a lakosság nyilvántartása. Egyes utalások szerint valamikor 1904 és 1906 között költözött Szatmárba, a mai Szatmárnémetibe. Ez az adat Szép Anna naplójából ismert. Ugyan ezt támogatja meg Frankl Mihály szatmárnémeti rabbi és terménykereskedő nem rég előkerült naplójának digitalizált változata. „Szép Sámuel hittanár feleségével és hat gyermekével az Eötvös utcai Braun házban lakott, ott ahova később a Sajtó című szatmárnémeti napilap szerkesztősége költözött. Jóval az első világháború előtt Szép Sámuel családja, köztük Ernő fiuk is, Budapestre költözött. Szép Sámuel, az öreg hittanár Szatmárnémetiben maradt. Az első világháború utolsó éveiben halt meg, itt nyugszik az ortodox zsidó temetőben.” Más adatok szerint csak tíz év múlva, egy Szép Ernő írás szerint még 1914 elején is Szoboszlón éltek a szülei. Zsoldos Antalnak mondta, mikor az interjút készítette vele a Haladás c. polgári lapnak, mely 1948. november 18-án meg is jelent: "Az Egyszeri Királyfi"-ért kaptam Tóth Imrétől – (a Nemzeti Színház Kamaraszínházának akkori igazgatója – a szerző) – ötezer aranykoronát. Felít levittem Szoboszlóra. Új bútort vettünk anyámnak, édesapámnak arany-

órát." Szép Anna és Frank Mihály adatai között sok pontatlant találtam. Frankl esetében ilyenek, hogy a család az első világháború előtt költözött volna a fővárosban, hogy Szép Sámuel az első világháború utolsó évében halt meg. Szép Sámuel családja csak 1920-ban költözik a fővárosban, ő nyugdíja intézése miatt marad Szatmárnémetiben, de mi előtt megkapta volna a nyugdíját meghalt. A költözést Szép Ernő intézte, aki 1903-óta Pesten élt, a Thököly úton biztosított egy lakást a családnak, ő maga már 1911-től a Margit-szigeten lakott.

Az ifjú Szép Ernő hamar elhagyta Hajdúszoboszlót, hogy aztán a halála előtti utolsó években vissza-visszalátogasson gyerekkori boldogságának szeretett városában. 1902-ben a Füzesgyarmat melletti Pusztamacskás tanyán találjuk, mint Schwartz Ferenc földbirtokos két gyermekének nevelőjét, innen kerül a fővárosba barátja Kepes Ernő, a későbbi jogfilozófus segítségével 1903-ban.

Hajdúszoboszló a XIX. század utolsó évtizedeitől a polgárosodás útját járta, nemcsak gazdasági, hanem a szellem élet, a művelődés és a közművelődés téréen is. Vagyonosodó polgárai: földbirtokosok, ecetgyár- és malomtulajdonosok, ügyvédek, orvosok, gyógyszerészek, tisztviselők, tanítók, kereskedők gondoskodnak a város köz- és szellemi életének fejlesztéséről. Egyletek, egyesületek, olvasóköri alakulnak, a Dalárda, a Kaszinó, a sajtó, az egyházak és az iskolák sajátos önművelő közösségeket és kulturális tereket teremtenek, melyekben a társasági életnek és a művelődésnek is helye van. A vagyonosabb rétegek mellett kialakítja saját szervezeteit az iparosság és a kiskereskedők is. Ez időben a város közszereplői, kiemelkedő személyiségei: Idős Fehér Gábor író, lapszerkesztő, Túri Albert, Kovács Gyula, dr. Fekete László polgármesterek, Szivos Géza, Pénztáros István főjegyző, az utóbbi a város írója, Bor János hírlapszerkesztő, tanár, igazgató, a Kaszinó elnöke, Tóth Lajos a Városi Dalegylet karnagya. Jelentős szerepe volt a városi értelmiségnek, közöttük dr. Hetényi Lipót főorvos, a Hajdúszoboszlói Takarékpénztár elnök-vezérigazgatója, dr. Hetey Ignác városi főügyész, a Megyei Pénztár Bank Rt. igazgatója, Gerő Dániel fő állatorvos, Závori Béla főmérnök, Lengyel Imre, a Járási Bíróság főbírája. Említhetem még Alexa Sándor gyógyszerészt, Ádám Jánost, az 1902-ben alakult Kossuth-kör elnökét, Ádám Samut, a városgazdát. Híres családok, a Fogthúy, a Gáti-Tóth, a Czeglédy, a Túri, a Márton, a Soós, az Ádám, az Adler, és a

Grósz vagyonukkal is segítették a helyi kultúra fejlődését. A város mind-egy félezer zsidó lakója megtalálható a gazdasági élet minden területén, jelentős részük a városi intelligencia megbecsült tagja, nevük éveken át olvasható a legtöbbet adózó polgárok, városi, sőt vármegyei testületek választott tagjai között.

Szoboszló főutcája, a Szilfákajla. (A Bocskai István Múzeum Adattára) A XIX. század végén alakult ki a képen látható formája.

Szoboszlón 1891-ben indult a Szoboszló és Vidéke c. hetilap, mely 1911-ben olvadt be az 1902-ben indult Független Hajdúságba. Bár több időszaki, vagy rövid ideig megjelenő lapról is tudunk, ez a két lap határozta meg a szoboszlói újságírás szellemiségét. Az első modern polgári lapszerkesztő Hajdúszoboszlón Fehér Gábor (1862- 1932), a későbbi író Fehér Gábor (1893-1841) édesapja.

Az olvasóköri mozgalomból nőtt ki az 1891-ben alakult Úri Kaszinó, mely első rendezvényeit a Kisbika fogadóban (ma Nelzon étterem) tartotta, egy ilyenről szól Szép Ernő novellája, (Gute Nacht, 1917), itt rendezett színdarabokat idősebb Fehér Gábor, Foktúhy János, az első szoboszlói tűzoltóparancsnok, illetve később Rakodczay Pál, aki 1904 és 1907 között a polgári iskolában nyelvtant és történelmet tanított, illetve az önképzőkör tanárelnöke volt.

1902-ben indult a Független Hajdúság című hetilap, mely párhuzamosan 1911-ig volt riválisa a Szoboszló és Vidékének. A két lap 1911 végén egyesült Független Hajdúság címen, s egészen 1944-ig jelent meg. Az első világháború végéig színes tükre volt Hajdúszoboszló és környéke gazdasági, kulturális és politikai életének, beszámolt társasági hírekről is.

A háború után elveszíti magazin szerepét, a helyi politikai és gazdasági érdekek szószólója lesz.

A szoboszlói környezet hozzájárult az ifjú Szép Ernő kultúra iránti fogékonyságának kialakulásához. Szép Ernő írásain kívül több forrásunk is van, arra nézve, hogy apja Szép Sámuel életmódjával is példát mutatott, és szellemi igényességre nevelte fiát. Frank Mihály szatmárnémeti rabbi szerint: „A lírikus édesapja finom lelkű, nagy tudású, művelt ember volt. Tanítványai rajongtak érte. Gyönyörű írása volt, ő vezette a hitközség jegyzőkönyveit.” Szép Sámuel a Vasút utcai olvasókör tagja volt, beszélt németül, sokat olvasott, szépen hegedült, egy időben a fiánál is szorgalmazta a hegedülés tanulását, nem sok sikerrel. A fiút inkább az olvasás és a rajzolás érdekelte. Gyerekkori rajzaival a felnőttek között is elismerést szerzett. Alexa Sándor gyógyszerész egy alkalommal beutazott Debrecenbe, hogy a legidősebb Szép gyereknek rajz és festő készletet vegyen.⁷ A gyógyszerész úr, ismerős volt Szoboszlón, mint az oktatás és a szegény gyerekek támogatója, több jól működő alapítványt hozott létre.

II. Hajdúszoboszló Szép Ernő műveiben

Szép Ernő ifjúságában legjelentősebb szerepe a hajdú kiváltságait elvesztő, alföldi mezővárosnak, Hajdúszoboszlónak volt. A másik jelentős város Mezőtúr iskolaváros, ahol diákkorának egy részét töltötte. Hajdúszoboszló és Mezőtúr között, Debrecennek, a cívisvárosnak már halványabb szerep jutott. Szép Ernő egész életében nem tudott megbarátkozni Debrecennel, annak ellenére, hogy város többször invitálta egy-egy művének megjelenése után, különösen Kardos Albert, a Csokonai kör elnöke, Kardos Pál és Kardos László egyetemi tanárok, az Ady Társaság alapítói. Ugyanakkor Hajdúszoboszlót és Mezőtúrt örökre megőrizte emlékezetében, sőt regényei és novellái színtereként is gyakran választotta. Első verses kötete, *Első csokor* címen mezőtúri diákkorában, 1902. június végén jelent meg. A versek egy része Hajdúszoboszlón íródott, a másik Mezőtúron, ahol a Kolosváry Aladár magyar tanára egyengette útján az irodalom felé. Kolosváry volt az önképzőkör tanárelnöke, ő szerkesztette a Mezőtúri és Vidéke hetilapot is, szerkesztő munkájában befogta tanítványát is. Kolosváry Aladár biztatására és segítségével jelent meg az ifjú poéta verseskötete is. Kolosváry Aladár maga is íróember volt, ő fejezte

⁷ DÉLIBÁB 1929: 20-23.

be a *Csaba királyfi* című hosszabb eposzával Arany János hun-trilógiáját. S elnyerte vele a Magyar Tudományos Akadémia Nádasy-díját. 1889-ben pedig megjelent egy verseskötete, *Költemények* címen.

Hajdúszoboszlón az Első csokor megjelenése előtt egy évvel figyeltek fel a zsidóiskolában tanító Szép Sámuel fiára, ugyanis ekkor jelent meg a helyi lapban, a Szoboszló és Vidékében négy Heine fordítása, az egyik a *Loreley* volt, mely akkor így hangzott:

"S az ormon fent búbajos
Tündér alak pihen.
Ajkán mosoly... s arany fésű
Szállongó fürtiben."

Az Első csokorban már az alábbi fordítás olvasható:

"És fenn az ormon ott pihen
Egy szép tündér leány.
Aranyfény csillog ékszerén,
S melyet fésül, haján..."

Heine verseit már a szülői házban megismeri, ugyancsak 1901-ben fordítja le az Azra című versét is:

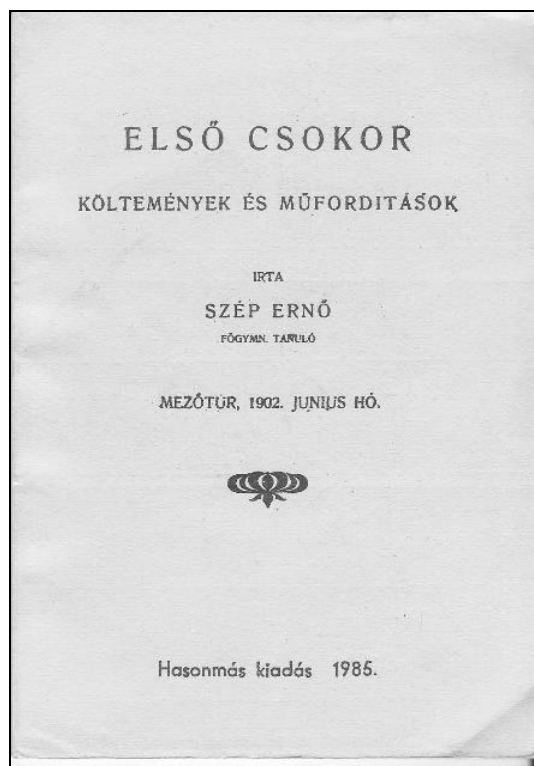
"Ott andalga fel, s alá a
Nagy szultánnak szép leánya,
Alkonyatkor, hol szökőkút
Halvány habja felfelé fut.

Jóval később 1930-ban megjelent mesejátékában, ami már nem fordítás, hanem önálló mű, ez a szakasz így hangzik:

" Bagdad híme, Bagdad álma
Csupa rózsza, csupa pálma
Szökőkutas kertek árnya
Ott járt a kalifa lánya."

A Szoboszló és Vidéke 1902. július 6-i. száma adta hírül: "Egy gimnazista diák a héten egy piros kötésű füzetecskét küldött be hozzánk, amely Első csokor címmel költeményeket és műfordításokat tartalmaz."

A kötet szerzője a helybéli izraelita tanítónak, Szép Sámuelnek a fia. A lapnak ez a száma közli *Rózsa az élet, Tavasszal, A leghatalmasabb ember, Az ifjú veszvándorbotot* című költeményeket, valamint *Fektesd arcomra* és az *Ómi sokat* Heine fordításokat. A füzet egy hét alatt elkelt a zsidó elemi iskolából és Schiffer Ignác dívatárú boltjából. 1902-ben jelent még meg néhány verse a Szoboszló és Vidékében.

A Mezőtúron megjelent *Első csokor* füzete. Itt a hasonmás kiadása szerepel, melyet ugyancsak Mezőtúron adott ki a Mezőtúri Öregdiákok Baráti Köre, 1985.

Még az *Első csokor* megjelenése előtt, Kepes Ernő segítségével Budapestre utazik orvosi vizsgálatra. Orvosai azt tanácsolják, hogy a gyógyulás reményében utazzon az osztrák Alpokban fekvő fürdővároskába, Gleichenbergbe. Ide járt kezelésre 1889 és 1899 között Mikszáth Kálmán, akinek orvosa, Závory Sándor gyakorló orvos volt Hajdúszoboszlón, Hajdúszoboszlóra nősült, felesége Szivos Aranka, Szivos Béla

író testvére. A fürdővárosból is költemény jön Szoboszlóra, amit a Szoboszló és Vidéke július 20-i számában közöl:

Gleichenberg

Milyen szép, milyen üde minden!
A lég oly édes, balzsamos!
S köröskörül a sűrű fenyves
Pacsirtadaltól dallamos.

Sötét fenyők tövén mosolygó
Virágok nyitják kelyheik
Az Úristen édenkertje
Nem lehet szebb, mint ez itt!

...És a fent szálló pacsirtával
a zene lent verseny zeneg
...És csak köhögnek, csak köhögnek
Szomorú, sápadt emberek

Gleichenberg, 1902. júl. 15.

Ezt követően a *Szoboszló és Vidéke* még három versét közli 1902-ben: augusztus 31-én a *Vasárnapi krónika*, szeptember 21-én a *Kossuth apánk*, illetve december 28-án a Pusztai levél c. költeményeket. Ezt követően hosszú időre nincs hír Hajdúszoboszlón Szép Ernőről. Ahhoz, hogy Hajdúszoboszlón Szép Ernő ismertséget szerezzen még túl fiatal volt, bár ebben az időszakban Hajdúszoboszlón az irodalmi élet feljövőben van. Szívos Béla író, több írása szerepel a kor legnagyobb szellemi vállalkozásában, *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* című 21 kötetes dokumentumban. Acsádi Ignác regényeit, a *Fridényi bankját*, *Pénzházasságot*, valamint vígjátékát, az *Álomországot* már olvashatták Hajdúszoboszlón, ahol ekkor írta első novelláit Péntáros István.

Szép Ernő majdhogynem tíz év múlva kerül újra a szoboszlói köztudatban, ekkor már nemcsak írásai révén, hanem személyesen is. Az izraelita nőegylet meghívására Hajdúszoboszlóra érkezik és részt vesz annak április 11-i estélyén. Persze korábban is többször jött Hajdúszoboszlóra szüleihez és testvéreihez, de azok csupán villámlátogatások voltak. Egy ilyenről olvashatunk *A tajtékpipa története* című tárcájában. A

tajtékipipát ő vásárolta az apjának, amikor nagyobb összeget nyert kártyán. Most azonban hivatalos meghívásra érkezett.

A Független Hajduság írta meg Szép Ernő sikerét az izraelita nőegylet 1911. április 11-i estélyén, ahol Szép Ernő egy novelláját és néhány versét olvasta fel. Az estély után pár héttel írt levelet Fehér Gábor Szép Ernőnek, melyben fia, a későbbi író Fehér Gábor támogatását kérte külföldi ösztöndíj megszerzésében. A rendezvényen részt vett Dr. FeketeLászló polgármester, aki a hajdúszoboszlóiak közül elsőként köszöntötte a költőt verseskönyvének, az Énekeskönyvnek megjelenése után, 1912 februárjában. A felolvasott versek között szerepelt az a hosszabb költeménye, melyet később az irodalomtörténet csak Csúnya és ártalmas dolog... címen tart számon. A Szoboszlón felolvasott költemény a Nyugat folyóiratban jelent meg, az Énekeskönyvben több változtatással szerepel.

"Kocog a gőzös, az ablakhoz állok,
Nézem hazámat és a rétet
S a szélalmot, hogy áll a csöndben.
Őrt, hidat, zászlót, szemafort csudálok,
Apám szivarozik, beszélget
S nekem kicsúszik hirtelen a könnyem.
Szoboszló fogy, fátyolba bújva,
Kanyarodunk...és látszik újra
Tornyunk, mint a gyerek felnyújtott uja."

(*Csúnya és ártalmas dolog...*, Nyugat 1911/1)

Ez az a költemény, mely megjelöli a XX. századi költészet egyik irányát. A szerkezetileg is remekül felépített költeményben az ébrenlét, az álom és az emlékezés képeit szerkeszti egybe több tételben, az idő, az elmúlt idő különböző síkjain (gyermekkor, férfikor) és különböző terein (Budapest, Párizs, Szoboszló, Debrecen). A jelen időhöz mindig visszatérő álmokképekben az el nem ért, meg nem valósult vágyakat rostálja át, míg az emlékezésben a megélt élmények emlékképeit villantja föl a képzelet. Az álomban és az emlékezésben is a valóság és képzelet szövődik egybe, de a valóságon mindig túlnő a képzelet. A boldog szárnyalást szimbolizáló álmok is mindig visszahullnak a hétköznapi szürkeségében. Ahogy az álom túllép a valóságon, a valóság is áttöri az álom gyenge falát:

„Lenn, lenn az utcát hallom újra élni,
Mint füst száll hozzám zűrzavarja,
Kalimpál közben verkli hangja,
Megint nem enged ábránddal henyélni,
Szobám bánattal felkavarja.”

A valóság és az álom ellenirányú, mintha szemben állnának egymással, mint jó és a rossz, szép és a rút, mintha az álomnak is lenne gravitációja, ami visszahúzza, visszarántja a boldogságból a boldogtalanságba már magában az álomban.

„Aztán... messziről fenyegettek,
Nagy jégmezőkön néma esten
Sátán, kéz mankón igyekeztem,
Kínlódtam, csúsztam, mindig hanyatt estem.”

Legközelebb 1913 decemberében és 1914 januárjában kerül Szép Ernő hajdúszoboszlói újság, a Független Hajduság oldalaira. Előbb a Vasárnapi Újság aktuális cikkei között találunk egy mondatot Az egyszerű királyi mesejátékának bemutatójáról, majd Zsoldos Dezső cikkeket olvashatjuk a Nemzeti Színház Kamaraszínházának előadásáról. „Szép Ernőnek városunk szülöttjének, (...) mesejátéka az ország első színpadán jelentékeny és tartós sikert aratott. Kétségtelenül megállapítható, hogy egy jelentékeny színdarabíróval lettünk általa gazdagabbak. Lehetetlen nem látni, hogy ő azok közé tartozik, akik okvetlenül belekerülnek, drámairodalmunk történetébe s azért sem árt nevét idejekorán megjegyezni. Meg aztán azon kapcsolat is, melyet Szép Ernő Hajdúszoboszlóval tart. Különösen indokoltta teszi, hogy tartósabban foglalkozzunk, ezen nem hétköznapi irodalmi eseménnyel.” Korábbi híradásával a Független Hajduság is tartós sikert, sok előadás számot jósol a darabnak. A darab valóban kitűnő, műfaj újító hatása van, de a maga korában nem tudott érvényesülni, a tizenegyedik előadás után lekerült a színház műsoráról. Ady Dénes Zsófiának 1913. dec. 21-én írott leveléből tudjuk meg: „Voltam Szép Ernő darabjánál...A Szép darabja kedves, néha finom, de sok s itt-ott unalmas is. Bárczy is velem ült az igazgatói páholyban.” (Bárczy István Budapest polgármestere – a szerző) Ugyancsak Adytól tudjuk, hogy az igazgatói páholyban ott volt még Paulay Erzsébet színművész és LengyelMenyhért író, és ellátogatott a páholyba még Molnár Ferencis, mindnyájan Szép Ernő barátai. A darabot szakmai körökben elismerés

fogadta, de közönségsikere nem igazán volt: „darabom egyre jobban bukik, végre egészen meg fog bukni” – írja 1914. elején Szép Ernő Hatvannak.⁸

Szép Ernő pedig – a darab bukása ellenére – írja tovább versekben, novellákban és regényekben a szoboszlói emlékeit. A gyermekkor még mindig vissza-visszajár, még jólesik az egykori templomkerti romantikus randevú emléket szívre szorítani, mikor: „A korzó hirtelen széjelment. Van egy pillanat, amelyben megrezzen, haboz s rendetlen lesz a szórakozottan és szabályosan szembe folydogáló sétálás estefelé a téglalével kövezett piactéren. Mint az andalodott körséta a négyes előtt föl-eszmél, megáll és elfogy, mikor a banda rázendít a Faust-keringőre A korzó is mintha egy jelre, összebeszélésben oszlana el”. (A jázminok illata)

A szoboszlói korzó leírása egy néhány évvel később írt versére hajaz:

Fák közt ide-oda utak vezetnek,
Hosszú ujjai nagy fehér kezeknek,

Fölöttem az ég, kék, kimondhatatlan.
Homok vagy tűnő perc zizeg alattam?

Járok, sétálok? Én egyáltalában
Nem értem, hogy magától lép a lábam.

Mint beteg madár ül a lombban a csend,
Az alkony hűvös lelke a fűvön mereng.

S bennem a világ, mint üveg alatt
Némán keringő bágyadott színű halak.”

Sétálás (Emlék 1917)

⁸ HATVANY 1967: 186.

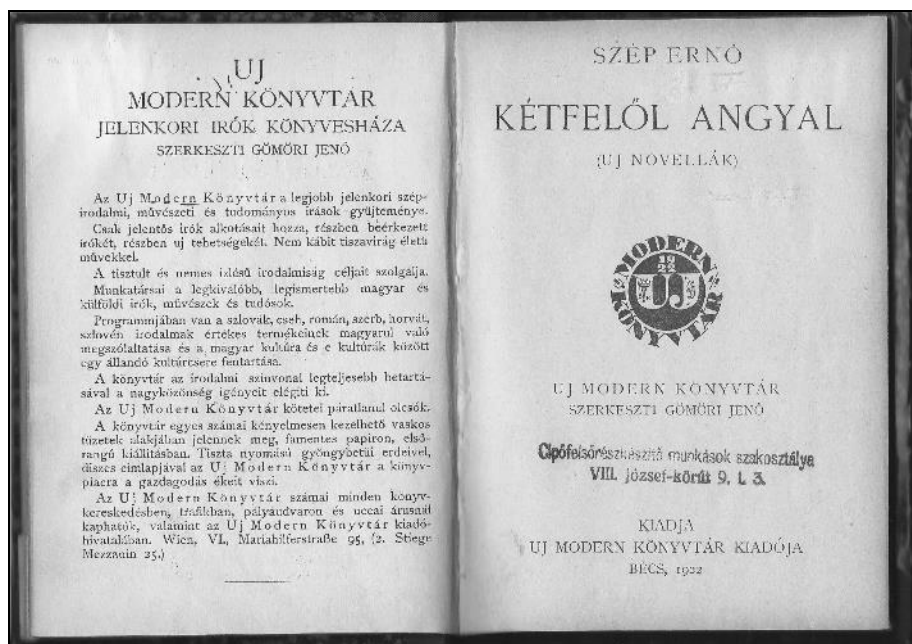
A Jázminok illata, 1917-es Tevan - kiadás címlapja, melyet maga Tevan Andor rajzolt, ma már aranyáron kapható. A második kiadás a Tevan Kiadó 100. évfordulójára készült a Kner Nyomdában, 1989-ben. A Kner Nyomda gyönyörű könyveiből a Szoboszlói Kisgaléria (Bocskai utca, 21.) kiállítást rendezett 1981-ben.

A jázminok illata kötet címadó novellája, nem egyszerűen csak egy gyerekkori emlék, hanem előzménye a *Lillaákcák* című regényének. *A jázminok illata* című novelláskötet, mely a Tevan Kiadónál jelent meg ontja a hajdúszoboszlói emlékeit, egymás követik a gyermekkor tapasztalatait, megfigyeléseit és rokonszenvét. Ilyen a *Híd*, a *Szoboszlai Gábor*, *A részek*, *Jóska élete és halála*, a *Gute Nacht*, az *Őszi vásár*. Talán a *Híd* című novellára vethetünk néhány pillantást. Hajdúszoboszló egykori folyójának a Köselynek vagy Kösinek, ahogy akkor is meg mai is a szoboszlói ember nevezi, a hídjáról van szó. „A híd így elkezdett menni velem, és én jól megfogóztam, hogy el ne szédüljek és azt hittem, hogy a híd most végig visz a Kösélyen, a Kösélyről a híd átmegy a Berettyóra, a Berettyóról a Körösre, a Körösről a Tiszára, a Tiszáról a Dunáról, a Dunáról a Fekete-tengerre. A Fekete-tenger közepén nekiütközik a híd egy fehér szigetnek, a szigetnek gyöngyvirágból van a mezeje, a gyöngyvirágban

selyem bárányok legelésznek, arany csengőcskék csilingelnek a nyakukon szórakozottan, a bárányokat angyalok legeltetik, akik mosolyogva és merengve sétálnak a bárányok után és arany hegedűn játszanak arany muzsikát és a hegedű úgy sétál a csengő után, mint az angyalok a bárányok után”¹⁹

Szép Ernő lírai alkat, ha prózát ír, akkor is. Különösen, ha a gyerekkoráról, gyerekkora Szoboszlójáról ír. A *Karacsné hét tehene* című novellájában is lírai hangon szólal meg, átérezve az öreg, béna gazdálkodó asszony sorsát. A novella megjelenését korábban az irodalomtörténet 1922-re datálta, holott az még a bécsi évek előtt, 1918-ban, Hatvany Lajos rövid életű lapjában, az *Eszendő* januári számában megjelent. Ezt a novellát találjuk meg újra *Karacsné nagyasszony* címen, az 1921-ben, Bécsben megjelent *Magyar könyv* című kis elbeszélése kötetében.

Néhány év múlva a bécsi bájos novellák, tárcanovellák között igazi gyöngyszemeket találunk a hajdúszoboszlói gyerekkoráról.

Bécsben 1922-ben a Modern Könyvtár kiadásában megjelent elbeszéléskötete, a *Kétfelől Angyal*. Bécsben hét könyve jelent meg. *Az Isten is János* két kiadást is megélt. Ezeket a könyveket Magyarországon nem forgalmazták. A *Magyar könyv* mindeddig még nem jelent meg Magyarországon.

Itt olvasható – a *Kétfelől angyal* című kötetből (1922), a *Szemlész úr*, aki Kossuth odaadó híve, *A dedósné*, akinek késő délutánokként a pakombartos rendőralkapitány csapta a szelet. Ha netán valaki nem tudná, hogy Hajdúszoboszlón a járásbíróóság, nem mindig abban az egyemeletes épületben tartózkodott, mely ma a Tüdőgondozónak ad helyet, hanem a Sárgaházban kezdte pályafutását, ott ahol most emlékkő jelzi a templompalánk határát a Kösi partján, az a *Büszke Biki* című novellából megtudhatja.

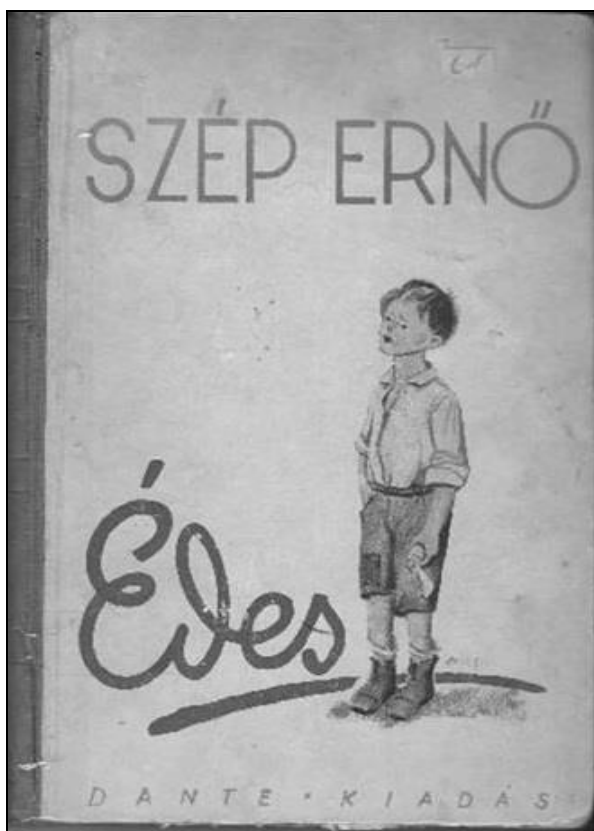
Még két Szép Ernő kisregényről kell szólnom – az egyik ugyan csak Bécsben született –, a másikkól, a Natáliáról, majd később, mert annak van a legszoboszlóibb sorsa. Az egyik, Az Isten is János keletkezéséről maga a szerző jegyezte le a következőket: „*Írtam ezt a Czüpős Kis Jánost 1920-ban, mégpedig Bécsben. ... Találkoztam egy ismerőssel, éppen avval az ideával foglalkozott, hogy olcsó kis füzeteket fog kiadni a megszállott területek magyarsága részére. Eszembe jutott az én szerbiai emberem, Czüpős Kis János, mondom, őt talán bele tudom ebbe a füzetbe szorítani. Szóval megírtam őt azon éjszaka, délben már vittem a kiadónak az Atlantis-kávéházba.*”⁹ Ez a kisregény a szerbiai fronton játszódik az első világháborúban, hát Isten csodája, hogy itt is a földijeivel találkozik. Többnek a neve olvasható is a Hajdúszoboszlói I. világháborús emlékmű talapzatán, bár a műben az író cserélgeti a keresztneveket. Ebben a művében többféle karakter személyesít meg Cseke Marci, Nánási Lajos, Csugesz Kálmán hangász, Marinka Dezső, Karika Dániel szűrszabó.

Három regényét teljesen Hajdúszoboszlónak, a hajdúszoboszlói gyermekkorának szenteli, amelyekben nemcsak a családjáról ír, hanem az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó éveinek Hajdúszoboszlójáról is pontos képet rajzol. Itt is érvényesülni látszik Babits 1912-ben, az Énekeskönyv megjelenése után tett észrevétele. Ugyanis ezekben a regényekben is mindent a gyermek szemével lát és a gyermek szívével érez. A Dali dali dalban – melyről szép értékelést írt a Nyugatban Lesznai Anna –, az apja hegedűjének történetét és gyorsan szaporodó család nehéz, néha kilátástalan életét mutatja be. A nyomor szívszakasztó, a gyerek azonban csak a szépséget és szeretetet szeretné észrevenni, s ez bizony reménytelen dolog. Korábbi novelláinak szereplőivel – megváltoztatott néven – találkozunk: itt Szoboszlai Gábor, Csőré Jeromos, Büszke Biki, Bene Béni, a Szemlész úrból a finánc nevet kap, itt Bodnár szemlész lesz. Szerepet kapnak a műben a szoboszlói nagyságos urak, Fogtövi Laci és Ebes Já-

⁹ Megjelent 1947-ben a Szikra Kiadónál Czüpős Kis János címen.

nos. Megismerjük Soós doktort (valóban praktizált akkor Szoboszlón dr. Soós János). A regény 1934-ben előbb folytatásokban jelent meg a *Nyugatban*, majd könyv alakban a Pantheon Kiadónál. A következő regény, az *Édes*, 1937-ben a Dante Kiadónál jelent, második alkalommal a Noran Libronál 2011-ben, szerkesztette Kőrösi P. József, tanácsadók: dr. Réz Pál és Vida Lajos. A regény főszereplője maga Szép Ernő, az édesszájú gyerek. Ebből az édesszájúságból adódó bonyodalmakat meséli el.

Néhány évvel később, 1942-ben és 1943-ban kiadója nem akadt, így maga adja ki szerény kötetét, nagyszerű novellákkal Zümzüm címen. Ebben található a Vétkeztem című elbeszélése, később, 1951-ben Réz Pál ezzel a címmel adott ki egy novellaválogatást a Szépirodalmi Kiadónál. Ez az elbeszélés kis változtatásokkal beépült az *Édes* című regényében. Az édesszájúság vétkei vallja meg ebben a remek írásában.

Szép Ernő *Édes* című regénye 1937-ben a Dante Kiadónál jelent meg Kolozsváry Sándor rajzaival.

A *Ballet* elbeszéléskötetében 1938-ban egy nagy visszautazásra indul a gyermekkor és az ifjúság világába. Minket ebből az időutazásból most igazán az érint meg, amelynek végállomása Hajdúszoboszló. *Két fiú* címszó alatt találjuk debreceni diákéveire emlékező elbeszélését. Benne két fiú barátságának megtalálását. Az ellenséges, a szoboszlói apának árulkodó F. Kiss Árpád, egyeki születésű diákról kiderül, hogy tiszta szívű becsületes gyerek, aki úgy szereti a vele egy albérletben lakó társát, hogy örökharagot tud színlelni, ha ezzel megmentheti a lezülléstől. Az *élet olyan, mint a Lánchíd* elbeszélésének színhelye a főváros, de az emlékek, a boldog, sikeresebb életért fölszálló sóhajok, az alföldi kisvárosból jönnek, s az onnan érkező anyai szeretet ment meg az öngyilkosságtól egy fiatal életet.

A *Felnőtteknek* című életrajzi regénye, vagy inkább novellafüzére, a legteljesebb, de egyúttal az utolsó olyan mű, melynek kohézióját Hajdúszoboszló adja. A művet 1941-ben, majd 1942-ben adta ki a Hungária Kiadó. „Az én hazámban Szoboszló a legédesebb” – kezdi a történetek mesélését, az apjáról, anyjáról, a gyerekkoráról, szokásokról, játékokról, szoboszlói emberekről, Istenről, a Kösiről, szagokról meg ízekről, természetesen a nyalánkságról, hogy végül feltegye a kérdést: Jóknak születtünk-e vagy rosszaknak. Egy színes és dinamikus tablót rajzol szeretett városáról, melyet az úgy hálált meg, hogy 1988-ban kiadta.

Nem került sorra Szép Ernő minden emléke Szoboszlóról, nem szóltam olyan novellákról, mint a Kakucsi, vagy az Egyenes Éliás aláírja a váltót, vagy azokról a kis újságcikkekről, amelyek 1914 és 1917 között a Sokminden, az Élet, halál, a Kenyér címen kiadott kötetekben vannak, sokszor csupán egy-egy sor erejéig. Azokról sem szóltam, melyeket a II. világháború után a Haladás, a Színház, a Világ, a Szivárvány, az Új idők, vagy akár a Ludas Matyi lapjain megírt. Beszéltem Hajdúszoboszlóról a rádióban a Szép Ernő itt rendel, vagy a Szép Ernő hangja című műsorai-ba. S talán egyszer kibontogatja valaki kéziratait az OSZK kéziratárában, hogy beszámoljon Hajdúszoboszlóról.

III. Szép Ernő hajdúszoboszlói kultusza

A világháborút megelőző évek, a zsidótörvények, majd a zsidók üldöztetése és deportálása, a háború borzalmi szörnyű szenvedéseket és tragédiákat hoztak a családra. Szép Ernő 1936-ban még sikeres és népszerű író, darabjait egy időben három fővárosi színház játssza. 1937-ben megjelenik két mesekönyve: a Mátyás király tréfái, és az Édes, 1938-ban az

Összes költeményei, és egy elbeszélés kötete *Balet*t címen, majd 1940-ben: A negyedik nyúlláb (elbeszélések), Úrinóta (Ötven bánatos és jókedvű chanson), 1941-ben: Felnőtteknek (önéletrajzi regény), 1942-ben: Zümzüm (elbeszélések), s ezzel vége a háború előtti kiadásoknak. 1938 májusában a Magyar Újságírók egyesülete figyelmezteti, hogy a sajtókamara felállításával a magyar állampolgárság bizonyítása szükségessé válhat, s ezzel kapcsolatban Dr. Bálint Artúr, az egyesület ügyésze felvilágosítással szolgál. 1940-ben Hatvany Lajost még bizakodva értesíti helyzetéről: "semmi különösebb sérelmem, alig mozdulok a szigetről, itt mindig olyan világot képzelek, amilyen nekem tetszik"¹⁰ A német megszálláskor el kell hagynia a Margitszigetet, helyére a Palatinus Szállóba német tiszteket szállásolnak be. Harminchárom évig volt a Margit-sziget lakója. Ekkor testvéreihez költözik a Thököly útra. Innen testvéreivel együtt egy Pozsonyi úti "csillagos házba" költöztetik. 1944 augusztusában értesítik, hogy a svéd követség mentelmi útlevelet állít ki számára.

"SCHUTZ-PASS

No. 320/4 944.

A budapesti Svéd Királyi Követség igazolja, hogy a fentnevezett – a Svéd Királyi Külügyminisztérium által jóváhagyott – repatriálás keretében Svédországba utazik. Nevezett a kollektív útlevéiben is szerepel.

Elutazásig fentnevezett és lakása a budapesti Svéd Királyi Követség oltalma alatt áll. Érvényét veszti a Svédországba való megérkezéstől számított tizennegyedik napon.

Budapest 25. August. 1944."¹³

1944 októberében a nyilas kormány érvénytelennek nyilvánít minden védőlevelet. 1944. október 20-án munkaszolgálatra viszik Erdővárosba. November első napjaiban a honvédparancsnokság átveszi a nyilasoktól az erdővárosi munkaszolgálatos zászlóalj, ezt követően a védőlevéllel rendelkezőket, betegeket, rokkantak hazaengedik.

"Könöglich

Sch.P.320/4.

Schwedische Gesandtschaft

A Svéd Királyi Követség igazolja, hogy Szép Ernő birtokában lévő Schutz-pass érvényes útlevé.

Budapest, 1944. október. 22."¹¹

¹⁰ HATVANY 1967: 535.

¹¹ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, 81. f. I. 12. p., 81. f. I. 13.

R. Wallenberg

Svéd kir. Követség titkára.

"Magyar Királyi 103 (?) honvéd munkászászlóalj-parancsnokság

90 sz. zs. mu. szá

Erdőváros

Igazolvány

Igazolom, hogy Szép Ernő szül. 1884. anyja neve: Löwenheim Matild, polgári foglalkozása: író. Budapest V. ker. (?) utca 40 sz. alatti lakos f. évi október 19-től november 6-ig teljesített munkaszolgálatot.

Leszerelésének oka: Svéd útlevél 320/4 944.

Erdőváros, 1944. október 6.-án

Nem olvasható aláírás

mu. zlj. Pk¹²

1944. november 9-én Szép Anna az Albrecht laktanyában találja testileg és lelkileg összetört testvérét, s innen visszaviszi a Pozsonyi úti lakásban. A tragédiát fokozza, hogy ebben az időben Szép Ernő két testvére; József és Márton is munkaszolgálatos. Anna, hol egyik, hol másik bátyát ragadja ki a bajból. Mártont egy honvéd őr segítségével szökteti meg, József sorsa ismeretlen, őt nem tudta kiszabadítani a minden áldozatot vállaló Anna, nem tudjuk mi történt vele. Mártont is visszaviszi a Pozsonyi úti házban, míg búvóhelyet próbál találni testvéreinek. A Pozsonyi úti lakásból a nyilasok Ernőt és Bertát a Csáky utca 12 sz. alá viszik. Mártont, aki a Pozsonyi úti lakásban marad később 40 társával a Duna-parton agyonlövik. Sokan Szép Ernőt vélik felfedezni holttestében, így terjedt el a költő halálhíre, amit a Szabadság c. lap meg is írt. Egy este Vilma testvérük patikába ment, s soha többé nem ment vissza a családkhoz. A Pozsonyi út után előbb Teleki gróf Logodi út 33 sz. alatti palotájába menekülnek a svéd követség segítségével, majd innen egy Krisztina körúti lakásba, míg a front a Múzeum utca 5 szám alatt találja őket. 1945. január 3-án a Múzeum utcai ház bombatalálatot kap, Herminát nyakig betemeti a ráomló törmelék, de életben marad. A nyilasok állandó járőrözése miatt a nők lemennek a pincében lévő szeneskamrába, a férfiak a lyukas tetejű padláson húzzák meg magukat. Szép Ernő egyik lába megfagy, fél szemére szinte magvakul. Így látta őt sétálni később a Liszt

¹² Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára 81. f. I. 14. p.

Ferenc tér környékén Devecseri Gábor: „Szép Ernő előtt csak egy-egy percre álltunk meg, vagy egy perc-értékű félórán át kísértük a könyvkiadó épületétől /a régi könyveket-dajkáló New York-kávéház épületétől/ Liszt Ferenc téri lakásáig. Lassan járt, bot volt a kezében, félszemével mintha vidáman hunyorított volna, holott nem hunyorgó volt ez a fél szem, hanem kialudt, elfogyott az élet folyamán.”¹³

Sikeres alkotói pályája a II. világháború előtt évekkel befejeződött, lassan, csendben elfelejtették, csupán néhány barátja tartott ki mellette. 1945-ben még megjelent az Emberszag című regénye, 1947-ben a Bécsben kiadott kisregénye megváltoztatott, *Czipős Kis János* címmel, 1951-ben *Vétkeztem* címmel a Szépirodalmi Kiadónál régi novellákkal egy könyve. Később, csak öt-tíz évenként adták ki valamelyik könyvet, általában a *Lila ákácot*, bár annak is az 1949-ben kiadott példányait bezúzták. Az utókor csak lassan fedezi fel tehetségét. Igazi reneszánsza csak a hetvenes években kezdődik.

Szoboszlón már a rendszerváltást jóval megelőzően volt utcája a Bánom kertben, amit Szoboszló másik szerelmese még 1979-ben megírt: „Most emléktábla beszél róla is, Pesten és Szoboszlón egyaránt, Szoboszlón utcája van, lesz utcája Pesten is. Boldog volna, ha élne, de nem mutatná. (...) Nem kellene már semmit kíméletesen közölni vele. Verseket írnak hozzá, ünneplik, halhatatlanságát kikezdeni nem lehet. Itt járt köztünk, lélegzett, bajoskodott, vágyakozott, s mindezt költészetünk legnagyobb remekének, a Néked szól páratlan hegedűversenyének zárótételében négy verssor foglalta össze:

*De ez mind annyi volt mint mikor a sűrű nyájban
Egy juh nyugtalanul megy, fejét felfúrja, béget,
De elnyomják és nem látsz közöttük különbséget
Ahogy tűnnek mind a nagy porban, alkonyattájban.”¹⁴*

Lehet, hogy pont ez volt a történelmi határvonal, ahonnan reneszánsza elrajtolt, vagy talán korábban, amikor még csak Gábor Marianna képein ismerték föl.

¹³ DEVECSERI 1967: 395.

¹⁴ RÓNAI 1984: 316.

A Felnötteknek című önéletrajzi regénye két kiadása, az első a Hungária Kiadónál jelent meg 1941-ben, majd 1942-ben

Hajdúszoboszló is ebben az időszakban fedezi fel a maga számára. Először dr. Juhász Imre ír róla az 1975-ben kiadott városmonográfiában. Dr. Juhász Imre ebben az időszakban már látja azt a változást Szép Ernő megítélésében, melynek ekkor még az irodalomkritika és az irodalmi tudat csak az elején jár. Írásában már ott van az szoboszlói büszkeség és elismerés, amit Szép Ernő lírai és prózai teljesítménye iránt érez. Sokkal színesebb és összetettebb képet rajzol róla, mint Fehér Gáborról, a másik szoboszlói íróról. Kiemeli, hogy Szép Ernő irodalmi munkáságában „gyakran visszajárnak szoboszlói élményei”, azt is ő veszi észre először, hogy: „szoboszlói tartózkodásának történeti rajzával még mindig

adósai vagyunk”. Juhász Imre tovább folytatja Szép Ernő szoboszlói „éberresztését” 1984-ben a Hajdú-Bihari Naplóban írt nagyobb terjedelmű cikkében, s egyben kísérletet tesz, arra, amit 1975-ben még hiányolt, Szép hajdúszoboszlói tartózkodásának történetét feltárni, s eljuttatni azt, a város lakosságához. Később is erre törekedett gyakorlati tevékenységében, múzeumigazgatóként színes tárlókon mutatja be a költőt, s évtizedeken át gyűjti a Szép Ernő-kiadásokat, így alakult meg a XX. század végére a szinte teljes Szép Ernő-gyűjteménye a múzeumnak. Ő az, aki útjára indítja Hajdúszoboszlón Szép Ernő kultuszát.

Készült 1992. március 13-án a Középiskolai Kollégium névadó ünnepségén. A képen balról jobbra: Balogh Sándor, tanulmányi felügyelő a Hajdú-Bihar Megyei Tanácstól, dr. Sóvágó László, országgyűlési képviselő, ma Hajdúszoboszló polgármestere, Kígyós Sándor, polgármester, Sapielakné Kiss Katalin, kollégiumigazgató, Kabai Tibor oktatási-kulturális bizottság elnöke, Márton Károly, a Mezőgazdasági Szakiskola Kollégiumának vezetője. (Készítette Kovács Gábor.)

A költő születésének századik évfordulójára kiadta a város a Felnötteknek című Szép Ernő művet. Ezt követően ez mű lett a kulcs Szép Ernő megértésének és szeretetének. A szoboszlói kiadás mindenben megegyezik a Szép Ernő által a Hungária kiadónál 1941-ben, illetve 1942-ben megjelentetett könyvvel. Az eredeti kötet külső borítóján is a piactér és a Kis-bika fogadó látszik. Sajnos annak a néhány kötetnek a

borítója már hiányzik, de még mindig jó állapotban lévő kötetek találhatók belőle. Valami azért más, a szoboszlói kiadás gerincéről hiányzik az aranyozott felírás és a díszsorok.

Szép Ernő ezzel a könyvével – hiszen minden sora Hajdúszoboszlóról szól –, emelte be a magyar irodalom történetében diákkora városát. Ehhez még csak hasonló sem létezik, Azzal más város nem dicsekedhet, hogy valamelyik írófia egy egész könyvet szentelt volna neki. Az előző fejezetben már írtam néhány sort a múróról, de hát azt minden szoboszlói ismeri.

Dr. Juhász Imrének, a Középiskolai Kollégium akkori vezetésének volt szerepe abban, hogy 1992. március 13-án rendezett ünnepségén a Középiskolai Kollégium felvette Szép Ernő nevét. A kollégiumban ekkor országos szinten is kiemelkedő közművelődési tevékenység és irodalmi nevelés folyt.¹⁵ Képzőművészeti kiállítások, irodalmi estek, köztük diákköltők estje, író-olvasó találkozók, vetélkedők, színházlátogatások, kirándulások kerültek megrendezésre. . Kiterjed kollégiumi kapcsolatok alakultak ki, Berettyóújfalutól Törökszentmiklósig, Vácig, Tataig, illetve debreceni kollégiumokig.

A kollégium diáktanácsa 1993-tól 2003-ig, tízéven át minden tavasszal megrendezte a Szép Ernő Napokat, azt megelőzőn több éven át a KGK vetélkedőt (Kollégium, Gimnázium, Közgazdasági) A tanuló intézetnek a vetélkedőt a Városi Művelődési Központ, (ma Kovács Máté Városi Művelődési Központ és Könyvtár) szerkesztette és rendezte. Jó kapcsolat fűzte a Szép Ernő kollégiumot a debreceni Ady gimnázium drámai tagozatához. Egy alkalommal a kollégium kérésére Szép Ernő Május című egyfelvonásosát választották a vizsgaelőadásra, a kollégiumi Szép Ernő Napokon a kollégium ebédlőjében bemutatták. A Csokonai Színház Lila ákác előadását a Szép Ernő Kollégium minden lakója, dolgozója megnézte, a Színház a darabot a kollégiumnak mutatta be. Ezekben az években Hajdúszoboszlón a Szép Ernő-kultusz zászlóvivője a kollégium volt. Kiváló kapcsolata volt az intézménynek a Művelődési Központtal, a Kovács Máté Könyvtárral, a Bocskai István Múzeummal. A művelődési központ ott rendezett képzőművészeti, a múzeum helytörténeti kiállításokat.

¹⁵ SZÓKIMONDÓ 1996: 12.

A hajdúszoboszlói Szép Ernő Középiskolai Kollégium

Szép Ernő utóélete és Hajdúszoboszló kulturális történetének is jelentős dátuma 1994. június 30-a, ezen a napon a képviselő-testület 78/1994 (VI.30) számú határozatával posztumusz „Hajdúszoboszló Város Díszpolgára” címet adományozott Szép Ernő költőnek születésének 110. évfordulója alkalmából a város kulturális életében betöltött, a város hírnevét öregbítő maradandó irodalmi munkásságáért. Ezt megelőzően a város nagyjai közül csak Pávai Vajna Ferencet érte ez a megtiszteltetés. Az azért is érdekes, mert sem Pávai, sem Szép Ernő nem Hajdúszoboszló szülőtte. Bár Szép Ernőt a hetvenes évektől emlegették a „szoboszlói” jelzővel, természetesen zárójelben.

A múlt század kilencvenes éveinek közepén a város képviselő-testülete „Szép Ernő-díjat” alapított, mellyel azokat a városlakókat ismer-
te el, akik sokat tettek a város kulturális életéért. A kitüntetettek között találunk kulturális szervezeteket, öntevékeny művészeti csoportokat, művészeket, népművelőket.

Cseri Lajos szobrászművész Szép Ernő portrészobra. Készítette: Búzás László, a városi televízió vezetője a szobor avatásán, 1996. június 15-én.

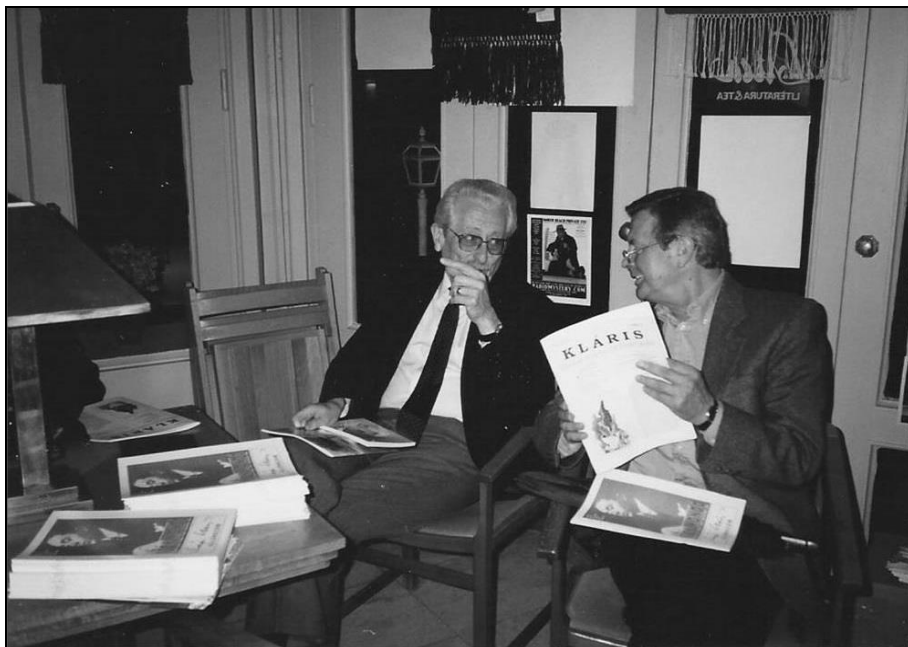
Rövidesen egy másik megtiszteltetés érte a „szoboszlói” Szép Ernőt. 1996. június 15-én felavatták portrészobrát a nevét viselő kollégium belső udvarán. A szobor alkotója Cseri Lajos szobrász- és éremművész. A portrészobor felállítását a kollégium vezetése kezdeményezte, melyet a város önkormányzata támogatott. Hajdúszoboszlón, a szobrok városában – ahol ma is élénk képzőművészeti élet van – előbb-utóbb Szép Ernő szobrot kellett volna felállítani. A kollégium udvara volt akkor erre leg-

alkalmasabb. Sok segítséget adott ehhez az Erdélyből Szoboszlóra költöző Oborzil Gyula állatorvos leánya, a harangöntő Oborzil Edit. Férjével, Jenei Tiborral ők alkották azokat az új technológiával készített alumínium harangokat, amelyek most a Szent István parkban, a Harangházban találhatóak. Oborzil Editnek Szép Ernő *Felnőtteknek* című műve adta az ötletet, hogy szobor kell Hajdúszoboszlóra, így kereste meg levélben barátját, Cséri Lajos szobrászművészt. Leveléből néhány sort idézek, mely példa arra, hogy milyen érzéseket és gondolatokat vált ki az író szülőföldről írt vallomása a szoboszlói emberekből.

Kedves Lajos! Mikor eltelik életünk nagyobbik része, és már csak napról napra mentegetjük létünket – néha nagyon nehéz megpróbáltatások árán is –, álmatlan éjszakáinkon tündérműként sejlík fel a gyermekkorunk, melynek eseményei filmszerűen peregnek le előttünk. A közelmúlt nehéz napjaiban ez a könyv nagy segítségemre volt abban, hogy ne lázadjak fel a sorsom ellen. Ebben a könyvben megtaláltalak gyermekként téged is. Olyan boldog békével idézed fel a gyermekkorod napjait, mint ezt Szép Ernő teszi.” Cséri Lajos Hajdúböszörményben született, Sárrétudvariban nevelkedett, ahol most állandó kiállítása van.

Szép Ernő portrészobrának avatásán részt vett a szobor alkotója, Cséri Lajos, a magyar irodalomtörténészek doyenje, Réz Pál, a város több vezetője, a megye kollégiumainak küldöttsége. Az avató beszédet Réz Pál tartotta. Csikos Sándor, a debreceni Csokonai Színház színművésze Szép Ernő verseket mondott. Réz Pál kiemelte, hogy „minden biztonnyal Szép Ernő a legragosabb személyisége Hajdúszoboszlónak, nem becsülve le a többieket – akiket a költő is említett a *Felnőtteknek* kötete elején –, Gönczy Pált, aki áldott nevelője volt a magyarságnak, Högyes Endrét, aki Szép Ernő szerint Nobel-díjat kaphatott volna vagy Szívós Bélát, a gazdatudóst és íróembert. Réz Pál megemlégette, hogy ő maga, azon kevesek közé tartozik, akik még a tenyerükben érezhetik a költő kezét. Szép Ernő portrészobrát 1996. október 2-át követően mindenéven a kollégium tanulói rövid ünnepség keretében megkoszorúzzák.

A Városi Televízió 1994 karácsonyának második napján kezdi meg a kísérleti adásait, már a következő év tavaszán riportot készít Vida Lajossal Szép Ernő bemutatására, ekkor képernyőre kerül az a kiállítás is, amely a Kollégium névadó ünnepségére készült, 1992. március 13-án Varga Imre, az önkormányzat művelődési osztályának vezetője nyitotta meg. A riporter Balogh Zsuzsa egyetemi magyar szakos hallgató volt. A televízió ezt követően minden nagyobb Szép Ernővel kapcsolatos rendezvényről tudósított.

Cséri Lajos szobrászművész és Simon László a Magyar Rádió szerkesztője a Szókimondó Szép Ernő számáról beszélnek a Budán Litea Teázó és Könyvesboltban 1999. október 2-án. (Készítette: Berényiné Szilaj Ilona)

1996-ban, a Magyar Kultúra Napján megjelent Szókimondó Hajdúszoboszló kulturális folyóiratának első száma, a folyóirat Szép Ernő hajdúszoboszlói kultuszának mind a mai napig szócsové. Napjainkig ötvennél is több írás jelent hasábjaink Szép Ernőről, Szép Ernő könyveiről, a szerzők között a helyieken kívül debreceni írásai is jelentek meg: dr. Bakó Endre irodalomtörténész, Dr. Bényei Miklós akadémiai doktor, dr. Bényei József szerkesztő, irodalomtörténész, Erdei Sándor újságíró, költő tollából. De írt a folyóiratban Szabó Magda író, Réz Pál szerkesztő, irodalomtörténész, Borbély Sándor egyetemi tanár, Kőrössi P. József író, szerkesztő.

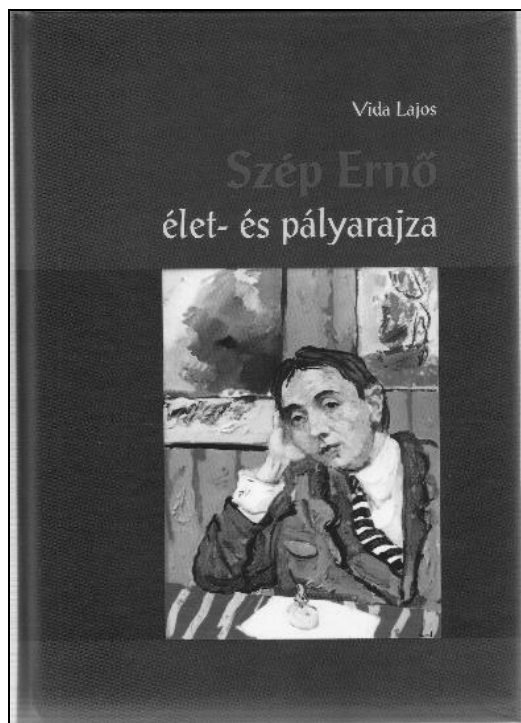
A Városi Művelődési Központ 1997. március 18-án nyitotta meg Cséri Lajos, Szép Ernő portrészobra alkotójának kiállítását, melyen tíz szobor és több száz kisplasztika, érme volt látható. A megnyitón a Szép Ernő Középiskolai Kollégium lakói Szép Ernő megzenésített verseiből összeállított csokrot mutattak be.

A Városi Művelődési Központ, illetve jogutódja a Kovács Máté Városi Művelődési Központ és Könyvtár 1997-től néhány év kivételével

minden évben megrendezte a Szép Ernő Vers-és Prózamondó Versenyt, mely aztán regionális versennyé nőtte ki magát, ma már szerepel az országos vers-és prózamondó rendezvények között. A szoboszlói verseny a döntő, melyet területi versenyek előznek meg, s csak a legjobbak jutnak el a szoboszlói szereplésig. Zömében középiskolások vesznek részt rajta, jelentős számban, ez jelzi, hogy Szép Ernő jelen van a fiatalok irodalmi kultúrájában. Ezeknek a szoboszlói döntőknek igen magas a színvonala.

A város könyvtára a helytörténeti gyűjteményében több régebben kiadott Szép kötettel rendelkezik, az újabban kiadottak pedig Szép Ernő művek a kölcsönözhető példányai is megtalálhatók. Újabban a könyvtári napok alkalmával Szép Ernő és művei is szerepet kaptak, 2015-ben éppen az 1919-ben ki adott őszi naplója, az Október állt a rendezvény központjába,

A Szép Ernő kultusz másik kiapadhatatlan forrása a szoboszlokepeskonyve.hu honlap, mely évtizedek óta tájékoztat Szoboszló nagyjairól, a város történetének eseményeiről. Igen gazdag fotóanyaga van Szép Ernőről is.

Vida Lajos Szép Ernő monográfiája, 2007. Debrecen, Csokonai Kiadó.

A költő születésének 115. évfordulójára a Szókimondó különszámot adott ki, szerkesztője Vida Lajos volt. A különszámban a költő több írásán kívül közölte Szabó Magda író, Réz Pál és Borbély Sándor irodalomtörténészek írásait, illetve a helyi szerzők közül Papp András író és Vida Lajos írásait. A különszám ezt követően október 2-án a Budai Várban, a Litea Teázó és irodalmi szalonban is bemutatásra került.

A teázó tulajdonosa, valamint a Múlt és Jövő Kiadó résztulajdonosa hívta meg a *Szókimondót*. Ez a kiadó adta ki újra 1997-ben Szép Ernő *Kucséber kosárcímű*, 1911-ben a Nyugat Irodalmi Társaságnál megjelent kötetét. A Litea tágas helyiségei megteltek az érdeklődőkkel, Szoboszlóról a *Szókimondó* szerkesztősége és munkatársai (Kovács Gábor, Erdei Gyula, Berényiné Szilaj Ilona, Papp András), illetve a Szép Ernő Középiskolai Kollégium vezetői és Diáktanácsa és a városi televízió utazott a fővárosban. Ott volt több fővárosban élő Szoboszlóról elszármazott, köztük dr. Simon László, a Magyar Rádió munkatársa, Cséri Lajos szobrászművész, több író, Ezen a napon a költő halálának 46. évfordulója volt, egy igazi Szép Ernő-nappá vált a fővárosban.

Dél előtt a Petőfi Rádióban Szép Ernő vetélkedő volt, amelyet a Liteából zsűrizett Alexander Bródy, Bródy Sándor író – aki tagja volt, illetve vezetője is annak az írói köztársaságnak a Margitszigeten, melynek tagjaihoz tartozott Krúdy Gyula, Hunyadi Sándor, Szomor Dézső, Molnár Ferenc, Zilahy Lajos, Harsányi Zsolt és Szép Ernő is –, unokája és Vida Lajos, a Szép Ernő Középiskolai Kollégium igazgatója. Kora délután a Szókimondó küldöttsége és kollégium diáktanácsa megkoszorúzta Szép Ernő sírját a Kozma úti temetőben. A költőt itt Papp András író méltatatta és kollégisták mondtak Szép Ernő-verseket. Este a televízió munkatársa készített riport Bakó Annamáriával, a Litea tulajdonosával és a Szókimondó különszáma szerkesztőjével. A riport és a tudósítás a fővárosi bemutatóról máig emlékezetes pozitív hatást váltott ki Hajdúszoboszlón, ugyanis a városi televízió különadásban mutatta be.

Sajnálatos, hogy kisebb eseményekre, újságcikkekre, híradásokra, tv-műsorokra még felsorolás szinten sincs lehetőségünk kitérni, a dolgot terjedelme miatt. Általam három jelentősnek ítélt dologra azonban kitérek. Ezek; Szép Ernő Hajdúszoboszlón született monográfiája, a Natália című korábban ismeretlen kisregényének kiadása és Bocskai István Múzeum 2008-évi Szép Ernő kamara kiállítása.

**Szép Ernő sírjának megkoszorúzása, halála negyvenhatodik évfordulóján, Buda-
pesten, a Kozma úti temetőben, 1999. október 2-án.**

(Készítette: Berényiné Szilaj Ilona)

Szép Ernőnek az irodalmi köztudatban való ébresztéséhez a könyvkiadás, az irodalomesztétika, az irodalomkritika is hozzájárult. 1945 után Hatvany Lajos, Réz Pál, majd Tandori Dezső írásai révén vált egyre ismertebbé költőnk. Ehhez járult műveinek kiadása (Réz Pál – *Vétkeztem*, valamint *Úri emberek vagyunk* novelláskötet, Hatvany Lajos – *Add a kezed* versek, regényei közül a *Lila ákác* és az *Ádámcsutka*, a *Hetedikbe jártam*). Az első nagyobb összefoglaló mű Purcsi Barna Gyula tollából született. Vannak, akik vitatják a mű érdemeit, én úgy gondolom, hogy az első olyan alapmunka, mely közelebb visz a költő, az író, a színműíró megértéséhez. A korábbi írásoktól az is megkülönbözteti, hogy elméleti síkon köti a korabeli magyar és európai irodalomhoz.

A 2007-es év júliusának elején jött ki a Kapitális nyomdából a Csokonai Kiadó jóvoltából rövidebb címén a Szép Ernő-könyvem, lektora Purcsi Barna Gyula lett. Az első híradás a Szókimondóban jelent meg Bálint Csilla írásából Hajdúszoboszlón, ő közölte a lektori véleményt, Réz Pál és debreceni Taar Ferenc író véleményét. Ezt követte egy beszélgetés a helyi televízióban, majd könyvbemutatók sora, így augusztus

9-én a szülőfalumban, szeptember 28-án, a Hajdúszoboszlón, majd október 2-án az országos bemutató ismét csak a Budai Várban lévő Liteában. A könyv sikerét – ahogy én meg tudom ítélni –, a hozzám eljuttatott, sok-sok pozitív vélemény is jelzi, valamint az, hogy a 2007-es évvégére elfogyott. A könyv megjelenését Hajdúszoboszló Város Önkormányzata támogatta.

Szép Ernő: *Natália* című kisregényének bemutatója 2008. május 28-án, az Ünnepi Könyvhét megnyitó rendezvényéről a Kovács Máté Város Művelődési Központ és Könyvtárban. A képen Vida Lajos beszél, mellette Csíkos Sándor színművész (Csokonai Színház), Kőrössi P. József író, a Noran Libro igazgatója és Papp András író. Vida Lajostól jobbra: Túri Borbála könyvtáros.

A következő évben, 2008-ban készítettem elő kiadásra Szép Ernőnek a nagyközönség előtt és szakmai körökben is ismeretlen kisregényét a *Natáliát*. A kis regény szövege több mint ötven éve nyugodott az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. Kiadására a Noran Kiadó vállalkozott, de a könyv alakban történő megjelenése előtt a Holmi folyóirat, éppen a Nyugat 100. évfordulója kapcsán négy részletben 2008. januári számával kezdődően lehozta. Ezt követően jelent meg a Noran Kiadónál a 2008 évi könyvhétre. A bemutatója május 28-án volt ünnepi külsőségek között Hajdúszoboszlón. A kis könyv hónapokon keresztül vezette a magyar könyvek slágerlistáját. Rendkívül sok elismerés érte, melyek ma is olvashatóak a világhálón. Szép Ernő révén így egymás utá-

ni két évben került Hajdúszoboszló az országos érdeklődés középpontjában.

A „...magányosan szálló S...” című Szép Ernő kamarakiállítás megnyitója a Bocskai István Múzeumban 2008. május 16-án. Középen Cséve Anna, irodalomtörténész, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, tőle balra Nagy Ibolya, a Bocskai Múzeum akkori vezetője, jobbra Kocsis Róbert, az önkormányzat Ifjúsági, Sport és Kulturális bizottságának elnöke. (Készítette: Búzási László)

A *Szókimondó* 2008/6. (júliusi) száma címlapján Szép Ernő portrészobra *Sajnálom a tengert* című verse kéziratának fotójára rávetítve jelent meg. Ebben közli Cséve Anna irodalomtörténész, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársának kiállításvezetőjét a Szép Ernő kamarakiállításról, illetve a kiállítás megnyitójának szövegét a Dokumentumtárban. A kiállítást az irodalmi múzeum munkatársai rendezték Cséve Anna irányításával, melynek otthont a Bocskai István Múzeum adott egész nyárra. A Bocskai István Múzeum Hajdúszoboszló történetének, kultúrájának, népszokásainak, hagyományainak ápolója, őrzője, gazdag Szép Ernő gyűjteménye van, ahogy arról dr. Juhász Imre elévülhetetlen érdemeivel kapcsolatban szóltam. A múzeumnak a város, a szülőföld, a város történetének és nagyjainak megismertetésében a felnőtt lakosság és az

ifjúság körében is kiemelkedő szerepe van. Szép Ernő egyéniségének és művészetének értékelése állandóan változó, alakuló folyamat, mind a tudományban, mind a közvéleményben. Megfigyelhető, hogy kortárs íróink között is nő a tábora, egyre többen tartják példának szellemiségét és művészetét. Az utóbbi években megszorodtak azok a tanulmányok, értekezések, melyek művészetének új sajátosságaira mutatnak rá. A múlt év őszén az Eötvös Lóránt Tudományegyetemen konferenciát tartottak róla.

Szép Ernő hajdúszoboszlói kultusza akkor kezd kialakulni, amikor a költő reneszánsza is kialakulóban van. A kettő egymástól elválaszthatatlan, az egyik növeli másik sikerét. Szép Ernő hajdúszoboszlói híveinek tevékenysége nélkül szegényebb lenne Szép Ernő utókora is. Annak hogy a költő emlékezete, irodalmi munkásságának esztétikai elismerése megtörtént, hogy a legendás Nyugat folyóirat nagyjai között tarthatja számon az irodalomtörténet és az irodalmi közvélemény a hajdúszoboszlói és az ország másterületein élő szakemberek együttes munkája kellett. Nem egyszer ez látványosan is megteremtődött, elsősorban Szép Ernő könyveinek újra kiadásában, s ennek a máig tartó folyamatnak kapunyitója a Natália volt. Ugyanakkor egy pillanatra sem szabad hátradőlni, a magyar haza, a magyar irodalom már nem veszítheti el Szép Ernőt, Hajdúszoboszlón azonban megkophat a Szép Ernő kultusz, ezért szükséges minden cselekvést megragadni utóélete ápolására és ez pedig a város lakossága, és ifjúsága szívében és irodalomszeretetében valósulhat meg. Ehhez pedig vannak intézményeik, iskoláink és szakembereink.

Irodalom

BORBÉLY Sándor

1996 *Klasszikusok rangrejtve: költőportrék és verselemzések.* Budapest.

DÉLIBÁB

1929 *Délibáb 1929. 51. sz.* Budapest. 20-23.

DEVECSERI Gábor

1967 *Lágymányosi istenek, emlékezések, tanulmány.* Budapest.

HARSÁNYI László

1970 *Adalékok a hajdúvárosok zsidóságának történetéhez.* Budapest

HATVANY Lajosné (szerk.)

1967 *Levelek Hatvany Lajoshoz.* Budapest

MERVÓ Zoltánné

1989 A népiskolák Hajdúszoboszlón. In: Gazdag István (szerk.): *400 év Hajdúszoboszló neveléstörténetéből.* Hajdúszoboszló. 89-123.

PURCSI Barna Gyula

1984 *Szép Ernő.* Budapest.

RÉZ Pál

1975 *Szép Ernő:* Budapest.

RÓNAI Mihály András

1984 *Magyar lant.* Budapest.

SZABÓ Lőrinc

1962 *Összes költemények.* Budapest

SZÉP Ernő

1912 *Énekeskönyv.* Budapest

1934 *Dali dali dal.* Budapest

SZÓKIMONDÓ

1996 *Szókimondó 1996. 5. sz. 12.*

TANDORI Dezső

1981 *Az erősebb lét közelében.* Budapest.

VIDA Lajos

2007 *Szép Ernő-könyv: Szép Ernő élet- és pályarajza.* Debrecen.

Melléklet

Szép Ernő életében kiadott alkotásai:

Első csokor (zsengék, műfordítások) 1902.
 Kabaret-dalok (kabaré-versek) 1908.
 Kucséber kosár (karcolatok, versek) 1911.
 Énekeskönyv (versek) 1912.
 Írka-firka (karcolatok) 1913
 Sok minden (karcolatok) 1914
 Az egyszeri királyfi (mesejáték) 1914
 Élet, halál (karcolatok, versek) 1916
 Egy kis színház (egyfelvonásos jelenetek) 1917
 Emlék, (Versek) 1917
 Kenyér (karcolatok) 1917
 A jázminok illata (elbeszélések) 1917,
 Október (Őszi napló) 1919,
 Régi kedvünk (aktuális versek) 1919.
 Lila ákác (regény) 1919,
 Patika (színdarab) 1919,
 Szilágyi és Hajmási (három egyfelvonásos színmű) 1920
 A világ (versek) 1921,
 Magyar könyv (elbeszélések) 1921,
 Az Isten is János (elbeszélés) 1921,
 Szegény, grófnővel álmodott (erotikus regény) 1921,
 Kétfelől angyal (elbeszélések) 1922,
 Hetedikbe jártam (ifjúsági regény) 1922,
 Vőlegény (színdarab) 1922,
 Elalvó hattyú (válogatott versek) 1924,
 Bűneim (szabad versek) 1924,
 Egy falat föld, egy korty tenger (úti napló, elbeszélés) 1927,
 Valentine (regény) 1927,
 Május (két egy felvonásos színmű) 1928,
 Jó szó (versek) 1928,
 Azra (mesejáték) 1930,
 Hortobágy (karcolatok) 1930,
 Aranyóra (színdarab) 1931,
 Dali dali dal (regény) 1934,
 Ádámcsutka (regény) 1935,

Szeretném átölelni a világot (elbeszélések) 1936,
Édes (ifjúsági regény) 1937,
Mátyás király tréfái (anekdoták) 1937,
Összes költeményei 1938,
Balett (elbeszélések) 1938,
A negyedik nyúlláb (elbeszélések) 1940,
Úrinóta (sanzonok) 1940,
Felnőtteknek (elbeszélések) 1941,
Zümm (elbeszélések) 1942,
Emberszag (regény) 1945,
Czüpös Kiss János (elbeszélések) 1947,
Vétkeztem (válogatott elbeszélések) 1951,

Halála után kiadott művei:

A hasbeszélő (bábjáték), Lila ákác (színdarab) Szép Ernő: Színház című
kötetben, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1975, kiadta: Réz Pál

Fiú, leány címen, Elfelejtett drámák: Krémes, Tűzoltó, Igazgató úr, Isten
madárkái, Háromlevelű lóhere, Fiú, leány Európa Kiadó, 2006. Budapest,
kiadta: Győrei Zsolt.

Natália (kisregény), Noran Libro Kiadó, Budapest, 2008. kiadta: Vida
Lajos.

Indiszkreció (miniregény, Hetedikbe jártam regénnyel) Noran
LibroKiadó, Budapest, 2010, kiadta: Réz Pál.

Kéziratban maradt Szép Ernő-művek:

Szívdobogás (színmű)
Gróf kisasszony (színmű)
Félkesztyű (idill)
Ágyrajárók (bohózat),
Tangó Tibor (jelenet),
Nimwégai Mária kalandjai a kanördöggel (bohózat).

Hajdúszoboszló önkormányzata Szép Ernő-díjával kitüntettettek:

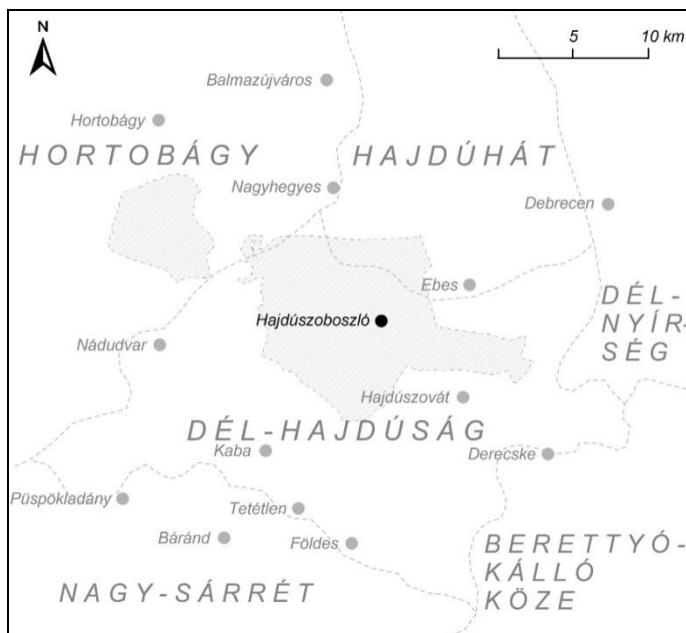
1996 - Szoboszlói Kulturális Közösség
1998 - Bárdos Lajos Városi és Pedagógus Énekkar

- 1999 - Antal János
- 2000 - Szabó István
- 2001 - Galánfy András
- 2002 - Losonczi Kálmánné
- 2003 - Vida Lajos
- 2004 - Juhász István
- 2005 - Berényiné Szilaj Ilona
- 2006 - Koncz Zsuzsanna
- 2006 - Kovács Gábor (posztumusz)
- 2008 - Fazekas Csaba
- 2010 - Borbély Lajosné
- 2012 - Maklár Kálmán
- 2012 - Törökné Komódi Judit

HAJDÚSZOBOSZLÓ TERMÉSZETI ADOTTSÁGAI ÉS ÉRTÉKEI

Tájföldrajzi helyzet

Hajdúszoboszló közigazgatási területe három földrajzi kistájhoz tartozik.¹ amelyek kialakulása bár földtörténeti, természetföldrajzi tekintetben számos hasonló vonással rendelkezik, mégis markáns különbségeket mutat.² Ezek a különbségek a felszíni vízhálózatra, a talajokra és a természetes növényzet és állatvilág máig fennmaradt töredékeire is rányomják bélyegüket, ezért célszerű a természeti adottságok és értékek bemutatását a három kistáj határainak (*1. ábra*) és jellegzetességeinek bemutatásával kezdeni.

1. ábra. Természetföldrajzi kistájak határai Hajdúszoboszló város közigazgatási határának területén (szerk. Novák Tibor, 2015)

¹ DÖVÉNYI 2010: 182, 242, 247.

² MARTONNÉ 2004: 112.

A város belterülete és külterületének központi, déli és délnyugati része a Dél-Hajdúságon helyezkedik el, amely alacsony fekvésű, folyómeder-maradványokkal és völgyekkel tagolt, átlagosan 90-100 méter tengerszint feletti magasságban elnyúló, löszös síkság. A várostól északra és észak-keletre a Hajdúhát 100-115 méter magasságig emelkedő, tagolatlan, szinte táblaszerű löszös hátsága terül el, míg a külterület északnyugati része illetve Angyalfháza területe a Hortobágy 88-90 méteres átlagos magasságban fekvő, medernyomokkal, szikes laposokkal és padkás szikésekkel tarkított alacsony síkján helyezkedik el.

A szoboszlói határ legalacsonyabb pontja ennek megfelelően a Hortobágy földrajzi kistájhoz tartozó Angyalfháza határrészen, a Csíkos-ér mentén elterülő laposokban található, mintegy 87 méteres tengerszint feletti magasságban. Legmagasabb pontja a határ északkeleti, Nagyhegyessel határos részén, a Hajdúhát földrajzi kistáj területén, a Kun Pál-halom és az Citra-halom között elterülő Citra-háton, 117,5 méteres tengerszint feletti magasságban húzódik.

Éghajlati adottságok

Az éghajlati besorolás alapján a város területe a mérsékelt meleg – száraz körzetbe tartozik.³ Mivel a városra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre hosszú időszakokra visszanyúló, azonos módszerrel végzett meteorológiai megfigyelések, ezért a klíma jellemzését az ország éghajlati körzeteinek sajátosságai, illetve a hivatalos mérőpontok adataiból extrapolált, számított adatok alapján⁴ mutathatjuk be legpontosabban. Az országos mérőhálózat adatai alapján a Hajdúszoboszlóra számított évi középhőmérséklet 1961-2010 között 10,7 °C, az évi csapadékösszeg pedig 544 mm.⁵ A Hajdúhát és a Dél-Hajdúság klímájának általános jellemzői az alábbi értékekben adhatók meg: éves napfénytartam 2000-2100 óra, a fagymentes napok száma 187-194, a hótakarós napok száma átlagosan 36-40, a hótakaró átlagos vastagsága 16-17 cm.⁶ A leggyakoribb szélirányok az ÉK-i, É-i és a D-i, az átlagos szélesebesség 2,5-3 m·s⁻¹. A havi csapadékösszeg és középhőmérséklet átlagos, valamint minimum és maximum értékeit erre az időszakra vonatkozóan a *1. táblázat* mutatja be. A csapadék időbeli eloszlásának kedvező vonása, hogy a legnagyobb csa-

³ PÉCZELY 1979.

⁴ LAKATOS et al. 2013: 158.

⁵ LAKATOS et al. 2013: 158.

⁶ DÖVÉNYI 2010.

padékmennyiség a nyári hónapokban, május és augusztus között hullik, amikor a párolgás mértéke is a legnagyobb. Ennek ellenére jellemző a nyári klimatikus vízhiány, amely az alacsony légköri páratartalommal párosulva inkább a sztyeppeit, semmint a fás vegetáció kialakulásának kedvez. A fenti 50 éves periódusban az éves csapadékösszeg 18 évben nem érte el a fás vegetáció előfeltételének tekintett 500 mm-t.

Vízrajz

A város fő vízfolyása a Kösely, amely 91 km hosszú, 777 km² vízgyűjtő-területtel, amelynek a nádudvari vízmércénél átlagos vízhozama 0,01 és 28 m³·s⁻¹ között változik, átlagosan 2 m³·s⁻¹.⁷ A széles, tál alakú mederben lomhán kacskaringózó, inkább mocsaras élőhelynek számító folyó a Kondoros és a Tóció vizeit összegyűjtve Nádudvarnál torkollik a Hortobágyba. Medrét a kanyarulatok hatalmas mérete alapján a jelenleginél sokkal bővebb vizű vízfolyás alakíthatta ki. A város határának másik fontos élővize a Keleti-főcsatorna. A csatorna építése 1941. augusztus 8-án kezdődött és 1956 júliusára fejeződött be. A csatorna Tiszalöknél indul, majd a Hortobágy peremén halad déli irányban Bakonszegig. Medre eredetileg 40 méter, jelenlegi állapotában 25-30 méter széles, 3-4 méter mély. Építésének legfontosabb célja az öntözés biztosítása volt. Az 1960-as évek közepétől épültek meg a hozzá csatlakozó öntözőfűrtök, amelyekkel körülbelül 6 ezer hektár öntözése vált lehetővé.⁸ A Hajdúhátsági Többcélú Vízgazdálkodási Rendszer (HTVR) eredetileg 30 ezer hektár öntözését tette volna lehetővé, a második és harmadik ütem azonban pénzhiányában nem épült meg. A csatornához kapcsolódó öntözőfűrtök biztosítják a szomszédos mezőgazdasági területekre az öntözővíz kivezetését. A Keleti-főcsatorna topográfiai helyzetéből adódóan az annál magasabban fekvő, jó talajú hajdúhádi területekre az öntözővizet gravitációs úton nem, csak szivattyúzással lehet eljuttatni, ami költséges. A csatornánál mélyebben fekvő, túlnyomórészt szikes talajok öntözése pedig nem kifizetődő.

⁷ DÖVÉNYI 2010: 247.

⁸ NAGY 2012: 15.

1961-2010	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	
	átlag	-1,6	0,8	5,8	11,4	16,5	19,5	21,2	20,9	16,6	11,3	5,4	0,1
<i>min.</i>	-9,9	-7,2	0,4	7,8	13,2	16,5	18,6	18,0	13,4	8,5	-0,7	-5,2	
<i>max.</i>	4,3	5,8	9,3	14,8	20,3	22,7	23,8	25,5	20,4	15,5	9,7	3,6	
Középhőm.	átlag	31	31	30	43	55	73	62	55	43	33	44	43
	<i>min.</i>	3	0	2	1	9	21	10	6	0	1	7	0
	<i>max.</i>	75	89	79	92	151	155	132	151	124	141	121	106
Csapadék	átlag	31	31	30	43	55	73	62	55	43	33	44	43
	<i>min.</i>	3	0	2	1	9	21	10	6	0	1	7	0
	<i>max.</i>	75	89	79	92	151	155	132	151	124	141	121	106

1. táblázat. A havi középhőmérséklet átlagos, minimum és maximum értékei, és a havi csapadék-összeg átlagos, minimum és maximum értékei Hajdúszoboszlón 1961-2010 között, számított, homogenizált adatok alapján. (LAKATOS et al. 2013: 158.)

Földtani adottságok

A pannon tenger ásványkincsei

A Nagyalföldi-medence részeként mindhárom kistáj szárazföldi felszínfejlődése viszonylag későn, a harmadidőszaki, ún. Pannon-beltó vagy beltenger feltöltődését követően vette kezdetét. Ezt megelőzően tengeri üledékgyűjtőként funkcionált, amelynek üledékei több ezer méteres vastagságban halmozódtak fel.

A legutolsó tengeri időszak, a miocén végére a pannon emeletre tehető. A pannon tenger legnagyobb kiterjedését mintegy 6-8 millió évvel ezelőtt érte el, amikor elborította a Kárpát-medence alacsonyabban fekvő medenceterületeit és folyamatos süllyedése, illetve az emelkedő hegységperemből érkező hordalék lerakódása következtében átlagosan 1000 méternél is vastagabb rétegsorral töltődött fel. A pannon rétegek vastagsága a hajdúszoboszlói fúrásokban meghaladja az 1200 métert. Az alattuk települő szarmata mészkövet Hajdúszoboszló mellett 1350-1423 méter mélységben érték el,⁹ majd ez alatt 1500-2000 méter között középidői, feltehetően kréta mészkövek következtek. A porózus, többnyire homokkőből, homokból álló pannon képződmények változatossága Hajdúszoboszló környékén különös gazdasági jelentőséggel bír: ezek pórustere szolgál ugyanis a térségben előforduló földgáz és termásvízkészlet tározójaként, míg a korábbi, alsó pannon üledékek egy része a szénhidrogének anyaközetét jelenti. A jelentős vastagságban felhalmozott harmadidőszaki medencekitöltésekben tárolódó víz, illetve gáz kitermelését megkönnyíti, hogy egymásba fogazódó rétegeik felboltozódása, illetve a medenceperem felől rájuk nehezedő nyomás következtében a víz és a szénhidrogének ún. csapdák területén felfelé vándorolnak. Ha az ilyen csapdákat fúrásokkal ütjük meg, a nyomás következtében a víz, illetve a felette felhalmozódott szénhidrogének szivattyúzás nélkül áramlanak a felszín felé.

A tiszántúli területek geofizikai felvételi munkálatai 1917-ben indultak meg, ezek alapján jelölte ki Böckh Hugó és Böhm Ferenc az első szénhidrogén kutatófúrásokat: 1918-ban a Nagyhortobágy 1. sz. fúrás helyét, majd ezután a Hajdúszoboszlói I. sz. fúrás helyét a Vér-völgyben, ahol 330 m-t ért el a fúrás, amikor Pávai Vajna Ferenc vette át a fúrás irányítását.¹⁰ A vér-völgyi fúrást leállította és saját módszerével új helyre

⁹ BUDAY-SCHMIDT 1940: 16.

¹⁰ SZÉKY 1964.; DOBOS 1988.

telepítette. Ez lett a Hajdúszoboszló I. sz. fúrás, illetve hévízkút helye. Nem sokkal ezután a II. sz. kút létesítésére is sor került 2032 m mélységgel,¹¹ amelynek helyét az I. számútól kb. 220 m-re tűzte ki Pávai. 1925 október 26-án tört fel az I. sz. hévízkút 1019-1090 m közötti homokrétegeből 1600 l/min vízhozamú, 73 °C hőmérsékletű gázos hévíz.¹² A hévíz konyhasós, jódos, brómos jellegű és jelentős mennyiségű szén-savat tartalmaz, kémiai összetételének vizsgálata korán megkezdődött,¹³ különösen a jodid (7,2-8,40 mg/l) és a bromid (18,0-23,50 mg/l) jelentett központi kérdést. A kútban a víz nyugalmi szintje +32 m-en maradt, azaz szivattyúzás nélkül tört a felszínre. A fúrás rétegsorában 134,20 m-ig negyedidőszaki, ez alatt 1090 méterig felső-pannóniai agyag, homok, homokkő rétegeket határoztak meg.

A kiömlő víz kezdetben mintegy tavat képezett a kút körül, amelyben több száz ember áztatta a lábát. Majd 1927-ben elkészültek az első fürdőépületek, ezzel párhuzamosan mind több medencét létesítettek a növekvő vendégforgalom lebonyolítására, így 1939-ben már három nyitott, és négy fedett medencével, hullámfürdővel rendelkezett a fürdő.

A következő néhány évtizedben sekély (80-200 méter mély) artézi kutakat nagy számban létesítettek, amelyeknek egy jelentős része szintén „gázos” volt: azaz a vízzel együtt felszínre törő földgázt akár meg is lehetett gyűjtani, így az a csőből kiáramló víz felett kékes lánggal égett. Ezeknek a kutaknak a többsége rövid életű volt, azaz elsőként a gáz szökött el, majd a nyomáscsökkenés következtében már a víz sem emelkedett a felszín fölé, így vagy szivattyúzni kellett, vagy újabb és újabb fúrásokat létesíteni. A mélyben felhalmozódott vízkészletek azonban nem csak fúrásakor, de a geológiai rétegek törései, repedései és pórusai mentén, természetes úton is felfelé áramolhatnak. Így helyenként szerepük lehet a felszínhez közelebbi réteg-, és talajvízkészletek pótlásában is.

Az artézi kutak gáztartalma a mélységgel növekvő arányban tartalmazott metánt, így a 100 m körül 66%-os, 200 méter körül 87%-os, míg a Hajdúszoboszló II. fúrás 2000 méteres fúrásából származó gáz 91%-os metántartalommal bírt. A több kútból elvezetett, összesen mintegy napi 4750 m³ mennyiségű gáz elemzése 85 % metánt, 7,7 % nitrogént és 5,0 % szén-dioxidot mutatott ki. Erre a gázkészletre épült fel 1929-ben a város földgázüzemű villanytelepe, mint az első ilyen ma-

¹¹ SCHAFARZIK 1926: 49.

¹² DOBOS 2005.

¹³ EMSZT 1928.

gyarországi vállalkozás. Ez Hajdúszoboszlón kívül Kaba, Nádudvar, Hajdúszovát és Tetétlen villamos energiaellátását biztosította, és napi 1200 m³ gázt használt fel. Az ipari felhasználáson, valamint 2100 magánfogyasztón kívül még 850 közvilágítási lámpa áramszükségletét is fedezte.¹⁴ A fennmaradó gázt sűrítve vasúti kocsik világítására a MÁV használta fel. Bodnár János a vízzel együtt feltörő gáz elemzése során figyelt fel a vízben megjelenő aszfaltos csomócskákra. A barna csomócskákban az aszfalton kívül 13,11% paraffint és 39,35% kőolajat is talált, amely újra a szénhidrogén-kutatások felé terelte a figyelmet. Szénhidrogénvegyületeket alulról felfelé 113,10 m-ig 18 szintben figyeltek meg, amelyek migráció útján kerülhettek a jelenlegi helyükre a sokkal mélyebben található, alsópannon anyaközetekből.

A Hajdúszoboszlón 1958-ban feltárt földgázmező kitermelésére létesített kutak termelésbe állításával 1960. december 26-án indult meg a gáztermelés. 1962. december 16-án megalakult a Nagyalföldi Kőolaj- és Földgáztermelő Vállalat Hajdúszoboszlói Üzeme. A letermelt gázkészletek helyén jelölték ki az ország első, s egyben legnagyobb földalatti gáztárolóját. A 940–1000 m mélységben elhelyezkedő, 44 m átlagos etázs-magasságú, 5 mrd m³-es földtani készletű, egyik legnagyobb alsó-pannon homokkő tároló eredeti készletének kitermelése még 1962-ben megkezdődött. A földalatti gáztároló kialakításának kezdetekor a telep leművelési foka 57%-os volt, a kezdeti 97,2 bar telepnyomás 72,8 bar-ra csökkent. 1977–78-ban kezdődött meg a tároló kettős funkciójú (besajtoló–kitermelő) kútjainak a mélyítése, és a tároló kialakításához szükséges felszíni berendezések kialakítása.¹⁵ Az első besajtolási ciklus 1980-ban indult, 240 millió m³ (szovjet importból származó) földgáz besajtolásával. Az első kitermelési ciklus kezdete 1981–82 tele volt. Ekkor a rendelkezésre álló, kitermelhető készlet 400 millió m³, a besajtoló-kapacitás 2,9 millió m³/nap volt, a kitermelő-kapacitás pedig 5 millió m³/napra tehető.¹⁶ A Pannon-beltő feltöltődését, illetve kiszáradását követően, amelyet mintegy 5-5,5 millió évvel ezelőttre datálnak, folytatódott a medenceterület feltöltődése, de ettől kezdve folyóvízi, ártéri üledékekkel. A pliocén korban zajló folyóvízi felszínfejlődés eredményeként 100-120 méteres

¹⁴ BUDAY-SCHMIDT 1940: 13.

¹⁵ HOLODA 2003: 97.

¹⁶ HOLODA 2003: 97.

vastagságban főképp agyagos, kőzetlisztes, homokos üledékek rakódtak a korábbi pannon rétegekre.¹⁷

Felszíni földtani képződmények

A felszíni üledékek minőségét elsősorban a pliocén követő pleisztocén (2,4 millió – 10 000 éve) és holocén (10 000-0 éve) felszínfejlődés jellege határozza meg. A mintegy 2,4 millió évvel ezelőtt kezdődött lehüléssel kezdődő pleisztocén idősakra jellemző, hogy a folyóvízi felszínfejlődés tovább folytatódott, ugyanakkor jelentősen hűvösebb klimatikus körülmények miatt megváltozott a vízfolyások üledékszállítása illetve vízjárása. Míg a Hajdúhát és a Hortobágy területeit ebben az időszakban elsősorban az észak felől, a Sajó, a Hernád és a Bodrog mai vízgyűjtőterületéről érkező vízfolyások töltötték fel.¹⁸ addig a Dél-Hajdúság medernyomai azt mutatják, hogy a feltöltést végző vízfolyás az Érrrel párhuzamos hajdani folyó lehetett. A pannon végén a Hajdúhát a negyedidőszaki löszrétegek alatt foszlányokban fennmaradt vörös agyagtakaró tanúsága szerint kiemelt táblaröggként, vízfolyásoktól mentes térszinként viselkedett. A Dél-Hajdúságon és Hortobágyon viszont továbbra is ártéri üledékek képződése volt jellemző.¹⁹ A vízfolyások által szállított hordalék minősége északról dél és nyugat felé finomodik,²⁰ így a Hortobágy északi részén ebben az időszakban még kavicsos üledékek is rakódtak le, míg a Dél-Hajdúság felé kavics már nem jutott el, csak homokos, agyagos üledékek rakódtak le. A folyóvízi fejlődés eredményeképpen a pleisztocén során a Dél-Hajdúságra érkező legfontosabb vízfolyás már a mai Kösely elődje lehetett,²¹ amely keletről érte el a területet és nyugati irányba, a Hortobágy mélyebben fekvő területe felé folyt tovább. A Hortobágy fejlődését lényeges mértékben befolyásolta, hogy mintegy 20-30 000 évvel ezelőtt a Tisza mai helyére került. A Hortobágy egykori ártéri térszíne így folyó nélkül maradt.²² Ezt követően kezdődhetett el a Hortobágy területének mindmáig jellemző talajtani folyamata, a szikesedés.²³ Eközben a Hajdúhát területén, illetve a Hortobágy és a Dél-Hajdúság legmagasabban fek-

¹⁷ SÜMEGHY 1944.

¹⁸ FRANYÓ 1966.

¹⁹ RÓNAI 1985a: 342.

²⁰ BORSY 1987.; BORSY 1989.

²¹ MIKE 1991.

²² FÉLEGYHÁZI 1998.; FÉLEGYHÁZI-TÓTH 2003.

²³ SZŐÖR et al. 1992.

vő, árvizektől nem érintett kisebb foltjain a heves, hideg jégkorszaki porviharok a levegőben szállított kőzetlisztből, porból halmozta fel több méter vastagságú rétegeket.²⁴ Az ebből felhalmozódott lösz vastagsága a Hajdúhát legmagasabb részén a 10 métert is meghaladja.²⁵ Hajdúszoboszló környékén azonban sokkal jellemzőbb, hogy a levegőből kiülepedő, szárazföldi térszínre rakódott tipikus lösz helyett az ártéri, időnként vízállásos, árvízjárta területekre jellemző infúziós lösz keletkezett.²⁶ Ennek agyagtartalma nagyobb, míg a szél által legjobban szállítható porfrakcióba tartozó szemcsék aránya kisebb a típusos löszben mérhető arányoknál. A keletkezés körülményeiről pontos képet kaphattak a kutatók a negyedidőszaki rétegekben helyenként bőségesen előforduló csigaházak elemzésével. Ezek mennyisége és fajösszetétele híven tükrözi az egykori ökológiai viszonyokat, és mivel a csigák környezeti igénye ismert, a szárazföldi, mocsári, illetve vízi fajok előfordulási arányai alapján következtetni lehet a csigaházakat tartalmazó üledékréteg keletkezési körülményeire. Ugyanakkor a házakba beépült CaCO_3 –széntartalma alapján izotóp-geokémiai módszerekkel a keletkezés kora is pontosan megállapítható.

A Hajdúhát és a Dél-Hajdúság közötti markáns különbség másik oka a Hajdúhátnak a pleisztocén legvégén bekövetkezett tektonikus kiemelkedése. Ezt követően a folyóvízi rétegekre már csak eolikus üledékek települtek, illetve felerősödött a szomszédos tájak felől hátravágódó völgyek bevágódása.²⁷

A felszínen a fent említett tájféldrajzi különbségek alapján néhány méteres vastagságban a Dél-Hajdúságon holocén-pleisztocén ártéri lösziszapot, a Hortobágyon szikes ártéri lösziszapot, míg a Hajdúhátot típusos lösz és homokos lösz találunk.²⁸ A Dél-Hajdúság és a Hortobágy elhagyott medreit, mélyebb fekvésű laposait helyenként réti agyag tölti ki.

A város határának meghatározó része a Dél-Hajdúsághoz tartozik, ennek egyik mélyebb fekvésű részén, a város DNy-i peremén létesült egykori téglagyári feltárás szemléletesen mutatja be a város határának nagyobb részére jellemző sekélyföldtani képződmények sajátosságait.

²⁴ SÜMEGI et al. 2000.

²⁵ RÓNAI1985b: 335.

²⁶ SÜMEGI 1989.; SÜMEGI 1996.

²⁷ LÓKI et al. 214: 47-48.

²⁸ MOLNÁR 1966.

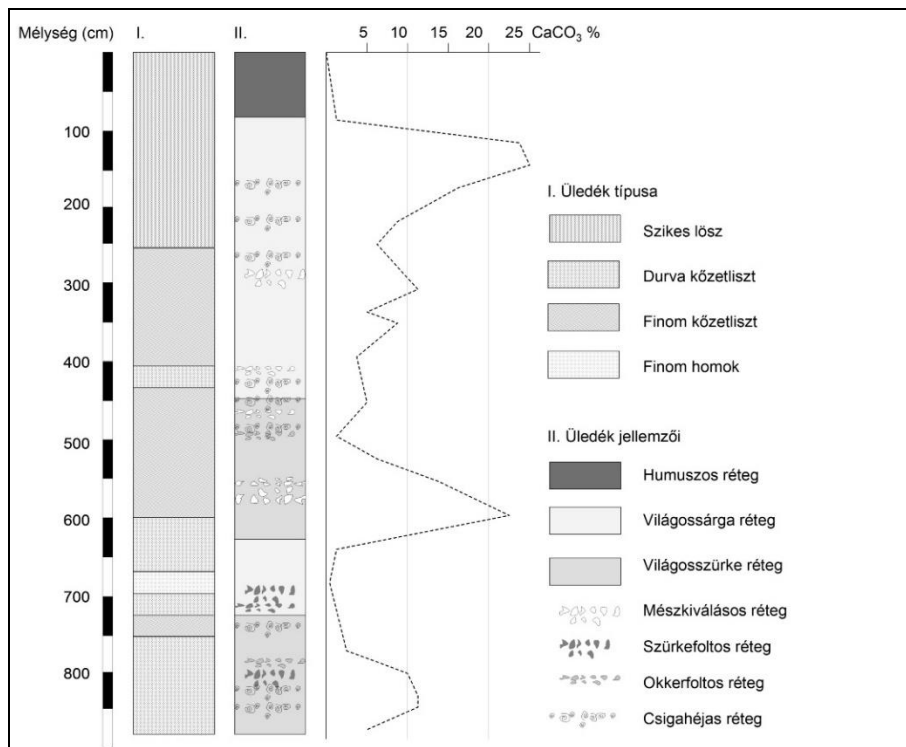
A hajdúszoboszlói egykori téglagyári gödör területén végzett fel-tárásból 8,75 m mélységig részletesen adatok állnak rendelkezésre a fel-színhez közeli földtani képződményekről.²⁹ Ez a szelvény, amely a Dél-Hajdúság átlagos terepszintjéhez képest kissé alacsonyabb fekvésű tér-színről származik, a lösz alatti folyóvízi rétegsort is keresztezi. Az ebben leírt képződmények a Dél-Hajdúság legutóbbi néhány tízezer év során keletkezett legjellegzetesebb földtani képződményt képviselik (2. ábra).

A rétegsor tetején lévő talaj humuszban gazdag mezőségi talaj, amely 0,00-0,75 m között sötét színű és a talajosodás következtében nem árulkodik a talajosodás alapjául szolgáló földtani képződmények keletke-zésének eredeti körülményeiről.

A talaj alatt mintegy 2 méter vastagságú szikes löszréteg helyez-kezik el. A lösz a talaj humuszos rétege alatt világossárga színű. Szem-cseösszetételére 13-25% közötti agyag-, 48-80% közötti iszap- és 7-19% homoktartalom jellemző.

Ez alatt folyóvízi rétegek következnek, amelyek szemcseösszeté-tele a kőzetlisztes–finomhomokos rétegek váltakozása következtében lényegesen nagyobb változatosságot mutat. Átlagosan 11-32% agyagtartalom, 21-82% iszaptartalom és 7-55% közötti homoktartalom jellemzi őket. 6,75-7,00 m között uralkodóan finom homokból álló közbetelepülés fordult elő. A folyóvízi üledékrétegekben a szürke és a sárga színárnyala-tok váltakoztak. A talajvízmélység és a kapilláris úton telített zóna mély-ségének ingadozása következtében jellemző az oxidáció és a redukció gyakori váltakozása, amelynek következtében ez a jellegzetes tarkaság létrejött. Az oxidáció folyamán oxidált vasvegyületek keletkeztek, ame-lyek sárga, okker és rozdsaszínű foltokat eredményeztek. Redukció hatá-sára viszont a vasvegyületek redukciója következtében zöldes, szürkés, kékes árnyalatú, két vegyértékű ferro-ionokat tartalmazó vasvegyületek jöttek létre. A tarkaságot tovább fokozzák az egyes szintekben nagy mennyiségben megjelenő piszkosfehér színű, különböző méretű és for-májú mészkiválások. A szelvény mentén több csigamaradványos szint is előfordul, nem csak a folyóvízi eredetű rétegekben, hanem a legfelül el-helyezkedő löszrétegben is.

²⁹ MOLNÁR-KROLOPP 2003.

2. ábra. A hajdúszoboszlói téglagyári szelvény által feltárt felszínközeli geológiai képződmények a Dél-hajdúság legjellegzetesebb képződményeit mutatják be (szerk. Molnár-Krolopp 2003, módosítva)

A rétegsor karbonát tartalma mind a folyóvízi eredetű, mind pedig a löszrétegben igen változó, jellemzően 0,9-24,0% közötti.

A feltárás rétegsorából igen gazdag őslénytani anyag került elő, összesen 18 vízi és 24 szárazföldi csigafaj 21 ezer példányát gyűjtötték be, amelyek faji összetételéből, a megtalált fajok ökológiai igényeiből következtetni lehet az egyes üledékrétegek keletkezési körülményeire.

A rétegsor felső részéből (0-1 méter) a hémarmadványok csaknem teljesen hiányoznak, amely a humuszsavak hújoldó hatásával és a bolygatótsággal magyarázható.

Az 1-5 m közötti rétegből fajban és egyedszámban gazdag vízi és szárazföldi csigafajok héjai kerültek elő.

A víziek és szárazföldi fajok aránya szárazföldi térszínre utal. A szárazföldi fajok egyedszámaránya 93-95%-ot ér el. Ezek a rétegek az alföldi „infúziós lösz” kialakulásának megfelelő körülményeket tükrözik,

azaz olyan ártéri területet, amely időszakosan vízzel borított ugyan, de időnként teljesen szárazzá válik. A klíma hűvös és csapadékos lehetett, amelyre a szárazföldi csigák között a nedvességigényes és hidegtűrő *Succinea oblonga* faj gyakori előfordulása utal.

Az 5-7,5 méter közötti rétegben az egyedszám alacsony, 100 db alatti, de teljesen faunamentes rétegek is előfordulnak. A terület ebben az időszakban hosszabb időre szárazra kerülhetett.

A 7,5-8,7 m közötti réteg volt leggazdagabb csigahéjakban. A megtalált egyedek legnagyobb részét (81-99%-át) a vízi fajok egyedei adják, amelyek álló- és lassan folyó vizekre jellemzőek. A leggyakrabban előkerült fajok az *Anisus spirorbis*, és a *Bithynia leachi*, amelyek az előkerült vízi életmódú csigahéjaknak 66-95%-át teszik ki. A szárazföldi csigafajok közé a megtalált egyedeknek csupán 1-19%-a tartozik. Ezek túlnyomóan hűvös klímán élő *Collumela* fajokhoz tartoztak. A szakasz felső részén elvéve melegigényes fajok is előfordultak.

A fentiek alapján a téglagyárban feltárt rétegsor folyóvízi ártéri körülmények között keletkezhetett, ahol az árvizek sodorhatták össze az elpusztult csigák házait egyes jól elkülönülő rétegekben. A klíma hűvös, de nem szélsőségesen hideg lehetett.

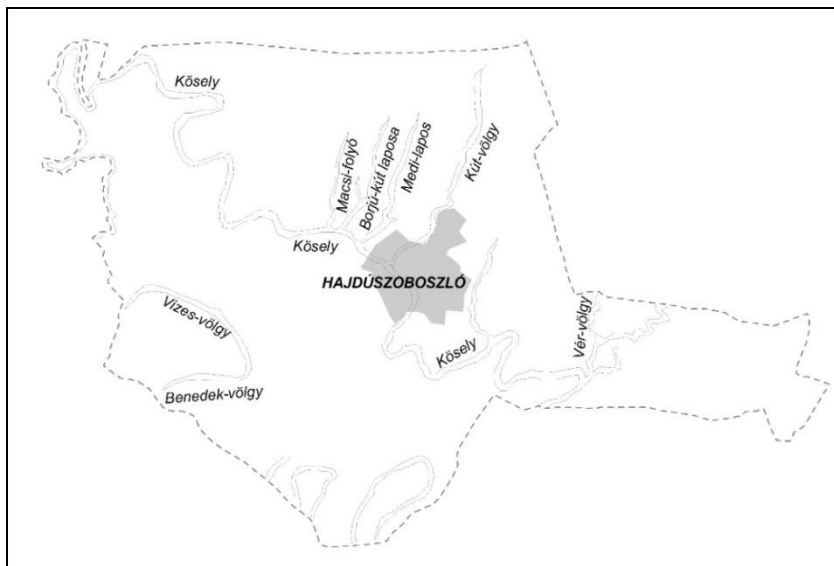
Felszínalaktani értékek

A löszös hátságok formái

A Dél-Hajdúság és a Hajdúhát városhoz tartozó területe egyhangú felszínnű, csekély reliefenergiájú sík, amelyben változatosságot csak az egykori folyómedrek maradványai, a hozzájuk kapcsolódó folyóhátak illetve kisebb nagyobb zárt, löszös mélyedések jelentenek.³⁰ A város területének legmarkánsabb folyómedrei a Köselyhez és a hozzá kapcsolódó holtmedrekhez (Benedek-ér, Vizes-völgy) köthetők. Jelenlegi állapotában a Kösely többnyire a saját egykori folyómedrének közepébe mesterségesen mélyített, keskeny, csatornázott mederben folyik, a széles egykori mederágyat inkább csak pangó víz tölti ki, jelentős vízhozammal csak a tavaszi belvizes időszakokban rendelkező vízfolyás. Medrének méretei, szélessége, mélysége és a kanyarulatok hatalmas, túlfejlett íve alapján medrét valamely, a pleisztocén végén délkeletről északnyugatra tartó, lényegesen nagyobb vízfolyás hozta létre, amely a jelenlegi folyóhálózat elemeihez, vízgyűjtőterületeihez csak nehezen köthető. A medrek azóta

³⁰ SZABÓ 1965.; SZABÓ et al. 1999.; LÓKI et al. 2014.

jelentős mértékben feltöltődtek, relatív mélységük ezért csökkent, ugyanakkor továbbra is a jelenlegi vízhálózat gerinceként szolgálnak. Nem teljesen egyértelműen folyóvízi eredetűek a Dél-Hajdúság irányából a Hajdúhát, azaz délről észak felé hátravágódó, egyenes futású, sekély medrek, amelyek a Vér-völgygel párhuzamosan, illetve ahhoz kapcsolódóan futnak a Kösely felé: a Vér-völgy, Kút-völgy, Medi-lapos, Borjú-kút laposa, Macsi-folyó (3. ábra). A Hajdúhát határán megnövekvő reliefenergia következtében ezek a völgyek feltehetőleg legalább részben a hátravágódó eróziós-deráziós folyamatok következtében mélyültek a hajdúhádi löszplató vastagabb löszrétegeibe.³¹

3. ábra. Folyómedrek és eróziós laposok Hajdúszoboszló határában
(szerk. Novák T. 2015)

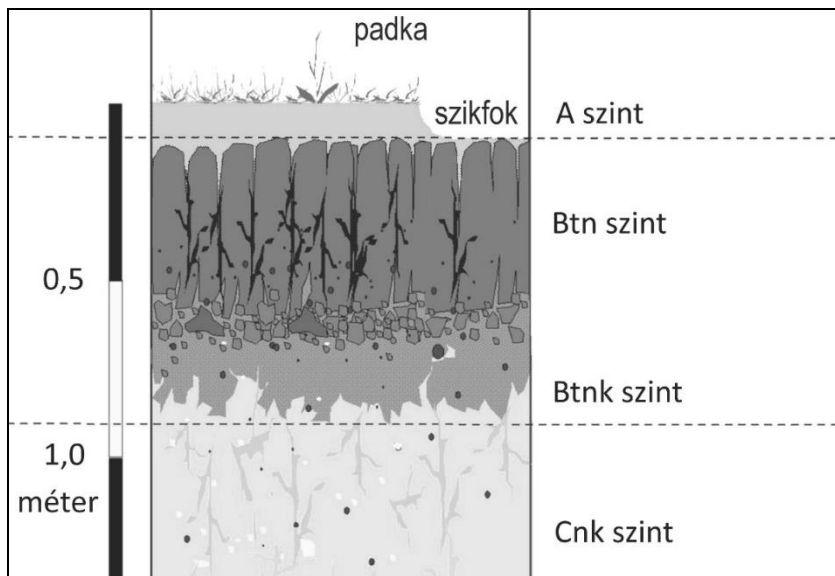
Szikések formakincse

A hortobágyi területeken elsősorban a réti szolonyec talajokhoz kötődő szikpadkás formák változatossága jellemző.³² Az erózióval szembeni ellenálló képesség tekintetében egymástól élesen elkülönülő fel- és altalaj következtében miniatűr tereplépcsőket hoz létre. A laza, elporosodó, kilúgzott feltalaj nagyon gyakran, és könnyen válik az erózió áldozatává.

³¹ BORSY 1969.

³² TÓTH-NOVÁK 2010: 330.

Ezt a folyamatot természetes és antropogén hatások is tovább erősíthetik. A legelő állatok taposása ugyanúgy kiválthatja, mint a járművek kereknyomai. Ugyanakkor nagyobb reliefű területeken, például folyóhátak peremén, természetes módon is bekövetkezik a tavaszi belvizek parti zónájában. A feltalaj lehordódását követően a szikes altalaj a felszínre kerül, amely a felhalmozott sók zömét tartalmazza, agyagban gazdagabb, a vizet nehezen átteresztő réteg. A padkás szikes területeken a még ép, gyeptakaróval fedett magasabb felszínű terület és az erodált, ezért alacsonyabb, gyér, sőtűrő növényzettel alig benőtt felszín zezugos vonal, a padkaperem mentén válik el egymástól. Az erodált és az ép felszín közötti 5-25 (50) cm magasságú tereplépcső a szikpadka (4. ábra). A felette elhelyezkedő gyeptakaróval fedett térszint padkatetőnek, míg az alatta húzódó mélyebb fekvésű térszint szikfoknak nevezzük.³³ A kettő közötti lankás térszint, amennyiben az nem lépcsőszerűen meredek, sziklankának nevezik. A szikfokot gyakran beborító világosszürke kovasavas réteg, a padkaperem és az összerepedezett felszínű, vagy éppen esővízzel borított szikfok jellegzetes elemei a hortobágyi tájnak, és számos sziki specialista növény és állatfajnak nyújtanak élőhelyet.

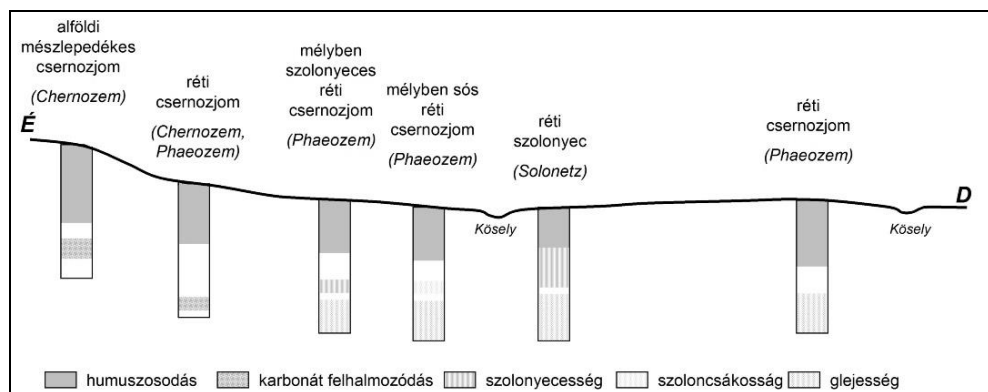
4. ábra. Padkásodott réti szolonyec talaj jellegzetes szelvénye
(szerk. Novák Tibor, 2010)

³³ TÓTH-NOVÁK 2003: 206.

A rendkívül kis lejtésű, hortobágyi táj felszínén a csapadékvíz, hólé bizonyos körülmények között csak igen lassan tud beszivárogni a talajba, különösen, amikor a talaj még fagyott állapotban van. A kora tavaszi csapadékos időszakokban ezért jelentős területeket borít belvíz. A lejtés irányában lassan levonuló víztömeg hosszútávon jelentős eróziós tevékenységet fejthetett ki. Ahol korábban a padkásodás következtében már erodált felszínek voltak jelen, a lejtés irányából lassan hátravágódó, csekély mélységű és szélességű erek, szikerek jöttek létre. A belvíz levonulását követően ezek vízutánpótlása megszűnik, így teljesen kiszáradnak. Számos szikér egymásba torkollásával szélesebb erek is kialakulhatnak, amelyek már az elhagyott folyómedrek méretével is összevethetők, eltérő képződési körülményeik miatt azonban a hasonlóság pusztán felzínes. A szikes talajok eróziójával létrejött nagyméretű szikerek a Nagyág-ér, és a Csíkos-ér.³⁴

Talajtani értékek

A város határának talajtani viszonyait a fent vázolt felszíni földtani képződmények minősége, a talajvíztükör felszíntől való távolsága, és a talajvíz minősége határozzák meg. A három szomszédos kistáj talajtani viszonyai emiatt jelentős eltérést mutatnak. Északról dél felé haladva a magasság változásával jellegzetes talajsorokat találhatunk, amelyeket az 5. ábra mutat be.

5. ábra. Jellegzetes talajsor és a talajszelvények jellegzetes folyamati Hajdúszoboszló határában a Hajdúhát és a Dél-Hajdúságon keresztül, É-D irányban (szerk. Novák Tibor, 2015)

³⁴ NOVÁK 2010: 19.

A Hajdúhát területén találjuk a legjobb termőképességű talajokat, amelyek kialakulásában a talajvízhatástól mentes körülmények között, típusos löszön végbement humusz-felhalmozódási folyamat szerepe volt döntő. A talajvíz átlagos mélysége itt 6-8 méter, tehát érdemben nincs hatással a talajok kialakulására, emiatt az ilyen körülmények között képződött alföldi mészlepedékes csernozjom talajt zonális talajnak tekinthetjük. Magas szervesanyag-tartalom, mély termőréteg és a humuszos réteg közelében kalcium-karbonát akkumulációs szint jelenléte jellemzi. A jelentős biológiai aktivitás következtében jellemzőek benne az állatjáratok, amelyeket a felülről behulló sötétebb talajanyag az altalajban is láthatóvá tesz, krotovinák formájában. A kalcium-karbonát felhalmozódás szintjében változatos konkréciók, kiválások fordulnak elő: mészhártyák, lepedékek, mészerek, mészgöbecsek, löszbabák formájában. A Hajdúhát déli peremén húzódó laposok, erek szegélyén, talajvízfeltöréses foltokban sós, szoloncsákos talajok fordultak elő kisebb foltokban, amelyek azonban a vízrendezés és a talajmelioráció következtében egyre inkább eltűnőben vannak. Természeti értéküket a rajtuk meglepedő gyér halofiton növényközösségek jelentették, amelyek a sós talajokkal együtt jelentősen megritkultak. Az alföldi mészlepedékes csernozjom talajok a WRB nemzetközi talajtani osztályozásban általában a Chernozem referencia csoportba, míg a sós, szoloncsákos talajok a Solonchak referencia csoportba sorolhatók be.

A mélyebben fekvő dél-hajdúsági területeken a talajképződés bázisául az infúziós lösz szolgál, amelynek felső rétegei gyakran egyáltalán nem tartalmaznak karbonátokat, ugyanakkor szerkezete sűrűbb, tömődöttebb, agyagtartalma nagyobb. Emiatt az alföldi mészlepedékes csernozjom itt már csak alárendelten, a magasabban fekvő hátakon fordul elő. Ezen a tájon az ún. réti csernozjom talajok válnak uralkodóvá a kistáj területének 63%-át borítva.³⁵ Legfontosabb jellemzőjük szintén a vastag, nagy szervesanyag-tartalmú humuszos feltalaj szint, de szerkezetük tömöttebb, a kalcium-karbonát akkumulációs szintek pedig néhol hiányoznak, vagy a humuszos réteg alatt nagyobb mélységben jelennek csak meg. Ugyanakkor a felszínhez közelebbi talajvíztükör (2-4 m) hatására a kapilláris úton felfelé törő nedvesség gyakran befolyásolja az altalaj minőségét. Hatására kékes-szürkés glejes foltosság lép fel, amely együtt járhat vízdoldható sók felhalmozódásával (mélyben szoloncsákos változat), vagy a kicserélhető nátrium tartalom megnövekedésével (mélyben

³⁵ DÖVÉNYI 2010: 249.

szolonyeces változat). A sófelhalmozódás vagy a szolonyecesezés szelvénybeli helyzete lényegesen ronthatja a talajok termőképességét. A WRB osztályozás szerint ezek a talajok leggyakrabban Phaeozem, ritkábban Chernozem referencia csoportba, mélyebb területeken előforduló, erősen agyagos változataik Vertisol csoportba sorolódnak.

A Dél-Hajdúság mélyebb fekvésű, a város belterületének közvetlen közelében fekvő területein (Északi-legelő, Nyugati-legelő, Nyéki-lapos), illetve a Hortobágyhoz tartozó angyalházi területeken a szikes talajok válnak uralkodóvá.³⁶ A Dél-Hajdúságnak 17%-át,³⁷ míg a Hortobágnak 74%-át borítják szikes talajok.³⁸ Legjellemzőbb a felszínhez közeli talajvízből kapilláris úton felemelkedő, Na-ban gazdag talajvíz hatására kialakuló réti szolonyec talajok előfordulása.³⁹ Az ilyen talajok esetében a vízzoldható formában jelenlévő sótartalom nem feltétlenül magas, a talaj nagy agyagtartalma miatt ugyanis a sók jelentős része ionos formában a talajkolloidok felületén adszorbeált formában van jelen és csak vízbő körülmények között megy oldatba. A réti szolonyec talajokban a humuszvegyületek jelentős része szintén nátriummal alkot komplexet, az így keletkező nátrium-humátok viszont vízben könnyen oldódnak, a szikeseken megálló pangó vizeket sötétbarnára színezik, a talajszelvény A szintjéből pedig könnyen a B szintbe mosódnak, ahol agyaggal együtt a szerkezeti elemek felületét bevonó agyag-humusz hártványokat képeznek⁴⁰. A B szint ennek megfelelően jellegzetes agyag- és humuszfelhalmozódási szint, amelyet emellett a kicserélhető kationok között a nátrium megnövekedett aránya jellemez. Oszlopos, hasábos szerkezetéről (4. ábra), sötét színéről, az említett agyag-humusz hártványokról⁴¹ könnyen azonosítható talajszint. Ugyancsak elterjedt a magasabb, háts területeken a szteppesedő réti szolonyec talajok, amelyek elsősorban Angyalháza keleti szegélyén fordulnak elő. Ezek humuszos szintje mélyebb, emiatt helyenként szántóföldi hasznosításra is alkalmasak. A mélyebb fekvésű szikes laposok vízállásos területein főként szolonyeces réti talajokkal találkozhatunk, amelyeknél a vízhatás a felszínhez közel is érvényesül, ugyanakkor A WRB osztályozás szerint a réti szolonyec és sztyeppesedő réti szolonyec talajok a Solonetz referencia csoportba tartoznak.

³⁶ KÁTAI-NOVÁK 2010: 48-54.

³⁷ DÖVÉNYI 2010: 248.

³⁸ DÖVÉNYI 2010: 183.

³⁹ VÁRALLYAY 1999: 399-418.

⁴⁰ SZENDREI 1980: 185.

⁴¹ SZENDREI 1999: 485.

A WRB talajosztályozást alkalmazó ISRIC soil grid adatbázis alapján a terület leggyakoribb referencia csoportjai a Phaeozem, Chernozem, Vertisol, Solonchak és Solonetz referencia csoportok.

Növénytani értékek

A város területe növényföldrajzi értelemben a *Pannonicum*, azaz Pannon flóratartomány, *Eupannonicum*, azaz a Nagyalföld flóravidékének *Crisicum*, azaz Tiszántúli flórajárásához tartozik. Az emberi tevékenység meghatározóvá válását megelőzően a flóravidékre elsősorban a lösz, az ártéri, mocsári, és sziki vegetáció volt jellemző, annak jellegzetes fajai-val.

Hajdúszoboszló területének jelentős részén az előforduló termőtalajok kiemelkedő termőképessége és a mezőgazdasági célú használat korai elterjedése miatt a természetes vegetáció visszaszorulása már az újkőkortól kezdetét vette.⁴² Természetes erdők, erdőssztyepppek a város határában ezért nem maradtak fenn, de a korai földművelés hatására a löszpuszták természetes vegetációja is korán eltűnt. A jellegzetes löszgyep fajokkal nagyobb összefüggő állomány formájában ezért nem találkozhattunk, csupán csak zártkertek mezsgyéiben, árokpartokon, erdőszegélyekben és kunhalmok gyepfoltjaiban⁴³ fordulnak elő szórványosan. A szikes gyepterületek nagyobb arányú fennmaradásukat kedvezőtlenebb talajadottságaiknak köszönhetik. Mivel ezek a vízhatás következtében szántóföldi művelésre nem, csupán legeltetésre voltak alkalmasak, ezért természetes növényzetüket a hagyományos legeltetéssel történő hasznosítás hatására inkább csak módosult, de nem tűnt el olyan mértékben, mint a löszpusztákról.

A védett és Natura 2000-es területeken kívül Hajdúszoboszló területén részletes botanikai felmérés nem folyt, így a növénytani értékek jellemzésében a kistájra vonatkozó általános leírásokra⁴⁴ illetve szórványos botanikai adatokra támaszkodhatunk.

A város Hajdúháthoz tartozó részén természetes növényzetről nem beszélhetünk, az csak töredékekben maradt fenn. Ezek eredetileg a pannóniai sztyepprétek és száraz gyepek (*Festucion rupicolae* Soó 1940)⁴⁵ csoportjába tartozó társulások lehettek. A tájra jellemző fajokkal

⁴² Soó 1959: 17.

⁴³ TÓTH-TÓTH 2004: 180.

⁴⁴ LOVAS 1975.; SZUJKÓ-LACZA 1982.; KIRÁLY et al. 2008.

⁴⁵ KIRÁLY et al. 2008: 244-249.

ezért csupán árokparti degradált gyepekben, mezsgyékben, kunhalmokon, fásítások szegélyén találkozhatunk.⁴⁶ A löszplatóba hátravágódó laposok természetes növényzetét szikes rétek és kis kiterjedésű szoloncsák szikes foltok jelenthették. Társulásai jórészt a kontinentális szikes iszapnövényzet (*Crypsidetalia aculeatae* Vicherek 1973)⁴⁷ csoportjába tartoznak. Ezek jellegzetes fajai közül a sziki őszirózsa (*Aster triploium*), dárdás laboda (*Atriplex hastata*) gyakori. A sziki ballagófű (*Salsola soda*), sziki pitypang (*Taraxacum bessarabicum*), budavirág fajok (*Spergularia spp.*), bajuszpázsit (*Crypsis aculeata*) illetve karcsú bajuszfű (*Heleochoa alopecuroides*) szórványosan előfordulhatnak belvizes pocsolyák, efemer kisvizek szegélyén, de mivel rendkívül változékony élőhelyekről van szó, elterjedésük évről évre erősen változhat, megfigyelésekről pontos adatok nem állnak rendelkezésre. A száraz gyepszegélyekben, mezsgyékben az egykori löszvegetáció fajaival találkozhatunk szórványosan:⁴⁸ heverő seprőfű (*Kochia prostrata*), élesmosófű (*Chrysopogon gryllus*), kunkorgó árvalányhaj (*Stipa capillata*), macskahere (*Phlomis tuberosa*), pusztai gyűjtoványfű (*Linaria biebersteini*), rekenyő (*Rapistrum perenne*).

A város Dél-Hajdúsághoz tartozó részén lényegesen nagyobb kiterjedésben maradtak fenn természetközeli a pannon sztepprétek és száraz gyepek csoportjába tartozó növényállományok. Néhány halom meredek rézsűin a löszfálnövényzet (Artemisio-Kochion Soó 1964)⁴⁹ fajainak képviselői maradtak fenn, ugyancsak kis kiterjedésben. A város nyugati és északi legelőterületén elsősorban szolonyec szikes gyepek találhatóak, amelyek mozaikosan, magasabb fekvésű részeken löszgyep fajokat is őriznek, mélyebb fekvésű, vizenyős részeik pedig réti fajoknak nyújtanak otthont. A Kösely medréhez kapcsolódóan mély vízű mocsarakat, illetve szikes kiöntéseket, laposokat találhatunk.

A löszgyepek jellegzetes fajait a kistáj területén előforduló kunhalmok gyeptöredékeiben és útmenti szegélyeiben, a sziki gyepek közé ágyazott magasabb fekvésű foltokban találhatjuk meg.⁵⁰ Az eredeti lösznövényzet fajai közül helyenként nem ritka a sarlós gamandor (*Teucrium chamaedrys*), a ligeti zsálya (*Salvia nemorosa*), az osztrák zsálya (*Salvia*

⁴⁶ TÓTH 2004: 132.; TÓTH-SZABÓ 2005: 112.; TÓTH-TÓTH 2011: 17.

⁴⁷ VARGA-SÍPOS 1999: 260-265.

⁴⁸ TÓTH 2006: 121.

⁴⁹ KIRÁLY et al. 2008

⁵⁰ LISZTES-SZABÓ et al. 2014: 261.

austriaca), csattogó szamóca (*Fragaria viridis*), a közönséges kakukkfű (*Thymus glabrescens*), a lila ökörfakkóró (*Verbascum phoeniceum*), pusztai gyújtoványfű (*Linaria biebersteini*), a rekenyő (*Rapistrum perenne*). Inkább csak szórványosan fordulnak elő a közönséges borkóró (*Thalictrum minus*), a taréjos búzafű (*Agropyron pectinatum*), az erdélyi gyöngyperje (*Melica transsylvanica*), a kunkorgó árvalányhaj (*Stipa capillata*) a heverő seprőfű (*Kochia prostrata*). A löszgyepek természetvédelmileg is jelentős fajai közül a bieberstein gyújtoványfű (*Linaria biebersteini*), a macskahere (*Phlomis tuberosa*), és csupán az északi legegő gyepekből ismert tavaszi hérics (*Adonis vernalis*) előfordulása emelhető ki.⁵¹

A város Hortobágyhoz tartozó részein, de a Dél-Hajdúság mélyebb fekvésű gyepterületein is elsősorban ősi szikes illetve réti, valamint a vízrendezéseket követően létrejött másodlagosan szikes⁵² növénytársulások maradtak fenn. A sziki növénytársulások változatossága, a talaj minőségéhez, illetve a vízellátottságához igazodó mozaikos előfordulása pusztá egyik legfontosabb természeti értéke. A szolonyec sziki rétek (*Beckmannion eruciformis* Soó 1933)⁵³ jellegzetes fajai a tarackos tippán (*Agrostis stolonifera*), a hernyópázsit (*Beckmannia eruciformis*), a mocsári csetkáká (*Eleocharis palustris*), a fodros lórum (*Rumex stenophylla*), harmatkáká (*Glyceria poiformis*, *Glyceria maxima*). Védett fajok közül a kishéscsü aszat (*Cirsium brachycephalum*) fordul elő, amely pannon endemizmus és Angyalháza pusztán, illetve a nyugati legegő szikes rétejein is előfordul. A mélyebb fekvésű, erősen iszapos rétek zombékjain szórványosan a védett pocsolyalátonya (*Elatine alsinastrum*) is előfordul.

A sziki magaskórós erdőpuszta-rétek (Peucedano-Asteretum sedifolii Soó 1947) előfordulása inkább töredékes, jellegzetes fajai inkább csak a Sas-csárda körüli telepített tölgyes szegélyében jelennek meg, azonban a legfontosabb differenciális faj, a védett sziki kocsord (*Peucedanum officinale*) itteni előfordulása nem dokumentált. Helyenként tömeges ugyanakkor a szintén védett réti őszirózsa (*Aster sedifolius*), valamint számos ezen rétekre jellemző közönségesebb faj: bárányüröm (*Artemisia pontica*), sziki sóvirág (*Limonium gmelinii*).

⁵¹ LESKU-MOLNÁR 2007: 13.; HNPI adatközlés

⁵² MOLNÁR 2003: 95.

⁵³ KIRÁLY et al. 2008.

A szikeseken legnagyobb kiterjedésben a szikes puszták (*Festucion pseudovinae* Soó 1933)⁵⁴ növénytársulásait találjuk, a veresnadrágcsenkeszsel (*Festuca pseudovina*), pusztai cickafarkkal (*Achillea setacea*), sziki ürömmel (*Artemisia santonicum*), sóvirággal (*Limonium gmelinii*), sziki pozdorral (*Podospermum canum*), villás boglárkával (*Ranunculus pedatus*) illetve számos apró bodorkafélével: eperhere (*Trifolium fragiferum*) sávos here (*Trifolium striatum*), sudár here (*Trifolium strictum*). A társulásban előforduló védett faj a bennszülött erdélyi útifű (*Plantago schwarzenbergiana*),⁵⁵ amely a Hortobágy területén Angyalfházától délre éri el elterjedésének északi határát, így ott már legfeljebb csak szórványosan található meg. A Dél-Hajdúság és a Hajdúhát szikes foltjain, így a bellegelőkön is előfordul.

A szikes gyepek mellett kisebb kiterjedésben, a réti szolonyec talajú területek padkásodás következtében erodált területein jellemzőek a nagyalföldi szikfoktársulások (*Puccinellion limosae* Soó 1933).⁵⁶ Legjellemzőbb faja a gyér borítással megjelenő, de kedvező, nedves években csaknem összefüggő gypet képező sziki mézpzásit (*Puccinellia limosa*). Közötte csomókban csak csekély borításban a szikes puszták fajai közül is előfordul a fent említett veresnadrág csenkesz, a sziki pozdor, a sóvirág és a sziki üröm. Az igazán kedvezőtlen adottságú, erősen szikes, erősen kötött foltokon néhány kifejezetten sótűrő sziki faj van csak jelen: bárányparéj (*Camphorosma annua*), vékonyka útfű (*Plantago tenuiflora*), egérfarkfű (*Myosurus minimus*), kígyófarkfű (*Pholiusrus pannonicus*). Védett fajok közül csak szórványosan jelenik meg az erdélyi sóballa (*Suaeda salinaria*)

A Hajdúszoboszlóhoz tartozó Angyalfháza pusztarész tájfeldrajzilag teljes egészében a Hortobágyhoz tartozik, a Nádudvartól a Várostantyához vezető úttól nyugatra fekvő területe a Hortobágyi Nemzeti Park része, de a megművelt területei is Natura 2000-es védelem alatt állnak. Mélyebb fekvése folytán a túlnyomóan szikes talajú területén csupán annak keleti szegélyén, a magasabbra kiemelkedő, hátsó térszíneken lehetett jelen eredetileg löszvegetáció, amely azonban jelenleg túlnyomórészt szántóföldi hasznosítás alatt áll. Angyalfháza meghatározó növényzete ezért a kontinentális, szolonyec szikesekre jellemző vegetáció sokféle társulás-mozaikjából áll. Kivételt csupán az egykori Sas-csárda körüli

⁵⁴ KIRÁLY et al. 2008.

⁵⁵ FARKAS 1999: 183.

⁵⁶ KIRÁLY et al. 2008.

kisebb degradált löszgyep folt,⁵⁷ illetve a szórványosan előforduló hátak, halmok jelentenek. A telepített tölgyesekkel körülvett kisebb löszgyepfolt számos értékes löszgyep fajnak ad otthont, amelyek a város határában máshol nem, vagy csak nagyon szórványosan fordulnak elő.⁵⁸ A mára erőteljesen elgyomosodott löszgyep legjelentősebb botanikai értéke a kónya zsályának a ligeti zsályával képzett hibridje (*Salvia* × *betonicifolia* *Etling*), amelynek egyik szülőfaja, a ligeti zsálya (*Salvia nemorosa*) közönségesnek tekinthető a környékbeli mezsgyékben, gyepekben. A másik szülőfaj, a kónya zsálya (*Salvia nutans*) ugyanakkor hazánkban csupán a dél-alföldi löszgyepek maradványain fordul elő, az itteni hibrid előfordulás a botanikusok szerint egykori hajdúsági-hortobágyi előfordulásának bizonyítéka.⁵⁹ A löszgyepben több helyen alkot kisebb-nagyobb foltokat a mára megritkult macskahere (*Phlomis tuberosa*), amely a város határában ezen kívül csak néhány halom (pl. Pali-halom, Kéthalom, Nyéki-halom) gyepében maradt fenn.

A város határában található vízpartok, csatornák parti növényzetében többnyire a nád, a harmatkása (*Glyceria maxima*) és a gyékényfajok (*Typha angustifolia*, *Typha latifolia*) dominálnak. A korábban védett mocsári nőszirm (*Iris pseudocorus*) nem ritkaság. A kifejezetten vízi életmódú fajok közül a vizitök (*Nuphar luteum*) a békatutaj (*Hydrocharis morsus-ranae*) emelhető ki.

Állattani értékek

A város állatvilágát, az előforduló gerinctelen és a gerinces fajokat Lovas⁶⁰ munkája, illetve a Hortobágy faunáját bemutató monográfia⁶¹ ismerteti, amelyhez ezen tanulmány keretében csupán a kiemelkedően értékes vagy jelentős fajok említésével szeretnék kiegészíteni, hangsúlyozva azon élőhelyek jelentőségét, amelyek ezeknek a fajoknak élőhelyet, búvó- vagy költőhelyet jelenthetnek.

A város határában elforduló fajok közül kiemelt természetvédelmi jelentőséggel rendelkeznek a Natura 2000-es jelölőfajként nyilvántartott fajok.

⁵⁷ TÓTH 1996: 109.

⁵⁸ TÓTH-TÖRÖK 1996: 111-115.

⁵⁹ LESKU-MOLNÁR 2007: 44.

⁶⁰ LOVAS 1975: 40-50.

⁶¹ MAHUNKA 1981.; MAHUNKA 1983.

A halfaunára vonatkozó munkák⁶² a Keleti-főcsatornából 42 halfaj előfordulását említik, amelyek közül a lápi póc (*Umbra krameri*), magyar bucó (*Zingel zingel*), kőszüllő (*Stizostedion volgense*) és a réti csík (*Misgurnus fossilis*), előfordulása emelhető ki természetvédelmi jelentőségük miatt.

A kétéltűeknek hazánkban minden faja védett, ezért a gyakori és elterjedt varangy és békafajok, illetve élőhelyeik is védelmet érdemelnek. Természetvédelmi szempontból a vörös hasú unka (*Bombina bombina*) előfordulása emelhető ki, amely európai közösségi jelentőségű faj, és Hajdúszoboszló határában, a mocsaras, vízállásos területeken nem ritka. Ugyancsak előfordul, bár lényegesen megritkult a dunai tarajos götte (*Triturus dobrogicus*), amelynek feltehetőleg az utóbbi ideig vitatott rendszertani besorolása miatt Hajdúszoboszló határában nincsenek dokumentált adatai.

Hüllő fajok közül a vízisikló (*Natrix natrix*), és a Köselyben illetve a csatornában előforduló mocsári teknős (*Emys orbicularis*) emelhető ki. A fűрге gyík (*Lacerta agilis*) a városi és kultúrterületeken illetve száraz mezsgyékben, szegélyekben fordul elő.

A város határának legnagyobb állattani nevezetessége a Hortobágyi Nemzeti Park angyalházi területein egykor fészkelő szikipacsirta (*Calandrella brachydactyla hungarica*), Magyarország egyetlen madár endemizmusa, Hortobágyon fészkelő állományát az irodalom az 1970-es évek közepén 60-70 párban adja meg.⁶³ A hazai populáció alfaji szintű különállóságát ugyanakkor az utóbbi időben vitatják. Az ugyancsak itt fészkelő, háborítatlan élőhelyet igénylő ugartyúk (*Burhinus oedicnemus*) állománya már az 1980-as évek végére szintén megfogyatkozott, 6-8 párra csökkent.⁶⁴ Mindkét faj élőhelyét a kopár, gyér növényzetű szikfokok jelentik, megfogyatkozásuk ezért feltehetően a legeltetett jószágállomány számának csökkenésével is összefügg. A város határában még nagyobb számban fészkel a fehér gólya (*Ciconia ciconia*). Az angyalházi puszta fészkelő madarai közül kiemelhető még a tűzok (*Otis tarda*), a kékvércse (*Falco vespertinus*), a csíkosfejű nádiposzáta (*Acrocephalus paludicola*), a szalakóta (*Coracias garrulus*) előfordulása. A vízállásos szikes réteken és szikfokokon zajló őszi és tavaszi madárvonulás során számos, olykor rendkívül ritka madárfaj is előfordul a város határában,

⁶² KOVÁCS et al. 2001 109.; MAHUNKA 1981.; MAHUNKA 1983.

⁶³ ENDES 1975: 3-78.

⁶⁴ BANKOVICS et al. 1990: 127-128.

ugyanakkor a legnagyobb látványosságot a hosszan elhúzódó, több tízezer csapatokban itt időző daravak (*Grus grus*) őszi vonulása jelenti.

Emlősök közül számos, gyakoribbnak számító, közönséges faj mellett a vidra (*Lutra lutra*) előfordulása emelhető ki, amely a Kösely és az ahhoz kapcsolódó csatornák medrében nagy távolságokra is elvándorol, illetve előszeretettel látogatja a halastavakat. Ugyancsak kiemelkedő értéket képvisel az északi legelőn élő ürgeállomány (*Spermophilus citellus*),⁶⁵ amely európai közösségi jelentőségű védett faj.

A természeti értékek intézményes védelme

A város területéhez tartozó Angyaltháza nagyobb része (3566 ha) a Hortobágyi Nemzeti Park része. Fő értékét a pannon szikesekhez tartozó gyepek és mocsarak jelentik, amelyek egyben fontos madárélőhelyek és vonuló helyek. Angyaltháza nemzeti parkhoz tartozó része egyidejűleg az UNESCO világörökséghez tartozik (1999), mint kultúrtáj, illetve a Man and Biosphere egyezmény értelmében kialakított bioszféra rezervátum (1979), és a nemzetközi jelentőségű vizes élőhelyek védelméről szóló ramsari egyezmény által védett (1979) terület része. Más országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett terület nem található a városban.

Helyi jelentőségű védett területek között korábbi tanulmányban a Kösely gazdaság emlékkertjét, mint 2 ha kiterjedésű, 1981 óta helyi védelem alatt álló területet említik meg.⁶⁶ Ezt azonban sem a védett területek országos törzskönyve, sem pedig a város 2012-es rendezési terve⁶⁷ nem erősíti meg, utóbbi két nyilvántartásban helyi jelentőségű védett természeti érték nem szerepel.

Ex lege védett értékekből az országos kunhalom nyilvántartásban a város területén belül 7 található. Ezek a Bárány-halom, Hegyes-halom, Tekintő-halom, Kurta-halom, Kéthalom, Korpád-halom, Zsoldos-halom, amelyek országos jelentőségű természeti emlékeknek minősülnek.

A város belterületét közvetlenül északra és nyugatra határoló, együttesen 553 ha kiterjedésű gyepterületek a hajdúszoboszlói szikes gyepek kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület részét képezik, azaz az Európai Unió Natura2000 hálózatának része.⁶⁸ Legfőbb értékét a pannon szikes sztyeppék és mocsarak illetve a síksági pannon löszgyepek

⁶⁵ MAGURA 2014: 7-9.

⁶⁶ MOLNÁR 2007: 108.

⁶⁷ LA URBE ÉPÍTÉSZIRODA 2012: 33.

⁶⁸ MAGURA 2014.

körébe tartozó élőhelyek jelentik, kiemelt jelentőségű Natura 2000-es jelölőfaj a területen az ürge (*Spermophilus citellus*).

A természeti értékeket képviselő területek sorában a rendezési terv további területeket tüntet fel a Kösely, a hozzá kapcsolódó holtmedrek, medermaradványok, illetve a várostól nyugatra, a Keleti-főcsatorna közelében a Kösely és a Benedek-völgy medrei között elterülő, mélyebb fekvésű, halastavakkal, erdőkkel és gyepekkel borított területen, amelyek egyben a nemzeti ökológiai hálózat részét is képezik.

Élettelen természeti értékek védelmét szolgáló, azaz kifejezetten földtani, talajtani, vagy hidrológiai értéket bemutató védett érték nincs a város területén.

Irodalom

BANKOVICS Attila – GYÖRY Jenő – STERBETZ István

1990 Madarak - Aves. In Rakonczay Zoltán (szerk.): *Vörös Könyv. A Magyarországon kipusztult és veszélyeztetett növény- és állatfajok*. Budapest.

BORSY Zoltán

1969 Hortobágy In Marosi Sándor – Szilárd Jenő (szerk.): *A tiszai Alföld*. Budapest. 86–88.

BORSY Zoltán

1987 Az Alföld hordalékkúpjainak fejlődéstörténete. *Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis. Földrajz 11. 71. sz.* 33–34.

1989 Az Alföld hordalékkúpjainak negyedidőszaki fejlődéstörténete. *Földrajzi Értesítő 38. 3-4. sz.* 211-224.

BUDAY György – SCHMIDT Eligius Róbert

1940 *Hajdúszoboszló 5067/1. Magyarázatok Magyarország geológiai és talajismereti térképeihez. 1. 25000*. Budapest.

DOBOS Irma

1988 Pávai Vajna Ferenc, a hidrogeológus. *Földtani Tudománytörténeti Évkönyv 1982-83-ról, 11.* 167-177.

2005 Kincstári fúrások 75 évvel ezelőtt az Alföldön. *Hidrológiai Tájékoztató. 55-57.*

DÖVÉNYI Zoltán (szerk.)

2010 *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest.

EMSZT Kálmán

1928 A hajdúszoboszlói hévforrás előzetes kémiai vizsgálatának eredményei. *Hidrológiai Közlöny 4-6 (1924-26)*. 65–66.

ENDES Mihály

1975 A székipacsirta. *Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 27*. 3-78.

FARKAS Sándor (szerk.)

1999 *Magyarország védett növényei*. Budapest.

FÉLEGYHÁZI Enikő

1998 Adalékok a Tisza és a Szamos folyóhálózatának alakulásához a felső-pleniglaciális időszakban. *Acta Geographica Debrecina 34*. 203–218.

FÉLEGYHÁZI Enikő – TÓTH Csaba

2003 Adatok a Hortobágy pleisztocén végi fejlődéstörténetéhez. In Tóth Albert (szerk.): *Tisza-völgyi tájváltozások*. Kisújszállás. 65–74.

FRANYÓ Frigyes

1966 A Sajó-Hernád hordalékkúpja a negyedkori földtani események tükrében, *Földrajzi Értesítő 15*. 2. sz. 153-178.

HOLODA Attila

2003 A hajdúszoboszlói földgázbányászat 40 éve. *Kőolaj és Földgáz 36*. 7-8. sz. 96-97.

KÁTAI János – NOVÁK Tibor József

2010 A Hortobágy talajai (Soils of Hortobágy – in Hungarian). *Acta Biologica Debrecina Supplementum Oecologica Hungarica 24*. 1. sz. 43-54.

KIRÁLY Gergely – MOLNÁR Zsolt – BÖLÖNI János – VOJTKÓ András (szerk.)

2007 *Magyarország földrajzi kistájainak növényzete*. Vácrátót.

KOVÁCS Béla – KERESZTÚRI Péter – GIDÓ Zsolt – K. KISS Magdolna – LAKATOS Gyula

2001 Ökológiai kutatások a cianiddal szennyezett Keleti- és Nyugati-főcsatorna szakaszokon. *Halászatfejlesztés 26*. 99-109.

- LAKATOS Mónika – SZENTIMREY Tamás – BIHARI Zita – SZALAI Sándor
 2013 Creation of a homogenized climate database for the Carpathian region by applying the MASH procedure and the preliminary analysis of the data. *Időjárás 117. 1.* 143-158.
- LA URBE ÉPÍTÉSZIRODA
 2012 *Hajdúszoboszló város településrendezési terve, településszerkezeti terv és leírása.* Miskolc.
- LESKU Balázs – MOLNÁR Attila
 2007 *A Hortobágy növényritkaságai.* Debrecen.
- LISZTES-SZABÓ Zsuzsa – KISS Hanga – KOVÁCS Szilvia – MOLNÁR Attila – PETŐ Ákos
 2014 A hajdúszoboszlói Kéthalom recens löszvegetációjának fitolit morfortípus-diverzitás vizsgálata. *Botanikai Közlemények 101. évf. 1-2. sz.* 243-261.
- LÓKI József – SZABÓ József – SZABÓ Gergely
 2014 Újabb adatok a Hajdúhát (Hajdúság) negyedidőszaki fejlődéstörténetéhez. *Földrajzi Közlemények 138. évf. 1. sz.* 37-49.
- LOVAS Márton
 1975 Hajdúszoboszló természeti viszonyai. In Dankó Imre (szerk.) *Hajdúszoboszló monográfiája.* Hajdúszoboszló. 17-51.
- MAGURA Tibor (szerk.)
 2014 *A Hajdúszoboszlói szikes gyeppek (HUHN20069) kiemelt jelentőségű természetmegőrzési terület fenntartási terve.* HNP, BioAquaPro – E-misszio Természet és Környezetvédelmi Egyesület. Kézirat. 33.
- MAHUNKA Sándor (szerk.)
 1981 *The fauna of the Hortobágy National Park I.* Budapest.
 1983 *The fauna of the Hortobágy National Park II.* Budapest.
- MARTONNÉ ERDŐS Katalin
 2004 *Magyarország tájfldrajza.* Debrecen. 72-73.
- MIKE Károly
 1991 *Magyarország ösvízrajza és felszíni vizeinek története.* Budapest

MOLNÁR Antal (szerk.)

2007 *Hajdú-Bihar megye településeinek természeti értékei. Helyi jelentőségű természetvédelmi értékek atlasza.* Debrecen.

MOLNÁR Béla

1966 A Hajdúság pleisztocén eolikus üledéksora. *Földtani Közöny* 96. évf. 3. sz. 306-313.

MOLNÁR Béla – KROLOPP Endre

2003 A hajdúsági negyedidőszak végi képződmények földtani vizsgálati eredményei. *Földtani Közöny* 133. évf. 2. sz. 219-238.

MOLNÁR Zsolt

2003 Tájéörténeti adatok a hazai szikések növényzetének ismeretéhez. In Tóth Albert (szerk.): *Ohattól Farkasszigetig.* Budapest – Kisújszállás. 71-95.

NAGY Sándor

2012 A Keleti-főcsatorna múltja, jelene és jövője. *Debreceni Szemle* 20. évf. 1-2. sz. 3-15.

NOVÁK Tibor József

2010 A Hortobágy tájföldrajzi jellemzése (Landscape geography of Hortobágy - in hungarian). *Acta Biologica Debrecina Supplementum Oecologica Hungarica* 24. évf. 1. sz. 11-19.

PÉCZELY György

1979 *Éghajlattan.* Budapest. 238–284.

RÓNAI András

1985a A Hortobágy. In Rónai András (szerk.): *Az Alföld negyedidőszaki földtana.* (Series geologica 21.) Budapest. 342-346.

1985b A Hajdúság. In Rónai András (szerk.): *Az Alföld negyedidőszaki földtana.* (Series geologica 21.) Budapest. 337-342.

SCHAFARZIK Ferenc

1926 A hajdúszoboszlói mélyfúrásról. *Természettudományi Közöny* 58. évf. 2. sz. 49–55.

SOÓ Rezső

1959 Az Alföld növényzete kialakulásának mai megítélése és vitás kérdései. *Földrajzi Értesítő* 8. évf. 1. sz. 1-17.

SÜMEGHY József

- 1944 *A Tiszántúl, Magyar tájak földtani leírása 6.* Budapest. 99-135.

SÜMEGI Pál

- 1989 *A Hajdúság felső-pleisztocén fejlődéstörténete finomrétegtani (öslénytani, üledékföldtani, geokémiai) vizsgálatok alapján.* Egyetemi doktori értekezés, Kézirat, KLTE, Debrecen.
- 1996 *Az EK-magyarországi löszterületek összehasonlító öskörnyezeti rekonstrukciója és rétegtani értékelése.* Kandidátusi disszertáció.

SÜMEGI Pál – MOLNÁR Attila – SZILÁGYI Gábor

- 2000 Szikesezés a Hortobágyon. *Természet Világa (Természettudományi Közlöny) 131. évf. 5. sz.* 213-216.

SZABÓ József– LÓKI József– FÉLEGYHÁZI Enikő

- 1999 Újabb adatok a Hajdúhát geomorfológiájához. In Kovács Á. (szerk.): *Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára.* Debrecen. 227–239.

SZABÓ József

- 1965 Geomorfológiai megfigyelések a Hajdúháton. *Acta Geographica Debrecina 10-11.* 197–220.

SZÉKY Ferenc

- 1964 Megemlékezés Pávai-Vajna Ferencről. *Karszt és Barlang 3. évf. 1. sz.* 36-38.

SZENDREI Géza

- 1980 Szologys réti szolonyec talajok mikromorfológiai vizsgálata. *Agrokémia és Talajtan 29. évf. 1-2. sz.* 183-198.
- 1999 Hazai szikes talajok mikromorfológiája. *Agrokémia és Talajtan 48. évf. 3-4. sz.* 481-490.

SZÖÖR Gyula – SÜMEGI Pál – BALÁZS Éva

- 1992 A Hajdúság területén feltárt felső pleisztocén talajok szedimentológiai és geokémiai fácieselemzése In Szöör Gyula (szerk.): *Fáciesanalitikai, paleobiogeokémiai és paleo-ökológiai kutatások.* Debrecen. 81-92.

SZUJKÓ-LACZA Júlia (szerk.)

- 1982 *The Flora of the Hortobágy National Park.* Budapest.

TÓTH Albert

- 1996 A mikrorelief hatása a hortobágyi löszgyepek degradálódására. In: Tóth Albert (szerk.): *Ohattól Meggyesig. A Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor huszonkét éve*. Budapest. 99-109.

TÓTH Albert – TÖRÖK Katalin

- 1996 Egy erősen erodálódott, elgyomosodott hortobágyi löszgyep cönológiai karaktere. In Tóth Albert (szerk.): *Ohattól Meggyesig. A Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor huszonkét éve*. Budapest. 110-115.

TÓTH Albert – TÓTH Csaba

- 2004 A kunhalom-program általános tapasztalatai. In TÓTH Albert (szerk.): *A kunhalmokról - más szemmel*. Kisújszállás-Debrecen. 171-180.
- 2011 The complex condition assessment survey of kurgans in Hungary. In Pethő Ákos – Barczi Attila (szerk.): *Kurgan Studies: An environmental and archaeological multiproxy study of burial mounds in the Eurasian steppe zone*. BAR International Series 2238. Oxford. 9-17.

TÓTH Csaba

- 2004 A kunhalmok geomorfológiai és tereptani viszonyainak vizsgálata a Nagykunság, a Hajdúság és a Hortobágy térségében. In Tóth Albert (szerk.): *A kunhalmokról - más szemmel*. Kisújszállás-Debrecen. 129-166.
- 2006 Geomorphological investigations of mounds in the Great Hungarian Plain. In RAHMONOV, OIMAHMOD AND RZĘTALA, M. A. (szerk.): *Anthropogenic aspect of landscape transformations 4*. University of Silesia Faculty of Earth Science - Landscape Parks Group of the Silesian Voivodeship, Sosnowiec – Będzin. 115-121.

TÓTH Csaba – NOVÁK Tibor József

- 2003 Szikpadkák fejlődésének geomorfológiai, talajtani és növény-tani vonatkozásai. In Tóth Albert (szerk.): *Ohattól Farkas-szigetig*. Budapest-Kisújszállás. 209-218.

- 2010 Nagyfelbontású tájváltozás-vizsgálatok hortobágyi mintaterületen (Investigating landscape transformation in micro-scale, case study- hortobágy - in hungarian), In LÓKI JÓZSEF (szerk.): *Interdiszciplinaritás a természet- és társadalomtudományokban. Tiszteletkötet Szabó József geográfus professzor 70. születésnapjára*. Debrecen 329-336.

TÓTH Csaba – SZABÓ Gergely

- 2005 Az országos kunhalom-kataszterezés eredményei. In Dobos Anna – Ilyés Zoltán (szerk.): *Földtani és felszínalaktani értékek védelme*. Eger. 111-125.

VÁRALLYAY György

- 1999 Szikesedési folyamatok a Kárpát-medencében. *Agrokémia és Talajtan* 48. évf. 3-4. sz. 399-418.

VARGA Zoltán – SIPOS Julianna

- 1999 Kontinentális sziknövényzet. In Borhidi Attila – Sánta Antal (szerk.): *Vörös könyv Magyarország növénytársulásairól 1.* (A KÖM Természetvédelmi Hivatalának Tanulmánykötetei 6.) 228-266.

UJVÁRY ZOLTÁN

ZOLTAI LAJOS PÁLYARAJZA¹

Nem kis feladat Zoltai Lajos múzeumőr gazdag életpályájának áttekintése, hisz bővelkedik tudományos sikerekben, melyek egyaránt jellemezték helytörténeti, régészeti és néprajzkutatói munkáját.

Sokszor és sokan beszéltek és írtak már róla. Aligha bukkan fel már újabb adalék életével kapcsolatban, legfeljebb az életmű megközelítése hozhat némi változást egy újabb referáló révén.

Amikor most Zoltai Lajos életpályáját újólapon áttekintettem, ismételten megállapítottam, hogy nemcsak lenyűgöző az a hatalmas anyag, melyet több tudományterületén felszínre hozott, hanem tudományos szempontból, Debrecen és környéke múltjának feltárását illetően is egyedülálló. Munkásságának eredményei számos területhez kapcsolódnak. Mielőtt ezekről beszámolnék, röviden az életút fontosabb eseményeit ismertetem.

Zoltai Lajos 1861-ben, Földes községben született, és bár 12 éves korában elkerült onnan, de a szülőfölddel sohasem szakadt meg kapcsolata. Hajdúnánáson át került Debrecenbe, ahol azután több mint 60 évig élt és dolgozott.

Hálás szívvel gondolt mindvégig Katona Endre református lelkész-re, aki a gimnáziumba vitte, ahol megnyílt előtte az ismeretek világa. Számos példa van arra, hogy falusi gyerekek papoknak köszönhetik életútjuk fordulását. Nekem is gyakran eszembe jut falum papja, áldott emlékezetű Szabó István lelkipásztor úr, aki 10 éves koromban kézen fogott és elvitt a rimaszombati gimnáziumba, ahonnan aztán Debrecenbe kerülve magam is elindultam a tudományos pályán.

Zoltai Lajos a gimnáziumi tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban fejezte be, majd elvégezte a teológiát. Kétségkívül jelentős emelkedést jelentett ez egy falusi szegénysorból származó ifjú számára. A hasonló életutakon a tanulmányokat egy vidéki paróchia követte, ahol az ifjú teológus lelkipásztorként szolgált élete végéig. Azonban Zoltai Lajos

¹ Jelen írás a Déri Múzeum Baráti Körének 1989. november 3-án tartott közgyűlésén elhangzott előadás szerkesztett változata, melyet Prof. Dr. Ujváry Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár Dr. Gazda László múzeumigazgató felkérésére tartott Debrecenben.

nem ezt az utat választotta. Még a segédlelkészi szolgálathoz szükséges képesítést sem szerezte meg.

A papi pályától való eltávolodást Sőregi János, a legrészletesebb Zoltai-életrajzíró abban látja, hogy Zoltai sokkal inkább vonzódott a mozgalmasabb élettel kecsegtető újságíráshoz. Valóban, Zoltai nagy lelkesedéssel kezdte meg újságírói működését, melyben igen eredményes volt. Minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy figyelme a történeti emlékek feltárása felé irányult. Mai szóval úgy mondanánk, hogy a honismeret, a helytörténet kérdései kezdték élénken érdekelni.

Az 1880-as évektől kezdődően élete végéig cikkek tömegét írta, 1887-től kezdve pedig egyre inkább a tudományos kutatás nyomán feltárt adatokat dolgozta fel igen gyakran népszerűen, a nagyközönség számára is megérthető módon.

Újságírói repertoárjában eleinte szinte minden szerepelt, a szinikritikától a rendőrségi hírekig bezárólag. Írásai először a Debreceni Ellenőrben és a Debreceni Hírlapban jelentek meg, egy rövid ideig a Debreceni Ellenőr melléklapjának, a Reggeli Újságnak szerkesztője is volt. Élete folyamán gyakorlatilag minden debreceni és megyebeli újságban publikált várostörténeti, helytörténeti, régészeti és néprajzi cikkeket. Akkoriban is meglehetősen sok újság jelent meg. Az említettekén kívül pl. a Debreceni Újság, a Szabadság, a Debreceni Független Újság, a Hajdúföld, az Egyetértés stb., de ott találjuk írásait a folyóiratokban, évkönyvekben és a különböző periodikákban is. Különösen neves kiadvány volt a Debreceni Képes Kalendárium, amelynek több évfolyamát ő szerkesztette. Országos lapok is közölték írásait. Gyakran jelent meg közleménye a Pesti Hírlapban, a Budapesti Hírlapban, a Nemzetben, a Neues Pester Journalban stb. Az újságok szívesen közölték a precíz, pontos, szakszerű, de ugyanakkor jó stílussal és gyakran saját rajzaival illusztrált cikkeket. Zoltai Lajos diákkorától halála napjáig megmaradt a sajtó szolgálatában, függetlenül attól, hogy milyen státuszban volt.

Pályája első nagy fordulópontja 1887. december 7-én következett el, amikor a főispán segédlevéltárossá nevezte ki a városi közlevéltárhoz. Erről nagy örömmel számolt be édesanyjának, megírva, hogy 600 Ft kezdőfizetést kap. (Ekkor volt 26 éves.) Alig telik el két év, és 1890. január 1-én állandósul levéltárosi státusza, sőt még abban az évben a tisztújító közgyűlés életfogytiglan meghosszabbítja kinevezését.

Csodálatos birodalom volt számára a levéltár. Krúdy Gyula, akivel meleg baráti kapcsolatban volt, 1895-ben írja róla: „*Ha vasvilla*

hull is az égből, reggelenként már hét óraker benn dolgozik a redakcióban. Nyolcz- kilencz órára azonban kámforrá lesz és a tudós kutatók csak hosszas keresés után fedezik fel a városi levéltár poros aktái között, ahol ő pompás ügyességgel bujkál a százesztendő pergamentcsomók között. Tizenkét óraker a redakcióban görnyed ismét, s a rohanó szedőgyerekek halomszámra huzogatják ki a könyöke alól a pompásabbnál pompásabb kéziratokat...”

Mint az idézetből is kitűnik, Zoltai Lajos a levéltárosság mellett szerkesztő is volt. 15 évig állt a Debreceni Ellenőr szolgálatában, ahonnan, mint hivatásos újságíró bűcsúztatták. Azzal a véleménnyel egyetérthetünk, amely szerint újságírói tevékenysége hozta meg neki a levéltárosi állást, a levéltári bűvárkodás tette őt a legértelmesebb újságíróvá, és a kettő együtt termelte ki benne az országos híru tudóst, a régészt, a történést, az etnográfust és a kiváló múzeumvezetőt.

Az említett tudományzakok a Déri Múzeummal függtek össze Zoltai további pályáján. Sőt maga a Déri Múzeum is szorosan összekapcsolódik az ő nevével. Zoltai már az 1890-es években állandó szószólója volt a városi múzeum felállításának. Minden alkalmat megragadott a gondolat propagálására és népszerűsítésére. Éppen az ő indíttatására 1902-ben megalakult a Múzeumi Bizottság, melynek ő lett a jegyzője. Ebben a minőségben különösen megnyílt a lehetősége a múzeumügy mozgatására. Céljához szerencse is társult. Ez a szerencse a város számára egy gazdag műgyűjtő személyében jelentkezett. Ez a kiváló ember, Löfkovits Artur volt, aki 1902-ben felajánlotta a maga gondosan összeállított, nagy értékű ékszer-, érem-, régészeti és természetrajzi gyűjteményét Debrecen városának egy múzeum felállítására. Ezt az adományt akkor 10 ezer aranykoronára becsülték. Az adományt a város elfogadta és ezzel megvetették a múzeum alapját.

Ezzel lényegében Zoltai Lajos élete is új irányba terelődött. Az előkészületi munkákban rendkívül nagy szorgalommal és odaadással tevékenykedett. 1904-ben ad hoc múzeumi bizottság alakult, melyben ő már, mint ideiglenes múzeumőr vett részt. És amikor 1905. május 21-én, Csokonai Vitéz Mihály halálának századik évfordulóján megnyitotta kapuit a városi múzeum, Zoltai Lajos hivatalosan is múzeumőr lett, bár továbbra is dolgozott a levéltárban, ahonnan csak 1907. január 1-én került véglegesen a múzeum kötelékébe.

A múzeumi állás betöltése kezdetben nem kis feladatot jelentett. A múzeumi munkakör teljesen más jellegű, mint a levéltári bűvárkodás. Különösképp így volt ez akkor, amikor még a múzeum még a kezdeti

lépéseket tette. Zoltai azonnal felismerte, hogy legalább két múzeumi tudományágban alapos ismeretet kell szereznie. Elsősorban is azért, hogy a Lőfkovits gyűjteményt megfelelően be tudja leltározni, illetőleg a további munkák során ő maga is vezethessen régészeti ásatást és gyűjthessen néprajzi tárgyakat. Ezen a téren is – tudatos önképzéssel – jelentős eredményt ért el. Felásatta a Debrecen határán elpusztult falvak temetőit és a régi sírhalmokat. Értékes anyag került felszínre, amivel nemcsak a múzeum gazdagodott, hanem a magyar régészeti irodalom is. Például olyan közleményekkel, mint: *Debrecen vidékének kő- és bronzkora*, vagy *Húsz avar temető a debreceni Ondód-pusztán*.

Egyes vélemények szerint a régészetnél is nagyobb vonzalmat érzett a néprajz iránt. Az idevonatkozó érdeklődése már a levéltári kutatás kapcsán is megnyilvánult. A 16-18. századi oklevelekből, különböző forrásokból gazdag történeti-néprajzi anyagot tárt fel a régi településhálózatról, építkezésről, a lakóház belső berendezéseiről, a viseletről, a pásztorkodásról, és számos más témáról.

Helyszíni kutatóútjai során a múzeum számára tárgyakat, eszközöket gyűjtött. Recens néprajzi anyagot jegyzett le tanyasi parasztemberekől és pásztoroktól. Itt talán nem érdektelen megemlítenünk Herman Ottóval való kapcsolatát. Személyesen nem találkoztak, de 1905-től 1914-ig, Herman Ottó haláláig állandó levelezésben álltak. Zoltai Herman Ottó néprajzi kérdéseire küldött válaszokat, gyakran olyan részletességgel, hogy egy-egy válasz, mint önálló tanulmány is megállta a helyét.

A múzeum és a tudományos munka teljesen betöltötték Zoltai Lajos életét. Régészeti ásatások, néprajzi gyűjtések, leltározások és egyéb belső múzeumi feladatok mellett szerkesztette a Debreceni Képes Kalendáriumot is.

S közben az első világháború viharait is át kellett vészelnie. Munkatársa, Ecsedi István bevonult katonának. A múzeumot bezárták és minden munkát szüneteltettek. Lőfkovits igazgató családjával együtt Budapestre menekült. Zoltai maradt és a múzeum kincseit a földbe rejtette. Nem sokkal később, 1916-ban az akkori főispán Zoltai Lajost – érdemei elismeréséül – tiszteletbeli múzeumigazgatóvá nevezte ki. Az elásott múzeumi kincsek, tárgyak kiemelésére csak a román megszállás után került sor. Sőregi János írja, hogy Zoltai undorral figyelte a hullarablók módjára betolakodott románok garázdálkodásait és lealacsonyító intézkedéseit. Zoltai erről az időről cikket is írt a Képes Kalendáriumban *Oláhok Debrecenben* címmel. Nagy megkönnyebbülést

érzett, amikor 1920. március 11-én kivonultak a városból.

Ez az év, az 1920-as egyéb szempontból is újabb fordulópont Zoltai Lajos életében. Ebben az évben ajándékozta Déri Frigyes hatalmas gyűjteményét Debrecennek. Ez a nagy gesztus a múzeum ügyét újra előtérbe helyezte és a régóta dédelgetett kulturpalota létrehozásának gondolata a város számára ténylegesen feladattá vált. Az adományozástól az új múzeum megnyitásáig 10 év telt el. Ebben az időszakban Zoltai aktív résztvevője volt a szervező és előkészítő munkálatoknak. Az elkészült épület kiállításainak megtervezésére külön ún. berendező bizottság alakult. Az első emeleti termek berendezésének tervét Zoltai készítette, pontos méretekkel és rajzokkal. Sajnálatos, hogy a megvalósításkor ezt a tervet nem vették figyelembe. Ez időben új irányt vett a múzeum fejlődése, s Zoltai Lajos egyre inkább háttérbe szorult. Déri Frigyes adománya és az új kulturpalota létesítése elhomályosította Löfkovits Artúr múzeumalapító tevékenységét is. Löfkovitsot a Déri Múzeummal kapcsolatban olyan bántások és lelkifájdalmak érték, hogy az 1930-ban megnyílt Déri Múzeumnak soha még a küszöbét sem lépte át. Bár Zoltai nem határolódott el ilyen élesen, de az aktív szolgálat az ő számára is megszűnt a Déri Múzeum megnyitásával. Megalázásban és mellőzésben volt része annak az embernek, aki 25 évig szolgálta a múzeumot.

A kortársak kiemelik, hogy Debrecenben egyetlen embernek sem volt olyan érdeme a kultúrpalota megteremtésében, mint Zoltai Lajosnak. A megnyitó ünnepségen Zoltai Lajos neve megsem hangzott el. Talán még szerencse, hogy nem volt jelen. A megnyitóünnepségre egy belépőjegyet kapott, a feleségét nem hozhatta el, így ő is távol maradt a korszakos eseménytől.

Pályája során nem sok kitüntetést kapott. Egynek azonban nagyon örült és élete végéig büszke volt rá. Ez az egyetemi díszdoktori cím volt. A debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem tanácsa 1926. december 16-án Zoltai Lajos múzeumigazgatót honoris causa doktorrá avatta. (Itt kell megemlítenem, hogy bár a közvélemény sokáig Ecsedi Istvánt, az 1930-ban létesült Déri Múzeum első igazgatóját tartotta a legelső múzeumigazgatónak, de ez erősen vitatható, ha figyelembe vesszük, hogy a városi múzeum – mégha szűkös keretek között is –, de már 1902-ben működött. Ez a városi múzeum 1930-ban beleolvadt a későbbi múzeumba, melyet Dériről neveztek el, a jogfolytonosság révén pedig kijelenthető, hogy már Zoltai Lajos, sőt maga Löfkovits Artúr is múzeumigazgató volt, vagyis az egyetemi

méltatásban is helyesen szerepel, hogy Zoltai, mint múzeumigazgató kapta meg a díszdoktori címet.)

Az egyetem tehát már akkor is felülemelkedett a hivatalnoki szemléleten és méltányolta a tudományos értékeket. Idejekorán észrevette Zoltai kiemelkedő tevékenységét. A rector magnificus a következőket mondotta ünnepi beszédében: *„Zoltai Lajos debreceni múzeumi igazgató, az igazi tudós szinte félénk szerénységével visszavonulva a múltak országába, hangyaszorgalommal gyűjti össze és rendezgeti városunkban az emberi tudás, munka és tökéletesedés fegyvereit. Az ilyen emberek a nemzeteknek és az egész emberiségnek legnagyobb hősei, mert ők nemcsak a jelen múltó dicsőségéért, hanem a jövődőért is harcolnak s tért és időt legyőzve az emberi nem életét, változatos történetét egy önmagát folyton megújító egységes szellemi folyamattá kötik egybe.”*

Zoltai szerénysége kitűnik válaszbeszédéből. Idézem őt is: *„Érzem végül azt is, hogy ez a mostani ünneplés nem csupán az én munkám és foglalkozásom eredményeinek a megbecsülése, hanem igénytelen személyem közvetítésével tulajdonképpen annak az intézménynek a méltánylása és dicsérete, amelyet úgyszólván megnyitása óta szolgálni szerencsém van, és amelynek hivatása, jelentősége megkettőződött, mióta Debrecen egyetemi várossá lett. Éppen azért... e mai ünneplésnek fénye beragyogja kedves munkatársaimat is. És én készséggel megosztom velük a mai nap dicsőségét, akikkel dolgoztam és dolgozom, fáradoztam és fáradozom a múzeum fejlesztésének munkájában.”*

Ily szerényen élt és dolgozott nyugdíjazása után is. Sérelmeit félretette, hiszen mindennél jobban szerette hivatását. Az új múzeum megnyitása után még kilenc évet élt. Rendkívül termékeny esztendők voltak azok. Bejárogatott a múzeumba, a levéltárba, a kollégiumba és írta cikkeit, tanulmányait. Szomorú szívvel érte meg a nálánál fiatalabb Löfkovits Artúr halálát 1935-ben és a még fiatalabb Ecsedi István hirtelen halálát 1936-ban.

Az ő szíve 1939. augusztus 29-én szűnt meg dobogni. Mi most hálásan gondolunk a nagy elődre, s reméljük Zoltai Lajos életművéről, gazdag munkásságáról megemlékeznek majd a jövő nemzedékei is.

SZÁLKAI TAMÁS

**„...EL KELL INDULNI AZON AZ ÚTON,
MELY A FEJLŐDÉS ELSŐ LÉPCSŐJÉHEZ VEZET...”**

**A városi kezelésbe visszakerült hajdúszoboszlói fürdő
fejlesztési terve (1930)**

Forrásközlés

Hajdúszoboszló a 20. század első évtizedeiben csendes, lassan gyarapodó kisváros volt. A trianoni békeszerződés ugyan nem érintette Hajdú vármegye területét, ám gazdaságilag (is) új kihívások elé állította az új határok közé kényszerített ország lakosságát, ami a Hajdúság területén is éreztette hatását. Nagy problémát okozott az energiaforrások hiánya, ami miatt a Pénzügyminisztérium égisze alatt új szénhidrogén-források (kőolaj, földgáz) felkutatását tűzték ki célul. A kutatás helyszínéül kijelölt területek egyike Hajdúszoboszló környéke lett.¹ Bátran kijelenthetjük, hogy a kutatás „mellékterméke”, a hévíz alapvetően változtatta meg a település életét.

A város külterületén fekvő Bánomkert nevű szőlőskertben kezdtek meg a próbafúrásokat 1924. december 14-én. A munkálatok méreteit jelzi, hogy a vasúton szállított munkagépek nem fértek² el a pályaudvar területén, ezért a szomszédos közlegelőből kellett területet biztosítani a lerakódásukhoz.³ Pekár Dezső geofizikus alapos geológiai vizsgálatai alapján, Pávai Vajna Ferenc saját maga kifejlesztett módszere szerint végzett számításai után kezdték meg a munkát, ami 317 napi próbálkozás után végül sikerrel zárult: 1090,87 méter mélységből földgáz kíséretében feltört a gyógyvíz. A 73 °C-os „jódos-brómos-konyhasós” hévízről hamar kiderült, hogy jótékony hatású, gyógyászati célokra is kiválóan alkalmas.⁴

Annak ellenére, hogy a Hajdúszoboszló vezetése felismerte a gyógyvízben rejlő lehetőségeket, a nehéz gazdasági helyzet erősen korlátozta a beruházásokat. Ezért a városi tanács bérbe adta a fürdő üzemeltetését az akkor megalakuló „Hajdúszoboszlói Gyógyfürdő Rt.”-nek abban

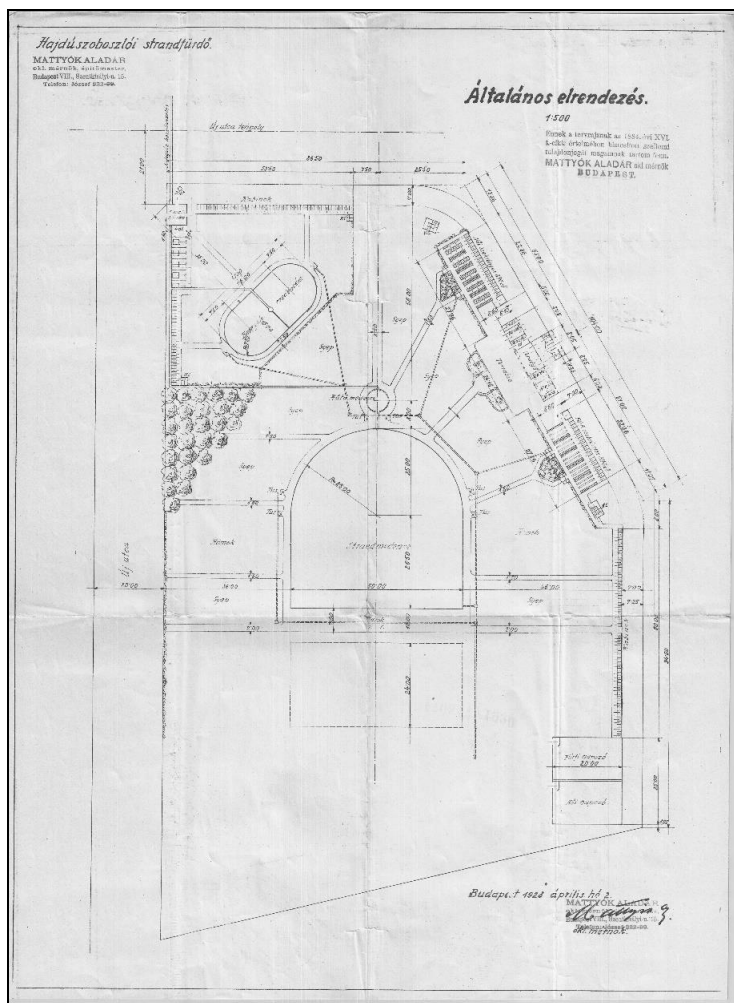
¹ KUN 1975: 696.

² MNL HBML V. 474/b. 83/1932.

³ MNL HBML V. 474/b. 4606/1924.

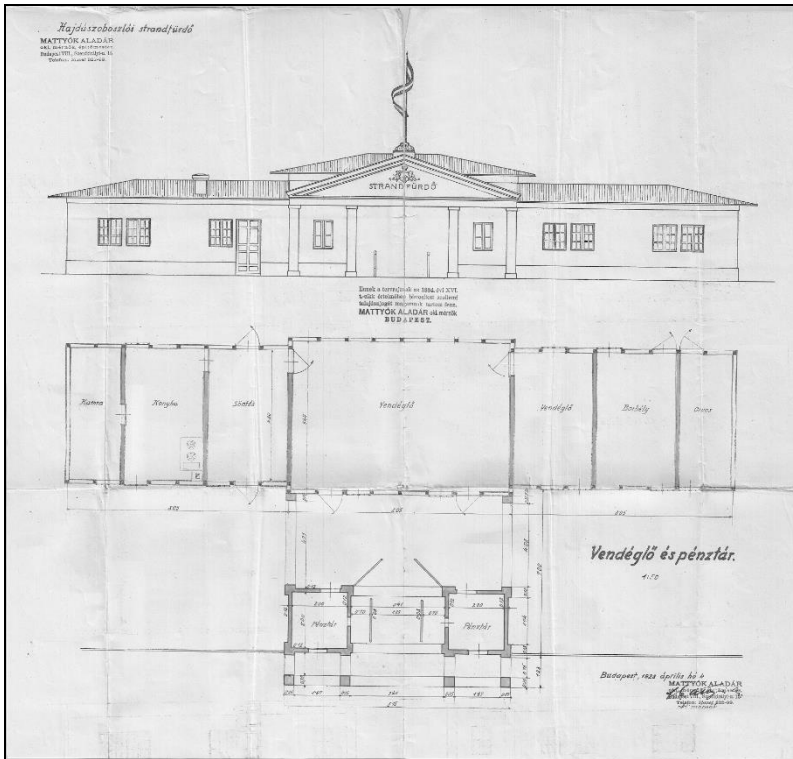
⁴ SZÁLKAI 2015: 2–3.

a reményben, hogy az képes lesz kiaknázni a hévíz nyújtotta lehetőségeket. Hiába készítette el a legalapvetőbb beruházások terveit Mattyók Aladár budapesti építész 1928-ban,⁵ hamar nyilvánvalóvá vált, hogy mind a beruházások, mind a bevételek elmaradtak az elvárt mértéktől, így a haszonbérleti szerződést felbontották, s a fürdő 1930. október 1-jén visszakerült a város kezelésébe, amely az üzemeltetéssel a városi Villamosművet bízta meg.

1. kép: A fürdő általános elrendezése (1928) MNL HBML V. 474/b. 83/1932.

⁵ MNL HBML V. 474/b. 83/1932.

2. kép: Vendéglő és pénztár – az egykori bejárat – tervrajza (1928)
MNL HBML V. 474/b. 83/1932.

Közel három hét alatt elkészült a beruházási program, ami az Igazgatóság éleslétását tükrözi, s amiben a legsürgősebb fejlesztéseket vázolja fel, „melyeknek elodázása országos hírű fürdőnk jövőjének tönkretételét jelentheti.” A lentebb közölt dokumentumokból kiderül, hogy ekkor mind a város, mind a lakosság – amely a fürdő fejlesztése miatt magasabb közterheket volt kénytelen vállalni – súlyos gazdasági helyzetben volt. Ezt jelzi, hogy az Igazgatóság az alapvető fejlesztések elvégzése érdekében az az évi (1930) jövedelem fele részét javasolta beruházni, ugyanakkor az 1931. évi teljes bevételt a városi közterhek csökkentésére ajánlotta fel. A működtetés folytonosságának biztosítására a vezetőség javasolta egy második medence építését, hiszen a forró, 73 °C-os víz hűtése ekkor még nem oldódott meg.⁶ A javaslat szerint a két medence vál-

⁶ A víz hűtésére ártézi kút fúrását javasolták, ami a közgyűlés elfogadott, ám megvalósítása ekkor még nem történt meg. MNL HBML V. 474/b. 12174/1930.

tott használata biztosítaná a folyamatos üzemelést. Emellett szükséges volt a fürdő területének körülkerítése és parkosítása is.

Az 1930. évi beruházási program az intézmény fejlődésének egyik sarokpillére lett. A következő évek tudatosan tervezett fejlesztései vezettek végül odáig, hogy néhány éven belül nemzetközi hírűvé vált a hajdúszoboszlói fürdő. Az alábbiakban ezért a városi Villamosmű – mint a fürdő üzemtartója – által vázolt fejlesztési tervet, illetve a városi képviselő-testület erre reagáló határozatát közlöm.⁷

Források

1. A Fürdő vezetésének fejlesztési terve 1930. október 20.⁸

HAJDÚSZOBOSZLÓ VÁROS

VILLAMOS MŰVE.

Hajdúszoboszló, 1930. október 20.

Városi iroda és üzlet:

I., Vértanúk tere

Telefon: 39

Tekintetes Képviselőtestület!

A városi kezelésbe került fürdőüzem vezetésével megbízott Villamosmű Igazgatósága folyó hó 13-án, s a folytatólagosan 14-én tartott ülésben azokkal a módozatokkal foglalkozott, melyek a fürdőüzem zavartalan továbbvitelével, s annak megfelelő színvonalra emelésével kapcsolatosak. Megállapította Igazgatóság elsősorban azt, hogy a fürdőüzem jelenlegi állapotában nem felelhet meg azon követelményeknek melyeket vele szemben – immár országos hírűvé való emelkedése következtében is – támaszthatnak, de egyszersmind azt is megállapította, hogy a város közönsége a jelenlegi súlyos, s nyomasztó anyagi viszonyok mi-

⁷ A közölt szövegben a központosítást a mai helyesírási szabályoknak megfelelően alkalmaztam. A mai olvasó számára szokatlan, esetleg ismeretlen rövidítéseket – jelölés nélkül – feloldottam. Az értelemzavaró elütéseket, betűkettőzéseket az előbbihez hasonló módon elhagytam. A szöveg jobb megértését segítő – általam eszközölt – kiegészítéseket []-l-lel jelöltem.

⁸ MNL HBML V. 474/b. 13655/1930.

att nem gondolhat arra, hogy a fürdőüzemet a kellő mértékben kifejleszt-
hesse. Mindazonáltal vannak egyes elengedhetetlen feltételek, melyek
nélkül a fürdő prosperitása veszélyeztetve van, miért is az Igazgatóság a
maga részéről kötelességének tartja, hogy ezekre rámutasson ill. az alábbi
részletesen kidolgozott javaslattal szolgáljon.

A fürdőüzem az átvételt megelőző idők eseményei következtében
nem mutatta a fejlődésnek azon mértékét, melyet a város közönsége hoz-
záfűzött. Ezt részben az is okozta, hogy a fürdőző közönség nem találta
meg azokat a feltételeket, melyeket egy fürdőüzemben joggal elvárhatott
s remélhetett volna. Bármennyire is növekedett évről-évre a fürdő hírne-
ve, az ország minden részéből idesereglett fürdővendégek – mindenki
előtt ismeretes – azt voltak kénytelen megállapítani, hogy a fürdő sok
kívánnivalót hagy maga után.

Tekintetes Képviselőtestület! Úgy a város közönsége, mint szoro-
sabbán véve a fürdőüzem vezetésével megbízott Villamosmű Igazgatósá-
ga teljes tudatában vannak annak, hogy Hajdúszoboszló városának 73°C-
os, jódot, brómot tartalmazó hévize mind szélesebb és nagyobb körben
fejti ki áldásos hatását, s szolgálja a közegészséget. Tudatában van annak,
míserint elérkezett volna már az ideje, hogy Hajdúszoboszló városa
ezen kincset gyógyulni vágyók ezreinek, mint gyógyvizet szolgáltatassa, s
gyógyfürdőt létesítsen. Azonban a mostoha viszonyok miatt a
Villamosmű Igazgatósága nem jöhet [elő] olyan gondolatokkal és javas-
latokkal, melyek a város kincsét egy gyógyfürdő méltó keretébe foglal-
ják, de mégis azt kell javasolnia, hogy mindenáron most el kell indulni
azon az úton, mely a fejlődés első lépcsőjéhez vezet.

Mivel a fürdő átvétele által a város közönsége a súlyos adóterhek
enyhítésével egyértelmű következményeket várt és vár, a Villamosmű
igazgatósága az 1931. évi jövedelmek terhére beruházásokat – bármenny-
nyire is szükséges lenne – nem javasolhat a Képviselőtestületnek, hanem
az a véleménye, hogy [az] 1931. évi fürdőjövedelmeket teljes egészében
az adóterhek csökkentésére kell fordítani. Azonban felelőségének tuda-
tában, s hogy a város közönségének a fürdőhöz fűzött reményei valóra
váljanak, az alanti előterjesztéssel illetve javaslattal fordul a tekintetes
Képviselőtestülethez.

A Fürdő R.t.-vel a fürdő átvételére vonatkozó szerződés szerint a
várost az 1930. évi tiszta jövedelem félösszege illeti meg. Ez kereken –
amint már az elszámolásokból megállapítható – 30.000 Pengőt tesz ki.

Igazgatóság javaslata az, hogy ezen összeg teljes egészében oly elengedhetetlenül szükséges beruházásokra fordíttassék, melyek nélkül rendes fürdőüzemet folytatni lehetetlenség, s amelyek nélkül a fürdőző közönség elementáris szükséglete s kényelme sincs kielégítve.

Ezek a következők lennének:

- 1./ Egy második kisebb méretű strandmedence létesítése.
- 2./ A fürdőtelep cca. 12 hold 1400 négyszögöl területének felkerítése, [s ellátása] bejárati kapukkal.
- 3./ A fürdőtelep 2./ pont alatti területének rendezése és parkírozása.

Ezen beruházási program részletezése a következő:

1./ Az elmúlt évi tapasztalatok azt mutatták, hogy részint a strandmedence nagy mérete, részint pedig a hőforrás vizének elégtelensége miatt hetenként legjobb esetben csak 4 napon keresztül állott a strandmedence a fürdőközönség rendelkezésére. Ez a körülmény nem csak azt akadályozta meg, hogy rendes strandélet fejlődjön ki, hanem ebből kifolyólag a fürdőüzemet jelentős anyagi veszteség érte. A város legalább 30% bevételi többletre számíthat, ha a hét minden napján nyitva állhat a strandfürdő a közönség számára. Ezen kívül a fürdőzők köréből számtalan panasz hangzott el a víz tisztátalansága, továbbá a víz túl meleg volta miatt is, mely körülmények igen sok fürdőzőt visszariasztottak.

Mindezekben a bajokon egyszerre van hivatva segíteni egy második 35x50 méretű kisebb strandmedencének létesítése. Mivel tapasztalat és számítás szerint a meglévő 50x52,5 m. méretű medence vízzel való megtöltéséhez 36 óra szükséges, elérhető az, hogy a medencék változtatásával minden második napon tiszta víz áll a közönség rendelkezésére. De nemcsak a víz tisztasága érhető el ez által. Hanem részben az is, hogy a strandfürdő vize lehűl, s a strandolók számára alkalmasabb lesz, mely követelmény azonos a M. Kir. Népjóléti Minisztérium által támasztott s a fürdő üzemben tartásához szükséges egyik feltétele is.

Egy 35x50 m. méretű strandmedence létesítése – a nagymedence bekerülési árát figyelembe véve – kereken P[engő]. 16.000.-be kerül. Ha már most a fenti elkerülhetetlenül szükséges kívánalmaktól el is tekintetnénk, s egy második medence létesítésénél csak a jövedelmezőségi szempontokat tartanánk szem előtt, a következő felállítást készíthetnénk:

1930. évi legrosszabb fűrdőszezonban fűrdőjegyekből eredő bevétel kerekén P. 60.000 volt. Ha a második medence létesítésével csak 30%-kal nagyobb látogatottságot számítunk, ez esetben is a bevételi többlet P. 18.000- lesz, mely azt jelenti, hogy a strandfűrdő üzemet megkövetelt rendes niveau-ra emeltük, s a befektetési költségek már egy szezon alatt megtérültek.

Második medencének meg nem építése egyértelmű lenne fentiek kivül azzal, hogy a fűrdő visszafejlődik, hírneve csökken, melyet minden körülmények között – ha szerény eszközökkel is – de meg kell akadályozni. Meg kell akadályozni mert a város közönségének boldogulása, sőt jóléte függ a hőforrás kincsének kellő mértékű kihasználásától.

2. / A fűrdőtelep és befásított környéke 12 hold 1400 négyzetszögöl területen fekszik. Akik a fűrdő életét csak némileg is figyelemmel kísérték, megállapíthatták azt, hogy a strandfűrdő medencék közelében fekvő főbejárat előtt az érkező járművek oly porfelhőket idéztek elő; melyek a szabadban való fűrdözést egyenesen lehetetlenné tették. Messze vidékről heteken át itt tartózkodó fűrdővendégek számára pedig nincs a városban olyan elkerített rész, hol fűrdés előtt vagy után pormentes helyen tartózkodjanak. A fűrdőtelep környékének fásítása elégtelen akkor, ha a fásított részekre nem csak porfelhőt okozó járművek, hanem a környéken lakók háziállatai is, szabad bemenetelt találnak.

Tekintetes Képviselőtestület! A fűrdőtelep felkerítés esetén egyéges, rendezettebb képet fog nyújtani. A fűrdővendégek kényelme elősegítettik, mely körülményre – hogy fűrdővendégeinket megtarthassuk – nagy súlyt kell helyezni. Tervezet szerint a fűrdőtelep főkapubejárata a már fásított terület Szt. György téri oldalán lenne, hol a várakozó autók és kocsik részére megfelelő nagy terület áll rendelkezésre. A fűrdőtelep területére járművekkel csak indokolt esetben lehetne bejutni.

A felkerítéssel járó költségek a következők:

1140 fm. erős drótfonatú kerítés faoszlopokkal, alul deszkaborítással, felül tüskés drótfonattal két sorban, kerekén	P. 3.000.-
egy nagykapu, a két bejáratú kiskapu idom- vasakból dróthálóbetétekkel, téglából készült oszlopokkal	P. 1.000.-
Összesen:	P. 4.000.-

3. / A beruházási program harmadik része a telep parkírozása és rendezése lenne. Ennek szükségességére azonban az előbbi részben tulajdonképpen rámutattunk. A fürdővendégnek szórakozás kell, s olyan környezet mely testét-lelkét felüdíteni képes. Ezeket a fürdőző [a] városban nem találja meg, melynek levegője nyáron poros és fülledt. A már befásított részeken sétányokat, kisebb-nagyobb parkrészteteket létesítünk. A fürdővendég tehát sétálni kíván, fürdés után egy kissé – talán árnyas helyen – megpihenni, s így a fürdőüzem vezetőségének elemi kötelessége, de érdeke is, hogy erre módot és alkalmat nyújtson.

Az igazgatóság elgondolása, s a tervszerint a befásított s bekerített fürdőtelep területét több, 3,5–4 méter széles sétány szelne át keresztben és hosszában. Egyes részeken virággyakkal és cserjékkel parkrésztetek létesítenének, más helyen csak bokrok, a kerítés mellett magas növésű cserjék, annak a megakadályozására, hogy a környező utak pora a fürdőtelepre bejuthasson.

A fürdőtelep rendezésére és parkírozására Igazgatóság 10.000.- Pengőnek előirányozását javasolja, mellyel fent részletezett beruházási program befejezést nyerne.

Ezek szerint:

II.-ik strandmedence építésére	P. 16.000 –
Felkerítésre és főbejáratra	P. 4.000 –
Fürdőtelep rendezése és parkírozására	P. 10.000 –
Összesen:	P. 30.000 –

fordíthatnák, mely összeg a fentiek szerint a fürdőüzem 1930. évi féljövodelemből nyerne fedezetet.

Midőn a fürdőüzem vezetésével megbízott Villamosmű Igazgatósága részletesen megindokolt előterjesztését és javaslatát a tekintetes Képviselőtestületnek ezennel megteszi, abban a meggyőződésben van, hogy a szándékolt beruházási program végrehajtása egyértelmű a fürdőüzem prosperitásával, jövődjével. A fürdőüzem létének legminimálisabb feltételei azok, melyek a javaslatban benne foglaltnak, de amelyek ha valóra válnak, úgy a fejlődés első lépcsőfokát is jelentik. A beruházások olyanok, melyek hasznosságához és feltétlen szükségességéhez kétség nem férhet, s melyeknek elodázása országos hírű fürdők jövőjének tönkretételét jelentheti.

Végül a javaslat tulajdonképpen a M. Kir. Népjóléti Minisztérium által előírt követelmények teljesítésére irányul, s első része azon sürgős szükségleteknek (kerítés, tartalékmedence stb.), melyeket a Minisztérium

két-ízbeni leiratával a fürdőüzemmel szemben támasztott. A javasolt beruházások első részletét képezik annak a kiépítésnek is, mely nélkül a fürdőt gyógyfürdővé nyilvánítani nem lehet.

2. Hajdúszoboszló város képviselőtestülete 30.000 Pengőt biztosít a Fürdő fejlesztésére⁹

A Városi fürdő vezetésével megbízott Villamosmű igazgatósága javasolja, hogy a fürdő üzem 1930. évi fele jövedelme terhére, mely címen 30.000 P.-t a háztartási napló 3058/930. iktatószám alatt bevételezett, mint a fürdőnél legsürgősebb beruházásokra, úgymint II. nagymedencére 16.000 P., körülkerítésre 4.000 P., fürdőtelep és környezetének rendezésére 10.000 P. fordíttassék.

Előterjeszti Igazgatóság, hogy a fürdőszezonok eddigi tapasztalatai szerint a hétfő- keddi napok, mely idő alatt az eddigi nagy medence töltése történt, sem a fürdőzőknél a használat szempontjából, sem a bevétel szempontjából nem számított. Így a fürdőzés folytonossága, s a bevétel fokozása céljából is egy II. nagymedence készítése válik szükségessé. Ennek megépítésével, illetve a két nagymedence váltakozó használatával elérhető lesz azok kívánatos gyakori tisztántartása, hűtése anélkül, hogy a fürdőzés folytonossága különösen a főszezonban megszakíthatnék.

A fürdőtelep körülkerítésére azért van szükség, hogy az egész telep és környezete rendezhető legyen, be- és kijáró fő utak, továbbá sétautak létesítésével, cserjék, árnyat adó bokrok szakszerű csoportosításával. Gyakorlati tapasztalatok mutatják ugyanis, hogy ilyenmű létesítmény meghonosítása csak az esetben alkotható gazdaságosan, ha az így gondozott terület a jószágjárásból elzárva, a körülkerítés által gondatlan vagy erőszakos rongálásoktól mindenkor megóvható.

A Bánomkert, állami út és város közötti terület előadott rendezésével a fürdő eddigi állapotával szemben megfelelőbb környezetbe jut, ahol a fejlődő dús növényzet a szálló por lekötésével tiszta levegőt juttat a fürdőt használó egészséges, vagy beteg embereknek egyfelől, másfelől a fürdőzők által annyira megkívánt pihenéshez, üdüléshez nyújt helyet és alkalmat. Végül a fürdő területén lévő zuhanyok kellő hőmérsékletű hűtő vízzel való bőséges ellátása – éppen a medencék vizének magas hőmérséklete folytán – mint régóta nélkülözött követelmény, tovább alig halasztható.

⁹ MNL HBML V. 296/b. 13655/1930.

Határozat

Képviselőtestületi közgyűlés a fürdő fejlődéséhez fűződő fontos városi érdekek szem előtt tartásával elhatározza, [hogy] a fürdő ez évi jövedelmét, kereken 30.000 Pengőt teljes egészében a javasolt beruházások létesítésére fordítja.

Bár a város ez idő szerint súlyos anyagi helyzetben van, a javasolt beruházások egyikét sem ejtheti el, mert azok létesítésével a jövedelem növekedése remélhető, [s mindez] a M. Kir. Népjóléti Minisztérium követelményeinek tesz eleget, s jut[tat] közelebb a gyógyjelleg elnyerésének előfeltételéhez.

Miután ezen beruházások a fürdő használatának folytonosságát, a víz tisztaságának, hűtésének, a fürdő környezet rendezésének követelményeit nagy részben kielégítik – mint hasznos beruházások – a megvalósításuk folytán remélhető nagyobb látogatottság, forgalom folytán teljes bizonyossággal rövid idő alatt megtérülnek.

Elrendeli ezért Képviselőtestület, hogy a lehető legrövidebb idő alatt, legkésőbb 1931. május 1-ig egy második nagymedence készíttessék, a fürdő telep körülkerítessék. Majd egy 200 méteres ártézi kút megfúrása után maradó összeg a fürdőtelep és környezetének rendezésére fordíttassék.

Képviselőtestület a rendkívüli kezelés átmenti bevételek rovatán kezelt, a fürdő ez évi fele jövedelme címen bevételezett 30.000 pengőt ezen beruházásokra leköti és e kiadási hátralékot a jövő évi zárszámadásokba átvinni rendeli.

Irodalom

KUN Károly

1975 A hajdúszoboszlói gyógyfürdő. In Dankó Imre (szerk.): *Hajdúszoboszló monográfiája*. Hajdúszoboszló. 695-752.

SZALKAI Tamás

2015 „Amikor a mélyből feltört a gyógyító víz” *A hőforrástól a gyógyfürdőig (1925–1945)*. Kiállítási kalauz.

NAGY GERGŐ

ÁLMOSD RÉGÉSZETI LELŐHELYEI ÉS KORSZAKAI¹

Álmosd nagyközség Hajdú-Bihar megye keleti felében, Debrecentől 38 km-re, a régi Bihar vármegye északi részén fekszik. A település első írásos említése 1261-ből való. A településről szóló korábbi iratok a tatár pusztítás során elvesztek, megsemmisültek.² Az említett dátum előtti időkről írásos adat nem állt rendelkezésre, sőt az ezt követő közel 200 évről sem lehet részletes ismeretünk a források tükrében.

A történeti kutatás megindítását nehezítette a tárgyi emlékek, régészeti leletek hiánya is. A régészeti érdeklődés a 20. század elején érte el Álmosdot és környékét. Elsőként Vende Aladár végzett „feltárást” a településen, amely a Református templomra korlátozódott,³ majd ezt követően 1908-ban az Országos Műemléki Bizottság által megkezdett és sajnos félbemaradt feltárást említhetjük. Ezt követően leletmentések és szórvány leletek formájában kerültek elő régészeti emlékeink.⁴

2007-ben kezdtem el foglalkozni Álmosd régészetével és történetével. Ekkor vittem be azokat a szórvány leleteket a Déri Múzeumba, amelyeket a faluban és annak közvetlen közelében, határában találtam. A múzeumban kiderült, hogy minden egyes tárgy köthető valamilyen régészeti korszakhoz, kultúrához.

Ezt követően több lelőhelyet jelentettem be a településen és környékén. De sajnos ezen a területen a szántás, építkezés, bontás és más egyéb munkákkal felszínre került leletek nagy része nem köthető pontosan régészeti kontextushoz, bár ennek ellenére is sok információval szolgál számunkra.

Ezidáig Álmosd területén megközelítően 20 lelőhelyet azonosítottak, ennek egy része sajnos még bejelentetlen, vagy más néven, rosszul értelmezve lett bejelentve. Az adott lelőhelyeket ennek ellenére külön vettem, de minden esetben megjelöltem, annak valódi helyét és megnevezését. A 20 lelőhelyen az őskortól a kora újkorig szinte minden korszak és kultúra képviseli magát. A 20 lelőhely a következő:

¹ Jelen írás az *Álmosd régészeti korszakai* című kéziratomátszerkesztett változata.

² SZIRMAY1810: 22.

³ VENDE 1901.

⁴ MÓDY–NYAKAS2000: 199-472.

1. Arany János utca – Nagy-rét völgy (Bagaméri-ér K-i partja)

A terület az Arany János utcával párhuzamosan futó Bagaméri-ér völgyére, annak egészére csaknem kiterjed. Őskori, főképp rézkori Baden, vas-kor kelta(?), császárkori szarmata, késő középkori és kora újkori kerámia, patics, őrlőkő, obszidián és állatcsont került elő.

2. ÁFÉSZ udvar (mai COOP udvara)

A főutcán található COOP üzlet mögötti munkák során késő középkori és kora újkori kerámia, patics, téglá és cseréppipa került elő. Az álmosdi hagyomány szerint az említett területen állt a Bocskai-földvár (vagy huszárlaktanya),⁵ melyhez alagútrendszer kapcsolódott. A hagyomány az egyik alagút bejáratát is ide helyezi.⁶ Sajnos eddig erre utaló tárgyi emlékeanyag nem került elő.

3. Berek-Dohányföld⁷

Kevés őskori kerámia került elő a Bagaméri-ér magaspartján, Álmosd központjától É-ra.

4. Gödör

Az Álmosd mai temetőjétől Ny-i irányba található az egykori vályogvető, agyagnyerő gödör, melyet a későbbiekben szeméttelpeként használtak (nemrégiben rekultiválták). A lelőhely nagyobb része ekkor pusztulhatott el, a megmaradt rész szántóin az eke őskori és középkori, újkori kerámiát, paticsot és csontot fordított ki.

5. Görbe-dűlő⁸

A tervezett Álmosd–Létavétesi határátkelő műút nyomvonalával párhuzamosan húzódó markáns háton kevés őskori kerámia került elő.

⁵ MAJOR 2005: 67.

⁶ Saját folklórgyűjtés.

⁷ Aranyos Annamária (Froster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Hajdú-Bihar megyei kirendeltségének régész felügyelője) szóbeli közlése a helyszíni szemléje alapján 2006-ban

⁸ Aranyos Annamária szóbeli közlése a helyszíni szemléje alapján 2006-ban.

6. Homokbánya-Csordakút-Legelő

Álmosdtól ÉNy-ra található, jelenleg illegális homokbányaként üzemel, egykor legelő volt, később felszántásra került, tereprendezésen esett át. Az 1960-70-es években kezdődött területén a homok nagymértékű bányászása, melynek csaknem 80%-át mára elhordták,⁹ és ezáltal elpusztították a lelőhely és leletanyag jelentős részét.¹⁰ De az ennek ellenére megtalálható szórványleletek mennyisége, és jelentősége így is nagy.

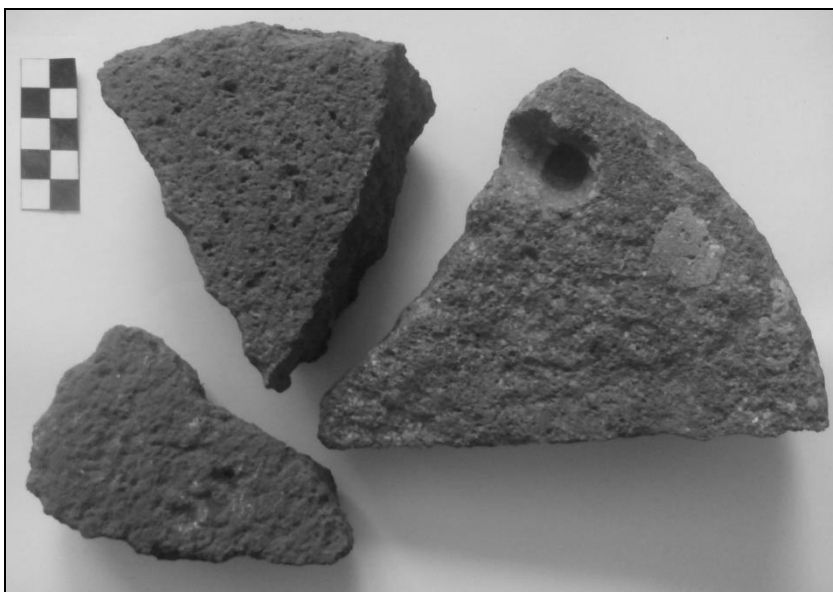
1. kép: Homokbánya-Csúrdakút-Legelő lelőhely

Egy jelentős rézkori Baden teleppel számolhattunk, melyből nagy mennyiségű kerámiaanyag (nagy méretű tárolóedények, fazekak, csészék, stb. töredékei), őrlőkövek töredékei, pattintékok, kőeszközök (csiszolt és pattintott), szövőszék nehezék, orsógomb, állatsontok és patics kerültek elő a bolygatott homokfalban. A Baden leletek mellett egy Cotofeni-

⁹ Győri Jánosné gyermekkori emlékeinek elbeszéléséből jutottam erre a következtetésre.

¹⁰ Győri Jánosné elmondása alapján, sok edény és edények töredékei, vastárgyak, téglaszerű vörös agyagdarabok és kövek kerültek elő.

kultúra mészbetétes technikával készült edénye is előkerült.¹¹ Mindezek mellett egy jelentős Árpád-kori falu megmaradt maradványai is előkerültek a homokfalban, egy ház és egy kemence, vastárgyak, kerámia, patics, salak, faszén, állatcsont és folyami kagyló. Ettől kicsit keletre a Csordakút területén is jelentős Árpád-kori anyag összpontosul, itt emberi vázmaradványok is kerültek elő, combcsont, fogak, koponyatöredékek. A domb legmagasabbán megmaradt részén, a Baden-gödrök mellett vaskori sírok kerültek elő, vas és kerámia melléklettel, erről a területről vittem be 2007-ben egy kelta, gyűrűs markolatú kést. 2008 telén, egy leletmentés alkalmával 3 vaskori sírt tártak fel a helyszínre érkező régészek. A leletek a Déri Múzeum gyűjteményébe kerültek.¹² Ezeken kívül szórványként a területen előkerült császárkori kerámia, középkori kerámia és számszerij nyílhegy, újkori mázas kerámia töredékei.

2. kép: Homokbánya-Csordakút-Legelő

¹¹ A CRISTIAN IOAN POPA - NICOLAE-MARCEL SIMINA - CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA LANCRĂM-"GLOD", Alba Iulia 2004. és a http://cerubacainti.ro/?page_id=11 című román nyelvű oldalon találtam referenciát.

¹² A 2008-ban végzett leletmentésen jelen voltam, de az anyagot és a dokumentációt eddig nem volt lehetőségem átnézni.

3. kép: Homokbánya-Csordakút-Legelő

4. kép: Homokbánya-Csordakút-Legelő

1. kép: Homokbánya-Csordakút-Legelő

2. kép: Homokbánya-Csordakút-Legelő

3. Kép: Homokbánya-Csordakút-Legelő

7. Kanól – Gorkij-fasor

A Gödörtől D-re található, a Homokbánya felé vezető műút É-i oldalán. Egy részét benötte a fa és cserje, egy része szántó. Óskori, rézkori Baden, vaskori, császárkori, középkori és újkori kerámia, patics és csont került elő a szántás nyomán. Ezen kívül egy középkori gyermek (?) fejés ezüst gyűrű került elő.

8. Káposztás-kert

Álmosd Oláhfalu részén található a Bagaméri-ér K-i oldalán. A terület most mezőgazdasági művelés alatt áll, az ezáltal felszínre kerülő leletek között óskori, császárkori szarmata, középkori és újkori kerámia, patics és fémtárgyak kerültek felszínre. Álmosd egyik leggazdagabb cseréppipa lelőhelye található itt.

9. Kismező

Álmosdtól Ny-i irányban található, egykor legelőként használt területet, ma szántóként használják, ezáltal óskori – főként rézkor baden –, vaskori, császárkori szarmata, Árpád-kori, középkori és újkori kerámia, patics, őrlőkő került elő. Mindezek mellett az itt keresztülhaladó gázvezeték nyomvonalában császárkori ház, cölöphelyek, gödrök kerültek elő.

10. Kisvíz

A terület a Gödörtől Ny-ra található, őskori (rézkori baden, bronzkor?), császárkori szarmata és népvándorláskori kerámia (avar?), patics és csont került elő.

11. Öreg-szőlős

A Homokbánya-Csordakút-Legelő nevű lelőhelytől Ny-ra, a szőlőskertek területén került elő pár rézkori Baden és Árpád-kori kerámia.

12. Kölcsey utca – Kis-híd

Őskori (rézkori Baden és vaskori Kelta(?)), császárkori szarmata, Árpád-kori, középkori és újkori kerámia, patics és állatsont. Több cseréppipa töredéke is előkerült.

13. Nadlás¹³

A pontos helyét nem tudtam meghatározni, valószínűnek tartom a Sziget Kokad felé eső részét, ahol Mesterházy tanulmánya alapján 10. századi kerámia került elő.

14. Rábel tanya¹⁴

Bagamér mellett Ny-DNy-ra egy tormával és szőlővel betelepített, ÉK-DNy irányban hosszan elnyúló homokdomb keleti oldalában, átnyúlik Bagamér területére is, őskori és Árpád-kori leletek kerültek felszínre.

15. Református templom

A mai református templom a hagyomány szerint a Csire család temetkezési helyéül szolgáló templom volt, amelynek az építése már a 13. század végén megkezdődhetett. Az első „feltárást” Vende Aladár kérésére, a falu vezetőinek beleegyezésével a templom körül végeztek. A feltárásról jegyzőkönyv készült, de ennek nyomára eddig nem akadtam. A feltárással során Vendének sikerült bejutni az altemplomba a Keleti-rét felől, ahol látni vélte a maradványokat és felismerte a román stílus jegyeit. Az altemplom további kutatása életveszélyes lett volna, ezért visszatemették.¹⁵

A második, már szakszerű feltárást az Országos Műemléki Bizottság végezte, de ez sem volt mindenre kiterjedő: a templom közepénél egy

¹³ MESTERHÁZY 1975: 101.

¹⁴ Aranyos Annamária szóbeli közlése a helyszíni szemléje alapján 2006-ban

¹⁵ Vö. VENDE 1901.

alapozásban elakadtak, pénz és megfelelő eszközök hiányában a munkákat félbe hagyták, és a Nagy Háború a további kutatás lehetőségét ismét keresztbe húzta. A második világháború és az azt követő idők, hozzá értve napjainkat is, nem hozott lehetőséget a templom megkutatására.¹⁶

A mai kutatás úgy véli, hogy a templom a 13. század végén már állhatott, legkésőbb a 14. század elején biztosan állnia kellett.¹⁷ A templom adatait elsőként Bunyitay közli. Napjainkig ezeket az adatokat veszik át a templommal foglalkozó tanulmányok: Hajó hossza: 16,75m, szélessége: 7,88m; szentély hossza: 7,6m, szélessége: 6,4m. Ablakai csúcsívesek, a szentély ablakaiból kettőt átalakítottak, egyet pedig befalaztak. A támpillérek eredetileg a nehéz kőboltozatot tartották, a szentélyt 1877-ben a hajó magasságához emelték, déli ajtaját pedig befalazták. A mai tornyot 1830-ban fejezték be.¹⁸

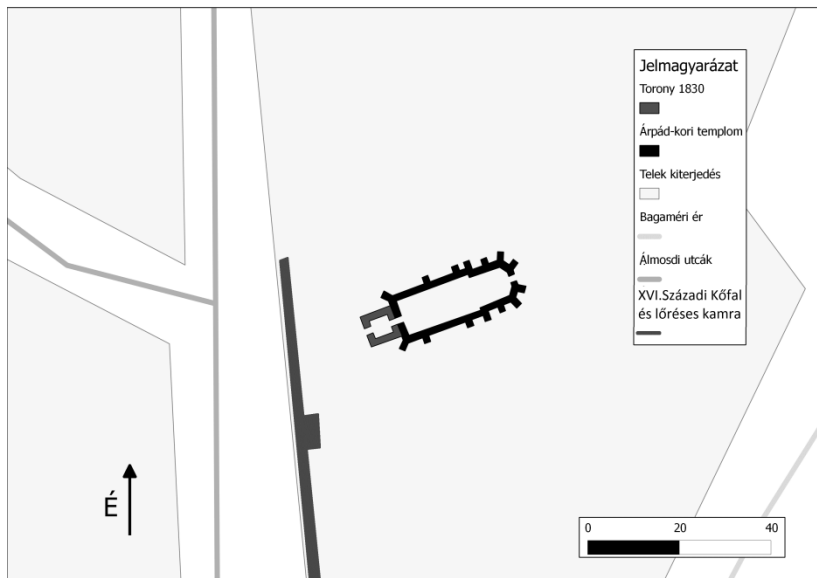

4. kép: Református templom

¹⁶ Vö. MÓDY–NYAKAS 2000.

¹⁷ Vö. RÁCZ 1984.

¹⁸ BUNYITAY1883-1884: 193.

5. kép: Református templom

Itt meg kell említenem a templomot körüllelő erődített falat, melyet az 1552. évi egri diadalt követően építette Dobó István. A település a nagyváradai vár külső erődítési vonalához tartozott. A fal egy része helyre lett állítva, de régészeti kutatása még nem történt meg.¹⁹

2013-ban egy földmunka során a templom mögött embercsontok, kerámia, téglák és fémtárgyak kerültek felszínre. Sajnos ezeknek hollétéről nincs tudomásom.²⁰

A fentiek tisztázására csak ásás és egy összetett falkutatás hozhatna további részleteket, adatokat.

16. Régi önkormányzat

A református templomtól nem messze található. Ma a régi önkormányzati épület műhelyként és a tűzoltók bázisaként szolgál. Ezen a telken talált egy ismerősöm kerámia edénytöredékét, vastárgyakat, téglát és egy kályhacsempe töredékét. A leletek kora: 17. század.

¹⁹ Vö. VAJDA

²⁰ Helyi adatközlőktől származó adat.

6. kép: Régi önkormányzat

17. Tologdi

A falu határában található a szántóként és legelőként vagy kaszálóként használt terület. A területről őskori, római császárkori szarmata, középkori kerámia, patics és csont került felszínre a szántás során.

18. Tsz-Homokbánya²¹

1969-70 télvégén a falu alatt nyitott alkalmi homokbányában dolgozó munkások bronz ékszereket jelentettek a Kölcsey Emlékház vezetőjének, Lengyel Sándornénak. A csontvázak mellett szép öntött bronz karperecek, fibula került elő, amelynek korát a LaTéne-C korszakra tettek.²² A tárgyak időközben a Kölcsey Emlékház gyűjteményéből eltűntek, nyomuk sem maradt.

1984-ben egy terepi szemle alkalmával bronzkori, vaskori-kelta, császárkori (szarmata és dák (?)), Árpád-kori leletanyagot gyűjtöttek a lelőhelyre érkező régészek. Bronzkori kerámia, vaskori-kelta leletek kö-

²¹ Homokbánya-Csordakútal megegyező lelőhely, a Táncsics utca végi homokbányával összetévesztve.

²² M. NEPPER – SZ. MÁTHÉ 1972: 36.

zött kerámia, bronz egymásra hajló végű karperec²³ és pávaszemes bera-
kású gyöngy²⁴ került elő. A császárkori és Árpád-kori kerámia bekerült a
Déri Múzeum gyűjteményébe.²⁵

19. Sziget²⁶

A településtől D-re, DNy-ra elterülő, a Víztorótól K-re eső ma szántóként
használt magas part, a terület igen kiterjedt. Több korszak leletei is meg-
találhatók a területen a rézkortól napjainkig. Rézkori Baden, bronzkori,
bronzkori gyulavarsándi kultúra, Vaskori kelta, császárkori szarmata,
Árpád-kori, középkori és újkori anyag is fellelhető a lelőhelyen. A kultú-
rák kerámiaanyagán kívül bronz öntecs, római ezüst denar és kisbronz,
terra sigillata edények töredékei, vaslemez, Árpád-kori zengőnyíl, csavart
bordás körte alakú kardmarkolat gomb, vaskés, Ferdinánd ezüst denar $\frac{3}{4}$ -
e, urnasír szétszántott darabjai, és embercsontok mellett, jelentős állat-
csont is jelen van a területen. Ezek mellett jelentős patics és kőanyag is
előkerült: kovafélék, obszidián, terméskövek, őrlőkő, kőeszközök.

7. kép: Sziget

²³ Ltsz. IV. 84.4.3.

²⁴ Ltsz. IV. 84.4.4.

²⁵ M. NEPPER – SZ. MÁTHÉ: 1986: 35.

²⁶ Bejelentésem nyomán Aranyos Annamária (FGYNOVK) és Dani János (Déri Múzeum) érkeztek a lelőhely bejárására és dokumentálására 2007-ben.

20. (Táncsics) Tsz. majorja²⁷

1970 márciusában egy bekötő út építése során gyulavarsándi telepet bolygattak meg, amely során állatsont és kerámia került elő. A leletek a Kölcsei Emlékház gyűjteményébe kerültek, de már nem lelhetők fel, nyomuk sem maradt.²⁸

Összegzés

Összegzésként szeretném hangsúlyozni, hogy sok olyan anyag van (gyakorlatilag a leletek 90%-a), amely még nincs leltározva, más anyagok elvesztek, gondolok itt a Kölcsey Emlékház gyűjteményére. Ebben olyan régészeti emlékek is voltak, melyekről nem volt tudomása az emlékházat működtető Déri Múzeumnak. Más régészeti emlékek magánszemélyeknél kallódtak el, vagy lapulnak jelenleg is a fiókban, szekrényben.

A teljesség igényével próbáltam azokat a régészeti lelőhelyeket bemutatni, melyeket az eddigi kutatások és a magam terepbejárásai felderítettek.

Álmosd és térsége igen gazdag régészeti emlékekben, bár sajnos nincs lehetőség ezek feltárására. Kis összefogással, és egy kevés idő elteltével talán lehetőség nyúlik egyes lelőhelyek feltárására, feldolgozására!

Irodalom

BUNYITAY Vince

1883-84 *A váradi püspökség története alapítástól 1566. évig I-III.* Nagyvárad.

MAJOR Zoltán László

2004-05 Adatok a Bocskai-hagyományhoz Hajdú és Bihar megyékben. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXX.* Debrecen.

MESTERHÁZY Károly

1975 Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye 9-13. századi település-történetéhez I. *A Déri Múzeum Évkönyve 1973.* Debrecen.

²⁷ Homokbánya-Csordakút legelővel megegyező lelőhely, a Táncsics utca végi Búzakalász Tsz-el összetévesztve

²⁸ M. NEPPER – SZ. MÁTHÉ 1972: 36.

MÓDY György - NYAKAS Miklós

- 2000 A megye településeinek története és épített emlékei. In Angyal László András (szerk.): *Hajdú-Bihar évszázadai*. Debrecen.

M. NEPPER Ibolya – SZ. MÁTHÉ Mária

- 1972 A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1969-1971. *A Déri Múzeum Évkönyve 1971*. Debrecen.
1986 A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1981-1985. *Déri Múzeum Évkönyve 1985*. Debrecen.

RÁCZ Zoltán

- 1984 Hajdú-Bihar megye középkori templomai. In: Angyal László András (szerk.): *A magyar műemlékvédelem negyed évszázada Hajdú-Bihar megyében 1958-1983*. Debrecen.

SZIRMAY Antal

- 1810 *Szatmár vármegye fekvése, történetei és polgári esmerete 2.*

VAJDA Mária

- é.n. *Száz magyar falu könyvesháza: Álmosd*. Budapest.

VENDE Aladár

- 1901 Bihar vármegye községei. In Borovszki Sámuel (szerk.): *Magyarország vármegyéi é városai. Bihar vármegye és Nagyváradi*. Budapest.

PIROSKA MIHÁLY

RÁCZ GYÖRGY TÉRPLASZTIKÁI

Gyuri első munkái olajfestmények voltak, expresszív ábrázolások. Tájképek, utcarészletek, csendéletek. Képeivel egyidőben grafikával is próbálkozott, sokszorosított technikákkal, de főképp linómetszeteket készített, melyekbe utólag „belenyúlt”, belerajzolt.

Miután alkalmazásba vették a gyógyfürdőben, idővel megbízták azzal is, hogy készítsen térplasztikákat, melyeket majd a fürdő különböző terein fognak elhelyezni. Gyurit nem érte váratlanul ez a felkérés, mivel már többször vett részt az ózdi szobrász művésztelepen, ahol a hely jellegeből adódóan, természetesen, fémből készítettek szobrokat (1. kép).

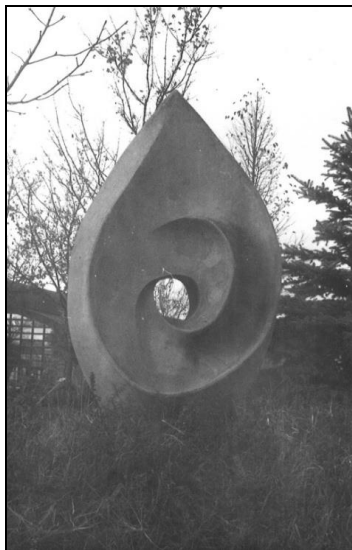

1. kép

Elsőnek elkészített egy fém pávát, de rájött, hogy ide kevésbé lesz alkalmas a fém. Ezt a gondolatát megerősítette az a tény, hogy éles, „veszélyes” kiálló fémrészek voltak rajta, ezért aztán arra gondolt, hogy alkalmasabbak lesznek a sima, kevésbé éles felületek. Más anyagban kellett gondolkodnia. Először elkészített egy gránit plasztikát (2. kép), majd a beton felé fordult, és a későbbiekben ebből az anyagból készítette el munkáit (3-4. kép).

2. kép

3. kép

4. kép

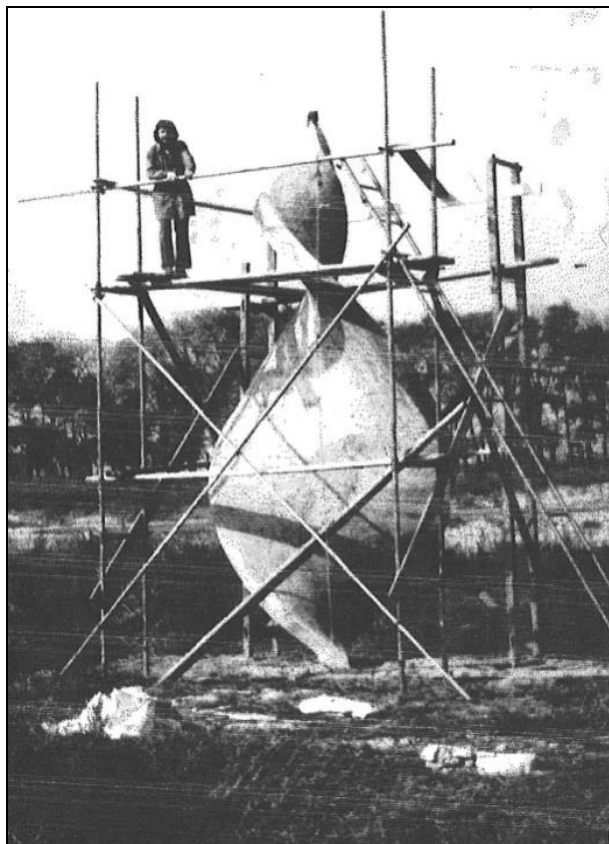
Azért a fémről sem feledkezett meg, amely anyag visszatérően megjelent a teljesen fémből készült képplasztikáin is). Majd a termálfürdő falára tervezett egy vörösréz körlapokból álló reliefet (5. kép).

5. kép

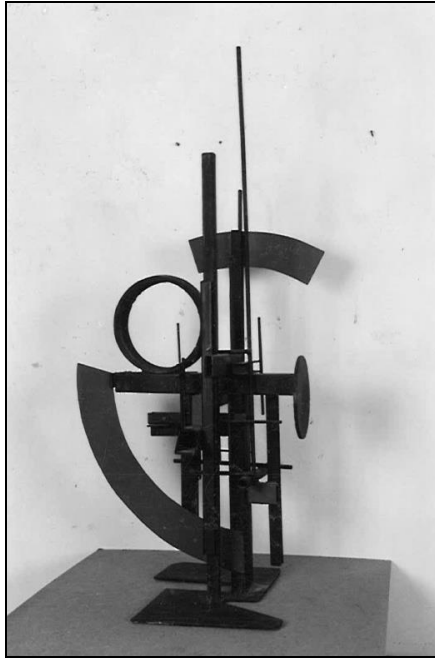
Miután a hetvenes évek végén Szabó László szobrászművész hazaköltözött, közös műhelyben dolgozhattak. A használaton kívüli fürdő

mozit kapták meg műteremnek, és Szabó hatására plasztikai munkái nagyobb lendületet kaptak. Ekkor készült el az alkotások zöme, a csónakázó tó szigetén méretében legnagyobb szobra egy szintén betonból készült kb. 5 méter magas alkotása (6. kép). Ezt először úgy tervezte, hogy a tövénél egy 6 cm átmérőjű fémrúdból indul ki, de végül is ez az elképzelése nem valósult meg.

6. kép

Miután beköltözött a Bocskai utcai műtermébe itt is készített három szobrot: egy fém alkotóelemekből állót, a „lendület” című kompozíciót (7. kép), egyet bronzból, és a Bocskai utcai „Milleneumi” szoborparkba egy „betonképet” (8. kép), melyet akár egy felnagyított reliefjének is tarthatnánk. Továbbá ugyanide készítette el Szabó László három szobrának kópiáját, festett betonból a régi barát emlékére.

7. kép

8. kép

VÁGÓNÉ SZABÓ ERZSÉBET

**MÚZEUMPEDAGÓGIAI FOGLALKOZÁSOK A
BOCSKAI MÚZEUMBAN**

A múzeumpedagógiai a kezdetektől jelen van a Bocskai Múzeum ismeretátadási programjában. Már a múzeum alapításában is fontos szerepet töltött be a pedagógiai. Maga a múzeumalapító, *Dr. Juhász Imre* is történelem szakos tanár volt. A gyűjtemény első tárgyai szemléltető eszközök voltak a történelem órán: „...*Először csak az volt a cél, hogy az akkoriban uralkodó egyoldalú, sematikus történelemtanítás oldódjék, életszerűvé váljék a szemléltetési lehetőség bővítésével.*”¹ Gyűjtőmunkájába bevonta a gimnáziumi diákokat, akik később segítették a kiállítások rendezését is. Történelmi szakkörén a hagyományok tiszteltetésre, a történelmi múlt ismeretére tanított.

Ötven év múltán Juhász Imre munkáját a múzeumpedagógiai tevékenység keretében folytatjuk. A múzeumpedagógia olyan *pedagógiai jellegű* tevékenység, melynek helyszíne a *múzeum*, és a legfontosabb tartalma a *tudásközvetítés*. A különböző életkori sajátosságokkal rendelkező gyermekek (óvodások, általános iskolások, középiskolások) *csoportos* fogadására épül, és a közművelődési és hagyományörző *programok szervezésére* és a jövő múzeum-látogatóinak *nevelésére* irányul. A Bocskai Múzeumban jelenleg három pedagógus végez múzeumpedagógiai munkát: az óvodás csoportokkal e sorok írója, a kisiskolásokkal *Dóróné Balázs Katalin* tanítónő, az általános és középiskolás diákokkal *Nagy István* történész-muzeológus foglalkozik. Célunk a *látogatóbarát* múzeumi szemlélet közvetítése, és a múzeumi tárgyak *interaktív* módon való, élményt adó megismerése (a gyerekek például kipróbálhatják a palatáblát a palavesszővel, felpróbálhatják a Bocskai Huszárcsákót, Bocskai korabeli pénzermét satírozhatnak, stb.).

Tapasztalatunk, hogy a gyerekek a múzeumi tárgyakat megismerve pozitív érzelmi kapcsolatba kerülnek a kiállításokkal, „elvarázsolódnak” a foglalkozásokon, s később belső készletet éreznek, hogy újra és

¹ Dr. Juhász Imre: A Bocskai István Múzeum négy évtizede 1958-1998. Hajdúszoboszló, 1999.

újra ellátogassanak a múzeumba, nemcsak az iskolával, hanem szüleik kíséretében is.

Múzeumpedagógia tevékenységek óvodai csoportokkal

A múzeum óvodáscsoportoknak szóló múzeumpedagógiai tevékenységei a 2013/2014-es tanévben indultak. Először a múzeum, a múzeumi légkör megismertetése, a múzeumba járás szokásának kialakítása, a múzeumlátogatás vágyának felkeltése volt a cél. Majd az óvodáskorú gyermekek számára az életkori sajátosságaiknak megfelelően múzeumpedagógiai tevékenységek megszervezésére került sor. A foglalkozások témái az évkör eseményeihez, hagyományaihoz (karácsony, farsang, március 15-e, húsvét) kapcsolódtak és játszóházi formát öltöttek. A foglalkozások később a néphagyományokat (regölés, betlehemezés), népi és közösségi játékokat („Kinn a bárány, benn a farkas”) dolgozták fel és a közösségi rendezvényeken kerültek megszervezésre (Őszi öröksőnapok, 2015). A foglalkozások során szerveztünk egyéni és közösségi játékot, szituációs és dramatikus játékot, népi és hagyományőrző játékot, bábjátékot, mint a személyiségformálás legfőbb eszközét.

Múzeumpedagógiai tevékenységeket a következőképp valósítjuk meg:

1. Tervezői és szervezői munka:
 - *Plakáttervezés* és információk *eljuttatása* az óvodákba
 - Telefonos *időpont egyeztetés* a csoportvezető óvónővel
 - A múzeumpedagógiai tevékenységek levezetéséhez szükséges *eszközök beszerzése*
2. Előkészítő feladatok a gyerekek fogadására:
 - *Teremrendezés, dekoráció*
 - *Asztalok, székek kiállító térben való elhelyezése*
 - *Tevékenység eszközeinek kikészítése*
 - *Minták megrajzolása, kivágása, jutalom kártyák beszerzése*
 - *Vendéglátás* (tea, sütemények készítése)
3. Múzeumpedagógiai tevékenység megtartása, levezetése:
 - *„Bekukkantás”* a kiállító termekbe
 - Aktuális témához kapcsolódó *ismeretek átadása*, szokások, hagyományok, muzeális tárgyak megismertetése.
 - *Kézműves tevékenység*, játszóházi lehetőségek, közös játék
 - *Vendéglátás*: a témához kapcsolódó jellegzetes *étkek kóstolása* (pl. farsangi fánk)

- Az elkészült munkát a gyermekek *hazavihették* (pl. huszár-csákót, kisdobot)

A megérkező gyerekeket Nagy István történész muzeológus vezette körbe a kiállításokon. Az óvodás csoport tagjai végigvonultak, „bekukkantottak” a helytörténeti kiállítás termeibe, megtekintették az ott őrzött múzeumi tárgyakat. Láthatták, a számukra kialakított, homokkal töltött „régészládát” és eszközeit, amely játékos „ásatásra” és „régészkedésre” motiválta őket. Satírozhattak a Bocskai emlékermet ábrázoló satírozó pulton. Megfigyelhették működés közben a Pávai Vajna Ferenc geológus által használt fúrótorony makettjét. Ezalatt ráhangolódtak a múzeumi közegre, majd a múzeumpedagógiai tevékenység következett, melynek megvalósításában *Oborzilné Makai Adrienn*, kulturális közösségi munkás segítette munkámat. A tevékenység levezetéséhez két szempontot vettem figyelembe:

1. A múzeumpedagógiai feladatok valósuljanak meg *játékos és interaktív formában*.
2. Arra törekedtem, hogy gyermekcsoportoknak *maradandó élményt* nyújtsak a múzeumi ismeretek átadásával. A tevékenységek sikere azon áll vagy bukik, hogy a gyerekeknek van-e maradandó élménye a múzeumi tárgyról és látogatásokról, hogy később is visszaemlékeznek-e rá. Ezért mindig fontosnak tartottam, hogy a gyermeki megismerés folyamatában, minél sokoldalúbb ismeretet és minél több érzékszervet bekapcsolva tapasztalatot szerezzenek játékos formában.

Dr. Bihari-Horváth László múzeumigazgató előirányozta számomra, hogy a foglalkozások a múzeumi gyűjteményekre és kiállításokra épüljenek, és biztosította a foglalkozáshoz szükséges anyagokat, eszközöket. A múzeum számára fontos volt, hogy a múzeumpedagógiai tevékenységet olyan szakember szervezze, aki szakmai tapasztalattal és óvodai-iskolai kapcsolatokkal rendelkezik.

A múzeumpedagógiai feladatellátáshoz szükséges személyi feltételek megteremtésére a kulturális közösségi munkaprogram keretében kínálkozott alkalom. Így kerültem 2014-ben ismét² a múzeumba, ahol a következő tapasztalatokat tudtam hasznosítani: 1982 óta rendelkezem bábcsoportvezetői művészeti engedéllyel, és több mint három évtizedes

² 2013-ban már dolgoztam a múzeumban egy közösségi munkaprogram keretében.

bábos múlttal. A SZIN-BÁB Egyesület alapítótagja vagyok. A Kovács Máté Művelődési Házban, a Gönczy Pál Ifjúsági Házban, a Bárdos Lajos Általános Iskolában és több óvodában (Liget, Lurkó, Bambínó) tartottam bábszakköröket. 2007 óta évről évre óvodásokkal és kisiskolásokkal játsszatok népmeséket a debreceni Vojtina Bábszínház versenyein, ahol eddig bronz, ill. ezüst minősítést nyertünk. A múzeumból 2013-ban az oktatási intézményekbe jártam bábozni, 2014-től azonban a múzeumigazgató arra utasított, hogy a gyerekeket hozzam a múzeumba bábozni, s ezzel is erősítsük a múzeumhoz való kötődésüket. Ezentől az iskolások tehát a múzeumba jártak bábszakköri órára. Ezeken az órákon tanultuk be például a múzeum új néprajzi kiállításának megnyitóján előadott *Mátyás király és az igazmondó juhász* című népmesét. A múzeumban tartott óráknak köszönhetően nemcsak a gyermekek, hanem a szüleik is belátogattak a múzeumba, később pedig eljöttek rendezvényeinkre is.

Múzeumi munkám kezdetén a kulturális örökség megismertetése céljából felvettük a kapcsolatot az oktatási intézmények vezetőivel és pedagógusaival. 2014. október 15-én a múzeum megszervezte az Óvónők Teréz-napi találkozóját, majd néhány nappal később iskolaigazgatóknak tartott Múzeumpedagógiai információs napot. Mindkét rendezvényen az intézmény múzeumpedagógiai kínálatának megismertetése volt a cél.

A foglalkozásokat kiejánló Teréz-napi óvónő-találkozó

Dóróné Balázs Katalin tanítónő már a fórumot megelőzően is tartott nálunk múzeumpedagógiai foglalkozásokat kisiskolások számára *Múzeumi Alkotóház* címen, majd 2015-től elindította a *Múzeumi Technika Tanoda* elnevezésű foglalkozássorozatot. Múzeumunk közösségi rendezvényein ő a kisiskolások, én pedig az óvodások számára szerveztünk kézműves foglalkozásokat.

2015 májusától a múzeum élére Dr. Bihari-Horváth László múzeumigazgató nyert kinevezést, amely pozitív változást hozott a múzeum életébe. Ennek egyik oka, hogy jól tudja motiválni a dolgozókat, s az egyéni kompetenciák szerint osztja a feladatokat. Véleménye szerint a múzeumpedagógia fontos feltétele az együttműködés az óvodákkal és iskolákkal, de fontos a kínálat egyedivé tétele is: *„A múzeum portfóliójából azokat az elemeket kell fejleszteni, amelyekkel a többi szolgáltató nem rendelkezik. Olyan tartalmakat kell létrehozni, melyek a magas szakmai tudásra, a kiemelkedő gyűjteményi anyagokra és a különleges élményt nyújtó kiállításokra épülnek. Ez kell, hogy legyen mind a közművelődési programok mind a múzeumpedagógiai foglalkozások kiindulópontja. A kínálat egyedivé tétele lehetővé teszi, hogy a versenyt együttműködéssé fejlesszük, melyben a különböző kínálatok nem kioltják, hanem erősítik egymást és fokozzák a keresletet!”*³

Az alábbi táblázat megmutatja a Bocskai István Múzeum múzeumpedagógiai tevékenységének fejlődését. Miként jutottunk el – Dr. Bihari-Horváth László irányításával – az óvodás csoportok játékos tevékenykedtetésén keresztül az iskolás csoportok igényét kielégítő magasabb szakmai múzeumpedagógiai foglalkoztatásához.

Tanév	2013/2014-es	2014/2015-ös
Célcsoport	Óvodások	Óvodások és általános iskolások
Feladat	Az évkör eseményeire épülő játszóházi tevékenység (Téma: Karácsony, farsang, március 15., húsvét)	- A népi hagyományokhoz kötődő (befőzéstől aszalásig) - Bocskai István Múzeum tárgyi emlékeihez kötődő (szekerezés, juhász mesterség készségei) - Közösségi rendezvényekhez kapcsolódó (Dömötör napi juhtor)

³ Dr. Bihari - Horváth László (szerk.): A Bocskai István Múzeum Évkönyve I. 2014

Megvalósítás	Csoportos közös játék Egyéni kiscsoportos kézmű- vesség, interaktivitás	<ul style="list-style-type: none"> - Népi játékokkal (Kinn a bárány, benn a farkas) - Közösségi játékokkal (Rongybaba, fadarab) - Bábozással (szalma bábbal bemutatva Koncz Király és Czibere vajda örök harcát) - Interaktív módon
Eredmény	Óvodai csoportok növekvő látogatottsága és múzeumpedagógiai tevé- kenység népszerűvé válása	<ul style="list-style-type: none"> - Óvodai és iskolai csoportok növekvő igénye a muz.ped-i tevékenységekre - Iskolai csoportok gyakoribb múzeumi kiállítás látogatása - Több iskolából igényelték a múzeumi felkészülés lehetőségét a városi helytörténeti vetélkedőkre

2014. március 15-ei brief

Szervezett csoportnak előre meghatározott célból, adott helyen és adott időben tartott összejövetelét rendezvénynek nevezzük. A rendezvények tervezésének és szervezésének két alap dokumentuma a brief (vázlat) és a forgatókönyv (részletes program leírás).

A brief lapja a tervezés 10 kérdése mentén az esemény végig gondolása. Ezt alkalmaztam, amikor 2014. március 15-én az óvodások életkori sajátosságaira épülő rendezvényt szerveztem. Ez volt a 2014-es „történelmi játszóház”.

Az óvodások nagy örömmel kapcsolódtak be a történelmi játszóház interaktív játékaiba és élvezték azokat. Gyakorolták a Himnusz alatti helyes magatartást, indulókat énekelve a menetelést. Színezték nemzeti jelképeket (zászlót, kokárdát és '48-as kisdobot) készítettek. A játszóházi foglalkozások közül a történelmi játszóház volt a legsikeresebb, (lásd az alábbi brief-et) melyen 2014-ben a Bambino és Manókert óvodákból 64 fő vett részt. Ezeket a gyermekeket lehetett a legjobban bevonni a különböző tevékenységekbe. A foglalkozásokon megismerttem a gyermekekkel a Hajdúsági huszáregyenruhát, (beöltöztetve őket hajdúhuszárnak) és egyéb huszár kellékeket (kard, szablya, tarsolytáska, stb.).

2015-ben is sikeres visszhangja volt a Történelmi játszóháznak, ahol szintén a Manókert óvodából másik két csoport, 42 fővel képviseltette magát. Városunknak 8 tagóvodája van, ahová több mint 700 fő óvodás gyerek jár. 2014-ben a játszóházak (farsang, márc. 15., húsvét) közül a

legnagyobb érdeklődés a hűvétí játszóház iránt volt, melyen 6 tagóvodából 7 csoportban 160 fő gyermek vett részt. A legnagyobb számban a Lurkó óvodások érdeklődtek és vettek részt ahonnan majdnem az egész óvoda – 1 csoport kivételével – ellátogatott a múzeumba.

2015-ben a legnépszerűbb múzeumpedagógiai tevékenység volt a múzeumi tárgyakhoz kapcsolódó Szekerezés, kunyhójáték és a juhász-mesterség készsége tárgyával játszott „Vezérürü” és „Hajtókutya játék”, melyen 4 óvodából 5 csoportban 110 kisgyermek vett részt. Ez esetben a legtöbben a Bambino óvodából jöttek el.

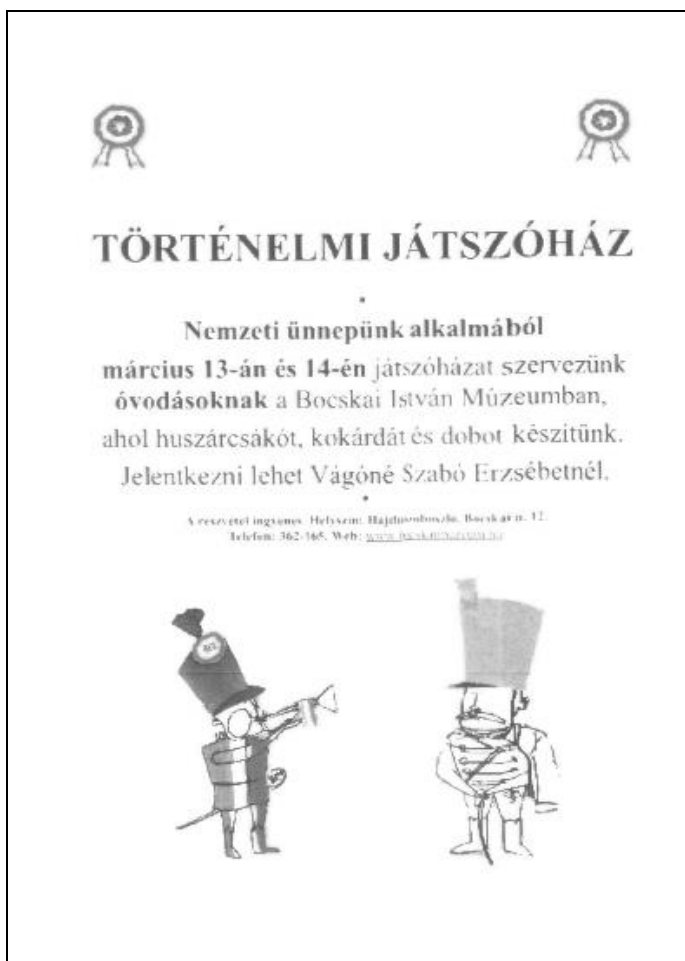
A történelmi játszóház briefje:

Kérdés	A tervezés elemei
Ki?	Bocskai István Múzeum, és szervező; vezető: Vágóné Szabó Erzsébet
Mit?	Történelmi játszóház. Huszárcsákók gyártása, kokárdák, dobok készítése.
Miért?	Ismeretnyújtás játékos formában, nem szokványos közegben. Az ünnep hangulatának megéreztetése. Emlékezés hőseinkre.
Kinek	Kis, középső és nagy csoportos óvodásoknak. Csoportos interaktív játék. 4-6 éves korig.
Hol?	Bocskai István Múzeum, 4200 Hajdúszoboszló, Bocskai utca 12.
Mikor?	2014. március 13-14. 09:30-10:30; 10:30-11:30-ig (4 csoport)
Mivel?	Kartonok (piros, fehér, zöld), krepp papír, zsinórok, ragasztók, zászlók
Hogyan?	1. Előkészítési feladatok: <ul style="list-style-type: none"> - Plakát készítés és a város óvodáiba juttatás - Az érkező csoportok telefonos időpont egyeztetése (nap/óra) - Különterem dekorálása Petőfi, Táncsics, Kossuth képekkel, zászlókkal - Indulók (Rákóczi induló, Kossuth Induló) bekészítése - Textil jutalom zászlók kikészítés és ünnephez kapcsolódó kérdésekre adott jó válaszokért - Félíg kész huszárcsákók, kokárdák, kisdobok,

	<p>kartonból kivágott bajszok, ollók, ragasztók, ceruzák asztalonkénti elhelyezése</p> <p>2. Gyerekek fogadása (kabátok, sapkák letétele, elhelyezése)</p> <p>3. Hol vagyunk, miért jöttünk ide?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Interaktív beszélgetés a múzeumról. - Bekukkantás a helytörténeti kiállító termekbe. <p>4. Interaktív rész:A himnusz eléneklése</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nemzeti himnuszunk eléneklése alatt, a helyes viselkedési - Szabályok megismerése, gyakorlása <p>Jutalmazás ajándék textil zászlókkal</p> <p>'48-as huszár játékos felöltöztetése:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Huszárcsákó a fejre - Huszárbajusz és körszakáll az arcra - Huszárkard az oldalára - Csoportos huszárjáték: „Huszárok lóra! (lóra ugrás) - Rajta vagyok rajta máris - Huszár volt a nagyapám is, Gyia! - (körbelovaglás) Hó (megállás) Játékismétlés 3x.” <p>Dobolás és menetelés</p> <ul style="list-style-type: none"> - „Aki nem lép egyszerre...” - „Föl-föl vitézek a csatára...” <p>5. Manuális rész:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Elkészítés módjának bemutatása - <p>uszárcsákóra, kokárdára, bajuszra, és a kisdobra vonatkozóan</p> <p>6. Közös játék rész:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Menetelés és dobolás, az elkészült csákókban, kokárdákkal és kisdobokkal, a Helytörténeti Múzeum termeiben, az „Aki nem lép egyszerre...” és a „Föl-föl vitézek...” indulóra - Az elkészített jelképeket és csákókat mindenki hazavihette
--	--

Miből?	Konzervdobozok beszerzése (előzetes gyűjtés, kutyatápos fémdobozok felajánlásával, Rákóczi és Kossuth induló CD beszerzése ellátmányból).
Mire?	Buszki költség, anyagköltség (papírok, ragasztók, kalapgumi, szalagok stb.)

Úgy gondolom, hogy a múzeumpedagógiai tevékenységek sikeresek és eredményesek voltak. A gyerekek jól érezték magukat és megszerették a múzeumot. Az oktatási intézményekkel kialakult jó kapcsolatot továbbra is szeretnénk fenntartani.

A március 15-ei történelmi játszóház plakátja

Kackiás bajuszú hajdú huszárok

Korkárdaragasztás és zászlószínezés

**„Föl-föl vitézek a csatára” – dobolás, menetelés
a múzeumi tárgyak között**

Szekerezés

Szekereken a múzeumi kocsiszín alatt

Kinn a bárány benn a farkas

Kunyhójátéka juhász mesterség készségeitárgyaival

„Adja nekem az aranyszörű bárányt!”

*„Elcseréltem az aranyszörű bárányt egy fekete bárányra!
Mit tettem, mit tettem...?!”*

ILLÉSHÁZY KATALIN ANNA

„KI JÁTSZIK ILYET, MAJD MEGMONDOM MILYET?”

Tanulmány a népi játszóházakról és a népijátsszóház-vezetői képzésről**Bevezetés**

A gyermekek legkedveltebb és legfejlesztőbb tevékenysége a játék. A játék számtalan helyszínen, számtalan módon játszható, eszközzel vagy anélkül, egyedül, párban vagy társakkal, csapatban vagy csoportosan. A népi játék eredeti formájában ritkán látható, belenevelődéssel manapság kevésbé tanulható. Annak érdekében, hogy a mai gyermekek is hozzáférjenek, élményeket szerezzenek, elköteleződjenek a népi játékok iránt, mesterségesen kialakított, mégis a természetes közeget minél inkább megközelítő játéktereket, játékszituációkat hozunk létre számukra. Ennek egyik formája a népi játszóház. Tanulmányom a népi játszóházakkal foglalkozik, magyarországi megjelenésükkel, kialakulásuk okaival, alkalmazott módszerekkel. Elemzem a játszóházak létjogosultságát, típusait. Kutatásom során a játszóházvezetői tanfolyam hallgatóinak megkérdezésével, kérdőíves módszerrel végeztem adatgyűjtést, a válaszokat elsősorban kvalitatív módszerekkel elemeztem. A dolgozat készítésekor felhasználtam néprajzi tanulmányaim alatt szerzett ismereteimet, játszóházvezetői tapasztalataimat. Munkámat összefoglaló, problémafelvető írásnak szánom.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom témavezetőmnek, aki irányított és ösztönzött a kutatómunka és a tanulmány írása közben.

Hálásan köszönöm a Nádudvari Népi Kézműves Szakiskola és Kollégium oktatóinak, hogy inspirálva tanítottak a játszóházvezetés rejtelmeire, és olyan ismeretekkel gazdagítottak, amelyek szakdolgozatom témaválasztásakor ihletet adtak, beépíthetőek voltak dolgozatomba.

Külön köszönöm Molnár Erzsébet és Vetró Mihály segítségét, akik adatközlőként is hozzájárultak dolgozatom létrejöttéhez.

A tanulmány írását megelőző kutatómunka központjában a játszóházvezetői tanfolyam végzett diákjai által nyújtott információk,

tapasztalatok, vélemények állnak. Köszönöm, hogy idejüket nem sajnálva, ismeretlenül is, legjobb tudásuk szerint töltötték ki kérdőíveimet.

Köszönet jár még annak a sok gyereknek, akikkel eddig együtt dolgozhattam, akikkel kipróbálhattam a játékokat, és akiktől tapasztalatokat nyerhettem.

1. A téma elméleti megközelítése

1.1. A kutatási terület körülhatárolása

A néprajzi játékkutatás sarkalatos kérdései közé tartozik, hogy miként adható tovább a játékhagyomány a gyermekeknek, miként vonhatók be a múzeumi foglalkozásokba a legkisebbek. A 21. századi múzeumi stratégiák legfontosabb céljai közé tartozik, hogy a kiállítás és az átadni kívánt tudásanyag a leghatékonyabban jusson el a látogatóig, legyen az felnőtt vagy gyermek. *„Közvetve befolyásolja életünk mind több területét, vállaljon szerepet a kultúrateremtésben és a kultúrákövetítésben egyaránt. A modern múzeum legyen kulturális központ az adott közösség, város, térség, régió számára.”*¹ A népi játszóházak megjelenése és létjogosultsága, ahogy módszertana is, a múzeumpedagógiához nagyon közel áll. Annak ellenére, hogy mégis két különböző műfajról kell beszélnünk, a játszóházak is megtalálták helyüket a múzeumokban, és a múzeumpedagógiai elemek is megtalálták helyüket a játszóházak programjaiban.

A játékkultúra átörökítése fontos része egy adott kor néprajzi, vagy akár szociológiai, antropológiai szempontú kutatásának. Egy játékon keresztül be lehet mutatni a környezetet, amiben a falusi gyermek játszhatott. *„A gyermekjátékok a legszorosabb kapcsolatban állnak egy csoport, egy közösség, egy társadalom kultúrájával, annak hű és pontos kifejezői, azaz igen lényeges tartalommal bíró kulturális tények, jelenségek.”*² A tudásanyag gyerekek felé való közelítése szempontjából pedig legegyszerűbb és leghatékonyabb, ha játékokon, apró használható tárgyakon keresztül történik az átörökítés.

A népi játszóházak középpontjában elsősorban a paraszti kultúrában fellelhető, természetes anyagokból készült, házi készítésű és mozgásos játékok, illetve a hagyományos mesterségeket felelevenítő apró, egyszerű tárgyak állnak.

¹ BEREZKI – SÁGHI 2010: 5.

² NIEDERMÜLLER 1990: 531.

A játékszerek egyik legnagyobb csoportját képzik az emberfigurák, bábák, a lánygyermek talán legkedveltebb játékszerei, amelyek segítségével belekóstolhatnak a később rájuk váró gyermeknevelési feladatokba is. A játékkal, a gyermekérettel kapcsolatos kutatások középpontjában a 6-12 éves gyermekek állnak, mivel a játékok elsődleges célja egy hagyományos családban az, hogy a gyermeket felkészítsék a rá váró felnőtt életre. Mára a játékok és a gyerekek játékszokásai nagyban megváltoztak. A játszóházak célja megmutatni e kulturális tevékenységek egy részét a gyermekeknek, fiataloknak.

A témában való elmélyedés érdekében több konferencián vettem részt. 2012. március 8-9-én az Egerben megrendezett „*Múzeum és játék-hagyomány - Továbbélő játékkultúra*” című konferencián, ahol több előadás aktuális kérdése volt, hogy egy múzeumban kiállított játéktárgy, természetes anyagokból készült játékszer hogyan mutatható be interaktív módon, pedagógiai foglalkozások keretében. Az ilyen jellegű játszóházak, múzeumpedagógiai foglalkozások legnagyobb előnye véleményem szerint az, hogy a gyermek számára egyidejűleg tehető kézzel foghatóvá egy múzeumban látott, szakirodalomból ismert tárgy úgy, hogy egyszerre juttat néprajzi ismeretekhez, a saját kezűleg történő tárgyalkotás szépségéhez, öröméhez, a természetben fellelhető anyagok ismeretéhez és ráadásul egy remek játékszerhez.

A X. Országos Tájháztalálkozó konferenciája a „*Kreatív ipar – kézművesség, tárgyalkotó iparművészet tájházainkban*” címmel került megrendezésre Hajdúböszörményben. Az előadásokban bemutatókat hallhattunk a tájházak programjairól. A szülőket és gyerekeket vonzó események jellemző programja a tájházak múzeumpedagógiai szempontból való játékos bemutatása, illetve a játszóházak, kézműves programok kínálata. A TÁMOP pályázatokkal párhuzamosan terjedőben van a hátrányos helyzetűek, munkanélküliek kézműves mesterségekre való oktatása pályázati segítségnyújtással. Közkedveltek a kézművességet, helyi termékeket népszerűsítő előadások, bemutatók, például Hubert Erzsébet (Hajdú Bihar Megyei Népművészeti Egyesület) előadása „*A népi kézművesség jelenléte a Hajdú-Bihar megyei tájházakban a közművelődési intézmények és civil szervezetek együttműködésének eredményeként*” címmel, vagy Feketéné Molnár Erzsébet (Keleti Ökorégió Egyesület) „*A tájház, mint a helyi termékek, kézműves alkotások „piaca” – gazdanapok, vásárok, jeles napok tájházainkban*” című előadása.

A 2013. november 8-án megrendezett X. Országos Ifjúsági Népi Kézműves Pályázathoz kapcsolódó Vándorlegény konferencián Beszprémy Katalin (Hagyományok Háza Népművészeti Módszertani Műhely vezetője) mondta el véleményét a játszóházakról, a játszóházi mozgalomról, a szakkörmozgalomról a fiatalok népi tárgyalkotó tevékenységeinek utóbbi 40 évben bekövetkezett változásainak kontextusában.

1.2. Kutatás célja

Kutatásom célja tájékoztatást adni a népi játszóházak kialakulásáról, módszertanáról, céljairól, szereplőiről. Számos cikk, tanulmány jelent meg a táncház mozgalomról, a (népi) gyermekjátékokról, múzeumpedagógiai módszerekről, a kézművesség különböző területeiről, amik érintik a játszóházak témáját is, azonban kifejezetten a játszóházról, annak módszereiről szóló írással ritkán találkozunk. (A játszóházvezetőknek szóló módszertani tanulmányok általában felsorolást, leírást adnak a játszóházakra ajánlott játékokról, eszközökről, de magukról a játszóházakról keveset szólnak.) E hiány kitöltésére szeretnék kísérletet tenni, szem előtt tartva, hogy e szakdolgozat terjedelmében, mélységében kevés az egész téma körüljárására. Munkámban kizárólag a Nádudvaron folytatott oktatói munka és elsősorban a Hajdú-Bihar megyében tapasztalható jelenségek leírásával foglalkozom. Kutatásom témája határterületen áll a néprajz, a múzeumpedagógia, a kézművesség tudományterületei közt. Dolgozatomban hidat próbálok állítani a szerintem egymástól eltávolodott tudományok, a néprajz és a gyakorlati kézművesség között.

1.3. Kutatási módszerek, adatközlők

Kutatásom anyagát interjúk és kérdőívek készítésével gyűjtöttem össze. Központi információkat adtak a Nádudvari Népi Kézműves Szakiskola és Kollégium Játszóházvezetői tanfolyamán tanult hallgatók, illetve a szakiskolában más szakmán tanulók, akik a játszóházvezetői tanfolyamot más iskolában végezték. Az adatokat önkitöltős kérdőívek formájában gyűjtöttem össze. A szakiskolában a tanfolyamot minden évben meghirdették 2008 óta, átlagosan 5-10 fővel. A hallgatókat e-mail formájában kerestem meg, kérdőívemet 17-en töltötték ki.

A kutatás másik felében két, a játszóházvezetői képzésen oktató tanárt kérdeztem meg szemtől szembeni interjú formájában, akik nemcsak saját mesterségükről, hanem a tanfolyam egészéről tudtak informá-

ciókat nyújtani. Vetró Mihály a szakiskola művészeti vezetője, a nemezkészítés szakoktatója, a játszóházvezetői tanfolyamon nemezkészítést, vízparti növényeket felhasználó játékkészítést, rovásírást oktat. Molnár Erzsébet az iskola pályaorientációs oktatója, biológia tanár, kosárfonó szakoktató. A játszóházvezetői tanfolyamon kosárfonást, sárkányrepülő készítést, illetve az ünnepkörök tárgyaló tevékenységeit oktatja. Az interjúk célja az elméleti áttekintés gyakorlati szempontú kiegészítése, a véleményadás a tanulók válaszaihoz, illetve a felkutatott anyagokhoz tartozó összehasonlítási alap létrehozása.

1.4. Kutatás helyszíne

Kutatásom helyszíne a Nádudvari Népi Kézműves Szakiskola és Kollégium, ahol más mesterségek mellett játszóházvezetői tanfolyamot is hirdetnek. Az iskola 1992 óta működik az Ady Endre Művelődési Központtal karöltve. A játszóházvezetői tanfolyam tematikája által érintett szakmák nagy része kétéves szakmaként tanulható az iskolában nappali tagozaton.

Oktatott szakmák: bőrműves, faműves, fazekas, nemezkészítő, szőnyegszövő, falusi panziós és vendéglátó, számítógép szerelő és karbantartó, népijátészóház-vezető, népi játék és kismesterségek oktatója – nemezkészítő. A népijátészóház-vezetői tanfolyam 2008 óta működik Nádudvaron, ma a népi játék és kismesterségek oktatója képzés első moduljaként is tanulható. Az iskolában felszerelt műhelyekben folyik a tanfolyam oktatása képzett oktatók vezetésével, akik mesterek adott szakterületeiken, sok más képzési központtal ellentétben. *„Elég sok plusz dolog van, ami mondhatom, Magyarországon egyetlen egy helyen sincs, ahol népi játszóház vezetői képzést tartanak, hiszen nálunk olyan jól felszerelt műhelyek, és felkészült mesterek vannak a mesterségeknél, ami mondhatom, hogy talán máshol nincsen. Hiszen sok helyen 1-2 ember tartja az egész képzést, és inkább csak alapszinten értenek hozzá. Azon a szinten, ami játszóház vezetőknél elég, de azért itt többet tudunk adni. Fazekaságnál mindenki kipróbálhatja a korongozást, nemeznél nagyobb dolgokat is, még egy-egy sálat is mindenki el tud készíteni, ami nem előírás, tehát ilyen plusz technikai tudás, illetve én úgy látom, hogy kedvet is kapnak, hozzá több elméleti tudást is kapnak.”*³ Így egy olyan miliőben

³ Vetró Mihály, 2013, Nádudvar

tanulhatnak a hallgatók, ami a legmegfelelőbb a képzés szempontjából, és amely a játszóházak számára is remek helyszín lehet. Az iskola a „*Legeredményesebb Szakiskola*”⁴ címet is elnyerte. Nem csak a játszóházvezetői tanfolyamot, de minden oktatott mesterséget és a kézműves szakma egészét tekintve is kiemelkedő a munkájuk, így jó terep a kutatás lebonyolítására is.

*1. kép: Népi kézműves Szakiskola*⁵

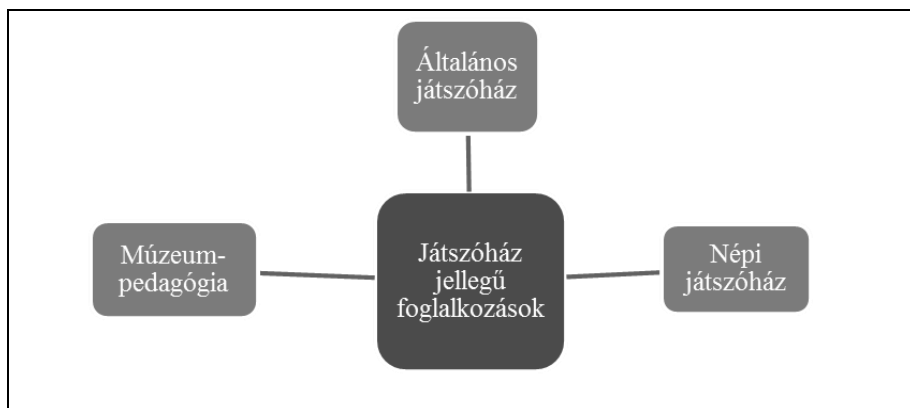
2. Mi a népi játszóház?

A játszóházaknak több típusa is ismert. A játszóház jellegű foglalkozásokat megjelenési formájuk és programjuk szempontjából három fő típusra osztottam, amiken belül rengeteg átfedés létezhet. Ezek a következők:

⁴ Az iskola honlapja: <http://nadudvariszakiskola.hu/iskola/bemutakozas-2> (2014.02.11. 19:09)

⁵ <http://nadudvariszakiskola.hu/iskola/bemutakozas-2>

- általános játszóház (5. ábra)
- népi játszóház (2. ábra)
- múzeumpedagógiai jellegű foglalkozások (7. ábra)

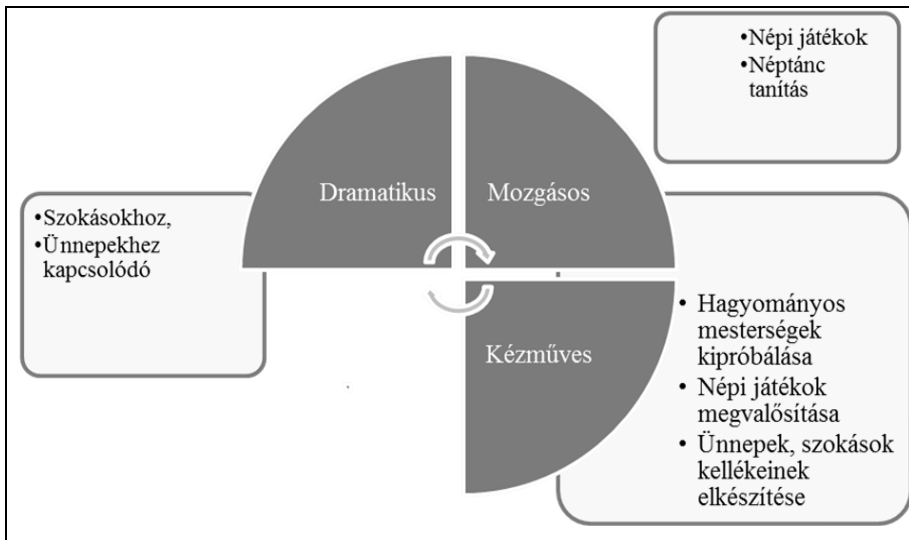
1. ábra: Játszóház jellegű foglalkozások

A népi játszóház keretei nem kötöttek, kevés szabály és kötelező elvárás kapcsolódik hozzá. Legfontosabb, hogy a gyermekek egy jól eső érzéssel, és kellemes, igényes tudással gazdagodhassanak általa, általában autentikus előadásmódban. Azonban a játszóházakat több szempont alapján is csoportosíthatjuk, megkülönböztethetjük, illetve a típusok között rengeteg átmenet létezhet. Csoportosíthatjuk a játszóházvezetők személye, a résztvevők kora, érdeklődése, a játékok fajtája, a helyszín vagy a rendszeresség, de elsősorban a célkitűzések szempontjából.

2.1. A Népi játszóházak programtípusai

A játszóházakat általános programjaik alapján három fő típusra osztottam:

- dramatikus
- mozgásos
- kézműves

2. ábra: Népi játszóház programtípusai

A dramatikus játszóházak általában a bemutatni kívánt néprajzi momentum elméletének játékos érzékeltetésére, tanítására szolgálnak. Ünnepekhez, szokásokhoz kapcsolódó cselekmények bemutatásával eljátszásával, elsősorban az élményszerzést tűzik ki célul. Ezeken az alkalmakon a játszóházvezető és a résztvevő közönség valamilyen szerepet vállal magára. A hitelesség érzékeltetésére általában viselet jellegű öltözetet, kellékeket is magukra öltenek.

A mozgásos játszóházi programok hasonlítanak a dramatikus típus jellemzőire, azonban kevésbé kötöttek. Elsősorban népi játékok, táncok tanítása folyik ezeken az alkalmakon. A játékok tanítása legtöbb esetben játékcsoportokban történik, népdalok tanításával egybekötve. Sok esetben a kézműves foglalkozások közti pihenést, kikapcsolódást szolgálja. Leggyakoribbak az énekes-táncos gyermekjátékok, (pl. „*Tekeredik a kigyó...*”, „*Kerek a káposzta, csipkés a levele...*”), ügyességi játékok (pl. ugróiskola), eszközökhöz kapcsolódó játékok (pl. gólyaláb, mocsárjáró), csoportos játékok (pl. bigézés, csülkőzés). A felsorolt játszóházakban megjelenő játékcsoportok szoros párhuzamot mutatnak a Lázár Katalin által a Magyar néprajz VI. kötetében leírt játéktípusokkal.⁶ Gyakori a gyermekek játékos tánc tanítása kötetlen, nem rendszeres formában. Eb-

⁶ LÁZÁR 1990: 544-648.

ben az esetben játékos, egyszerű lépéseket próbálnak ki zenei aláfestéssel.

A kézműves játszóházak a leggyakoribbak, gyakran az elkészítendő tárgy áll a program középpontjában. Célja lehet a hagyományos mesterségek apró, egyszerű tárgyon történő kipróbálása, például marokédény, nemezlabda, fűzsuhogó, karmantyúbaba készítés. Gyermekjátékok, hangkeltő eszközök elkészítése, pl. kukoricababa, rongybaba, zuzoló, nádi hegedű. Jellemző még az ünnepekhez, szokásokhoz kapcsolódó tárgyak elkészítései, pl: aratódísz, adventi koszorú, mézeskalács díszítés.

A cselekménytípusok egy játszóházon belül is megjelenhetnek. Ezeket összetett játszóházaknak tekinthetjük. Legjobb esetben a program egy téma, például ünnep, anyag alapján van felépítve, melyet több szempontból, több módszerrel is körüljárnak.

A legtöbb skanzen, egyesületi alkotóház, nyitott műhely például pünkösöd környékén komplex programmal, benne mulatsággal vonzza látogatóit. Az ünnephez kapcsolódva gyakran megjelennek a pünkösödölés, pünkösdi királyválasztás, királynéjárás dramatikus bemutatásai. Az ünnephez kapcsolódnak énekes-táncos gyermekjátékok, például „Bújj-bújj zöldág...” szövegkezdetű játék. A fiúk ügyességi játékokat próbálhatnak ki, akár versenyszerűen pünkösdi királyt is választhatnak. Az ünnep jelképei a zöldág, pünkösdi rózsa, amik fontos kellékei e dramatikus játékoknak. A programhoz gyakran kapcsolódik virágcsokor, virágkoszorú-készítés, amivel lányok ékesíthetik magukat.⁷

2.2. Népijátzóház-vezetők

A játszóházvezetők szempontjából legalapvetőbb különbség az, hogy az adott személy végzett-e játszóházvezetői tanfolyamot vagy sem. Számos esetben a népi játszóházakat nem végzett játszóházvezető tartja. Túlnyomó részben a foglalkozásokat olyan személyek tartják, akiket saját érdeklődésük, munkakörük „jelöl ki” a feladatra akik valamilyen pedagógiai vagy kreatív tapasztalattal rendelkeznek. Például pedagógusok, művelődésszervezők, múzeumi alkalmazottak, kézművesek.

Számos esetben a játszóházvezetői tanfolyamra olyan személyek érkeznek, akiknek vannak korábbi játszóházvezetői tapasztalataik. Nagy az érdeklődés a pedagógusok részéről saját élmény szerzésére, önképzés-

⁷ TÁTRAI 1981: 285-287.

re, és arra is, hogy tanári továbbképzésként fel tudják használni a végzettséget. A megkérdezettek közül 6 személy folytatott korábban pedagógiai tanulmányokat. A pedagógiát végzett hallgatók nagy előnye, hogy ismerik a korcsoportok szerinti különbségeket, magas szintű ismereteik vannak a gyermekekről. Molnár Zsóka az interjúban kiemelte, hogy *„Az iskola mindenkit vár, aki szeretne jönni, és személy szerint nagyon szeretném, ha pedagógusok jönnének.”*⁸ Az interjúban kitértem arra a kérdésre, hogy mekkora előnyt jelent ez a korábbi végzettség a játszóházvezetőknél. Molnár Erzsébet komoly előnyként értékeli ezeket az ismereteket: *Szerintem ezt pszichológia nélkül nem lehet jól csinálni, ha nem ismered jól az életkori sajátosságokat, akkor szerintem lehet baklövéseket elkövetni, és tudok is rá példát mondani. (...) Tudom, hogy van olyan volt tanítványunk, aki tart úgy gyerekeknek, óvodásoknak népi játszóházat, (...) hogy például bőrművességet. Óvodásokkal nem tanítasz bőrosséget, mert nem tudják. (...) Az, hogy más megcsinálja helyettük, én azt egy formális dolognak tartom, és én ettől nagyon mereven elzárkózom. Tehát, ha nem ismered az életkori sajátosságokat, akkor belefut-hatsz olyasmikbe, ami helytelen.*⁹

A játszóházvezetői tanfolyamon nincsen külön pszichológia, pedagógiai képzés, csak a második modulon, a szakoktatói képzésen. A tanult mesterségeknél a szakoktató ad iránymutatást arra, hogy mely tárgyakat melyik korcsoporttal érdemes elkészíteni. Kérdésemre, *„hogya valaki nem pedagógus, hogy tudja pótolni ezeket a tudásokat, van ehhez olyan irodalom, ami kapcsolódik a tanfolyamhoz?”* Azt a választ kaptam, hogy érdemes lenne a tanfolyam tematikájába beilleszteni ezt a témát, mert egyedül nagyon nehéz végigtanulmányozni, előzetes ismeretek nélkül.

Vetró Mihály a kérdésnek egy másik aspektusát emelte ki. Felhívta a figyelmet arra a problémára, hogy a pedagógusok legtöbbször a saját megszokott technikáik, problémamegoldásaik rabjai, másként néznek a tanítandó gyermekekre, mint azok, akik egy új, várva várt helyzet előtt állnak. Véleménye szerint a pedagógusképzés nem tér ki helyesen magára a játékra, és sok esetben rácsodálkoznak a játék más módú alkalmazására. *„Véleményem az, és lehet, hogy ezzel egyedül maradok, vagy nem lesz sok embernek szimpatikus, (...) hogy jobb az, aki tiszta lappal és jó*

⁸ Molnár Erzsébet, 2013, Nádudvar

⁹ Molnár Erzsébet, 2013, Nádudvar

szándékkal indul el, mint az, akinél már teleírt lapból radirozni kellene."¹⁰

A játszóházvezetői tanfolyamra jelentkező hallgatók közel kétharmada¹¹ a képzésre való jelentkezés előtt is tartott már foglalkozást. Foglalkozásukat tekintve, ők tanárként, tanítóként, tánctanárként, kézművesként, szociálpedagógusként, humán szervezőként próbálták meg a játszóházvezetést foglalkozási körükhöz illeszkedve, munkahelyükön vagy kulturális egyesületben, egyházi intézményben. Interjúmban kitértem arra a kérdésre, hogy előnyt jelent-e, ha valaki már tartott korábban játszóházas foglalkozást?

*„Mindenképpen előnyt jelent, mert sokan jönnek úgy, hogy ők már önszorgalomból játszottak, vagy tartottak játszóházat. Megismerkedtek azzal a foglalkozásformával, hogy gyerekekkel 1-2-3 órát együtt vannak. És ez nagyon megtetszett nekik, ugyan érzik annak a hiányát, hogy ezt tudatosan csinálják, és ezért jönnek, és sokan kedvet éreznek hozzá. Ez esetleg annak köszönhető, hogy már megtapasztalta a játékot”*¹²

Az adatközlők a játszóházvezetői végzettség megszerzése után több változást is megfigyeltek munkájukban. Legfontosabb, amit többen is megemlítettek, a minőségi javulás, amely jelentkezett a hagyományokra („népies irányultság”¹³) való komolyabb figyelemben, a korcsoportok szerinti különbségek szem előtt tartásában (tehát a játszóházak programját már az adott közönség korához legjobban illeszkedő játékokkal tudta felépíteni). Megnövekedett repertoárjuk a játékok és az anyagok tekintetében is, bátrabban mertek új, korábban ki nem próbált, vagy nem ismert technikákhoz nyúlni. Tartalmasabbá váltak az ünnepekhez, szokásokhoz illeszkedő játszóházak, amik nem csak a kézműves tárgyak elkészítését tűzték ki célul, hanem ahhoz illeszkedő játékkal, tánccal, elmélettel vagy szituációs gyakorlattal is gazdagodott a kínálatuk. Az anyag- és eszközbeszerzés a tanácsok révén egyszerűbbé vált.

*„Minőségében van változás. Megpróbálok minél több hagyományokkal kapcsolatos foglalkozásokat tartani.”*¹⁴

¹⁰ Vetró Mihály, 2013, Nádudvar

¹¹ Arra a kérdésre, hogy „Tartott-e korábban kézműves foglalkozást, játszóházat?”¹¹ igen, és 6 nem válasz érkezett.

¹² Vetró Mihály, 2013, Nádudvar

¹³ Éles Szandra, 2013, kérdőívben adott válasz

¹⁴ Sáfár Magdolna, 2013, kérdőívben adott válasz

„Azóta sokkal több mindent megismertem, a természetes anyagok sokrétű felhasználhatóságát, a lehetőségeket, eszközöket. Sokkal bátrabban merek nekikezdeni bármilyen tanult munkaformához.”¹⁵

„Amiben változott, hogy odafigyeltem a korcsoportos bontásra, nyitottabb lettem mások ötleteire is, új anyagokat és új játékokat készítettünk. Az ünnepekhez kapcsolódó játékokat készítettük, játszottuk.”¹⁶

„Nemcsak nemezeliünk a gyerekekkel, hanem népi játékokat is játszunk az elkészített tárgyakkal.”¹⁷

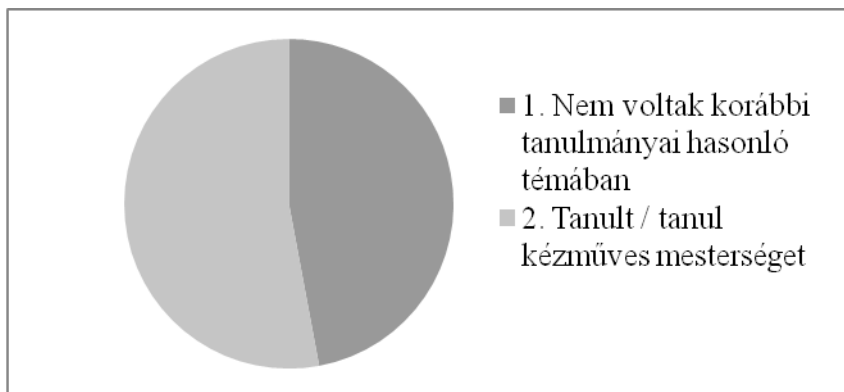
3. ábra: Tanfolyamra való jelentkezést megelőzően kézműves foglalkozást tartók aránya

A népi játszóházakhoz szorosan kapcsolódik a hagyományos mesterségek oktatása, így ideális eset, ha népi kézműves tartja az alkalmat. Általában egy hobby- vagy foglalkozásszerűen hagyományos mesterséget űző személy a játszóházvezetői tanfolyamot más mesterségek megismerése céljából választja (ám ebben az esetben is a későbbiekben leggyakrabban csak a saját mesterségét oktatja), illetve a szakoktatói végzettség, tehát a játszóházvezetői képzésre épülő 2. modul (a tanfolyam felépítését bővebben a 4. fejezetben tárgyalom) elvégzése érdekében. A megkérdezettek között arra a kérdésre, hogy „Milyen céljai voltak a tanfolyam elvégzésével?” négyen említették a szakoktatói vizsga megszerzésére irányuló törekvéseiket. Mind a négyen korábban vagy jelenleg is kézműves mesterséget tanulnak. Az összes adatközlő közül 9-en válaszolták, hogy tanultak már valamilyen kézműves mesterséget.

¹⁵ Csukásné Bernáth Krisztina, 2013, kérdőívben adott válasz

¹⁶ Szabóné Balázs Beáta, 2013, kérdőívben adott válasz

¹⁷ Varga Nóra, 2013, kérdőívben adott válasz

4. ábra: Tanfolyamra való jelentkezést megelőző korábbi kézműves tanulmányok aránya

2.3. A népi játszóházakon résztvevők életkori megoszlása

A népi játszóházak általában a gyermekeknek szólnak, a tanfolyam tananyaga is hozzájuk illeszkedik, így tanulmányomban én is általánosságban a gyerekek szerepét hangsúlyozom a játszóházakon, de ez nem kizárólagos. A népi játszóházak bármely korosztálynak szólhatnak. A gyerekeket elkísérhetik szüleik, nagyobb testvéreik, akik szintén részt vehetnek a foglalkozásokon, sőt a programot akár fiatalok, felnőttek számára is kialakíthatják. Ezeken az alkalmakon mind a három játszóház programtípus megjelenhet.

Tény, hogy legnagyobb számban az óvodástól az általános iskolás kor végéig szólítják meg a gyerekeket a játszóházak. A megkérdezett hallgatók szintén óvodás (3-5 éves) kortól a 14 év körüli korosztálynak tartanak foglalkozásokat. Ez az az időszak, amikor a gyerekek a legfogékonyabbak erre a területre. „A gyermek alkotó ereje 6–12 éves kora között a legnagyobb. (...) A gyermek fejlődő szervezete kiválasztja és felhasználja képességei (érzékszervek, erő, ügyesség, alkotó hajlamok) fejlesztésére a környezet adottságait, ugyanekkor hatalmas ütemben fejlődik a társas élet alakítására (barátkozás, vetélkedés, közösségi érzés, a morális és esztétikai érzék fejlesztése). (...) A gyermekkorban ebben a szakaszban figyelhetjük meg leginkább a gyermekjáték két fő eredetét: az emberi környezet utánzását és a gyermek alkotó hozzájárulását a kapott

tárgyi és szellemi javakhoz.”¹⁸ Ideális esetben, ebben a korban megismerkednek a kézműves mesterségek alapjaival vagy egyszeri, vagy rendszeres alkalmakon, majd a kiválasztott mesterséget szakkör formájában tanulhatják tovább. Azonban csekély a fiatalok szabad idejű kézműves tanulásának száma. A szakkör mozgalom helyét mára a játszóház mozgalom vette át.¹⁹

*„Az alapfokú művészeti oktatásban legalább olyan mértékben ott kellene lennie a népi kézművességnek, mint ahogyan beépült a néptánc és a népzenei oktatás. Tehát a középfokú képzés előtt a gyerekek legfeljebb csak játszóházi foglalkozások keretében találkozhatnak a kézműves szakmákkal, de ez nem tud megfelelő mértékben szemléletet, elkötelezettséget kialakítani, hiszen csak esetleges és a gyors a sikerhez jutást célozza meg, ami éppen nem jellemzője a kézműves mesterségeknek.”*²⁰

Változást hozhat az egésznapos iskola bevezetése, ahol több idő juthat a szakkörökre, azon belül a kézművességre. Fontos volna, hogy a foglalkozásokat képzett pedagógusok vagy meghívott autentikus személyek vezessék.

2.4. Az általános játszóház és népi játszóház különbségei

A népi játszóházak megismerését segíti, ha megnézzük miként működnek az általános játszóházak, és mik a kettő közötti különbségek.

*„Kétféle játszóház létezik ma Magyarországon, az egyik a népi játszóház, amiről eddig beszélgettünk, a másik pedig az általános játszóház. Az általános játszóháznál két dolog jellemző, az egyik, hogy valamilyen fajta rendszertelen mozgásos játékot játszanak, tehát odavisznek mindenféle felfújható nem tudom miket, amiben a gyerekek ugrálhatnak, ezáltal levezethetik a feszültséget, de tulajdonképpen semmi rendszer nincs a dologban. Ezen kívül pedig mindenféle hulladékokból és eszközökből készítenek tulajdonképpen haszontalan és csúnya dolgokat.”*²¹

„Nekem, amitől népi játszóház, és iszonyúan fontos, hogy a hagyományoknak a tartalmát tartsuk meg. Azért mert az egy nagyon nonszensz (...) dolog lenne, hogy azt tartsd meg, ami százötven évvel ezelőtt is volt, és olyan tárgyakat csinálj. (...) Ha nem tudod használni már a

¹⁸ LAJOS 1979: 350.

¹⁹ Beszprémy Katalin, 2013, Debrecen, Vándorlegény konferencia

²⁰ Népi Kézműves Stratégia: <http://hagyományokhaza.hu/document/1590/original/00085511.pdf> (2014. 03. 24. 14:52.)

²¹ Vetró Mihály, Nádudvar, 2013.

mai kultúrában, akkor azt feltétlenül meg kell tartani múzeumokban, meg esetleg iskolákba megnézni, de nem használni, nem újakat készíteni belőle. (...) Gondolok itt arra például, hogy olyan nagyon szépen kibomlik a három arany alma, hogy a karácsonnyal kezdünk, és a karácsony egy családi ünnep, és azután következik a húsvét, ami már teljesen egyértelműen a nagycsaládnak, a rokonságnak, a komaságnak az ünnepe most is, és utána jön pünkösd, ami viszont már egy nagy közösségnek az ünnepe. (...) Szerintem az a fontos, hogy tisztában legyünk a tartalommal. És akkor ráadásul meg van az a szabadságod, hogy ne ugyanazt másol, hanem vidd végig, meg vidd tovább, add tovább a tartalmát. Úgyhogy szerintem attól lesz népi a játszóház, hogy ezen a kultúrán nőtt föl, és ezt a kultúrát adja tovább.”²²

Az általános játszóházakat típusaik alapján négy fő csoportra osztottam, tehát sokkal tágabban értelmeztem:

- Szituációs
- Mozgásos
- Gyógypedagógiai
- Kézműves

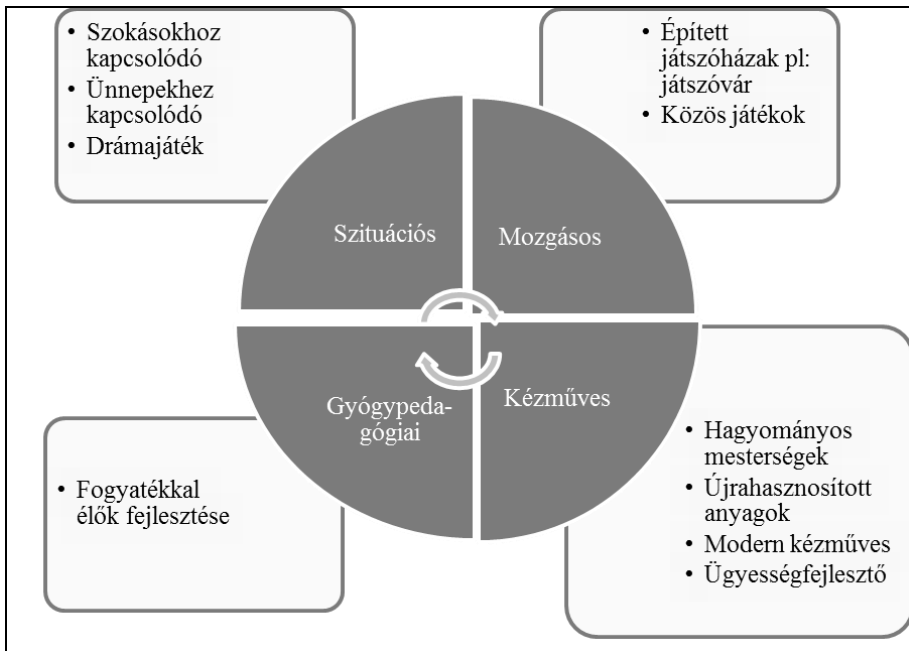
Az általános játszóházakhoz sorolt szituációs programok hasonlítanak a népi játszóházak dramatikus alkalmaihoz. Megjelenhetnek bennük ünnepekhez, szokásokhoz kapcsolódó gyakorlatok, kiegészülve olyan eseményekkel, amik a népi játszóházba nem férnek bele, mert nem tartoznak a hagyományosnak tekintett ünnepek közé, pl. Valentin-nap, nők napja, apák napja. Illetve kapcsolódhatnak hozzájuk különböző drámajátékok, ismerkedő, koncentrációs gyakorlatok, jelenetek.

A mozgásos játékok legelterjedtebb csoportját képezik az interjúrésztelenben már említett épített játszóházak, várak. Ezek lehetnek helyhez kötöttek és fesztiválokon, külső helyszíneken megjelenő felfújható, gyorsan építhető játékok, illetve újszerű csoportos játékok, amik ahogy az énekestáncos gyermekjátékoknál már láttuk, énektanítással is egybeköthetők.

Az általános játszóházak közé emeltem a gyógypedagógiai célzatú játszóházakat, ahol fogyatékkal élő gyermekeken játékos módon igyeksenek segíteni. Ilyen kezdeményezés pl: a Tunyogi Játszóház.

A kézműves játszóházakon megjelenhetnek a népi játszóházakon láttott példák, kiegészülve az újrahasznosított anyagokból készült tárgyakkal és a modernnek tekinthető kézműves eszközök alkalmazásával.

²² Molnár Erzsébet, Nádudvar, 2013.

5. ábra: Általános játszóház programtípusai

A kutatásomban kitértem arra a kérdésre, hogy a népi játszóházakon elfogadottak-e az újrahasznosított tárgyak, vagy érdemes ezeket elkerülni a népi játszóházak alkalmainál. Használhatók-e a környezettudatosságra való nevelés eszközeiként?

„Én a magam részéről nem, (...) mert amikor ez jól működik, akkor szemét nem keletkezik, (...) Régen egy faluban ez nem történt meg, mert ugye nem mondta nekik senki, hogy gyűjtsenek szelektíven, mert a zöldség, gyümölcs hulladékot odaadták a tyúknak, az éghető anyagokat azokat eltűzelték, egyéb meg ment a komposztra, és más anyag meg nem került be a háztartásba. Most itt a hulladékkezelésnek nem az a veszélye, hogy nem tudunk vele mit kezdeni, hanem az, hogy olyan anyagokat hozunk létre, amire semmi szükség nincs.(...) Tehát aki a népijátszóház vezetői képzést elvégzi, az megtapasztalja, hogy ezeknek itt nincs helye egy komoly játszóházban.”²³

„Nálam ez nem annyira egyértelmű, hogy behozzam.(...) Azért kezelem nagyon nagy fenntartással, mert az lenne a jó, ha ezeket a mű-

²³ Vetró Mihály, Nádudvar, 2013.

anyagokat egyáltalán nem is használnánk, és minél többször, és minél tovább használod, annál inkább megerősíted, hogy ilyenre szükség van."²⁴

Egy végzett játszóházvezető a tanfolyam tapasztalatai után így nyilatkozott: *„Még inkább erősödött bennem az, hogy természetes anyagokkal használati eszközök készítése sokkal fontosabb, mint a „wc-papírguriga újrahasznosítása”.*"²⁵

Nem egyszerű kérdés, hogy népi játszóház esetében a kézműves mesterségeknél mi számít hagyományos, és mi újszerű technikának, illetve ezek alkalmakkor beemelhetők-e a programba. Alkalmazhatóak-e mesterségesen előállított anyagok, vagy minden esetben a természet adta alapanyagokra kell korlátozódni? Kitértem rá a kérdéseim közt, hogy az oktatók véleménye szerint miként érdemes ezt a kérdést kezelni?

*„Ez attól függ, hogy mit értünk hagyományos mesterségek alatt, mert a kézműves mesterségek is változtak az évszázadok alatt, és mindig hozzá idomultak az éppen aktuális környezethez. (...) Nyilván olyan anyagokat kell használni, amihez hozzá lehet jutni, de ez nem azt jelenti, hogy ne menjünk ki a természetbe. A vízpartok mindenkinek a rendelkezésére állnak, és nyugodtan kimehet sást, vagy nádat vágni. Azért viszont nagyon átgondolnám azt, hogy milyen anyagokat használnék föl. Tehát a népi játszóházból a műanyagot kizárjuk.”*²⁶

*„Én biztonságos terepen szoktam maradni. A biztonságos terep nekem az, hogy én hagyományos, nem a hagyományos tárgyak, hanem a hagyományos tartalmakhoz szoktam hozzányúlni. És ha indokolt és elfogadható, beviszek olyan anyagot, ami újrahasznosított, nem régi anyag, mostani anyag. De nagyon nagy körültekintéssel szoktam ezt megtenni.”*²⁷

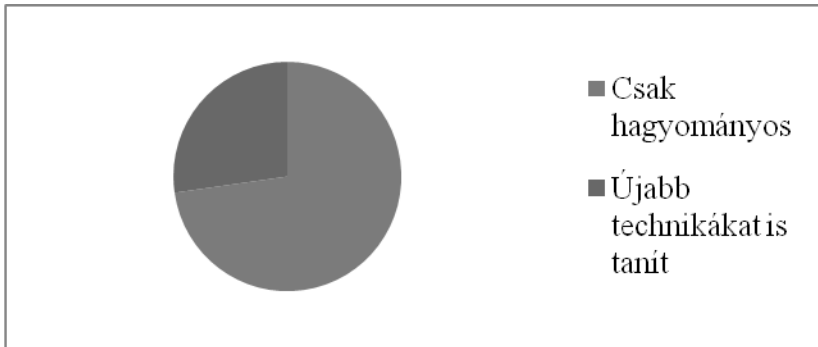
A játszóházvezetők közül 11-en válaszoltak arra a kérdésre, hogy *„Csak hagyományos mesterségeket tanít-e, vagy egyéb technikákat?”* Ennek oka, hogy a tanfolyam elvégzése után nem mindenki tart kézműves foglalkozásokat. A válaszadók közül 3-an válaszolták azt, hogy egyéb technikákat is tanítanak játszóházaikon.

²⁴ Molnár Erzsébet, Nádudvar, 2013.

²⁵ Papp Anita, Hajdúnánás, 2013.

²⁶ Vetró Mihály, Nádudvar, 2013.

²⁷ Molnár Erzsébet, Nádudvar, 2013.

6. ábra: Hagományos és újszerű technikák tanításának arányai

2.5. Módszertani kitekintés

Népi játszóházak vagy múzeumpedagógiai foglalkozások programjának kialakításakor rengeteg dologra kell odafigyelni, hogy a lehetőségekhez mérten minél több információt és értéket lehessen a gyerekek felé közvetíteni. Szem előtt kell tartani a helyszín adta lehetőségeket és korlátokat, anyag- és eszközkészletünket, a gyerekek korát, a rendelkezésünkre álló időintervallumot, a gyerekek számát. Nincs könnyű dolgunk, mert ezek az információk sok esetben a foglalkozás előtt csak rövid idővel derülnek ki.

Arra a kérdésre, hogy „*Mi alapján építi fel játszóházai programját?*” a következő válaszokat kaptam a játszóházvezetőktől: milyen ünnephez kapcsolódik, milyen korú gyermekek lesznek a játszóházon, hány fő várható, csoportos foglalkozás-e, folyamatosan jönnek-e a gyerekek, milyen a helyszín, tájegység, időtartam, költségek. „*Alkalmanként körülményeink történelmi korszakokat (pl. reneszánsz), vagy egy-egy idegen kultúrát (pl. indián) is.*”²⁸

A foglalkozások első és legfontosabb célja, hogy a gyerekek jól érezzék magukat, mert ha kínlódva végzik el a feladatokat, a mögöttes ismereteket, néprajzi tudást szinte lehetetlen átadni nekik. Ezért a legfontosabb, hogy biztonságos, nyugodt környezetet és jó hangulatot tudjunk biztosítani. Ezt követi a kézműves, néprajzi hagyományok, ismeretek átadása.

A helyszín a legtöbb foglalkozás esetében adott, ritkán van az ember olyan szerencsés helyzetben, hogy saját maga által kialakított állandó műhellyel, foglalkoztató térrel rendelkezzen. A legtöbb alkalom

²⁸ Takács Andrea, Szatmárnémeti 2013.

múzeumban, művelődési házban, iskolában, szabad téren zajlik, sőt sok esetben valamilyen rendezvényhez kötötte, ami eleve eltereli a gyerekek figyelmét. Ezért érdemes mégis valamilyen kis zugot elkülöníteni magunknak, és a foglalkozáson saját anyagokból, saját eszközökkel dolgozni, amiket ismerünk. Fontos, hogy a kellékeink tükrözői legyenek a céljainknak, lehetőleg kerüljük a műanyag, színes tálat, gumi eszközöket, használjunk természetes anyagokat, inkább egyszerű színeket. Ehhez mérten kell kialakítanunk saját öltözetünket is, ami a nonverbális kommunikáció eszköze, és a gyerekek szintén érzékenyek rá.

A program kidolgozása közben figyelembe kell venni, milyenek a lehetőségeink. A népi játszóházak programja alapvetően az évkörre épül, így ha ünnep közeleg, érdemes a szokásokhoz kapcsolható – egyébként pedig a körülményekhez mérten a legmegfelelőbb – tárgyat készíteni.

Fontos, hogy hasznos időtöltés legyen, ha fél órát vagy esetleg egy egész napot töltenek is velünk a gyerekek. Mindkét eset veszélyes tud lenni. Ha az idő túl rövid, kapkodunk, nem tudjuk a tárgyakat befejezni, a gyerekek izgágák lehetnek, ha pedig túl hosszú, elfáradhatunk, kicsúszhatnak az események a kezeink közül. Így jól át kell gondolni, mibe is vágjunk bele, mit érdemes elkezdni. Figyelembe kell még venni a gyerekek számát és korát, nem tudunk ugyanúgy dolgozni 3 és 13 gyerekkel, főleg ha kisebbek vagy nagyon vegyes korúak.

A foglalkozás menetét illetően fontos, hogy legyen elkülöníthetően eleje és vége. Ez persze elsősorban akkor lehetséges, ha a gyerekek egyszerre érkeznek és távoznak, ha egyesével szállingóznak az érdeklődők, az nagyon megnehezíti a munkánkat. Az elején a rövid bevezető és ismerkedő szöveg után érdemes egy játékkal indítani, segít, hogy a gyerekek otthonosabban érezzék magukat. Fontos, hogy a játék végén a gyerekeket le tudjuk csendesíteni, hogy elkezdődhessen a munka, a tényleges tárgyalás. El kell mondani, hogy konkrétan mit, miért, mivel csinálunk, azaz a technikát, a felhasznált anyagot, és az elkészíteni kívánt tárgyat is ismertetni kell, hogy tudni lehessen, miért is dolgozunk. Ha a tárgy elkészült, használatba kell venni, ki kell próbálni, játszani kell vele.

2.6. Játszóház, mint múzeumpedagógiai foglalkozás

A népi játszóházak alapvető célja feleleveníteni a paraszti kultúrához köthető gyermekjátékokat, szokáscelemekenyeket. Közelségben állva azon törekvéssel, ami a gyermekjátékokat feltáró, összegyűjtő néprajzkutatókat irányította e hagyatékok megőrzésére. Ezért idézem Niedermüller

Pétert, a Magyar Néprajz VI. kötetében a Magyar népi játékok című fejezet bevezetésének utolsó soraiban írtakat: „Kötetünkben azt kívánjuk tehát bemutatni, hogy milyen játékszereket ismertek és milyen játékokat játszottak a századforduló idején a falusi gyerekek, s hogy ezek a játékszerek és játékok miképpen, milyen módon tükrözték vissza a hagyományos falusi kultúra sajátosságait, miképpen szolgálták a közösség kultúrájának el- és befogadását.”²⁹

7. ábra: Múzeumpedagógiai programtípusok

A múzeumpedagógiai foglalkozásokat három csoportra osztottam. A szituációs foglalkozásokba soroltam a történelmi eseményekhez, nemzeti ünnepekhez köthető alkalmakat, amiken általában beszélgetés útján, illetve dramatikus módon eljátszva tesznek érthetővé adott eseményeket a résztvevőknek. Kiemeltem még a hasonló módon bemutatott különleges élethelyzetekhez köthető foglalkozásokat, ilyen például a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Hidasi házához kapcsolódó múzeumpedagógiai foglalkozás, ahol a résztvevők számára a második világháború következtében lezajló kényszerített lakosságcserét mutatják be. A programon az eseményeket átélő karakterek szemszögéből vizsgálják, az eseményeket, saját reakcióikat figyelembe véve a résztvevők.

²⁹ NIEDERMÜLLER 1990: 531.

A programok közé tartoznak kiállításokhoz kapcsolódó interaktív tárlatvezetések, kipróbálható eszközök, például jelmezbe öltözött kiállítás megtekintések. Kézműves feladatokkal színesíthetik programjukat, történelmi, hagyományos tárgyak elkészítésével.

A népi játszóházak és múzeumpedagógiai foglalkozások rokon műfajként működnek, amiket a játékmuzeológia köt össze. Elsősorban játékhagyomány és néprajzi tárgyú múzeumi intézményekben³⁰ a gyűjteményhez köthető tárgyak megismerését szolgáló törekvések közt szerepel az eszközök, játékok gyermekek általi újra-megvalósítása. Legkézenfekvőbb a gyermekek számára, ha régi gyermekjátékokon keresztül ismerhetnek meg egyes kulturális elemeket, természetes anyagokból készült játékok készítése közben. Számos múzeum programjában szerepelnek hasonló játékmuzeológiai események. Például az ország legnagyobb területen fekvő szabadtéri múzeumában, a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban, ahol külön foglalkoztató műhely áll a múzeumpedagógusok és a gyermekek rendelkezésére. Kézműves hétvégéken, táborokban, iskolai csoportoknak szervezett programokon mutatnak be játszóház jellegű foglalkozásokon kézműves és játékhagyományokat.

E foglalkozások nagy előnye, hogy a gyermekek alkotva és nem csak nézve, hallgatva tanulnak. *„En azt gondolom, (...) amit a gyermek meghall, azt nem fogja megjegyezni, ha száraz adatokat hall, ha látja is, amit hall, akkor annak sokkal nagyobb esélye van, de hogy biztosan megjegyezzen valamit, annak egy módja van, ha ő maga csinálhatja, kipróbálhatja. Tehát miközben készít egy tárgyat, a hozzá kapcsolódó érdekeségeket kell elmondani, tehát ez hogyan volt régen, milyen szólás kapcsolódik ehhez, milyen ének kapcsolódik ehhez, milyen játék kapcsolódik ehhez.”*³¹

A *„Múzeum és játékhagyomány - Továbbélő játékkultúra”* című konferencián több előadásban is hallhattunk a gyermekjátékok megismertetésének módjairól múzeumpedagógiai foglalkozások keretén belül. Pl: Györgyi Erzsébet: A nemzetközi gyermekévtől a hazai játékmúzeumokig; Kalmár Ágnes: 30 éves a Szórataténusz Játékmúzeum és Műhely; Nagy Veronika: Muzeológiai esélyek és kihívások- a megújuló Moskovszky-gyűjtemény; Tészabó Júlia: Játékok a gyermekek tárgyi kultúrájának kontextusában -A gyermekművészeti kiállításoktól a gyer-

³⁰ Legyen az múzeum, szabadtéri múzeum, magángyűjtemény, tájház, stb.

³¹ Vetró Mihály 2013, Nádudvar

mekkor-múzeumokig; Sándor Ildikó: Élhető hagyomány játékkal. Népi játék a Hagyományok Háza felnőttképzéseinek és gyerekfoglalkozásainak.

„A felnőtt környezet kultúrájának a vetülete adja a gyermekjátékok zömét. (...) összehasonlítva a gyermek néprajzát a felnőttekével, leltűnt kulturális javakra következtethetünk ennek töredékeiből. Külön figyelmet érdemelnek a gyermekjáték olyan jelenségei, amelyekben a gyermekeknek van kezdeményező szerepük: csak gyermekek által készített játékszerek – sárból, porból, homokból, fűből stb., harci játékok homokban, gyermeki rigmusok stb. A gyermekjátékot a maga egészében a gyermek naiv kultúrájának tekinthetjük, melynek fő forrása az adott felnőtt környezet, elsősorban a szülők, nagyszülők, idősebb testvérek, rokonok, de alakulásában szerepe van a természeti környezetnek is.”³²

2.7. A népi játszóház megjelenése

A népi játszóházak megjelenése szintén nagyban tükrözi a múzeumpedagógiával való közel állását. A népi játszóházas mozgalom megjelenését az 1979-es évre tehetjük, ami a Nemzetközi Gyermekév esztendeje volt. Az ünnephez kapcsolódva a Népművelési Intézet (későbbi Magyar Művelődési Intézet) játékiállítását szervezett, amihez Hollós Róbertnének köszönhetően foglalkozások is kapcsolódtak. Az újszerű program nem állt meg a kiállítással, muzeológiai szakemberek, művelődési házak által felkarolva, modern, innovatív eseménysorrá vált.³³

A népi játszóházak terjedésének másik útja a már működő táncházmozgalom³⁴ képviselőihez köthető. Kiemelkedő szereplői Sebő Ferenc, Halmos Béla, Tímár Sándor, Jánosi Sándor. A táncházmozgalom nyitott a gyermekek felé az „Aprók tánca” elnevezésű programmal, amihez számos táncolni vágyó gyermek csatlakozhatott. A gyermeki néptánc helyet adott a drámajátékoknak, spontán megmozdulásoknak is Mezei Éva, Gabnai Katalin, Debreczeni Tibor szakmai, pedagógiai módszereivel.

A táncházmozgalom mellett, illetve azzal együttműködve kiemelkedő szerepe volt a népi játszóházas mozgalom elindításában és életre

³² LAJOS 1979: 350.

³³ Sági Norberta interjúja Kalmár Ágnessel <http://www.forrasfolyoirat.hu/1207/kalmar.pdf> (2014.03.11. 12:27)

³⁴ Az első Sebő és Halmos által kezdeményezett táncház 1973-ban nyílt meg. <http://www.bem6.hu/hu/zene/item/90-sebo-klub-es-tanchaz> (2014.03.11. 11:45.)

hívásában, a már említett kiállítás megvalósításában a Nomád Nemzedéknek, más néven a Fialatok Népművészeti Stúdiójának.

„Hollósné szellemi bravúrja abban állt, hogy megérezte, ezek az összetevők összetartoznak, egy egységes, a maga korában új műveltségkép forrásai. (...) A játszóházi program nem extraprogramot, gyermekmegőrzést ígért a szülőknek, amíg a szakemberek csemetéiket „nevelik”, hanem aktív együttműködésre, „együttalkotásra”, „együttjátékra” szólította őket. (...) A játszóházi mozgalomnak aztán születtek árnyalatai, (...) a fő vonal mindmáig a ’79-ben definiált programszerkezet maradt: alkotó kézművesség jobbára természetes anyagokból, széles értelemben vett néprajzi-népművészeti mintákat követve, dramatikus kanavász fogja egybe a játékok gyöngysorát, s népszokás-megelevenítő énekes-táncos játék fémjelzi a program csúcspontját. A játszóház szakma lett.”³⁵

A játszóházmozgalom országos elterjedése annak köszönhető, hogy helyi szervezetek magukra vállalták a programok kialakítását, fejlesztését. Érdemes megemlékezni Neszádeli Gyula nevééről, aki Kazincbarcikán a Gyermek Ház vezetőjeként sokat tett a játszóházak módszertani, gyakorlati tevékenységeiért.

Vetró Mihály visszaemlékezése a népi játszóház mozgalom kialakulására: *„Végül is ez egyidős a Fialat Népművészek Stúdiójának az indulásával, ami a ’70-es évek második fele. Akkor nagyon sok művész fordult a népművészet felé. (...) A ’70-es években ugye a népművészeztől kialakult egy negatív kép a társadalomban, ami nagyjából arról szólt, hogy volt egy úgynevezett butik népművészet, voltak dolláros boltok, ahol külföldiek valutáért vásároltak, és ott mindenféle haszontalan tárgyat árultak, festett dobozkáktól kezdve, matyó babáig, ami a magyar népművészetet kívánta reprezentálni, de annak egy silányabb változata volt. A fiatal népművészek viszont elkezdték kutatni a magyar népművészetet, és rájöttek, hogy ez semmit nem mutat meg a lényegéről, mert formailag próbáltak visszatérni, és a díszítést háttérbe szorítani, ugye akkor egy túldíszítettség volt a népművészeztre jellemző. Ezzel együtt a táncmozgalom is beindult, ahol elsősorban Sebő Ferenc nevéhez köthetően ők elkezdték a táncmozgalom zenéket felgyűjteni eleinte Erdélyben, majd Felvidéken, és más tájakon is. Majd ezeket főleg budapesti klubokban zenélték, és tanították hozzá a táncokat. Ez a kettő találkozott a népi játszóházban, hogy ezek a művészek, a Fialat Népművészek Stúdiójának tagjai, bekerül-*

³⁵ Trencsényi László – Hasznos múltatathttp://epa.oszk.hu/00000/00035/00066/2002-12-kf-Trencsenyi-Hasznos.html (2014.03.11. 12:06)

*tek ezekbe a táncházakba, és miután ezeknek a fiataloknak ott voltak a gyerekei és elkezdtek velük foglalkozni.”*³⁶

2.8. Népi játszóházak a kézművesség, népi iparművészet világában

A népi játszóházak komoly szereppel bírnak a mai magyar kézművesség világában. Nem csak múzeumi intézmények, hanem népművészeti egyesületek, kézművesek terjesztik, népszerűsítik e gyermekfoglalkoztatási ágat. Erről a területről a 2013-ban megjelent Népi Kézműves Stratégiának nevezett dokumentum alapján kívánok leírást adni.

A Nemzeti Vidékstratégia programjának részeként született meg a Hagyományok Háza által elkészített Népi Kézműves Stratégia. A projekt felelőse Beszprémy Katalin. A teljes dokumentum a Hagyományok Háza weboldalán olvasható.³⁷ A dokumentum célja, hogy képet adjon a mai magyar kézművesség helyzetéről, mesterségenként bemutatva a munkálkodó kézművesek számát, területi eloszlásukat, a mesterségek kiemelkedő alkotóinak megkérdezésével; tisztázza az érintett sokat emlegetett, de olykor meg nem értett fogalmakat, mint hagyomány, kézművesség, népművészet, stb.; felvázolja a kézműves szakmák problémáit, megoldási javaslatokat ad, segítve a vidék kreatív iparának fejlődését.

A stratégiában számos alkalommal említésre kerülnek a játszóházak. A néprajzi kutatások által összegyűjtött anyagok megismertetésének, visszatanításának egyik lehetőségeként értelmezi a népi játszóházakat. A megemlített mesterségek (kivéve pl: hímzés) és térségek mindegyikében ismertek a népi játszóházak, ahol népművészeti egyesület, aktív alkotóközösség létezik. E csoportok ismert programjai legtöbbször esetben a kiállításokon, vásárokon való szereplés, mesterség bemutatók, népi játszóházak tartása.

Egyes mesterségek köztudatba való beemelésének is fontos eleme a játszóházvezetői képzés. Jó példa erre a nemezkészítés, ami Magyarországon 40 éve még kihalt, elfeledett mesterség volt, mára viszont az egyik legnépszerűbb, leggyorsabban fejlődő kézműves szakma. A Vidák házaspár (Vidák István és Nagy Mari) gondos kutató- és alkotómunkája révén a Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhelyben folyhatott először gyermek és felnőtt nemezoktatás, itt indulhatott el a pedagógusok nemez

³⁶ Vetró Mihály, 2013, Nádudvar

³⁷ <http://hagyomanyokhaza.hu/page/11176/> 2014.03.24. 14:26

képzése, majd hatásukkal vált a játszóház vezetői tanfolyam tananyagává.

3. A népijátszóház-vezetői tanfolyam

A népijátszóház-vezetői képzés a Hagyományok Háza által akkreditálva 1994-ben jelent meg a népi játék és kismesterségek oktatója képzéssel együtt. A két képzés két különálló, de egy cél felé tartó modulként értelmezhető. A népi játék és kismesterség oktató képzés a kézműves mesterségek szakoktatásának végzettsége. Alapfeltétele egy kézműves mesterség OKJ rendszerű végzettség, és a népijátszóház-vezetői végzettség megszerzése. „*Ugye a szakmai képzés (a kézműves szakmák képzése, fazekas, szövő, himző, stb.) az (...) az OKJ-ban szereplő képzés, csak úgy, mint a szakoktatói képzés, de a kettő közé van beékelődve a népi játszóházas tanfolyam, ami viszont nem OKJ-s képzés, ennek ellenére viszont feltétele a szakoktatói elvégzésének. Tulajdonképpen azért talán jó a rendszer, mert amikor valaki megtanul egy mesterséget, és ebből szerez egy OKJ-s bizonyítványt, akkor egy mesterség alapjait látja át két év alatt. Viszont a népi játszóházvezetői képzés azt mutatja, hogy valamennyi magyar népi kézműves mesterségnek az alapjaiba enged betekintést. (...) A harmadik része pedig, a szakoktatói képzés, ahol újra a szakma oktatásában mélyül el a hallgató.*”³⁸ 1994 és 2013 között 4100 fő szerzett játszóház vezetői és 1100 fő szakoktatói végzettséget.³⁹

Az akkreditációt követően számos intézményben, civil szervezetben meghirdették a tanfolyamot iskolarendszeren kívüli felnőtteképzésben. Legfontosabb érdeklődői a pedagógusok, közművelődési szakemberek. A képzés a 7 évente kötelező pedagógus továbbképzésként is elfogadtatható. A pedagógus továbbképzések állami támogatása csökkent, így finanszírozása nehézségekkel küzdenek az oktató intézmények.

Jelenleg hét kézműves szakmák oktatásával is foglalkozó intézményben végezhető el a népi játszóház vezetői képzés⁴⁰. A vizsgált szak-

³⁸ Vetró Mihály, 2013, Nádudvar

³⁹ Népi Kézműves Stratégia <http://hagyományokhaza.hu/document/1519/original/00067585.pdf> (2014. 03.24. 15:40)

⁴⁰ Nádudvari Népi Kézműves Szakiskola, Hagyományok Háza, Gébárti Kézművesek Háza, Népművészeti Szabadiskola – Nyíregyháza, Népi Mesterségek és Művészetek Szakközépiskolája – Budapest, Kézműves Szakiskola és Alapfokú Művészeti Iskola – Békéscsaba, Dr. Kresz Mária Alapítvány - Budapest

iskolában Nádudvaron 2008 óta hirdetik meg a tanfolyamot. Ez idő alatt kb. 70 fő végezte el a tanfolyamot.

3.1. A képzés célcsoportjai

Ahogy már említettem a tanfolyam elsősorban a pedagógusok részére megfelelő. Az oktatókkal végzett interjúk is ezt a tapasztalatot támasztják alá. *„Talán 90%-ban pedagógusok, köszönhetően valószínűleg annak is, hogy ez a népijátsszínház-vezetői képzés, egy 120 órás akkreditált pedagógus továbbképzésnek is számít. (...) Ami másik oka pedig az, hogy nagyon sok olyan pedagógus van, aki szabadidő szervezéssel vagy napközivel foglalkozik a gyerekeknek, és úgy látja, hogy jó lehetőség az a tudás, amit egy ilyen tanfolyamon kaphat.”*⁴¹ Azonban a megkérdezett hallgatók közül 6-an pedagógusok, 8-an pedig kézműves mesterséggel foglalkoznak, vagy jelenleg is tanulnak kézműves szakmát. Az ő szempontjukból általános tapasztalat szerzési ok a szakoktatói végzettség megszerzése, illetve a módszertani tudásanyag megszerzése, amivel közeledni tudnak a gyerekek felé.

A képzésre való jelentkezés okai között leggyakrabban a kézműves technikák megismerése, gyerekekhez való kötődés, játsszínház-vezetői ambíciók, hagyományörzés, néprajzi ismeretek, szórakozás szakoktatói modul elvégzése, iskola légköre szerepel.

Az ábrából leolvasható, hogy már a tanfolyamra való jelentkezéskor sem készül mindenki játsszínház vezetésre. Sokan csak saját szórakoztatásuk, önképzésük, vagy az iskola jó híre, barátságos légköre miatt jelentkeztek a képzésre.

*„Kézművességgel kapcsolatos képzéseket kerestem, érdekelt a népi kultúra és a népművészet, így aztán mikor jó ajánlásokat kaptam erről a képzésről, boldogan jelentkeztem.”*⁴²

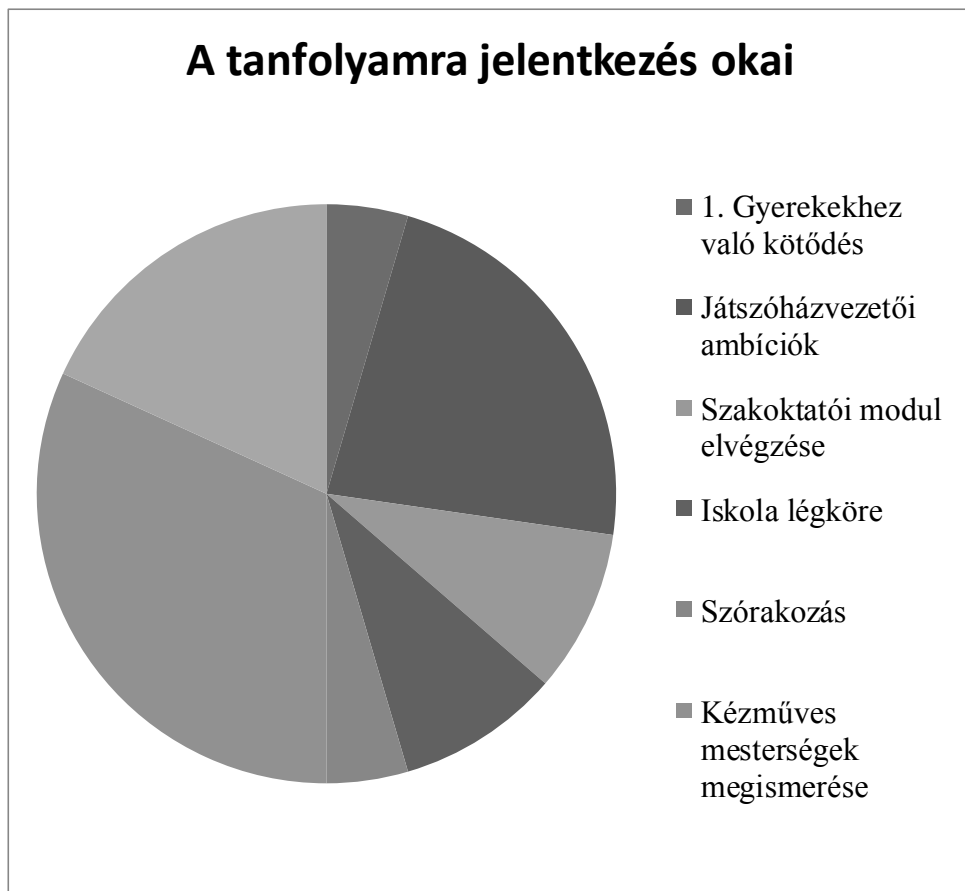
*„Kíváncsi voltam, hogy melyik kézművesség áll hozzám a legközelebb, mindet szerettem volna kipróbálni, másodlagos ok a játsszínház tartása.”*⁴³

Többek végeztek már kézműves tanfolyamot és más mesterség megismerése, vagy a szakoktatói végzettség megszerzése volt a cél.

⁴¹ Vetró Mihály, 2013, Nádudvar

⁴² Bóczy Boglárka, 2013, kérdőívben adott válasz

⁴³ Kérdőívben adott válasz - névtelen

8. ábra: A tanfolyamra jelentkezés okai

„Korábban elvégeztem a népi bőrműves tanfolyamot, és szeretném ennek az oktatói végzettségét is megszerezni, ehhez szükséges a játszóházvezetői modul is.”⁴⁴

„Első sorban azért jelentkeztem, mert a saját szakmámon kívül más mesterségek is érdekelnek, de mivel nem valószínű, hogy több szakmát is tanulni fogok, ebben a képzésben sikerült belekóstolni más mesterségekbe is.”⁴⁵ (Jelenleg a nádudvari Népi Kézműves Szakiskola takács szakán tanul)

⁴⁴ Szász-Sikó Dalma, 2013, kérdőívben adott válasz

⁴⁵ Antal Imola, 2013, kérdőívben adott válasz

Érdekes momentumnak találtam még rákérdezni, hogy a jelentőzőknek a családi háttérében van-e jelentősége a kézművességnek vagy a hagyomány szerepének. A hagyomány egy olyan fogalom, ami rengetegféleképpen értelmezhető, mindenkiben saját kép éled a szó hallatára, amely összefüggésben áll a tanfolyam által értéknek ítélt aspektusokkal, amiket a tanmenet, illetve az iskolai milió át kíván adni. A kérdőívben a fogalmat nem konceptualizáltam, hogy az adatközlő a saját fogalma szerint értelmezze a kérdést, befolyásolás nélkül. Két kérdést intéztem ezzel a ponttal kapcsolatban az adatközlőknek: *Az Ön családjában van-e szerepe a hagyományörzésnek?; Van-e olyan családtagja, aki foglalkozott valamely kézműves mesterséggel?*

A válaszokban változó feleleteket kaptam, amit táblázatban foglaltam össze:

	Van szerepe a hagyományörzésnek	Nincs szerepe a hagyományörzésnek
Van a családban kézműves	7 eset	-
Nincs a családban kézműves	5 eset	5 eset

A két kérdést összerendezve az az érdekesség derült ki, hogy ugyan 5-en azt válaszolták, hogy nincs a családjukban jelentősége a hagyománynak, hagyományörzésnek, és nincs kézműves mester a családjukban, de olyan válaszadó nem volt, akinek van a családjában kézműves, és nincs jelentősége a hagyománynak a családban. Tehát a két kérdés – a *hagyomány* és a *kézműves* – a válaszok alapján összefügg.

A hagyomány szerepe többféle értelmezésben jelent meg a válaszokban. Észrevehető, hogyan sokan a gyermekvállalást követően fektetnek nagyobb hangsúlyt az ünnepek, szokások megtartására, olyan hagyományosnak tartott momentumok felelevenítésére, amik a mai világban nem kapnak fontos szerepet, vagy elvesztették praktikus használhatóságukat, de jó tudni milyenségükről. Sok esetben ez a tudásanyag kapaszkodót adhat az identitástudat kiépítésében.

„Amióta kislányunk megszületett nélkülözhetetlen tudásanyagnak gondolom és érzem a „gyökereinket”. ”⁴⁶

„Felmanőim körében kevésbé, mostani családom, gyermekeim esetében igyekszünk hangsúlyt fektetni rá.”⁴⁷

„Fontosnak tartom, hogy megismerjék a saját gyerekeim és a tanított gyerekeim is a számomra élő hagyományt.”⁴⁸

Van olyan család, ahol nem csak egymás közt, hanem a családon kívüli hagyomány-átadásnak, értékek átörökítésének is van szerepe.

„Igen, van szerepe, a szüleim a faluban csoportot vezetnek, akikkel mindenféle szokást megtartunk, felelevenítünk. És a családból mindenki zenél, táncol.”⁴⁹

Olyan választ is kaptam, ahol az adatközlő erdélyi származását automatikusan a hagyományok jelenlétüként értelmezi: *„Igen van, Erdélyből származom.”⁵⁰*

3.2. A tanfolyam tanmenete

A tanfolyami oktatás a Hagyományok Háza által kidolgozott tanmenet alapján működik, 120 órás, általában esti vagy hétvégi időszakban folytatott óraadással. A Nádudvari Népi Kézműves Szakiskolában a képzés ideje egy év, az órák 12 hétvégén, péntek délutántól szombat estig tartanak. A tanfolyamhoz hozzátartozik még egy egyhetes szakmai nyári tábor, kollégiumi elszállásolással.

A tanmenet gyakorlati részét képezik a hagyományos mesterségek alapjai: nemezkészítés, szövés, fazekasság, fafaragás, bőrművesség, gyöngyfűzés, kosárfonás; játékkészítés természetes anyagokból: gyapjú, fonal, szálal anyagok (szalma, gyékény, sás), vessző, agyag; népi ételkészítés alapja, főzés szabadban; ünnepekhez kapcsolódó tárgyalás: gyertyamártás, tojásfestés, mézeskalács-díszítés, adventi koszorúkészítés; festés növényekkel; szabadtéri mozgásos játékok. Az elméleti tananyag néprajzi alapismeretekből áll: az évkör jeles napjai, viselet, építkezés, néphit, népköltészet, néptánc, gyermekélet, az emberi életsorsfordulói, stb.

⁴⁶ Szabóné Balázs Beáta, kérdőívben adott válasz, 2013.

⁴⁷ Takács Andrea, kérdőívben adott válasz, 2013.

⁴⁸ Czukásné Bernáth Krisztina, kérdőívben adott válasz, 2013.

⁴⁹ Antal Imola, kérdőívben adott válasz, 2013.

⁵⁰ Szász-Sikó Dalma, kérdőívben adott válasz, 2013.

Nádudvaron a tanmenet kiegészül néptánc és rovásírás tanításával is. A tanmenet az egyéves oktatási időnek köszönhetően megengedi, hogy mindent a maga idejében taníthassanak. Az időt úgy osztják be, hogy az ünnepekhez kapcsolódó alkalmak megelőzzék az ünnepeket, ténylegesen együtt várakozzanak az adventben, fessék a tojást húsvét előtt. A növényi eredetű tárgyakat a gyűjtésük idején készítik el. A jól felszerelt műhelyeknek és a szakértő mestereknek köszönhetően a képzés a legmagasabb fokúnak mondható az országban. Más helyeken előfordul, hogy a képzés minden elemét egy-két oktató tanítja, Nádudvaron lehetőség van rá, hogy minden mesterséget mester oktasson. A tanmenetet az iskola némiképpen a saját ízlése szerint alakíthatja, plusz elemekkel formálhatja saját profilja szerint. Az oktatóktól megkérdeztem mi az, amivel még kiegészítenék a tanmenetet?

„Én azt gondolom, ez egy jól kigondolt és felépített tanmenet, nyilván nagyon sokat lehetne bővíteni. (...) Tehát mondjuk duplájára lehetne bővíteni. (...) Azt minden tanuló elmondja, hogy kevesli, (...) és szeretne jobban elmélyedni, de ez nem ennek a helye és ideje. Ahhoz mesterséget kell tanulni.”⁵¹

„Én a vesszőbe biztos, hogy belenyúlnék, és meg is teszem. (...) A tematika vesszőből kiskosarat kér, és én meg vagyok arról győződve, hogy te gyerekekkel kiskosarat nem tudsz három óra alatt megcsinálni. (...) Viszont csináljuk a néprajzi háttérrel rendelkező suhogókat, csináljuk a csörgőt, a csörgőből tudunk kapujátékot csinálni”⁵²

A hallgatókat illetően vegyes a visszajelzés arra vonatkozóan, hogy hiányzik-e valami a tanmenetből. Van, aki úgy érzi, hogy még többet is kapott a vártnál („Nekem még többet is adott, mint gondoltam.”⁵³), de van, aki érzett hiányt. A legfontosabb a tanultak átadásával kapcsolatos. Ahogy már korábban említettem a tanmenet eredetileg pedagógusokra íródott, és pedagógiai, pszichológiai alapismereteket nem tartalmaz, ami segítene a hallgatóknak az elsajátított ismeretek átadásában.

„Maga a szakma erősen kötődik ahhoz, hogy a vezető hogyan tud bánni az emberekkel, a gyermekek különböző korosztályaival, és hogy tudja átadni tudását, felkelteni és fenntartani az érdeklődést. Nos, ilyen megközelítésből nem kaptunk megfelelő oktatást.”⁵⁴

⁵¹ Vetró Mihály, Nádudvar, 2013.

⁵² Molnár Erzsébet, Nádudvar, 2013.

⁵³ Sáfár Magdolna, kérdőívben adott válasz, 2013.

⁵⁴ Éles Szandra, kérdőívben adott válasz, 2013.

A játszóházvezetői tanfolyam tudásanyagának elméleti alapja a néprajzi alapismeretek. Fontos elméleti háttérrel tudja tartalmasabbá tenni a játszóházakat. A programokon az elméleti tudást játékkal, mesével, versennyel, rajzzal, énekkel lehet a gyerekekhez közel vinni. A hallgatók véleménye szerint az elméleti ismeretek közül legfontosabbak:

„A tájegységekre jellemző eltérések vagy hasonlóságok. Ugyanazt a témát többféleképpen fel lehet dolgozni, változatos motívumokat tudok alkalmazni.”⁵⁵

„Elsősorban jeles napokhoz, ünnepekhez kötődő szokások, melyek beépíthetők egy-egy tematikus foglalkozás programjába, valamint segített az évkör ciklusához igazodó tanmenet felépítésében.”⁵⁶

„A legtöbb információ releváns lehet, de számomra a legértékesebb az évkör kitüntetett pontjainak megismerése volt. Az ünnep jelentősége. A tanmenet felépítéséből is kitűnt, a paraszti társadalomban minden tevékenységnek megvolt/megvan a maga ideje. Ezért úgy gondolom, a természet változásához és az aktuális ünnepekhez érdemes igazítani a foglalkozásokat.”⁵⁷

„A gyerek szerepéről, helyéről tudtunk meg sokat, amit alkalmazni is tudnék.”⁵⁸

A tanfolyam tananyagához kapcsolatban tankönyv áll a hallgatók rendelkezésére a Hagyományok Háza kiadásában, Beszprémy Katalin szerkesztésében, „Népi játszóház – Szöveggyűjtemény és segédanyag a népi játszóházi foglalkozásvezetői tanfolyam hallgatói számára.” címmel. A tankönyv már megjelent kiadványok elemeiből áll, mesterségre, alapanyagokra osztva. Leírást ad az elkészítendő tárgyról és játszható játékokról. Hátránynak tartom, hogy a könyv nagymértékben előtérbe helyezi az elkészített tárgyak leírását, azonban kevés információt ad a tárgyak néprajzáról, használhatóságáról, mellőzi a pedagógiai segédleteket. Előnynek tartom, hogy a tankönyv végén nem csak a felhasznált, de az ajánlott irodalmat is felsorolja.

Az elsajátított tananyagról a hallgatók szóbeli és gyakorlati vizsga keretében számolnak be. Az elkészült tárgyakat kiállítás formájában mutatják be. A szóbeli vizsgán néprajzi alapismereteikről adnak számot, a

⁵⁵ Sáfár Magdolna, kérdőívben adott válasz, 2013.

⁵⁶ Takács Andrea, kérdőívben adott válasz, 2013.

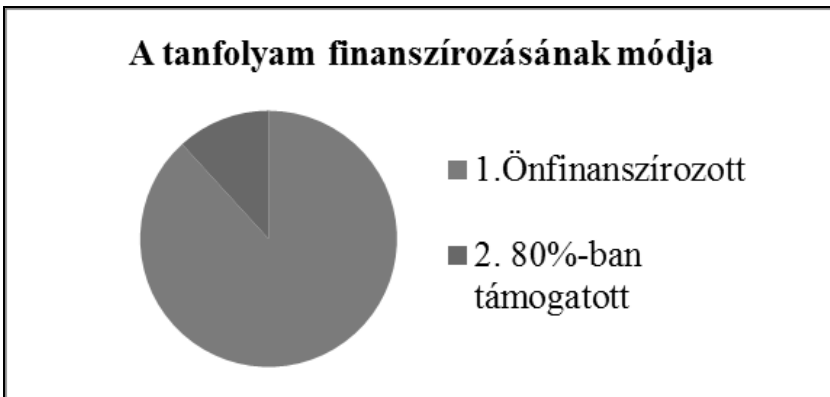
⁵⁷ Tömöri Barbara, kérdőívben adott válasz, 2013.

⁵⁸ Antal Imola, kérdőívben adott válasz, 2013.

gyakorlati vizsgán pedig el kell kezdeniük egy már tanult tárgy elkészítését. Sikeres vizsga esetén oklevelet kap a hallgató.

3.3. A végzettség hasznosítása

A végzettséget megszerzése a szakoktatói képzésre való jelentkezés előfeltétele, illetve elszámolható tanári továbbképzésként. Pedagógusoktól, rendezvényszervezőktől, művelődésszervezőktől stb. munkaadójuk is kérheti a tanfolyam elvégzését. A tapasztalatok szerint azonban erre ritkán van példa, és általában a tanfolyamot a résztvevők maguk finanszírozzák. Kevés olyan álláslehetőség van, ahol elvárás a végzettség megléte. Kitértem arra a kérdésre, hogy kérték-e már a tanfolyamon résztvevőktől a végzettséget igazoló papírjukat, illetve, hogy munkaadójuk támogatta-e őket a tanfolyam díjának kifizetésével?⁵⁹

9. ábra: A tanfolyam finanszírozásának módja

Két válaszadó tanfolyami díjának 80%-át térítette munkaadójuk. Ők pedagógus végzettségűek, tehát oktatási intézmény (ill. fenntartó) vállalta a finanszírozást.

Munkalehetőség, felkérés, csoportszervezés létrejöttében elsősorban a tapasztalat, személyes kapcsolatok, utánajárás segíthet, kevésbé a megszerzett végzettség. Összesen kettő adatközlőtől kérték már a végzettséget igazoló dokumentumukat.

Arra a kérdésre, hogy tudják-e a megszerzett végzettséget hasznosítani, nyolcan válaszoltak igennel. Többen felelték, hogy a megszerzett

⁵⁹ A tanfolyam díja a Nádudvari Népi Kézműves Szakiskolába 130.000 Ft

tudást családjuk, szűk közösségük körében tudják alkalmazni, bár játszóházakat nem tartanak a tanfolyam után. Az aktív játszóházvezetők általában együttműködnek valamely helyi intézménnyel, egyesülettel, gyülekezettel. A válaszadók a segítséget nyújtó intézmények közül leggyakrabban a helyi múzeumot, iskolát, templomot, művelődési házat, nemzeti parkot jelölték meg. A játszóházak java az ünnepek köré épül fel, amikor a helyi intézmények más programok mellé tudják a rendezvényt beilleszteni.

A tanfolyam elvégzését nem érdemes komoly befektetésnek tekinteni, de egy aktív játszóházvezető akár heti több alkalommal is vállal foglalkozásokat. A megkérdezettek átlagosan havonta tartanak játszóházat. Vetró Mihályt kérdeztem a játszóházvezetők kereseti lehetőségeiről:

„Ha ezt valaki nagy szeretettel és jó kedvvel csinálja, (...) ebből tisztességes pénzkeresési lehetőség is van. (...) Mi úgy csináltuk, eleinte különösen, hogy ha elhívtak valahová, kérdezték, hogy mennyiért csináljuk, és azt mondtuk, hogy mi örömmel csináljuk, és ha tudtokérte adni pénzt, akkor annak nagyon örülünk (...), és akkor eleinte úgy volt, hogy ki mennyit adott, vagy adott-e egyáltalán.”⁶⁰

A munkalehetőségen kívül a játszóházvezetői tapasztalatok jól alkalmazhatók családi körben is. Elsősorban gyermekneveléskor, unokákkal való játékban, ünnepek, ajándékozások, kirándulások alkalmával. Mind az ünnepek, mind a hétköznapiak változhatnak az új benyomások hatására. Kérdőívemben több kérdésben kitértem rá, hogy a résztvevőknek miben változtatta meg szemléletüket a tanfolyam elvégzése?

A hétköznapiak tekintetében általában több időt fektetnek az apró kézműves tárgyak elkészítésére, többen említették, hogy több hangsúlyt fektetnek a hagyományokra. Volt, aki pozitív változásként említette a tehetség, bátorság, öntudatosság erősítését.

„Bátrabban állok a gyerekek elé, arra gondolva, hogy mindent, amit tudok, át kell adnom.”⁶¹

„Még tudatosabban járok-kelek, miből mit lehetne csinálni...”⁶²

„Elvégeztem a nemezkészítő szakot, aminek megszállottja lettem.”⁶³

⁶⁰ Vetró Mihály, Nádudvar, 2013.

⁶¹ Éles Szandra, kérdőívben adott válasz, 2013.

⁶² Kérdőívben adott válasz - névtelen

⁶³ Papp Anita, kérdőívben adott válasz, 2013.

„Gyűjtögető lettem. Figyelmesebben járok a természetben, hátha találok „valamit”, amiből később valami csoda születik.”⁶⁴

A családi ünnepek tekintetében szintén több változást észrevettek magukon az adatközlők. Többen említették, hogy az ünnepek mélyebbé váltak, változtak az ajándékozási szokásaik, több hangsúlyt fektetnek az ünnepi előkészületekre. A karácsony a fény születésévé vált, a húsvéti tojást hagyományos módon díszítik.

„Igyekszem az elcsendesedés időszakaira jobban figyelni. Minél természetközelibb módon és egyszerűen megélni az ünnepeket.”⁶⁵

„Jobban odafigyelünk az ünnepek lényegére, a közösen elkészített tárgyak is segítenek az ünnepek mélyebb megélésében.”⁶⁶

4.A játszóházak fejlesztő ereje

A kutatáskor kíváncsi voltam, hogy a játszóházvezetők véleménye szerint a népi játszóházaknak mi a legfontosabb jótékony hatása a gyermekekre nézve. Az eredmény felmérése érdekében a kérdést a következőképpen tettem fel:

„Ön szerint mi a leghasznosabb a gyermekek számára a játszóházak alatt? Számozással állítsa sorrendbe a példákat, és ha eszébe jut, írjon önálló példákat! (1. legfontosabb)

Kézügyesség javítása / szórakoztatás / ismeretátadás / környezet-tudatos nevelés / idő hasznos eltöltése / hagyományokra nevelés / egyéb.”

A válaszokat táblázatokban értékeltem.

4.1. Az értékelés módja

A kérdésre 17 db válasz érkezett, tehát minden megkérdezett adatközlő véleményezte, azonban a VII. adatközlő eltért a felállított fogalmaktól, ezért az ő válaszait az egyebek közt értékelem. A válaszokból kiderül, milyen módon értékelik az adatközlők a játszóházakat, miért tartják fontosnak a gyermekek számára. Feladatuk az volt, hogy a megadott fogalmakat (amik a játszóházak pozitív mivoltát takarják) állítsák sorrendbe számozással oly módon, hogy a leghasznosabbat egyessel, tehát a legki-

⁶⁴ Czukásné Bernáth Krisztina, kérdőívben adott válasz, 2013.

⁶⁵ Szabóné Balázs Beáta, kérdőívben adott válasz, 2013.

⁶⁶ Takács Andrea, kérdőívben adott válasz, 2013.

sebb számmal, a legkevésbé fontosnak ítélt szempontot pedig a legnagyobb számmal illetik.

A válaszokat összesítő táblázat									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	(VIII)	IX
Kézügyesség javítása	2	6	2	6	-	3	2	(6)	2
Szórakoztatás	5	7	6	2	-	1	4	(-)	5
Ismeretátadás	4	4	4	1	-	2	5	(4)	3
Környezettudatos nevelés	3	3	3	4	-	4	6	(5)	4
Idő hasznos eltöltése	6	5	5	5	-	6	3	(-)	6
Hagyományokra nevelés	1	2	1	3	-	5	1	(1)	1
Egyéb	-	1	7	-	-	-	-	(2-3)	-
	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	
Kézügyesség javítása	4	5	1	5	3	2	3	4.	
Szórakoztatás	5	2	5	3	5	4	2	6.	
Ismeretátadás	1	6	6	4	2	3	4	2.	
Környezettudatos nevelés	3	4	3	2 ⁶⁷	4	5	5	3.	
Idő hasznos eltöltése	6	1	4	-	6	6	6	5.	
Hagyományokra nevelés	2	3	2	2	1	1	1	1.	
Egyéb	-	-	-	1	-	-	-	-	

A játszóházak pozitívumaira, gyermekekre vonatkoztatott hasznosságára megalkotott fogalmakhoz rendelt számokat összeadva mértem fel az elemek megítélését hasznosságuk szempontjából. Tehát a megkérdezettek a legkevésbé pontot kapott fogalmat ítélték legfontosabbnak. Ahol valamely fogalmat a válaszoló nem sorolta a listába, feltételezhetően azért, mert nem tartotta olyan fontosnak, ott a következő legmagasabb pontszámot rendeltem hozzá. Lehetőségük volt még a hat fogalom mellé

⁶⁷ „...*hagyományokra nevelés, környezettudatos nevelés (szerintem ez majdnem ugyanaz, csak modernebb kivitelben)*” – Csukásné Bernáth Krisztina, kérdőívben adott válasz, 2013.

egy egyéb tulajdonságot állítaniuk, amit szintén a sorrendbe helyeztek. Mivel ez a plusz fogalom nem jelentkezik minden válaszolónál, külön értékelést kíván.

	Kapott összesített pontszám
Kézügyesség javítása	50 pont
Szórakoztatás	62 pont
Ismeretátadás	51 pont
Környezettudatos nevelés	56 pont
Idő hasznos eltöltése	70 pont
Hagyományokra nevelés	27 pont

Így kapott sorrend:

1. Hagyományokra nevelés
2. Kézügyesség javítása
3. Ismeretátadás
4. Környezettudatos nevelés
5. Szórakoztatás
6. Idő hasznos eltöltése

Ki kell emelni, hogy a válaszolók a fogalmak fontosságát a játszóházakra vonatkoztatva adták meg, és nem az átlagosságot tekintve. Tehát nem tudhatjuk meg a válaszokból, hogy pl. a megkérdezettek a hagyományokat fontosabbnak tartják-e a környezettudatosságnál, mivel a felállított sorrend arra vonatkozik, hogy a játszóházak esetében a gyerekekre ható fogalmak közül a hagyományokra nevelés fontosabb többségben a környezettudatos nevelésnél.

Így hogy a hagyományokra nevelés került az 1, a kézügyesség javítása a 2. helyre, az összesített sorrend a tanfolyam és a népi játszóházi mozgalom tematikáját, hozzá vonatkoztatott elvárásokat hozza vissza, mivel eredeti célja a hagyományok átadása a kézügyességet is javító kézműveskedés közben. A hagyományokra nevelés összesen 7 válaszolónál került az első helyre. Ezen válaszolók körében 5 esetben került a kézügyesség javítása a 2. helyre, illetve egy esetben a kézügyesség javí-

tása első helyre kerüléssel meg is előzte a hagyományokra nevelést, és 2. helyre került.

A játszóházak hasznosságát tekintve az idő hasznos eltöltése került a legkevésbé fontos helyre. Ez érthető, mivel az idő hasznos eltöltésére rengeteg más megoldás is található, nem kell hozzá feltétlen játszóházi foglalkozáson részt venni. Összesen 7 esetben a legkevésbé fontos utolsó helyre állították, viszont egy válaszoló a legfontosabbnak ítélte. Mivel ez a válaszoló kirívó esetnek számít érdemes külön figyelmet szánni rá. Válaszai kiemelve:

XI adatközlő válaszai	
Kézügyesség javítása	5
Szórakoztatás	2
Ismeretátadás	6
Környezettudatos nevelés	4
Idő hasznos eltöltése	1
Hagyományokra nevelés	3
Egyéb	-

A válaszoló az idő hasznos eltöltését helyezi első helyre, amit a szórakoztatás követ, viszont a harmadik helyet már a hagyományokra nevelés kapta. A kézügyesség javítása és az ismeretátadás pedig a sor végére kerül. A sorrend kirívóságát magyarázza, hogy az adatközlő többi válaszából kiderül, hogy a többségi tárgyalótást a középpontba helyező (kézműves típus) játszóházzal szemben, elsősorban népi játékokat, dalokat tanít. Ugyan a válaszoló a tanfolyamra jelentkezés okai között szerepelteti a kézműves mesterségek megismerését, de rendszeresen gyermekjátékokat tanít, és nem kézműves foglalkozásokat tart: „*Klasszikus* „ját-

*szóházat” még nem volt alkalmam tartani.”*⁶⁸Ebben az esetben pedig ésszerű, hogy a játék közben az idő hasznos eltöltése, illetve szórakoztatás kerül előtérbe, a kézügyesség javítása, illetve az ismeretek átadása ekkor háttérbe szorul.

A fogalmak felsorakoztatása a válaszokban első, illetve utolsó helyre sorolásuk alapján:

	Legfontosabb kerülés száma	helyre	Legkevésbé fontos helyre kerülés száma
Kézügyesség javítása	1 eset		1 eset
Szórakoztatás	1 eset		2 eset
Ismeretátadás	2 eset		2 eset
Környezettudatos nevelés	0 eset		1 eset
Idő hasznos eltöltése	1 eset		7 eset
Hagyományokra nevelés	8 eset		0 eset

Az egyéb kategória értékelése:

	Egyéb	Pontszám
I.	-	-
II.	Közösség megélése	1
III.	Közösségi élet	7
IV.	-	-
V.	-	-
VI.	-	-
VII.	-	-
VIII.	Értékrend kialakítása – Fogyasztói szemléletmód felülírása	2
	Kreativitás fej-	3

⁶⁸ Tömöri Barbara, kérdőívben adott válasz, 2013.

	lesztése - Önkife- jezés ösztönzése	
IX.	Közösségformálás	!!!
X.	⁶⁹	-
XI.	-	-
XII.	-	-
XIII.	Szeretet	1
XIV.	-	-
XV.	-	-
XVI.	-	-
XVII.	-	-

Öt válaszban került egyéb fogalom a sorrend kialakításakor, amiket a táblázatban olvashatunk. A válaszok legfőbb tapasztalata, hogy három adatközlő ebben a fogalomban majdnem szó szerint ugyanúgy megnevezve a közösség (közösségformálás, közösségi élet, közösség megélése) ⁷⁰ jelentőségét emelte ki, egy pedig a szeretet fogalma alá vonva, kifejtve pedig a közös munka élményét kiemelve utalt a közösség szerepére. „(...) a szeretet. Tapasztalja meg, hogy az egész alkalom arról szól, hogy jó együtt lenni, együtt énekelni szép népdalokat, de amikor már kifogytunk belőlük, akkor jó hallgatni őket, később jókat beszélgetünk, nevetünk, s a végén elkészül valami, amit hazavihetünk, vagy csak gyönyörködünk benne.”⁷¹ Fontos, hogy ezt az érzést akkor lehet, a gyerekekbe ültetni, ha a játszóház alatt fontos szerepet kap a kapcsolat, egymás felé fordulás, ami elérhető pl. közös munkával, játékkal, tánccal, stb. Előny, ha a gyerekek már ismerik egymást, esetleg egy osztály vesz részt a foglalkozáson. Nehéz elérni ezt a pozitív érzést, ha a gyerekek függetlenül egymástól dolgoznak, különböző időpontban érkeznek az alkalomra, nincs lehetőségük megismerkedni egymással. A négy válaszolóból kettő pedagógus, akik rendszeresen tartanak foglalkozást az osztályukban, egyikőjük a gyülekezetükben is, egy válaszoló önkéntesen segít egy alapítványt, ahol rendszeresen tart foglalkozásokat, egy pedig elsősorban múzeumpedagógiai alkalmakat tart. Mind a négyen aktív játszóházvezetők, évente több alkalommal tartanak foglalkozásokat.

⁶⁹ „az, hogy együtt készítik a dolgokat a foglalkozáson, egymásnak is segítve, egymással is törődve, foglalkozva.” – a X. adatközlő válasza, 2013.

⁷⁰ Adatközlők válasza (lásd: táblázat)

⁷¹ XIII. adatközlő válasza, 2013.

A sorrend felállítását az oktatóktól is kértem az interjúk közben. Az ő válaszaik szintén illeszkednek az előző eredményhez.

„Nálam a környezettudatosság, a hagyományokra nevelés, (...) kézügyesség ez nekem mind első. (...) mert ezek szerintem személyiségformálók. (...) Önmagad megismerése, önbecsülés, mert szerintem minden erre épül, a társas kapcsolataid, a lehetőségeid, a bátorságod, tehát minden arra épül, hogy van-e önbecsülésed? És én elfogult vagyok a gyerekekkel, minden gyerek egy csoda, és szerintem nem is szabad más-hogy viszonyulni hozzájuk. Bennük van, és azt is tudomásul kell venni, ha valaki mondjuk zenész és nem kézműves. És nem kell erőltetni neki, hogy mindenben jó legyen. Értékes nem attól lesz egy ember, mert azt szereti, amit én szeretek, hanem bármi, csak tényleg olyan legyen, amit a lelkében tovább tud vinni.”⁷²

„Szórakoztatás, idő hasznos eltöltése, környezettudatos nevelés, hagyományokra nevelés, kézügyesség javítása, az lenne az első. Tehát a gyermek finom motorikus mozgását javítják ezek a foglalkozások, és az egyensúlyérzékét, és még sok mindent. (...) Én legfontosabbnak azt tartom, hogy az a gyerek élményt kapjon, tehát jól érezze magát, de nem az, hogy hasznosan töltse el, hanem olyan katartikus élménye legyen, akkor jó egy játszóház, ha a gyerekek csillog a szeme, úgy megy haza utána, hogy jaj, de jó volt, ilyet máskor is akarok! És akkor szépen a kis élete során fel fogja építeni, és akkor vissza fog térni, és maga generálja, hogy egyre több ilyen képességet szerezzen meg, mert akarja csinálni.”⁷³

Befejezés

A tanulmányban feldolgozott véleményekből kitűnik, hogy nemcsak a gyermekek, hanem a fiatal felnőttek, szülők, nagyszülők is vágnak katartikus élményekre, amik szebbé varázsolják hétköznapjaikat, és amiket tovább adhatnak. A népi játszóházak fontos szerepet játszanak a hagyományos mesterségek bemutatásában, a gyerekek fejlesztő játékában, azonban magának a játszóházvezetői tanfolyamnak nem csak ez a legfőbb haszna. Az oktatási tananyag arra irányul ugyan, hogy a végzett hallgatók jó játszóházvezetőkké váljanak, de mindez egyéni, személyes életükre is fontos hatással van. Ezért is lehetséges, hogy a tanfolyamra jelentkezők között csekély azok száma, akik elsődleges okként az új

⁷² Molnár Erzsébet, Nádudvar, 2013.

⁷³ Vetró Mihály, Nádudvar, 2013.

munka és pénzkereseti lehetőségeket jelölték meg, illetve akik anyagi ráfordításaikat gyorsan meg szeretnék keresni. Ez a jelenség különlegességnek minősül, amikor a végzettség, képzettség, tapasztalat szerzése szinte kizárólag a szakmai előmenetelre irányul. Ugyan nem válik mindenki aktív játszóházvezetővé a tanfolyam után, csekély azok száma, aki nem döntene újra a tanfolyam elvégzése mellett. A népi játszóház egy olyan műfaj, ahol gyermek és felnőtt együtt tanul és jól érzi magát. Egy rohanó világban szükség van ilyen kikapcsolódásra.

Szembetűnő az a tény, hogy a tanfolyam elvégzését követően sem lesznek a hallgatók minden szükséges ismeret tulajdonosai. Igény volna továbbképzésre, például tábori formában, ahol esetleg megszűnne a szokványos tanár diák viszony, és a résztvevők egymást inspirálhatnák. Szükségét érzem még átfogó tanulmányok születésének, amik már nem csupán az elkészítendő tárgyakat helyezik középpontba, hanem komplex népi játszóházi programokat építenek fel ötletadásként, kiegészülve pedagógiai alapismeretekkel, amik kitérnek a játszóházon résztvevő gyerekek korcsoport szerinti tulajdonságaikra, a várható helyzetek, problémamegoldások lehetőségeire.

A szakdolgozat készítése és tanulmányaim alatt olyan tapasztalatokkal gazdagodhattam, amelyeket későbbi feladataim alkalmával is fel fogok tudni használni.

Irodalom

BADÓ Bea

1999 *Játékos úton a fazekas mesterségig*. Budapest

BERECZKI Ibolya – SÁGHI Ilona

2010 Tudás és gyakorlat. Múzeumpedagógiai módszerek – európai példák és hazai alkalmazások. Módszertani fejlesztés. In Bereczki Ibolya – Káldy Mária – Sági Ilona (szerk.) *Múzeumi iránytű 5*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Múzeumi Oktatási és Képzési Központ. Szentendre

BESZPRÉMY Katalin

1995 *Népi játszóház – Szöveggyűjtemény és segédanyag a népi játszóházi foglalkozásvezetői tanfolyam hallgatói számára*. Budapest.

- 2007 *Népi játszóház – Szöveggyűjtemény és segédanyag a népi játszóházi foglalkozásvezetői tanfolyam hallgatói számára.* Budapest
- BUJDOSÓNÉ PAP Györgyi – CSÁSZI Irén (szerk.)
2013 *Agria: Az Egri Dobó István Vármúzeum évkönyve XLVIII.* Eger.
- CSÓKOS VARGA Györgyi
1992 *Tárgyi anyanyelvünk.* Szeged.
- PIAGET, Jean – INHELDER, Barbel
2002 *Gyermeklélektan.* Budapest.
- LAJOS Árpád
1979 *Gyermekjáték.* In Ortutay Gyula (szerk.) *Magyar néprajzi lexikon II.* Budapest. 349-350.
- LÁZÁR Katalin
1990 *Játéktípusok. A játék rendje.* In Dömötör Tekla (szerk.): *Magyar néprajz VI.* Budapest 544- 648.
- NIEDERMÜLLER Péter
1990 *Magyar népi játékok – Bevezetés.* In Dömötör Tekla (szerk.): *Magyar néprajz VI.* Budapest.
- TÁTRAI Zsuzsanna
1981 *Pünkösd.* In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar néprajzi lexikon, IV kötet.* Budapest. 285-287.
- TÁTRAI Zsuzsanna – KARÁCSONY MOLNÁR Erika
1997 *Jeles napok, ünnepi szokások.* Budapest.

Internetes források

Nádudvari Népi Kézműves Szakiskola – Bemutató szöveg
<http://nadudvariszakiskola.hu/iskola/bemutakozas-2> (2014.02.11. 19:09)

Sági Norberta interjúja Kalmár Ágnessel
<http://www.forrasfolyoirat.hu/1207/kalmar.pdf> (2014.03.11. 12:27)

Sebő klub és táncház

<http://www.bem6.hu/hu/zene/item/90-sebo-klub-es-tanchaz> (2014.03.11. 11:45.)

Trencsényi László – Hasznos múlattató

<http://epa.oszk.hu/00000/00035/00066/2002-12-kf-Trencsenyi-Hasznos.html> (2014.03.11. 12:06)

Hagyományok Háza honlapja – Népi Kézműves Stratégia

<http://hagyomanykhaza.hu/page/11176/>

Képmelléklet

2. kép: Malomjáték a Hortobágyi Kézművesudvarban (Saját kép)

3. kép: Malomjáték a Hortobágyi Kézművesudvarban (Saját kép)

4. kép: Nemezlabda készítés (Saját kép)

5. kép: Nemezelés a Debreceni Egyetemen (Saját kép)

6. kép: Fafaragás gyerekekkel (Saját kép)

7. kép: Százlábú (Saját kép)

8. kép: Játszóházvezetői tanfolyam (Szávó Katalin képe)

9. kép: Játszóházvezetői tanfolyam (Szávó Katalin képe)

10. kép: Gyertyamártás (Szávó Katalin képe)

11. kép: Kabuli szövés (Szávó Katalin képe)

12. kép: Csoportkép (Szávó Katalin képe)

13. kép: Nemezelés (Szávó Katalin képe)

Bocskai István Múzeum

4200 Hajdúszoboszló, Bocskai u. 12.

www.bocskaimuzeum.hu

info@bocskaimuzeum.hu

+36-52/362-165

Nyitva tartás
keddtől vasárnapig
10.00 és 18.00 között